

53

Bolletí de la Societat
Arqueològica Lul·liana

1997

ÍNDIX

MONOGRAFIES

MANUEL RIU: La arqueología medieval en la España cristiana: estado de la cuestión	7
MARGALIDA BERNAT I ROCA: Feudalismo i infraestructura artesanal: De Madina Mayúrqa a Ciutat de Mallorca. (1230 - 1315)	27
ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: El Juez Ejecutor de la Juraría de Mallorca (1336-1758).	71
GUILLEM BARCELÓ I RAMIS: Béns comunals i conflictes senyoriais: les comunes de Muro i Santa Margalida (Ss. XVI-XVIII)	97
MARIÀ CARBONELL i BUADES: Dos retrats cincentistes del canonge Jeroni Garau	119
JOAN ALEGRET: La prosa religiosa impresa en català a la Mallorca del segle XVII: notícia de sis obres	129
MIQUELA FORTEZA OLIVER, MARIA ANTÒNIA REINÉS FEMENIA: La retabística barroca de la iglesia del Socorro: el retablo mayor	139
ANTÒNIA MOREY TOUS: La composició de la noblesa mallorquina al segle XVIII i la seva condició de grup terratinent hegemònic	151
MIGUEL FERRER FLÓREZ: Represión de franceses en Mallorca (1808-1809)	185
JOAN-FERRAN LLORENS LÓPEZ: La temporada 1880-1881 a Palma: un gran èxit del teatre en català	221
FRANCESC SÁEZ I ISERN: El cos electoral de Palma al segle XIX ^è (1837-1899)	239
M. DEL CARME BOSCH: Les traduccions horacianes de Josep Lluís Pons i Gallarza	285
DAMIÀ PONS I PONS: Antoni Noguera i la modernització musical a Mallorca	309
PEP VILA: Cartes d'Antoni Maria Alcover a Rossend Serra i Pagès, Narcís Oller i Johannes Fastenrath	331
JOSEP M. BUADES I JUAN: El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista	353

DIPTIC DE LES DUES VERONIQUES.
(Miquel d'Alcanyís, activitat documentada al segon terç del segle XV). Tradicionalment identificat amb l'altar portàtil del rei Martí l'Humà donat a la Cartoixa de Jesús de Valldemossa. Dipòsit de la Societat Arqueològica Lul·liana al Museu de Mallorca

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CXIII

nº 851

TOM LIII

TERCERA ÈPOCA

PALMA DE MALLORCA
1997

La Junta de Govern de la Societat Arqueològica Lul·liana com a responsable del seu BOLLETÍ no es solidaritza ni necessàriament s'identifica amb els judicis i opinions exposades pels respectius autors, que col·laboren en aquest número, els quals fan ús de la seva plena llibertat intel·lectual.

Local Social: Monti - Sion, 9 - 07001 Palma de Mallorca

Depòsit Legal: PM. 738-1960

ISSN 0212 - 7458

Gràfiques Miramar

Torre de l'Amor, 5 - 07001 Palma de Mallorca

ARTICLES

LA ARQUEOLOGÍA MEDIEVAL EN LA ESPAÑA CRISTIANA: ESTADO DE LA CUESTIÓN*

MANUEL RIU

Vamos a glosar la situación de la arqueología medieval en el ámbito de los reinos cristianos de España, a partir del año 1985, dado que para los años anteriores ya publicamos los correspondientes estados de la cuestión.¹

Debemos advertir de antemano, no obstante, que una característica básica de los últimos diez años ha sido la dispersión, que ha dado lugar a muchos esfuerzos repetitivos y a una menor comunicación entre los diversos grupos de arqueólogos, en particular a partir del momento en que las distintas Comunidades Autónomas han ido organizando los correspondientes Servicios e Institutos de Arqueología, con criterios muy diversos y con escasa coordinación entre sí.

Una programación o planificación conjunta y una priorización de intereses podían ahorrar esfuerzos y dinero. El número de yacimientos explorados ha experimentado un gran aumento y se incrementó asimismo el número de arqueólogos medievalistas, reciclados o no del mundo antiguo. Pero la Edad Media sigue siendo, en buena medida, la cenicienta, entre el Mundo Clásico y ya acaso la Epoca Preindustrial. Mientras aumenta el número de yacimientos en exploración, varios aspectos importantes, a alguno de los cuales nos vamos a referir después, siguen escasamente atendidos.

Ha aumentado también mucho el número de publicaciones locales, con frecuencia de difícil acceso, debido a dificultades de distribución, hasta el punto que cada vez resulta más complicado poder estar al día. Y, mientras las Memorias de algunas excavaciones importantes quedan archivadas, ven la luz muchas pequeñas aportaciones menores de relativa utilidad.

No obstante, a paliar éstos y otros inconvenientes, ha venido la organización de los sucesivos Congresos de Arqueología Medieval Española, iniciados en Huesca en 1985 con

* Conferència pronunciada a Palma amb motiu de la XLI Assemblea anual de la CECEL (Confederació Espanyola de Centres d'Estudis Locals) setembre-octubre de 1994.

¹ "La arqueología medieval en España". Apéndice al *Manual de Arqueología Medieval* de Michel DE BOUARD. Eds. Teide/Base, Barcelona 1977, 375-490 con 381 notas (hasta 1975).- "Los estudios sobre arqueología medieval en España". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, Barcelona, 4, 1983, 277-288. - "Estado actual de la Arqueología Medieval en los reinos cristianos peninsulares", *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española, 17-19 abril 1985, Huesca, Zaragoza*, 1986, IV, 423-472.

una sorprendente participación,² y continuados en Madrid (1987), Oviedo (1989) y Alicante (1993), y la publicación del "Boletín de Arqueología Medieval" de la Asociación Española de Arqueología Medieval, cuyo número 0 apareció en 1986 y que, desde entonces, en sus siete volúmenes (hasta 1993) ha ido incrementando el área de su proyección y el temario de su contenido. A través de los Congresos, cuyas actas se publican,³ y del boletín es posible seguir la mayor parte de trabajos en curso, y conocer la metodología con que se realizan.

La Asociación Española de Arqueología Medieval, promotora de los mencionados congresos, permite a su vez que los arqueólogos de las distintas Autonomías puedan relacionarse entre sí. El número de socios, cuyos nombres y direcciones se incluyen en el Boletín núm. 5 de 1991, pp. 303-319, supera los 500 y no figuran en las listas todos los arqueólogos en activo. El propio Boletín informa de los Congresos, simposios, jornadas y cursos en los cuales se desarrollan actividades relacionadas con la Arqueología Medieval, cada vez más numerosos.

1. Los estudios arqueológicos en las Comunidades Autónomas.

Aunque en algunas Comunidades Autónomas los servicios de arqueología se organizaron antes de 1985, en otras su organización se está completando aún. Y las publicaciones que han de dar a conocer sus actividades han tendido más a la vistosidad y calidad técnica de la edición que a proporcionar un contenido riguroso y metódico. Naturalmente con las excepciones meritísimas y de todos conocidas.

Compilaciones bibliográficas, como la ofrecida por Fernando Sáez Lara⁴ en 1991 con 496 entradas, clasificadas por temas y por Comunidades, son de la mayor utilidad, como lo son los noticiarios de excavaciones y prospecciones por Comunidades y por provincias, que viene publicando el tantas veces mencionado "Boletín de Arqueología Medieval".⁵

En los últimos años se advierte la tecnificación de las prospecciones por zonas, mediante la utilización no sólo de la fotografía aérea, sino de medios físicos y electromagnéticos. El costo de las excavaciones hace deseable la prospección previa con procedimientos adecuados. Asimismo, se han incorporado a la Arqueología Medieval los análisis de argamasas, pastas cerámicas, carbones, huesos de animales, pólenes y esporas para el estudio del paleoambiente, etc., que permiten conocer aspectos hace pocos años insospechados. No obstante, dichos análisis requieren una infraestructura a menudo costosa. Y los resultados no siempre resultan espectaculares.

Sin embargo, cabe ya anotar que se ha pasado de una arqueología descriptiva y artesana, la de los pioneros, a una arqueología científica y analítica, todavía perfeccionable, que permite averiguar aspectos nuevos de la vida en la Edad Media. Igualmente se ha pasado

² Resultado perdurable del mismo fueron los cinco tomos de *Actas y comunicaciones* publicados en Zaragoza, 1986, por el Departamento de Cultura y Educación, de la Diputación General de Aragón.

³ *Arqueología Medieval Española. II Congreso, Madrid 19-24 Enero 1987.*, Madrid, 1987. Tomo I: Ponencias. Tomos II y III: Comunicaciones.- *III Congreso de Arqueología Medieval Española, Oviedo 27 marzo - 1 abril 1989. Actas.* Tomo I: Ponencias. Tomo II: Comunicaciones, Oviedo 1989 y 1992. 254 y 566 pp. - *Las Actas del IV Congreso, Alicante 4-9 octubre 1993*, se hallan asimismo publicadas. Tomo I: Ponencias. Alicante 1993. 170 pp. Tomos II y III: Comunicaciones. Alicante 1994. 554 y 556-1106 pp.

⁴ Fernando SAEZ LARA: "Libros y revistas", *Boletín de Arqueología Medieval*, Madrid, 5, 1991, 199-228.

⁵ Noticiario por Comunidades, redactado por Carlos de la Casa Martínez (Castilla y León), Sergio Martínez Lillo (Comunidad de Madrid), y otros en distintos números del "Boletín".

de la arqueología de yacimientos concretos a la arqueología extensiva, espacial o ambiental, y de ésta a la arqueología experimental para recuperar las técnicas del pasado.

Con todo ello se están abriendo perspectivas nuevas, fruto de la colaboración con geólogos, geomorfólogos, químicos, biólogos y otros científicos que, cada vez más, se prestan a esta colaboración con los arqueólogos.

Los medievalistas tradicionales no dejan de mirar con cierta suspicacia estos avances técnicos y, a algunos, les sigue costando aceptar sin reticencias que la arqueología medieval está contribuyendo de modo decisivo a perfeccionar nuestro conocimiento de la época medieval y muy en particular para el período de la Alta Edad Media, completando la aportación de las fuentes escritas.

Prospecciones, excavaciones y publicaciones

Dado el costo de las excavaciones programadas creemos que las Auonomías deberían potenciar las prospecciones por zonas, potenciando equipos interdisciplinarios que realizaran la localización de yacimientos, establecieran su clasificación tipológica y valoraran el interés relativo y las posibilidades de excavar luego los yacimientos seleccionados.

Las excavaciones programadas, como ya se ha hecho en algunos casos, deberían incluirse en proyectos plurianuales más amplios que permitieran la excavación simultánea, en zonas distintas, del mismo tipo de yacimientos, para poder obtener un rendimiento mayor de los resultados y establecer estudios comparativos. Puede que en un primer intento debiera escogerse yacimientos poco extensos para facilitar la obtención de resultados más rápidos y aplicables a la investigación de los yacimientos considerados fundamentales para los propósitos programados.

Las excavaciones de urgencia, motivadas por grandes remociones de tierras, raras veces pueden suplir los proyectos estudiados con minuciosidad y, por desgracia para la ciencia arqueológica, se llevan buena parte de las consignaciones sin que los resultados sean de mucha calidad. Acaso la fijación del uno por ciento, aplicable a todas las empresas que realicen grandes remociones, sean públicas o privadas, y desvinculado de los presupuestos destinados a las excavaciones científicas, podría subsanar el problema.

Con respecto a las publicaciones, el número creciente de excavaciones dificulta la publicación de Memorias extensas. Varias Autonomías han intentado paliar el problema publicando resúmenes breves de las actividades arqueológicas, pero estos resúmenes, en general muy incompletos, raras veces pueden suplir las Memorias para la realización de estudios comparativos y el ahorro de repeticiones poco productivas. Las ediciones de guías apresuradas, conferencias divulgativas y otros trabajos provisionales tampoco suplen la edición selectiva de las Memorias importantes que debería ser obligada.

Publicaciones periódicas y revistas

Algunas Comunidades Autónomas han empezado a dar cuenta de los trabajos arqueológicos que se realizan en las mismas. En Aragón cabe señalar "Arqueología aragonesa, 1986-1987" (Zaragoza, 1991) y "Estado actual de la arqueología en Aragón" (2 vols. Zaragoza, 1990). En el Pricipado de Asturias, la Consejería de Educación, Cultura,

Deportes y Juventud ha publicado el volumen misceláneo Excavaciones arqueológicas en Asturias, 1987-1990. (Oviedo, 1992. 270 pp), con seis informes para la época medieval y la carta arqueológica de doce concejos. La Xunta de Galicia ha empezado a publicar los informes de excavaciones "Arqueoloxía. Informes" (vol. 2, La Coruña, 1991). En Murcia "Excavaciones y prospecciones en la Región de Murcia. Memorias de Arqueología 1985-1986" (Murcia, 1991). En Valencia "Excavacions arqueològiques de salvament a la Comunitat Valenciana 1984-1988. Intervencions urbanes i intervencions rurals" (Valencia, 1990).

Las revistas tradicionales, y algunas nuevas, siguen proporcionando información valiosa. Recordemos, brevemente, "Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia" (Barcelona), "Archivo Español de Arqueología" (Madrid), "Archivos Leoneses" (León), "Anuario Arqueológico de Andalucía" (Sevilla), "Anuario de Estudios Medievales" (Barcelona), "Arqueología, Paleontología y Etnografía" (Madrid), "Ausa" (Vic), "Boletín del Instituto de Estudios Asturianos" (Oviedo), "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura" (Castellón de la Plana), "Brigantium" (La Coruña), "Codex Aquilarensis" (Aguilar de Campoo), "Cota Zero" (Vic), "Cuadernos de Estudios Medievales y Ciencias y Técnicas Historiográficas" (Granada), "Ilerda" (Lérida), "Madrider Mitteilungen" (Madrid), "Mélanges de la Casa de Velázquez" (Madrid), "Revista de Arqueología" (Madrid), "Revista de Girona" (Gerona) y otras. Entre ellas las tres de numismática: "Acta Numismatica", "Gaceta Numismatica" y "Numisma".

A unas y otras deberíamos añadir las publicaciones de museos, y entre otros la serie de los "Trabajos del Museo de Mallorca" que suman ya 48 volúmenes en estas fechas.

Dentro de las publicaciones periódicas nuevas cabe señalar la aparición del número 4 de "Numantia" (Valladolid), revista de arqueología que publica la Consejería de Cultura y Turismo, de la Junta de Castilla y León (1993). Incluye una síntesis rápida de la arqueología preventiva y de gestión de las provincias de Ávila, Burgos, León, Palencia, Salamanca, Segovia, Soria, Valladolid y Zamora, con los trabajos de 1989 y 1990, en los cuales cabe hallar una visión panorámica de las excavaciones de urgencia y trabajos de restauración en yacimientos y monumentos de época medieval, además de los minuciosos informes y memorias de algunos de los cuales damos cuenta en los epígrafes correspondientes. A señalar el hallazgo del despoblado de Santillana y la necrópolis de Cenera de Zalima (siglos X-XI) en Aguilar de Campoo (Palencia), y la continuación de las excavaciones en el Monasterio de Santa María la Real, con hallazgo de un interesante sistema hidráulico.

Igualmente interesantes son los hallazgos (1990) del convento de San Francisco de Cuéllar (Segovia) y en particular de la necrópolis altomedieval localizada en el interior del templo de San Andrés de la misma localidad. Así como la necrópolis (siglos X-XII) de la iglesia de Santiago de Sepúlvera.

A recordar, asimismo, el molde de campana localizado en la ermita de Nuestra Señora de la Calle, Andaluz (Soria), la necrópolis de la plaza de San Esteban, en Soria, y las estancias y restos de pavimento del convento de San Juan de Duero.

En la Mosquila (Valladolid) se localizó en 1990 una necrópolis de tumbas de fosa, antropomorfas y ovales, y de lajas, fechadas entre los siglos X y XII. Por último, en el Alcázar de Toro (Zamora) se halló en 1990 un suelo de baldosas de ladrillo (puestos de lado),

fechado en el siglo XV, y en la Plaza de Arias Gonzalo, de Zamora, un horno de fundir campanas, del siglo XIV, fue localizado en 1991, con lo cual el arte de fundir campanas del período gótico está alcanzando ya ejemplos notables que permiten el estudio comparativo.

El tránsito de la edad antigua a la época medieval

El paso de la época antigua a la medieval sigue presentando ángulos oscuros. La cristianización del Imperio Romano y su repercusión en las Baleares han hecho, no obstante, un considerable avance con el hallazgo y estudio por JOSEP Amengual de las cartas de Consenci (415-420), relacionadas con la epístola de Severo de Menorca (418), con otras fuentes cristianas griegas y latinas y con los hallazgos arqueológicos de las ocho basílicas baleares acompañadas de graffiti (en la basílica de Cap des Port de Fornells) y otras piezas notables que permiten señalar la vinculación norteafricana y la influencia oriental (griega y copta).

A la tesis doctoral de Amengual⁶ cabe añadir la de Margarita Vallejo,⁷ leída en 1992 en la Universidad de Alcalá, que a base de las fuentes bizantinas e hispanogodas de los siglos V al VII realiza una visión clara y sistemática, en particular para el estudio de las relaciones político-diplomáticas. De interés asimismo para la arqueología es el estudio de las fortificaciones y establecimientos estratégicos de primera línea (*castra, urbes y civitates*) y los vestigios cerámicos.

El tema de las pizarras visigodas⁸ sigue ofreciendo buen aliciente para los investigadores del período, aunque su continuidad para los siglos VIII y IX no se halla descartada.

La transición del mundo antiguo al medieval, y en particular el posible hiato o la evolución de sus necrópolis y la tipología de sus sepulturas, ha despertado asimismo el interés de varios investigadores en los últimos años. Así Carlos de la Casa y José Mª Izquierdo en su *Aproximación al habitat visigodo de Tiermes*,⁹ Manuela Doménech Esteban en *La necrópolis hispano-visigoda de "Fuente de la Torre", Noviercas, Soria*,¹⁰ José María Izquierdo Bertiz en *La transición del mundo antiguo al medievo en Vega de Pedraza (Segovia)*,¹¹ Josefina Andrió en *Formas de enterramientos medievales en los valles del Ebro y del Duero*¹² y L.C. San Miguel Mate en *Poblamiento visigodo y despoblamiento altomedieval de la meseta castellana. Una revisión de los presupuestos tradicionales*.¹³

6 JOSEP AMENGUAL I BATLE: *Els orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*. Pròleg de Guillem Rosselló Bordoy, Palma de Mallorca, 1991-1992. 2 vols.: 535 pp, con 9 mapas y 302 pp.

7 MARGARITA VALLEJO GIRVÉS: *Bizancio y la España tardoantigua (ss. V-VIII): Un capítulo de historia mediterránea*. Invitación de Luis A. García Moreno. Universidad de Alcalá (Memorias del Seminario de Historia Antigua, IV). Alcalá de Henares, 1993, 535 pp.

8 I. VELAZQUEZ SORIANO: *Las pizarras visigodas. Edición crítica y estudio*. Madrid, 1989. 829 pp. con figs.

9 *II Symposium de Arqueología Soriana*. Soria, 1992.

10 "Soria Arqueológica", Soria, 1, 1991.

11 *III Congreso de Arqueología Medieval Española*. Oviedo, 1989. Resumen de comunicaciones, 10-11.

12 *II Congreso de Arqueología Medieval Española*. Madrid, 1987, tomo III, 274-286.

13 *III Congreso de Arqueología Medieval Española*. Oviedo, 1989. Resumen de comunicaciones, 9-10.

2. Organización del territorio y tipología de los yacimientos: En las programaciones patrocinadas por las Comunidades Autónomas acaso debería contar con cierta preferencia la organización histórica del territorio, señalando las características y evolución del poblamiento. Puede que esta programación implicara varios años de actividad antes de completar la evolución tipológica del hábitat y las características de sus sucesivos habitantes. El estudio de la organización del territorio conllevaría, por lo menos, dos aspectos complementarios:

a) Vías y medios de comunicación: caminos y puentes.

No es mucho lo que se ha avanzado, en este aspecto, durante los últimos años. Partiendo de un conocimiento cada vez más pormenorizado de las principales vías romanas y de los puentes de tradición romana,¹⁴ y teniendo en cuenta que muchos miliarios permanecieron en pie y en su lugar de origen hasta el siglo X,¹⁵ se ha intentado rehacer la red viaria medieval en algunas zonas, coordinando las referencias documentales con los hallazgos de caminos de la época medieval.¹⁶ Pero carecemos todavía de un estudio completo, con las rutas principales, vados señalizados y puentes, así como de la situación de las barcas destinadas al paso de los ríos y de la tipología de las naves, a pesar de los primeros hallazgos de naves sumergidas en las aguas del Mediterráneo.¹⁷ Probablemente el trabajo más detallado sobre la construcción de un puente medieval sea el de Isabel Garau Llompart,¹⁸ obra en la cual, además de proporcionar una amplia bibliografía sobre la construcción en general y en Mallorca en particular, ofrece un detallado estudio documental y técnico del proceso de construcción, con inclusión de herramientas y materiales. Recientemente, María Barceló Crespi¹⁹ ha ofrecido el análisis del otro puente medieval: En que observa el estado ruinoso de los puentes y el caso concreto del Pont d'Inca, punto clave para el acceso a la ciudad de Mallorca.

b) Núcleos de población dispersa y agrupada.

La arqueología espacial, tratando de relacionar las distintas clases de yacimientos arqueológicos de un territorio, tuvo ya un congreso especializado en *Arqueología espacial. Coloquio sobre distribución y relaciones entre los asentamientos. Época romana y medieval* (Teruel, 1984) y, en los últimos años ha continuado despertando el interés de los arqueólogos medievalistas, según pudo advertirse en el Congreso de Alicante (octubre de 1993). La arqueología espacial o extensiva tiende a estudiar la organización de los territorios y del paisaje, la evolución de los asentamientos, las estructuras agrarias, la situación de

¹⁴ L. QUILICI, S. QUILICI (editores): *Strade romane. Percorsi e infrastrutture*. L'Erma di Bretschneider (Atlante tematico di topografía antica, 2). Roma, 1994. 252 pp.+ 256 ils. Volumen misceláneo, centrado en Italia, con referencias a la técnica constructiva de caminos y puentes.

¹⁵ Ramon ORDEIG I MATA: "Villa, viae i stratae d'Osona, testimonis de l'antiguitat a l'època medieval", *Atsa*, X, Vic, 1982, 102-104 i 387-400.

¹⁶ P. TUCOO-CHALA, (dir): *Les communications dans la Péninsule Ibérique au Moyen-Age. Actes du Colloque de Pau, mars 1980*. CNRS. Paris, 1981. 208 pp. + 10 ils. + 9 mapas. - El CSIC preparó la celebración del II Congreso Internacional sobre Caminería Hispánica, que tuvo lugar del 4 al 9 de julio de 1994 en Madrid, Alcalá de Henares y Pastrana.

¹⁷ Laureano CARBONELL RELAT: *La marina en el Mediterráneo del siglo XV*. Universidad de Barcelona (Tesis doctorals microfichades, núm. 1431). Barcelona, 1992. 2 vols. 4 microfichas, 644 + 543 pp.- Laureano CARBONELL RELAT: "La 'coca' nave del medioevo". *Revista de Historia Naval*, Madrid, IV, 15, 1986, 45-64.- Xavier NIETO, (coord.): *Les Sorres X. Un vaixell medieval al canal olímpic de rem (Castelldefels, Baix Llobregat)*, Barcelona, 1993, 72 pp. con figs.

¹⁸ Isabel GARAU LLOMPART: *El Pont de Surià: un exemple de construcció medieval (1420-1421)*, Palma de Mallorca, 1990, 71 pp. (Trabajos del Museo de Mallorca, 48)]

¹⁹ María BARCELO CRESPI: "Per lo Pont d'Inca novament fahedor. Ruina y reconstrucción de un puente mallorquín (1465)". *Anuario de Estudios Medievales*, 23, Barcelona, 1993, 45-56.

molinos y forjas, los medios de comunicación, el ámbito de expansión de determinados productos artesanos, las mútuas influencias, etc.

La aportación de la arqueología extensiva trata de relacionar diversos yacimientos a través de épocas distintas, completando las noticias documentales, y los yacimientos diversos, pero complementarios, coetáneos. Así, por ejemplo, el castillo y el núcleo de población, el núcleo de población y el territorio cultivado, el espacio agrícola y la configuración hidráulica, etc.

Parece indudable, por lo tanto, que tiende a relacionar el yacimiento arqueológico concreto con el ambiente en que surgió y se desarrolló, reivindicando la función antrópica sobre el paisaje.

En el mismo sentido cabe aducir algunos trabajos presentados al Congreso Internacional "Historia de los Pirineos" (Cervera, noviembre 1988) tales como: el viñedo en el Gállego (de Mª Victoria Azcárate), evolución del poblamiento en Pamplona (de Juan José Larrea), patrimonios parroquiales (de J. Bolós) y sistemas defensivos (de F. del Campo, J. Markalain y otros).²⁰

Al examinar la población dispersa hay que prestar mucha atención a la población en cuevas.²¹ Las cuevas, en la Edad Media, siguen siendo refugios temporales para los pastores o residencias habituales para los campesinos. Algunas fueron habitadas desde la Prehistoria y por ello se hace preciso revisar los materiales que aparecen en los estratos superficiales. Tal es el caso, por ejemplo de la Cueva del Aspío (en Ruesga, Cantabria), que ha ofrecido, principalmente en el vestíbulo, piezas de cerámica, como una jarra de cuello cilíndrico y asa de cinta, fabricada a torneta, de pasta rojiza con el interior grisáceo y fechable en los siglos XII-XIII según sus descubridores.²² Junto a ella cabe señalar fragmentos de vedrío verdoso oscuro que podrían pertenecer al mismo alfar de Santillana del Mar.

Para el estudio comparativo de los núcleos de población dispersa en distintos ámbitos se precisa aún de inventarios como el de Ramón Bohigas Roldán para la parte central de la Montaña Cantábrica.²³ Tan sólo así se podrán establecer tipologías completas de la vivienda rural y de su evolución. En Cataluña se empezó a estudiar la tipología de los mansos desde el siglo X a mediados del XIV pero sigue siendo un tema abierto con problemas estructurales no resueltos.

El estado actual de los estudios arqueológicos sobre el valle del Duero lo ha trazado Carlos de la Casa Martínez en su ponencia *Despoblación y repoblación de los "Extrema Durii"*,²⁴ recogiendo los trabajos de los últimos treinta años referentes a la población y el

²⁰ *Actas del Congreso Internacional "Historia de los Pirineos". Cervera, noviembre 1988. Tomo II: Historia Medieval, Moderna y Contemporánea. UNED. Facultad de Geografía e Historia. Madrid, 1991. 438 pp.*

²¹ Ramon BOHIGAS *et alii*: "Cuevas artificiales de Valderredible, Santander", Sautuola, III, Santander, 1989, 279-294.

²² A. SERNA GANCEDO *et alii*: *La cueva del Aspío (Ruesga, Cantabria): Avance al estudio del yacimiento*, Santander, 1994, 369-396, con ils. [Museo y Centro de Investigación de Altamira. Monografías núm. 17] [Homenaje al Dr. Joaquín González Echegaray]

²³ R. BOHIGAS ROLDAN: *Yacimientos arqueológicos medievales del Sector Central de la Montaña Cantábrica.*, Santander, 1986. [ACDPS ç Monografías Arqueológicas, núm. 1].

²⁴ *Actas del III Curso de Cultura Medieval. Repoblación y Reconquista. Centro de Estudios del Románico. Aguilar de Campoo, septiembre de 1991, Aguilar, 1993, 84-94.*

mundo funerario de las actuales provincias de Soria, Burgos y Logroño. El propio autor ha dedicado al ámbito soriano su tesis doctoral: *Mundo funerario del medievo cristiano en Soria: estudio arqueológico de sus necrópolis*²⁵ y un libro reciente: *Las necrópolis medievales de la provincia de Soria*.²⁶ Despoblados y necrópolis constituyen piezas clave en el estudio del hábitat de un territorio. Por ello no podemos olvidarlos aquí aunque les dediquemos un epígrafe especial más adelante. A título de simple ejemplo nos place recordar asimismo el trabajo presentado por Ramon Bohigas y su equipo en el Primer Congreso de Arqueología Medieval Española sobre *El despoblado y la necrópolis medievales de Campo la Puerta (Las Henestrosas, Cantabria)*.²⁷ Los ejemplos concretos, sin embargo, pueden hoy sumarse a éste con facilidad.

Un aspecto de la organización de territorio, el de la formación de la red hidráulica, ha despertado cierto interés en los últimos años. Helena Kirchner y Carmen Navarro, siguiendo de cerca las investigaciones francesas, han examinado²⁸ el desarrollo de la irrigación en el ámbito oriental de al-Andalus, en relación con la sociedad que la produjo y utilizó, investigando algunos espacios hidráulicos de Granada y Mallorca y tratando de reconstruir su diseño original y su vinculación con los núcleos de poblamiento; particularmente documentados en su fase terminal (la época de la reconquista y repartimiento cristianos) estos sistemas hidráulicos requieren la búsqueda documental y la prospección por zonas (captación de aguas, acequia principal, ramales de derivación, partidores, límites de parcelas irrigadas, emplazamiento de albercas y molinos, etc.).

Señalan las peculiaridades metodológicas para la reconstrucción de los distintos elementos de cada sistema, y el trabajo a realizar para poder establecer su origen (en algunos casos sin duda preislámico o romano). La desiderata de listas de cultivos, análisis de polen y granos, estudio de los aperos agrícolas, etc. ha de permitir la continuidad de la investigación. Una buena aportación bibliográfica cierra el trabajo y muestra el estado actual de la cuestión.

En Mallorca la distribución del agua para el regadío y para aprovechar su fuerza en los molinos harineros y batanes, sufre variaciones con la conquista cristiana. Un ejemplo de ello lo observamos en el trabajo de Mª Magdalena Riera y Natalia Soberats: *Introducció a l'estudi del sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca)* que sigue de cerca los estudios de Reis Fontanals y Miquel Barceló.²⁹

En ocasión de estudiar Plàcid Pérez: *Les mesquites i els banys de Sóller (s. XIII i XIV)* traza una visión de conjunto,³⁰ a partir del primer tercio del siglo XIII, de la población rural del valle de Sóller, en Mallorca, distribuida en alquerías y dedicada específicamente a la ganadería y el cultivo de secano, y una población urbana con una zona de huerta importante. Entre los edificios urbanos destaca las mezquitas, convertidas en

²⁵ Universidad de Barcelona. Tesis microfichadas núm. 1055. Barcelona, 1991.

²⁶ *Las necrópolis medievales en la provincia de Soria. Junta de Castilla y León*, Valladolid, 1992. 439 pp. con ils.

²⁷ Ramon BOHIGAS et alii: "El despoblado y la necrópolis medievales de Campo la Puerta (Las Henestrosas, Cantabria)", *I Congreso de Arqueología Medieval Española, Huesca 1985*, Zaragoza, 1986, IV, 473-484.

²⁸ Helena KIRCHNER, Carmen NAVARRO: "Objetivos, métodos y práctica de la arqueología hidráulica", *Archeologia Medievale*, Firenze, XX, 1993, 121-150.

²⁹ *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Palma de Mallorca, 47, 1991, 61-73.

³⁰ *BSAL*, Palma de Mallorca, 47, 1991, 29-60.

viviendas particulares, y los baños que la documentación del siglo XIV le permite situar y estudiar, con una construcción rectangular de 19 x 8 metros, y una superficie de 150 metros cuadrados, probablemente utilizados en los siglos XIII y XIV, pero convertidos en vivienda particular. Nada queda hoy ni de las mezquitas, ni de los baños.

El reaprovechamiento de las construcciones islámicas a raíz de la reconquista cristiana es un tema que puede dar todavía bastante de sí y muy en particular para la Andalucía Occidental.³¹

Los despoblados de los reinos de la España cristiana merecen mayor atención, entre los estudios del habitat rural, nexando las fuentes escritas con los materiales arqueológicos. Algunos de estos despoblados nos conducen con facilidad hasta el mundo antiguo, con un hiato intermedio en muchos casos.³² Otros, como Fuenteungrillo (siglos XIII-XIV), permiten examinar la evolución de la vivienda rural en los núcleos de población agrupada de la Baja Edad Media. Posee especial interés el reciente libro de Carlos Manuel Reglero de la Fuente: *Espacio y poder en la Castilla medieval. Los Montes de Torozos (siglos X-XIV)*, cuyo título acaso no permita suponer de antemano el aprovechamiento de testimonios arqueológicos.³³

La evolución de los vocablos utilizados para designar la vivienda (domus, curte, casa, mansio, sala, palacio...) y la composición de ésta en el ámbito rural desde mediados del siglo XIII a los inicios de la segunda mitad del XIV, junto a silos excavados en el subsuelo y colmatados al perder su función originaria, empieza a ser objeto de estudio. Estas viviendas suelen tener habitaciones de 6 a 7 metros de longitud por 2,5 a 3,5 metros de anchura, con superficies de 18 a 23 m², delimitadas por muros con zócalos de piedra, de 60 a 80 centímetros de grosor y de la altura de un metro, sobre el cual se levantaban paredes de tapia. Con hogares y hornos para cocer el pan familiar, algunas viviendas alcanzaban los 60 m² de superficie, constando de dos y hasta tres habitaciones, y de una sola planta cubierta con lajas y arcillas.

Los núcleos rurales de población agrupada de la Cataluña Vieja³⁴ han sido objeto de las primeras síntesis tipológicas, pero su estudio requiere todavía bastantes esfuerzos para poder relacionar las características de su urbanismo rudimentario, en torno de unas pocas calles, de su estructura defensiva, de los espacios interiores sin edificar y de la evolución de los patios y estructuras segregadas o añadidas a medida que la familia disminuía o crecía, a expensas de los patios y viviendas de los vecinos.

c) Ambitos urbanos: la casa urbana y el urbanismo.

Parece que los trabajos arqueológicos de urgencia realizados en solares urbanos, a causa de obras en los mismos, sólo tienden a buscar elementos de las épocas romana o prerromana, cuando en los actuales momentos debería intensificarse la búsqueda de restos de

³¹ Philippe SENAC (edit.): *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*, París, 1991, 192 pp. con fgs.

³² J. A. GUTIÉRREZ GONZÁLEZ: *Poblamiento antiguo y medieval en la montaña central leonesa*, León, 1985, 298 pp. + 87 fgs.

³³ Diputación Provincial de Valladolid. Valladolid, 1994. 454 pp. Especialmente, para el tema que aquí nos interesa, las págs. 366 a 406.

³⁴ M. RIU: "Els nuclis rurals de població agrupada a la Catalunya vella", *Història de Catalunya* dirigida por P. Vilar. Eds. 62. Barcelona, 1990, vol. VIII, pp. 82-92.

época alto y bajo medieval. Acabamos de aludir a la transformación que experimentaron muchos núcleos urbanos a raíz de su reconquista y que el reaprovechamiento de los edificios de la época musulmana pudo conllevar modificaciones substanciales en los mismos, aunque no siempre el trazado viario se viera afectado en su esencia.

Todos los municipios de una cierta importancia debieran contar con una planificación básica para que se investigara obligatoriamente el subsuelo en caso de concederse licencias de obras en zonas arqueológicas. En muchos casos, sin embargo, todavía no existe dicha planificación, ni siquiera para los núcleos más antiguos y característicos. Conviene que en los núcleos donde existen arqueólogos municipales se elaboren planes generales de actuación para que no haya que improvisar y se reduzcan al mínimo las excavaciones de urgencia, tanto en los espacios públicos como en los solares pertenecientes a particulares.

Los recintos amurallados de algunas ciudades se hallan especialmente protegidos. El de Zamora, por ejemplo, ha sido objeto de estudio por Hortensia Larrén (1989) y por J. A. Gutiérrez González (1990).³⁵

La aportación de la arqueología al urbanismo de los últimos siglos medievales conviene incrementarla, no sólo a través de excavaciones de urgencia sino con el análisis previo de la documentación conservada y con la colaboración de los historiadores del arte. Las excavaciones programadas no siempre son factibles en los núcleos urbanos vivos. Por ello toda aportación textual puede ser valiosa para el arqueólogo, como la referente a la apertura de una nueva calle, cuyo proceso permite conocer detalladamente Plàcid Pérez Pastor en *Una iniciativa urbanística en el siglo XIV: l'obertura del carrer de l'Hospital (Sóller, 1319-1338)*,³⁶ las transformaciones en la red viaria, la redistribución interior de manzanas, las demoliciones de viviendas para la construcción de grandes edificios (palacios, lonjas, conventos, etc.), la apertura de nuevas plazas, la construcción de hornos públicos, la edificación de pórticos, las nuevas parroquias con sus correspondientes cementerios, las fuentes públicas, etc.

La transformación del urbanismo musulmán y los cambios en la estructura urbana a raíz de los avances de la reconquista precisa mucha atención todavía, como lo requiere la plasmación de las villas nuevas, villas francas y bastidas surgidas en la Baja Edad Media. Los patios "establecidos" en Sóller, en la primera mitad del siglo XIV, tenían una fachada de unos 5,8 metros y una superficie de 120 m². Pero hubo establecimientos urbanos bastante menores: de 5 X 9 metros, unos 45 m² por planta, y aún más pequeños, aunque se trataba de viviendas unifamiliares y a su extensión hay que sumarle la de los sucesivos pisos. La anchura de las calles oscilaba entre poco más de dos metros (la cana de Montpellier de 2,107 metros, de uso en la vertiente meridional del Pirineo y en el territorio del reino de Mallorca) y los 2,80 metros.

Puesto que ahora nos estamos refiriendo a Mallorca queremos recordar trabajos como el de Maria Barceló Crespi: *Retrat de la ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrere (aspectes urbanístics)* por su indudable utilidad para el arqueólogo.³⁷ Y, de la misma autora, *Adobs en*

³⁵ H. Larrén: "Recinto amurallado de Zamora", *Revista de Arqueología*, Madrid, 99, 1989, 65.
J. A. GUTIÉRREZ GONZÁLEZ: *Las fortificaciones de la ciudad de Zamora*, Zamora, 1990.

³⁶ *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 101-118.

³⁷ *Estudis Baleàrics*, 41, Palma, 1991, 105-121. Véase también Gabriel ALOMAR: *Urbanismo regional en la Edad Media: las "ordinacions" de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*, Barcelona, 1976.

la murada de la ciutat de Mallorca (1450-1500) que pone de relieve, una vez más, la aportación documental a las precisiones arqueológicas en la Edad Media.³⁸

Un sondeo de 2 x 2,60 metros, motivado por obras, en el subsuelo de la Casa de Socors (plaza de Santa Eulàlia, en Palma de Mallorca), y permítasenos seguir con el ejemplo mallorquín,³⁹ ha permitido al equipo formado por Maria Llinàs, Magdalena Riera, Mateu Riera, Natàlia Soberats y Francesca Torres, aislar suficientes unidades estratigráficas desde la época romana hasta el siglo XVI para poder comprobar la presencia de la cerámica catalana del siglo XIV (azul sobre blanco) y la valenciana de los siglos XV y XVI (vidriados melados y verdes, y vidriado blanco), indicios de las respectivas influencias comerciales.

En conclusión, para este aspecto que no debe alargarse excesivamente, creemos que la evolución urbanística y la topografía urbana requieren todavía muchos trabajos "puntuales".

d) Centros de defensa: castillos y fortificaciones.

La organización de los sistemas defensivos prevalece hoy sobre los estudios de yacimientos concretos y aislados. Las líneas fortificadas de las fronteras altomedievales y las fortalezas a que dieron lugar, han sido objeto de atención particular por parte de F. Reyes Tellez y Mª L. Menéndez Robles: *Sistemas defensivos altomedievales en la comarca del Duratón-Riaza (siglos VIII-X)*⁴⁰ y por parte de Francesc Fité: *Arquitectura i repoblació en la Catalunya dels segles VIII-XI*.⁴¹ Este último, a partir de la bibliografía existente y de investigaciones propias, traza la evolución de las fortificaciones -- desde la *turris* al castillo --, para averiguar el nacimiento del castillo a partir de los *oppida* y primeras fortificaciones de madera, las primeras torres de piedra heredadas de los mundos romano y árabe, y los primeros castillos pétreos desarrollados en los siglos X y XI.

Los castillos de la línea defensiva de la margen derecha del río Llobregós⁴² han sido prospectados por Juli Markalain, Joan-Ramon González Pérez y Daniel Rubio para conocer la tipología y evolución de esta zona de frontera en los siglos X y XI. Sus conclusiones parecen derivar a la existencia de una primera etapa islámica, una frontera coherente y una restauración de la misma en el siglo XI. En el mismo sentido abunda la idea de la evolución de los sistemas defensivos en el Pirineo Ampurdanés, expuesta por Ferràn del Campo,⁴³ y por A. Castán Sarasa⁴⁴ en la zona del Sobrarbe y Serrablo meridional, que alcanza hasta las transformaciones del siglo XIII.

38 BSAL, 45, Palma de Mallorca, 1989, 155-164.

39 Maria LLINÀS et alii: Excavacions arqueològiques al subsòl de la Casa de Socors (Plaça de Santa Eulàlia, Palma). BSAL, 49, Palma de Mallorca, 1993, 51-64, con ils.

40 *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, III, 631-639.

41 F. FITÉ: *Arquitectura i repoblació en la Catalunya dels segles VIII-XI*, Lérida, 1993. 127 pp. + 81 ils. Universitat de Lleida (Quaderns del Departament de Geografia i Història. Espai/temps, núm. 18).

42 J. MARKALAIN, J. R. GONZALEZ PÉREZ, Daniel RUBIO RUIZ: "Castells de la línia defensiva del marge dret del Llobregós", *Congreso Internacional Historia de los Pirineos. Cervera Noviembre 1988*, Madrid, 1991, II, 203-242.

43 Ferràn DEL CAMPO I JORDÀ: "Evolució dels sistemes defensius al llarg de la història en el Pirineu empurdanès", *Congreso Internacional Historia de los Pirineos. Cervera Noviembre 1988*, Madrid, 1991, II, 189-202, con ils.

44 A. CASTAN SARASA: *Arquitectura militar y religiosa del Sobrarbe y Serrablo meridional, siglos XI-XIII*, Zaragoza, 1988, 300 pp.

En la exposición de Ferrán del Campo se detalla la presencia de un monasterio fortificado, seis castillos y cuatro villas amuralladas con castillo en un sistema defensivo coordinado al cual cabe añadir las correspondientes torres de defensa y las guardias o torres de vigilancia pública, dentro de los términos o distritos de los castillos.

Cabe señalar, asimismo, el estudio de una línea estratégica, articulada entre los ríos Sella y Deva, en el Oriente de Asturias, que comprende las torres de Picu Rales, Picu Soberrón y Picu las Torres. Se trata, según Fernando Álvarez Estrada y J. A. Moure,⁴⁵ de estructuras ovales, en algún caso con doble foso, de unos 45 por 20 metros, que tienen dos torres de planta cuadrada, una en cada extremo, para proteger el espacio murado intermedio situado a cielo abierto. La cerámica, superficial, de los siglos XI al XIII abonaría la perduración de esta línea estratégica, arcaica en su concepción.

La aplicación de los análisis del C-14 en los muros del Castillo de Saldaña ha permitido precisar las fechas de su construcción,⁴⁶ mientras J. L. Avello Álvarez⁴⁷ inventariaba las torres señoriales de la Baja Edad Media Asturiana, que nos introducen en el estudio arqueológico de las viviendas fortificadas de los últimos siglos medievales.

e) Centros industriales: hornos, alfares, forjas, molinos y prensas.

El estudio de los despoblados o núcleos de población rural, va proporcionando ejemplares de hornos en las viviendas, noticias de barrios artesanos con sus alfares y sus prensas, y los molinos hidráulicos y las forjas relacionadas con esta población rural. Pero es mucho más todavía lo que queda por hacer que lo que se ha conseguido. Con respecto a la tipología de los hornos familiares y señoriales destinados a la cocción del pan, y a su profunda transformación en el siglo XIII en que los segundos van a substituir a los primeros, cabe puntualizar las características de unos y otros.

Los alfares, mucho mejor cocidos ya, siguen aportando novedades, como los hornos y testar de Valladolid.⁴⁸ Marta Sancho ha iniciado la excavación de la farga de San Esteban de la Sarga, en el Pirineo Leridano, dentro de un amplio programa de estudio de la producción del hierro, y Xim Raurich y Anna Mestre han descubierto la casa del herrero, con su fragua, en el barrio construido al finalizar el siglo XIII al pie del castillo de Mataplana (prov. de Gerona).

Algunos hornos de fundición de campanas han venido a sumarse a los pocos conocidos, todos ellos de época gótica. Macarena Sánchez-Monge LLusá y Ana Isabel Viñé Escartín han dado a conocer el hallazgo de un horno de fundir campanas, del siglo XIV, en el solar de la plaza de Arias Gonzalo de Zamora. El diámetro de base de la campana era de 1,74 metros.⁴⁹ El estudio geoarqueológico⁵⁰ lo ha realizado J. F. Jordá Pardo. Javier Moreda

45 Fernando ÁLVAREZ ESTRADA, J. A. MOURE FERREIRO: "El Picu Jana: un enclave estratégico en el Oriente de Asturias", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo, 1992, 211-215, 3 figs.

46 Ramón BOHIGAS ROLDAN, P. M. SARABIA ROGINA: "Una fecha de C-14 del Castillo de Saldaña. Precisiones en torno a su construcción", *II Congreso de Historia de Palencia*, Palencia, 1990, I.

47 J. L. AVELLO ÁLVAREZ: *Las torres señoriales de la Baja Edad Media asturiana*, Oviedo, 1991. 287 pp. + 104 figs., 16 láms.

48 M. MORATINOS, E. SANTAMARIA: Nuevas aportaciones a la arqueología medieval vallisoletana: la excavación de los hornos y testar del solar nº 23 de la Calle Duque de la Victoria", *Arqueología urbana en Valladolid*, Valladolid, 1991.

49 Macarena SANCHEZ-MONGE LLUSA, Ana Isabel VIÑÉ ESCARTÍN: "Excavación arqueológica en el solar de la Plaza Arias Gonzalo (Zamora)", *Numantia*, Valladolid, 4, 1989-1990 /1993/, 263-280.

ha llevado a cabo el análisis de un horno de fundir campanas encontrado en la calle Santa María, de Valladolid. Fernando Miguel ha dado cuenta de otro en el Monasterio de Carracedo, de León, y Javier Fernández ha proporcionado la plata y perfil de otro hallado en la ermita de Nuestra Señora de la Calle, en Andaluz, de Soria.⁵¹

La aportación de la arqueología medieval al estudio del artesanado apenas ha empezado. Los molinos y prensas han dado lugar excepcionalmente a una amplia bibliografía con pocas novedades técnicas por cuanto respecta a los últimos años. En cambio, otros monumentos y yacimientos, en relación con los oficios de la construcción, merecen nuestra atención. Arquitectos, albañiles, picapedreros, carpinteros y herreros figuran entre los oficios destacados en la Mallorca medieval. A estos últimos ha dedicado recientemente un estudio Margalida Bernat i Roca,⁵² documentando los precedentes de su cofradía de San Eloy en la primera mitad del siglo XIII. Dicha cofradía, convertida pronto en Col·legi dels Ferrers reunía a "herrerros, silleros, vaciadores, caldereros, carderos, coracerros, espaderos, ballesteros, claveros, cerrajeros, cuchilleros, latoneros, estañeros, perdigoneros, herradores, doradores, armeros, etc." En el trabajo de Bernat se anotan: la organización del oficio, las materias primas, los combustibles: madera y carbón vegetal, la disposición de los talleres (*fornals, manxes, enclusa* ...).

El conocimiento de los productos de este artesanado requiere para el arqueólogo el estudio previo de los materiales etnológicos, que facilitarán su labor interpretativa. Véase, por ejemplo, para Mallorca el catálogo publicado por Guillem Rosselló⁵³ de los materiales del Museo de Mallorca contenidos en sus salas de oficios.

Gabriel Llompert, en *Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín*⁵⁴ ha insistido en completar las noticias que había dado a conocer en 1976 sobre los artífices de los siglos XIII al XVI, proporcionando nuevos detalles biográficos de 21 artistas y operarios, y reservándose para una entrega posterior los referentes a obras y materiales. No obstante, incluye contratos de obra con indicaciones preciosas para el arqueólogo como los tres tipos de argamasa utilizados en el siglo XIV.

A través de los libros de obra, los restos subsistentes y las miniaturas y pinturas conservadas se pueden obtener elementos nuevos para el estudio de las técnicas y materiales de construcción y sus operarios. Convendría la intensificación de trabajos como los de Jaime Sastre Moll sobre *El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca (1327-1345)*⁵⁵ o sobre *Canteros, picapedreros y escultores de La Seo de Mallorca y el proceso constructivo (siglo XIV)*.⁵⁶ Los libros de fábrica de 1368 y de los años 1389 a 1398

⁵⁰ J. F. JORDA PARDO: "Estudio geoarqueológico de un horno de fundir campanas del siglo XIV", *Anuario del Instituto de Estudios Zamoranos Florián de Ocampo*, Zamora, 1991, 115-124.

MMacarena SANCHEZ-MONGE LLUSA, Ana Isabel VINÉ ESCARTIN: "Documentación arqueológica de un horno de fundir campanas en el solar de la Plaza de Arias Gonzalo (Zamora)", *Anuario del Instituto de Estudios Zamoranos Florián de Ocampo*, Zamora, 1989, 123-132.

⁵¹ Ver planta y perfil, dibujados por A. Sanz, en *Numantia*, 4, 1993, 365.

⁵² M. BERNAT I ROCA: "L'ofici de ferrers. Algunes referències històriques (s. XIII-XVII)", *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 169-216.

⁵³ Guillem ROSSELLO BORDOY: *Museo de Mallorca. Sección Etnológica. Salas de oficios artesanos*, Madrid, 1976.

⁵⁴ *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 249-272.

⁵⁵ *BSAL*, 43, Palma de Mallorca, 1987, 45-58.

⁵⁶ *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 75-100.

permiten conocer desde los maestros y aprendices, con sus respectivos salarios, hasta la mano de obra menos especializada y el empleo de cautivos, las herramientas y los materiales (piedra, madera, vidrio, cerámica de relleno para las bóvedas, etc.) y el proceso constructivo (encimbrajes, motivos escultóricos, etc.). Así es posible saber las canteras de donde se extraía la piedra, el sistema de transporte hasta la obra o la tipología del material. Los Vilasclar, Guillem y Cristòfor y otros miembros de la familia, picapedreros mallorquines del siglo XV, y su entorno, han sido objeto de estudio por María Barceló Crespí,⁵⁷ quien alude asimismo al trabajo del yeso y a la cofradía de los yeseros de Palma, a fines del siglo XV.

Los trabajos en yeso amoldado y pintado de los siglos XV y XVI merecerían una atención particular, dado que en época gótica y en el primer renacimiento la utilización del yeso (por su menor costo y su facilidad de unión a otros materiales) en techos artesonados, barandas, púlpitos, altares, puertas y ventanas, supuso un despliegue singular, además de su uso ya tradicional como argamasa.

f) Los centros de culto (eremitorios, templos, monasterios) y las necrópolis. Tipología de las sepulturas.

El ámbito de los eremitorios rupestres ha conseguido un notable impulso con las tesis doctorales de L. A. Monreal Jimeno: *Eremitorios rupestres altomedievales. El Alto Valle del Ebro*⁵⁸ y de Agustín Azkárate Garai-Olaun: *Arqueología cristiana de la Antigüedad tardía en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya*,⁵⁹ ambas con aportación de materiales e interpretaciones del mayor interés.

La excavación de templos y monasterios ha continuado, asimismo, recabando la atención de los arqueólogos medievalistas. Cabe recordar el estudio minucioso, efectuado por Josep Ramon Julià y Katia Kliemann, del templo paleocristiano de una sola nave con cubierta de madera y ábside de herradura (5 x 12 m.) y del románico de Santa María de Artés (Barcelona) construido encima del anterior, con ábside poligonal.⁶⁰ Las sepulturas que acompañan el recinto eclesial se datan entre los siglos VI y XII siendo sucesivamente: de ladrillos y tegulae, de muretes de obra, de tegulae e ímbrices, y de lajas.

A raíz de la restauración de la iglesia de San Miguel de Liño (Oviedo), de la época de Ramiro I, el Instituto Arqueológico Alemán de Madrid encargó a Teodoro Hauschild⁶¹ una investigación arqueológica que permitió localizar los cimientos, de una sola hilada de sillares y restos de un muro de 0,63 m. de grosor, de mampuesto con argamasa de cal y arena, dos tumbas de lajas debajo del cimiento, en la pared de una de las cuales se halló reaprovechada una piedra con el relieve de un peregrino con bastón, correspondiente a la decoración del primer templo, y otra tumba de fragmentos de ladrillos y pequeños sillares de

⁵⁷ María BARCELO: "Notes sobre els Vilasclar, picapedrers", *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 127-140.

⁵⁸ Universidad de Deusto. Tesis leída en 1985. Bilbao, 1989. 430 pp. con ils.

⁵⁹ Universidad del País Vasco. Tesis leída en 1988. Prólogo de Ignacio Barandiarán. Vitoria-Gasteiz, 1988. 554 pp. con 42 láms. planos desdoblables y 140 figs.

⁶⁰ J. R. JULIÀ, K. KLIEMAN: "Excavacions arqueològiques a la Plaça Vella d'Artés (Bages)", *Arqueologia i Patrimoni a la Catalunya Interior. Últimes investigacions*, Manresa 1992, 35-74. (Centre d'Estudis del Bages. Miscel·lània d'Estudis Bagencs, 8)

⁶¹ TH. HAUSCHILD: "Informe preliminar sobre las excavaciones en la iglesia de San Miguel de Liño", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo 1992, 171-177, 7 figs.

caliza, con cabecera rectangular, debajo del ábside actual. Hortensia Larrén ha realizado minuciosos trabajos en el subsuelo del atrio y del templo de San Miguel de Escalada⁶² y Javier Fernández Conde y Gabino Alonso⁶³ han llevado a cabo cinco campañas entorno de la iglesia prerrománica de San Salvador de Valdediós, localizando un curioso alcantarillado y cinco niveles de enterramientos, entre ellos tumbas excavadas en la roca arenisca (del tipo de bañera), tumbas de lajas regulares encima de las cuales aparecían restos de fuegos rituales y sobre una de ellas un depósito de conchas, y tumbas mixtas de lajas y excavadas en parte en la roca.

El Servicio del Patrimonio Arquitectónico, de la Diputación de Barcelona, ha realizado a su vez una serie de campañas en el ámbito del monasterio de Sant Llorenç prop Bagá (Barcelona) que han permitido localizar nuevas estructuras de los siglos X y XI,⁶⁴ debajo de las alas orientales y meridional del claustro y dos absidiolas en la cabecera del templo, cuya evolución desde el siglo X al XII parece haber quedado definitivamente aclarada.

La proyección social de las excavaciones realizadas en templos y la adecuación de los monumentos eclesiásticos a las necesidades del culto, como el aludido de Sant Llorenç prop Bagá o el de Sant Vicenç de Rus (Castellar de N'Hug), han sido puestas de relieve por Alberto López Mullor en su artículo "Arqueología y función social. Alguna teoría y unos cuantos ejemplos".⁶⁵ La Diputación de Barcelona, que viene patrocinando tales trabajos, celebra reuniones periódicas o simposios sobre "Actuaciones en el Patrimonio" y publica la Memoria de excavaciones en volúmenes misceláneos editados por el Servicio de Patrimonio Arquitectónico, desde 1989, con el título de *Quaderns Científics i Tècnics*. A través de dichos cuadernos puede seguirse la labor realizada en los últimos años.

Ejemplo de análisis estilístico, enmarcado en el gótico del XIV, lo tenemos en el estudio de la iglesia de Santa María de Castelló d'Empúries realizado por Monique Carsalade.⁶⁶ Pero, en su mayor parte, los análisis de iglesias han ido acompañados del estudio de sus necrópolis,⁶⁷ contribuyendo a precisar la tipología y cronología de sus sepulturas. En la iglesia de Santianes (Pravia), eslabón básico entre los templos visigodos y los prerrománicos,⁶⁸ Javier Fernández Conde y sus colaboradores han señalado dos niveles de tumbas, unas excavadas en la roca (ya de bañera, ya de cabecera antropomorfa) y otras de lajas, con orejeras y muy anchas a la altura de los hombros. Desde los sarcófagos de tradición romana (¿siglo VII?) hasta las sepulturas de lajas (siglo XIII) y de ladrillo (siglos

⁶² Hortensia Larrén: "San Miguel de Escalada: Trabajos arqueológicos, 1983-1987", *Numantia*, Valladolid III, 1990, 217-238.

⁶³ Francisco Javier FERNANDEZ CONDE, Gabino Arcadio ALONSO ALONSO: "Excavaciones en el yacimiento arqueológico de Valdediós (Villaviciosa)", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo 1992, I, 193-200 + 12 ils. y II, 243-258.

⁶⁴ Alberto LOPEZ MULLOR, ÁLVAR CAIXAL: "Resultados de las excavaciones realizadas en el monasterio de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà, Barcelona). Campañas 1984-1987", *Congreso Internacional Historia de los Pirineos, Cervera Noviembre 1988*, Madrid, 1991.

⁶⁵ *Arqueología y territorio medieval*, I, Universidad de Jaén. Jaén 1994, 50-63 con ils.

⁶⁶ Monique CARSALADE: "L'église Sainte-Marie de Castelló d'Empúries et son decor sculpté (Catalogne)", *Archéologie du Midi Medieval*, X, Carcassone, 1992), 157-166, con 4 láms. y 7 figs.

⁶⁷ R. M. CID LOPEZ et alii: *Asentamiento romano y necrópolis medieval en Lujo de Llanera (Principado de Asturias)*, Oviedo, 1991. 151 pp. con ils.

⁶⁸ Francisco Javier FERNANDEZ CONDE, Gabino Arcadio ALONSO ALONSO, José Jorge ARGÜELLO MENÉNDEZ: "Informe excavaciones en Santianes de Pravia", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas 1978-1990)*, Oviedo 1992, pp. 189-191.

XIII-XIV), ha localizado Pilar Barraca en una necrópolis extramuros de Ávila.⁶⁹ El rito de inhumación islámico, desde los siglos X al XV se ha podido constatar en las necrópolis de Alto del Val (Adradas, Soria), de la Casa de Beneficiencia de Valladolid, y de Santa Clara (Cuéllar, Segovia) por un equipo de once investigadores. La posición de los cadáveres en decúbito lateral derecho con la cabeza al Oeste, no parece ofrecer dudas al respecto. La coexistencia de comunidades musulmanas y judías, con las cristianas, se manifiesta de forma evidente en estas necrópolis.⁷⁰

La restauración del monasterio de Santa María y San Salvador de Valdediós ha dado pie en Asturias, para el estudio de la necrópolis medieval que ha permitido señalar tres fases;⁷¹ una primera, de los siglos X-XI, con tumbas de planta ovalada y rectangular con cabecera antropomorfa, excavadas en la toba y orientadas NO.-SE. Una de ellas con una concha de ostra en la boca y varias formando agrupaciones familiares. La segunda fase (situable entre los siglos XI-XII y XIV), correspondería a las tumbas de lajas, una de ellas con almohadilla de arcilla y orejeras, de comienzos del siglo XII, fechable por una moneda de Alfonso I de Aragón. La tercera fase, tardía, sería de tumbas de fosa simple excavadas en tierra. Las tumbas de fosa irregular, datables en el siglo XIV, reaparecen en la necrópolis medieval de Lugo de Llanera (Asturias).⁷² Otras necrópolis, como la de Santa Margarida, en Martorell,⁷³ la de La Mosquita en Geria, Valladolid,⁷⁴ la de San Andrés en Cuéllar, Segovia,⁷⁵ o las de Tiermes⁷⁶ han proporcionado detalles complementarios.

Interpretaciones y valoraciones de conjunto, tales como la de Josefina Andrió sobre las formas de enterramientos en los valles del Ebro y Duero,⁷⁷ o la de Katia Kliemann sobre la orientación de las tumbas,⁷⁸ o la de E. Van Eyde Ceruti sobre las tumbas de lajas de Cantabria,⁷⁹ o de Carlos de la Casa sobre las necrópolis medievales de la provincia de Soria,⁸⁰ nos proporcionan los primeros intentos de síntesis que debieran incrementarse,

⁶⁹ Pilar BARRACA DE RAMOS: "Excavación arqueológica en el circuito de San Pedro (Ávila), 1989-1990", *Numantia*, 4, Valladolid, 1989-1990/1993, 239-255, con ils.

⁷⁰ VV. AA.: "Las necrópolis de rito islámico en Castilla y León", *Numantia*, 4, Valladolid, 1989-1990/1993, 207-218.

⁷¹ Otilia REQUEJO PAGÉS, Alberto MARTINEZ VILLA, Montserrat JIMÉNEZ: "Excavaciones arqueológicas en el conjunto monumental de Valdediós (Villaviciosa), 1988-89", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo 1992, 179-188. Con un buen repertorio bibliográfico.

⁷² Rosa CID, Camen FERNANDEZ OCHOA, Paloma GARCIA DIAZ, Amparo PEDREGAL: "Excavaciones en Lugo de Llanera (Campañas de 1987 y 1989)", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias, 1987-1990*, Oviedo, 1992, 163-170, con ils.

⁷³ Rosario NAVARRO, Alfred MAURI: "La secuencia estratigráfica de la necrópolis de Santa Margarida, Martorell (Barcelona)", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, III, 570-580.

⁷⁴ Angel Luis PALOMINO, Miguel Angel MARCOS VILLAN: "La necrópolis medieval de 'La Mosquita' (Geria, Valladolid)", *Numantia*, 4, Valladolid, 1989-1990/1993, 219-227, con ils.

⁷⁵ Javier ARIAS FUNEZ: "Necrópolis medieval de San Andrés (Cuéllar, Segovia)", *Numantia*, 4, Valladolid, 1989-1990/1993, 229-238.

⁷⁶ J. L. ARGENTE OLIVER *et alii*: "Tiermes I y Tiermes II", *Excavaciones Arqueológicas en España*, Madrid, 1980 y 1984.

⁷⁷ Katia KLIEMANN: "La orientación de las sepulturas medievales", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, III, 495-500.

⁷⁸ E. VAN EYNDE CERUTI: "Las necrópolis de tumbas de lajas. La época de la Repoblación. En 'Historia de Cantabria' (Santander 1985), pp. 289-347.

⁷⁹ Carlos DE LA CASA MARTINEZ: *Las necrópolis medievales de Soria*, Soria, 1992. 419 pp. con figs. y láms.

⁸⁰ Carlos DE LA CASA MARTINEZ, Manuela DOMÉNECH: *Estelas medievales de la provincia de Soria*, Soria, 1983. 199 pp. + 32 láms. Diputación Provincial de Soria (Temas Sorianos, 6).

Eugeniusz FRANKOWSKI: *Estelas discoideas de la Península Ibérica*. Colegio Universitario. Eds. Istmo. Madrid, 1989. XVII + VIII + 548 pp. con ils. Reproducción de la edición de 1920.

para poder contemplar la evolución a lo largo de la Edad Media por regiones y sus mutuas influencias.

El problema de la señalización de las sepulturas mediante estelas ha experimentado también un considerable avance gracias a los trabajos, entre otros, de Carlos de la Casa Martínez, Manuela Domènech, Carmen Jusué y J. Menchón.⁸¹ De muchos trabajos monográficos, como el de Manuela Domènech sobre la necrópolis de San Esteban, en Soria,⁸² podrían extraerse elementos comparativos. Así, por ejemplo, las cabeceras monolíticas en forma de herradura, la altura media de varones (160-165 cm) y hembras (155-160 cm), o la esperanza de vida para los hombres (38-47 años) y para las mujeres (30-40 años), así como una alimentación abrasiva, abundante en harinas y escasa en flúor y vitamina D. La variada posición de los brazos en los esqueletos, la proporción de enterramientos infantiles y la existencia de osarios son otros tantos temas que han preocupado a Javier Fernández Conde, Gabino Alonso y Miguel Antonio García en su estudio de la necrópolis de Santa María de Tina.⁸³ Igualmente sería de interés la continuidad de los estudios específicos de un determinado tipo de sepulturas o de un entorno familiar, como las de la casa real privativa de Mallorca que han preocupado a Gabriel Alomar.⁸⁴

El tema de la muerte y sus ritos podría llevarnos mucho más tiempo y merece un estudio en profundidad, tanto por lo que respecta a los textos escritos, como los testamentos,⁸⁵ como por cuanto se refiere a la mentalidad⁸⁶ que no deja de reflejarse en los testimonios arqueológicos. El número de necrópolis excavadas, de las cuales hemos presentado unos pocos ejemplos aquí, revela el interés de los arqueólogos por este tema, que queda abierto.

Para terminar íbamos a referirnos al estudio y análisis de los materiales arqueológicos: cerámica, vidrio, útiles de piedra, hueso y hasta. Utensilios metálicos y huesos de animales. Pero vamos a limitarnos a la cerámica, dado el escaso tiempo de que disponemos, puesto que para la mayor parte de los materiales arqueológicos nos faltan todavía inventarios suficientemente completos para ser útiles para la clasificación y estudio de posibles hallazgos. Queda aquí una inmensa tarea a realizar. Mientras tanto, no nos queda más remedio que acudir a los repertorios extranjeros, no siempre completos, a que ya nos hemos referido en diversas ocasiones.

"Signalisations des sépultures et stèles discoidales, V-XIX siècles", *Actes des Journées de Carcassonne, septembre 1987*, Carcassonne, 1990, 240 pp. con ils.

⁸¹ Carlos DE LA CASA MARTINEZ, Carmen JUSUÉ SIMONENA, J. MENCHON BES: "Estelas medievales cristianas de la Península Ibérica", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, 1989, I, 237-254.

⁸² Manuela DOMÉNECH ESTEBAN: "Necrópolis medieval de San Esteban, Soria", *Numantia*, 4, Valladolid, 1989-1990/1993, 257-262, con ils.

J. M. DEL VAL RECIO: "La necrópolis medieval de los Centenales, Benigiles (Zamora)", *Noticiario Arqueológico Hispano*, 27, Madrid, 1986, 369-381.

⁸³ Francisco Javier FERNANDEZ CONDE, Gabino ARCADIO ALONSO ALONSO, Miguel Antonio GARCIA MENÉNDEZ: "La necrópolis de Santa María de Tina", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo, 1992, 201-209, con 10 ils.

⁸⁴ Gabriel ALOMAR I ESTEVE: "Sobre l'estatge final i la sepultura d'Isabel, darrera reina titular de les Mallorques" *BSAL*, 49, Palma de Mallorca, 1993, 65-74.

⁸⁵ Amparo BEJARANO RUBIO: *El hombre y la muerte: los testamentos murcianos medievales*, Cartagena, 1990.

⁸⁶ José Miguel ANDRADE CERNADA: *Lo imaginario de la muerte en Galicia en los siglos IX al XI*. Prólogo de Emelindo Portela, Coruña, 1992, 88 pp.

3. El estudio y análisis de los materiales arqueológicos: las cerámicas.

Entre los materiales arqueológicos, sin duda la cerámica se ha llevado la primacía. Es básica la obra, debida a varios autores y editada por José Avelino Gutiérrez González y Ramon Bohigas Roldán: *La cerámica medieval en el Norte y Noroeste de la Península Ibérica*,⁸⁷ que proporciona un excelente estado de la cuestión, con la bibliografía anterior a 1989 y muy útiles cuadros sinópticos.

Los coloquios internacionales, dedicados a la Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental e iniciados en Valbonne en septiembre de 1987 con participación española, han continuado desde entonces proporcionando volúmenes indispensables para conocer el estado de la investigación sobre las cerámicas cristianas y musulmanas y sus mútuas influencias. Después del segundo coloquio, celebrado en Toledo en 1981 y publicado por el Ministerio de Cultura en 1986, tuvo lugar el tercero en Siena-Faenza en 1984, el cuarto en Lisboa en 1987 y el quinto en Rabat en 1991.⁸⁸

Mientras tanto, siguiendo muy de cerca las investigaciones de Guillermo Rosselló Bordoy, se han intentado varias clasificaciones y estudios parciales. Al estudiar, por ejemplo, el conjunto monumental de Valdediós, a que ya nos hemos referido, Otilia Requejo y su equipo⁸⁹ han establecido tres grupos en las cerámicas. Un primer grupo, que llaman "de repoblación" y fechan en los siglos IX y X, compuesto por cerámicas grises estriadas y peinadas, de pastas blandas, con desgrasante de cuarzo y mica pequeños, hecho a torneta, con dominio del tipo olla y decoración localizada en el arranque del galbo e incisa a peine (líneas horizontales y onduladas). Un segundo grupo, al que llaman "cerámicas prerrománicas", que datan en los siglos X-XI comparándolas con las del Grupo 2 de Peñón de Raíces y B del monasterio de San Pelayo, establecidos por M. Encinas en 1986 y 1987; siguen hechas a torneta, con desgrasante pequeño, cocción reductora incompleta y prevalecen las ollas de labios redondeados y decoración incisa a peine, formando retículas, con algunos fondos marcados con cruces. El tercer grupo, situado entre la segunda mitad del siglo XII y el XIII, constituye el 70 % del material. La cerámica es basta, dura y de sonido metálico, hecha a torneta, rugosa al tacto y con desgrasante de cuarzo medio y grueso; la cocción es reductora, con tonalidades no uniformes y dominan las jarras con arranque de asa en el cuello. Ejemplares similares se registran en León y Zamora.

Ánforas de tradición antigua⁹⁰ y tinajas de influencias islámica⁹¹ han sido objeto asimismo de atención, predominando también los estudios de las cerámicas finas bajomedievales. Margalina Bernat i Roca y J. Serra Barceló han trazado el estado de la

⁸⁷ Universidad de León. León, 1989. 325 pp. con numerosas ils.

⁸⁸ *La Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental*, Madrid, 1986, 459 pp. con ils.
La cerámica medievale nel Mediterraneo Occidentale, Florencia, 1986. 611 pp. con ils.
A Cerámica Medieval no Mediterrâneo Occidental, Lisboa 1987, Mertola, 1991, 620 pp. con ils.

⁸⁹ Otilia REQUEJO PAGÉS, Alberto MARTINEZ VILLA, Montserrat JIMÉNEZ: "Excavaciones arqueológicas en el conjunto monumental de Valdediós (Villaviciosa), 1988-89", *Excavaciones Arqueológicas en Asturias (Campañas de 1987-1990)*, Oviedo 1992, 185-188.

⁹⁰ Victor M. GUERRERO: "Sobre un posible cargamento de ánforas altomedievales en el Puerto de Palma", *BSAL*, 47, Palma de Mallorca, 1991, 19-27.

⁹¹ J. AGUADO VILLALBA: *Tinajas medievales españolas. Islámicas y mudéjares*. Toledo, 1991. 232 pp. con 214 figs.-- Ver también Joan FERRERES NOS, MANUEL ROSAS ARTOLA: "Gerres baixmedievales de l'ermita de la Font de la Salut de Traiguera (Castelló de la Plana)", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 41-42, Benicarló, Castelló, 1993, 95-107, con ils.

cuestión de la cerámica de la época cristiana de Mallorca,⁹² Elvira González Gozalo ha recogido las piezas de Paterna, Manises y acaso Barcelona halladas en un pozo de Sineu⁹³ y Josep Vicent Lerma, María Paz Soler y Balbina Martínez Caviro han hecho nuevas aportaciones al estudio de las cerámicas valencianas,⁹⁴ mientras Jordi Llorens se dedicaba a investigar la cerámica catalana de reflejo metálico.⁹⁵ Los trabajos aludidos no son más que unos pocos entre los muchos que cabría aducir.

⁹² Margalida BERNAT I ROCA, J. SERRA BARCELO: "La cerámica de época cristiana en Mallorca. Estado de la cuestión" Comunicación presentada al Coloquio Internacional de Rabat, 1991. En prensa.

⁹³ Elvira GONZALEZ GOZALO: "La loza del pozo de la calle Mayor nº 11 de Sineu"; BSAL, 49, Palma de Mallorca, 1993, 217-248.

⁹⁴ Josep Vicent LERMA *et alii*: *La loza gótico-mudéjar de la ciudad de Valencia*, Valencia, 1992. Ministerio de Cultura (Monografías del Museo Nacional de Cerámica, núm. 1).

María Paz SOLER: *Historia de la Cerámica Valenciana*. Valencia, 1988, tomo II.

Balbina MARTINEZ CAVIRO: *La loza dorada*. Editora Nacional. Madrid, 1983.

⁹⁵ Jordi LLORENS: *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII*. Barcelona, 1989.

RESUM

Conferència pronunciada pel professor Manuel Riu amb motiu de la reunió de la CECEL celebrada a Palma de Mallorca l'any 1993. Es dóna una visió sintètica de l'estat de la qüestió fins aquella data.

FEUDALISME I INFRAESTRUCTURA ARTESANAL: DE MADÎNA MAYÛRQA A CIUTAT DE MALLORCA. (1230 - 1315)

MARGALIDA BERNAT I ROCA

«[...] els sarraïns que han molt bona manera en assò que tot hom per ric hom que sia per tot assò no.s lexa de mostrar a son fill alcun mester, per só que si li fallia la riquesa que pogués viure per son mester [...]»

Ramon Llull

«Si tu est pobre e hauras molts fills, a tots heretaras alguna art, los mostraras passar llur vida»

Anselm Turmeda

0. Introducció.

Sovint s'ha afirmat que el muntatge artesanal mallorquí d'època cristiana es va fonamentar sobre el musulmà anterior a la conquesta feudal,¹ si bé mai s'ha fet res concret per demostrar fins a quin punt és cert. Els esdeveniments de 1229 suposaren la desaparició de l'estructura socioeconòmica andalusina² i un dels aspectes cada cop més inqüestionable és el del genocidi dels primers moments³ que es va perllongar amb la resistència dels refugiats a les muntanyes, més enllà de 1232,⁴ i ho demostra bé que, a 1241, encara s'efectuassin pagaments en concepte d'anar a *perseguir moragots montañesos*.⁵ Ara bé, d'una part, els

1 A. SANTAMARIA: "El Reino de Mallorca en la primera mitad del S. XV", *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Palma de Mallorca, 1955, 28.

A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca (1.230-1.343)*, Palma de Mallorca, 1990, 399.

2 M. BARCELO: "Alguns problemes d'Història Agrària mallorquina suggerits pel text d'Al-Zuhri", *Sobre Mayûrqa*, Palma de Mallorca, 1984, 44. [Quaderns de Ca la Gran Cristiana, 2].

M. BARCELO: "Vespres de Feudals. La societat de Sharq al-Andalus just abans de la conquesta catalana", *Estudi General*, núm. 5-6: Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona: La formació i expansió del feudalisme català, Girona, 1985-1986, 237-251.

3 JAUME I: *Crònica o Llibre dels Feits*, Barcelona, 1.988, Ca 86: «e no s'amagaren tan bé que vint milia no hi morissen a l'entrar si que quan nós fom a la porta de l'Almudaina trobant-ne bé tres-cents morts ...».

Bernat DESCLOT: *Crònica*, Barcelona, 1982, Ca XLVII: «e viren tants sarraïns morts per cases, e per carrers, e per horts e per cortals, que gran feredat era lo veer [...] e foren cinquanta milia los sarraïns que hi moriren, [...]».

Fins i tot, tenint en compte un cert grau d'exageració per part dels relators, cal preguntar-se quina degué ésser realment la mortandad per provocar una "sensació" d'aquelles proporcions en els vencedors. Per a una altra perspectiva, G. ROSSELLO BORDOY: "Notes sobre la conquesta de Mallorca (1229-1235): el testimoni dels vençuts", *Mayûrqa*, 22, 1989, II, 541-549.

4 M. BARCELO: "El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume I i Abu 'Abd Allah Muhammad de Manurqa. Sobre la funció social i política dels fuqaha", *BSAL*, 38, 1981, 233-249.

R. SOTO COMPANYY: "Mallorca, 1229-1302: del 'Repartiment' a las Ordinacions", *Historia de los Pueblos de España. Los antiguos territorios de la Corona de Aragón: Aragón, Baleares*, 1984, 117.

5 P de A. PEÑA: "Revelaciones curiosas (S. XIII-XIV)", *BSAL*, VI, 1896, 345.

musulmans que restaren sotmesos majoritàriament eren els menys afavorits⁶ i sols pogueren abandonar l'illa després d'alliberar-se o acabaren per diluir-se amb certa rapidesa en el sí de la nova societat després d'una conversió més o manco forçosa. Tot això enmig d'un clima en el què l'església feia tot el possible per a què els musulmans no restassin com a pobladors de l'illa.⁷ El cas de benestants com els Bennàssar, al realitzar el pas de «clan» andalusí a «llinatge» català, constitueix una vertadera excepció.⁸

El fet és que l'any 1280 és considera com a la fi de la majoria de població de conquesta,⁹ passant a nodrir-se l'esclavatge de la tracta i el cors.¹⁰ A més d'aquests aspectes socials, la transformació de la madina en ciutat cristiana va essent més ben coneguda¹¹ i es van manifestant trets que no s'havien valorat prou. Però, així tot, és costum dedicar una gran atenció a la distribució de terres i cases,¹² deixant de banda el cas dels obradors, quan, a hores d'ara, es va fent palés que tengueren una particular importància. Cal parlar d'un repartiment feudal de les manufactures andalusines, sempre considerant-les al marge dels molins i els forns com a casos de particular significació.¹³

Ençà i enllà hi ha un cert cabal de notícies (no necessàriament inèdites) que permeten besllumar quelcom del que va passar amb aquestes manufactures després de la conquesta. El que aquí es pretén és dur a terme una primera recollida i revisió d'aquesta informació dispersa per tal de començar a fixar uns trets generals d'aquest pas de la manufactura andalusina a la manufactura feudal. Una tasca que pot cobrar un major significat des del moment en què s'han de veure els obradors com a generadors d'una rendibilitat econòmica

-
- 6 Ara per ara, el cas menorquí és el més ben conegut: J. SASTRE MOLL: "Notas sobre la població musulmana de Menorca (1287)", *Actes de les V Jornades d'Estudis Històrics Locals: Les Illes orientals d'Al-Andalus*, Ciutat de Mallorca, 1987, 145-161.
- 7 En aquest sentit, el papa Gregori IX, al llarg de l'any 1240 va sol·licitar diverses vegades a l'infant Pere de Portugal, als templers i als hospitalers que no permetessin que els «sarrains» poblassin l'illa. LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrella. Primer Bisbe de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1988., 23: Doc. 22 i Doc. 24 i 32: Doc. 48. [Col·lecció La Seu, 1]
- Aquesta petició va esser renovada pel papa Inocenci V a l'any 1248. LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrella*, 84: Doc. 180.
- 8 P. DE MONTANER; M. M. RIERA FRAU: "Los Bennàsser d'Alfàbia: del clan andalusí al llinatge catalán", *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma de Mallorca, 1993, 175-208.
- 9 R. SOTO COMPANYY: "Sobre mudexars a Mallorca fins a finals del S. XIII", *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayúrqqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló-Bordoy*, Mallorca, 1982, 195-221.
- R. SOTO COMPANYY: "La població musulmana en Mallorca bajo el dominio cristiano/I (1240-1276)", *Fontes Rerum Balearium*, II, 1, 1978, 65-80.
- R. SOTO COMPANYY: "La població musulmana en Mallorca bajo el dominio cristiano/II (1240-1276)", *Fontes Rerum Balearium*, Vol. III, 3, 1978, 549-564.
- 10 Francisco SEVILLANO COLOM: "Demografía y esclavos del S. XV en Mallorca", *BSAL*, 34, 1973, 160-197.
- Ramon ROSSELLO VAQUER, JAUME BOVER: "Esclaus albanesos a Mallorca i Menorca a l'Edat Mitjana", *Estudis Balearics*, 9, 1983, 57-64.
- Jaume SASTRE MOLL: "Notas sobre la esclavitud en Mallorca: El 'Libre de sarrains e de grecs de l'any de MCCCXXX", *Mayúrqqa*, 21, 1985ç1987, 101-120.
- Jaume SASTRE MOLL: "Musulmanes en Mallorca en la primera mitad del S. XIV", *BSAL*, 48, 1992, 25-50.
- Margalida PUJOL: "L'esclavitud en el Regne de Mallorca", *BSAL*, 52, 1996, 129-140.
- 11 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúrqqa*, Palma de Mallorca, 1993 [Col·lecció Quaderns de la Gerència d'Urbanisme, 1]
- M. M. RIERA FRAU: "Aigua i disseny urbà: Madina Mayúrqqa", *Afers*, 18, 1994, 305-312.
- 12 Jean BISSON: "Note statistique sur le Repartiment de Majorque (1232)", *BSAL*, 33, 1968, 51-62.
- Jean BISSON: *La terre et l'home aux îles Baléares*, Aix-en-Provence, 1977.
- R. SOTO COMPANYY: "Quan Mallorca era Mayúrqqa", *L'Avenç*, 16, 1979, 25-32.
- Pau CATEURA BENASSER: "Los caballeros en la repoblación señorial de Mallorca", *Actes de les IV Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca i el Sud francès*, Palma de Mallorca, 1986, 83-89.
- 13 Miquel BARCELO: "Els molins de Mayúrqqa", *Actes de les V Jornades d'Estudis Històrics Locals: Les Illes orientals d'Al-Andalus*, Ciutat de Mallorca, 1987, 253-262.

immediata. I això no deixa d'esser un factor de contrast quan, com ha demostrat R. Soto, en els primers anys de colonització, els beneficis derivats de la directa explotació de la terra donaren unes rendes més aviat minses.¹⁴ És fàcil, per tant, entendre com dins les primeres dècades després de la conquesta, els obradors no sofrissin grans transformacions, preferint-se fer-ne una ràpida explotació tal qual els trobaren. Podria corroborar aquest interès de guanys el fet de que, a l'entorn de 1232, hi hagués una acció clara per ampliar la xarxa d'obradors andalusins amb la construcció de nous.¹⁵

1. Sobre el nombre d'obradors a Madîna Mayûrqa.

Segons els diferents textos del repartiment,¹⁶ Madîna Mayûrqa, restant-li la reserva reial del pacte de 1228 dels espais vinculats al *wâlî*,¹⁷ va esser dividida en 8 porcions¹⁸ (Plànol 1). La mitat va correspondre al rei, coincidint pràcticament amb la Vila d'Amunt segons les fites contengudes tant en la versió catalana¹⁹ com en l'aràbiga.²⁰ En ambdues fonts es va suposar l'existència d'un mateix nombre d'obradors en tots els sectors, xifrant-se en un ideal de 80, possiblement cercant fixar un mòdul paritari per a totes les porcions. Això donaria un total de 320 obradors pel rei i altres 320 a les altres porcions. Així ho especifica tant la versió aràbiga²¹ com la catalana,²² obtenint-se efectivament un ideal de 640 obradors. Una quantitat certament sorprenent que cal contrastar amb les que facilita el *Còdex Català*. El text on es fa la primera relació d'obradors contenguts en els 4 sectors reials diu:

E son en la p(ar)tida del Senyor Rey .CCC.XXI. obradors, zo es en aquela meytat la qual ad el p(er)ta(n)nyia per part. E son en la p(ar)tida del Senyor Rey .XXVII. obradors entre los carnicers, els venedors de oles. E en los venedors veys dels olers .XVII. obradors. E son .XXV. obradors aquels en los quals carbo se venia, eyera obrat argent. E en lo mercat en lo qual venien avarques, et espart, e ferramenta, eren .XL.VI. obradors. E de la porta de Lalmudayna entro ad Alfagenos son .XXVIII. obradors. Et aquella partida la qual es guarda a la p(ar)t de Orient Dalmaza .XL. obradors. E en aquella tira la qual esguarda amigdia en Almaza .VIII. obrador. E de la costa de Misca entro lo beuredor son .XC.II. obradors. E de la casa Dabolazat entro a la porta de Balbelet son .XL.III. obradors. Et

14 R. SOTO COMPANYY: 1991 "Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics", *Estudis d'Història Econòmica*, 1, 1991, 13-30.

15 Estanislau de K. AGUILLO: "Capbreu ordenat l'any 1304, dels establiments i donacions fet per Don Nuno Sañç, de la seva porció", *BSAL*, 15, 1914-1915, 273-285: nùms. 300 i 320.

16 JAIME BUSQUETS MULET: "El Còdice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)", *BSAL*, 30, 1952, 708-758. Existeix tirada apart amb numeració pròpia que és la utilitzada, Palma, 1953.

JAIME BUSQUETS MULET: "El Còdice latinoaràbig del Repartimiento de Malloca (Texto Àrabe)", *Homenaje a Millás-Valllicrosa*, Barcelona, 1954. (D'ara al davant, es citarà com a Còdice ... Texto Àrabe).
R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1984.

17 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear. Reinado de Jaime I", *Fontes Rerum Balearium*, I, 1977, 18: Doc. 3. A 1228, en la promesa de compensar els que prenguessin parts a la conquesta de Mayûrqa en proporció a l'ajuda donada, Jaume I feu constar clarament que «*nos similiter habeamus partem nostram omnium predictorum secundum numerum militum et hominum armatorum qui nobiscum fuerint, retentis alcaceriis et staticis regum in civitatibus ultra debitam portionem nobis competentem*».

18 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 71.

JAIME BUSQUETS MULET: "El Còdice latinoaràbig del Texto Àrabe", f. 34r.

19 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 71v-82r.

20 JAIME BUSQUETS MULET: "El Còdice latinoaràbig del Texto Àrabe", ff. 34r-35v.

21 JAIME BUSQUETS MULET: "El Còdice latinoaràbig del Texto Àrabe", p. **

22 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 72v, 73r i 73v.

*en lo barri de Alhag Algazel .V. obradors, e daquels .V. son .II. obradors de Alahg. E senes aqueles ha lo Senyor Rey en Alqueteria .II. carreres e miya, e .XX. entre alatias e alaquerias.*²³

Gairebé sempre s'ha vist i acceptat un total de 321 obradors com a correcte, quan hi ha un error que ja apareix el recompte fet per J. Ma. Quadrado. En efecte, en la enumeració d'obradors duita a terme per aquest autor hi ha un desfasament de 40 unitats en relació al nombre real, tot derivat d'una incorrecta lectura d'un dels enunciats²⁴ i que no s'ha corregit fins el moment.²⁵ Ara bé, després de cotejar la lectura de J. Ma. Quadrado i la realitzada per R. Soto (que no registra cap esmena a la fe d'errades sobre la xifra per ell donada), més un elemental repàs de la suma s'evidencia que no són 321 obradors, ni són els 320 que es suposa haurien d'esser i que el propi text indica unes poques línies més endavant, ni tampoc són els 322 que assenyala J. Ma. Quadrado. El total real ascendeix a 361 obradors (Quadre 1). Lògicament, cal pensar que els 80 obradors no són més que un indicador còmode per a un recompte fàcil tant a la porció reial com a les dels magnats.

¿S'ha de creure que, de donar-se un marge d'error semblant en cada una d'elles, Madina Mayúrqqa comptava amb 722 obradors o més?.

Certament, no deixa d'esser colpidora tal densitat d'instal·lacions manufactureres per a un nucli urbà al que els càlculs de població més ponderats li atribueixen un nombre d'habitants entorn a les 23.000/25.000 persones.²⁶ Ara bé, a altres fonts molt a l'abast, com és el *Capbreu* de la porció de Nunó Sanç²⁷ o el *Corpus Documental Balear* publicat per L. Pérez, hi figura un bon nombre d'establiments d'activitat identificable o suposable, les d'altres de dedicació no especificada i encara algunes referències indirectes (sobre aquests darrers, veure els Quadres 3, 4, 5 i 6) que, en un primer recompte, afecten a més de 80 obradors (tot i considerant-ne, amb les reiteracions). D'aquesta manera, una dada final que oscil·laria entre 640 i 700 obradors per a tota la ciutat podria no resultar tan desbarrada com semblava en un primer moment.

D'altra banda, cal tenir present que el concepte d'*obrador* pel passat, i més en el sí d'una societat andalusina, estava lluny de contemplar que el treball i venda s'efectués en grans locals. En el cas andalusí en concret, i a excepció d'unes poques activitats, els obradors eren espais reduïts, sovint una simple habitació oberta directament al carrer i sense rebotiga. Freqüentment, el taller era el propi carrer, on l'artesà treballava a la vista del

23 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 75v-76r.

24 J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca. Crònica inèdita de Marsilio y de Desclot*, Palma de Mallorca, 1859, 508-509.

J. M. QUADRADO: *Privilegios y Franquicias de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1894, 277.

25 Alvaro SANTAMARIA: "Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca", *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca i el sud francès*, Palma de Mallorca, 1986, 9-19.

M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúrqqa*, 124.

Una excepció la constitueix G. Alomar que xifra el seu recompte en 492 «tiendas», sense especificar en quines dades es fonamenta. G. ALOMAR ESTEVE: *Urbanismo regional en la Edad Media: Las Ordinacions de Jaime II (1300) en el Reino de Mallorca*, Barcelona, 1976, 7.

26 G. ALOMAR ESTEVE: *Urbanismo regional...*, 6-12. Avalua la població en 23.000 habitants.

M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúrqqa*, 107. tot Citant la Crònica de Jaume I (Ca 86), es diu que la xifra de 50.000 persones ha d'estar necessàriament inflada pel fet que, en el moment d'entrar les tropes feudal a Madina Mayúrqqa, possiblement en ella s'hi trobava refugiada gent d'altres indrets de l'illa, especialment del *ahwaz*.

J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca* ..., 286, n. 128. Aquest autor fa pujar el nombre d'habitants fins 80.000.

27 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", 209-224.

públic. D'aquesta manera és com es pot explicar l'aglomeració d'un considerable nombre d'obradors en carrers (o altres indrets) que, objectivament, no els hi podrien donar cabuda.

2. Les activitats de Madîna Mayûrqa.

Si bé es pot inferir un nombre elevat d'obradors per a Madîna Mayûrqa, a l'hora d'identificar quines eren les seves activitats, la informació a l'abast és molt minsa. Així com ho presenta el Quadre 2, just són deu els oficis clarament identificables. Ara bé, aquesta manca de notícies el que ve a indicar és que no hi hagué cap preocupació, en un primer moment, per registrar amb quina activitat estaven relacionats cada un dels obradors a repartir, interessant només el seu nombre. Si es va fer ús d'algun nom, sovint es tracta d'una fita per delimitar certs espais o certes sèries d'immobles.

Malgrat aquesta circumstància, el comentari de la breu llista val la pena tenir-se en compte, sempre tenint present que el nombre d'esments mai és equivalent a nombre d'artesans. De les deu activitats, sols una correspon al sector primari, tota vegada que es relaciona amb l'explotació forestal: és el cas del carboner que es troba vinculat amb el nom d'un forn, a més de sebre's de l'existència d'obradors on es venia carbó.

Dins del sector secundari es troben els perfumistes/especiers, dels que apareixen fins a set mencions; un fuster vinculat al nom de tot un barri; un sol forner donant nom a un obrador específic, sabent-se de l'existència d'almenys 20 d'aquests establiments,²⁸ el calafat, malgrat que la seva activitat es relacioni amb la fusteria de naus, sempre apareix relacionat amb forns; la manufactura tèxtil està indicada per un filador, que dóna nom al barri, i un paraire que apareix també en la denominació d'un barri i, a més a més, d'una casa; i el carnisser, anomenant-se expressament els obradors. El sector terciari es troba representat únicament pel barber i el manescal, possiblement relacionables entre sí.

A aquest llistat, necessàriament s'han d'afegir aquelles altres activitats de caire més comercial com són els «*venedors*» ubicats o no en un mercat. Destaquen per importància els que fan referència a l'argent i en ells es troba una coincidència de venda i obratge, cosa que també es pot inferir pel cas de la ferramenta, l'espart i les avarques, ja que quan es parla de la seva venda, es fa en relació al mercat, tot indicant el nombre d'obradors que hi ha. Aquest fet és suggeridor que es poguessin manufacturar i vendre en un mateix espai. No succeeix el mateix amb les olles, de les que només es citen clarament els punts de venda. Cal remarcar també l'existència d'una alcaisseria,²⁹ *al-qaysâriyya*, de la que al rei li correspongueren dos carrers i mig, amb 20 obradors dedicats al perfum. Si el repartiment d'aquesta instal·lació es va fer amb el mateix criteri de mitats que la resta de la madîna, cal preguntar-se si la seva extensió total seria de cinc carrers, si els altres obradors que s'hi trobassin serien en idèntic nombre de 20 i si estarien dedicats a la venda d'altres productes de luxe, com la seda, o d'espècies.

Resulta evident que aquest elenc resulta d'una pobresa extremada, donada la poca varietat d'activitats manufactureres que es detecten amb certa claredat. Sols acudint al cabal de referències dispers, ja al·ludit, es pot besllumar fins a quin punt aquest silenci no està justificat. Efectivament, Madîna Mayûrqa comptava amb una gran varietat de produccions artesanals, tal i com a correspon a un nucli urbà representant d'un estat enmig d'un entorn

28 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 40v-41r.

29 Sembla inadmissible acceptar-ne l'existència de dues, ja que una lectura atenta del *Còdex Català* no permet inferir-ho de cap manera. Sobre una suposada duplicitat d'aquest indret, G. ALOMAR ESTEVE: *Urbanismo regional...*, 7.

eminentment agrari, sense que això vulgui dir que al resta de l'illa no s'hi donassin alguns tipus de produccions molt determinats.

3. El repartiment d'obradors a la part reial.

Pel moment, sols es farà l'aproximació a partir del contingut del *Còdex Català*, deixant per estudis posteriors altra documentació i tot tenint present que altres fonts que podrien permetre un coneixement més complet del que succeí amb les restants porcions en què es va dividir la madina, ara per ara, resten a l'espera d'un buidat sistemàtic en aquest sentit o no es tenen a l'abast.

Amb tot, aquesta primera anàlisi, encara que només ofereix una visió parcial i que sols es pot considerar a nivell indicatiu, és de cabal importància. En aquest apartat, el que s'interessà és establir quina va esser la porció d'obradors entregats als diferents porcioners i quina es va reservar el monarca. L'apartat següent es dedicarà a veure en raó de què varen esser entregats els obradors al diferents porcioners. Per començar, el *Còdex Català*, tot conservant el còmput erroni, informa que:

Aquests .CCC.XX. obradors foren en parts dep(a)tiits. e la .I. part daquestes .III. fo de p(a)rtida en .II. parts. E la una d'aquestes .II. parts p(er)tange als frares del Temple e als seus parzoners. E l'altra romas ab les davant dites .II. parts del Senyor Rey.³⁰

Es té, per tant, que dues havien d'esser de 106 obradors i una tercera de 107. Una d'elles, a la vegada, es va tornar dividir en altres dues, per tal d'entregar una de les mitats als cavallers dels Temple. Això deixava 266/267 obradors encara en poder del rei. Acte seguit d'aquesta distribució, el *Còdex Català* desenvolupa específicament el nombre d'obradors entregats a cada porcioner, acompanyant-la de les fites necessàries per a la seva localització dins Ciutat.³¹ La sistematització de la llarga relació de dades té com a resultat el Quadre 6, simplificable al contingut del Quadre 7.

Rei i porcioners feren una distribució gairebé a mitat per mitat, ja que els obradors entregats als porcioners representen un 50,14 % i els que restaren en mans reials són el 49,86 %, essent la diferència absoluta d'un sol obrador. Altra cosa que evidencia aquest quadre és tota una sèrie de disfuncions que es comentaran acte seguit.

3.1. El Temple.

En primer lloc, el *Còdex Català* assenyalava que el Temple va rebre 55 obradors en una ocasió i 54 unes poques línies més endavant. La suma real que reflexa el Quadre 6 ve a confirmar la primera de les dades. Amb aquesta distribució, el Temple es convertí amb l'adjudicatari d'efectivament 55 obradors, essent d'aquesta manera el major dels porcioners fora del propi monarca.

Cal dedicar un petit comentari al tipus d'obradors rebuts. Dels 55, s'ignora quina podia esser la naturalesa de 25. De l'altra mitat, se'n tenen 5 a la Porta de l'Almudí i això fa sospitar si podien tenir alguna relació amb la comercialització de cereals, donat el topònim

30 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 76r.

31 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 76r-78r

de la porta de referència, si bé cal suposar si també tenien alguna relació amb el tràfic marítim. Però són els 25 que encara resten els vertaderament remarcables: 5 es relacionen amb l'obratge i venda d'argent (que apareixen vinculats amb la venda de carbó) i els darrers 20 són, significativament, la totalitat dels obradors dels «*alatars*», o perfumistes, ubicats a l'indret singular de l'alcaisseria, coneguda seu de la comercialització de productes de luxe (Quadre 12). Per altra part, el nom de «*alatars*», al marge de la seva presència dins d'aquest espai comercial específic, se'l troba a diversos indrets de la madina, usat com a fita.³²

A més d'aquesta dotació, el Temple va ésser un important porcioner també per les altres propietats rebudes. En un principi varen ésser: 389 cases³³ (12 d'elles a l'Almudaina)³⁴ i 4 forns³⁵ a Ciutat; 6 alqueries, 2 rafals i 1 almúnia en el Terme,³⁶ 2 molins a la síquia de Canet³⁷ i 1 a la síquia de 'Ayn al-Amir;³⁸ a Pollença, juntament amb Guillem de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Clermont, 17 alqueries, 31 rafals i 2 sense qualificar,³⁹ 1 altra alqueria a Petra;⁴⁰ a Montuïri i compartint amb els cavallers ja esmentats, 30 alqueries, 4 rafals i 1 sense qualificar.⁴¹ finalment, a les Muntanyes i també compartint-les, 23 alqueries i 3 rafals.⁴² Segons el *Còdex Català*, tot aquest conjunt suposa 525 cavalleries i mitja, que impliquen el servei de 4 cavallers.⁴³ Aquest botí va ésser objecte de remodelacions que, en un principi, suposaren una pèrdua a favor dels Homes de Tortosa, però que ràpidament va ésser compensada amb l'adjudicació d'altres partides i acabà per doblar la seva extensió original tot partint de la compra de porcions properes o limítrofes a les seves. Sobre totes elles, el Temple va exercir una total jurisdicció des del primer moment.⁴⁴

3.2. Els magnats.

Consumada la conquesta, la divisió en vuit parts va afectar ciutat i illa. Encara que conegut, cal recordar com aquestes vuit parts s'organitzaren en quatre grans grups de receptors, mitjançant els quals s'havia d'efectuar el subrepartiment. En la porció reial, aquests magnats es toben principalment representats, a nivell individual, per dues figures senyeres: el Paborde de Tarragona i En Carroç. Dos personatges que suposen la presència del poder feudal pur, i els que s'hauria de sumar el Temple, ja tractat. Aquest poder feudal, encara que no inexistent, es donava amb les municipalitats, encara que més matisat.

3.2.1. Ferrer de Sant Martí, Paborde de Tarragona.

32 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 72v i 79 r. Es tracta d'un carrer i d'un alberg.

33 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 8v.

34 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 78v

35 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 82r.

36 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 3r-3v, 5r i 50r-50v.

37 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 27r.

38 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 28v

39 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 8v i 56v-57r.

40 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 62r-62v.

41 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 65v-66r.

42 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 68r-68v.

43 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 24v.

44 J. ROTGER I CAPLLONCH: *Historia de Pollensa*, Pollença, 1995, 2623-34.

A. M. RODRIGUEZ CARREÑO: "Conquesta i feudalització: El cas de Pollença, Mallorca (1298-1304)", *Estudi General*, 5-6, Girona, 1985-1986, 371-387.

Sobre el model de proximitat aplicable als assentaments d'època andalusí que poden haver servit de punt de partida per aquestes annexions: A. Poveda: "Assaig de construcció d'un model aplicable als assentaments de Mayúrqā", *Afers*, 18, 1994, 281-294.

Del Paborde de Tarragona es sap que va esser adjudicatari de 21 obradors, de naturalesa desconeguda i dels que sols es coneix la seva ubicació (Quadre 6). Representen el 10,50 % del total de la part reial (Quadre 8) i es complementaren amb una considerable dotació de terres al Terme i a Inca, que suposen 87 jovades, més 66 cases, 2 horts, 2 molins i 1 forn a Ciutat (Quadre 10). Tal és el que registra el *Còdex Català*, emperò una altra font proporciona un altre tipus d'informació. En efecte, per còpies posteriors, una de 1284 i una altra de 1521, i per una publicació de G. Llabrés, es coneix un escrit de 31 de març de 1230 en el que consta la porció que li havia de correspondre per ell i els cavallers que l'havien acompanyat. Tot seguint aquest document, es té que havia de rebre un antic cementeri musulmà a més de les cases i places voltants, 4 jovades al «*rahal Almoztabab*», les alqueries de «*Solanda*», «*Milian*», «*Peliar*» i «*Peliarella*» especificant «*que sunt in termino de Sisneu et de Petra*», una altra alqueria dita «*Castellig*» i les anomenades «*Olloc*», «*Albonia*» i «*Rahal*» amb la indicació «*apud Montoerium*», l'illa de «*Capraria*» o «*Caprariola*» i a Inca s'haurien d'afegir les alqueries «*Benizem*», «*Manachor/Manchor*» i «*Silvar*».⁴⁵ El problema rau en què quan es contrasten aquestes dades amb el *Còdex Català*, redactat a 1232, no casen. Es té que «*Milian*», «*Benimuger*», «*Olloc*» i «*Rahal*» no hi consten ni amb aquesta grafia ni en cap de semblant.⁴⁶ L'alqueria «*Solanda*» figura com a concedida a Ferran P. de Pina, cavaller,⁴⁷ Peliar i Peliarella poden esser «*Pellia*» i «*Pellia reuia*» o «*Pellar*» i «*Pellarella*», que efectivament es troben a Petra, però en cap dels casos coincideix amb propietats del Paborde. «*Pella*» s'entregà a En Carroç, a l'igual que «*Pellia reuia*»,⁴⁸ mentre que «*Pellar*» i «*Pellarella*» sembla que romangueren en poder del rei.⁴⁹ Pel que fa a Inca, «*Manachor/Manchor*» va esser entregat a R(otland?) Lai⁵⁰ i «*Silvar*» restà en mans reials.⁵¹ A tot això, s'hi ha d'afegir una concessió d'aigua amb dret a construir un molí a Ciutat.⁵²

A hores d'ara, són relativament pocs els trets que es coneixen sobre la personalitat de Ferrer de Sant Martí. Es pot dir que amb ell acudiren a la conquesta de Mallorca almenys quatre cavallers més del seu llinatge: Ramon, Pere, Guillem i Francesc.⁵³ Del primer d'ells, Ramon, es sap amb certesa que era germà de Ferrer i que va esser el genearca del seu llinatge i casa a Mallorca, casant amb Aina Espanyol,⁵⁴ de la família de Bernat Espanyol, també involucrat en la possessió d'obradors. Segons algun autor, Ferrer de Sant Martí, a l'any 1235 o 1236, va esser el fundador de la xarxa de parròquies de l'illa⁵⁵ instituint en cada una d'elles un rector i un capellà, notícia que es repeteix a altres obres però donant al paborde el nom de Ferrer de Pallarès⁵⁶ i indicant que sols es va limitar a conferir estat jurídic a una situació preexistent.⁵⁷ Es pot afegir que, per a J. Ma. Quadrado, va esser uns dels proposats com a futur bisbe de la diòcesi de Mallorca.⁵⁸ També va esser l'encarregat,

45 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear. I", 30-32: Doc. 17.

46 Aquest fet en sí mateix no té gaire importància, ja que no és un fet estrany que constin donacions que no compareixen al *Còdex Català*. Ara per ara, el cas més ben conegut és el de les propietats rurals de Nunó Sanç: R. SOTO COMPANYY: "La porció de Nunó Sanç. Repartiment de les terres del Sud-est de Mallorca", *Afers*, 18, 1994, 346-365.

47 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 13r.

48 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 15v

49 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 61v

50 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 6v i 54r.

51 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 88r.

52 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear. I", p 43-44: Doc. 33.

53 J. Mª BOVER: *Nobiliario mallorquín*, Palma de Mallorca, 1983, 359.

A. y A. GARCIA CARAFFA: *El Solar catalán, valenciano y balear*, San Sebastián, 1969, IV, 150.

54 P. DE MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina", *Afers*, 18, 1995, 405-425, especialment les pàgines 409-410.

55 J. ROTGER I CAPLLONCH: *Historia de Pollensa*, 26.

56 Josep CAPO JUAN: *La vila de Santa Maria del Camí*, Palma de Mallorca, 1980, I, 63.

57 Pere XAMENA, Francesc RIERA: *Història de l'Església a Mallorca*, Palma de Mallorca, 1986, 47.

58 J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca ...*, 182, n. 26.

per ordre del papa Gregori IX, de tasques com la de gestionar la polèmica dotació de l'església de Mallorca davant Jaume I⁵⁹ i la d'esser-ne el responsable de rebre-la i conservar-la fins la provisió de bisbe.⁶⁰

Ara bé, el que aquí interessa de bon de veres, precisament per la naturalesa de la personalitat del Paborde, són els bens que va aconseguir i no és tant la quantitat com el caràcter d'alguns d'ells. Al marge dels immobles, el botí en bens mobles acumulat en un primer moment degué ésser prou destacat com per a què, dos dies després del saqueig de l'alberg de Gil de Alagón, el saquejat fos precisament el de Ferrer de Sant Martí.⁶¹ Sobre el paper que representen els obradors enmig dels bens del Paborde, a més del summament important rendiment agrari que les terres li poguessin proporcionar, no cal dubtar que venen a mostrar com les manufactures no eren menys importants dins dels conjunt dels beneficis que esperava obtenir. De fet, els obradors que anaren a parar a les seves mans varen ésser més dels provinents de la donació reial, ja que almenys en consta la compra d'un a Nunó Sanç.⁶² Probablement, no va ésser l'únic.

3.2.2. En Carroç, Almirall de Mallorca.

En Carroç és el menys afavorit pel que fa a obradors, ja que sol en va rebre 7, que representen sols un 3,87 % dels de la part reial (Quadre 5), tots en el Carrer de la «Cèquia», i que s'acompletaren amb alqueries i rafals a Sineu, Petra i Montuïri, més 1 forn a Ciutat (Quadre 11). Part d'aquestes adjudicacions passaren a poder de Nunó Sanç per compra.⁶³ I algunes retornaren a En Carroç per donació de Nunó Sanç, com l'alqueria «Perrina» que, a la vegada, donà a l'església de Santa Maria de «Felanitz» a 1234⁶⁴ «Mancorne Abeniaria» que, juntament amb la «vila» de Felanitx, va traspasar a Guillem de Sant Melio i Pere Mir a 1253.⁶⁵

Per a J.Ma. Bover, En Carroç va ésser senyor de la vila i terme de Felanitx amb jurisdicció civil i criminal alta i baixa, mer i mixt imperi.⁶⁶ Sobre la fiabilitat d'aquesta notícia sols hi apunta una dada de 1351, quan a rel d'un plet entre els jurats de la vila i Guillem Valentí Sestorres,⁶⁷ alguns testimonis recordaren que n'havien sentit parlar:

Guillem Pi, habitador de la parròquia de Felanitx [...] diu que sentia contar al seu pare Bernat Pi que certa persona, de la qual no recorda el nom, tenia alguna jurisdicció sobre Felanitx i per ella havia de tenir un cavall armat, però el rei que

59 Pere XAMENA, Francesc RIERA: *Història de l'Església ...*, 44-45.

El text d'aquest del document corresponent es pot trobar transcrit a: M. ROTGER, J. MIRALLES: "Cartulario del primer Obispo de Mallorca", *BSAL*, XIII, 158-159: Doc. XXXIII.

60 J. M^o MARTI I BONET: "Constitució del Bisbat de Mallorca (a. 1237)", *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat, 1238-1988.*, Barcelona/Ciutat de Mallorca, xxxx, 52-75.

61 JAUME I: *Crònica ...*, Cap. 90 i 91.

62 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear.I", p 57-58: Doc. 52.

63 A. MUT CALAFELL, G. ROSSELLO BORDOY: *La 'Remembrança' de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1993, 158-160.

64 Pere XAMENA, Ramon ROSSELLO: *Història de Felanitx*; Palma de Mallorca, 1976, 1,34.

65 Pere XAMENA, Famon ROSSELLO: *Història de Felanitx*, I, 35.

66 J. M^o BOVER: *Nobiliario mallorquín*, 101-102.

67 Sobre el gènere del mateix nom, repoblador de Mallorca a 1230, i els seus descendents: Maria BARCELO CRESPI, Gabriel ENSENYAT PUJOL: *Ferrando Valentí i la seva família*, Barcelona, 1996. Per l'iniciador de la nissaga mallorquina, veure especialment 23. [Col. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 5].

*llavors era, el dispensà d'aquesta obligació i el cavaller de la seva part va entregar el domini jurisdiccional».*⁶⁸

Ara bé, l'existència d'una certa jurisdiccionalitat i la seva renúncia o abolicció,⁶⁹ tal vegada, tengui a veure amb el fet que En Carroç en va rebre dispensa probablement l'any 1241 quan, per mort Nunó Sanç, els béns i drets d'aquest passaren a mans de Jaume I.⁷⁰ Emperò, cal posar en entredit la notícia tal qual la recolleix J.Ma. Bover, ja que en els anys en què hauria de donar-se la jurisdicció com ell la planteja, Felanitx no tenia entitat de vila. Per començar, segons al-Idrisí, al S. XII, l'únic indici d'habitatge més o menys estable d'aquesta zona de l'illa ve donada pel *hisn Fillanits*.⁷¹ Així, a la *Remembrança* de Nunó Sanç sols apareix una *terra de Felinis* o un *Falanis* formant part de la *Partida de Caçor*⁷² i això que hi ha una primerenca referència a la «vila de Felanitx» de 1233,⁷³ emperò tot sembla indicar que no serà fins 1300 que, a rel de les Ordinacions de Jaume II, el llogaret adquiriria oficialment i definitivament aquesta categoria,⁷⁴ evidenciant-se que qualsevol poblament andalusí havia d'esser de caràcter dispers en alqueries de tipus clànic.⁷⁵

A l'igual que amb el Paborde, es tenen poques notícies sobre el perfil personal d'En Carroç. J. Ma. Bover l'identificà erròniament amb Pere Maça,⁷⁶ quan en realitat era fill del comte d'Albània i descendent dels ducs de Croan. Formà part de l'host reial des del principi, tenint la responsabilitat d'esser el portador del *faró de l'nterna* a la reraguarda de l'estol en viatge cap a Mayûrqa,⁷⁷ va esser armat cavaller pel rei Jaume I essent ja a l'illa⁷⁸ i no l'abandonà fins 1233 per incorporar-se a les hosts aragoneses, tot prenent part en la conquesta de València i l'assalt de Dénia. En el repartiment valencià va rebre el castell i vila de Rebollet, i 160 cases amb forns i molins, rebent igualment bens a Alacant. Participà en el setge de Xàtiva i, a 1266, en la conquesta de Múrcia. Des de 1246 tenia llicència per dividir i vendre cases, obradors, banys, molins, forns, alfondecs i horts a voluntat seva. Va esser el primer almirall de Mallorca, càrrec que sumà al d'almirall de Catalunya, i entre 1252 i 1254 exercí de lloctinent general de Mallorca.⁷⁹ Ara bé, el conjunt territorial rebut en el repartiment de Mallorca és substancialment inferior al del Paborde, com ho és el nombre d'obradors. Però això no es pot interpretar com a resultat d'un tipus d'interessos diferents en ambdós magnats, ja que s'ha de tenir en compte la dotació valenciana, de la que, pel moment, es desconeix la importància que hi pogueren tenir les infraestructures artesanes

68 Pere XAMENA, Ramon ROSSELLO: *Història de Felanitx*; I, 38.

69 Maria BARCELO CRESPI, Gabriel ENSENYAT PUJOL: *Ferrando Valentí...*, 26-28.

70 Pere XAMENA, Ramon ROSSELLO: *Història de Felanitx*; I, 37.

71 AL-IDRISI: *Los caminos de al-Andalus en el S. XII según 'Uns al-muhhay wa-rawud al-furay' (Solaz de corazonas y prados de contemplación)*, Madrid, 1989, 97 i 333.

72 A. MUT CALAFELL, G. ROSSELLO BORDOY: *La 'Remembrança' de Nunyo Sanç...*, 140 i 151.

73 R. SOTO COMPANY: "La porció de Nunó Sanç ...", 359, tot citant: Ramon ROSSELLO VAQUER: *Felanitx a mitjans segle XIII*, Felanitx, 1972, Doc. 9.

74 J. VICH I SALOM, J. MUNTANER I BUJOSA: *Documenta Regni Majoricarum (Miscelanea)*, Palma de Mallorca, 1945, 71-74: Doc. 52.

L'aplicació del terme *vila* al que no devia esser més que una alqueria amb proporcions de llogaret no és un fenomen aïllat al llarg del S. XIII. De fet, gairebé tots els nuclis poblacionals dels que derivarien les futures viles de l'ordenament de Jaume II reberen aquest qualificatiu en un o altre moment del segle: A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca ...*, 365.

75 Miquel BARCELO, Helena KIRCHNER: *Terra de Falanis. Felanitx quan no ho era. Assentaments andalusins al territori de Felanitx*, Palma de Mallorca, 1995.

76 J. DAMETO, V. MUT, G. ALEMANY: *Historia General de Mallorca escrita por ...III*. [Corregida ... por D. Miguel MORAGUES, pro. y D. Joaquín María BOVER], Palma, 1841, II, 764.

77 JAUME I: *Crònica*, Ca 56.

78 Bernat DESCLOT: *Crònica*, Ca XLVI.

79 R. CHABAS: "Nombramiento de almirante de Cataluña y Mallorca a favor de Carroz", *B.S.A.L.*, 8, 1899, 95.

J. LLABRÉS I BERNAL: "Carroz. Primer almirante de Mallorca", *BSAL*, XVIII, 1920, 4-9.

al marge de molins i forns. El fet és que la branca principal de la família s'instal·là a València, restant-ne a l'illa una altra, que de Felanitx passà a Alcúdia, on s'extingí.

3.3. Dues municipalitats: Barcelona i Marsella.

Les municipalitats presents a la porció reial varen esser 10 (Quadre 6 i 7). D'entre elles, les més afavorides varen esser tres: Barcelona, Marsella i Tarragona, que reberen respectivament 30 (un 16,55 %), 27 (14,92 %) i 21 (11,62 %) obradors (Quadre 8), quantitats que les col·loca a un mínim de 7 punts per damunt de les restants municipalitats. Aquest fet no pot considerar-se gratuït de cap de les maneres. Barcelona, Marsella i Tarragona eren, en aquells moments, tres importants emporis comercials que, al marge dels interessos agraris que poguessin tenir, també valoraven prou determinats tipus de productes manufacturats de ràpida i rentable comercialització.

3.3.1. Homes de Barcelona.

Segons indica J. Ma. Bover a la seva «memòria de pobladors» de Mallorca, els serveis dels Homes de Barcelona

*fueron premiados con ochocientas setenta y siete caballerías de la porción real; nueve alquerías de treinta y dos jovadas en el término de ciudad; vente y ocho de doscientas sesenta en el de Inca; una de diez en el de Pollença; siete de cincuenta en el de Montuñeri, y dos doscientas veinte y seis casas dentro de la ciudad.*⁸⁰

De la veracitat o no d'aquesta enumeració en poden donar fe les referències contingudes en el *Còdex Català*, però cal remarcar l'absència dels obradors en la notícia de J. Ma. Bover, malgrat suposar la considerable quantitat de 30: un 16'55 % sobre la part reial i un 8'31 sobre l total hipotètic de Ciutat.⁸¹

No és un fet gratuït que Barcelona resultàs el segon beneficiari en orde a la recepció d'obradors. Com a municipalitat, és un bon exemple del que, en el decurs dels primers anys del S. XIII, obtengueren bona part dels oficis artesans amb una certa entitat. De fet, des de finals del S. XII, barris com Santa Maria de les Arenes i altres, a la zona perifèrica de la ciutat, ja estaven plens d'obradors.⁸² Així, a 1200, consta un privilegi de «*Pau i Treva*» concedit per Pere II tot col·locant les organitzacions de menestrals baix de la seva especial protecció. A 1208, els sabaters ja dedicaren una capella a Sant Marc a la Seu de Barcelona i a 1211, els mestres de cases obtengueren un privilegi també de Pere II. La consolidació d'aquestes corporacions es produí definitivament a 1257, quan Jaume I concedí als menestrals 85 escons del 200 que integraven el Consell de la ciutat: suposava un important 42'5 % de representants, procedents dels 19 oficis reconeguts en el moment.⁸³

80 J. DAMETO, V. MUT, G. ALEMANY: *Historia General de Mallorca...*, 791.

81 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, Sobre el nombre de cavalleries, f. 30v; per les cavalleries de Ciutat, f. 50v-51r; alqueries d'Inca, f. 54r-54v; alqueries de Pollença, f. 57v; les de Montuñeri, 66r-66v; pels obradors a Ciutat, 77r i pels albergs o cases, f.78v.

82 A GARCIA I ESPUCHE, M. GUÀRDIA I BASSOLS: *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, 1986, 13.

83 P. BONNASSIE: *La organización del trabajo en Barcelona a fines del S. XV C.E.S.I.C.* - Barcelona, 1975, 13.

Com es pot veure, l'organització artesanal va ésser un element més de tot el procés d'organització municipal que caracteritzà la vida política de la ciutat de Barcelona sota el regnat de Jaume I,⁸⁴ i es va produir dins del marc general de la formació de les municipalitats catalanes al llarg de l'Edat Mitja.⁸⁵

Aquest desenvolupament d'activitats artesanes, juntament amb l'activitat marítima, convertí la ciutat de Barcelona de la primera mitat del s. XIII en un vertader nucli comercial, potenciat no només per l'interés lucratiu sinó també per la necessitat. En efecte, si la ciutat com a nucli urbà era rica, no succeïa el mateix amb el seu entorn més immediat: les terres que l'envoltaven eren pobres i això obligava a la importació de tot tipus de productes alimentaris de fora, particularment, de blat. D'aquí la importància d'una activitat manufacturera capaç de proporcionar productes d'exportació en quantitat suficient per tal d'equilibrar la balança.

A principis de segle, la marina mercant catalana encara no es trobava en condicions de competir amb les naus de les ciutats italianes. Però la política expansionista de Jaume I acabà per consolidar-la i establir les preciades rutes cap a Orient, tota vegada que va permetre el desenvolupament d'iniciatives privades que acabaren per triomfar, malgrat la competència d'altres centres, com Gènova, que va tractar d'absorbir el port de Barcelona dins l'esfera de la seva influència comercial.⁸⁶ Tot junt determinarà que els menestrals siguin identificats amb els «burgenses», tal i com són definits a la «Pau i Treva» de 1200, ja esmentada. Pere el Catòlic sembla que els tenia plenament acceptats i que arribà a un acord amb ells per tal que no anassin contra els seus projectes ultrapirenaics o que no li dificultassin altres projectes polítics. Aquest sector social, amb Jaume I anà adquirint diferents privilegis per a les seves ciutats, a canvi d'ajuda en l'expansió territorial i d'aquí el seu enquadrament dins del poder municipal com a una institució més.⁸⁷ Malgrat tot, també cal fer palés que aquesta integració no va ésser fàcil i que Jaume I no duptà en prohibir (o perseguir, segons es miri) les associacions d'artesans (generalment en forma de cofradia) en determinats moments, prohibició que repetiria anys més tard Jaume II d'Aragó.⁸⁸

Els Homes de Barcelona varen veure convenientment reconecuda i recompensada la seva participació en la conquesta de Mayúrqa i la dotació en bens immobles es complementà, el 10 de gener de 1231, amb la concessió d'àmplies franqueses amb les que

enfranquimus et francos, liberos, ingenuos et immunes facimus vos imnes predicots probos homines, cives et habitatores Barchinoe et singlos, presentes pariter et futuros et nuncios ac capitarios vestrum per totum regnum Maioricarum et insulam eiusdem et per insulas etiam Eivice et Minoricarum, per terram escilicet et per mare cum rebus et mercaturis vestris et omnibus habitis et habendis, ab omni lezda, pedasgio, passatico, portatico, usatico, tolta, consuetudine, novis veteribus statuis et statuendis et ab omni ribatico, penso et mesuratico, tam baldi quam vini et salis,

84 J. M. FONT I RIUS: "Jaume I i la municipalitat de Barcelona", *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, 659-684.

85 J. M. FONT I RIUS: (1985) "Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya", *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, 577-597.

86 F. GIUNTA: *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*, Barcelona, 1989, 13-38.

87 J. F. CABESTANY I FORT: "La institucionalització del govern municipal al S. XIII", *El govern de les ciutats catalanes*, Barcelona, 1985, p 51-60.

88 A RUMEU DE ARMAS: *Historia de la Previsión Social en España*, Barcelona, 1981, 56-57.

*quam alteruis cuiuslibet mercature, quas vendatis aliquatenos vel ematis.*⁸⁹

3.3.2. Homes de Marsella.

La ciutat de Marsella, per part seva, ja acudí a la conquesta de Mallorca com a una comunitat municipal ben avançada en organització i com a entitat municipal gairebé autònoma és com apareix des de 1230. De fet, la seva dotació la varen rebre els «cònsols» o grup de «*proborum hominum Massilie, conmorantibus et navegantibus in civitate Maioricarum*», que administraven la comunitat i ho seguiren fent fins 1240.⁹⁰

El document d'on prové aquesta informació (referència que no dona A. Santamaría) és el de la donació feta per Jaume I als homes de Marsella el 23 d'octubre de 1230 i que, entre altres publicacions, es pot trobar al recull fet per L. Pérez.⁹¹ El seu contingut permet, encara que breument, concretar les dades del *Còdex Català* en relació a la situació dels obradors que se'ls concediren (Quadre 6), si bé no ho fa en quan a la seva naturalesa.

Aquestes noves dades permeten sebre que la majoria dels 31 obradors es trobaven enclavats al carrer de l'església de Santa Eulàlia, al carrer de la Síquia i a les vies més immediates a tals indrets, concretament 14; que n'hi havia 9 d'ells al carrer de la «*carneceria quondam sarracenorum*», cosa que duu als entorns del carrer de Paraires, a les proximitats del qual n'hi havia 4 més, i altres 4 a la vora d'un torrent com n'és indicativa la referència que es trobaven «*ad pontem superiorem illius torrentis qui discurrit tempera pluviarum*» tot afegint que limitaven amb l'Honor del Temple (Quadre 13). S'ha de dir que, segons les indicacions de Ma. M. Riera, les pertinences (o part d'elles) dels Homes de Marsella es trobaven als barris no situats de 'Abd al'Azîz, d'Ahariom, d'Ahaden i del Morug.⁹²

4. «Per les lurs cavaleries».

Per entendre aquest tractament dels obradors, cal contemplar tant el treball agrícola com l'artesanal dins d'un mateix marc feudal i més dins de l'àmbit cronològic del que s'està parlant. S'ha de tenir molt present que l'artesanat sols començà a organitzar-se a en el sí del S. XIII i no sense dificultats.⁹³ Aquesta organització no eclosionà fins el S. XIV o fins el S. XV per segons quins oficis.⁹⁴ Altres, no ho aconseguiren mai.⁹⁵

D'aquí la importància de remarcar la raó per la qual els diferents porcioners varen ésser adjudicatariis d'obradors. Com es troba ben ressenyat en el text del *Còdex Català*, les

89 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear...", I, 54-55: Doc. 49.

90 A. SANTAMARIA: "El Municipio en el Reino de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 31, 1988, 5-36.

91 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear.I", 41-43: Doc. 32.

92 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayürqa*, 134.

Les referències als carrers es poden trobar a: R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 79v-80r.

93 M. BERNAT I ROCA: "Els inicis dels Oficis Menestrals: Els Paraires i els Teixidors de Llana (Ciutat de Mallorca - S. XIII)". Comunicació presentada al *Ier. Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana: Moviments Socials i Dinàmica Associativa*. Institut d'Estudis Ilerdencs - Lleida, del 10 al 12 de novembre de 1994 (en premsa).

94 Sobre aquesta qüestió de la cronologia, i malgrat que s'ha de posar en entredit el conjunt de l'obra, es pot prendre com a primera referència:

B. QUETGLAS: *Los Gremios de Mallorca (S. XIII al XIX)*, Palma de Mallorca, 1939.

B. QUETGLAS: *Monografía histórica de la Seguridad Social en Mallorca*, Palma de Mallorca, s.a., 87-89.

95 M. BERNAT I ROCA: "La manufactura del sabó. Nòtules per al seu estudi", *Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (S. XIII-XVI)*. Palma de Mallorca, 21-23 de Novembre de 1990, Palma de Mallorca, 1991, 235-245.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: (1992) "El forn de vidre del Carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca", *BSAL*, XLVIII, 1992, 91-114.

adjudicacions es varen fer «*per les lurs cavalleries*». Així es va fer constar ben explícitament en el cas dels Homes de Marsella, els Homes de Barcelona, en el dels Homes de Tarragona⁹⁶ i altres (Quadre 14), i si no se'n va fer esment en tots és perquè es considerava prou evident. No és només en ocasió de l'entrega d'obradors que es va fer ús d'aquesta fórmula. És exactament la mateixa que es va emprar en relació a l'adjudicació de rafals i alqueries en els *ajzâ'* de la porció reial, tant si els receptors eren municipalitats com si eren magnats. A hores d'ara ja és ben sabut que les terres que es reberen constituïen la base d'una organització feudal perfectament estructurada⁹⁷ i que, entre altres coses, aquesta organització es manifestava en qüestions militars: hi havia l'obligació de la prestació dels «*cavalls armats*», cosa que determinarà que, en segles posteriors, apareguin persones que mantenen aquestes forces de defensa de l'illa sense necessàriament esser cavallers.⁹⁸ En el *Còdex Català* no es diu res específic pel que fa a les municipalitats,⁹⁹ però es de suposar que els homes que obtengueren bens en el repartiment a partir d'elles es veren subjectes a les mateixes obligacions que qualsevol altre beneficiari. De fet, en altres repartiments s'expressà clarament aquesta obligació d'armes. Tal és el cas de Lorca. Conquerida a 1244, tota la nova població restava obligada al servici d'armes, segons li correspongués per la seva condició social i d'acord amb els bens que hagués rebut.¹⁰⁰ D'aquí que els obradors, també entregats en raó de les *cavalleries*, igualment implicassin l'obligació de prestacions militars que, per altra banda, no necessàriament havien d'esser sols els cavalls.¹⁰¹ D'aquesta manera, el que al S. XIV, i en un període en el que les organitzacions artesanals encara estan en fase de consolidació, es puguin trobar menestrals suposadament *amb honors de cavallers* deixa d'esser un fenomen sorprenent. Com diu P. de Montaner, no es tracta d'una qüestió de cavallaratge, sinó simplement dels capacitats per a la defensa de l'illa.

L'expressió *per les lurs cavallerie*» deixa absolutament palés com el conjunt d'obradors de Madîna Mayûrqa va esser tractat com un bé més dins del context de la distribució feudal que se'n va fer d'ella i que restaren enquadrats dins aquest sistema, tant d'obligacions com d'explotació.¹⁰² Aquest darrer fet es perllongà fins ben avançada l'Edat Mitja o, més encara, pràcticament fins la caiguda de l'Antic Règim,¹⁰³

Pel cas concret de Mallorca, la presència d'un poder exterior al món purament artesanal es manifestarà en la figura del *senyor*, el *dominus*. Al llarg dels S. XIV i XV apareixerà bé genèricament com a *senyor de l'obrador* o *senyor de la botiga*, bé especificant la naturalesa de la instal·lació: *de la ferreria*, *del moll*, *de la gerreria*, *del tint*, ... o bé del producte en concret com el cas de *senyor del drap*. De qualsevol manera, es tractava d'un element aparentment estrany al món artesà pròpiament dit. El menestral hi restava sotmés degut a l'articulació d'una especial forma de dependència fonamentada en la necessitat de

96 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 72r i f. 78v.

97 J. PORTELLA I COMAS: "Baronies i cavalleries de Mallorca en els S. XIII i XIV. In feudum ad consuetudine Barchinone", *Afers*, 18, 1994, 432-433.

98 P. DE MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina", 406. Remet a: J. RAMIS DE AYREFLOR: "Estament militar. Prohoms amb honors de cavallers a Mallorca a mitjans del S. XIV (1332-1362)", *BSAL*, XXVI, 1953, 124-136.

99 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 25r-25v. Els «Homes de Narbona» semblen esser una excepció, ja que havien de contribuir a 4 homes, juntament amb el bisbe de Girona i el paborde de Sexona.

100 J. TORRES FONTES: *Repartimiento de Lorca*, Murcia, 1994, XCIX.

101 F. WEYLER Y LAVINA: *Historia Militar de Mallorca (siglos XIII al XVIII)*, Palma de Mallorca, 1968, 48. Si la contribució suposava l'obligació d'1/4 o 1/3 de cavall, es podia complir amb l'aportació d'una home a peu o servint 3 mesos amb un cavall. Si es tractava d'1/2, la compensació eren dos homes a peu o 6 mesos de servici amb cavall.

102 R. HILTON: "Capitalismo, ¿qué hay en un nombre?", *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Barcelona, 1988, 164-179.

103 KRIEDTE: *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Barcelona, 1988 [Col. Historia, 22].

capital i, conseqüentment, en la bancarrota d'una bona part d'ells, fet que els abocava cap a un empobriment que ben bé els aproximava a un primerenc fenomen de proletarització.¹⁰⁴

La vinculació entre cavalleria i obrador pot induir, en un principi, a creure en l'existència d'algun tipus de relació entre el nombre d'unes i el dels altres. La comprovació, emperò, ho desmenteix: no es dona cap correlació numèrica entre el nombre de cavalleries adjudicades i el d'obradors que es donaren en raó d'elles. A tall d'exemple, el de les municipalitats incloses dins els sectors reials de la ciutat ho permet confirmar i així es degué acomplir amb els restants porcioners. Això és el que es pot veure en el Quadre 15, on Num./O representa el total d'obradors entregats a cada ciutat o vila i Num./C el nombre de cavalleries adjudicades.

Tanmateix, es tracta d'un fet que no ha de sorprendre. El conjunt de bens a distribuir era heterogeni i, en conseqüència no es pot esperar que les porcions resultants fossin matemàticament exactes, malgrat els intents de paritat ja comentats. Les inevitables diferències s'intentaven compensar amb participació en altres bens.¹⁰⁵ Resta clar, per tant, que els obradors, en aquest sentit, gaudiren d'un pes específic semblant al d'una casa o un hort, ja que havien d'esser aquests els elements compensadors de la seva absència o escassa presència dins d'una determinada part.

5. Les activitats cristianes al *Còdex Català*.

Les referències concretes sobre aquest punt en el sí del *Còdex Català* són escassíssimes, cosa, per altra part habitual a altres repartiments.¹⁰⁶ Emperò, així i tot,

104 En el present, s'està acumulant un interessant cabal d'informació derivada de mircoestudis sobre oficis en concret:

M. BERNAT I ROCA: *Els 'III mesters de la llana': Paraires, Teixidors de Llana i Tintorers a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)*. Tesis Doctoral. Universitat de les Illes Balears. Departament de Ciències de la Història i Teoria de les Arts - Ciutat de Mallorca - Febrer, 1.992, Tom II, f. 470-481; Tom IV, Quadre 24.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "L'aprenentatge d'un ofici: Graffiti arquitectònics a la Seu de Mallorca", *BSAL*, 45, 1.989, 177-213 + lám.

M. BERNAT I ROCA: "La manufactura del sabó. Nòtules per al seu estudi", *Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura urbana i els menestrals (S. XIII-XVI)*, Palma de Mallorca, 1991, 235-245.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "El fom de vidre del Carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca", *BSAL*, 48, 1992, 91-114.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "La ceràmica de època cristiana en Mallorca. Estado de la cuestión". *Comunicació presentada a Vème. Colloque International sur la ceramique medievale en Mediterranee Occidental. École Nationale d'Industrie Minérale de Rabat, 11-17 de novembre de 1991*.

M. BERNAT I ROCA: "Nòtules sobre l'Ofici de Ferrers (Segles XIII - XVII)", *Comunicació presentada al V Seminari d'Història Econòmica. L'empresa a Mallorca: Una perspectiva històrica. Universitat de les Illes Balears. Institut de Ciències de l'Educació. Curs 1.992-1.993*.

M. BERNAT I ROCA: (1993) "L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (S. XIII - XVII)", *BSAL*, 49, 1993, 169-216.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: (1994) "Ceràmica medieval cristiana: entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana", *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola, Alacant, 1994, III, 825-831*.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "Els gerrers d'Inca al Segle XVII. La renovació d'una artesanía", *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals, Inca, 1995, 209-236*.

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "Gerrers, ollers i teulers a ciutat de Mallorca (Segles XVI - XVIII)". *Comunicació presentada a les XV Jornades d'Estudis Històrics Locals: Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV - XVIII)*, Palma, 1996. (en premsa).

105 J. PORTELLA I COMAS: "Baronies i cavalleries de Mallorca en els S. XIII i XIV ...", 432-433.

Un exemple d'aquests intents de compensació pot ésser el cas de Sóller. Vid.: P. PÉREZ PASTOR: "Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)", *BSAL*, 47, 1991, 29-60.

106 J. TORRES FONTES: *Repartimiento de Lorca, XCIX*. La relació que se'n fa dels establerts en un primer moment en aquesta ciutat, conquerida a 1244, tot i ésser curta no ho és tant com la del cas de Ciutat de Mallorca. Es té notícia de la presència de 12 càrrecs militars, 6 ballesters, 9 escrivans, 3 notaris i 1

resulta força interessant la seva comptabilització, que és la del Quadre 16. Com es pot comprovar, l'ofici que apareix esmentat més vegades és el d'*escrivà*, amb 5 referències, tot incloent-hi Pere de Sent Melio, l'*escrivà* reial.¹⁰⁷ Aquesta presència comparativament nombrosa no ha de resultar gens estranya en un context de conquesta, on el registre dels bens adquirits havia d'esser força important. No es pot oblidar que la distribució dels bens immobles, els bens mobles i els captius començà pràcticament al mateix temps que l'ocupació de la madina per la via del saqueig i el botí, originant-se avalots que obligaren una planificació més acurada¹⁰⁸ i a un registre més o manco exhaustiu. D'aquí que, entre l'ocupació a 1230 i la redacció del repartiment a 1232, es pogués donar una proliferació de practicants d'aquest ofici, tant i més en una època en la que la paraula escrita era un acte gairebé sacralitzador dels fets o actes ressenyats. Només com a mostra d'aquesta necessitat de registre, un dels *escrivans* esmentats, Berenguer Company,¹⁰⁹ entre el 10 de desembre de 1230 i el 27 de novembre de 1231 va intervenir almenys en la redacció de 14 instruments, en els que sovint signava ja com a notari i això a partir d'una sol font documental.¹¹⁰ Cal, a més a més, destacar el nom de P. Johan que a la seva titulació d'*escrivà* hi suma la de batle de Sineu.¹¹¹ Íntimament lligada a l'activitat dels *escrivans* s'ha de contemplar la dels *pergaminers*, dels que en consten dues mencions. Cal pensar que, malgrat la relativa extensió de l'ús del paper (la cancelleria de Jaume I va esser de les primeres en emprar-lo), el pergamí era el suport escriptori més comú del S. XIII.¹¹² Tan comú devia esser que, quan no s'efectuava el registre en aquest suport, sembla que era necessari explicitar-ho, tal i com ocorre en una de les donacions del *Capbreu* de Nunó Sanç en la que es diu *Non fit in pergameneo*,¹¹³ com si aquesta mancança pogués devaluar o gairebé invalidar l'acta en sí mateixa.

S'ha de posar especial esment a les mencions de *fusters*, *picapedrers* i *adobadors*. Caldria afegir els ferrers,¹¹⁴ encara que no hi hagi cap menció específica. El paper de tals oficis en el setge i conquesta de Madina Mayûrqa és innegable, ja que la participació d'aquests especialistes explica la realització de certes obres.¹¹⁵ Tal és el cas de la construcció de determinats enginyers d'artilleria que exigia la presència de fusters (els «*ngeniarius*») i d'adobadors per recobrir-los de pells protectores. A càrrec de picapedrers va córrer part de l'excavació de les caves que enderrocaren la murada de la ciutat, malgrat sebre's també de la col·laboració de miners.¹¹⁶ D'altra banda, el cas concret de Pere d'Osca remarca la

registrator, 8 ferrers, 4 sabaters, 2 pelleters, 2 fusters, 1 tomer, 1 teixidor, 1 calssiner, 1 gerreer, 3 picadors de pedra, 4 moliners, 3 camericers, 1 botiguer, 2 dides, 1 cirugià i 1 barber.

107 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 1v. Va rebre el «*raal Toffail Abiniuceef, X jovades*», a Ciutat.

108 JAUME I: *Crònica* ..., 130-133.

109 A més del que consta en el quadre, aquest *escrivà*, segons J.M^o Bover, també va rebre dues quarterades en el Terme de Ciutat: J. DAMETO, V. MUT, G. ALEMANY: *Historia General de Mallorca* ..., II, 803.

110 LL. PÉREZ MARTÍNEZ: "Corpus Documental Balear...", I 1-112: Doc. 40, 43, 48, 52, 59, 72, 79, 80, 81, 83, (86b), 90, 91 i 93.

111 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 32r i 45v.

112 TH. F. GLICK: *Tecnología, ciencia y cultura en la España medieval*, Madrid, 1992, 58-59. [Col. Alianza Universidad, 725].

113 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", IV, núm. 430.

114 En tota campanya són necessaris, tant pel manteniment de les armes, com per la forja de noves, si ve al cas.

115 Encara que allunyada en el temps, la conquesta catalano-pisana és un bon exemple de com una acció bèl·lica, per poca enlairada que tengués, necessàriament implicava un bon nombre de menestrals de molt variada especialització. Lorenzo VERONÉS: *La Guerra de Mallorca*, versos 120-124. Es relata com entom del ferro s'hi moven no sols els ferrers, sinó també «*quod quia diuersis rebus officisque mille per artifices uarios distinguitur actu*».

116 Les descripcions de dites obres es poden trobar a: Ramon MUNTANER: *Crònica*, Barcelona, 1.979, I, 30-31.

JAUME I: *Crònica* ..., Ca 73.

importància de la presència d'aquests menestrals per al desenvolupament de certes tasques. Pere d'Osca, al marge de la perícia que pogués gaudir en tècniques estrictament constructives, evidentment posseïa bons coneixements d'agrimensura¹¹⁷ i així se'l troba, en companyia de l'escrivà i batle de Sineu P. Johan, entre els *pro(ho)mens* que «per mans del Senyor Rey foren iurats adistribuir les quarterades als oris segons la honestetat de les p(er)sones fent de mesurador,¹¹⁸ tot emprant «a soga sua aven XX. brases del braz en Jac. Rey Darago.¹¹⁹

Pel que fa a l'esfera del comerç, les al·lusions, encara que molt poques, resulten prou representatives: un draper (al que cal associar d'alguna manera un sastre), un especier i un genèric tender. No cal estendre's sobre la importància de les espècies i els teixits com a objecte mercantil en el sí de l'Edat Mitja. Pel que fa a al segon producte, recordi's com els obradors dels perfumistes (els *alatars* ja esmentats) varen ésser entregats íntegrament al Temple: una prova ben manifesta del seu pes comercial i la transcendència del seu pràctic monopoli. El draper, juntament amb el tender, han de considerar-se com a prospectors de les possibilitats d'expansió comercial en els nous territoris conquerits. Una expansió que sovint podia significar la promoció social, a vegades ja des de posicions d'origen avantatjades.

Tal va ésser, per exemple, el cas dels Burguet. Es tracta d'una família barcelonina benestant que fonamentava la seva riquesa en la possessió de finques i la diversitat de negocis, com l'arrendament d'impostos, però la seva activitat principal era la venda de draps.¹²⁰ Segons C. Batlle, un membre d'aquesta família de drapers, Berenguer Burguet, va assistir a la conquesta de Mayúrqa, rebent de part del rei l'alqueria Formentor de 10 jovades¹²¹ a la que J. Ma. Bover hi afegeix una part d'una alqueria *Moncada*, a més d'altres 5 alqueries i 4 rafals a Manacor en porció de Nunó Sanç,¹²² de qui igualment va obtenir una casa dins Ciutat devora l'església de Sant Nicolau.¹²³ També segons J. Ma. Bover, va ostentar el càrrec de veguer de Ciutat a 1232, actuant de testimoni a la concòrdia entre el bisbe de Barcelona i l'infant Pere. A 1239 se'l troba com a testimoni de la donació de Nunó Sanç per a la fundació del monestir de La Real.¹²⁴ A 1253, un Bernat Burguet, encara ciutadà de Barcelona, posseïa 8 alqueries al N. de *Lucamar*.¹²⁵ Ja a 1278 se'l troba renovant l'establiment a Guillem Calvi de les alqueries *Benibule*, *Beniamor*, *Maxalaris* i *Benipexera*, a més del dels rafals *Nadia* «Benihadreyl i Vilavilar i la mitat de l'anomenat *Azefila*, amb obligació de delme i tasca, tot en el terme de «Bellver» en porció de Nunó Sanç.¹²⁶ A partir d'aquest moment, sembla que els Burguet varen arrelar a l'illa i d'aquesta manera, Berenguer,

Sobre l'aspecte militar d'aquestes obres: M. RIBAS DE PINA: *La Conquesta de Mallorca pel rei Jaume I. Estudi tècnic militar*, Palma de Mallorca, 1934 [Biblioteca de "Les Illes d'Or", núm. 5]

117 TH. F. GLICK: *Tecnología, ciencia y cultura...*, 38-40.

118 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 31v i 32r.

119 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 45v.

120 CARME BATLLE I GALLART: "La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burguet de Banyeres (Primera meitat del S. XIII)", *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, 2, 1981, 69-91.

121 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 7r.

122 J. Mª BOVER: *Nobiliario mallorquín*, 82.

123 ESTANISLAU DE K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", III, núm. 285.

124 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca (1232-1360)* [Abaciologia i edició a cura de:], Palma de Mallorca, 1982, I, 205-207: Doc. 15.

125 LLORENÇ LLITERAS: *Artà en el Siglo XIII. Estudios y documentos*, Palma de Mallorca, 1967, 173.

R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, 21.

126 LLORENÇ LLITERAS: *Artà en el Siglo XIII...*, 190-191. No totes aquestes alqueries i rafals apareixen en la porció de Nunó Sanç. Els noms identificables són: A. MUT CALAFELL, G. ROSSELLO BORDOY: *La 'Remembrança' de Nunyo Sanç...* L'alqueria *Benibule* o *Benibunel* o, fins i tot, *Aben Bunel* però com a rafal de 6 jovades situat a Manacor (p 118-119) i havent-ni un altre a Campos (p 146-147); el rafal *Nadia* pot ésser el rafal *Beni Naia* de 2 jovades i el rafal anomenat *Villavilar* es dona com a una deformació de *Billarara* de 4 jovades i també a Manacor (p 128-129); el rafal *Azefila* apareix grafiat tan *Atufila* com *Azephila*, amb 5 jovades. Tots aquests darrers es situen a Manacor.

tal com afirma P. de Montaner, va esdevenir en el gencarca d'una branca mallorquina, arribant un dels seus descendents a casar amb una filla natural de Sanxo de Mallorca.¹²⁷ Altres casos, d'entre molts i no molt diferents, són els dels Llulls i Picany, o Espanyol.¹²⁸

Plenament dins de l'àmbit del servei personal del rei s'han de considerar els dos *rebosters* o encarregats de l'abastiment de queviures, així com l'únic hortolà del que es fa esment, Martí Ferrandiz, que apareix amb el títol de «*ortola del Senyor Mayor*», al que es va atorgar un rafal i una alqueria a Inca. Sobre ell degué recaure des dels primers moments la custòdia dels *riat[s]* de la porció reial. A intramurs de la madina hi havia un nombre indeterminat d'horts i jardins¹²⁹ (encara que, segons J. Ma. Quadrado, els horts eren setze).¹³⁰ D'ells, 6 varen esser pel monarca¹³¹ i se'ls s'han d'afegir els que s'ubicassin a l'*ahwáz* i a la Part Forana.¹³²

De tots els *menestrals* relacionats, només dos reben el tractament de mestre: Andreu i Nicolau. Del primer, malgrat no constar a quina activitat es dedicava, es pot suposar si era metge.¹³³ Segons, J.Ma. R. Tejerina, dels molts sanitaris que degueren acompanyar a Jaume I en la conquesta, sols es coneix el nom de tres: el seu metge de cort el jueu *Jucef Abentrevi* o *Almeriedi*, el cirurgià Joan Jacob i el de mestre Andreu¹³⁴. Aquest darrer pot esser precisament el mestre Andreu de Barcelona que surt en *Còdex Català* com a receptor de l'alqueria *Beninatgar* de 6 jovades a Artà. Les referències a *Maestro Nichola* són un poc més generoses: des d'una que en fa esment entre l'equip de mesuradors¹³⁵ fins a altres cinc que donen raó de quines propietats li varen esser adjudicades: 3 jovades a la *alcheria Algeir* i altres 3 a la *alcheria Algebell* ambdues a Inca,¹³⁶ 2 jovades al *rahal Nabil* i 3 jovades al *rahal Alialuz* ambdós a Sineu,¹³⁷ més una casa dita de *Abanymaroan* dins l'Almudàina de Ciutat,¹³⁸ ultra informar de les seves relacions amb l'infant Pere de Portugal.

6. Modificació i adaptació.

A partir d'aquí, tot tenint el *Capbreu* de Nunó Sanç¹³⁹ com a principal referència, es pretén veure alguns dels canvis soferts per part dels obradors de la porció de la madina que va correspondre aquest magnat, ja que una primera anàlisi permet sebre clarament alguns dels trets dels que es revestí aquesta transformació. A la vegada, també permeten deduir amb una considerable certesa la localització de determinats centres de producció de cabal importància i apropar-se d'aquesta manera un poc més als canvis d'estructura de la madina en

127 P. DE MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina" 412-413.

J. DAMETO, V. MUT, G. ALEMANY: *Historia General de Mallorca...*, II, 795. D'haver de fer cas del que diu J. M. Bover en els seus comentaris sobre els repobaldors de Mallorca, això vendria a esser un retorn: «BRUGUET (Berenguer) caballero nobilísimo, descendiente de los de su apellido que en 807 pasaron de Mallorca a Ampúrias por haber ganado los moros la isla al ejercito del conde Armengol» (?).

128 R. SOTO COMPANYY: 1985-1986) "Alguns casos de gestió 'colonial' feudal a la Mallorca del S. XIII", *Estudi General*, 5-6: *La formació i expansió del Feudalisme Català*, 5-6, Girona, 1985-1986, 345-369.

129 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúrqá*, 127-133.

130 J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca...*, 511-512.

131 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 41r-41v.

132 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, . Només en el *ahwáz*, aquest varen esser: *Muniat Alcani* i l'*almunia Jaffia Imnazach* (f. 49r); *Muniat Ganzar miga* (f. 49v) i *Goemi Almanmcha Hu amin almunia Alcobra Huamin Azzarea* (f. 50r).

133 Cal recordar que, en el S. XIII, el títol de *mestre* era equivalent a l'actual grau de *doctor*.

134 J. Mª R. TEJERINA: *Historia de la Medicina en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1981, I, 74.

135 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 32.

136 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 5v.

137 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 9r i 9v.

138 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 41v.

139 J. M. QUADRADO: *Historia de la Conquista de Mallorca. Crònica inédita de Marsilio y de Desclot*, Palma de Mallorca, 1859, 508-509.

plena adaptació als interessos dels nous explotadors. Òbviament, l'apropament no pot ésser exhaustiu i cal limitar-lo a unes poques activitats, a tall d'indicador. Però, així tot, pot resultar prou orientador de quin degué ésser el panorama general.

Evidentment, els primers anys de funcionament d'aquests obradors estaren marcats per la presència de musulmans tan esclaus com lliures i és prou clar que una part considerable dels musulmans que es venen forçats a restar a la novella Ciutat de Mallorca segurament es dedicaren als seus antics oficis¹⁴⁰ i l'exercici d'aquests sovint potser implicà el mantenint càrrecs de certa responsabilitat. Així ho permet entreveure que, a 1240, en l'acte de venda entre Berenguer Burguet i Berenguer de Montcada d'un musulmà anomenat *Ga* s'hi fes constar que *est sarracenus magister*,¹⁴¹ sense que, dissortadament, s'especificàs en què consistia aquest magisteri. Per altra part, una pràctica freqüent degué ésser que els esclaus es dedicassin a la mateixa activitat que els seus senyors i que, en cas de venda, la transacció es fes entre gentes d'un mateix ofici, precisament en raó dels seus coneixements. Es tracta, per tant, d'una mà d'obra, que, naturalment, convivia en el sí dels obradors amb els menestrals cristians que, des dels primers moments, començaren a afluir i establir-se a Ciutat de Mallorca, introduint amb aquesta ocupació diverses transformacions en raó dels interessos dels nous explotadors. Emperò va ésser necessari que discorregués gairebé un segle per a què tals modificacions i els desplaçaments infraestructures originals que algunes d'elles implicaren es fessin paleses.

7. La «Fabreria».

Pels registres del *Capbreu* es té notícia d'almanco deu donacions a l'indret designat amb el nom de «Fabreria».¹⁴² Tots aquests obradors es trobaven devora la Plaça de Santa Eulàlia¹⁴³ i la denominació esmentada obliga a identificar-la amb la ferreria musulmana que va ésser coneguda amb el topònim de *Ferreria dels Llums* a partir d'un any tan primerenc com el de 1235.¹⁴⁴ Aquests obradors eren confrontants amb altres de l'abat de Sant Feliu de Guíxols, el bisbe de Girona i del comte d'Empúries.¹⁴⁵ D'aquest darrer, pel *Memoriàl ò capbreu de çò que fou del nòbble Gastó de Beran, é es à Sòller, Cànarossa, é el térme de la ciutat y illa de Mallorca*, consta que els obradors eren: *It. 6 operatoria in Asogh. [...] It. in Platea Sanctae Eulaliae habet octava partem in 5 operatoriiis*.¹⁴⁶ I es sap que en el mateix indret, Guillem de Torrella també hi tenia almenys 7 obradors en feu pel bisbe de Mallorca¹⁴⁷ (Plànol 2).

Entre els beneficiaris de les donacions per part de Nunó Sanç, cal comentar el cas de B. de Yspania. Tot seguint P. de Montaner, es tracta de *Bernardus de Yspania*, ciutadà de

J. M.ª QUADRADO: (1894) *Privilegios y Franquicias de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1894, 277.

140 R. SOTO COMPANYY: "Sobre mudexars a Mallorca fins a finals del S. XIII", *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayûrqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló-Bordoy*, Palma de Mallorca, 1982, 197-221.

141 R. SOTO COMPANYY: "La població musulmana ...", II, 23, núm. 9.

142 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", I, núm. 69: B. de Yspania, de Barcelona; núm. 73: Guillem Franchet; núm. 74: Arnau Ferrer de Gomtaril; núm. 88: Pere Struz; núm. 92: Joan Box; núm. 100: Garcia Ferrer; núm. 121: Guillem de Bisaldum i la seva esposa i núm. 125: Guillem de Besaldoni i Vives, la seva esposa, tal volta els mateixos de la donació anterior.

Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", II, núm. 230: Joan de Perpinyà i Ferrària, la seva esposa.

143 M. BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers ...", 169-216.

144 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayûrqa*, 94.

145 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear...", II, 1-64, Doc. 175.

146 J. DAMETO, V. MUT, G. ALEMANY: *Historia General de Mallorca II.*, 1.006.

147 LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLLI TOMÀS: *Ramon de Torrella*, 32: Doc. 49.

Vic (d'aquí l'apel·latiu de Barcelona), vassall dels Montcada i genearca dels Espanyol de Mallorca,¹⁴⁸ on havia acudit, emperò, com a un dels *companyons* de Nunó Sanç segons ho fa constar Bernat Desclot¹⁴⁹. Segons el *Còdex Català*, va rebre terres en el terme d'Inca,¹⁵⁰ l'alqueria *Benigotmar Almohen* de 5 jovades a Pollença,¹⁵¹ a compartir amb *Bernardus de Gudellis*, amb qui també havia de compartir l'alqueria de *Fromentor* de 10 jovades,¹⁵² el molí *Azcefeegg* a mitges amb el rei¹⁵³ i 3 jovades a l'alqueria *Benimoragia*,¹⁵⁴ arribant a conformar un patrimoni agrari de més de 255 hectàrees. També va obtenir cases a Ciutat de Mallorca, alguna d'elles provinent del bisbe de Girona,¹⁵⁵ altres de Gastó de Bearn¹⁵⁶ i encara altres, en porció del seu senyor Guillem de Montcada, per compra.¹⁵⁷ Entre els jurats que A. Campaner fa constar per a 1248 hi ha un Bernardo Spanyol¹⁵⁸ que, segons J. Ma. Bover, també va ésser cònsol de mar,¹⁵⁹ notícia bastant més que dubtosa donat que aquest càrrec sembla que no es va crear fins 1326.¹⁶⁰ Ara bé, tots aquests trets el situen dins de la categoria del que, amb el temps, seran anomenats *senyors de ferreria*, cosa que el diferencia plenament d'altres receptors d'obradors, dels que si es coneix la seva condició d'artesans, com és el cas, per exemple, de Joan Box, colteller, malgrat se li pugui atribuir una certa bona posició.¹⁶¹ El que si resta clar és que Bernat Espanyol no era un menestral.

De la pervivència d'artesans musulmans en aquest ofici en són indicadors dades com la d'un captiu del que consta en la carta d'alforria el seu ofici de *ferrarius*.¹⁶² A 1242, el ja esmentat Joan Box i el ferrer Jaume Batiat venien esclaus a altres artesans, presumiblement també ferrers.¹⁶³ A 1279, *Mahumat de Bugia*, lliure, exercia el seu ofici de ferrer.¹⁶⁴ Més encara, és fins i tot possible que algun d'aquests obradors tornàs a les mans d'un musulmà al cap del temps, com bé podria ésser la circumstància d'*Azmet Subaquer* que, ja a 1329, entaulà una demanda al seu soci *Abraham Ben Berua* per les divergències sorgides en la liquidació de la societat que havien format per fabricar *caldarias et alia necessaria terre Maiorici*.¹⁶⁵ Per altra part, sembla que en el sí de l'Ofici de Ferrer és on va tenir una més llarga durada el costum d'acollir els esclaus alliberats com a practicants reconeguts, tota

148 P. DE MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella...", 405-425.

149 B. DESCLOT: Crònica, Ca XXXII.

150 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 6.

151 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 7r.

152 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear...", I, p 104-105: Doc.93. En aquesta font, apareix la grafia «Benigotmur Almaczeni».

R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 55v. La primera surt com «Bencegotmar Abnagne», mentre que la segona ho fa com «Formenter».

R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 7r. La «Alcheria Formentor» apareix adjudicada a Bg. (Berenguer?) Burguet.

153 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 27r.

154 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 19v.

155 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear", II, 1", 30: Doc. 175.

156 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear", *Fontes Rerum Balearicum*, III, 1979-1980, 5-6: Doc. 467.

157 LL. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear...", II, 1", p 14-15: Doc. 122.

158 A. CAMPANER Y FUERTES: *Cronicon Mayoricense*, Palma de Mallorca, 1.984, 31.

159 J. Mª BOVER: *Nobiliario mallorquí*, 156.

160 R. PIÑA HOMS: *El Consolat de Mar. Mallorca (1326-1800)*, Palma de Mallorca, 1985, 54-55. i 185-186: Doc. I.

161 Aquest menestral, a més a més, va obtenir unes cases devora l'església de Sant Bartomeu: Estanislau de K. AGÜILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", 2, núm. 225.

162 R. SOTO COMPANYY: "Sobre mudexars a Mallorca ...", 204, n. 100.

163 R. SOTO COMPANYY: "La població musulmana "II., *Fontes Rerum Balearicum* Vol. II, núm. 3, 25, núm. 32 i 39.

164 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 95: A.H.M. 352 - f. 104. Les referències arxivístiques que dona aquest autor amb aquestes sigles realment es corresponen al *Manuale Civitatis et Partis Foranea* també conegut com a *Escrivania de Cartes Reials* i conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

165 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 95: ARM - S. 6 - f. 78. Aquesta mateixa notícia apareix en diferent plana i resenyada amb diferent fol. Confer: 325: ARM - S. 6 - f. 78.

vegada que no és fins 1543 quan es troben les primeres Ordinacions que contenguin una disposició vedant-ho:

«Capítol XXXXII. Item, que negú de quslevulla condició, ley o stament sia qui obrar sapia de ferro o de açer pusque si a stat catiu no gos del dit offici usar per sí matex tenint obredor palasament ne amagada sots pena de vint y sinch liures la meytat pagadores al fisch del Senyor Rey e la altra a la dita almoyna dels ferrers. E si pagar no les porà, que stiga en la presó a conneguda dels sobreposats dels dits ferrers e que los arnesos ab los quals serà atrobat sian confiscats al dit fischs. E aço per cascuna vegada. E en açó no sien enteses aquels qui són stats catius qui ja tenen obredor per si mateix, más aquels qui de quant ne volrran tenir»¹⁶⁶.

També es detecta la presència d'alguns ballesters, inclosos dins de l'Ofici de Ferrers quan l'aparició d'aquest,¹⁶⁷ amb una producció fonamental per a la defensa de l'illa. Es té notícia de Maria, vídua del ballester Jacomini, que va vendre una casa, a 1286, prop de la capella de Sant Nicolau¹⁶⁸ i de Francesc Ribalta, ballester, que, a 1317, va vendre una casa al tintorer Bertran Illa a la Parairia.¹⁶⁹

Sobre el treball amb altres metalls sols es disposà de referències aïllades. Una fa al·lusió a un argenter, de nom *Abdallà*, tot actuant de testimoni en una transacció de *Yucef Alvarandi* a 1279.¹⁷⁰ Na altra sols permet sebre que Bernat Draper, a 1283, va establir un pati a l'Almudaina a Lope Galvano,¹⁷¹ argenter. En relació a aquesta activitat cal registrar que en el repartiment indica l'existència de 25 obradors i surt associada a la venda del carbó,¹⁷² la qual cosa ha fet que Ma. M. Riera Frau llançàs la hipòtesi que aquests artesans eren els qui abastien la població d'aquest combustible.¹⁷³ Fos com fos, tal associació també podria explicar-se pel consum que qualsevol artesà metal·lúrgic en feia i la unió de carbó i argent no seria més que el fruit de la coincidència en el punt de venda d'un producte extraurbà amb el metall preciós.

8. Pells i cuiros.

L'obrat de pells i cuiros per part dels pobladors de Mayûrqa va gaudir d'una certa reputació, fins el punt que es tenen referències sobre la seva exportació en moments certament dificultosos. Així ho dona a entendre el fet que G. Rosselló-Bordoy recolleixi una curiosa dada suggeridora de la importància d'aquesta indústria. Es tracta d'un fet relatat per Ibn al-Abbar i que parla d'un pietós *faqir* andalusí que mai va tenir contacte amb les Illes Orientals, però que, a partir de la *fitna* no va utilitzar més sabates que les de pell de Mayûrqa.¹⁷⁴

166 ARM - Còdex 62 - f. 15.

167 M. BERNAT I ROCA: "L'Ofici de Ferrers ..", 169-216.

168 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 351 - f. 133.

169 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 346 - f. 248.

170 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 94; A.H.M. 351 - f. 197.

171 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 309; A.H.M. 384, f. 74v.

172 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, . f. 75 v, 76r i 77r.

173 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madîna Mayûrqa*, 121.

174 G. ROSSELLO BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, Palma de Mallorca, 1969, 115.

De la perduració d'una presència musulmana, que no devia ésser única, en aquestes manufactures, en pot ésser una bona mostra el cas de *Sayt* i la seva esposa *Arzona*, lliures, que a 1279 necessitaren acudir al canvista G. Valivani per obtenir 400 s. amb els que, per una part, pagar deutes, però que també havien de servir per adquirir l'utillatge «*ad opus operatorii teneriae*»¹⁷⁵. O el d'*Ali*, també lliure, adobador d'ofici, i que fou establert en emfiteusi per Esclaramonda, viuda de Joan Domingo, en unes cases precisament en porció de Nunó Sanç a 1302¹⁷⁶. Aquesta participació d'artesans no cristians va ésser prou llarga. Així, a 1420, entre els capítols continguts a les *Ordinacions del Offici de Blanquers e Asseunadors* es pot llegir la següent disposició ben reveladora:

VIII. Item, ordonarem que negun catiu ne que sie stat catiu o fill de catiu, o de catiu si donchs no era fill de catiua e de catala no pusca usar del dir offici de blanquer o asseunador axi com a mestre ne puixa tenir obrador ne axir a plassa per comprar, o vendre axi com los mestres del dit offici han acostumat de fer sots pena per cascuna vegada de deu llibres per les dues parts al fisch del Senyor Rey applicadores. E per la terça a la caixa e almoyna del dit offic. E si pagar no les pora, o no volra que estien per un mes en la preso Reyala. Exceptats los qui vuy son los quals usen del dit offici, que puixen franchament usar d.aquell de lur vida.¹⁷⁷

Una disposició del Lloctinent de 19 de juliol de 1460 aporta encara més informació sobre el paper jugat pels musulmans en aquesta manufactura. En ella s'ordenava que els esclaus coneixedors de l'ofici de blanquer no podien ésser llogats per fer adobs mentres hi hagués homes francs coneixedors de l'ofici i disponibles. Només els mestres «*desapoderats*» i les viudes o pobils orfes tenien accés al lloguer de tals esclaus *sempre que se fossen constituïts en necessitat o pobressa*.¹⁷⁸

Al marge de poder localitzar o no l'emplaçament de la major part dels obradors, el que també interessa de tot el conjunt de notícies que es revisarà és que, a més a més, aporten alguna informació de quin podia ésser el nivell de producció. En primer lloc, l'ús del terme *calciner* és un dels millors indicadors. Amb aquesta denominació es designa el dipòsit en el que es posen les pells en calç fosa per tal de preparar-les.¹⁷⁹ Es tracta, per tant, d'una activitat de base encaminada a l'obtenció de matèries primes, ja que el calcinat només té la finalitat de fer netes les pells de pèl i carnassa abans de l'adobat pròpiament dit, operació de la qual surten les diferents qualitats: les pells comunes o cuiros i les pells fines.¹⁸⁰ La presència de sabaters és el testimoni d'una activitat primerenca de transformació i s'ha de tenir present que el couro, a més de la seva utilitat per a prendes de vestir o per al

175 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 190: A.H.M. 348 - f. 32.

176 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 95: A.H.M. 356 - f. 78.

177 A. PONS PASTOR *Ordinacions gremials i altres capítols a Mallorca (S. XIV-XV)*, Ciutat de Mallorca, 1.930, 90-91.

178 B. CORTÉS: *La Royal Casa General d'Exposits de Mallorca. Monografia Històrica (1798-1842)*, Ciutat de Mallorca, 1928, 231.

179 Per a una bona descripció d'aquest procés en època medieval es pot consultar: R. CORDOBA DE LA LLAVE: *La industria medieval de Córdoba*, Córdoba, 1990, 160-163.

Sobre com encara es realitzava aquesta operació a Ciutat de Mallorca a començaments del s. XX: J. LLABRÉS RAMIS, J. VALLESPÍ SOLER: *Els nostres Arts i Oficis d'antany*, Ciutat de Mallorca, 1981, II 47-48 [II. Estudis Monogràfics del Museu Arqueològic La Porciúncula, 7].

180 RELEUX: *Los grandes inventos*, Madrid, 1.889, V, 651-662.

J. LLABRÉS RAMIS, J. VALLESPÍ SOLER: *Els nostres Arts i Oficis d'antany*, II, 43-54.

mobiliari (seients, cordovans, ...), també era emprat per a materials de defensa com arreu de cavalleries o les cuirasses, d'etimologia prou evident. Recordi's, en aquest sentit, la presència de pelleters i basters, i que cal entroncar necessàriament amb les activitats de ballesters i coltellers.

L'existència d'un contracte d'aprenentatge pot ésser indicativa d'una certa organització. Emperò devia ésser molt incipient, ja que també es coneixen alguns contractes laborals que impliquen una subordinació aliena a la presència d'una corporació puixant. A 1247, Pere de Pereres va rebre una comanda de 15 s. melgaresos de Guillem d'Oliveres a retornar a raó de 6 d. diaris en feina. Al mateix any, Perico de Sant Martí també es comprometé a treballar pel mateix Guillem d'Oliveres, per espai d'un any, rebent 1/12 part de la producció. En ambdós casos, el menjar i el vi formaven part del salari a rebre.¹⁸¹ És té, per tant, que els menestrals es movien dins d'un mercat de treball lliure fonamentat en les relacions que implicaven un servei personal.¹⁸²

8.1. L'«Adobaria Vella».

Quelcom semblant al procés de la «*Fabreria*» és el que va succeir amb les adobaries,¹⁸³ malgrat que aquestes semblen més disperses. A l'igual que les ferreries, potser que bona part de les adobaries es trobassin concentrades en un mateix indret, tot seguint un model de funcionament que ha perdurat fins el S. XX en el món musulmà: un recinte tancat per un petit mur en el que s'hi agrupen diversos obradors propietat de particulars que els lloquen als mestres adobadors.¹⁸⁴ D'aquí el fet que es tenguí el topònim d'«*Adobaria Vella*» (Plànol 3) per designar tot aquest conjunt que es trobava enclavat a l'actual Costa den Brossa i amb aquest nom va ésser conegut aquest carrer en els anys immediats a la conquesta.¹⁸⁵ Dins porció de Nunó Sanç es va donar a Pere Meler un important conjunt amb un obrador a la Plaça de Santa Eulàlia, més una «*domus cum calcinaris*» prop de Sa Riera i dos safareigs.¹⁸⁶ A l'abril de 1234, s'establí a Esteva Condamina un corral «*qui se tenet cum domibus vestris de adoberia*».¹⁸⁷ En ambdós casos cal inferir la seva localització a la zona l'Adobaria Vella ja indicada. Aquesta ubicació, per altra banda, les col·loca en el sí del conjunt d'obradors de l'entorn d'un dels *sûq[s]*,¹⁸⁸ primerament transformat en Plaça de Santa Margalida Vella, Mercat del Fil i, finalment, sols Plaça del Mercat.¹⁸⁹ Amb el temps, la major part de les adobaries d'aquest indret es concentraren al *Barri de Sa Calatrava*, a l'extrem SE del recinte murari. Tal trasllat s'ha de considerar, d'una part, com a conseqüència dels interessos dels nous explotadors de les instal·lacions i d'altra, com fruit del desig de desplaçar del centre de la ciutat una activitat fortament contaminant i que desprén constants olors desagradables.¹⁹⁰ Amb tot, els primers indicis sobre la presència d'adobaries a l'indret de Sa Calatrava daten, una primera de 1315, que parla d'un alberg venut

181 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 616: A.H.M. C.F. 343, f. 151v. i 621: ARM - A.H.M. C.F. 343, f. 151.

182 J. F. LOPEZ BONET: "Les relacions de servei al S. XIII mallorquí", *BSAL*, 43, 1987, 15-43.

183 M. BERNAT I ROCA, Jaume SERRA I BARCELÓ: "L'Adoberia dels Sabaters: un cas d'enfrontament entre oficis", *Fontes Rerum Balearium*, 2 (Segona Època) (En premsa).

184 L. BRUNOT: "Vocabulaire de la tannerie indigène a Rabat", *Hesperis*, 3, 1923, 83-124.

185 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico*, Palma de Mallorca, 1.989, III, 66.

186 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", núm. 21, 72 i 109.

187 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", núm. 319.

188 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia ...*, 123.

189 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca. ...*, IV, 207-219.

190 R. CORDOBA DE LA LLAVE: "Los residuos de origen industrial y su tratamiento en la Córdoba del S. XV", *Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: La manufactura i els menestrals (S. XIII-XVI)*, Palma de Mallorca, 1990, 41-54.

per un jueu a les monges de Santa Clara i que confronta per un dels seus costats amb la via pública devora de les adobaries.¹⁹¹ La següent ja és de 1378.¹⁹² Aquest trasllat no degué ésser, per tant, ràpid, ni tampoc va ésser total. Així es té que, segons recollen les disposicions del mostassaf pels S. XIV i XV, existia el costum d'estendre i exposar les pells en fase d'adob a les murades de Ciutat, a més d'haver-se de prohibir que això es fes en llocs concrets com la «carrera dels Mercaders del Pont Jussa, de la taula den Renovara a la Porta den Segarra», o en el Sortidor o en el Moll.¹⁹³ A 1595, a la vora de la Plaça del Mercat, encara hi restaven les suficients infraestructures com per a què l'Ofici de Sabaters hi muntàs la seva pròpia adobaria.¹⁹⁴

Els coneixen altres establiments fora de l'indret de la Plaça del Mercat. A 1234, els germans Pere i Berenguer de Villagelans s'establiren a dos obradors prop de l'Almudaina, confrontants amb el de Domingo, el de Bonet de Cotlliure i el d'Astrug.¹⁹⁵ Aquest darrer ho feia amb el de Ramon Saumater¹⁹⁶ i aquest amb el de Guillem den Alegre i el de Guillem de Barneres (tal vegada Banyeres?).¹⁹⁷ A 1235, Jaume de Bargai va rebre una «domus cum calcinaris» que confrontava amb l'obrador de Rotlan de Cambrils i el d'un tal Peret.¹⁹⁸ De Rotlan de Cambrils es sap que era sabater i havia accedit al seu establiment a 1232, a la Plaça de Santa Eulàlia.¹⁹⁹ El seu obrador confrontava amb el d'Esteva Fuster i altres.²⁰⁰ Pere Draper, mercader que a 1284 vivia prop de l'Adobaria (Vella?)²⁰¹ n'havia establert una al sabater G. de Nola l'any anterior.²⁰² Del mateix any, es té notícia de Joan, adobador, posseïdor d'un corral confrontant amb el del corredor Andreu Savila.²⁰³ Bernat Janer, a 1287, establí la mitat d'un hort a l'assaonador Jacob.²⁰⁴ A 1283, Guillem Sesplanes, baster, ja havia venut un local a Berenguer de Vilafreser,²⁰⁵ mentre que Bernat Draper, sabater, va establir a Lope Galvano un pati a l'Almudaina, amb dret d'edificació.²⁰⁶ A 1290, l'adobadora Saura establí un obrador a un Jacob també assaonador.²⁰⁷ Tal volta el mateix de 1287. A 1291 es té l'establiment fet pel ja esmentat Guillem Sesplanes, d'una casa en porció del Homes de Marsella²⁰⁸ o el fet en emfiteusi per part d'Arnau de Coll, pelleter, ciutadà de Mallorca, d'una casa a l'igualment pelleter i ciutadà de Mallorca Bernat Corró.²⁰⁹ Concedits pel bisbe Torrella, es sap de l'entrega d'un obrador a Berenguer Caldes, curtidor de

M. C. PESCADOR DEL HOYO: "Los Gremios artesanos de Zamora" (cont.), *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LXXVII-2, 1974, 470.

191 J. C. SASTRE BARCELO: "Què va ser de l'Ordre de Calatrava a Mallorca?. Una aproximació a la trajectòria dels seus béns. Segles XIII-XIV", *Randa*, 23, 1988, 5-10.

192 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*. II, 264-266.

193 M. BERNAT I ROCA: "Aeris Salubritate. Neteja i higiene pública a Ciutat de Mallorca (S. XV - XVII)", *BSAL*, 50, 1994, 253-286.

194 ARM - L.R. 91 - f. 294-323.

195 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", I, núm. 83 i Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", II, núm. 280. A més d'aquest obrador, en tenien un altre prop d'un alfondec (núm. 308).

196 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304, I, núm. 30. Aquest mateix Ramon Saumater tenia dues cases davant la Sèquia (núm. 150).

197 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", III, núm. 332 i 338.

198 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", III, núm. 324.

199 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", III, núm. 367.

200 Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", II, núm. 172.

201 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 371-372; Doc. 122.

202 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 349 - f. 217.

203 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 350 - f. 214.

204 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 351 - f. 186.

205 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 349 - f. 105.

206 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 309; A.H.M. 384 - f. 74.

207 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 353 - f. 24.

208 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324; A.H.M. 352 - f. 343. Aquesta mateixa notícia apareix a la plana 309, amb el llinatge grafiat com a Esplanes.

209 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 309; A.H.M. 352 - f. 234.

pellis, a 1243²¹⁰ i d'un altre a un tal Arnau a l'any 1258.²¹¹ Així mateix, també es troben correpters des de ben prest. Com a tal, a 1242, Bernat Guasch va rebre com a aprenent a Bartomeu, fill de Guillem de Tarragona.²¹²

Cal no descartar l'existència d'adoberies singulars, ja que part d'aquestes dades així ho suggereixen, de la mateixa manera que indiquen que n'existien fora del nucli de l'Adoberia Vella des d'un bell principi. Amb tot, l'emplaçament de bona part d'elles resta clar que era a la vora de Sa Riera. Un indret en el que era fàcil l'abastiment tant de l'aigua necessària per l'adobat de pellis i cuiros, com l'evacuació de les aigües brutes cap al llit de la torrentera, a la vegada que el desnivell natural podria facilitar un escalonament de les piques i cubetes, tot seguint un esquema de construcció que es va donar a altres zones de característiques semblants.²¹³

8.2. La «Sabateria Vella».

Així com de l'adoberia hi ha fites prou clares, es fa més difícil precisar l'indret genèricament denominat *Sabateria*, ja que, a Ciutat, els nuclis amb aquest nom, al llarg del temps, varen esser tres: una al Carrer de Sant Nicolau actual²¹⁴ o baixa; la denominada *Costa de la Sabateria*, al final del Carrer Jaume II, a l'extrem de la Costa de Sant Domingo,²¹⁵ i un tercer enclavament a l'actual Carrer den Fiol,²¹⁶ darrera la parròquia de Santa Eulàlia, que a 1232 era conegut com *carraria sappaterie*.²¹⁷ del que cal suposar que seria la *vella*, malgrat que aquest adjectiu també es donà a la de Sant Nicolau (Plànol 4).

Malgrat la denominació de *Sabateria Vella* aplicada al Carrer de Sant Nicolau, sembla que les dades apunten més cap a la identificació de la zona posterior a Santa Eulàlia com a nucli més antic. Es té que un Pere d'Ezaronda era sabater i tenia un obrador «*n sabateria*»²¹⁸ i en una donació de 1235 a Ferrer Dominico es donen les següents fites de localització:

*in vico sabaterie et ferrerie infra operatorium Bernardi de
Brossa et domos Petri de Segarra et operatorium Petri Pictoris
et viam ferrerie et sutorie et vieronum quo itur infra ferreriam
et dictam donationem.*²¹⁹

Per altra banda, l'actual Carrer de la Vidrieria, paral·lel al den Fiol, també incideix en aquesta identificació, ja va esser conegut com a *Carrer del Cuïram*, per tractar-se del lloc on els assaonadors i blanquers venien els productes adobats majoritàriament als obradors de Sa Calatrava i, per més, en ell hi va existir la *Botiga del Cuïram*, amb sortida al dos carrers.²²⁰ El veïnatge entre Ferreria i Sabateria, a partir d'aquestes dades, és prou evident i

210 LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLLI I TOMÀS: *Ramon de Torrella*, 51: Doc. 98.

211 LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLLI I TOMÀS: *Ramon de Torrella*, 114: Doc. 268. Concretament, aquest obrador es diu que estava en el lloc anomenat *Arzoch*, que pot interpretar-se com a una mala grafia de *al-sîq*.

212 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 615: A.H.M. C.F. 343, f. 165v.

213 R. IZQUIERDO BENITO: "Una stenerías excavadas en la ciudad hispanomusulmana de Vascos (Toledo)", *Arqueología y Territorio medieval*, núm. 3, p 149-165.

214 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, V, 144.

215 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, III, 145-146 i V, 142.

216 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, V, 142-144.

217 M. M. RIERA FRAU: (1989) "La onomástica andalusí de Madinat Mayûrqa a través del 'Llibre del Repartiment'", *Estudios onomásticos-biográficos de al-Andalus*, II, Granada, 1989, 177-186.

218 Estanislau de K. AGUILLO: "Capbreu ordenat l'any1304...", III", núm. 367.

219 Estanislau de K. AGUILLO: "Capbreu ordenat l'any1304...", III", núm. 347.

220 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, III, 198-199.

acaba de confirmar-ho d'alguna manera el que en el repartiment es recolleix la següent descripció:

*E en lo mercat en lo qual venien avarques, et espart, e
ferramenta eren XLVI obradors.*²²¹

A més a més, la existència de dos indrets als que poder aplicar l'apel·latiu de vells ha de tenir necessàriament alguna vinculació amb el fet que, des dels seus principis d'organització, l'Ofici de Sabaters va ésser doble: n'existia un per a la Vila d'Amunt i un altre per a la Vila d'Avall, amb regiments separats i confraries diferenciades. Aquesta divisió, font de continus enfrontaments i disputes, durà fins 1379, any en el que, per iniciativa del lloctinent Berenguer de Montagut, es firmà una concòrdia que donà pas a la unificació.²²²

9. La manufactura tèxtil.

Sembla que l'illa, en època musulmana, disposava de prou matèries primes com per a què aquesta activitat es desenvolupàs amb força: es conreava lli i cotó, i una part important dels ramats era de bestiar oví.²²³ Per tant, els productes tèxtils havien de figurar entre les mercaderies que permeteren l'actiu comerç que es va desenvolupar al llarg del període islàmic.²²⁴ G. Alomar, tot citant a J. Ma. Bover, puntualitzant que es desconeix la font de la notícia i que les denominacions dels draps són totes clarament catalanes,²²⁵ ecolleix que tenien fama el *sendat*, el *vorí*, el *peluxell*, el *robió* i el *savastre*.

Val la pena fer una petit anàlisi d'aquest elenc. Pel que fa al robió sembla només existir per a la ploma de J. Ma. Bover, ja que no s'ha pogut aclarir res en relació a ell. Del peluxell es pot aventurar si es tracta d'un teixit relacionable amb l'anomenat *drap pelós*, fet amb el pèl d'ovelles mortes.²²⁶ El savastre es tracta d'un teixit valuós, sense especificar de quina fibra tèxtil es fa, però es sap que podia dur entremesclat *aur fi* i *perles e pedres precioses*, només que les primeres mencions que se'n coneixen daten, per a Catalunya, de 1353²²⁷ i per a Aragó, de 1356.²²⁸ El sendat, en canvi, es tracta d'una tela fina, fabricada amb seda o lli, de la que hi havia una gran varietat de classes i de colors i s'emprava per a diversos usos.²²⁹ A tot això, cal remarcar que, segons notícies d'Al-Zuhri, els illencs musulmans del S. XII, *no coneixen la seda i el seu fruit sinó per les importacions que fan d'al-Andalus i de Sria*.²³⁰ precisament l'únic drap de suposada confecció illenca d'aquesta època identificable amb certa precisió pot ésser de seda. De quin segle parla J. Ma. Bover?

221 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 75v.

222 B. QUETGLAS: *Los Gremios de Mallorca*, 241-242.

223 M. BARCELO: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'Al-Zuhri", *Sobre Mayurqa*, 35.

JAUME I: *Crònica* ..., Ca 103. Parla del desallotjament d'una «cova» en la que, a més de refugiar-s'hi "dos mil·lia sarraïns", s'hi trobaren "ben trenta mil·lia ovelles" (?).

224 G. ROSSELLO BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, 37-49.

225 G. ALOMAR ESTEVE: *Urbanismo regional* 41-42.

226 M. GUAL CAMARENA: *Vocabulario comercial medieval*, Barcelona, 1976, 389.

227 A. M. ALCOVER, F. DE B. MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*, Palma de Mallorca, 1977, 9, 773.

228 M. C. MARTINEZ MELÉNDEZ: *Los nombres de tejidos en Castellano Medieval*, Granada, 1989, 541-542.

229 A. M. ALCOVER, F. DE B. MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 9, 1977, 822.

M. C. MARTINEZ MELÉNDEZ: *Los nombres de tejidos*..., 386-398.

M. GUAL CAMARENA: *Vocabulario comercial*, 263-264.

M. GUAL CAMARENA: *El primer manual hispánico de mercadería (siglo XCIV)*, Barcelona, 1981, 255.

J.A. SESMA MUÑOZ, A. LIBANO ZUMALACARREGUI: *Léxico del comercio medieval en Aragón (S. XV)*, Zaragoza, 1982, 148.

230 Miquel BARCELO: "Alguns problemes ...", 50.

Si és del S. XII i el sendat no és de lli, com compaginar, idò, la coneguda fiabilitat dels testimonis d'Al-Zuhrí amb la notícia de J.Ma. Bover, de la que, a més a més, es desconeix la procedència?

Els obradors de teixir amb operaris musulmans no degueren tenir una línia de continuïtat molt llarga respecte al seu treball anterior, a diferència d'altres produccions com la de ceràmica. Resta clar que els nous artesans cristians implantaren les característiques de producció dels seus llocs d'origen i cal pensar que s'organitzaren ràpidament segons els models de l'època.²³¹ En un primer estadi, funcionaren els petits tallers, amb una producció domèstica, i que s'encarregaren de satisfer les necessitats dels primers repobladors, ja que les teles d'importació no podien estar a l'abast de totes les economies.²³² Des de la segona mitat del S. XIII es detecten indicis d'aquest obratge de draps. Emperò el que s'evidencia no és altre cosa més que una activitat incipient i sense organització aparent. Es té una dada aïllada de la venda d'una casa feta per Ramon, únic teixidor suposadament cristià, a Berenguer Burguet.²³³ Les restant fan al·lusió a la participació d'esclaus. Tal era el cas de Jacob, batiat, que a 1242 firmà carta d'alforria amb Maria Arrom, senyora d'un obrador de teixir.²³⁴ Aquests esclaus, un cop alliberats, hi seguïen treballant com per exemple, *Asmet ben Abdala*, lliure que feia de teixidor i del que es sap que patia problemes econòmics. A 1247, devia 56 s. a G. de Banyeres,²³⁵ al que se li coneix la possessió d'obradors d'activitat ignorada²³⁶ i a 1279, l'acredor era *Issac Farranch* a qui devia 220 s. de rals de València.²³⁷ Possiblement, ambdós deutes tenguessin el seu origen en el pagament de la carta d'alforria. Aquesta participació efectiva de musulmans, i d'altres captius, en el tissatge perdurà fins a les darreries del S. XIV. No és fins 1391 quan es produirà un tall significatiu, tot vedant-los l'exercici d'aquesta activitat, encara que salvaguardant que ho poguessin fer els captius propietat del teixidor:

Primerament, que alcun taixidor laner o flassader no degue d.aquí auant ensenyar, o mostrar lo dit offici de taxidor ne en.son taler meta alcun sarrayn catiu, o franch, ne alcun bort, o fill de catiu grech, o de tartre ne de turch ne de altre linatge de infels per los quals lo dit offici seria en deterioracio o menys preu posat encare que los pares e mares d.aquells fossen franchs e deliures de catiuatge [...].²³⁸

Dels primers obradors domèstics sortien teixits de llana, però també de fibres vegetals com el lli i cànnyom, dels que es tenen notícies de la continuació del seu cultiu des de 1232.²³⁹ Des de 1249, en el mercat a la Plaça de Sant Andreu s'hi podien trobar aquests teixits de producció local i filasses destinades a la manufactura domèstica.²⁴⁰

231 A. RUMEU DE ARMAS: *Historia de la Previsión Social en España*, Barcelona, 1981, 39-92.

232 F. SEVILLANO COLOM: "Artesanía textil de la lana mallorquina", BSAL, XXXIII, 1968-1972, 157-178. Veure 157.

233 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 400: ARM - A.H.M. 341 - f. 95.

234 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 400: ARM - A.H.M. 342 - f. 12.

235 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 400: ARM - A.H.M. 342 - f. 230.

Aquest G. de Banyeres pot identificar-se amb Guillem de Banyeres, fill de Ferrer de Banyeres i Maria, representant d'una família afincada a Artà des del repartiment i amb propietats a Ciutat de Mallorca en porció de Nunó Sañç:

LL. LLITERAS: *Artà en el Siglo XIII*, Palma de Mallorca, 1967, 66.

Estanislau de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304...", I, núm. 24 i III, núm. 334.

236 LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLL I TOMÀS: *Ramon de Torrella*, 51: Doc. 98.

237 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 401: ARM - A.H.M. 348 - f. 318.

238 A. PONS PASTOR: *Ordinacions ...*, 77.

239 J. VICH I SALOM, J. MUNTANER I BUJOSA: *Documenta Regni Majoricarum*, 20, Doc. 13 i 21, Doc.14.

240 J. VILLANUEVA: *Viaje Literario a las Iglesias de España*, Madrid, 1851, XXIII, 320, Document XII.

A 1257, per iniciativa privada de P. Padrines i Bernat d'Olzina,²⁴¹ es va fer venir a Bernat Corcova, teixidor de Narbona, per implantar les tècniques tèxtils d'aquesta ciutat. Havia d'establir-se durant cinc anys a casa dels promotors o en una pròpia i introduir la fabricació de draps de tres qualitats: estam pla, estam llistat i de llana de Bugia, de qualsevol mida.²⁴² Es tracta d'una producció entre comuna i mitjana, en contestació a la draperia que fluïa a Mallorca, en règim de lliure canvi, des d'altres punts de manufactura²⁴³ i amb la que, evidentment, es volia entrar en competència. Notícia d'una activitat comercial incipient es té la presència, a 1240, de P. de Sancto Minato, draper, a qui Bernat Carment devia 260 s.²⁴⁴ o la de Bernat de Cardona i Guillem Font, també drapers.²⁴⁵ A 1273 es coneix el draper Ramon d'Ilerda²⁴⁶ i ja a 1300 es té el draper Pere de Muntanyans.²⁴⁷

En connexió amb els draps de llana de Bugia, segurament presents en el mercat mallorquí, s'ha de considerar *Mohamet Cauzoni* que, a 1280, es dedicava a la importació de draps, rebent 170 s. melgaresos de mans d'*Aben Nono*.²⁴⁸ I gens aliè a aquest tràfec en general és com s'ha de considerar el mercader Pere Draper, al que ja es coneixen vinculacions amb les adoberies. Cal considerar si el seu llinatge, més que un patronímic, sigui un apel·latiu a la seva activitat primordial, a més de trobar-se'l ben actiu en els anys 1285 i 1290 en transaccions de deutes i qüestions d'aigües amb el monestir de La Real.²⁴⁹

Sembla clar que es tenien les miras posades en la creació d'un mercat de destí interior, però també competitiu a l'exterior. En són una mostra la comanda feta per Ramon de Clergue a Bernat Ger, de 1242, de 113 L. melgareses en draps per vendre en un viatge a realitzar «*in Yspaniam*» o altre lloc, o una altre comanda mercantil, de 1243, per part de Bernat Espanyol que entrega a Bernat Salem i Simó Batedor 20 L. melgareses invertides en draps de llana per dur a Brisc, en el N. d'Àfrica.²⁵⁰ També es té que, a 1281, ja es constata la presència d'una nau mallorquina, la de Guillem de Bona, al port de Londres, tres anys més tard que la primera galera genovesa.²⁵¹ Allà es podien efectuar transaccions fonamentades en la venda de productes agrícoles mediterranis com l'arròs, figues i panses, però també en la de matèries primes bàsiques per a les manufactures com l'alum.²⁵² o la

241 A. CAMPANER Y FUERTES: *Cronicon mayoricense*, 33: A 1300 apareix un *Bernardo de Hultcina* com a jurat, ocupant la cinquena posició. Els *Alzina* són "de linaje de gentiles hombres de Barcelona y caballeros hidalgos catalanes ...".

A. Y A. GARCIA CARAFFA: *El Solar Catalán, Valenciano y Balear*, I, 73. La branca que va venir a Mallorca, en principi, s'establí a Campanet. Vid.:

J. Mª BOVER: *Nobiliario mallorquí*, 28.

242 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*..., 403: ARM - A.H.M. 342 - f. 216.

243 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*..., 401-402. Es té constància a Mallorca de la presència i comercialització, entre 1241 i 1243, dels següents tipus de draps de llana: de Lleida, teles de Xàtiva, de Narbona, de Montpeller, "barragans" de França, estams d'Arras i Saint Omer, camelins de Gant, baladrà de sartzil i de Looi, blaus i xamellots de Provença i reixetes d'Yprés; de tèixit de cotó hi figura el brial de fustany; i sedes.

244 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*..., 399: ARM - A.H.M. 341 - f. 137.

245 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari*..., I, 243-246: Doc. 31.

246 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari*..., I, 325-326: Doc. 94.

247 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari*..., I, 395-396: Doc. 140.

248 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*..., 96: ARM - A.H.M. 350 - f. 19.

249 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari*..., I, 376-377: Doc. 126 i p 383-384: Doc. 131.

250 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca*..., 594: A.H.M. C.F. 342 - f. 83v i 602: A.H.M. C.F. 342 - f. 204.

BSAL, Tom XX, 340 i 360-361. Ja en el S. XIV, aquest comerç amb aquesta ciutat es va veure interromput, prohibint-se que «*que nugu de Mallorca puga anar a Brich, ni ningun sarrahi venir a Mallorca*».

251 J. PIRENNE: *Historia Económica y Social de la Edad Media*, México, 1976, 117, n. XXV.

252 M. GUAL CAMARENA: *Vocabulario comercial*, 200-202.

M. GUAL CAMARENA: *El primer manual hispánico*..., 217-218.

J.A. SESMA MUÑOZ, A. LIBANO ZUMALACARREGUI: *Léxico del comercio*..., 81-82.

cleda,²⁵³ dels que Mallorca era un centre redistribuidor.²⁵⁴ Aquest productes eren canviabls amb draps nòrdics en cru, que podien esser acabats en obradors illencs. Però sembla que era el N. d'Àfrica era un punt de destí freqüent de les naus insulars i per les *Llicències per a barques* de 1286 es té, per exemple, que el draper Guillem Otger va esser fiador de Guisbert Toveri, mariner en la barca de Domenec Tayada o que Bernat Bertran era armador d'una activa nau que realitzava trajectes, entre altres llocs, a Bona.²⁵⁵ Aquest darrer personatge, entre 1315 i 1321, se'l troba com a redactor, en companyia de Bernat Umbert, dels *Capitols per l'obratge dels draps de llana*, els *Capitols dels Tintorsers* i els *Capitols dels Paraires*, per ordre del rei Sanxo.²⁵⁶ El fet és que aquests contactes comercials amb el N. d'Àfrica permeteren que a 1300 es fes un intent d'establir un consol mallorquí a Bugia, cosa que no es va dur a terme realment fins 1302 per l'oposició de Jaume II d'Aragó,²⁵⁷ donats els interessos que els mercaders catalans, sobre tot barcelonins, tenien a la mateixa zona des del segle anterior.²⁵⁸

9.1. Paraires i teixidors.

Ara per ara, és de la manufactura de draps de llana de la que es disposa de més informació pel que fa a les darreries del S. XIII. Una sèrie de dades indirectes permet besllumar quin era el panorama a l'entorn de l'any 1285 i comprovar com, ja des dels inicis de la producció drapera, es manifesten els problemes i conflictes que esdevendran en paradigmes de la seva evolució al llarg del temps: la mala qualitat dels draps en contrast amb la quantitat, i els conflictes entre paraires i els teixidors de llana.

Així, pel que fa a l'obratge de draps de llana, un dels trets comuns és el de les constants referències a tota una sèrie de fraus reiteratius que afectaven, per una part, el teixit dels draps i, per altra, al seu adobat. Els més freqüents en el teixit, els més freqüents eren els de la mescla de matèries vedades, fer draps de llanes mesclades, fer «*scaig*» del drap, teixir els llistats fora de l'ordenament, emprar llanes no degudes, mesclar les de diferent qualitat o fallar el compte de fils. En relació a l'adobat s'enumeren el rebre el drap per aparellar de mà diferent del «*senyor del drap*» o un missatge seu, adobar draps mal fets o fets de les matèries vedades, donar adob a draps de menys de 16 lligadures, adobar-los sense

L'alum era un producte fonamental per la seva diversitat d'aplicacions a una gama de manufactures altament rentables, com el teixit i l'adobat de cuiros, però també en l'obtenció de vidre, en pintura i en aplicacions mèdiques.

253 Amb aquest terme, en el mercat de l'Edat Mitja, es designava un producte de difícil identificació, però clarament relacionable amb la manufactura tèxtil en qualsevol cosa. Podia tractar-se d'una planta tintòrea o de l'argila amb la que s'amolinaven els draps: M. GUAL CAMARENA: *Vocabulario comercial*, 271-272.

M. GUAL CAMARENA: *El primer manual hispànic...*, 238-239.

Sobre la seva comercialització a Mallorca:

A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 96: A.H.M. 342 - f. 109. És tracta d'una transacció realitzada entre Ali Almeyarani, lliure, amb Bernat Font de 60 s. melgaresos per negociar aquest producte a Berberia.

254 M. BARCELO: "Alguns problemes...", 35-54.

255 A. RIERA MELIS: "La 'Llicència per a barques' de 1284. Una font important per a l'estudi del comerç exterior malloquí del darrer quart del Segle XIII", *Fontes Rerum Balearium* (Primera Època), III, 1979-1980, 122-140.

256 M. BERNAT I ROCA: "L'obratge de la llana i el 'Capitols' del rei Sanxo", BSAL, 42, 1986, 63-78.

M. BERNAT I ROCA: *Els "III mesters de la llana": Paraires, Teixidors de Llana i Tintorsers a Ciutat de Mallorca (S. XIV-XVII)*. Tesi Doctoral. Universitat de les Illes Balears. Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts. Febrer de 1.992. Publicada sota el mateix títol per l'Institut d'Estudis Baleàrics - Palma de Mallorca, 1995, 21-120. Les referències sota hi faran al·lusió.

257 A. RIERA MELIS: *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del S. XIV. I: Las repercusiones arancelarias de la Autonomía Balear (1298-1311)*, Madrid/Barcelona, 1986, 278: Doc. 9; 299: Doc. 35; p 301-302: Doc. 38; 302: Doc. 39; i p 308-309: Doc. 48.

258 C. BATLLE GALLART: "Uns mercaders de Barcelona al Nord d'Àfrica a mitjan segle XIII", *Acta Historica et Archeologica Medievalia*, 10, 1989, 145-157.

senyal d'obrador, fer de l'envers dret o estirar els draps més o menys de 30 alnes. Entre els teixidors, es troben referències a les pues dels pinte, no mesclar filasses, la llargària dels ordidors o la prohibició d'emprar pintes «goliarts» entre els principals.²⁵⁹ Es tracta, amb poques diferències, de la mateixa situació que a 1315 determinà la intervenció reial i la promulgació d'un corpus de *Capítols per l'obratge dels draps de llana*, tota vegada que

com ja fos per altres persones començat de fer draps e de aparellar e de texir en la dita Ciutat, axi per teixidors com per perayres, com per tintorers. E lo dit Senyor Rey anteses aqueyllas que l dit obratge pertanyen no curassen ordenadament ne per ordre axi com deuen, mas llur voluntat axi per colpa de aqueilles per no saber e mal obrar,

tot evidenciant-se que qualsevol reglamentació existent fins el moment no ho havia conseguit resoldre, cosa que deriva en què «*los draps de Mallorca son menyspreats*», tal i com es manifestà a 1315 emprant pràcticament els mateixos arguments.²⁶⁰ De la qualitat de la producció illenca en pot donar una idea el fet que, per a 1310, a l'entorn de les disposicions enunciades, es coneixen dos «*payerius*»: Vicenç Molet i Bernat Domici, que, com indica el seu ofici, es dedicaven a la fabricació de draps grossers.²⁶¹ Ara bé, aquest panorama no diferia excessivament del que s'estava donant, per exemple, a Barcelona. Als voltants dels darrers anys del S. XIII es donà un floreixement de la manufactura tèxtil gràcies a l'arribada d'artesans procedents de terres franceses i italianes, que provocà el dictat de mesures restrictives contra la seva instal·lació. La conseqüència immediata va ésser la redacció, a 1308, de les anomenades «*Ordinacions Velles*» dedicades als teixidors de llana. Gràcies a elles, es té que el panorama de producció barcelonès es desenvolupava en un context de frau pràcticament al mallorquí a les mateixes saons.²⁶²

Pel que fa als aspectes socials, s'ha de creure en l'existència del que es pot denominar una comunitat d'ofici que es designada com a *Honrats Prohomes e Officials del Offici*²⁶³ i algunes vegades tan sols com a *Prohomes del dit Offici*.²⁶⁴ Es té, per tant, que l'Ofici consta d'almanco dues categories socials en el seu sí: els *prohomes*, com a dirigents, i els *oficials*, que configuren les bases. És de notar que el terme *mestre* no apareix esmentat cap vegada i, tal volta, caldria preguntar-se si s'ha d'entendre *prohome* i *mestre* com a termes equivalents, mentre que el d'*oficial* pugi fer referència, al que posteriorment es denominaran *obrers*.²⁶⁵

Si la identificació entre *prohome* i *mestre* fos real, l'expressió *prohomens així veedors*²⁶⁶ que apareix en el text seria indicativa de l'existència d'uns menestrals més qualificats: els que, ja en el S. XIV, seran definits com a *mestre bo e ben sabut*²⁶⁷ o *bon*

259 M. BERNAT I ROCA: "Els inicis dels Oficis Menestrals: Els Paraires i els Teixidors de Llana. (Ciutat de Mallorca - S. XIII)". Comunicació presentada al *Ir. Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Les dades s'han extret bàsicament de: ARM - Codex 28 - Parayres, ff. 162v-194v i Teixidors de Lana, ff. 164v-222..

260 ARM - A. i G. - Caixa 3 - Lligall 10 - f. 164-167.

A. i G. - Gremis - Caixa 8 - Lligall 21 - f. 30-32.

261 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 433-434: Doc. 159.

262 M. RIU RIU: "Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el S. XII", *Actas del VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1962, 547-559.

263 ARM - Còdex 28 - f. 162v.

264 ARM - Còdex 28 - f. 166: Ca 14; f. 175v: Ca 47; f. 194v.

265 M. BERNAT I ROCA: "L'obratge de la llana...", 74.

M. BERNAT I ROCA: *Els "III mesters de la llana"*. 38-39.

266 ARM - Còdex 28 - f. 176v-177: Ca 51.

267 A. i G. - Gremis - Caixa 3 - Lligall 10 - ff. 169-170.

*e.sufficient e.ben sabent del mester.*²⁶⁸ En aquests moments de finals del S. XIII, tal volta cal identificar-los amb els «caps dels mesters» que foren cridats pel rei Alfons a formar part del consell en el règim de Consolat de 1285, integrats a la mà menor.²⁶⁹

9.1.1. La «Parayria».

En contraposició a aquest panorama de mitja, baixa i, fins i tot, ínfima qualitat, es té que en aquest període comença a aparèixer el nom de *Parayria*. Tot indica que, com en altres ocasions, també n'hi va haver dues (Plànol 5) i que, segons A. Santamaria subsistiren fins a les darreries del S. XV, encara que aquest extrem no s'ha pogut comprovar.

La coneguda com a *Parayria Baixa*, estava a l'actual Carrer de Paraires i podria considerar-se que era la *Parayria Vella*, cosa que ho fa suposar el fet de que a l'instrument de venda d'una casa entre el paraire Bernat Salva i el tintorer Bernat d'Isa, a 1317, es parli de la *carraria de la Paratorie Maiorice*, a la vegada que informa que es trobava *in porcione videlicet que fuit Nunoniis Sancii*.²⁷⁰

L'altra, la nova, es trobaria a la zona dels actual Carrers del Paners i Jaume II, i possiblement sigui la que estava subjecte al desè de lluïsmes part al rei i part al bisbe de Barcelona, tal i com registra el *Dret dels barons de la ylla de Mallorca*.²⁷¹ Vendria a reforçar que aquesta fos la nova el fet que a 1317, amb ocasió de la que ja hagué de menester reparacions, es fes al·lusió a ella com a *Paratorie que de novo fit in Maiorice*.²⁷²

A les infraestructures pròpies dels paraires s'hi afegiria el *Camp del Tirador* l'any 1323, també en porció de Nunó Sanç, prop de la Porta de Jesús, propietat que va esser confirmada a l'Ofici de Paraires per privilegi de Joan II a 1465.²⁷³

9.2. Els tints.

El panorama que ofereix l'activitat dels tints fa sospitar una manufactura en vies d'expansió i de cara a organitzar-ne l'exportació, més enllà de la producció domèstica i autàrquica. Les notícies de començaments del S. XIV indiquen que, a l'illa, al llarg del segle precedent es varen assentar unes bases per a una activitat a ple rendiment, tot seguint el model dels territoris continentals.

D'activitat tintòrea del moment immediat a la conquesta n'hi ha molt poques dades. Una de les que té major interès és la que dona testimoni de la preparació de productes aptes pel tint, tant de draps com de cuiros. Es tracta de la presència de dos molins dedicats, amb tota seguretat, a la seva molturació. En el *Còdex Català* s'hi troben els *reha[s]* anomenats «*Azzabaq*» i «*Atzahabq*», traduïts com a *moll den Tinturer* en ambdós casos. El primer es trobava sobre la sèquia de 'Ayn al-Âmir (actual Font de la Vila)²⁷⁴ i va correspondre al rei i

- A. i G. - Gremis - Caixa 8 - Lligall 21 - ff. 33-33v.
 268 A. i G. - Gremis - Caixa 6 - Lligall 6 - ff. 25-25v.
 269 ARM - Rosselló Vell - f. 167; Rosselló Nou - f. 118.
 A. SANTAMARIA: "El municipio en el Reino de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 31, 1988, 14.
 270 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 411: A.H.M. 347, f. 274.
 271 J. VICH I SALOM, J. MUNTANER I BUJOSA: *Documenta Regni Majoricarum ...*, 268.
 272 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 411: A.H.M. 346, f. 248.
 273 M. BERNAT I ROCA: *Els «III mesters de la llana» ...*, 68.
 274 R. FONTANALS JAUMA: *Un plànol de la Sèquia de la Vila del S. XIV (Ciutat de Mallorca)*, Palma de Mallorca, 1.984, 15 [Quaderns de Ca La Gran Cristiana, núm. 5.]
 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia ...*, p 31-33.

a R. de Castellbisbal.²⁷⁵ El segon estava sobre el torrent *al-Awrad* (l'actual torrent Gros), es movia gràcies a les aigües de la font de *Xilvar* (o de Mestre Pere) i va ésser adjudicat al rei i a Bn. Solzet.²⁷⁶ Els termes *azzabaq* o *atzabahq* es corresponen amb l'àrab *al-sabbâg* que significa tintorer.²⁷⁷ Es sap de la presència de batiats exercint de tintorers. Aquest és el cas d'Arnau, lliure i la seva esposa Rotllanda. Com a tants altres, segurament havia accedit a la llibertat per alforria i, a més a més, s'havia convertit. No és gens sorprenent que estàs endeutat amb *Marimon Aben Ybram*, a qui havia de pagar 80 s. i 30 s. melgaresos en distints moments de 1242.²⁷⁸ En el mateix any, a la vegada, se'l troba concertant carta de talla amb el catiu Jacob i la seva esposa Fàtima.²⁷⁹ Un altre tintorer d'aquests moments i del que s'ignora la condició és un tal Guillem, del que es sap que va realitzar contractes i altres actes els anys 1241, 1242 i 1243.²⁸⁰

Amb tot, i a la vista del panorama que ofereixen les primeres notícies del S. XIV, cal creure que els tintorers varen ésser un dels primers en comptar amb algun tipus d'organització. Ho fa sospitar que als *Capítols de Tintorers* redactats a 1318, i a diferència dels altres Oficis, hi figuri explícitament la figura del *mestre* ja molt ben consolidada. Si els capítols per regular l'obratge dels draps es centraren principalment en aspectes tècnics amb una certa intensitat, en el cas dels tintorers el que es posa de manifest és l'existència d'una organització comparativament més evolucionada, donada la referència ben clara al període d'aprenentatge previ a la superació d'un examen abans d'ésser mestre i obtenir el permís per regir un obrador. La existència d'aquest grau es veu reforçada per la imposició d'una altra condició: per exercir de mestre tintorer a Mallorca, qui vengués de fora Regne havia de mostrar la «*charta*». En cas de no tenir-ne, era preceptiu demostrar els coneixements sobre l'ofici «*de obre o de fet*». És evident que la «*charta*» exigida és la carta d'examen en la que constava la superació de les proves de suficiència que es poguessin haver realitzat en el lloc d'origen.²⁸¹

El fet de contemplar-se aquesta norma ve també a demostrar que l'afluència de mestres forans era un fet relativament freqüent, ja que, en cas contrari, no hi hagués hagut raó per establir-la. Aquest plantejament és indicatiu, a més a més, què, si bé en els primers moments, els obradors podien haver estat en mans de musulmans o batiats, aquests aviat es veren desplaçats a llocs subalterns. Per altra part, al llarg dels segles següents, el tintat serà una de les activitats amb major presència d'esclaus, de tal manera que fins el S. XVII, la part purament mecànica de l'ofici (palejat, rentat i estirat dels draps) encara estarà en les seves mans.

9.3. L'obratge de seda.

Si a Mayûrqa va mancar l'obratge de la seda, producte de luxe que era font de riquesa a al-Andalus en general,²⁸² en el repartiment s'hi troben els topònims *alqueteria*, *alaqueceria*

275 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 28v.

276 R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 30r.

277 M. BARCELO: "Els molins de Mayurqa", *Actes de les V Jornades d'Estudis Històrics Locals: Les Illes Orientals d'al-Andalus i les seves relacions amb Sharq al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (S. VIII-XIII)*, Palma de Mallorca, 1987, 256.

278 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 407: A.H.M. 342 - f. 12 i 21.

279 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 156: A.H.M. 342 - f. 79.

280 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 408: A.H.M. 342, ff. 37, 47 i 152.

281 M. BERNAT I ROCA: *Els «III mesters de la llana»...*, 93-96.

282 L. S. SERRANO PIEDECASA FERNANDEZ: "Elementos para una historia de la manufactura textil andalusi", *Studia Historica. Historia Medieval*, IV, 2, 1986, 213-216. Se'ns ofereix un ampli elenc de teles sèriques fabricades arreu d'al-Andalus.

R. ARIE: *L'Espagne musulmane au temps du Nasrides (1232-1492)*, Paris, 1973, 355.

i *alcazeria*,²⁸³ l'alcaisseria, l'emplaçament de la qual no s'ha pogut determinar,²⁸⁴ però que és un centre indubtablement relacionable, si no amb l'elaboració, si almenys amb el comerç de la seda. No de bades, en la relació de les propietats de Nunó Sanç a la Part Forana, hi figura el topònim *Rahal al-qazzâz* a la partida de Bunyola i que es pot traduir com el *rafal del venedor de seda crua*.²⁸⁵ És plausible, per tant, que el pretés sendat mallorquí no fos més que un producte de reexportació. Possiblement en aquest sentit es pugui interpretar una notícia de l'escriptor anglès J. Brompton segons la qual, a l'any 1190, les illes d'Yabisa i Mayûrqa eren tributàries del rei d'Aragó i pagaven amb productes seèrics:

*Insula vero de Majorek CCC pannis sericos [...] et
insula de Euviz CC regi Arragonia de tributo quolibet anno
reddit.*

A. Campaner y Fuertes (que és qui recull la notícia) fa constar que s'ignora en virtut de quin conveni o guerra es pagava aquest tribut, a la vegada que posa en dubte la seva veracitat.²⁸⁶ Independentment que altres notícies i documentació coetània ho corroborin, el que si es pot considerar és que, si Mayûrqa no produïa seda, si que havia d'esser almancio un actiu centre redistribuïdor per donar peu a aquestes informacions.

El cert és que, en anys ben immediats a la conquesta, es sap que si s'obrava seda a Mallorca, segurament en molt poca quantitat i a partir de matèries primes d'importació. Mostres d'aquesta activitat són el fet que a 1242 Bernat Pussa col·locà la seva filla Ermesinda amb la jueva Estela per a què aprengués l'ofici de sedera²⁸⁷ o que, a 1259, fes el mateix un tal R. d'en Morel que afirmà la seva filla Anna Benvenguda amb G. de Colle i Benvenguda, sedera, per espai de dos anys amb la condició que «*doceas ipsam officio tuum sederie*»²⁸⁸

Un altre indicador seria el que, des de 1260, i segons una lletra reial de 1320, al Carrer de la Bosseria hi havia domiciliats uns jueus dedicats a la confecció i venda de teles de seda.²⁸⁹ Les següent notícies no es tenen fins el S. XIV. Una és de 1311, quan es va elevar una protesta a Jaume II, posteriorment reiterada al rei Sanxo, contra les molèsties ocasionades per uns jueus seders que vivien fora del Call i l'altre, a 1315, quan les monges de Santa Clara adquiriren al seder *Jucef ben Abraffim ben Tectu* un alberg veïnat al convent.²⁹⁰ Resta clar que a la Mallorca postmusulmana no mancava l'obratge de seda, com afirma J.Ma. Escartín.²⁹¹ En tot cas, el que podia faltar era la producció de matèria prima i

J. VALLVÉ: "La industria en al-Andalus", *Al-Qantara*, I, 1980, 14-33, especialment 17-28.

283 R.SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, 190 i 191.

284 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madîna Mayûrqa*, 123.

285 A. MUT CALAFELL, G. ROSSELLO BORDOY: *La 'Remembrança' de Nunyo Sanç...*, 67 i 102-103.

M. M. RIERA FRAU: "La onomàstica andalusí...", p 177-186. Segons aquesta autora, a Madîna Mayûrqa apareix dues vegades l'ofici *al-Qazz*, grafiat *alcâz* i *elcâczes* (R.SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 43v i 76v) i el dóna amb el significat de *paraire*.

286 A. CAMPANER Y FUERTES: *La dominación islamita en las Islas Baleares*, Palma de Mallorca, 1978, 178, n. (I) i 226.

287 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 400: A.H.M. 342 - f. 149.

288 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, ARM - E.C.R. 345 - f. 16.

289 A. PONS PASTOR: *Los judios del Reino de Malorca durante los siglos XIII y XIV*, Palma de Mallorca, 1948, I, 48 [Col La Rodella, 2]

290 J. C. SASTRE I BARCELO: "Què va ser de l'Ordre de Calatrava a Mallorca? Aproximació a la trajectòria dels seus bens. Segles XIII-XIV, *Randa*, 23, 1988, 5-10.

291 J. M. ESCARTÍN: "La manufactura a Mallorca durant el S. XVIII: El cas de la seda", *Estudis Baleàrics*, 43, 1992, 61-81. Veure 64.

aquesta activitat degué ésser la que es va iniciar cap al S. XVI amb la introducció del cultiu de moreres i cria dels cucs de seda a la vall de Sóller.²⁹²

10. La construcció.

La transformació de Madîna Mayûrqa en un nucli urbà a plaer dels conqueridors es va emprendre d'immediat, encara que fos lentament²⁹³ i no es va veure acomplada pràcticament fins el S.XV, moment del que es sab que

*apenes ich trobarets sino fort poques en nombre e
petites cases que sien de obra morisca.*²⁹⁴

És lògic, per tant, que, entre les escasses referències a menestrals hi figurin les de picapedrers. Es té constància que un tal Pons, picapedrer, tot actuant de testimoni en una procuració a 1241²⁹⁵ i a 1270, el picapedrer Vidal va establir un obrador a Joan Boter.²⁹⁶ A 1280, Bernat Andrés, picapedrer, es va instal·lar en una casa de *Jucef Alvarandi*²⁹⁷ i a 1288 es troba Pere Rubi actuant de testimoni en una transacció del monestir de La Real²⁹⁸. Ara bé, malgrat aquestes minses notícies, s'ha de pensar en una presència molt més nombrosa d'operaris, a l'igual que s'ha de tenir en compte una gran participació de musulmans es aquesta feina²⁹⁹ i que seguiria essent ben notòria al llarg del S. XIV. Un exemple pot ésser el cas de *Gayt*, donat per Joana Genovès, muller de Guillem Pontreni, a fra Obert, operari del monestir de La Real, a 1272. Ara bé, aquesta donació era un tan condicional: l'esclau seguiria essent de la donant, però aprendria i treballaria en l'ofici de picapedrer en les obres del monestir *pro anima mea et parentum meorum*. A part de la peculiaritat de la donació, val la pena constatar que entre els testimonis de l'acte hi figura un *magister Lombardus*.³⁰⁰ Possiblement, l'aprenentatge de l'art de la construcció degué ésser també el destí de *Abrasim*, venut per Arnau de Pujals a 1281³⁰¹ o el cas de *Abdalfach*, venut per Guillem de Cuquet³⁰² a 1284, ja que tots dos foren adquirits pel monestir de La Real i restaren a càrrec del mateix fra Obert. De 1283 es coneix el fet que *Abdalà*, picapedrer, i que probablement ja havia assolit la seva alforria, es va vendre a P. Valvit,³⁰³ com a única sortida d'una situació apurada.

11. La ceràmica.

292 J. RULLAN: *Historia de Sóller*, Palma de Mallorca, 1874, I, 143-145, 197 i 803-805: Apèndix 22.

293 A. PONS PASTOR: *Historia de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1966, III, 71. Recolleix una notícia de 1368, segons la qual Robert de Vellvehí, també anomenat Joan Sagranda, jurispert, demenà permís per tancar un tros del carrer entre dues cases de la seva propietat, tota vegada que en ell s'hí acumulaven tot tipus d'escombreries perquè les dites cases estaven enderrocades des del temps de la conquesta de l'illa. Segurament, no eren les úniques.

294 A. PONS PASTOR: *Historia de Mallorca*, III, 73.

295 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324: A.H.M. 342 - f. 30.

296 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324: A.H.M. 347 - f. 213.

297 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324: A.H.M. 350 - f. 32.

298 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 380-381: Doc. 129.

299 G. ROSSELLO BORDOY, J. SASTRE MOLL: "El mudejarismo en Mallorca en la época de Ramon Llull", *BSAL*, 39, 1982, 257-264.

300 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 320-321: Doc. 89.

301 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 360: Doc. 113.

302 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...*, I, 371-372: Dco. 122.

303 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 99: ARM - A.H.M. - 350 - f. 197.

Encara que aquest tipus de producció ja ha estat objecte d'uns primers estudis,³⁰⁴ no es pot deixar de banda en el sí de la present panoràmica, malgrat la ineludible reiteració de dades. Les notícies de gerrers treballant a l'illa són primerenques i no sols limitades a l'àmbit urbà. Malgrat que en aquest treball sols es vulguin tractar dels artesans que s'establiren dins la ciutat o el seu entorn més proper, no es pot deixar de banda la presència d'un mestre gerrer a Inca i que cal considerar com a fiable, tota vegada que a 1283 es té la primera notícia d'una transacció comercial sobre una instal·lació de producció ceràmica: la subhasta de la teulera de Ramon Falconera a Mandrava.³⁰⁵

Cenyint-se a l'espai de Ciutat, es pot parlar de l'establiment fet per Berenguer d'Esplugues a Bernat Gerrer de dues cases, provistes d'un «furno iarrerie», confrontats amb altres de La Real i per les que s'havia de pagar un cens anual de 4 morabatins d'or.³⁰⁶ Per a 1291, es coneix la venda feta per Guillem Sesplanes, baster, a Bernat Puig d'una casa que es trobava prop de la gerreria d'un tal Jacob,³⁰⁷ que tal volta era un batiat.

Dissortadament, no és factible localitzar els llocs de producció ceràmica, com seria de desitjar. En el *Còdex Català* es fa menció concreta a dos punts relacionats amb la comercialització d'olles: els *venedors de oles* i els *venedors veys dels oters*.³⁰⁸ Això sembla com si es volgués indicar un canvi d'ubicació de la zona de venda, sense que l'aparició de la nova suposàs la desaparició de l'antiga i, al temps, no es sap fins a quin punt aquesta denominació és excloent de la venda d'altres articles ceràmics. Segons Ma.M. Riera Frau, l'ús del terme *venedor* és indicatiu de la total independència entre els obradors de ceràmica en general i la seva distribució al públic.³⁰⁹ Sobre els forns de cocció de ceràmica a Madína Mayúrqa, res es sap pel moment. Però cal inferir que la seva estructura i ubicació no seria gaire diferent a la d'altres indrets. Pel cas de Paterna, per exemple, es coneix que podien estar situats fora del cas urbà i que en el S. XIV seguien funcionant les mateixes instal·lacions que al S. XIII.³¹⁰ Pel cas de Ciutat de Mallorca, s'està a l'espera del que pugui aportar l'arqueologia (urbana o no) al respecte, després de la excavació i estudi dels materials apareguts al subsòl de la Sala Capitular del convent de Santa Clara. Ara per ara, evidencien l'utilització del lloc com a gerreria o zona de forns de ceràmica, amb una cronologia dels S. XI-XII.³¹¹ Aquest emplaçament vendria a confirmar la ubicació a indrets marginals de l'espai urbà d'aquest tipus d'instal·lacions manufactureres per part dels musulmans com és el cas ja esmentat de Paterna i altres indrets peninsulars, tot seguint un patró que repetiren els cristians per ésser també el dels seus llocs d'origen.³¹²

304 M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "La ceràmica d'època cristiana a Mallorca" *Comunicació presentada al Vème Colloque International sur la ceramique medievale en Mediterranee occidentale. Ecole Nationale d'Industrie Minérale - Rabat, 11-17 de novembre de 1991.*

M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: (1993) "Ceràmica medieval mallorquina: Entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana", *Actes del IV congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola: Societats en transició*, Alacant, 1993, III, 825-835.

305 M. BERNAT I ROCA, JAUME SERRA I BARCELO: "Ceràmica medieval mallorquina ...", 825-826.

306 P. MORA, L. ANDRINAL: *Diplomatari...* I, 319-320: Doc. 90.

307 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 324: A.H.M. 352 - f. 243.

308 R. SOTO COMPANY: *Còdex Català*, f. 75r.

309 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia ...*, 121.

310 F. AMIGUES, M. MESQUIDA: *Un horno medieval de cerámica. Testar del Molí, Paterna (Valencia)*, Madrid, 1987, [Serie Estudios et Documents, IV, Publicacions de la Casa de Velázquez] [M. MESQUIDA]: *Una terrisseria dels segles XIII i XIV*, Paterna, 1987.

311 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madína Mayúrqa*, 180.

312 F. AMIGUES, A. BAZZANA (eds.): *Fours et potiers et 'testares' médiévaux en Méditerranée Occidentale. Méthodes et résultats*, Madrid, 1990 [Publicacions de la Casa de Velázquez. Série Archeologie, XIII]

J. I. PADILLA: 1983-1984) "Contribución al estudio de las cerámicas grises catalanas de época medieval: El taller, hornos y producción de Casampons (Berga)", *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval, Acta Mediaevalia. Annexos d'Arqueologia Medieval*, Annex 2, 1983-1984, 99-143.

12. Els boters.

Dins de les varietats que integren l'ofici de fuster, s'hi inclou la de boter. Es tracta dels menestrals especialitzats en la construcció de botes, de les que hi ha un bon nombre de variants, i que servien per emmagatzemar i transportar tot tipus de productes: vi i vinagre, farina, carn i peix salat, ... la seva inclusió en aquest elenc és deguda a què a treves d'ells es pot brostejar el desenvolupament de la zona del moll, poc conegut.

Gents dedicades a l'ofici de boter s'intallaren relativament prest a Ciutat. Es tenen unes poques referències, coincidents cronològicament amb l'inici de l'expansió i progressiva consolidació de les rutes mediterrànies al N. d'Àfrica. A 1270, Ramon Font, boter d'ofici, va establir un local a la vídua de Berenguer Aràbi,³¹³ a 1279, el també boter Guillem Bonaventura era el que s'establí en un local de Jaume Colomar³¹⁴ i el mateix any, P. Cerdà estableix un altre obrador devora el que tenia el boter G. Bernat.³¹⁵ Els tres es trobaven fora murada, espai al que s'accidia per l'antiga *Bâb al-Mudi*³¹⁶ que donava pas a la zona del moll i a les drassanes i en la que, per altra part, el Temple hi tenia diversos obradors, com ja s'ha dit. Les drassanes, com en tota ciutat marítima del món musulmà, es trobaven fora del recinte murari per raons de seguretat.³¹⁷ En el repartiment, varen esser extretes de la part reial i adjudicades a l'Orde de l'Hospital, malgrat no haver pres part en la conquesta.³¹⁸ De fet, el lot adquirit a Ciutat va esser qualque cosa més que «la casa del darassenal», ja que el comte d'Empúries, Nunó Sanç, Gastó de Bearn i el bisbe de Girona també els feren cessions. D'aquesta segona dotació, es té notícia que, a 1239, fra Llop Deslava, comenador de la Casa de l'Hospital, donà a l'església de Mallorca 6 obradors.³¹⁹

Aquest i altres obradors abans referits s'han de considerar, en la seva majoria, d'època andalusina o de molt recent aparició, ja que en tal emplaçament, a partir de 1273, es va fer difícil la construcció de nous. En aquest any, Jaume I atorgà un privilegi a la ciutat entregant-li la Plaça del Moll i s'establí que

*negun d.aqui avant per otorgament de nos o dels nostres successors ne per nuyla altra rao no ne manera no pusca ner go fer, ne obrar, ne construir casa ne cases ne obrador ne negun altre edifici en al dita ribera o plaça del mouyl damunt dit».*³²⁰

Si bé els jurats estaven facultats per autoritzar l'edificació de cases, obradors o altres edificis, progressivament es varen anar desplaçant cap als carrers de la Boteria o dels Boters³²¹ i de Remolars,³²² com a més propers a tal indret. Aquesta instal·lació de boters, així com altres oficis (corders, fusters, ...), en aquests indrets es va veure afavorida pels interessos del rei i de Nunó Sanç, adjudicatari major de la part baixa de la ciutat on, per

E. MARCHESI, J. THIRIOT, L. VALLAURI: "Un barrio de alfareros de Marsella en el S. XIII: Una transferencia de tecnología", *Boletín de Arqueología Medieval*, 6, 1992, 35-44.

313 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 325: ARM - A.H.M. 350 - f. 214.

314 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 325: ARM - A.H.M. 359 - f. 83.

315 A. SANTAMARIA: *Ejecutoria del Reino de Mallorca...*, 325: ARM - A.H. 348, f. 309.

316 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúraqa*, 75.

317 M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayúraqa*, 45-46.

318 JAUME I: *Crònica* ..., Ca 95 i 96. Malgrat aquesta absència, la totalitat de bens rebuts va esser considerable i, tot complit la promesa reial de «fer-o hem comptar al llibre com als altres», es pot Vid.:

R. SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, ff. 1r, 2r, 3r, 8v, 22r 25v i 26r.

319 LL. PÉREZ MARTINEZ, B. COLL TOMÀS: *Ramon de Torrella* ..., 18: Doc. 9.

320 A. PONS PASTOR: *Historia de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1972, VII, 15.

F. SEVILLANO COLOM, J. POU MUNTANER: *Historia del puerto de Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1974, 57-58.

321 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, II, 238-239.

322 D. ZAFORTEZA Y MUSOLES: *La Ciudad de Mallorca*, V, 129-130.

altra part, s'allotjaren genovesos i pisans, tot acomplert amb la presència de l'Orde de l'Hospital amb funció defensiva sobre alfondecs i drassanes.³²³

Conclusions.

Del que s'ha vist fins aquí es desprén que es va produir un repartiment i ocupació de les infraestructures andalusines en les que els obradors varen esser tractats com un bé immoble més. La seva adjudicació va respondre tant a mecanismes econòmics com polítics, patentitzant-se la coincidència d'ambdós en quin tipus d'instal·lació manufacturera o comercial anà a parar a segons quins porcioners. El Temple n'és una bona mostra, a l'igual que ho és el predomini de certes municipalitats. Al marge de les «*iustas portiones*» pactades a 1228 i ratificades a 1229, no cal dubte que, en el moment de la distribució, es va tenir present l'especial interès que pogués tenir un o un altre tipus de bé pel receptor, ja que, com s'ha vist, no es manifesta cap proporcionalitat amb la resta del que constituï la unitat bàsica de compte, la *cavalleria*. Unitat que, per altra banda, sols s'havia considerat fins ara en relació a terres i cases. La seva utilització com a raó per a l'entrega d'obradors demostra com aquests eren un element perfectament integrat dins de l'esquema d'explotació feudal que s'anava a imposar. L'especulació comercial era un element més entre els mecanismes de la colonització d'unes terres que no només podien oferir beneficis a partir de l'explotació agrària, sinó també de la de certes manufactures, ràpidament monetaritzables.

Per altra banda, es té que el model de ciutat cristiana no es correspon amb la distribució de l'espai d'una madina. Per això, aviat certes manufactures es veren desplaçades, donant-se les dualitats entre «*vella*» i «*nova*», podent-se suposar que l'adjectiu «*vella*» gairebé sempre fa referència a l'andalusina. Sobre el trasllat gairebé forçat de determinades manufactures es pot dir que es va dur a terme amb relativa rapidesa i es va fer a zones marginals, d'hortos andalusins o propers a la murada, quan no a zones exteriors.

La presència d'obriers i esclaus musulmans l'únic que permet suposar és l'aportació d'aspectes molt puntuals a unes manufactures que responen a demandes comercials europees. Aquesta presència, per tant, sols és explicable des de les raons de la conquesta i de les cartes d'alforria que es signaren. El seu paper, tot i poder esser determinat en certs aspectes de la producció, no aconseguí influir substancialment en el conjunt de les manufactures, a diferència d'altres contrades com València o Múrcia. D'aquesta manera, l'estructura menestral que poc a poc es va anar creant a partir de 1230, amb la seva organització, tècniques, objectius de mercat i productes obeeixen als esquemes de Catalunya i sud de França. Els menestrals, amb bona part provinents d'aquestes zones, desembarcaren a Mallorca amb un bagatge consolidat, amb capacitat per posar immediatament en funcionament obradors a l'illa i posar ràpidament les bases per a la seva organització en un termini relativament curt. D'entre ells, els més actius que es detecten són aquells que tenen a veure amb la ràpida colonització feudal de Mallorca i, segurament, relacionables amb el propi exèrcit de conquesta: ferrers, picapedrers i assaonadors, i s'han de suposar els fusters, encara que no hagin aparegut per extens, si bé valgui de mostra el que s'ha dit dels boters .

També s'organitzen amb relativa rapidesa aquelles manufactures de major guanys en el comerç de l'època: les tèxtils i la pell. Sobre els primers, sembla que la seva posada en funcionament no es va fer des dels primers escalons de la producció, sinó en les fases terminals, especialment tintat i aparellat. Sense aquest origen, no s'explicaria el paper

323 P. CATEURA BENASSER: "Repoblación, urbanización y comercio: El puerto de la Ciudad de Mallorca durante el S. XIII", *Mayurqa*, 21, 1985-1987, 91-99.

predominant dels paraires a Mallorca en els anys posteriors, ja que en altres indrets no passen d'esser una baula més de la cadena manufacturera sense la rellevància que arribaren a assolir a l'illa. El següent pas ha d'esser el d'una primera adaptació a les conveniències dels nous senyors que les exploten des de una perspectiva clarament feudal.

Entre aquest nou explotadors, els subjectes que ja en origen gaudien d'una certa bona posició, ocuparen llocs clau, s'enlairaren i consolidaren noves posicions superiors dins de l'escala social de l'època. En general, es tractava d'individus d'estrat burgués, comerciants i artesans vinculats al món comercial, que tenien vincles d'un o altre tipus amb les élites de la conquesta (els cas dels Espanyol amb els Montcada, per exemple) i que es serviren d'aquests contactes per, dins un termini més o manco llarg, rompre la frontera de classe i integrar-se en l'aristocràcia. Bernat Espanyol, Berenguer Burguet, G. de Banyeres i qui sap si Pere Draper, directament o indirectament omnipresents en negocis de metal·lúrgia, cuiros i teixits quan no de navegació, són els casos que aquí s'han tractat. No varen esser els únics.

Tot esperant l'estudi d'algunes possibles deixalles materials de la producció artesanal del S. XIII a Ciutat de Mallorca, es pot suposar que, en línies generals, hi va haver un fort trencament amb la producció andalusina tant en relació als recursos materials (instal·lacions i matèries primeres) com humans (esclaus i obrers lliures musulmans), que si bé en algunes d'elles no va esser de soca-rel, si que ràpidament es va veure diluïda en el sí dels interessos dels nous senyors.

QUADRE 1: El nombre real d'obradors. *Còdex Català*, ff. 75v-76r.

Lloc o tipus:	num.
Entre los carnicers (i) los venedors de oles	27
En los venedors veys dels olers	17
Aquels en los quals es venia carbo, eyera obrat argent	25
En lo mercat [...] avarques, espart i ferramenta	46
De la porta de Lalmudayna entro Alfagenos	28
A la part de Orient Dalmazia	40
A Mígdia en Almaza	8
De la Costa de Míscar entro lo beurador	92
De la casa Dabolazat entro a la porta de Balbelet	53
En lo barri de Alhaj Algazel	5
Los alatias [i alqueceria?]	20
TOTAL	361

QUADRE 2: Oficis i activitats al *Còdex Català*.

OFICI		REFERÈNCIA	FOLI
Català	Àrab		
Perfumista/ Especiari	al-'Attar	Forn Alaatar	41r
		Alberg de Alatar	72v
		Alberg de Alatar	73r
		[...] entre los alatias	76r
		obradors [...] alatars	76v
		Carrera de Alatars	79r
		Forn de Alahatar	81v

Menescal	al-Baytâr	Carrer Albettar	42v
Carboner	al-Fahhâm	Obradors aquells en los quals carbo se venia	75v
		Obradors en los quals carbo se venia	76r
		Obradors en los qual era venut carbo	77r
		Forn Daninfazam	80v
Forner	al-Farrân	Forn Alfarran	41r
Filador	al-Gazzâl	Barri alah Algazel	72r
Barber	al-Hayyâm	Obradpr de alfagemo	73r
		Alfagenos	75v
		a la tenda de Alfagema	77r
		obradors [...] de alfagemis	77r
Paraire	al-Qazz	Carrer Azmet Abnalcaz Alacequia	44v
		Casa Dabelcazzes	76v
Carnicer	al-Yazzâr	Obradors	75v
		Obradors	76v
			77r
Fuster		Barri de Bubaquer carpenteiro	80r
Calafat	al-Qâlafat	Forn Alcalafat	41r
		Forn Alcalafat	43v
		Forn de Calafat	73r
		Forn de Calafat	82r
[Argenter]		Obradors [...] on era obrat argent	75v
		Obradors [...] argent hy era obrat	76r
		Obradors en los quals era venut [...]argent	77r
[Esparter]		Mercat en el qual venien espart [Obradors]	75v
[Ferrer]		Mercat [...] en el qual venien ferramenta [Obradors]	75v
[Oller]	[fajjâr, yarrâr]	Venedors de oles	75v
		Venedors veyls dels olers	75v
[Sabaters]		Mercat en el qual venien abarques [Obradors]	75v
[Hotolans]		[...] qui venen ortaliza	77r
		venedors veys de les ortalices	77r
Alcaiceria	al- qaysâriyya	Alqueteria	76r
		Alcazeria	76v

Font: RIERA "Onomàstica andalusí ...", p. 183.
SOTO *Còdex Català*, ff. 41r-82v.

QUADRE 9: Nombre i distribució real dels obradors als porcioneres.

	El Temple: 55
	Homes de de Barcelona: 30
	Homes de Marsella: 27
	Homes de Tarragona: 21
	Paborde de Tarragona: 19
	En Carroç: 7

Porció Reia: 361	Altres Porcioners: 126	Homes de Lleida: 6
		Homes de Cervera: 3
		Homes de Montblanc: 3
		Homes de Girona: 2
		Homes de Caldes: 2
		Homes de Vilafranca: 2
		Homes de Manresa: 2
	Homes de Tortosa: 2	
Rei: 180		

QUADRE 10: Distribució dels obradors en relació a la part reial i en relació a la madfina.

Altres porcioners	Num	% part	% total
El Temple	55	30,85	15,24
Homes de Barcelona	30	16,55	8,31
Homes de Marsella	27	14,92	7,48
Homes de Tarragona	21	11,62	5,82
Paborde de Tarragona	19	10,50	5,26
En Carroç	7	3,87	1,94
Homes de Lleida	6	3,31	1,66
Homes de Cervera	3	1,66	0,83
Homes de Montblanc	3	1,66	0,83
Homes de Girona	2	1,10	0,55
Homes de Vilafranca	2	1,10	0,55
Homes de Caldes	2	1,10	0,55
Homes de Manresa	2	1,10	0,55
Homes de Tortosa	2	1,10	0,55
Total:	181	100,00	

QUADRE 11: Obradors del Temple segons el *Còdex Català*, ff. 76r-76v.

Referència:	num.
Obradors en los quas carbo sevenia, et argent hy era obrat	5
En la porta de Almudino	5
De la costa de Miscal entro alabeurador	14
De la casa Dabolacat a la porta de Balbelet	11
Els obradors de Alcazeria de los aiatars	20
Total:	55

QUADRE 12: Relació de les propietats adjudicades al Paborde de Tarragona segons el *Còdex Català*.

Lloc:	Propietat:	Referència:
Incha	Alqueria Benihar, XX jovades Alqueria Beniatza, V jovades Alqueria Beniroy, X jovades Alqueria Moscarix, XX jovades Alqueria Massarella, XX jovades Suma L.XX.V jovades / V alqueries	34v
Ciutat	Cases Abuali, V Cases «al Malionem», LXI Horts, II Forn Dabemari Obradors, XIX Molí Algídit, a la síquia de Ciutat Molí Nou, a la síquia de Canet	71r 80v 80v 82r 76v 27r 85v
El Terme	Caria Almocatait, VI jovades Rahal Anagiga, II jovades Munia Naceh, «miya jovada» Rahal Abenxir, IIII jovades Suma XII jovades e miya e son V alqueries	50v

QUADRE 13: Relació de les propietats d'En Caroç segons el *Còdex Català*.

Lloc:	Propietat:	Referència:
Sineu	Alqueria Malian, IIII jovades	12v-13r
Petra	Rahal Abenjucef, VI jovades Rahal Benimalzog, V jovades Alqueria Fulumen, VIII jovades Alqueria Pellia, reuia, IIII jovades Alqueria Benimogeyth	13v 14r 15r 15v 15v
Montuiri	Alqueria Beniatielimuze, III jovades Alqueria Archeinerola, III jovades Rahal Alluc Abenali, III jovades	17v 18v 22v
Ciutat	Obradors al carrer de la «Cèquia», VII Forn del Mercat	77v-78r 82r

QUADRE 14: Obradors dels Homes de Marsella segons el document de donació (12 d'octubre de 1230)

«... in carraria sancte Eulalia»	3
«... in sequenti carraria prope domos quas ibi faciun novo»	4
«... in illa carraria cequia que se tenet cum ecclesia sancte Marie de Pulcropodio»	4
«... in sequenti carraria cequie subtm domos hominum Montepesulani»	3
«... ad pontem superiorem illius torrentis qui discurrit tempore pluviarum»	4
«... in carneria quondam sarracenprum»	9
«... in loco quo tendarum tempore sarracenorum stare solebat prope ipsum carneriam»	4
Total:	31

FONT: PÉREZ "Corpus documental balear /I", pp. 41-43: Doc. 32.

QUADRE 15: La fórmula «*Per les lurs cavalleries*» al *Còdex Català*.

Yuz	Porcioner	Ref.	
Ahwâz al-Madîna	El Temple G. de Moncada R. Alamany G. de Claramont	50r	
	Paborde Homes de Barcelona	50v	
	Homes de Tarragona Homes de LLeida	51r	
	Homes de Marsella	51r/51v	
	Homes de Tortosa Homes de Vilafranca	51v/52r	
	Homes de Montblanc Homes de Manresa Homes de Cervera	52r	
	Homes de Girona Homes de Clades	52v	
	Inkân	Paborde Homes de Barcelona	54r
Homes de Marsella		54v	
P. Martel Bg. de Monreal		55r	
Bulânsa		Homes de Tarragona	56r
	Homes de Prades El Temple G. Montcatha R. Alaman G. Sclarmon	57v	
	Homes de Barcelona	57v	
	Jijnaw-Bitrah	Homes de Lleida Homes de Tàrrega Homes de Girona	59v
		Homes de Caldes	59v/60r
Homes d'Àpiera R. de M(e)aya Robert de Tarragona		60r	
Homes de Lleida		61v	
Homes de Tortosa Homes de Montblanc Homes de Caldes		62r	
El Temple		62r/62v	

QUADRE 16: Relació cavalleries/obradors:

Municipalitat:	Num./O.	Num./C.
Barcelona	30	77,5
Marsella	27	36
Tarragona	21	368
Lleida	6	198
Cervera	3	31
Montblanc	3	41
Girona	2	35,5
Caldes	2	39
Vilafranca	2	56
Manresa	2	80,5
Tortosa	2	90

QUADRE 17: Relació d'activitats menestrals o professionals al *Còdex Català*.

Nom	Ofici	Lot	Ext.	Lloc	Ref.
Bg. Company	escrivà	Rahal Abenmuzalibenhualen	3 j.	Ciutat	3r
		Alqueria Rahal Algar	3 j.	Montuïri	22r
G. Company	escrivà	Alqueria Bennazar	6 j.	Artà	9r
Nicolau, mestre		Alqueria Algebelf	3 j.	Inca	3v
		Rahal Nabil	2 j.	Sineu	9r
		Rahal Aliuz	3 j.	Sineu	9v
		Casa de Abanymaroan		Ciutat	41r
Martí Ferrandiz	hortolà	Alcheria Abenaamor	4 j.	Inca	4r
		Rahal Almerii	2 j.	Inca	6r
P. Gorsalvez	reboster	Alqueria Sent Marti Abenrayma	5 j.	Pollença	7r
Ruiperiz	reboster	Rahal Alcudia	2 j.	Sineu	7r
Maymo	carnicer	Alqueria Benihaccam	10 j.	Sineu	8v
Balaguer	tender	Alqueria Dayat Almarchi Libamonti	5 j.	Sineu	10v
P. Johan	escrivà	Honor den Abnelucet	5 j.	Sineu	11v
Arterio	escrivà	Rahal Amaafa	3 j.	Sineu	12r
R. (d e Montpeller)	espiciaire	Rahal Benihuart	4 j.	Sineu	12v
Tomas Partiden	sastre (?)	Rahal Almozor	5 j.	Petra	13v
Pelegri	adobador	Rahal Abnalazerac	3 j.	Petra	13v
P. Doscha	picapedrer	Rahal Benilalhuax	5 j.	Petra	14r
Andreu, mestre		Alqueria Beninatgar		Artà	16v
Bn.	pergaminer	Alqueria Debennouh	2 j.	Montuïri	18r
Bg.	pergaminer	Alqueria Alpotrocugel	4 j.	Montuïri	18r
Pelegri	fuster	Alqueria Benirocaibi	3 j.	Montuïri	20v
Lorens	draper	Alqueria Unqueira	5 j.	Muntanyes	23v
P. de Melio	escrivà	Raal Toffail Abiniucef	10 j.	Ciutat	1 v

RESUM

Sovint s'afirma que el muntatge artesanal mallorquí d'època cristiana es va fonamentar sobre el musulmà anterior a la conquesta feudal, si bé mai s'ha fet res concret per demostrar-ho. Ençà i enllà hi ha un cert cabal de notícies (no necessàriament inèdites) que permeten besllumar quelcom del que va passar amb les manufactures després de la conquesta. El que es pretén és una primera recollida i revisió d'aquesta informació dispersa per tal de fixar uns trets generals d'aquest pas de la manufactura andalusina a la manufactura feudal. Un fet tant més significatiu, per quant els obradors s'han de veure com a generadors d'una rendibilitat econòmica immediata, facilitant entendre perquè, dins les primeres dècades després de la conquesta, la majoria d'aquestes instal·lacions no sofriren grans transformacions, preferint-se explotar-les tal qual es trobaren. L'especulació que al seu entorn es desenvolupà era un més dels mecanismes de la colonització feudal d'unes terres que no només podien oferir beneficis a partir de l'explotació agrària, sinó també a partir de certes manufactures, ràpidament monetaritzables.

ABSTRACT

It is often confirmed that the bases of Majorcan artisan from the cristian times was formed in the previus moslem before conquest feudal, even though nothing has ever been done to prove it. There are many things reported, here and these which allows us to see something of the merchandise after the conquest. What we are tryng to show is a first impression and revision of this information so as to get a general concept of this transformation of the moslem articles to the feudal articles. Something which is very important because the workers have to be seen as creators of a sources of immediate economical on come understanding that in the beguining of the first decades after the conquest, the majority of these instalations didn't suffer great transformations, they prefered to exploit then the same as they were found.

EL JUEZ EJECUTOR DE LA JURARÍA DE MALLORCA (1336-1758).

ANTONIO PLANAS ROSSELLO

I. FUENTES

Para el estudio del Juez Ejecutor de la Juraría hemos utilizado la documentación emanada de su curia, que se halla dispersa entre los fondos del Archivo del Reino de Mallorca, en las secciones Diputación y Archivo Histórico.

La documentación del Ejecutor formaba parte del Archivo de la Universidad y Reino de Mallorca, y se hallaba al cuidado del escribano anual, que también ejercía su cometido en la curia del Mostassaf. Esto explica la existencia de un código denominado *Llibre de la Cúria del Mostassaf y Executor*, que recoge los privilegios de ambas instituciones.¹ Los fondos de época medieval son muy escasos.² En cambio, la serie de *Llibres de Provisions i Seqüestres*, que reúne las sentencias y provisiones del Ejecutor y las anotaciones de los embargos practicados por su curia, se inicia en el año 1508 (AH-5227), y se sigue de forma casi ininterrumpida entre 1527 (AH-5223) y 1584 (AH-5557). Desde el año 1585 tales actos se documentan en dos series diferenciadas, los *Llibres de Provisions* y los *Llibres de Seqüestres*, que se conservan casi completas. Los volúmenes más modernos datan del periodo 1752-1753.³

La actual sección denominada *Processos de la Universitat* integra entre sus legajos numerosos expedientes, procesos y sentencias procedentes de la curia de este oficial.

II. ORÍGENES Y EVOLUCIÓN

Desde su fundación, el Reino de Mallorca tuvo de acudir a la fiscalidad para atender a las necesidades comunes de la isla. Durante el siglo XIII la documentación sólo nos informa del régimen fiscal mallorquín a través de referencias vagas e indirectas. Mejor conocida es su evolución en la segunda etapa del reinado de Jaime II. La Universidad de Mallorca carecía de autonomía fiscal, de forma que los tributos eran establecidos por expresa concesión del monarca durante un periodo determinado.⁴ En 1299 Jaime II estableció una sisa que se debía recaudar durante nueve años y concedió a los Jurados un tercio de la misma *pro communi*

¹ Vid. la descripción del código en A. MUT CALAFELL: "Llibre del Mostassaf i de l'Executor", en *G.E.M.*, VII, 360-361.

² Se conservan tres volúmenes de libros comunes del siglo XV: AH-5133 (1401), AH-5134 (1420) y AH-5225 (1439-1440).

³ Diputación 750 (Provisions) y Diputación 936 (Seqüestres).

⁴ Jaime III, en 1332 en su confirmación de los privilegios, retuvo expresamente esta intervención sobre la capacidad fiscal de la Universidad: *Retenem encara e declaram e statum que vós, damunt dit iurats e ls vostres sucesors e la dita Universitat, negun temps no puscats fer ne posar alcuna queta o culeta sens licència especial de nós e ls nostres successors* (P. A. SANCHO: *Antichs privilegis y franqueses del regne. Regnat de Jaume III*, Palma, Estampa d'en Guasp, 1911, 12).

utilitate terrae Maioricarum.⁵ El 23 de enero de 1309 el monarca autorizó una ayuda vecinal, impuesta sobre determinadas actividades económicas, con el fin de atender a ciertos gastos comunes, entre ellos los motivados por la vigilancia costera;⁶ el 15 de septiembre de 1310 se dobló su montante, por no ser suficiente el establecido para sufragar aquellas atenciones.⁷ El 1 de junio del año 1309, el monarca autorizó la imposición de un subsidio vecinal -una colecta de 6.000 libras- al que debían contribuir todos los regnícolas según sus posibilidades y aptitudes. La finalidad del tributo era la atención de las necesidades comunes -*ad ductus aquae et operationes fontium civitatis et alias necessitates dicte civitatis et regni*- que quedaban al arbitrio de los Jurados.⁸

Durante la regencia del Infante Felipe y el reinado de Jaime III el incremento de la fiscalidad no fue suficiente para atender las crecientes necesidades del reino. En 1330, ante la situación de insolvencia de la Universidad, el regente delegó en unos oficiales con el título de reformadores la adopción de medidas urgentes para enjuagar la deuda.⁹ En 1333 el monarca otorgó a los Jurados el derecho del pan y el vino por el plazo de un año, para poder reducir el déficit.¹⁰ La medida se reveló insuficiente y pocos meses después les concedió una prórroga en la percepción del derecho.¹¹ En esta circunstancia, los Jurados delegaron en dos oficiales, Pere Roig y Joan Sociés, la función de revisar las cuentas de la Universidad y exigir el pago de las deudas. En 1334 solicitaron al monarca que aquellos oficiales -a los que se denominaba Ejecutores- pudiesen compeler ejecutivamente al pago de las mismas. La Universidad de Mallorca pretendía contar con unos mecanismos de autotutela para agilizar el cobro de las cantidades, eliminando las dificultades que suponía tener que litigar ante la jurisdicción ordinaria. El Rey, se negó a concederles dicha facultad, porque comportaba delegar la jurisdicción en la Universidad, pero dispuso que a requerimiento de los Ejecutores el Lugarteniente debería ordenar a los sayones de la curia regia que practicasen los embargos y compulsiones precisas, *vetatis maliciis et modis litigiosis*.¹² En 1335 el monarca recibió un elevado tributo de 68.267 £ que dejó exhaustas las posibilidades recaudatorias de la Universidad. En esta fecha, los Jurados consiguieron autorización para duplicar las ayudas que percibían por la compraventa de mercaderías.¹³ Tales circunstancias favorecieron que el monarca finalmente accediese a la petición de los Jurados y concediese jurisdicción a la Universidad para garantizar la rápida y expedita percepción de sus derechos.

Jaime III mediante privilegio otorgado el 4 de enero de 1336 facultó a los Ejecutores para conocer los pleitos relacionados con la gestión y administración de los bienes de la Universidad, y ordenó a los oficiales reales que ejecutasen sus sentencias, procediendo incluso a la captura de personas para que manifestasen los libros auténticos de su administración. El 19 de octubre del mismo año el monarca extendió la jurisdicción de los Ejecutores a todas las deudas y obligaciones contraídas con la Universidad por cualquier persona, de cualquier estamento u oficio, y declaró la inapelabilidad de sus sentencias.¹⁴

5 ARM., Pergaminos Reales, Jaime II, 9.

6 ARM., Pergaminos Reales, Jaime II, 20.

7 ARM., Pergaminos Reales, Jaime II, 22.

8 ARM., Pergaminos Reales, Jaime II, 18. Sobre los tributos cfr. J.F. LOPEZ BONET: "La pràctica fiscal a la Mallorca de la baixa edat mitjana", en *Randa*, 29 (Barcelona, 1991), 14-15.

9 J. F. LOPEZ BONET: "La pràctica fiscal...", p. 15.

10 ARM., L.R. 8, f. 21v.

11 ARM., L.R. 8, f. 31v.

12 ARM., L.R. 8, f. 61. = Ap. doc. 1

13 J. F. LOPEZ BONET: "La pràctica fiscal...", 15-16.

14 P. A. SANCHO: *Antics privilegis*..., p. 26.

Mediante estos privilegios la Universidad del Reino pasó a gozar de autotutela para la defensa de sus intereses económicos.

Los miembros del estamento militar intentaron eximirse de los tributos de la Universidad y de la jurisdicción de los Ejecutores. En 1347 el Rey dictaminó que no pudiesen ser compelidos por ellos a contribuir en las colectas, sino por una persona designada por el Gobernador, ante cuya curia se hallaban aforados.¹⁵ Sin embargo, la cuestión no quedó resuelta. Tras nuevas tensiones, en 1368 Pedro IV dispuso mediante sentencia arbitral que los Jurados y el General Consell designasen anualmente un Ejecutor del brazo militar y otro ciudadano o mercader, a quienes se deberían someter los militares en los pleitos correspondientes.¹⁶ En 1369 el monarca, a petición de éstos, dispuso que si el Ejecutor militar debía ser sustituido por ausencia o cualquier otro impedimento, su sustituto debería pertenecer al mismo estamento.¹⁷

En 1373 el reformador Berenguer de Abella, para ahorrar a la Universidad las 100 £ anuales que percibían los Ejecutores, transfirió sus funciones a los dos Cónsules de Mar, a quienes no se incrementó la remuneración por este nuevo encargo.¹⁸ La medida resultó forzada pues, como señala Cateura, el único rasgo común entre ambos oficios residía en su dependencia de la Universidad. Se pretendió suprimir unos salarios encomendando sus funciones a otros oficiales de la Universidad que ya estaban dotados de jurisdicción. Puesto que los Cónsules de Mar eran ciudadanos y mercaderes, con esta medida se eliminó la garantía establecida en beneficio de los militares. Sin embargo, nos consta que en 1374 la ejecución de las deudas de los militares con la Universidad de Mallorca la llevaba a cabo un comisario real, Francisco Ferrer, especialmente designado por el monarca para este fin.¹⁹ Este debió ser el medio para evitar que los caballeros hubiesen de someterse a la jurisdicción de los cónsules.

La disfunción que suponía el doble encargo de los Cónsules tuvo como resultado que se resintiesen los ingresos de la Universidad.²⁰ Por ello, el Gran i General Consell se propuso obtener el restablecimiento del oficio de Ejecutor. En 1380 los representantes mallorquines en las cortes de Lérida consiguieron que el monarca otorgase el placet a esta petición.²¹ De todas formas, nos consta que en 1378 la Universidad pagó 50 £ a Ramón Adarró, como ejecutor de los administradores de trigo y harina de la Universidad.²² dato que hace pensar en una rehabilitación encubierta del oficio. La pragmática de 1392, para excusar gastos eliminó a uno de los dos jueces.²³ El carácter unipersonal del cargo se mantuvo desde entonces.

15 ARM, *Llibre de la Confraria de Sant Jordi*, f. 32v; P. CATEURA: *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, 1982, doc. 32.

16 ARM, *Llibre d'en Sant Pere*, f. 88; *Llibre de la Confraria de Sant Jordi*, f. 68v; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 136.

17 ARM, *Llibre de la Confraria de Sant Jordi*, ff. 80-81.

18 A. PONS PASTOR: *Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca (s.XIII-XV)*, II (1934), 76-77.

19 ARM, *Llibre de la Confraria de Sant Jordi*, f. 98; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 197.

20 P. CATEURA: *Política y finanzas...*, p. 160.

21 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 95.

22 ARM., R.P. 2170, f. 64.

23 *Item com l'offici dels dos Execudors, per lo qual se donen vuy a cascun e per cascun cinquanta llibres de salari, puxa esser axí ben regit per una persona com per dues e no sia offici de gran treball, per ço volem, statum, provehim e ordonam que daqui avant sia solament un Execudor, remouent ne l'altre de tot en tot, e que aquell tot sol exercesca e sia tengut de exercir son offici en la forma e manera que ab dossos*

Las atribuciones ordinarias del Juez Ejecutor, como veremos en su lugar, quedaron delimitadas a lo largo del siglo XIV. Martín el Humano, mediante disposición dada en Valencia el 1 de noviembre de 1403 confirmó los privilegios acumulados hasta la fecha.²⁴

La consignación de los derechos de la Universidad, a principios del siglo XV, supuso la transferencia de algunas de las atribuciones del Ejecutor a los Clavarios. Como señalan los autores de la Recopilación de 1622 *la jurisdicció dels Clavaris és part de l'Exec[u]tor comunicada per efecte de executar la consignació*.²⁵ Tras esta reforma, que estudiaremos más adelante, el oficio de Ejecutor no sufrió variaciones notables durante el resto de su vida institucional.

La Nueva Planta de Gobierno no supuso la extinción del oficio de Ejecutor. En 1715 el empleo fue prorrogado, y a partir de 1721 fue designado anualmente por el Comandante General, como los restantes oficios anuales de la Universidad. La institución desapareció a raíz de la creación de la Junta de Caudales Comunes por Real Cédula de 6 de abril de 1758.²⁶ La jurisdicción de los Clavarios fue expresamente suprimida y se transfirió al Ministro decano de la Audiencia, que debía presidir la nueva Junta. Sin embargo la cédula omitió toda referencia al oficio de Ejecutor, de forma que su aplicación resultó problemática. Por fin, la Real Audiencia, mediante auto de 14 de diciembre del mismo año resolvió que asimismo se debía entender extinguida la jurisdicción del Ejecutor y transferida al Presidente de la Junta.²⁷

III. ATRIBUCIONES

La jurisdicción del Ejecutor alcanzaba a todas aquellas cuestiones en las que se ventilaban, directa o indirectamente, derechos económicos de la Universidad.

En principio, correspondía al Ejecutor proceder ejecutivamente contra los deudores de tallas e imposiciones de la Universidad. Generalmente la percepción de las imposiciones se llevaba a cabo mediante arrendamiento. La recaudación del tributo se adjudicaba en pública subasta al mejor postor, que se comprometía a entregar una cantidad alzada y percibía el sobrante. Los compradores de los derechos de la Universidad debían recurrir al Ejecutor para percibir las deudas fiscales en vía ejecutiva. Además correspondía al juez ejecutor el conocimiento de los litigios planteados entre la Universidad y los compradores de impuestos y ayudas.

Pero pronto la jurisdicción del Ejecutor se extendió a otras cuestiones en las que la Universidad tenía un interés indirecto. Así, por privilegio dado en Zaragoza el 12 de agosto de 1399 se le atribuyó la competencia sobre los pleitos planteados entre los compradores de ayudas y sus socios y fiadores, *encara que las ditas fermansas, socios y personas no estigan obligats a la Universitat, perquè d'esta manera cessaran plets y més prest se darà satisfació a*

los dits Execudors lan acustumat de regir. E haia cascun any per son salari trenta llibres de la moneda e no més avant (ARM., Pergaminos reales, Juan I, perg. 19).

²⁴ ARM., *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 335 y *Nou*, f. 289v. = Ap. doc. 6

²⁵ A. PLANAS ROSSELLO : *Recopilación del Derecho de Mallorca, 1622, por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*, Palma, 1996, p. 111.

²⁶ *Cédula de Su Magestad en que aprueba y manda se execute en todo y por todo el proyecto formado por el Sr. D. Lope de Sierra y Cienfuegos, Fiscal del Supremo Real Consejo de Castilla, para el mejor gobierno de los Caudales Comunes del Reyno de Mallorca*, Mallorca Imprenta Real, 1758.

²⁷ Auto impreso del Real Acuerdo de 14 de diciembre de 1758, Impreso, p. 3.

la *Universitat dels preus de dites impositions y altres drets susdits*.²⁸ En 1481 el Gobernador ordenó al Ejecutor que archivase sus actuaciones en un pleito entre cierto comprador de ayudas y su fiador, pero ante las protestas del Ejecutor, que invocó el privilegio de 1399, finalmente revocó su mandato.²⁹

El Ejecutor no sólo declaraba las deudas fiscales por ayudas e impuestos de la Universidad, sino que tenía facultad para imponer las multas señaladas a los defraudadores en los capítulos sobre derechos universales. Así, los *capítols del tall del drap* disponen que el Ejecutor obligue a pagar las multas a quienes incurran en ellas, y le prohíbe su remisión bajo pena de 50 £.³⁰ El ejercicio de esta competencia no se consiguió sin cierta oposición por parte de la jurisdicción real ordinaria. En noviembre de 1367 se planteó un conflicto con el Veguer que pretendía adjudicarse un tercio de las penas pecuniarias establecidas en los capítulos para la venta de imposiciones formados por los Jurados, mientras que tales capítulos prevenían que dichas penas se debían repartir entre los compradores y la obra de las murallas de la ciudad.³¹ Pedro IV dispuso que tales capítulos se publicasen en la forma en que habían sido redactados por los Jurados y confirmó que el conocimiento y la ejecución de las penas establecidas en ellos correspondía al Ejecutor y no al Veguer.³² Sin embargo, la cuestión no quedó resuelta pues en 1371 el monarca tuvo que confirmar de nuevo la misma disposición.³³ Desde esta fecha parece que la atribución se ejerció sin conflictos. En 1501 el Ejecutor se dirigió a los Jurados denunciándoles que el Gobernador se entrometía en tales facultades, pero se trata de una noticia aislada sin mayor trascendencia.³⁴

Para el ejercicio de sus competencias en 1395 Juan I le autorizó a publicar mediante pregón las ordenanzas aprobadas por los Jurados y el General Consell sobre materias que incumbiesen a su oficio, sin necesidad de autorización del Gobernador u otro oficial regio.³⁵ Por ejemplo, el Ejecutor mandaba pregonar las órdenes de pago de tallas dictadas por el Gran i General Consell advirtiéndole de la ejecución forzosa que llevaría a cabo contra quienes no hubiesen satisfecho la cantidad adeudada en el plazo señalado.³⁶

Los Clavarios y otros administradores de los bienes y derechos de la Universidad eran sometidos a enjuiciamiento contable al terminar su mandato por parte de unos oficiales denominados oidores de cuentas. A menudo los administradores condenados por los oidores apelaban ante la jurisdicción ordinaria, de forma que la percepción de las cantidades adeudadas a la Universidad se demoraba largamente. Mediante privilegio otorgado el 14 de febrero de 1386, Pedro IV dispuso, a instancias de los Jurados, que dichas sentencias fuesen

28 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 119v ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 335 y *Nou*, f. 288v ; *Llibre de n'Abelló*, f. 131 ; Extracto en A. PLANAS ROSSELLO : *Recopilación...*, p. 110. = Ap. doc. 5

29 ARM., AH-5954, 2 / 2.

30 ARM., Cód. 30, f. 14v.

31 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 118 ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 332 y *Nou*, f. 285 ; P. CATEURA : *Política y finanzas...*, doc. 131.

32 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 118 ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 332v y *Nou*, f. 285 ; P. CATEURA : *Política y finanzas...*, doc. 133.

33 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 118v ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 333v y *Nou*, f. 287v ; P. CATEURA : *Política y finanzas...*, doc. 153.

34 ARM., *Suplicacions* 44, f. 104.

35 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 119v ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 334v y *Nou*, f. 288 = Ap. doc. 4

36 Puede verse un ejemplo de pregón del año 1469 en M. BARCELO CRESPI : "Més sobre l'impost del tall (1450-1521)", *Randa*, 29, p. 199.

inapelables salvo que se hubieran dictado con error o ignorancia, y que en tal supuesto hubieran de ser revisadas por los Ejecutores con el asesoramiento de los Jurados y de los propios oidores de cuentas *a quo*, sin percibir por ello salario alguno.³⁷ El 24 de octubre del mismo año, a petición de los síndicos del reino, el monarca declaró el carácter retroactivo de aquella disposición, en atención a las numerosas apelaciones que se habían promovido contra las sentencias anteriores a dicho privilegio.³⁸

Aunque la apelación al Ejecutor y Jurados se había concebido como un recurso excepcional, en la práctica funcionó como una segunda instancia ordinaria. Los libros de sentencias de los contadores universales recogen un elevado número de apelaciones instadas tanto por los administradores auditados como por el síndico de la Universidad.³⁹

Además de las atribuciones generales hasta ahora reseñadas, algunas ordenanzas particulares atribuyeron al Ejecutor la jurisdicción sobre determinadas causas. Por ejemplo, los capítulos del Derecho de custodia de cautivos de 1478 le atribuyeron la competencia para resolver los litigios entre el comprador del derecho y los propietarios de esclavos acerca de la cuantía de la indemnización por fugas.⁴⁰

Las personas que administraban dineros de la Universidad debían jurar su cargo ante el Ejecutor. Así lo hacían el Clavario bolsero,⁴¹ y los clavarios designados particularmente para recaudar un determinado tributo.⁴² Por otra parte, en 1474 se dispuso que los Jurados y personas elegidas para llevar a cabo las tasaciones para el reparto de tallas debían jurar en poder del Ejecutor haberse bien y lealmente en este cometido.⁴³

Por último debemos señalar que, de forma excepcional, durante el siglo XIV el Ejecutor ejerció su jurisdicción en beneficio de la Universidad de las villas foráneas. En 1372, Pedro IV, ante las súplicas de los síndicos foráneos, ordenó al Gobernador y a los Ejecutores de la Universidad de Mallorca que competiesen a los deudores de la Universidad Foránea al pago de sus deudas con ésta.⁴⁴

La Universidad Foránea adquirió muchos años más tarde la jurisdicción ejecutiva sobre sus deudores. En el siglo XVI los Síndicos Clavarios, asesorados por el abogado del Sindicato podían proceder ejecutivamente contra los deudores de tallas generales del reino recaudadas en la parte foránea y contra los deudores de su propia Universidad.⁴⁵

Conflictos de Jurisdicción.

37 ARM., *Llibre d'en Rosselló nou*, ff. 251v-252v; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 270.

38 ARM., *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 300v y *Nou*, ff. 257v-258.

39 Por ejemplo en ARM., AH-866.

40 ARM., *Suplicacions* 39, f. 30.

41 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, p. 408.

42 Por ejemplo, en 1464 la persona nombrada clavario y receptor de las cantidades de una talla determinada jura ante el Ejecutor invertir el dinero en la redención de censales. Vid. M. BARCELO CRESPI: "Més sobre l'impost del tall (1450-1521)", *Randa*, 29, p. 196.

43 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, p. 324.

44 ARM., *Llibre del Sindicat de Fora*, XIV, f. 56v y XV, f. 72v; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 244.

45 A. PLANAS ROSSELLO: *El Sindicat de Fora, corporación representativa de las villas de Mallorca*, Palma, 1995, 153-155.

El ejercicio de las atribuciones del Ejecutor no fue pacífico. Aunque el privilegio de octubre de 1336 dispuso la exclusividad de su jurisdicción sobre los deudores de la Universidad, cualquiera que fuese su condición y oficio, los compradores de ayudas y otras personas obligadas intentaron soslayar su jurisdicción acudiendo ante distintas instancias jurisdiccionales. Los conflictos de jurisdicción con el veguer de la ciudad fueron frecuentes durante el siglo XIV. En 1342 el gobernador Roger de Rovenac revocó un mandato del veguer por el que ordenaba al Ejecutor que sobreseyese la ejecución contra ciertos compradores de ayudas.⁴⁶ En el epígrafe anterior hemos reseñado algunos de los episodios de sus disputas.

También el Gobernador debió interferir en el ejercicio de sus competencias. En julio de 1386 Pedro IV, a petición de los Jurados del Reino, ordenó al Gobernador que se abstuviera de impedir el normal ejercicio de la jurisdicción del Mostassaf, el Juez Ejecutor y los Cónsules de Mar.⁴⁷ En 1440, ante las protestas de los Jurados, el Gobernador revocó un mandato por el que había ordenado al Ejecutor el sobreseimiento de sendas causas conocidas por su curia.⁴⁸ En 1563 la asamblea del reino resolvió expresar al monarca las dificultades que el Gobernador ponía al ejercicio de las atribuciones del Ejecutor y solicitar la confirmación de sus privilegios.⁴⁹ Pero se trata de conflictos aislados motivados por la tendencia del gobernador a arrogarse el conocimiento de las causas que correspondía conocer a los tribunales inferiores.

Los conflictos de jurisdicción fueron especialmente importantes en las causas que afectaban a los privilegiados. La oposición de los presuntos exentos a pagar las imposiciones de la Universidad, venía siempre acompañada de su rechazo a que la cuestión fuese conocida por el Ejecutor. Sin embargo, tales enfrentamientos se resolvieron siempre en favor de la Universidad. Ya hemos tratado acerca de la oposición planteada por los miembros del brazo militar, que determinó la elección de un Ejecutor de su estamento. También los oficiales de la Casa de la Moneda de Mallorca, que estaban aforados ante el Mestre de la Ceca, pretendieron eximirse de la jurisdicción del Ejecutor. En 1370 Pedro IV dispuso que los Ejecutores eran competentes para constreñir ejecutivamente a los monederos al pago de imposiciones.⁵⁰ Sin embargo, la cuestión siguió siendo conflictiva. Por fin el 22 de octubre de 1416 se firmó una transacción entre la Universidad y los oficiales de la Ceca, sancionada por Pelay Uniç como lugarteniente del Gobernador Olfo de Proxida. Entre otros puntos se acordó que cuando un oficial de la Ceca fuese parte en un pleito relativo a los derechos de la Universidad, el Ejecutor debería juzgar auxiliado por un prohombre no sospechoso elegido entre los miembros de la casa de la moneda.⁵¹

Tampoco faltaron los roces con el Tribunal de la Inquisición, cuyos oficiales y familiares se pretendían exentos de los restantes órdenes jurisdiccionales. Por privilegio de 29 de abril de 1651, Felipe IV determinó la competencia del Ejecutor para conocer las causas en las que fuesen parte.⁵²

46 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 116v ; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 330v y *Nou*, f. 283 = Ap. doc. 3

47 A. PONS PASTOR: *Llibre del Mostassaf de Mallorca*, Madrid, 1949, p. 278.

48 ARM., AH-5953, 1 / 5.

49 ARM., A.G.C. 35, f. 103.

50 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 118v; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 151.

51 ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 163; L.R. 16, f. 43.

52 ARM., Cód. 32, f. 122v. = Ap. doc. 7

Otro conflicto se planteó en 1480 entre la jurisdicción del Ejecutor y la del Procurador Real, como juez de las causas feudales.⁵³ También en esta ocasión se falló la cuestión en favor de la jurisdicción del Ejecutor.⁵⁴

El último conflicto jurisdiccional que hemos documentado se planteó en 1748 con el Tribunal de Marina y fue resuelto por la Real Audiencia en favor del Ejecutor.⁵⁵

IV. RELACIÓN CON LAS ATRIBUCIONES DE LOS CLAVARIOS

En 1405, a través del denominado *Contracte Sant* los derechos de la Universidad quedaron consignados al pago de los intereses de la deuda pública del reino y su amortización. Para la gestión de los tributos consignados se crearon unos oficiales denominados clavarios. La consignación de los derechos de la Universidad afectó a la figura del Ejecutor. En un principio los Clavarios carecían de jurisdicción. Para la percepción de las imposiciones en vía de apremio debían acudir al Ejecutor. Pocos años después de la firma del contrato santo, los Diputados de la Consignación se quejaban del escaso rigor con el que ejecutaba las deudas. A su juicio, el Ejecutor dictaba a menudo sentencias injustas que lesionaban sus intereses. La Concordia suscrita en 1413 entre la Universidad y sus acreedores confirmó que la ejecución de los derechos consignados correspondería a la Universidad, a través del Ejecutor, pero dispuso que este oficial debería nombrar como lugarteniente para la ejecución de las deudas derivadas de tales derechos, a aquella persona que designasen los Diputados de la Consignación.⁵⁶ A través de esta ficción la Universidad de Mallorca evitó ceder su jurisdicción a los acreedores.

Por fin fue concedida jurisdicción a los Clavarios mediante un privilegio de Alfonso V de 14 de febrero de 1444 que dispuso que sus sentencias sólo fuesen apelables ante los propios Clavarios con el consejo de los Jurados, a semejanza de las sentencias del Ejecutor y el Mostassaf.⁵⁷ En la misma fecha el monarca otorgó a los Clavarios la facultad de graduar los créditos cuando la Universidad concurriese con otros acreedores particulares.⁵⁸ Juan II el 29 diciembre 1459 confirmó el antiguo privilegio y otorgó a los Clavarios la facultad para corregir y castigar a quienes perjudicasen los derechos de la Universidad.⁵⁹ Para la ejecución de sus mandatos, Fernando II, el 6 de septiembre 1484 dispuso que los Clavarios pudiesen nombrar *capdeguaites* y sayones.⁶⁰ La Pragmática de Granada de 1499 dispone que el Clavario ejecutor deberá exigir las deudas cuatro veces al año, haciendo las ejecuciones pertinentes en la persona y bienes de los deudores a través de los oficiales de cada villa.⁶¹

Las atribuciones jurisdiccionales concedidas a los Clavarios limitaron las competencias del Juez Ejecutor. El Clavario ejecutor disponía de jurisdicción ejecutiva para

⁵³ ARM., AH- 5954, 2 / 2.

⁵⁴ ARM., Cód. 26, ff. 42v-43.

⁵⁵ ARM., R.A. 1748 / 3.

⁵⁶ B. BAUZA: *Por la Junta de la Universal Consignación con los magníficos Jurados sobre la más segura observancia de los capítulos de la Concordia de 1684*, Palma, Viuda de Frau, 1767, p. 23.

⁵⁷ ARM., *Llibre de Corts Generals*, ff. 216-217v.

⁵⁸ ARM., *Llibre de Corts Generals*, ff. 217v-218v.

⁵⁹ ARM., *Llibre de Corts Generals*, ff. 246-248.

⁶⁰ ARM., *Llibre de Corts Generals*, ff. 265v-266v.

⁶¹ A.SANTAMARIA: "La Pragmática de Granada. Una década de la Historia de Mallorca", Palma, 1971, p.

la percepción de los derechos consignados, mientras que el Juez Ejecutor conservó la jurisdicción declarativa. Así por ejemplo, los diversos capítulos sobre derechos e imposiciones de la Universidad establecen que los Clavarios impongan las multas por fraude y contrabando cuando los infractores sean confesos, y que en caso de que el inculcado niegue los hechos determine tales causas el juez Ejecutor.⁶² El oidor Malonda, en su informe sobre las instituciones del reino, afirma, a principios del siglo XVIII, que el Ejecutor juzga los casos de contrabando y declara los casos dudosos en que se disputa si se debe el derecho.⁶³ En un auto de la Real Audiencia se señala que el Clavario Ejecutor compelia al pago a los conductores de impuestos que eran ciertos e indubitados, mientras que el Juez Ejecutor declaraba las controversias entre los arrendatarios o sus fiadores y los síndicos de la Universal Consignación, y entre aquéllos y los deudores de impuestos, y juzgaba los fraudes que se cometían.⁶⁴

V. PROCEDIMIENTO

El privilegio otorgado por Jaime III en noviembre de 1336 dispuso que el Ejecutor juzgase las causas de su competencia, sumariamente y de forma oral: *scriptis quibuscumque cessantibus atque lite*.⁶⁵

Las partes comparecían ante el Ejecutor y los prohombres, generalmente representadas mediante procurador, y sostenían un altercado verbal en su presencia. Los trámites seguidos a continuación dependían de la complejidad de la materia objeto del litigio. En ciertas causas, el Ejecutor, una vez oídas las partes *-plenament oïdes les parts en tot lo que dir y alegar han volgut* - dictaba la sentencia sin mayor dilación. Otras veces el proceso se prolongaba largamente pues el Ejecutor concedía plazos sucesivos para presentar artículos y posiciones, y practicar pruebas documentales y testificales.

El carácter sumario del juicio, establecido por los privilegios limitaba claramente los medios de prueba. Por ello, con muchísima frecuencia la sentencia del Ejecutor era apelada por la parte vencida, fuese el demandado o el demandante, un comprador de ayudas o el síndico de la Universidad. En 1560 el síndico de la administración frumentaria recurrió una sentencia dictada por el Ejecutor en segunda instancia, alegando que se había producido indefensión, pues no se le había dejado presentar capítulos y pruebas documentales. A su juicio, el tribunal aplicaba con excesivo rigor la prohibición de observar las solemnidades de Derecho. Sea como fuere, el Ejecutor y Jurados le denegaron la apelación de su sentencia ante el monarca.⁶⁶

Recusación

⁶² Así se establece, por ejemplo, en los capítulos del quinto del vino: *si lo frau per lo qual algú serà caygut en ban serà notori et manifest e confessat per aquell que en dit ban serà caygut [...] dit receptor denuntiarà de ban als dits honorables Clavaris, los quals en continent hagen a procehir a executió del dit ban sens camí tort algú. [...] E si lo frau no serà confessat ans aquell de qui s pertindrà esser caygut ho negarà, lo dit receptor de continent hage anar al honorable Executor ab la guàrdia qui haurà denunciat lo dit frau, e denuntiarà al dit Executor aquell e requerirà condemne aquell en lo ban que pertindrà esser caygut ...* (ARM., Cód. 30, f. 164).

⁶³ J. JUAN VIDAL: "Informe y descripción de las Instituciones de gobierno y administración de justicia, enviado a Felipe V por D. Miguel Malonda", *F.R.B.*, III (1980), p. 275.

⁶⁴ Auto del Real Acuerdo de 14 de diciembre de 1758, Impreso, p. 3.

⁶⁵ Pub. P. A. SANCHO: *Antics privilegis...*, p. 23.

⁶⁶ ARM., AH-6598.

A menudo los administradores de los derechos de la Universidad recusaban a los Ejecutores por razón de sospechas, con el fin de retrasar la resolución de las causas. Jaime III, en junio de 1336, a los pocos meses de la creación del oficio, a instancias de los Jurados, reguló el procedimiento a seguir en tales casos.⁶⁷ El incidente era conocido por el Veguer. Quienes interpusieran la recusación debían jurar que no actuaban maliciosamente y contaban con un plazo de quince días para probar sus sospechas. El Veguer debía resolver dentro de los cinco días siguientes a la finalización del periodo probatorio. Si pasado el plazo de 20 días no había resolución, la recusación se entendía desestimada. En caso de que las sospechas resultasen probadas el Veguer debía remover al Ejecutor o Ejecutores recusados y nombrar a un sustituto o sustitutos idóneos. El incidente no suspendía el proceso principal, aunque durante su tramitación los Ejecutores debían proceder con el auxilio de sendos adjuntos. En 1352 Pedro IV simplificó esta normativa mediante un privilegio que concedió a los Jurados la facultad de sustituir a los Ejecutores cuando fuesen objeto de recusación.⁶⁸

La sentencia

Desde la segunda mitad del siglo XV las sentencias del Ejecutor se dictaban con el concurso de dos prohombres y el consejo de un doctor en derecho, que desde 1585 debía ser uno de los abogados de la Universidad. En la práctica parece ser que la sentencia era elaborada por el jurista, y el escribano de la Universidad daba traslado al Ejecutor y los prohombres para que la firmasen. Sin embargo, en caso de que discrepasen de su fallo formaban una sentencia diferente. En 1596 el letrado redactó una sentencia que fue considerada lesiva para la Universidad por el Ejecutor y los prohombres, quienes formaron una resolución diferente. En la curia de la Gobernación se movió litigio acerca de cuál era la sentencia que se debía considerar válida. El tenor de los privilegios del Ejecutor y todos los testimonios acerca de casos semejantes concluyeron que el dictamen del letrado no era vinculante.⁶⁹

La apelación.

El privilegio del rey Jaime III de 19 de octubre de 1336 dispone que las sentencias del Ejecutor sean inapelables.⁷⁰ La misma regla se confirma en el privilegio de Martín I de 1 de noviembre de 1403.⁷¹ Sin embargo, las sentencias del Ejecutor podían ser recurridas en segunda instancia ante un órgano integrado por los Jurados del Reino y el propio Juez Ejecutor, al que más tarde se añadió el asesoramiento del abogado anual de la Universidad. Esta posibilidad no suponía un perjuicio para la Universidad sino que constituía una ventaja en caso de que la primera sentencia se considerase contraria a sus intereses, cosa que ocurría a menudo. El sentido de la inapelabilidad establecida en los privilegios citados era cerrar el paso al conocimiento de las causas por parte de los órganos de la jurisdicción real ordinaria. El mismo sistema se seguía respecto a las sentencias del Mostassaf y, desde 1444, de los Clavarios de la Universidad.

⁶⁷ Pub. P. A. SANCHEZ : *Antics privilegis...*, p. 24.

⁶⁸ ARM., Cód. 26, f. 34v.

⁶⁹ ARM., AH-5598, 12 / 52.

⁷⁰ Pub. P.A. SANCHEZ : *Antics privilegis...*, p. 26.

⁷¹ ARM., *Llibre d'en Rosselló Nou*, 289v-290v. = Ap. doc. 6

Tras la Nueva Planta de Gobierno, la sentencia se dictaba exclusivamente con el asesoramiento del abogado anual. La supresión de los Jurados de la Ciudad y Reino acabó con su intervención en fase de apelación.

De la sentencia dictada en segunda instancia solo cabía recurso al Príncipe en caso de notoria injusticia o contravención de capítulos. En 1657 el juez Ejecutor dictó una sentencia con el concurso de uno de los abogados de la Universidad que fue apelada y resuelta en segunda instancia por el Ejecutor con el concurso de los Jurados y de otro de los abogados de la Universidad. La parte vencida en el litigio recurrió la sentencia ante la Real Audiencia. El alto tribunal, considerando que en la sentencia del Ejecutor no se había producido injusticia notoria ni contravención de capítulos resolvió negar la instancia al apelante y cometer al Ejecutor la ejecución de la sentencia declarativa dictada.⁷² Sin embargo, acaso esta resolución sea excepcional, pues el oidor Miquel Malonda señala en un informe redactado en 1715 que, en la práctica, la Real Audiencia admitía todos los recursos.⁷³

Las sentencias dictadas por el Ejecutor en apelación de las dictadas por los contadores universales no admitían recurso, pues el Ejecutor las fallaba en segunda instancia.

La ejecución.

Una vez la sentencia devenía firme el Ejecutor podía proceder ejecutivamente contra el deudor. En su caso podía ordenar la prisión de los deudores para garantizar el cobro de las cantidades adeudadas. En 1414 se planteó un conflicto ante la curia de la Gobernación, porque el Gobernador en una visita a la cárcel liberó a un hombre que se hallaba preso por mandato del Ejecutor.⁷⁴ Generalmente se llevaba a cabo el embargo de los bienes del deudor y su posterior subasta para satisfacer el crédito de la Universidad. En un pregón del Ejecutor del año 1626 se concede un plazo de 10 días a los propietarios de los bienes prendados para que los recuperen satisfaciendo la deuda y costas, anunciándoles que en caso contrario se procederá a su venta, incluso sin instancia de parte.⁷⁵

VI. ESTATUTO ORGÁNICO

VI. 1 Nomenclamiento y mandato.

Como oficial universal, el juez Ejecutor fue siempre elegido por los Jurados y el General Consell. El privilegio de 19 de octubre de 1336 señala que es elegido por los Jurados.⁷⁶ El carácter anual de su mandato consta ya en 1359⁷⁷ y se mantiene a través de las sucesivas regulaciones.

Los privilegios de Jaime III dejaron al arbitrio de los Jurados el carácter unipersonal o dual del Ejecutor, aunque en la práctica se nombraban siempre dos jueces. La dualidad de Ejecutores suponía un elevado coste salarial. Por ello en 1373 sus funciones se transfirieron

⁷² ARM., Cód. 32, ff. 166-167 = Ap. doc. 8.

⁷³ J. JUAN VIDAL: "Informe y descripción de las Instituciones...", *F.R.B.*, III, p. 275.

⁷⁴ ARM., E.U. 3, f.69

⁷⁵ ARM., AH-5207.

⁷⁶ P. A. SANCHO: *Antics privilegis...*, p. 26.

⁷⁷ P. CATEURA: *Política y finanzas...*, p. 329.

a los Cónsules de Mar. En 1380 se repuso el oficio en su primitivo estado. En 1392, a fin de ahorrar un salario a la Universidad, el oficio se convirtió en unipersonal. Esta solución tuvo carácter definitivo.

La pragmática del virrey Hugo de Anglesola dispuso en 1398 que se eligiese por el General Consell como el abogado y el síndico de la Universidad.⁷⁸ El procedimiento consistía en la elección por sorteo de un consejero, a quien correspondía proponer un candidato, que era sometido a la aprobación del Consell mediante votación secreta. La operación se repetía hasta que se obtenía el respaldo mayoritario de la asamblea.

La Pragmática de Sort i Sac de 1447 establece un peculiar sistema para su elección. Se deben formar dos sacos, en uno de los cuales se deben introducir los nombres de los elegibles por el estamento militar, y en el otro los del estamento de ciudadanos. Cada año, el día siguiente a la fiesta de San Julián, un niño de siete años, en presencia de los Jurados y el Gran i General Consell, debe extraer de uno de los sacos, sucesivamente, el nombre de una persona, a quien se dará posesión del oficio.⁷⁹

La primera insaculación para dicho oficio se llevó a cabo en 1447. Se formó una bolsa de Ejecutores por el estamento de caballeros, en la que se incluyeron 60 nombres y otra por el estamento de ciudadanos en la que se incluyeron 92.⁸⁰ Unos y otros coinciden con las personas habilitadas para ejercer los distintos oficios reales y universales propios de su respectivo estamento. En 1491 el monarca concedió a los representantes del reino que se llevase a cabo una nueva insaculación para los oficios de Ejecutor y Mostassaf, pues existían numerosas personas hábiles que no entraban en el sorteo.⁸¹

VI. 2 Requisitos

En los inicios de su vida institucional los Ejecutores fueron elegidos libremente por los Jurados sin ninguna limitación por razón de su estamento. Los primeros Ejecutores debieron ser ciudadanos o mercaderes, pues tales estamentos monopolizaron los cargos de la Universidad hasta que en 1351 Pedro IV dispuso la paridad estamental en el Gran i General Consell.⁸² La primera regla sobre su condición es el privilegio de 1368 que establece que uno de los dos Ejecutores deba ser un miembro del brazo militar, y que el otro se elija entre los ciudadanos y mercaderes. La pragmática de 1392, que dispone que los oficios de la Universidad puedan ser ejercidos por los miembros de cualquier estamento, excluye excepcionalmente a los menestrales del cargo de Ejecutor *per major preheminentia de dit offici*, de forma que debe ser del estamento de caballeros, ciudadanos o mercaderes, *segons sort los ho darà*.⁸³ La elección se llevaba a cabo por escrutinio en el Gran i General Consell. El predominio de los consejeros ciudadanos y mercaderes en la asamblea supuso que los candidatos de tales estamentos prevaleciesen sobre los caballeros. De hecho, en 1405 los procuradores del brazo militar se quejaban de que ya no se nombrase un Ejecutor de su estamento.⁸⁴ Las pretensiones de los caballeros no se vieron colmadas hasta que en

⁷⁸ ARM., *Llibre de Corts Generals*, f. 105.

⁷⁹ A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, 235-237.

⁸⁰ ARM., E.O. 14, ff. 104v-105.

⁸¹ X. DE SALAS BOSCH: "L'ambaixada de Mossèn Joan Dusay l'any 1491", *B.S.A.L.*, XXV, p. 240.

⁸² La pragmática de 1351 Pub. A. PLANAS ROSSELLO: *El Sindicat de Fora...*, 341-346.

⁸³ ARM., L.R. 41, f. 8v.

⁸⁴ ARM., *Llibre de la Confraria de Sant Jordi*, f. 108v.

1440 el Regimiento de Concordia dispuso que el Ejecutor fuese un año militar y el siguiente ciudadano o mercader.⁸⁵ La pragmática de Sort i Sac de 1447 mantuvo la alternancia anual, pero excluyó del oficio a los mercaderes.

En 1359 se estableció un periodo de vacancia de tres años para servir dicho oficio o cualquier otro de la Universidad.⁸⁶ El plazo se mantuvo en las sucesivas regulaciones.

Los deudores de la Universidad estaban excluidos del oficio. Esta disposición era común a todos los oficios universales pero, por la naturaleza de sus competencias, era especialmente importante en éste. El Regimiento de Concordia de 1440 excluyó asimismo del oficio a los compradores de ayudas o derechos universales y sus fiadores. En caso de que el Ejecutor pasase a tener esta condición durante su mandato debería pagar una multa de 200 £ y ser privado del oficio, correspondiendo a los Jurados el nombramiento de su sustituto.⁸⁷

Para tomar posesión del cargo, el Juez Ejecutor debía prestar juramento en poder del Gobernador. La fórmula, además de las cláusulas generales incluía la obligación de no percibir ningún emolumento por el ejercicio de su oficio, salvo el salario pagado por la Universidad. Desde el año 1500 se debía jurar la observancia de la Pragmática de Granada de 1499.⁸⁸

VI. 3 Remuneración

Desconocemos el salario percibido por los Jueces Ejecutores en los primeros años de su existencia. En 1359 se estableció un límite a su salario, junto con el de otros oficiales de la Universidad, tasándolo en un máximo de 50 £ anuales para cada uno de ellos.⁸⁹ La pragmática de 1392 lo cifró en 30 £ anuales, reducción muy notable puesto que vino acompañada de la eliminación de uno de los dos titulares del oficio.⁹⁰ Esta cantidad permaneció estable hasta que el Regimiento de Concordia lo elevó a 40 £ anuales⁹¹ y, poco más tarde, la Pragmática de Sort i Sac a 50 £.⁹² En 1609 el Ejecutor, Mateu Net, aduciendo el incremento de su trabajo ocasionado por la esterilidad de trigos y frutos solicitó que su salario se asimilase al de los cónsules de mar que estaba tasado en 100 £. El General Consell determinó que se elevase a 75 £ anuales,⁹³ cantidad que se mantuvo en el arancel de 1667.⁹⁴

El Ejecutor no percibía emolumentos por los pleitos que se ventilaban ante su curia. Tanto el Regimiento de Concordia de 1440 como la Pragmática de Sort i Sac de 1447 prohíben expresamente que el Ejecutor perciba una parte de la cuantía del litigio, *per ço que no sia jutge e part*,⁹⁵ y castigan las contravenciones de esta regla con una multa de 25 £.

85 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, I, 247.

86 P. CATEURA: *Política y finanzas...*, p. 329.

87 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, I, 247.

88 La fórmula en A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, 371-372.

89 P. CATEURA: *Política y finanzas...*, p. 329.

90 ARM., Pergaminos reales, Juan I, 19.

91 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, I, 247.

92 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, p. 270.

93 ARM., A.G.C. 51, f. 98.

94 ARM., Impresos, *Decret Presidal obtès a petició de Su Señoría...*

95 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, I, 247 y II, p. 270.

Asimismo, ambas disposiciones establecen que las multas que imponga se deben repartir por tercios entre el denunciante, la obra de las murallas de la ciudad y el Fisco regio. Algunos de los capítulos de derechos de la Universidad disponen del tercio destinado al Fisco en beneficio de los compradores de ayudas. Sólo los capítulos del derecho del *cuiram*, de forma excepcional, establecen que el Ejecutor perciba una cuarta parte de las multas.⁹⁶ Sin embargo, como ya hemos indicado, la fórmula de su juramento incluía el compromiso de no percibir otra remuneración que el salario abonado por la Universidad.

VI. 4 Condición de aforado.

Según la memoria elevada al lugarteniente Roger de Moncada (1401-1408) el Ejecutor, como los Cónsules de Mar, se hallaba aforado ante la curia del Lugarteniente o Gobernador, por gozar de jurisdicción civil.⁹⁷

VI. 5 Precedencia.

La precedencia entre el Ejecutor y los cónsules de mar fue motivo de continuas rivalidades. En 1463 el Gobernador dispuso que el Cónsul de Mar ciudadano precediese al Ejecutor cuando este fuese de su mismo estamento, en atención a la mayor antigüedad y preeminencia del oficio consular. Sin embargo, esta solución, que suponía la precedencia del Ejecutor cuando fuese del brazo militar, fue aceptada con reparos. Por fin, en 1467 se dispuso que cualquier cónsul de mar precediese siempre al Ejecutor, y que en caso de concurrir los tres oficiales correspondiese al Ejecutor el puesto intermedio.⁹⁸

VI. 6 Delegación de competencias : lugartenientes y comisarios.

El Ejecutor podía nombrar un lugarteniente, de su propio estamento, con la anuencia de los Jurados. Los libros de provisiones del Ejecutor reflejan la intervención de numerosos lugartenientes en sustitución del titular del oficio. En 1675 el Gobernador paralizó el nombramiento del ciudadano Francesc Vanrell por considerar que le correspondía designar a los sustitutos de todos los oficiales. Sin embargo, a la vista de los privilegios, que limitaban esta facultad a los oficiales reales, hubo de revocar su mandato.⁹⁹

Como ya hemos señalado, cierta disposición de 1413 dispuso que, si los Diputados de la Consignación lo solicitaban, el Ejecutor debería nombrar un lugarteniente para que ejecutase los embargos y confiscaciones que aquellos le indicaran.¹⁰⁰ Sin embargo, no tenemos noticia del ejercicio de aquella facultad.

Asimismo el Ejecutor designaba comisarios a quienes otorgaba sus veces para un cometido concreto. A menudo concedía tales delegaciones para las ejecuciones de deudas en

⁹⁶ ARM., Cód. 30, f. 23v.

⁹⁷ ARM., *Llibre de jurisdiccions i stils*, f.111v ; J. M. QUADRADO : *Privilegios y franquicias de Mallorca*, Palma, 1894, p. 217.

⁹⁸ A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, p. 298-300.

⁹⁹ Pub. E. FAJARNÉS, *B.S.A.L.*, VII, p. 15.

¹⁰⁰ A. SANTAMARIA : *El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, Palma, 1995, p. 80.

la parte foránea.¹⁰¹ Incluso en alguna ocasión el Ejecutor delegó el conocimiento de una causa de su competencia en el baile de una villa.¹⁰²

VII. LA CURIA

En principio el Ejecutor debía actuar con el consejo de los Jurados. Pronto éstos fueron sustituidos por dos prohombres designados por el propio juez. Como en las otras curias, en un determinado momento se acudió al consejo de un doctor en leyes, que debía intervenir a solicitud de las partes. El aparato burocrático que utilizaba el Juez Ejecutor le era suministrado por la propia Universidad. Los oficiales que intervenían en su curia solían ser titulares de oficios universales. De esta forma la Universidad se ahorraba el pago de salarios distintos.

VII. 1 Los elementos personales

El Asesor del Ejecutor

Las disposiciones legales sobre el oficio de Ejecutor omiten toda referencia a la intervención de un letrado como asesor del mismo. Su participación es contraria al carácter sumario y expeditivo con el que debía administrar justicia. Sin embargo, esta curia no pudo permanecer inmune a la influencia de los juristas técnicos, cuya intervención se constata incluso en el Consulado de Mar, tribunal especialmente refractario a su influjo. La escasez de libros de sentencias del Ejecutor nos impide precisar el momento en que se introdujo el asesoramiento de un letrado. El libro de sentencias del año 1440 no recoge ninguna dictada con su consejo,¹⁰³ aunque nos consta que en el siglo XVI era ya costumbre incontrastada. En principio, el Ejecutor tomaba como asesor en cada pleito a un doctor en derecho de su libre elección, que debía ser remunerado por las partes. En 1585 el Gran i General Consell dispuso que el Ejecutor y el Mostassaf en las primeras y segundas instancias, y los Clavarios en las segundas, tuviesen que tomar obligatoriamente como asesor a uno de los abogados de la Universidad, con un sueldo de 4 dineros por libra de cuantía del litigio, hasta un máximo de 17 £.¹⁰⁴ La Universidad contaba con dos abogados, uno perpetuo, designado por los Jurados, y otro anual, elegido por *sort i sac*. En marzo de 1593 los Jurados expusieron ante el General Consell que los abogados de la Universidad en varias ocasiones habían rehusado aconsejarles en determinadas cuestiones, alegando su condición de jueces de las curias del Ejecutor y el Mostassaf. La asamblea acordó solicitar al Gobernador que tales oficiales pudiesen asesorarse con cualquier doctor en Derecho para fallar las causas. A pesar de ello, no se llegó a modificar la ordenanza.¹⁰⁵

El Escribano.

La concesión de jurisdicción al Ejecutor de la Universidad supuso que ésta, desde un primer momento, organizase la escribanía de su curia. Sin embargo, los derechos sobre la misma le fueron disputados por el Real Patrimonio. En 1375 Pedro IV dirigió una carta al

¹⁰¹ Vid. por ejemplo ARM., AH-5133, f. 3 y AH-5134, f. 16.

¹⁰² por ejemplo en 1400 en el baile de Artà (ARM., AH-5133, f. 3v).

¹⁰³ ARM., AH-5225.

¹⁰⁴ ARM., E.U. 50, ff. 194-195. 10 de diciembre de 1585. El sistema de salario proporcional a la cuantía con un tope máximo se sigue también, respecto al salario de los jueces delegados.

¹⁰⁵ ARM., A.G.C. 45, f. 222v.

Gobernador señalando que los Jurados habían usurpado la escribanía del Ejecutor sin concesión alguna y ordenándole que concediese dicha escribanía a cambio de la pensión que le pareciese oportuna.¹⁰⁶ A pesar de ello, en los *llibres de rebudes* del Real Patrimonio no se consignan cantidades ingresadas en concepto de pensión o emolumentos de tal escribanía.

Las funciones de escribano de la curia del Ejecutor se asignaron al escribano ordinario de la Universidad de la Ciudad y Reino, cuya intervención está documentada desde el año 1400.¹⁰⁷ Cuando en 1474 se crearon dos plazas, una de escribano perpetuo y otra de escribano anual de la Universidad, se atribuyó a este último la obligación de llevar los libros del Ejecutor y del Mostassaf.¹⁰⁸

Los prohombres.

El Juez Ejecutor dictaba sus provisiones en primera instancia con el concurso de dos prohombres. El capítulo de cortes de 1380 señala que el Ejecutor dictaba sus sentencias con el consejo de los Jurados y de otras notables personas. Tales notables pueden ser un antecedente de los próceres, cuya intervención está documentada en el siglo XV.¹⁰⁹ El Ejecutor designaba libremente los prohombres que deberían auxiliarse en cada litigio, aunque las partes tenían derecho a recusarlos por sospechas de parcialidad. De forma excepcional, en los procedimientos por fraude de derechos, de acuerdo con los capítulos aprobados por el General Consell, el Ejecutor debía tomar necesariamente por prohombres a dos de los receptores de los derechos de la Universidad, a excepción del receptor del impuesto defraudado.¹¹⁰ Asimismo, según la transacción de 1416, en las causas en las que fuese parte algún miembro del colegio de los monederos, uno de los prohombres debía ser un oficial de la Ceca.

La prestación de este servicio era voluntaria. En 1621 en atención a que las frecuentes renunciaciones de los prohombres para ejercer su cometido retrasaban la solución de los litigios, se planteó en la asamblea del reino la posibilidad de designar a seis consejeros militares y seis ciudadanos para que ejerciesen el oficio de prohombres por periodos de dos meses, con una remuneración de seis libras. Sin embargo, por la disparidad de opiniones no se llegó a una determinación en este sentido.¹¹¹ Los prohombres siguieron siendo elegidos para cada ocasión y convocados por el macero de la Universidad, que percibía una libra por cada provisión a costa de las partes litigantes. Por fin, en marzo de 1690 los Jurados determinaron que anualmente se extrajesen dos nombres del saco del Juez Ejecutor, que deberían ejercer el cargo de prohombres en las curias del Ejecutor y del Mostassaf, con obligación de permanecer diariamente entre las once y las doce de la mañana en la casa de la Juraría, personalmente o mediante sustituto, para juzgar las causas con ambos jueces. El salario anual de cada prohombre sería de 30 £, que se recaudarían entre los compradores de ayudas en proporción al montante de las mismas.¹¹² El virrey aprobó dicha regulación, que se puso en funcionamiento en el ejercicio siguiente. Anualmente se extraían tres nombres del saco del juez Ejecutor. Al primero de ellos se le daba posesión del cargo de Ejecutor y

106 E. K. AGUILLO : "Lletres Reials", *B.S.A.L.*, XXIII, p. 41.

107 ARM., AH-5133, f. 1.

108 A. PONS PASTOR: *Constitucions...*, II, p. 322.

109 Aparecen en algunas sentencias dietadas en 1420 (AH-5134).

110 Así se dispone, por ejemplo, en los capítulos del derecho de quinto del vino (ARM., Cód. 30, f. 164).

111 ARM., A.G.C. 55, ff. 15v-16.

112 ARM., E.U. 83, ff. 549v-551.

los dos restantes eran designados prohombres.¹¹³ En consecuencia, ambos prohombres, que hasta entonces podían pertenecer a cualquier estamento, pasaron a ser alternativamente caballeros o ciudadanos. Debían jurar ante el Ejecutor asistir diariamente con puntualidad a los juicios verbales.¹¹⁴

No hemos podido constatar ningún caso en que la causa se resuelva por el voto concorde de ambos prohombres contra el parecer del Ejecutor.

Los elementos ejecutivos.

La ejecución de las provisiones y sentencias del Juez Ejecutor -embargos, detenciones y subastas- se llevaba a cabo por los oficiales ejecutivos de las curias, *capdeguites* y sayones. Sin embargo, para la práctica de ejecuciones en la parte foránea a menudo se servía de oficiales de diversa naturaleza. El Ejecutor podía ordenar, en nombre del Rey, a los bailes de las villas, que llevasen a cabo los embargos y subastas en ejecución de sus provisiones. El macero de la Universidad era, como hemos visto, el encargado de citar a los prohombres para que asistiesen a la curia. En los libros extraordinarios del siglo XVII aparece un macero del magnífico Ejecutor y Clavarios encargado de practicar los embargos.

VII. 2 La Sede.

En 1381 Pedro IV dispuso que el Ejecutor ejerciese su oficio en la plaza de San Andrés -la actual plaza de Cort- en el escaño adosado a la pared situada entre el portal del Hospital de San Andrés y el de la cárcel real.¹¹⁵ En 1462 uno de los Jurados propuso la compra de dicho hospital para instalar en él la curia del Ejecutor y la del Mostassaf.¹¹⁶ Ambas curias quedaron finalmente ubicadas en la casa de la Universidad.

¹¹³ ARM., S.S. 64, f. 27v.

¹¹⁴ ARM., AH-1152.

¹¹⁵ ARM., *Llibre d'en Sant Pere*, f. 119; *Llibre d'en Rosselló Vell*, f. 334 y *Nou*, f. 287v-288; B. PONS Y FÀBREGUES: *Los capuchinos*, Palma, 1909, 118-119; P. CATEURA: *Política y finanzas...*, doc. 262.

¹¹⁶ A. PONS PASTOR: *Libre del Mostassaf de Mallorca*, p. LII.

APÉNDICE DOCUMENTAL

Doc. 1

1334, agosto, 26. Perpiñán.

Jaime III deniega a los jurados de Mallorca su petición de que otorgue jurisdicción ejecutiva a los ejecutores nombrados para exigir las deudas de la Universidad y ordena al lugarteniente que, a instancias de dichos ejecutores, proceda ejecutivamente contra los deudores, sin forma de litigio.

A.R.M., L.R. 8, f. 61.

Jacobus, Dei gratia Rex Maioricarum, etc. Petro de Pulcrocastro, domino Villalonge, Locumtenenti in Regno Maioricarum, salutem et dilectionem. Cum fideles nostri Jurati et probi homines Maioricarum a nobis petierunt per suas literas suplicando ut Petro Rubei et Johanni Socies, exequutoribus deputatis ad audiendum ac examinandum compota Universitatis Maioricarum et exhigendum quod inde refundi habebunt et talem potestatem compellendi obligatos per predictis largari dignaremur quod ex inde debita possint faciliter reberi, et nos potestatem petitam, cum jurisdictionem concernat, conferre nolimus, set dicte Universitati in predictis aliter et debite provideri, mandamus vobis ut cum predictos exequutores fueritis requisitus faciatis tradi eis sagiones nostre curie qui faciant coherciones et exequiones debitas de predictis debitis nomine curie nostre in eis et circa ea, sic vos eisdem exequutoribus favorabilem exhibendo quod debita ipsa, vetatis maliciis et modis litigiosis, faciliter consequantur. Datum Perpiniani, septimo kalendis septembris anno Domini M^o CCC^o XXX quarto.

Doc. 2

1341, marzo, 21. Mallorca.

El gobernador Roger de Rovenac, dicta sentencia en la apelación interpuesta por la Universidad de Mallorca a una provisión del veguer, que obligaba a sobreeser la ejecución contra ciertos deudores de la Universidad. El gobernador dispone que, a tenor de los privilegios, el veguer no puede obligarles a paralizar sus ejecuciones.

A.R.M., Llibre d'en Rosselló Nou, f. 283-285 ; Códice 26, ff. 20v-24.

Noverint universi quod die sabbati intitulata octava kalendis junii anno Domini Millessimo trecentesimo quadagesimo secundo, constitutus Petrus de Villaura, notarius Maioricarum, syndicus et procurator ut asserebatur venerabilium Iuratorum Maioricarum, ante presentiam honorabilis et circumspecti viri domini Rogerii de Rovenacho, militis, camerlengui illustrissimi domini Regis Maioricarum et Locumtenentis pro eodem in regno Maioricarum, supplicavit eidem verbo quod de quodam processu in curia ipsius domini Locumtenentis agitato super causa appellationis ventilata inter venerabiles Iuratos Maioricarum iamdictos ex parte una et Guillerum Bruguera, Bernardum Çaserra, Franciscum Colomines, Macianum Vaquerissos, cives Maioricarum, ex parte altera, dignaretur eidem sindico nomine dictorum Iuratorum tradi facere per Guillerum Miafredi,

notarius suum, copia ex integro et de sententia super inde lata in publicam formam ut ubilibet haberi et fieri valeat firma fides, qui dictus Locumtenens annuens huiusmodi supplicationi mandavit Guillermo Miafredi, notarius et scriptori sue curie, quod de predicto processu et sententia inde lata faciat atque tradi dicto sindico et procuratori copiam in publicam formam cum sigillo dicte curie appendicio in eadem cuiusquidem processus seu cause appellationis supradicte tenor sequitur in hoc modum :

Die jovis intitulata duodecimo kalendis aprilis anno Domini M^o CCC^o quadragesimo primo, comparuerunt coram honorabili et circumspecto viro domino Rogerio de Rovenacho, milite, camerlengo illustris domini Maioricarum Regis, venerabilis Umberto Desfonollar, domicellus, Bernardus de Fonte, Petrus Rubei, Guillelmus Fuyani, Franciscus Umberti, Iurati Civitatis Maioricarum, pro parte una, et Guillelmus Bruguera, Bernardus Çaserra, Franciscus Colomines, Matianus Vaquerisses, cives Maioricarum, suis nominibus propriis et aliorum suorum consortuum pro parte altera, occasione cuiusdam appellationis interposite per Petrum de Vilauro, notarius Maioricarum, syndicum et procuratorem dictorum Iuratorum a quadam pronunciatione facta et mandato per venerabilem dominum Raymundum de Sancto Martino, domicellum, Vicarium civitatis Maioricarum, et verbotenus lata inter dictas partes super eo quod dictus Vicarius mandavit et pronunciavit quod pendente quadam cognitione quod dictus Vicarius ex commissione regia facere volebat de quibusdam dampnis passis et sustentis per dictum Guillelmum Bruguera et alios prenomatos in emptione adiutarum quam fecerant et emerant a dictis Iuratos eis teneri supersederent Executores domus Iurarie in executione quod faciebant contra dictos Guillelmum Bruguera et ceteros prenomatos, et super eoque pronunciavit et mandavit dictus Vicarius quod dictus sindicus et procuratore teneretur facere copiam de privilegio per dominum nostrum regem concessio dictis Iuratis super officii et potestate Executorum domus dicte Iurarie coram dicto Vicario per partem dictorum Iuratorum allegato ac mandaverat dictus Vicarius dictis Executoribus ne ad executionem contra dictos Guillelmum Bruguera et ceteros prenotatos procederet que fiebant de magnis peccunie quantitibus contra eosdem nec illam facere atentaret pendente dicta cognitione ut hec latius continentur in dicta pronunciatione dicti Vicarii verbotenus lata et in scriptis redacta. Et ostenso et exhibito dicto privilegio regio dicto domino Locumtenenti, et viso tenore dicte regie commissionis facte dicto Vicario, partes predicte seu earum advocati proposuerunt verbotenus iura et rationes partium suarum coram dicto domini Locumtenente super predictis, quibus proponitis et intellectis, prefatus dominus Locumtenens dixit se velle deliberare super eis et aliis predictis et ad audiendam suam deliberationem horam vesperarum presentis dierum partibus antedictis assignavit qua hora vesperarum comparuerant coram dicto domino Locumtenente predicti Iurati unacum dicto eorum sindico et procuratore ex parte una, et dicti Guillelmus Bruguera, Bernardus Çaserra, Franciscus Colomines, Matianus Vaquerisses nominibus propriis et aliorum suorum consortum, ex altera, et cum dicte partes nil amplius dicerent vel allegarent super predictis, prefatus dominus Locumtenens processit ad suam declarationem faciendam in modum sequentem :

Et dictus dominus Locumtenens, visa et intellecta pronunciatione facta et mandato predictis per dictum Vicarium Civitatis, visa etiam appellatione interposita ab eadem pronunciationem et mandato per dicti Vicarii pro parte dictorum Iuratorum, auditis et intellectis iuribus et rationibus dictarum partium et omnibus hiis que dicere, proponere et allegare super predictis voluerunt, viso etiam tenore dicti privilegii regii concessi dictis Iuratis, viso etiam tenore commissionis regie facte dicto Vicario, et omnibus predictis cum diligentia examinatis et sollicite intellectis et prestinctis nihil proposse prout presentis negocii ex posit calitas de contingentibus pretermisso, matura deliberatione habita super

predictis cum peritorum in iure et specialiter cum venerabili et discreto domino Raymundo de Capiretis, assessore suo, pro tanto prefatus dominus Locumtenens prospectis forma et tenore dicti privilegii in quo habetur quod determinationes facte per Executores domus Iurarie super hiis que debentur dictis Iuratis et domui Iurarie eorum protinus executioni mandentur omnis prorsus apellatione cessante et non admissa, sicque dictus Vicarius nullam habeat potestatem faciendi mandatum dictis Executoribus de supercedendo in hiis exequendis que per ipsos sunt cognita et terminata vel impediendo in aliquo potestatem dictorum Executorum quam habent vigorem privilegii regii antedicti ac prospecto quod Iurati Maioricarum dictum regium privilegium exhibuerunt dicto Vicario ad finem quod non contraveniret nec impediret dictos Executores in eorum iurisdictione et potestate cuiquidem Vicario facta erat fides de privilegio nec oppus erat fieri copiam de eodem dictis Guillermmum Bruguera et eorum consortibus prenominatis cum solummodo dictum privilegium allegaretur et exhiberetur contrafactum et processum quem faciebat dictus Vicarius et non contra partem predictam et ex facto Vicarii dumtaxat Iurati conquerebantur et ad id privilegium allegabatur, pro tanto illis et aliis attentis que movere possunt annum cuiuslibet, iudicandis prefatus dominus Locumtenens decrevit et pronunciavit male per dictum Vicarium civitatis pronunciatum et mandatum fuisse de supercedendo in executione antedicta et de copia dicti privilegii dictis partibus facienda, ac bene et iuste a dictis pronunciatione et mandato dicti Vicarii per partem dictorum Iuratorum appellato extetisse, decernente etiam dictam executionem debere et posse fieri per dictos Executores contra dictos Guillermmum Bruguera et alios prenominatos eius consortes in dictis peccunie quantitibus mandato dicti Vicarii non obstante, servata in omnibus forma privilegii regii iam dicti. Ex hac tamen declaratione nullo preiudicio generando dicto Vicario in sua comissione regia predicta de qua uti valeat et cognoscere iuxta formam eius et tenorem.

Lata fuit et publicata presens declaratio die et anno predictis, presentibus dictis Petro de Villauro, sindico et procuratore dictorum Iuratorum, et Guillermmum Bruguera, Bernardo Çaserra, Francisco Colomines, Matiano Vaquerisses et presentibus testis discretis Andrea de Valeriis, Rigaldi de Ortis, jurisperiti, Berengario Stanyolli, baiulo reverendi Episcopi Gerundensis, Franciscus Cavallerii, Raymundo de Avasiis, Petro Albertí et pluribus aliis.

Sig+num mei Guillermmum Miafredi, publici auctoritate regia notarius Maioricarum et totius dicionis eiusdem, regentisque curiam honorabili domini Locumtenenti predicti, qui de mandato ipsius domini Locumtenentis et ad requisitionem et postulationem dicti Petri de Vilauro, notarius, predicta omnia scribi feci a libro extraordinario dicte curie fideliter et legaliter et modo solito signo clausi ac presentem cartam sigillo dicte curie apendicio comuniri.

Doc. 3

1380, octubre, 16. Lérida.

Capítulo de las cortes de Lérida por el que se restituye el oficio de los Jueces Ejecutores.

A.R.M., Llibre de Sant Pere, f. 95 ; Llibre de Corts Generals, f. 73.

[40] Item com en temps passat ans de la pramàtica sanció fossen dos Execudors los quals estant en la sala dels Jurats diffinien e determenaven prestament, ab consell dels dits jurats e de altres notables persones que aquí leugerament podien haver, les questions e

contrasts de les ajudes e imposicions e altres a lurs officis pertanyents, e ara per la pramàtica sanció sia estat ordonat, en lesió e derogació del privilegi dels Execudors al dit regne atorgat, que el dit ofici sia regit e administrat per los Cònsols de la Mar, los quals ocupats per lur ofici no poden profitosament lo dit ofici de Execudors exercir, de que.s seguexen grans dans a les ajudes e imposicions, de les quals per la dita raó, no fan tan gran preu. Per tant demanen que.l dit ofici de Execudors daquiavant sia exercit segons forma e manera en lo dit privilegi contenguda e ans de la pramàtica sanció acostumada e observada. = Plau al senyor Rey, Narcisus promotor.

Doc. 4

1395, enero, 26. Barcelona.

Juan I otorga a la Universidad de Mallorca el privilegio de que el Ejecutor pueda hacer pregonar las ordenanzas y capítulos aprobados por los jurados cuya ejecución le corresponde, sin licencia del gobernador.

A.R.M., Llibre d'en Rosselló Nou, f. 288.

Nos Joannes Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Vestri dilectorum et fidelium nostrorum Iuratorum et proborum hominum ac Universitatis Civitatis et Regni Maioricarum, quos ad succurrendum nostris necessitatibus satis promptos hucusque reperimus oportunitatibus locumdantes, tenore presentis supplicationibus inde nobis humiliter fidelibus nostris Orticio de Sancto Martino, domicello, Jacobo Aymerici, cive, et Jacobo Arbona, loci Sullaris insule Maioricarum, nunciis vestris nunc in curia nostra presentibus, volumus et ordinamus ac providemus vobisque dictis iuratis et probis hominibus ac universitati concedimus quod de cetero Executor domus Iurarie Maioricarum qui nunc est et pro tempore fuerit, nostri vel Gubernatoris aut cuiusvis alterius officialis non petita licentia nec obtenta possit licite et impune amodo, ex facultate plenaria quam sibi cum presenti conferimus, omnes ordinationes et capitula per vos dictos iuratos et Consilium Maioricarum facta et fienda super quibusvis actibus seu negociis quorum iuredictio, cognitio et executio dicto executori et eius officio pertineant seu expectent voce preconis per loca solita cum, quando et quociens voluerit et sibi expediens videbitur facere publicari esto quod alias preconizationes predictas fieri facere non consueverit temporibus retrolapsis, mandantes per eandem expresse et de certa scientia gubernatori, vicariis, baiulis et aliis officialibus nostris ac preconibus publicis dictorum civitatis presentibus et futuris ad quos spectet eorumque locatenentibus, sub nostre ire et indignationis incursu ac pena mille florenorum auri nostro errario irremisibilibiter applicandorum, quatenus concessionem nostram huiusmodi firmiter teneant et observent dictumque Executorem ea uti libere permittant predicti precones super faciendis dictis preconizationibus sibi pareant et non contraveniant quavis causa. In cuius rei testimonium hanc fieri et sigillo nostro pendenti iussimus communiri. Datum Barchinone vicesima sexta die januarii anno a nativitate Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo quinto, regnique nostri nono. = Vidit Sperandus. = Rex Joannes.

Doc. 5

1399, agosto, 12. Zaragoza.

Martín I atribuye al juez Ejecutor la jurisdicción en las causas que se siguen entre los compradores de ayudas y sus socios y fiadores, para que la Universidad perciba sus derechos sin demora.

A.R.M., Llibre d'en Rosselló Nou, f. 288v-289.

Martinus Dei gratia Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Fideli nostro cuicumque Executori debitorum domus Iurarie Maioricarum presenti et qui pro tempore fuerit. Salutem et gratiam. Ad humilem supplicationem pro parte Universitatis Regni Maioricarum pro hiis nobis humiliter factam vobis dicimus et mandamus de certa scientia et expresse quatenus modo et forma quibus et prout cognoscitis et estis iudex de emptoribus adiutarum et impositionum et aliorum iurium Universitatis predictae cognoscatis et sitis iudex de omnibus et singulis contrastibus qui emerint et fuerint inter dictos emptores ex parte una et fideiussores, socii et parsonerios eorum in predictis ex altera, posito quod dictos fideiussores, socii et parsonerii de et pro predicti obligati non fuerint Universitati predictae nam hac de causa lites cessabunt et brevius dicte satisfiet universitati in pretiis dictarum impositionum et aliorum iurium predictorum. Nos enim vobis in et super predictis omnibus et singulis et ea quovis modo tangentibus vices nostras commitimus plenarie cum presenti et per quam precepimus Gubernatori regni, Baiulo, Vicario civitatis Maioricarum et aliis officialibus regiis dicti regni ad quos spectet presentibus et futuris vel locatenentibus eorudem quatenus provisionem nostram huiusmodi teneant firmiter et observent et faciant ab aliis et observent inviolabiliter observari et non contrafaciant vel veniant aliqua ratione vel causa. Nec minus dicti Vicarius et officiales processus et questiones nunc coram eis hac de causa pendentes vobis in continenti remitant vel remiti faciant alio mandato a nobis super hiis minime petito seu expectato. Quoniam nos, ipsis Vicario et officialibus cognoscendi de cetero de predictis, omnem tollimus potestatem serie cum eadem provisionem vero huiusmodi valere volumus et tenere dum nobis placuerit et non ultra.

Datum Cesarauguste XII die augusti anno a nativitate Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo nono. Matias Vicecancellarius.

Doc. 6

1403, noviembre, 1. Valencia.

Martín I confirma los privilegios del Ejecutor y ordena al gobernador y otros oficiales reales que no le impidan el ejercicio de su jurisdicción, incluso cuando afecta a caballeros, generosos u hombres de 'paratge'.

A.R.M., Llibre d'en Rosselló Nou, 289v-290v.

Martinus Dei gratia Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Nobili et dilecto consiliario ac camarleno nostro Rogerio de Montecateno, militi, gubernatori nunc Regni, necnon et fidelibus nostris quidem vicario, baiuloque civitatis Maioricarum et aliis universis et singulis officialibus

regiis predictorum civitatis et regni presentibus et futuris ac etiam locatenentibus eorum, dilectionem plenariam cum salute. In nostri regali presentia vel conspectu exposuit supplicando fidelis noster Joannes Celeme, civis et nuncius predictorum civitatis et regni Maioricarum, pro istis et aliis nostrum ad culmen novissime per juratos universitatis regni et civitatis ipsorum transmissus, quod licet Executor debitorum domus Iurarie Maioricarum qui solus et unus existit et qui etiam de militari aut civium vel mercatorum universitatis predictae statu iam potest existere vel assumi secundum aut iuxta electionem et voluntatem Generalis Consilii universitatis pretacte quod penitus ex privilegiorum regalium dispositione virtute etiam vel tenore eligere illum potest, extiterit solitus cognitiones habere et executiones plenarias facere in se contra quoslibet debitores Universitatis preambule etiam si et illi extiterint generosi vel de paratico homines, et in istis quovismodo Executor predictus mandato, inhibitione aut supersedimento vestri Gubernatoris aut vestri locumtenentis pretextu etiam vel virtute appellacionis sive recursus secundum antiqua privilegia regia super dicti Executoris officio impertita, donata etiam vel indulta non debeat perturbari seu etiam et impediri, precipue cum ex cognitionibus aut executionibus suis predictis appellatio nullomodo emitti etiam vel recursus habere non possit nec memorant privilegia supradicta. Verumtamen aliqua sepius per vos Gubernatorem antedictum vel vestrum locumtenentem obstacula in atque super cognitionibus aut executionibus necnon et aliis supradictis Executori prefato in evidentem atque notoriam lesionem privilegiorum superius narratorum iniustius apponuntur presentitur etiam et impediuntur. Quare circa huic a nobis per nuncium antedictum petito remedio competenti vobis et singulis vestrum dicimus et mandamus quod de certa scientia et expresse sub ire et indignationis nostre incursu ac pene duorum milium florenorum auri de Aragonia vestris de bonis irremissibiliter habendorum et nostro aplicandorum erario, necnon sub privatione officiorum vestrorum quatenus amodo nullis futuris temporibus Executori predicto qui nunc est vel fuerit etiam in futurum obstacula, impedimenta, obiecta vel alia quevis contraria directe vel etiam indirecte privilegiis antedictis et menti eorundem in atque super cognitionibus, executionibus vel aliis supradictis nullomodo apponere seu prestare sive impedire presumatis etiam vel temptetis quibuslibet privilegiis aut statutis, concessionibus, provisionibus, litteris sive cartis generalibus vel specialibus subsecutis dubitationes in ferentibus novetatibus antedictis etiam si haberent quod milites, generosi et vel homines de paratico inter se causas civiles aut criminales tractantes sive ducentes de foro exhamine vel districtu vestri Gubernatoris existerent obsistentibus nullomodo si previus executor solitur cognoscere et iusticiam facere de eisdem cum tam super cognitionibus quam super executionibus debitorum universitatis iamdicte utpote impositionum et adiutarum ac talliarum, peytarum et aliarum exactionum vicinalium sit ordinarius et existat, alia si a vobis vel aliquo vestrum quod minime credimus aliqua mandamenta supersedimenta aut alia quevis contraria in atque super iam dictis executori iam dicto quovismodo fierent ipso iure sint nulla nulliusque efficacie seu valoris. Et ipse nichilominus Executor eisdem nullatenus obedire vel obtemperare astrictus existat aut etiam teneatur.

Datum Valentie prima die novembris anno a nativitate Domini Millesimo quadringentesimo tercio. Dalmatius vidit.

1651, abril, 29. Aranjuez.

Carta Real por la que se resuelve en favor del Ejecutor un conflicto de jurisdicción con el Tribunal de la Inquisición.

A.R.M., Códice 32, f. 122v.

El Rey

Egregio Conde de Montoro, pariente, mi Lugartheniente y Capitán General. Nobles Magníficos y amados consejeros. Haviendo visto con particular atención la competencia que se movió en esse Reyno entre mi Jurisdicción Real que exerce essa ciudad por medio del Executor de las causas de las franquesas, y el Tribunal de la Inquisición, sobre la que pretende Leonardo Burgues Çaforteza, cavallero de la orden de Alcántara y familiar y depositario del Santo Officio, en el derecho del queso procedido de su ganado que ha apasentado en herbajes de otros dueños que no son francos y toca la cobranza a los conductores deste derecho, y lo que este mi Consejo Supremo y el de la General Inquisición me han representado en la materia, he resuelto que se remita el conocimiento de la causa al Juez Executor de la Ciudad a quien toca en virtud de privilegios reales, y así os lo advierto para que lo tengais entendido, y a la Ciudad escribo en la misma conformidad. Dado en Aranjuez a XXIX de abril MDCLI. = Yo el Rey

Doc. 8

1657, mayo, 25, Mallorca.

Sentencia por la que se deniega la apelación ante la Real Audiencia, como tercera instancia, de sendas sentencias conformes dictadas por el juez Ejecutor, por no existir notoria injusticia ni vulneración de capítulos.

A.R.M., Códice 32, ff.166-167 ; Suplicacions 75, ff. 251-254.

Attento constat de sententia facta per Iudicem Executorem Universitatis et Regni Maioricarum cum consilio doctoris Nicolai Mora, publicata 21 februarii 1652 condempnatum fuisse Matheum Albertí, dierum majorem, parochiae de Banyalbufar, ad solvendum Joanni Baptiste Sastre, mercatori, olim conductoris juris quinti ius ex vino quod dictus Albertí intravit ad presentem civitatem ad illud vendendum toto tempore quo fuit conductor dicti iuris una cum interesse a die litoris mote uti et quemadmodum pro parte dicti Sastre et sindici Universitatis qui in presenti litte comparuit et partem fecit, fuit et est pretensum adversus dictum Albertí ex quo de eorum intentione constitit prout de jure in hoc iudicio petitorio, a qua quidem sententia pro parte dicti Albertí extitit appellatum ad eundem Executorem cum interventu Magnificorum Juratorum, et deductus per eum gravaminibus et aliis pretensionibus nihilominus fuit confirmata cum alia facta cum consilio doctoris Josephi Bassa, publicata 23 novembris 1652. A qua pro parte eiusdem Albertí fuit interposita appellatio tam per viam recursus quam alias et appellationis causa ad hanc Regiam Audientiam introducta et prosequuta notificando eam Joanni Baptiste Sastre tantum qui consentit dicte comissioni cum sua prima scedula oblata 24 dezembris 1652 in quo petiit dictam sententiam a qua confirmari.

Et licet pro parte dicti Albertí pretensum sit et pretendat adeo fuisse contestatam hanc tertiam instantiam inter eum et dictum Sastre quod intraverint super meritis facti principalis justitie scilicet vel iniustitie a qua et sic presens iudicium debere finiri et terminari in hac Regia Audientia et non remitti ad Iudicem Executorem. Verum meritis utriusque processus attentis constat non solum agi de interesse dicti Sastre respecti utilitatis iuris quinti vini pro tempore quo fuit illius conductor, verum etiam primario et principaliter de interesse Universitatis tam ratione proprietatis eiusdem iuris quam jurisdictionis Executoris jurium Universitatis et Regni qua propter illius sindicus comparuit et partem fecit in prima et secunda instantia assistendo et coadiuvando pretensionem dicti Sastre adversus dictum Albertí, et in hac tertia instantia pro parte eiusdem syndici fuit oppositum iudicium hoc fuisse finitum propter bonas sententias conformes factas per dictum Executorem, qua rei iudicatæ auctoritatem obtinere debent iuxta regia privilegia dominorum Regum recolende memorie Jacobi, expedita 14 kalendis novembris 1336, Martini, prima novembris 1403, et Alfonsi 14 febroari 1444, concessa iurisdictioni dicti Executoris cui exceptioni adhesit dictus Sastre et in ea perseveravit non obstante appellatione per dictum Albertí interposita tam in vim recursus quam alias ad Regiam Audientiam, cum paria sint non interposuisse recursum vel illum absque legitima causa interposuisse constat siquidem ex tela processus hanc etiam instantiam fuisse introducta non in vim recursus nec etiam observatam formam prescriptam in Regia Pragmatica, de qua veniebat committenda ad recognoscendum et verbum faciendum et solum fuisse commissam modo quo solent committere cause appellationum nottoris defectus estili Regia enim Audientia solent se intromittere in causis Executoris, Clavariorum, Consulium Maris, et similem in vim recursus interpositi ob supremam principis superioritatem, quando constat de denegatione iustitie vel de manifesta iustitia ob contrafactionem alicuius capituli, neutrum vero horum constat resultare ex processu immo iuris dispositione et regionum privilegiorum attentis constat de justitia sententiam dicti Executoris tam in prima quam secunda instantia respectu dispositionum illarum, stante precipue declaratione facta per Regium Cancellarium 6 martii 1657 inter curias secularem et ecclesiasticam qua mediante fuit declaratum ius quinti de quo agitur impositum fuisse in laico bibente et sic clericum vendentem vinum de bonis patrimonialibus teneri ad restitutionem dicti iuris indebite recepti a laico quod fortius urget dicto Albertí excipiente ad similitudinem clerici, et licet per concessum dicti Sastre cenceatur prorrogatum hoc iudicium non potuit ex eo preiudicare non solum dicto sindico cui non fuit notificata introductio et commissio causae prout erat ei notificanda cum esset colligans et ad eum spectabat et spectat principali interesse dicti iuris quinti, et sic iuste opposuit de illegitimitate et incompetencia iudicii deficientibus requisitis de super expressis, verum etiam iurisdictioni Executoris peculiaris iudicii similium jurium Universitatis cum sit apposita clausula irritans in dictis regiis privilegiis per quam efficitur quod partes non possunt in alium iudicium consentire in preiudicium iudicis peculiaris nisi in casibus supra expressis.

Ideo et alias, Sua Illustrissima Dominatio, insequendo conclusionem in Regia Audiencia sumptam, pronunciat, sententiat et declarat locum non fuisse nec esse pretense appellationi seu recursui interposito ad hanc Regiam Audientiam per dictum Matheum Albertí, dierum majorem, et eum his sublata inhibitione expedita 23 decembris 1652 fore et esse remittendas partes et causam prout cum presenti remittit ad dictum Iudicem Executorem qui partibus justitia ministret iuxta provisionem per eundem Executorem factam inter partes 27 martii 1647 que in iudicatum transiit non obstantibus quibuscumque in contrarium dictis, deductis seu allegatis, neutram partem in expensis condemnando sed pro bistractis solitam executionem fieri mandat. = Vidit Guells.

RESUM

El artículo estudia la figura del Juez Ejecutor de la Juraría, oficial encargado de declarar y ejecutar las deudas tributarias contraídas con la Universidad y Reino de Mallorca, a lo largo de su dilatada vida institucional. Se analizan los conflictos de jurisdicción con los tribunales ante los que estaban aforados los grupos privilegiados que se pretendían exentos de tributos, y las especialidades del procedimiento seguido ante su curia. En definitiva, el trabajo profundiza en el estudio de los mecanismos de autotutela judicial de la Administración del Reino.

ABSTRACT

The article examines the figure of the *Juez Ejecutor de la Juraría*, who is the officer in charge of declaring and executing the tributary debts owed to the *Universitat* and Kingdom of Majorca, along his extended institutional life. This study analyzes the jurisdictional conflicts between the *Juez Ejecutor* and the special courts before which appeared those privileged groups that pretended to be tax exempt, and the specialities of the procedure followed before their court. After all, the work deepens in the study of the Kingdom Administration's mechanisms of judicial self tutelage.

BÉNS COMUNALS I CONFLICTES ANTISENYORIALS: LES COMUNES DE MURO I SANTA MARGALIDA (SS.XVI- XVIII)¹

GUILLEM BARCELO I RAMIS

INTRODUCCIÓ

Les terres comunals constituïen una font essencial de recursos naturals per a les economies pageses, atès que subministraven llenya, fusta, pastures, caça i, en el cas que ens ocupa fins i tot pesca. En aquest sentit Rodney Hilton adverteix que, l'economia agrària, encara que estava basada en la possessió de la terra explotada mitjançant unitats familiars individuals, tenia també un component col·lectiu molt important, derivat de l'accés comunitari a terres i boscos². Aquest usdefruit comunal, segons Hilton, seria el que determinaria en gran part l'alt grau de cohesió de les comunitats rurals medievals. És en aquest darrer aspecte que volem centrar el treball, a partir de l'estudi dels conflictes a les comunes de Muro i Sta. Margalida (anomenades comunes del Braç) les quals es trobaven fortament arrelades a l'economia agrària d'ambdues viles, que no dubtaren a plantar cara a l'intent dels senyors de Son Sant Martí³ -possessió on s'ubicaven les comunes- d'apropriar-se totalment l'usdefruit de les expressades terres.

El resultat del treball ha de constituir una visió parcial per necessitat, atès que aquest estudi s'hauria de relacionar amb una anàlisi de l'estructura de la propietat i de les relacions socials de producció existents en el període abarcat. El que pretenem, però, és simplement analitzar un exemple clar d'un tipus de conflictivitat rural -entorn els béns comunals- molt extesa arreu d'Europa, sobretot a partir de la readequació del poder feudal que es produeix després de la crisi dels segles XIV-XV.⁴

Tanmateix, cal advertir que les disputes entorn les comunes del Braç es remunten a pocs anys després del seu establiment, el 1272, i es perllonguen fins ben entrat el segle XX,

¹ Aquest article ha pres forma a partir d'un treball de curs de quart d'història (95/96). Vull agrair a Antoni Mas que fos ell qui em donàs la idea i l'empenya per iniciar aquesta i altres investigacions, així com les moltes hores que m'ha dedicat per parlar sobre aquest tema.

² Rodney HILTON: *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Barcelona, 1988, 15.

³ La possessió de Son Sant Martí no prendrà aquest nom fins a finals del segle XVI o principis del XVII, tot i que el llinatge Sant Martí en detenta el control exclusiu a partir de finals del XV. Fins a finals del segle XVI es coneix la possessió amb el nom de El Rafal -en realitat estava formada per diversos rafals. Nosaltres ens hi referirem sempre com a Son Sant Martí.

⁴ Peter KRIEDELTE: *Feudalismo tardío i capital mercantil*, Barcelona, 1994, 24. L'autor descriu tot el procés de creixement i sortida de la crisi baixmedieval, i posa un especial èmfasi en el procés d'acumulació de terres per part de la noblesa feudal (procés de recuperació del domini útil de la terra i cessió en arrendament, per solucionar així l'irrendibilitat de les antigues formes de cessió -emfiteusi,...-). Així, *su finalidad era disponer libremente de la tierra, sin limitaciones de derechos colectivos de ningún tipo*.

Per al cas específic de Mallorca s'ha de destacar la descripció i sistematització d'aquest procés que realitza Gabriel JOVER: "Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)", *Recerques*, 33, 1996, 9-31.

però és a partir del segle XVI quan aquestes disputes prenen forma d'enfrontaments i conflictes entre senyors i pagesos per obtenir la possessió de les terres. En conseqüència aquests conflictes s'haurien d'emmarcar dins el període de consolidació de les grans concentracions de terra en mans nobiliàries, que comportarà l'aparició de lluites pel control de les reserves de terra,⁵ de tal manera que durant els tres segles estudiats sovintejaren els plets interposats davant l'Audiència, així com els conflictes sobre els terrenys en disputa, en un intent per part dels pobles de Muro i Sta. Margalida de mantenir l'usdefruit de les seves terres comunals. Processos semblants ocorregueren a altres indrets de l'illa com és el cas del poble de Petra que, tal com indica Gabriel Jover, també a través de plets i conflictes fou com els pagesos d'aquest poble aconseguiren mantenir les seves comunes fins el segle XIX.⁶

Des del seu establiment i fins als anys trenta del present segle les que foren comunes de Muro i Sta. Margalida anaren sofrint diverses variacions, tant pel que fa a les dimensions i confrontes que originalment tenien, com a les servituds de què foren objecte, i fins i tot, pel que fa als usufructuaris que hi tenien dret. Aquesta zona comunal estava delimitada i condicionada per la seva situació d'aïllament entre l'Albufera de Mallorca i la mar. Situada al nord-est de l'illa, a la zona costanera a l'est de la badia d'Alcúdia, formant part del que havia estat el juz' islàmic de Muruh, abarcava el que avui és la Platja de Muro -més un bocí que avui pertany a Alcúdia- i un troç de pinar que s'endinsava dins la possessió de Son Sant Martí.

Segons el document de l'establiment⁷ -de 1272-, les comunes feien partió al nord-est amb la mar, al sudoest amb l'Albufera, al sud amb els rafals pertanyents aleshores al comte d'Empúries i al Bisbe de Girona -que posteriorment formaran Son Sant Martí-, i a l'est amb l'alqueria de Sta. Eulàlia.⁸ Per tant ens trobam davant un llarg braç de terra que devia mostrar un aspecte bastant divers -perceptible parcialment encara avui dia-, que anava des de la zona dunar de la costa, on ara hi trobam borró, card marí, lliri blanc de marines i el rave de mar, fins a l'interior, on s'hi troba ginebró de fruit gros i el pinar -amb nombroses espècies com la mata, l'arrija, el romaní, orquídees...-.⁹ A més a més, dins el rafal que englobava les comunes s'hi trobaven uns estanys -anomenats també salines- que antigament comunicaven amb l'Albufera, però que en el segle XVIII havien quedat totalment aïllats.¹⁰ La zona del Braç s'afegiria posteriorment a altres rafals i formaria la possessió de Son Sant Martí, confonent-se sovint els límits de la zona comunal amb la zona estrictament de la possessió. Cal dir que la part del Braç i la zona interior fins a les cases de la possessió estaven en alou de la Baronia del comte d'Empúries, mentre que la resta de la possessió es

5 Gabriel JOVER: "Endeument, desigualtat econòmica..."; 29, assenyalava que a la conflictivitat antifeudal i antifiscal que havia centrat les lluites pageses dels segles XIV i XV s'hi hauria d'afegir després la lluita pel control de les reserves de terra allà on els drets d'accés i usdefruit no eren clarament definits...

6 Gabriel JOVER: "Endeument, desigualtat econòmica..."; 28.

7 AMSM, pergami núm.1.

8 En el document no s'esmenta la partió de la zona nord-est, encara que per documents posteriors sabem que limitava amb el pont d'Alcúdia, allà on desembocava naturalment l'Albufera -i per això mateix no es degué consignar aquesta partió. No s'ha de confondre amb s'Oberta, que és la sortida a la mar que es formà l'any 1851 -i on es construí posteriorment el Pont dels Anglesos.

9 Pere Fiol et alii: "Muro", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 11, 1993, 265.

10 Gerónimo DE BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca. 1789. Transcripción del manuscrito de la biblioteca municipal de Palma*, Palma, 1983, 115. Aquest autor ens descriu la zona de la següent manera: 23 el camino que desde Muro, dando la vuelta por las casas del predio Son San Martí, el pinar llamado el Bras y dicho puente, va a la ciudad de Alcudia. Los ns. 24, 25, 26, 27 y 28 significan las casas del predio Son San Martí, los prados y pinar y el cerrado de novales de dicho predio. El 29 son los estanios, comunes para la pesca y caza al público de la villa de Muro. Se llaman los Replans y el Llarch y no tienen comunicación alguna.

trobava en alou del bisbe de Girona. Però com resulta evident, al llarg dels segles els límits esdevindran borrosos i aquesta distinció ja no quedarà tant clara.

Les fonts que hem emprat per a la realització del nostre estudi procedeixen bàsicament de tres llocs diferents: per una banda hem acudit als arxius municipals de Muro i Sta. Margalida, d'on hem extret informació principalment de les actes dels consells d'universitat. La tercera font emprada ha estat el fons de l'Arxiu Torrella, dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. A l'Arxiu Municipal de Muro hem consultat també un llibre¹¹ que recull bona part del procés del primer plet que enfrontà a les universitats de Muro i Sta. Margalida amb els Sant Martí, encara que el mal estat d'aquest llibre ens ha impedit consultar-lo sencer. Consideram que les fonts són prou diverses com per haver arribat a una visió més o menys equilibrada dels fets i els processos que se seguiren, ja que ens han permès contrastar els diversos punts de vista, sempre parcials, de cada una de les parts.

I.- ESTABLIMENT I EVOLUCIÓ DE LES COMUNES

Hem d'entendre l'establiment dels espais comunals com una pràctica habitual dins la lògica de l'expansió del sistema feudal, i a Mallorca dins el context del repoblament de l'illa, com una concessió feta als habitants que participaven en aquest procés després de la conquesta feudal catalana. Per tant, els senyors afavoririen la cessió d'espais d'aprofitament comunal en els primers moments d'organització i repartiment de Mallorca.

És dins aquest context que el procurador del comte d'Empúries, Bernat de Corne, en una acta d'establiment de l'any 1272 feta a favor de Vidal de Torrent, Bernat Trobat i Pere Carbó, en la qual els cedia en emfiteusi un bosc anomenat el Pinar [Braç], -situat a la parròquia de Sta. Margalida de Muro,¹² per a pastures i demés utilitats (mentre que el Comte es reservava l'usdefruit de les salines), cedia el dret d'aprofitament de la llenya del mateix bosc a tots els habitants de la parròquia de *Sete Margarita et de parroquia St Joannis de Muro*¹³.

El document de l'establiment és prou clar a l'hora d'assenyalar les servituds comunals a les quals estava subjecte l'expressat bosc. S'esmenta clarament que els habitants dels dos pobles tan sols podien aprofitar la llenya, i no les pastures o els estanys que ja s'havien reservat per a altres usufructuaris.¹⁴ Tot i això podrem observar com ben aviat aquestes terres seran assimilades com a terres comunals en el sentit més ampli de la paraula, ja que els pagesos acostumaran a fer-les servir per tot el que havien de menester. Des de

11 AMM, llibre 944.

12 Cal fer una observació molt important referent al topònim Sta. Margalida de Muro:

-En el segle XIII, després de la conquesta catalana, el territori corresponent al districte musulmà de Muruh fou adjudicat, mitjançant el *Llibre del Repartiment* (1232), al Comte d'Empúries. A Mallorca s'establí una organització parroquial, base per a l'administració jurisdiccional, i el districte de Muruh quedà dividit en dues parròquies: Sant Joan de Muro i Sta. Margalida de Muro, documentades a la butlla d'Innocenci IV - 1248-(Pere Fiol *et alii*: "Muro", 266). La parròquia de Sta. Margalida de Muro es troba datada uns anys abans, el 1241 (MAS, COMPANYY, CAMPINS: "Santa Margalida", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 15, 1991, 159-160). Per tant s'ha de tenir clar que quan un document esmenta la parròquia de Sta. Margalida de Muro es refereix només a l'actual municipi de Sta. Margalida -amb Maria de la Salut-, i quan parla de Sant Joan de Muro es refereix a l'actual municipi de Muro -amb Llubí inclòs.

Un exemple clar ens el donen els documents de l'època: *inter homines villa et parrochie Sant Johannis de Muro ex una parte, et homines ville Sancte Margarita de Muro ex altera...* AMSM, Pergamí núm.3. Document d'agost de 1321.

13 AMSM, pergami núm.1.

14 *Et similiter, retineo et exipio, quod tota fusta que ibi est et de caetero fuerit, sit communis, semper et ad usum et ad emprimentum omnium gentium que nunc sunt, uel de cetero fuerint de predicta parroquia Sete Margarita et parroquia St Joannis de Muro.* AMSM, pergami núm.1.

l'aprofitament lícit de la fusta per fabricar cines o bigues per a cases,¹⁵ de llenya -ja fos per utilitat domèstica, per fer carbó¹⁶ o formiguers-, fins a la utilització "il·lícita" de les comunes per pasturar el bestiar o pescar en els estanys.¹⁷ D'aquest fet, i d'altres com la incertesa davant els límits dels comunals, derivarà la posterior conflictivitat amb els senyors de Son Sant Martí.

Un aspecte que cal ressaltar del document de l'establiment és la ubicació que dona al pinar del Braç, el qual situa dins el terme de la parròquia de Sta. Margalida de Muro,¹⁸ quan semblaria més coherent, des d'un punt de vista geogràfic actual, que aquesta zona hagués estat adjudicada a la parròquia de Sant Joan de Muro -al la qual pertany avui.¹⁹ L'explicació que podria semblar més raonable, si bé tan sols l'apuntam a tall d'hipòtesi que s'hauria de sotmetre a comprovació, seria que els habitants de Muro haurien hagut de passar, antigament, per dins el terme de Sta. Margalida per poder accedir al territori de les comunes, a causa que la zona pantanosa de l'Albufera podria haver arribat bastant més a la dreta d'on arriba avui dia.²⁰

Segons Gabriel Alomar, el camí de les Marjals antigament era *una desviació cap a tramuntana del camí de Sa Pobla, que passava prop de les cases de Vinromà i Son Claret, i seguia cap a Son Mieres i Son Sant Joan, per acabar al lloc Amarador, on els murers, poblers i margalidans, segons ordre del lloctinent del 1514, devien amarrar el cànyom i el lli. En aquell temps no arribava a la mar pel fet d'arribar a l'obstacle que representava la llacuna de l'Albufera.*²¹ Després aquest autor parla del camí de la Mar del qual diu que passava *prop de l'abundant font de Son Morei i de les terres d'en Parera i les de la cavalleria dels Sant Martí, per arribar a la mar no gaire lluny de la possessió Santa Eulàlia, damunt la línia que separa ambdós termes de Muro i Santa Margalida.*

Potser aquest camí es perdia dins el terme de Sta. Margalida per poder arribar a la mar, i per tal motiu la zona del Braç fou adjudicada a la parròquia de Sta. Margalida. Aquest fet no afectà, en un principi, a l'ús de les terres comunals, si bé amb el temps la zona començà a ser administrada per Muro, possiblement per la major coherència de la partió d'ambdós termes en línia recta cap a la mar.

15 *...ad emprivium in dicto pinario, modo ad boscandum et faciendum dentals, canetas, manechs de terjas, talaras, espigons, jous, brujons de furno, pexas de barracas e de estables...*AMSM, Llibre d'actes de pergami en substància, núm.7 (any 1338).

16 Els ferrers se n'aprofitaven per fer les síges de carbó. Així, a tall d'exemple, el 1769, Bartomeu Martorell, en nom de l'Ajuntament de Muro, es dirigeix al comte d'Aiamans per comunicar-li que l'Ajuntament havia concedit permís a Bartomeu Cladera, ferrer, per tallar pins i fer una sitja de carbó per a la seva botiga, *y como el expresado Cladera no pueda fabricar la expresada sitja dentro de dicho predio Son San Martí sin el permiso de V.S. por ser el territorio propio suyo...*(ARM, AT-417, s/f).

17 *...axí mateix han sempre acustumat a pescar dits habitants en dits estanys, y han venut lo pex en la plasa de Muro públicament...*(AMM, llibre 944, s/f) És una declaració de Martí Perelló, notari, el 9 d'abril de 1579.

18 *...dono et stabilio, ad pasturandum et ad omnia alia que vobis plauerint faciendum, vobis Vicali de Torrente, et Bernaro Trobatí et Petro Carbona, ad pasturandum et vestris perpetuo quandam quantitatem cuiusdam boschi, que vocatur pinar, et est in parroquia Ste Margarita de Muro, et tenetur per dictum dominum comitem et suos, eo quia est in portione sua.* AMSM, pergami núm.1. (El subratllat és meu)

19 Sobre aquesta qüestió hi hagué un plet a finals del segle XIX, el qual també hem estudiat, i que representa un treball de 5è curs d'història. Guillem BARCELÓ: *Conflictivitat rural i béns comunals a la fi de l'Antic Règim. El cas de les comunes de Muro i Sta. Margalida a la zona litoral del Braç de Son Sant Martí*, treball de curs inèdit, Mallorca, 1997.

20 Aquesta hipòtesi ha estat apuntada per l'historiador Antoni Mas en les nombroses converses tengudes amb ell respecte a aquest tema. Per tant, s'ha d'entendre com el que és i no com una afirmació definitiva.

21 Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III, 1350-1516*, Muro, 1990, 35-36.

1.1.- LA CONSOLIDACIÓ DEL DOMINI DE LA TERRA I ELS PRIMERS CONFLICTES

Fins a la segona meitat del segle XV les terres que estam estudiant foren objecte de contínues vendes, establiments i canvis en el seu domini -quasi sempre útil- (relació de traspessos que ens permetem omitir per raons d'espai òbvies). Volem deixar constància, però, de la gran facilitat amb la qual passaren d'unes mans a altres, amb tot el que això suposava per a uns terrenys subjectes a servituds comunals. Per tant, entenem que els conflictes anteriors al segle XVI²² relatius a l'usdefruit de les comunes, si bé aparentment poden semblar de la mateixa naturalesa que els produïts després, no revesteixen, des del nostre punt de vista, la mateixa importància pel que fa a l'enfrontament entre les comunitats pageses i els senyors. En els segles XIV i XV aquestes terres canvien de posseïdor molt sovint, i cada nou senyor pretén ignorar els drets heretats sobre les seves terres per part dels pagesos. Com veurem, els primers conflictes semblen més conseqüència del continu canvi de mans de les expressades terres, en què els nous posseïdors pretenen ignorar -o deixen d'escripturar- els drets comunals, que no de la intenció premeditada, tant dels pagesos com dels senyors, de consolidar un domini i unes pràctiques erosionades al llarg del temps, com sí ocorre a partir del segle XVI.

L'Albufera.

No hem d'oblidar en tot moment que les comunes estaven envoltades d'una zona d'extremada riquesa, tant de fauna marina com terrestre, així com també pel que fa al boscatge i pastures. La mateixa Albufera, tot i no estar sotmesa a cap servitud comunal, era objectiu constant dels furtius que cercaven alleugerir els efectes de l'exacció feudal i fiscal. El domini de l'Albufera és confós, ja que no se sap exactament com estava dividida. A l'època musulmana havia format un districte diferent del de Muruh, i en el repartiment sembla que la meitat fou per a la porció reial i l'altra per al comte d'Empúries. Així, el rei, el bisbe de Girona i els templers hi tenien part, i sabem que Jaume II cedí la seva porció, com a mínim, a Hug Castell,²³ llinatge que també aconseguiria el domini útil de la part en alou de la Seu de Girona.²⁴

Tenim constància de denúncies a pagesos que aprofitaven l'Albufera per aprovisionar-se d'aucells i de peix de forma il·legal, sense el permís dels senyors: les estratègies emprades anaven des de mètodes enginyosos com ara obrir siques a l'Albufera perquè sortís l'aigua, i amb ella el peix,²⁵ fins a entrar dins el llac els vespres a pescar,²⁶ o simplement entrar-hi

22 La major part dels casos d'abans del segle XVI que citarem són extrets dels documentaris realitzats per Ramon Rosselló en els volums de la història de Muro.

23 Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. II. 1229-1349*, Muro, 1989, 63-65.

24 Ramon Castell capbreuà el 1578 la part de l'Albufera en alou de la Seu de Girona: *confés tenir certa part de l'Albufera situada en los termes d'Alcúdia, Muro e la Poble, tinguda dita part sots alou directa sria, de la Seu de Girona, a mercè de lluyisme, Jadriga 30 dies e a cens alodial de 30 L. censals quiscun anys*. ARM, Prot. G-46, f.97.

25 1319, setembre, 12.- El rei Sansç de Mallorca diu al seu lloctinent Guillem de Buadella que per part del bisbe de Girona ha estat exposat que alguns homes de Muro han fet siques a la Marjal i Albufera perquè surti l'aigua, tot i que hi hagi parets de pedra seca per impedir sortir els peixos. Però dit lloctinent, a instància de Berenguer Palet i Bernat Feliu, germans, que tenen l'Albufera major, diu que surten els peixos i són pescats en perjudici del dit Bisbe. Arxiu de Girona, vestuari almoina, perg. núm. 44 (extret del documentari de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. II. 1229-1349*, 196).

26 1400, octubre, 26.- Carta del lloctinent general a tots els batles de la zona dient que Francesc Castell, hereu d'Antoni Castell, Andreu Torrabadal i Miquel Rovira, senyors de l'Albufera major d'Alcúdia, exposen que moltes persones hi entren de nit i pesquen a l'encesa i fitora, cacen cignes i altres auells, fan aües i el peix s'espanta i fan altres mals. ARM, AH 77, f.187v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. III. 1350-1516*, 379).

ignorant la possessió dels senyors.²⁷ Estam parlant de denúncies fetes per part dels senyors, els quals suposam que tendien a exagerar els danys soferts. El que sí és cert és que les crides per prohibir la pesca a l'Albufera havien de ser conseqüència de les constants denúncies, i generalment eren manades pel lloctinent de Mallorca als diferents batles de les viles limítrofes, com ara una de 1330 en què el lloctinent General escriu als batles de Muro, Alcúdia i Uyalfàs, manant que ningú *no gos pescar en l'Albufera manor ni en los estanys, ni en les aygues d'aqueles ab fitores ni ab negun altra artifici ab que puscha pendra pex sinó aquels qui tenen la dita Albufera per lo senyor Rey e per los capdals*.²⁸

El pinar comú.

Una vegada establert el dret d'empru de llenyes en favor de les viles de Muro i Sta. Margalida és de suposar que els pagesos s'acostumaren a fer servir les terres del Braç com un complement necessari per a la seva economia. No és estrany, emperò, que juntament als successius establiments de dites terres arribassin també els primers conflictes derivats de les servituds comunals a què estaven subjectes. El primer enfrontament que tenim datat és de l'any 1338, poc més de seixanta anys després de la donació. Es tracta d'una acta de transacció i concòrdia realitzada entre Francesc Arnau, donzell, i la universitat de Sta. Margalida, a conseqüència del contenciós que el dit Arnau havia tengut amb aquest poble, al qual negava el dret d'usdefruit del pinar comú. El document diu que Francesc Arnau *concedo vobis syndicis predictis [parroquia Sta. Margarita] tam nomine vestro proprio, quam nomine totius Universitatis vestra parroquia, perpetuum ad emprivium in dicto pinario, modo ad boscandum et faciendum dentals, canyetas, manechs de terjas...Ita quod dictum ad imprivium habeatis in dicto pinario et omnia alia necessaria ad laborationes vestras...*²⁹ Aquesta transacció segurament es degué realitzar, o bé perquè estigués a punt de vendre el pinar, o simplement perquè no estava disposat a haver d'afrontar les despeses d'un plet.

El problema de la llenya sembla que s'inicià de bell nou amb Francesc Sa Font cap el 1354, mitjançant denúncies d'aquest encaminades a impedir la sostracció de llenya del pinar de la seva possessió, alhora que feia pagar bans als qui trobava amb llenya.³⁰ Es poden donar casos en què els pagesos es dediquin a maltractar els béns dels senyors, com per exemple matant el bestiar que es troba en el pinar. Hi ha denúncies -són sempre fetes pels senyors- en què, paradoxalment, es recrimina el fet que quan els pagesos entren a pescar en els estanys (recordem que legalment no es té dret a aquest empru) aprofiten per matar el bestiar. En aquest sentit Andreu Parera, que el 1403 té el rafal que fou de Francesc Font, es queixa contra aquells que amb l'excusa de pescar en els estanys i síquies del seu rafal li devoren el bestiar.³¹ Podem pensar que algunes d'aquestes crides encara que anaven encaminades a impedir actes incontrolats, en el fons també pretenien erosionar el dret

27 1360, abril, 17.- Carta del lloctinent general, notificant als batles d'Alcúdia, Huyalfàs, Muro i Sta. Margalida, les queixes de Marc Burguet i Bartomeu des Mas, senyors de l'Albufera i estanys, perquè la gent hi entra a pescar peix i caçar aucellam, trenquen les bardisses i fan altres danys. ARM, AII 21, f.173v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol.III*,..., 342).

28 ARM, AII 4389, f.15 (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. II*, 1229-1349, 211).

29 AMSM, Llibre d'actes de pergamí en substància, núm.7.

30 1354, juny, 10.-El governador de Mallorca diu que l'honorat Francesc Sa Font ha exposat que Berenguer Parera -un dels jurats de Muro- entrà dins un pinar seu per fer llenya; haurà de pagar ban, despeses i restituir la llenya. D'altra banda la Universitat de Muro vol tenir empru al pinar de dit Font. ARM, AIII4, f.94v. i 106v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol.III*, 336).

-1358, agost, 25.-El batle ha penyorat alguns de Santa Margalida que tallaven llenya en el Pinar de Francesc Sa Font. ARM, AII 20, f.171 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III*, 341)

31 ARM, AII 82, f.59v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III*, 380).

comunal de les viles.³² Una pràctica habitual devia ser també la de calar foc al prat de Son Sant Martí amb la finalitat d'aconseguir pastures fresques per al bestiar, encara que en alguns casos el foc resultà realment incontrolat, com tenim datat el 1358 en una ordre del Governador *manant al batle [de Muro] informi de les persones de mal esperit que han calat foc i fet molt de mal en el rafal de Francesc Sa Font.*³³

Amb tot el que hem observat, entenem que els pagesos de Muro i Sta. Margalida realitzaren durant molt de temps una resistència parcial³⁴ al poder aristocràtic, tant pel que fa a l'incompliment sistemàtic de les crides fetes pels lloctinents, com més endavant interposant plets per preservar o recobrar -com tot seguit veurem- uns drets ja arrelats a la consciència col·lectiva.

2.- EL SEGLE XVI: ELS SANT MARTÍ

Tan bon punt començà el segle XVI es produí un fet important en relació al dret d'usdefruit de les comunes. En una acta de donació feta el vint-i-cinc d'agost de 1501, Pere Joan de Sant Joan, senyor per meitat de la baronia del comte d'Empúries, i Salvador Cerdà, en nom de Ramon de Sant Martí -que tenia l'altra meitat de la baronia i a més el domini útil de Son Sant Martí-, cediren als jurats i a la vila de Muro el dret a pescar i caçar en els estanys que es trobaven en el pinar comú. Aquesta donació no contempla a la vila de Sta. Margalida, però hi ha diversos aspectes que cal observar: en aquest document queda palès que els pagesos de Muro i Sta. Margalida acostumaven a pescar regularment a les salines del pinar,³⁵ i el fet que la donació fos només a la vila de Muro és perquè els jurats d'aquesta arribaren a una entesa amb els senyors del domini directe -Sant Joan i Sant Martí- i útil -el mateix Sant Martí- del Braç per fer front a Antoni Castell, senyor de l'Albufera, el qual pretenia que els estanys o salines que hi havia entorn l'Albufera fossin de la seva propietat.³⁶ Tot i això, indirectament es fa una reserva per a poder donar empríu als habitants de Sta. Margalida ja que el document diu que *nos emperò, e los nostras*

32 1356, maig, 28.- El governador comunica al batle de Muro les queixes de Francesc Sa Font contra les persones que entren en el seu Pinar amb cans i li destrueixen el bestiar, així la selvatgina de vaques com altres. ARM, AH 16, f.88v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 339)

-1398, març, 2.- Andreu Parera que té el rafal d'En Font diu que alguns que tenen empríu de tallar llenya, quan hi envien els seus captius menen cans i amb l'excusa de caçar li barregen el bestiar i n'hi maten. ARM, AH 73, f.30 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 376)

33 ARM, AH 20, f.169 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 341).

34 Antoni MAS I FORNÉS: *Una aproximació a l'estructura socioeconòmica del terme de Sta. Margalida al segle XVI i principis del XVII*, inèdit en publicació, 1991, 10. Mas segueix la classificació que fa B F Porshnev de les diferents formes de resistència pagesa, que divideix en: *resistència parcial, fugida i aixecament*. També fa referència a la definició que realitza Rösener de la resistència parcial: *rebuig individual o col·lectiu de determinades prescripcions i obligacions, la infracció de prohibicions establertes i els plets dels pagesos amb els senyors en raó de deures i drets concrets*. Creim que aquesta definició és plenament vàlida i adequada per a l'objecte del nostre estudi.

35 *...e com en las salinas perpetuament los homens de Muro e Sancta Margarita agen acostumat de voluntat nostra e dels nostras pradacessós pescar los peixos qui dins las ditas salinas sa congraguen o congrian, e vendre cens alguna qüestió ne mala veu*. AMM, lligall 2379, pergami núm.8.

36 El conflicte es remunta a principis del segle XV, en què ja es documenten enfrontaments entre els Castell i els senyors del domini útil del Braç, i també dels Castell amb el poble de Muro:

1416, desembre, 19.- Antoni Castell, ciutadà, successor del seu germà Francesc Castell, senyor de l'Albufera major d'Alcúdia, diu que tots els estanys i siquies de les possessions confrontants pertanyen a l'Albufera; ara Andreu Parera [que posseïa el Braç] fa parades per pescar els peixos i prendre els aucells. ARM, AH 94, f.145v. (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 386)

-1428, maig, 28.- Antoni Castell, cavaller senyor de l'Albufera major, diu que molts d'habitadors de Muro cacen aucells i pesquen en els estanys els peixos que acabat l'hivern surten de l'Albufera i passen l'estiu en dits estanys. -aleshores els estanys comunicaven amb l'Albufera- ARM, AH 111, f.97v. (391)

Els senyors de l'Albufera aconseguiren el 1481 el privilegi reial de nomenar un capdeguait amb potestat per posar bans (ARM, AH 213, 8v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 416), la qual cosa degué crear conflictes a la zona, sobre tot amb els senyors de Son Sant Martí.

succedidós, en ninguna manera no puxam als homens da Sancta Margarita algun ampriu donar sino paguan primerament la mitat da todas las macions e daspasas qua per vosaltres en dita castió saran fetas.

De qualsevol manera aquesta donació no afectà gaire -ni als pagesos de Sta. Margalida ni als de Muro- en la pràctica ja consuetudinària de pesca i caça en els estanys, atès que el 1579 ningú no tindrà constància que s'hagués produït cap interrupció en aquestes pràctiques.³⁷ No hi ha dubte, per tant, que es tractà més d'una acció concreta i interessada fruit d'una situació conjuntural determinada, que no d'un acte conscient i de "bona fe" per part dels Sant Joan i els Sant Martí. De fet, un nét del segon serà el protagonista del plet de finals de segle, i li negarà cap classe de validesa al document esmentat.

2.1- El plet de 1579.

*El llarg camí cap a la consolidació del feudalisme a Mallorca, entenent aquest com un sistema social, polític i econòmic, havia de provocar fortes tensions que esclataren de forma interestamental o en el si dels propis estaments dirigents.*³⁸ És en aquest sentit que hem d'entendre els conflictes que esclaten a la segona meitat del segle XVI per el control de les comunes i, més enllà de voler trobar conflictes i enfrontaments generals, haurem de cercar en l'àmbit local de les universitats,³⁹ que és on apareixen disputes més o menys greus que cal estudiar com a reaccions a la pressió senyorial.⁴⁰ Podem afirmar que en el fons, les disputes que sorgiren entorn les comunes de Muro i Sta. Margalida⁴¹ implicaven molt més que el simple usdefruit de la llenya o la pesca, essent el motiu últim la possessió del bosc que el senyor veia contínuament erosionada. El 1580, un any després d'haver començat el plet, Miquel Joan de Sant Martí denunciava al lloctinent general de Mallorca que els habitants de Muro i els seus jurats no respectaven l'ordre de no entrar en les comunes mentre duràs el plet, però en el fons hi havia el fet simbòlic de la "possessió", que el senyor ressaltava dient que *no sols són entrats y entren de cade die en dits llochs, però encare més avant se tenen y fan senyors dels dits llochs,*⁴² *entrant y tallant y pescant, i penyorant los qui entren prenent bans y composant com si del tot fosen senyors y no penjar ja plet.*⁴³

No podem deixar passar per alt, en un intent més de caracteritzar el conflicte que ens ocupa, l'especial coincidència existent pel que fa a l'inici de diversos enfrontaments importants a altres llocs de l'illa. Si el plet de les comunes del Braç començà l'any 1579, i enfrontava les viles de Muro i Sta. Margalida amb els Sant Martí, trobam com, al mateix

37 El 23 de maig de 1579, "Pere Nosseres", fuster de Muro, a la seva declaració com a testimoni del plet declarava: *ell sempre ha vist pescar en los dits stanys los habitants de Muro y Sta. Margarita...* AMM, llibre 944, s/f.

38 Jaume SERRA I BARCELÓ: "Canamunt i Canavall. Quelcom més que banderies aristocràtiques". *Afers*, 18, 1994, 477.

39 Eva SERRA: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, 1988, 60.

40 Antoni MAS: *Una aproximació...*, 42.

41 Cal destacar que aquestes no eren les úniques comunes de què disposaven ambdós pobles. Muro havia comprat unes comunes devora el poble el 1501, davant la necessitat de disposar de pastures per al bestiar dels pagesos -seran les comunes de can Fiol i can Oliver- (ARM, AII suplicacions, reg.1500-1505, f.93 -citada per Alvaro SANTAMARIA: "La deuda pública en la parte foránea de Mallorca" *Anuario de estudios medievales*, 8, 1972-73, 280-). A més la universitat de Muro havia adquirit la possessió de Son Moyà el 1529, que passaria a formar part dels béns de propis de la Universitat, establida posteriorment als seus habitants en parcel·les de dues quarterades (ARM, Prot. G-46, f.40). Per la seva banda la vila de Sta. Margalida posseïa unes comunes devora el poble, de les quals disposava amb ple usdefruit (Antoni MAS I FORNÉS: *Mapa de la vila de Sta. Margalida en el segle XVII*, Sta. Margalida, 1997, 12).

42 El subratllat és meu.

43 AMM, llibre 944, s/f.

poble de Sta. Margalida el 1562 ja es tenia qüestió amb Pere Ramon Zafortesa, i el 1581 la Universitat ja portava plets en contra seva.⁴⁴ També sabem que el 1565 a Petra s'inicià causa entre Antoni Garau, donzell, i la vila de Petra sobre les comunes, conflicte que també durarà diversos segles.⁴⁵ Tot plegat ens allunya de pensar en simples coincidències, i ens fa situar aquesta problemàtica dins el marc de l'ofensiva senyorial per obtenir el control de la terra amb la finalitat de maximitzar-ne el rendiment econòmic.⁴⁶

L'inici de les disputes ens resulta realment incert, atesa la fragmentació de la informació que hem pogut aconseguir. A l'Arxiu Municipal de Muro -com ja hem comentat a l'inici- trobam un llibre íntegrament referit al plet amb els Sant Martí,⁴⁷ en el qual es recullen denúncies, lletres reials i declaracions de testimonis entre els anys 1579-1585. Com que no es conserven a Muro llibres d'actes de consell corresponents als anys d'inici del plet, és mitjançant el llibre que hem esmentat que sabem que cap a març de 1579 començaren a proliferar els bans posats a pagesos que acudien a les comunes, els quals eren penyorats pel qui aleshores era el senyor de la possessió, Miquel Joan de Sant Martí. En aquest sentit els jurats de Muro expressaven que *Miquel Joan San Martí per ses pretensions havia preses moltes y diverses penyores dels dits habitants... i per ço sie servit manar se restituescan ditas penyoras*.⁴⁸

En el llibre de consells de l'Arxiu Municipal de Santa Margalida de 1579 trobam una acta en la qual es transcriu una carta enviada des de Ciutat, en la qual es fa referència a unes comunes arrendades, sobre les quals ja no es pagava l'arrendament estipulat, i s'amenaçava amb procedir contra els jurats en el cas que no es complís allò acordat.⁴⁹ En aquest document, però, no se cita enlloc el nom de les comunes, i per tant no podem afirmar que es tracti de les comunes del Braç. Tampoc no sabem qui envia la carta, encara que no podem desestimar la hipòtesi que les comunes estiguessin en aquesta època arrendades als pagesos d'ambdós pobles -fonamentalment per a pastures-, i que el control estigués en mans dels batles i jurats. A més, a l'inici del plet hi hagué una controvèrsia sobre quin era el valor de les garrigues, sobre les que el senyor establí una vàlua de 500 lliures, i que els jurats i els testimonis cridats a declarar consideraven excessiu.⁵⁰ Hi ha una certa coincidència en les

44 Antoni MAS I FORNÉS: *Una aproximació...*, 42-57.

45 Ramon ROSSELLO I VAQUER: *Notes per a la història d'Ariany*, Mallorca, 1994, 30. Per la seva banda Gabriel JOVER: *Endutament, desigualtat...*, 26, situa aquest enfrontament com una conseqüència lògica de la pressió senyorial sobre el domini útil, que a Petra té els seu punt culminant en l'*ofensiva de les cases Garau d'Aixartell...sobre les comunes de Petra*.

46 El control del bosc resultava determinant, i més en una època en què ja s'havia començat a reduir la superfície forestal en benefici del creixement agrícola extensiu, si bé aquest fet s'accentuarà encara més en els segles posteriors (Isabel MOLL, Jaume SUAU: "Senyors i pagesos a Mallorca -1718-1860/70-", *Estudis d'història agrària*, 2, 138). Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 63, comenta en aquest sentit que els conflictes de recursos naturals foren un capítol afegit a les disputes d'aquests segles.

47 Aquest llibre no hi és a l'Arxiu Municipal de Sta. Margalida, però hem de suposar que també en tenien un, ja que a l'inventari de l'Arxiu Municipal d'aquesta vila, realitzat el 20 de maig de 1619 es pot llegir: *Item 5 actes ambolicats ab un pragamí i uns capítols del bras*, en clara referència, creim, al plet del Bras, i a l'any següent tornam a trobar: *Item los capítols del bras*, la qual cosa ens deixa constància de la importància de conservar els esmentats papers que sortosament a Muro encara els trobam. (AMSM, llibre d'inventaris 1645-1798, s/f).

48 AMM, llibre 944, s/l.

49 *Balle y jurats de Sta. Margarita, per lo que aquí se ha abusat en los arrendamientos de las comunas, que aquí se fegen, de fer relexos y no pagar lo preu de l'arrendament com entegerem...esser molt gran dany d'aquexa Universitat, manarem que , de la hora en avant se prengue altre forma y que se arrendasen ditas comunas al encant public al més donant...encarregam y manam en pena de 8 sll, al fisch reial aplicadós, que fasin en dits arrendaments com per nos ha estat ordenat y manad, y en las presents vos tornam dir y manar que alremente se proserá cuantre vosaltres y béns vostos. Data en Mallorca, a 30 de janer de 1579.* AMSM, llibre de Consells 1574-1602, f.1.

50 *Dixit que ell també ha vist molt bé dites garrigues y passat y que'n té tot de valor de tres centes lliures y que si ho volen vendre ell testimoni les hi darà y en farà més avant per què com dit té ho val y ho stima així*

dates (la carta per gener, els testimonis per març, al mateix temps que ja s'han començat a posar bans) que ens podria fer pensar que davant la negativa dels jurats i del poble de satisfer l'arrendament, el senyor decidís apropiat-se de les "seves" terres obviant el dret comunal.

La primera fase del plet -que havien interposat les viles de Muro i Sta. Margalida contra Miquel Joan de Sant Martí- es concretà en les reivindicacions realitzades per ambdues parts al dret a les mateixes terres. La base legal sobre la qual basaven els seus drets no era altra que la tradició, però, *en nom de la tradició i el costum senyors i pagesos defensaven interessos contraris*.⁵¹ La qüestió era simplement que els pagesos s'havien anat apropiant consuetudinàriament de certes servituds sobre les comunes -pastures, pesca, caça- que legalment no els pertocaven. A més, s'havien apropiat també d'una bona part de pinar i garriga de la part interior de la possessió, que en un principi no se'ls havia adjudicat. Però la reacció senyorial no es limità solament a impedir aquest excés en l'usdefruit, amb una reducció de la servitud només a tallar llenya, sinó que pretenia anar més enllà i intentar eliminar tot dret sobre les seves terres. L'abril de 1579 Miquel Joan de Sant Martí afirmava que *dites terres, bosch y stany may són stades comunes a nels habitants y pobladors de la vila de Muro...els San Martí han acostumat sempre a penyorar als que entrassen en dites terres, pinar y stany a tallar llenyes y pescar*.⁵²

Per la seva banda, els pagesos deixaven ben clar que fins aleshores l'empru del pinar del Braç i dels estanys havia estat una pràctica constant, integrada completament a la vida econòmica de les viles:

*...fins lo dia de vuy, sempre los habitants de Muro y Sta. Margarita han usat y usufructuat de dits bosch y stanys sens contradicció alguna...dits habitants sempre que'ls ha convingut y los es stat mester y necessari, són anats en dit bosch y stanys a tallar llenyas, serrar pins y pescar per lur ús y utilitat...axí matex han sempre acostumat a pescar dits habitants en dits stanys, y han venut lo pex en la plasa de Muro públicament...e la part altra, no solament ha vist [M. J. Sant Martí] com se serraven dits pins per ús propi dels qui'l serraven, però encare ha acostumat comprar del pex...*⁵³

*...ell hi ha pescat molts anys en dits stanys, y ha venut lo peix públicament en la plasa de Muro...y també ha coneguts molts pescadors pescar y vendre paladissament dit peix...hi ha venut moltes vegades peix al dit señor San Martí y may ha que ningú li hage fet contrari...*⁵⁴

ell. 1579, març, 11. AMM, llibre 944, s/f. Aquest testimoni és anònim, únicament diu que és de Sta. Margalida.

ell ha passat moltes voltes per dites garrigues y que las té per molt més valor de dos cents ducats, y axò és lo que pot dir ell, dit tot y esser son pare. 1579, març, 11. Ibidem. Aquest testimoni és alcudienc i també és anònim.

51 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 79.

52 AMM, llibre 944, s/f.

53 AMM, llibre 944, s/f. Declaració de Martí Perelló, notari, el 9 d'abril de 1579.

54 AMM, llibre 944, s/f. 1579, juny, 1. Declaració de Pere Panxó de la vila de Muro.

Cal destacar l'important paper que es dona al peix, i fins i tot cal suposar que en aquesta època, a certs llocs, el consum d'aquest fos superior al de la carn.⁵⁵ Hi havia, com podem comprovar, una relació del pagès amb el mercat -local-, però aquesta relació cal situar-la sempre dins la lògica econòmica pagesa, basada en el valor d'ús, de l'autoconsum.⁵⁶

Per la seva banda els Sant Martí també comptaven amb els seus testimonis, destinats a bonificar la figura del senyor, presentant-lo com a representant de l'ordre i la tradició, alhora que el revestien d'una benignitat pròpia d'un "sant":

...dit Sr. Miquel Joan de San Martí stà en possessió pacífica y sempre ha stat de dits stanyys y bosch...ha entès a dir que dit San Martí penyora alguns homens de dita vila de Muro y per pregarías de alguns homens las tornades a dits homens, i alguns dels quals les tania penyora d'or.⁵⁷

Observam com en alguns casos la solidaritat vilatana no funcionava a causa de les grans xarxes d'influència i de pressió que desplegaven els senyors a les zones rurals. Alguns testimonis estaven massa lligats als senyors com per oposar-s'hi o declarar en contra.⁵⁸

De la discussió per les servituds de les comunes es passarà a la discussió pels límits d'aquestes. S'havia prohibit a les dues parts encausades en el plet de fer ús de les terres del Braç mentre el litigi no finalitzàs, i sembla clar que aquesta ordre no es respectà. S'establí una espècie d'enfrontament sobre el terreny, ja que, per una banda, Miquel Joan de Sant Martí donava permisos per tallar llenyes i pescar,⁵⁹ preferentment en el lloc de les Puntetes (zona interior de Son Sant Martí que s'endinsa dins l'Albufera, i que també estava en alou de la Baronia), per considerar que no formaven part de la zona en disputa.⁶⁰ Per la seva banda els jurats feien el mateix -veure nota 43- mentre intentaven demostrar que les Puntetes sí formaven part de tota la comuna,⁶¹ i protestaven davant els suposats atemptats del senyor.⁶²

55 Onofre VAQUER: *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Mallorca, 1987, 338.

56 Guy BOIS: *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*, Barcelona, 1988, 70. Segons Bois, la relació amb el mercat existeix, però alhora està subordinada, en l'esperit pagès, a les exigències del seu autoconsum; el mercat és un element de segon pla, és a dir, que el pagès no té una actitud activa, especulativa, en relació amb el mercat, no hi va per guanyar diners..., sinó perquè necessita diners, perquè vol respondre a altres necessitats de consum [també necessitats fiscals] i per això vol intercanviar.

57 AMM, llibre 944, s/f. 1579, maig, 29. Declaració de Joan Font de la vila de Muro.

58 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 66. L'autora adverteix com la societat rural no sempre es cohesionava en termes antif feudals, sinó que ben sovint l'hegemonia senyorial s'imposava sobre la solidaritat vilatana en plets com els de límits territorials entre viles, lligats a afers de recursos naturals: aigües, boscos, pastures.

Tenim altres testimonis com per exemple el reverent mossèn Vinya Vella, prevere i rector de Campanet, que declarava que dites terres may són stades comunes anels habitants de la vila de Muro, però dix ell dit testimoni que sab que dits habitants de Muro y los de la vila de Sancta Margarita tenen empru en dit pinar y en dit stany, però may ho han demanat. AMM, llibre 944, s/f. 1579, maig, 30.

59 AMM, llibre 944, s/f. ...des que corre lo plet entre lo dit senyor Sant Martí y la universitat de Muro, no obstant li sia stat manat que no entràs en dit loch ha donada licentia a molts particulars d'aquesta vila de fer llenyes en dit loc, pascar y fer carbó. 1581, octubre, 30. Declaració de Gabriel Stelric, maior, de Muro.

60 ...lo loch del contrast y en lo qual la part altra pretén tenir dret és y se diu lo bras... que les terras anomenades les puntas són altres y diverses separades del bras y del loch del contrast AMM, llibre 944, s/f. 1581, novembre, 15. Declaració de Miquel Joan de Sant Martí.

61 Posa que lo loch del contrast del qual se tracte entre dites parts y que fonch donat establert a los predecessor d'aquesta part és lo loch dit lo bras, i lo loch dit los stanyys y lo loch dit las puntas... AMM, llibre 944, s/f. 1581, novembre, 18. Declaració dels jurats de Muro.

62 la part altre, so és Miquel Joan San Martí, des que corre procés entre dites parts, no obstant li sie stat manat que no entràs dins lo loch del dit contrast, sempre ha domade licentia a algunes persones que pasturassen, pescassen y tcellassen llenyas en dit loch de dit contrast, com de fet han fet dites tals persones y

Una estratègia semblant fou també la utilitzada pels pagesos de Petra, tal com ens indica Jover, atès que amb aquesta doble estratègia -usdefruit dels recursos i tribunals - se cercava discutir els nous drets que s'havien d'establir i *convertir els costums immemorials de la comunitat en un dret de possessió més estable, reconegut jurídicament*⁶³.

2.2.- La capbreuació de 1581.

En un intent més per legitimar els seus usos, les dues viles aprofitaren el procés de capbreuació que s'estava duent a terme a la Cúria de la baronia del comte d'Empúries per capbreuar els seus drets sobre aquestes. A la capbreuació⁶⁴ s'esmenta com a base legal el document de l'establiment de 1272 i la donació del dret a pesca de 1501. Si bé el procés de capbreuació no anava directament lligat als interessos dels pagesos, atès que representava haver de declarar unes obligacions envers el senyor del domini directe,⁶⁵ en aquest cas sí que representava una bona oportunitat per donar certa validesa "consuetudinària" a l'usdefruit comunal.

2.3.- La importància d'aquests plets i la sentència de 1586.

A les actes de consell de Muro, a partir de 1581 i fins 1588, hi trobam un resum de les qüestions pendents de resoldre per part de la Universitat, les quals deixaven consignades els jurats sortints, just després de fer-se l'extracció de càrrecs.⁶⁶ Any rere any apareix el plet amb els Sant Martí com la primera qüestió de la llarga llista que es confecciona: *Primo denunciam y fem saber com la qüestió de la vila per lo bras, puntas y stanys ab los sros. Sant Martí, stà provehit per lo senyor regent a venir... per so sa instat al dit sr. regent que vinga*.⁶⁷

Hem de tenir en compte que aquests plets gravaven negativament l'economia de les universitats,⁶⁸ i això es reflecteix sovint a les actes de consell de les universitats, en les quals la referència a la precarietat de la hisenda local és habitual.⁶⁹

Però els plets aconseguiren crear una reacció conjunta contra el poder senyorial, amb el protagonisme destacat dels jurats que d'alguna manera eren els que la vehiculaven i controlaven. Andreu Calvó, soldat, descrivia així la dinàmica de l'enfrontament: *bé es ver agunas vegades feya crida dit sr. Sant Martí que no anassen a pescar a dits stanys, y aquif*

axí mateix hi han fet carbó...de tant temps que no hi ha memòria de homens en contrari lo dit loch dit de las puntas sempre ha servit per los habitants de dita parròchia de Muro y de Sta. Margarita, tellar llenyas y pesturar bestiar...la part altre ha apenyorat ultimadement totes les persones les quals són anades a tellar llenyas en lo loch dit las puntas. AMM, l. 944. 1581, setembre, 7. Declaració del notari Martí Perelló.

63 Gabriel JOVER: "Endeutament, desigualtat...", 27.

64 ARM, Prot. A-61. També es pot trobar una còpia a ARM, AT-417, s/f.

65 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 89.

66 *...nosaltres havem negociat moltes coses, axí en (l.d.) com en qüestions y en pagaments, e per so volent devar llest per los altres jurats vendors, ordenam los deutas y qüestions següents.* AMM, Actes Consell llibre 4, s/f. 1582, maig, 25, Muro.

67 AMM, Actes Consell llibre 4, s/f. 1582, maig, 25, Muro.

68 Aquesta qüestió la constaten ja altres autors: Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 70;

Antoni MAS: *Una aproximació...*, 44; Margarita ORTEGA: *Conflicto y continuidad en la sociedad rural española del s.XVIII*, Madrid, 1993, 80.

69 Com a mostra: *Fonch proposat per dit jurat maior, dient com tenen molte necessitat de diners per subvenir molts pagaments urgents, per so demanen de hont se trauran* AMM, llibre consell 4, s/f. 1585, maig, 12, Muro. El mateix passava a Sta. Margalida, en aquest cas en un altre context semblant, però més tardà, trobam que *aquesta vila està en lo ultim grau de miseria ocasionada dels immensos plets que ha tingut ab dit Conde.* AMSM, Llibre de consell 7, f. 13v.15. Citat per Antoni MAS: *Una aproximació...*, 45.

*mateix los jurats de Muro ne feyan fer altre que' y anassen, y axí no han dexat may los pescadors d'anar en dits stanys.*⁷⁰

El 3 de desembre de 1586 la Reial Audiència dictà la sentència del plet,⁷¹ en la qual s'alliberava a les comunes del Braç de la servitud de pescar, caçar i pasturar el bestiar, encara que reconeixia i ratificava el dret a tallar-hi llenya. En definitiva, es pren com a vàlid l'establiment de 1272, i en canvi es desestima tant la donació del dret a pesca de 1501, com la capbreuació de 1581. La sentència fou ratificada per una lletra reial de febrer de 1587,⁷² en la qual es manava la seva execució immediata.

Queden però, un parell de qüestions enlaire que se'ns fa difícil aclarir. En una acta del Consell de la universitat de Muro del 28 de maig de 1586 es pot llegir el següent: *Item fonch proposat dient com no ignoren la sentència tenen a favor contra mossèn Sant Martí, per so si són de parer de donar albrícias an al procurador puy las mareix, perquè fonch determinat que li sien donats quatre sous.*⁷³ Això ens porta a pensar que potser hi hagué una sentència anterior a la de desembre. A més, en el resum de causes pendents d'aquell any -que es feia el mes de maig- no apareix la qüestió del plet del Braç. El mes de juny els jurats es queixaven dient que *fonc proposat com ia saven sobra la qüestió de mossèn San Martí, la sententia tenen, y axí diu mo Sant Martí a n'equesta de fer pagar bans com sa farà.*⁷⁴ Davant aquestes amenaces els jurats, seguint el consell dels advocats, optaren per realitzar una prova de força i fer valer el dret que suposadament els amparava.⁷⁵ De moment però, ens és impossible comprovar si hi hagué una sentència anterior o no, ja que resta gran part de la producció documental de l'Audiència (ARM) sense catalogar.

La sentència de desembre fou immediatament apel·lada per ambdós pobles,⁷⁶ i es nomenaren procuradors per seguir la causa en cort. Sembla que en el nostre cas no ocorre el mateix que en el cas relatat per Eva Serra per al Principat, on segons ella la comunitat pagesa no disposava de sindicat ni d'interlocutor que *gosés parlar i gestionar els plets*⁷⁷, encara que hauríem de tenir en compte que possiblement estaríem parlant de dos nivells diferents de litigiositat rural. Els procuradors nomenats eren generalment jurats de mà major que encapçalaven les pretensions de la comunitat.⁷⁸ En els següents dos anys tenim documentada l'elecció de procuradors per seguir l'apel·lació en cort i, si bé no hem pogut determinar quan acaben les diligències, suposam que aquestes devien finalitzar quan la universitat no tenia prou diners per seguir apel·lant.

70 AMM, llibre 944, s/f, 1579, juny 1.

71 ARM, AT-417, s/f. És una còpia de l'original.

72 ARM, AT-417, s/f. També és una còpia de l'original.

73 AMM, llibre consells 4, s/f. El subratllat és meu.

74 AMM, llibre consells 4, s/f.

75 Deien que *no's deman que sian admesos en possessió puy la tenim, y axí demanen si deffensaran tots los quey anran o que's ferà...* Finalment es decideix que *tots los habitants de Muro entrin en tot lo que's en alou de la baronia per lo que poden conforme la sententia feta, y si acàs dit moSant Martí volia fer pagar bans en aquells, els dits jurats deffensen (l.d.) comunas a semblants personas.* AMM, llibre consells 4, s/f.

76 En l'acta del consell d'universitat de Muro del 21 de desembre de 1586 es decideix apel·lar conjuntament amb Sta. Margalida. AMM, llibre consell 4, s/f.

77 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 97.

78 Gabriel Quetgles, elegit procurador per seguir l'apel·lació el 24 de maig de 1587 és jurat de mà major de la universitat de Muro. AMM, llibre consell 4. El cas de Sta. Margalida és semblant, i l'explica Antoni MAS: *Una aproximació...*, 44.

3.- EL SEGLE XVII: ELS TOGORES⁷⁹ (futurs comtes d'Aiamans).

Un canvi substancial en l'esdevenir de la conflictivitat a les comunes fou que, a partir d'aquests moments -segle XVII-, la vila de Sta. Margalida quedà al marge de tot el procés legal que se seguirà entorn a l'usdefruit comunal. Les causes cal cercar-les en l'enfrontament que aquesta vila tenia amb la família Zaforteza des de la segona meitat del segle anterior, i que esclatà d'una forma violenta i oberta cap a la dècada dels quaranta del segle XVII, amb l'aixecament en armes dels pagesos de Sta. Margalida contra el comte Mal (comte de Sta. Maria de Formiguera).⁸⁰

En canvi, la vila de Muro continuà les disputes amb els senyors de Son Sant Martí, que durant el segle XVII se centraren principalment en els límits territorials de les comunes, i sobre la possibilitat -per part del senyor- de reduir-ne una part a conreu. Sabem que els estanys foren arrendats successivament durant aquests anys,⁸¹ així com també fou habitual l'entrada dels pagesos per pescar i caçar.⁸² Pel que fa als enfrontaments judicials, la documentació d'aquesta època -en referència al conflicte que ens ocupa- és més bé escassa, tot i que tenim notícies sobre l'existència d'un plet entre ambdues parts.⁸³ A la qüestió de les comunes s'havia afegit el fet que els Togores eren deutors a la universitat per nombroses talles impagades.⁸⁴ En aquest sentit Jaume Togores intentà arribar a una entesa amb els jurats de Muro per arreglar la situació i, en una de les visites d'aquell al Consell de la universitat els feia al·lusió al plet que corria entre ambdues parts *per rahó de tallis, emprius de garrigas, com encare per altres coses*, mentre mostrava la seva disposició per mantenir bones relacions amb el poble, ja que segons deia, desitjava *star y viure commit y paciffich en dita universitat*.⁸⁵

Durant els anys posteriors es feren gestions per arribar a una entesa, i el 1637 ja es començaren a perfilar les condicions que formarien part d'una futura acta de transacció sobre el tema de les comunes,⁸⁶ en la qual s'havien de revisar les fites que, segons es deia, amb el temps havien esdevingut confuses.

79 El llinatge Togores quedà emparentat amb els Sant Martí quan el 1594 Francina de Sant Martí, filla i hereva de Miquel Joan de Sant Martí -fill del protagonista de l'anterior plet-, es casà amb Jaume Togores (ARM, AT-9, s/f), amb la qual cosa la possessió de Son Sant Martí anirà lligada, a partir d'aleshores, al llinatge Togores.

80 Aquesta qüestió ha estat revisada i estudiada a fons per Antoni Mas, el qual feu una primera aproximació a Antoni MAS: *Una aproximació...*, i actualment n'està fent una recerca més profunda a l'espera de publicació.

81 Tenim constància d'arrendaments en els anys 1594, 1597, 1599, 1620, 1621, 1623. ARM, AT-417, s/f.

82 Trobam denúncies fetes per Jaume Togores cap el 1624 (ARM, AT-396, s/f), i un procés en els tribunals favorable a aquest el 1628 (ARM, AT-417, s/f).

83 *Sabent y atanent entre nosaltres dites parts en dits noms aportasse lite, qüestió y causa en la Reial Audiència por espay de molts anys, la qual després se passà en la Cúria Civil de la Santa Inquisició sobre nostres mutuas pretensions...* ARM, AT-425, s/f. Còpia de la transacció de 1641 que tot seguit comentarem.

84 *...tots vms. han oit sa demanda que al sr Jaume Togores ha feta davant de tots vms. dient que ell vol pagar lo que deu a esta Universitat, y que li fassen plet de acomodar lo ab les pagues... junch conchis, resol y determinat... que es fasse el compte de lo que dit sr. Jaume Togores deu a esta Universitat y que's resolga sta qüestió entre dit sr. Togores y dita vila.* AMM, llibre consell 6, f.20. 1634, març, 12.

85 AMM, llibre consell 6, f.21-21v. 1634, març, 18.

86 AMM, llibre consell 6, f.53. 1637, febrer, 15. Així ho feia saber al consell de Muro Joan Alber, jurat.

3.1.- La transacció de 1641.

El 1639 ja s'havia establert un precord que havia de posar fi a les disputes, i es donava a conèixer en un consell de la universitat. Els punts més importants eren els següents⁸⁷:

Els jurats cedien gairebé la meitat del Braç a Miquel Joan de Togores⁸⁸ (del Pi d'en Borràs fins al pont d'Alcúdia) per al seu propi usdefruit, autoritzant-lo a traure rotes en aquest troç.

Quedava com a zona comunal l'espai que anava des de la paret i barrera de les cases de Son Sant Martí (també s'esmenta com a fita el clos de S'Era, devora les cases) fins a la mar,⁸⁹ i d'aquí fins al Pi d'en Borràs (la meitat aprox.).

A la zona de les Punes el sr. Togores es reservava quinze quarterades per sestejar el bestiar, mentre que els habitants de Muro no podien tallar cap llenya de pi en aquesta porció.

Els consellers demanaven que els roters *tingen hobligrasió de pagar tales a la ville de Muro*, a més de reservar-se el dret a posar bans. També demanaven que tenguessin l'obligació de tancar les parcel·les, davant les possibles entrades de bestiar.

Finalment s'acordà que dit sr. Togores *pach de lo que deu, sinquante liures quiscun any, i les tales qui es faran de qui avant*.

Sembla que aquests acords presos en el consell de la universitat de Muro no convenceren Miquel Joan de Togores, el qual, segons explicava un dels jurats, *no se's contentat del negosi que avem resolt, per que diu que li avem posades masa acceptions en lo del Bras...y quant és ca lo degut de les tales*. Tot i això, els consellers no semblaven disposats a cedir més i responien que, *de lo degut a les tales dit sr. pagarà de lo vagat 50 l. quiscun any al dia y festa de St. Pera y St. Faliu, y també pagarà de qui al devant las tales de le iglesia qui s'feran, y si dit sr. no firma dita determinasió que no i ha cosse feta*.⁹⁰

Però la pressió de Miquel Joan de Togores devia ser massa forta, com també ho devia ser la necessitat urgent de diners per part de la Universitat, ja que uns mesos més tard es prengué l'acord definitiu, en el qual la quantitat que havia de pagar el sr. Togores era bastant més reduïda que la proposada pels consellers.⁹¹ També s'afegia una clàusula en la qual

87 AMM, llibre consell, 6, f.68v. 1639, març, 29. Vegeu mapa núm.1 per entendre millor les fites.

88 No sabem si aquest és ja el futur comte d'Aiamans, ja que Miquel Lluís de Togores -comte d'Aiamans- mor a Barcelona el gener de 1638 (Aina I.E SENNE: *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII*, Mallorca, 1981, pp.132 i 198).

89 Recordem que aquesta part se l'havien apropiat els pagesos a través de l'usdefruit. S'havien inventat la tradició, o tal com assenyala E. P. THOMPSON (*Costumbres en común*, Barcelona, 1995, 131), en les societats d'Antic Règim el costum tenia certa validesa jurídica i podia esdevenir propietat [possessió].

90 AMM, llibre consell 6, f.69. 1639, abril, 5. La universitat de Muro havia començat a construir l'església nova durant el darrer quart del segle anterior, i eren moltes les talles que es feien per subvenir les despeses de la seva construcció. Sobre l'església es pot acudir a Pere FIOU, Damià PAYERAS, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol.4. 1516-1715*, Muro, 1991, 205-260.

91 *...per lo qual se hofereix dit señor a donar nos les pansions d'aquetes 42 l. censals, les quals serviran sols 30 l. per lo que deu de les tales passades, les quals cobreran fins sia la villa pagade de tot lo que deura...y les 12 l. serviran per les tales que quisçun any se feran per rehó de la isglésia, de adops, de fonts, pous y camins...* AMM, llibre consell 6, f.75v. 1639, novembre, 9.

s'especificava que només tendrien dret a les comunes els habitants de Muro, per la qual cosa els de Sta. Margalida quedaven al marge d'aquest procés.⁹²

Transcorregueren dos anys fins que finalment es realitzà l'acta de transacció.⁹³ Amb aquest acord quedaren considerablement reduïts els terrenys subjectes a la servitud de llenya, però el que crida més l'atenció és el fet que a l'acta s'afegeia una clàusula que no havia estat acordada en el consell de Muro, i que serà d'enorme importància en el futur. Aquesta clàusula permetia al senyor de la possessió de Son Sant Martí traure rotes i establir gent en qualsevol dels terrenys de la comuna, fins i tot en el lloc únicament reservat als habitants de Muro per tallar llenya, encara que permetia, això sí, que els pagesos tallassin tota la llenya abans de reduir-se la garriga a conreu.⁹⁴ Tot plegat sembla una completa paradoxa, i només s'explica en un marc de forta influència de Miquel Joan de Togores dins el poble. A partir d'ara, el senyor estarà facultat per minvar legalment els límits de les comunes.

Hem parlat, abans, de l'important paper jugat pels jurats de les universitats a l'hora de conduir i dirigir els pagesos per tal d'oposar-se als senyors. Però no hem d'oblidar que aquests jurats formaven part d'un grup social que, si bé no tenia el potencial econòmic dels grans aristòcrates, sí representava la classe benestant dins la pagesia.⁹⁵ Per tant, no podem desestimar que darrere la transacció s'hi amagassin altres acords particulars que beneficiarien a uns pocs, davant una pagesia suposadament desinformada i aliena a tals acords. També hem de considerar la necessitat que hi devia haver per aturar el plet amb els Togores, degut a la manca de diners per afrontar-ne les despeses. De qualsevol manera, les antigues pràctiques d'usdefruit comunal seguirien essent habituals entre la població, o al menys això és el que es dedueix de les posteriors denúncies.⁹⁶

4.- EL SEGLE XVIII: EL COMTE D'AIAMANS

En consonància amb el creixement agrícola extensiu de la primera meitat del segle XVIII, la possessió de Son Sant Martí experimentarà un procés de continus establiments de terres que conduïren també a l'establiment de rotes a la zona comunal de la possessió.⁹⁷ L'establiment de les rotes era una de les conseqüències de la transacció de 1641, però els jurats de Muro no estaven disposats a acceptar que el comte d'Aiamans seguís amb aquestes pràctiques. El 1712 adreçaren una carta al Comte en la qual li demanaven que aturàs

92 ARM, AT-417, s/f. 1639, novembre, 9.

93 ARM, AT-425, s/f. Possiblement es retardà per la mort de Miquel Joan de Sant Martí, puix l'acta de 1641 la signa Miquel Joan de Sant Martí, fill de Miquel Joan, i s'esmenta que rebé l'herència el 1639.

94 *Y finalment som de pacte que si v m. dit sr. Miquel Joan Togores y Sant Martí volrà afagir rotas novas dins lo dit trat ahont poden entrar a fer llenya, que en tal cas pogan los habitants entrar a fer llenya dins ditas rotas sempre que n'hy haurà sens incórrer en ningún ban...* ARM, AT-425, s/f. 1641, abril, 22.

95 Ens sembla prou assenyada la caracterització que fa Vicent S. OLMOS: "Poder, govern municipal i administració local. El País Valencià rural durant l'època moderna" *El Contemporani*, 3, 1994, 16-17) dels poders municipal quan diu que: *El poder municipal, el qual és integrat, d'una forma aclaparadorament majoritària, per uns grups, generalment familiars, dotats de majors possibilitats econòmiques que la resta dels habitants del poble...El poder local és la facultat que té un grup determinat de persones per imposar-se a la col·lectivitat, bé directament, formant part de les institucions municipals...Aquests governants, quan les condicions així els ho exigeixen, esdevenen els defensors del poble davant dels senyors.*

96 El 1660 es despatxaren lletres de la Reial Audiència prohibint la caça, la pesca i les pastures a les comunes, a instància de reiterades denúncies de Miquel Joan de Togores (ARM, AT-396, s/f.). El 1699 hi hagué una sentència en la qual es condemnava a diversos pagesos de Muro pel fet d'haver pescat en els estanys de Son Sant Martí (ARM, AT-417, s/f.).

97 No ens detindrem aquí a tractar ni la problemàtica ni la figura del roter, peça capdal per entendre el creixement agrícola extensiu sobre les terres menys fèrtils de la geografia rural mallorquina. Es pot consultar entre d'altres: Onofre VAQUER: *Una sociedad...*, 273-275; Josep JUAN VIDAL: "Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna", *Mayurqa*, 16, 1976, 91; Jaume SUAU: *El món rural mallorquí, s.XVIII-XIX*, Barcelona, 1991, 149.

l'establiment de rotes a la possessió de Son Sant Martí.⁹⁸ Naturalment el Comte no els escoltà i, en un consell de la Universitat del 13 de novembre, els jurats es mostraren molt contrariats perquè s'havien tornat a traure rotes.⁹⁹ Davant això es prengué la determinació que en cas *hay a ie algun particular qui vulla treurar rota en dita possessió, atès lo sr. conde Tugores vol treurar rotas, que sa li fasse pagar el ban*.¹⁰⁰ Per la seva banda el comte d'Aiamans denunciava davant les autoritats del Regne l'obstaculització que estaven sofrint els roters, ja que segons deia *los jurats de esta vila foren en dita possessió ab alguns lloctinents per impedir als dits rottors no traughessen las tals rottas que se'ls fonch donades*.¹⁰¹ La mesura de força dels jurats de Muro tengué els seus efectes, i les autoritats reials optaren per impedir al notari del Comte que tragués més rotes fins que no s'arribàs a un acord amb l'altra part, alhora que ordenaven als jurats que no impedissin als roters ja establerts de fer ús de les rotes.¹⁰²

En aquest enfrontament competien dos interessos clarament contraposats: els del comte, el qual estava molt interessat en cedir les rotes, degut a l'elevada renda que aquestes li proporcionaven en relació als baixos costos que li suposaven, i els interessos del comú, no només preocupat per la deforestació del bosc, sinó també neguitós en no poder traure profit dels esmentats establiments, essent com era aquella una zona que havia de redundar en el benefici col·lectiu.

En una reunió a la casa del Comte, s'arribà a un acord pel qual aquest es comprometia a no traure més rotes a canvi que els jurats estudiassin la possibilitat de baratar el comú del Braç per una altra zona que el Comte els oferiria.¹⁰³ No fou fins tres anys més tard -1716- que s'oferí a la universitat de Muro la possibilitat de canviar les comunes del Braç per unes terres a l'entrada de Son Serra.

Els jurats desestimaren la proposta aduint que *nos estigam ab la forma que sempre havem estat, sens alteració del dret tenim de tallar llenyas en ditas garrigas de que es tracte, per ço que és de major utilitat y profit per nostra vila y particulars de la matexa, per la gran penúria patim de llenya, puys en la part ahont nos designa terra o garriga equivalent en nombre dit Ego sr., no es troba terra per ser tot roquillar*.¹⁰⁴ És important esmentar que el 1713 també es feia referència en un consell de la universitat a la qüestió dels estanys, atès que havien trobat un document a l'arxiu on se'ls donava el dret a pesca -la donació de 1501-

98 ... havent tingut notísijs los honors jurats de esta vila de Muro, que en la sua possessió de Son Sant Martí als 28 dels corrents proppessat es trobave el noit, Serre... que volia pessar a donar rotas de la garriga de vall a diferents particulars... me han menats dits honors jurats pessar a partistpar o a representar-li el que el vulla dignar en suspendra exa matèria, lo que esperam conseguir. ARM, AT-411, sff. 1712, octubre, 31.

99 AMM, llibre consell 8, f.85-85v.

100 AMM, llibre consell 8, f.86. 1712, novembre, 16.

101 Les cartes, si bé les atribuïm al comte d'Aiamans, hem de sobreentendre que són escrites pels seus advocats. La denúncia seguia en els següents termes, referint-se a la transacció: *com per també perquè lo dit Serra y Cerdà, en nom de dit Egregio Conde no passàs a donar més rottas en dita possessió, lo que és en gran dany del bé commú y del sr. Rey... en virtut de la transacció que's firmà entre los autors de dit Conde y los jurats de dita vila, conforme acte als 22 abril 1641 en poder... donaven permís los jurats de esta vila a dits los autors de afegir rottas dins lo dit territori haont poden entrar a fer llenya los abitadors de la vila de Sta. Margarita y de St. Juan de Muro, com axí lo narre la última parte de dita transacció*. ARM, AT-417, sff. El document apareix sense data, però cal situar-lo entre novembre de 1712 i gener de 1713.

102 ARM, AT-417, sff.

103 ... lo que offerex lo sr. Conde de Ayamans, prescindint si ab virtut de la transacció de l'any 1641 pot treurar rotas dins el territori designat... de poder tellar llenya y aportar-se'n aquella, y construir la dita servitut en lo territori continent al referit que tingue igual llenya y equivalent al territori ahont sa treuran las rotas: y per ço y feta estimatió per personas peritos clegidors per una y altre part en igual nombre, antament que de esta manera resteran los visins de esta vila ab igual dret de tellar i aportar-se'n llenya, variant tansolament lo territori. AMM, llibre consell 8, f.89v. 90. 1713, gener, 22, Muro.

104 ARM, AT-417, sff. 1716, març, 15.

i en aquella època el comte tenia arrendades les salines.¹⁰⁵ De qualsevol manera s'optà per no moure cap plet al respecte, segurament seguint el consell dels advocats.

Tanmateix, la possessió de Son Sant Martí no devia interessar excessivament al Comte, ja que el 1727 la capbrevà en vistes a una possible venda,¹⁰⁶ la qual oferí a la vila de Muro. Els regidors d'aquesta desestimaren l'oferta, puix consideraven que no havien de menester comprar uns terrenys sobre els quals en tenien l'usdefruit d'una part.¹⁰⁷ A més, la hisenda local no estava en condicions d'alfrontar la compra.

4.1.- El plet de 1742 i 1744.

Cap a finals dels anys trenta s'inaugurarà una època de noves tensions entre els pagesos i els senyors, de la qual en tenim constància a través de diversos plets. El primer, de 1739, durarà dos anys i marcarà clarament la pauta per al segon. Els regidors de Muro havien interposat un plet contra el comte d'Aiamans, ja que pretenien recobrar la servitud de llenya dins la zona exclosa a la transacció de 1641. No tenim gaire documentació al respecte, però el cas és que els regidors renunciaren a la causa el 13 de gener de 1741, davant la impossibilitat de concloure amb èxit el plet.

A l'arxiu Torrella trobam un expedient de la instrucció del plet que s'iniciarà l'any 1742. La causa d'aquest plet era la mateixa que en l'anterior: els regidors de Muro se n'havien adonat que l'extensió de les comunes abans de fer-se la transacció de 1641 era molt més gran que la resultant de l'acta de concòrdia.¹⁰⁸ Per tant, aquest plet girarà entorn un objectiu ben concret: recuperar per a l'usdefruit de la vila de Muro els "límits originals" de les comunes, ja que segons manifestaven els regidors, l'acta de transacció era molt perjudicial per als interessos del poble *que en el tiempo se ha hecho mayor por la falta de leñas y maderos*.¹⁰⁹

Un aspecte que cal destacar al llarg de tots els plets vists fins ara -com també fa notar Antoni Mas en el seu estudi sobre la conflictivitat a Sta. Margalida amb el comte Mal-¹¹⁰ és el paper fonamental que tenien els advocats a l'hora d'incidir en l'actuació dels jurats o regidors del poble, donat que són els advocats els qui cada cert temps redefeixen les estratègies a seguir, i aconsellen els jurats sobre les actuacions més adients segons cada moment. En aquest cas són altra vegada els advocats que decideixen emprendre de bell nou el plet que havien abandonat un any abans,¹¹¹ mentre que després són els regidors els qui posen en marxa els mecanismes d'organització pagesos, convocant la Junta de Moradors per decidir si es duia endavant el plet.¹¹²

105 AMM, llibre consell 8, f.87v. 1713, gener.

106 *També mateix se preven y adverteix a qualsevol sia lo adquisidor, que si bé és veritat que los jurats y la vila de Muro pretingueren en temps passat tenir dret en dita possessió, no solament de fer llenya per la servitud de los visins de dita vila (com a cosa comuna), però encare per pescar en los estanys de dita possessió y pasturar los bestíans sens ninguna licència de dueño...* ARM, AT-398, s/f. 1727, març, 22, Palma.

107 AMM, llibre consell 9, f.8v. 1727, juliol, 21, Muro.

108 *I com las comunes que al present posehim sia una cosa molt reduïda respecte del que nos asenialen los dits actes...[es refereixen als límits escripturats a la capbrevació de 1581] han resolt que dit acte de transacció és perjudicial a los moradores de esta vila.* AMM, llibre consell 9, f.63-63v. 1742, abril, 29, Muro.

109 ARM, AT-417, s/f. 1742, juny, 2.

110 Antoni MAS: *Una aproximació...*, 52.

111 L'excusa emprada era que el jutge Matheu -del plet anterior- era parent en segon grau d'Enric Matheu, misser del Comte (ARM, AT-417, s/f. 1743, març, 9, Mallorca).

112 Per decidir si es tirava endavant el plet, el consell de Muro es reuní amb *una molt crecscuda multitud de moredors de dita vila*. AMM, ll. consell 9, f.64-65. 1742, agost, 10. Eva Serra descriu tres fases de la organització pagesa davant un conflicte, que també es podrien aplicar al nostre cas: *atlàctica de la pressió pagesa per la via de la protesta o la revolta encoberta. b)la tàctica de la composició amigable que permetia l'organització dels pagesos de la localitat en assemblea de veïns. c) finalment, l'incompliment de les bases*

La defensa de Jaume de Togores demanà la suspensió del procés al·legant tres motius: que no es podia discutir la validesa de la transacció de 1641, que els jurats de Muro que hi participaren estaven perfectament capacitats i autoritzats per realitzar l'acord i, que la transacció es realitzà per renovar les fites que amb el pas del temps havien esdevingut incertes.¹¹³ A més, es queixava pel fet que s'hagués mogut de bell nou la mateixa causa que s'havia abandonat dos anys abans.¹¹⁴

La instrucció es perllongà fins que el 1744 s'inicià la declaració dels testimonis d'ambdues parts. Però les declaracions eren fetes per pagesos d'entre seixanta i setanta anys, i les noves fites feia aproximadament cent anys que s'havien establert. Per tant, tots havien conegut únicament les noves i els resultats foren favorables al Comte.

L'Ajuntament de Muro, davant la impossibilitat de guanyar el procés desvià el conflicte cap a un altre front. El comte d'Aiamans havia donat permís a Gabriel Togores, ferrer de Muro i a Gabriel Cerdó de Vallobera perquè tallassin pins de la seva possessió per arreglar unes cases en runes, i al mateix temps oferia al ferrer la possibilitat de preparar una sitja per a benefici propi. Els regidors de Muro aprofitaren aquest fet per penyorar amb deu lliures les dues persones, avisant-los que no s'enduguessin la llenya.¹¹⁵ Tot seguit feren pregó perquè els qui necessitassin llenya anassin a cercar la que hi havia tallada. L'estratègia d'aquests fets era clara -i aquí tornam a trobar la influència dels advocats-, ja que reiniciaven un procés quan l'anterior encara no estava tancat, però en aquest cas sota demanda del Comte.¹¹⁶ Els regidors excusaven la seva actuació en el fet que els penyorats volien aprofitar-se per a ús particular d'un bé col·lectiu i que s'havia de tenir present que si el referit Togores, ferrer, prosseguia en la sua fàbrica [la sitja] havia d'assolar la garriga en perjudici de les demés particulars qui tenen la servitud de tallar llenya.¹¹⁷ Però en el fons hi havia el pols que mantenien ambdues parts per la possessió del Braç. En alguns moments hi hagué situacions certament d'enfrontament, ja que els pagesos no deixaven que cap persona amb autorització del Comte s'emportàs llenya de la comuna.¹¹⁸ encara que no sabem com acaba aquest nou plet, que es perllongaria, com a mínim, per espai d'un anys més.

4.2.- El plet de 1772.

Pareix a ser que quan una vila s'acostumava a posar plets per salvaguardar els seus drets davant les agressions dels senyors, arribava un moment en el qual semblava certament normal i habitual emprendre aquesta via de litigiositat, per altra banda molt gravosa per a les hisendes locals. En alguns casos el recurs era provocar l'altra part per a que fos aquesta la que interposàs la demanda. El 1772, els regidors de Muro, en lloc de denunciar de bell nou la injustícia de la transacció i intentar, per la via jurídica, aconseguir més garriga per a

d'acord i l'obstaculació de l'arbitratge implicaven un darrer terreny d'enfrontament, l'apel·lació a la Reial Audiència i el recurs a la via del plet. EVA SIERRA: *Pagesos i senyors...*, 151.

113 ARM, AT-417, s/f. 1742, febrer, 13. Vegeu el mapa núm.2, que es confeccionà durant aquest plet.

114 ... es totalmente despreciable su reiterada demanda (ARM, AT-417, s/f. 1743, febrer, 13, Mallorca).

115 El procés en relació a aquesta causa el trobam a ARM, AT-421.

116 ARM, AT-421, f.1. La demanda és del 17 de novembre de 1744.

117 ARM, AT-421, f.13v. 1744, novembre 24, Muro.

118 Gabriel Cerdó, de Vallobera, criat del Comte, li explicava a aquest en una carta com l'havien amenaçat per intentar defensar els seus interessos: *com vuy a mitx dia havent feta le volta he trobat 2 cavalls, un matxo y un burro, carregats de le llenya que sa troba tellada per fer la sitge...les quals bestias menaven un soldat criat del capitá Francisc Claret y Andreu Negra, tot habitadors an le vila de Muro, y al matex temps que los tania aturats los dits matxos és arribat al soldat dihent-me...que tanien orda de los regidors de le vila de Muro, y volent-los fer portar le llenya a les casas me ha dit lo dit Claret que no em podia vanir res de bé y los he dexats anar per no averles de haver ab lo capitá y durme a perder...*ARM, AT-421, f.8. Novembre, 18.

l'usdefruit de llenya, adoptaren una postura agressiva contra la propietat [possessió] del Comte.

Els pagesos de Muro, dirigits pels seus regidors, decidiren aprofitar la llenya del pinar del Braç d'una manera total, i el 1766 el comte d'Aiamans denuncià els fets al Governador de Mallorca dient que els regidors de Muro *hicieron cortar en los parages y pinares y garrigas de dicho predio muchos pinos*.¹¹⁹ La Reial Audiència dictà una provisió en la qual ordenava als regidors que aturassin les tales de pins, i aquests obeïren l'ordre i es comprometeren davant el Comte a no tornar protagonitzar aquest tipus d'esdeveniments.

Però el 1772 es tornaren a repetir els fets, i el Comte tornà denunciar els regidors de Muro *por el exceso que han buuelto a cometer dichos regidores...pues han hecho cortar más de cien pinos, y con tanto descaro y publicidad que han mandado hacer carbón de muchos maderos que han cortado, usando de aquel predio como si fuese cosa propia, no sólo en perjuicio, sí aun en deshonor de mi parte*.¹²⁰ Tornava a aparèixer aquí el conflicte per la possessió, a més del fet que el comte se sentia humiliat pel poble de Muro. Mentre, les provisions reials per tal d'aturar les tales mentre duràs el plet s'anaren repetint sense gaire èxit.¹²¹

Paradoxalment, l'Ajuntament de Muro es basarà en la reivindicació estricta de la legalitat de la transacció de 1641 a l'hora d'exercir la defensa davant la demanda interposada pel Comte, al·legant no contravenir en absolut l'esmentada transacció.¹²² Al llarg de 1773 i 1774 se succeïren nombroses peticions per part del comte d'Aiamans a la Reial Audiència perquè s'aturassin les contínues tales. No sabem tampoc en aquest cas com acaba exactament aquest plet, però cap a l'onze de març de 1774, en un consell de l'Ajuntament de Muro, Joan Oliver, regidor, feia la següent proposició: *bé saben voses mersès las causas se ocasionen sobre el comú de Son Sant Martí de la present vila, y per fugir de causas trob ser convenient el que se renoven las fitas del comú, volent estar y passar per los actes, no perjudicant a nostra universitat ni morador algun...y discorreguts los votos han convingut en dita proposició*.¹²³

En qualsevol cas, la finalització d'aquest plet no tancava els llargs segles de conflictivitat comunal, sinó que aquesta es perllongaria durant el segle següent, si bé aquest és un tema que hem tractat en un altre estudi, degut a les particularitats específiques de la conflictivitat en el segle XIX.

CONCLUSIONS

Hem intentat dibuixar els principals trets que caracteritzaren la conflictivitat entre pagesos i senyors en la disputa per la possessió dels recursos naturals. Senyors i pagesos competien i pugnaven per fer valer el "seu costum" i la seva "tradicció", sempre enfrontats, i els comunals esdevenien escenaris on es desenvolupaven clarament els conflictes de classe.¹²⁴ En aquest marc s'ha de destacar el fort sentiment col·lectiu que es despenia de les pràctiques comunals, les quals constituïen una de les bases que permetien ajuntar tot el

119 ARM, AT-417, s/f. 1766, setembre, 16.

120 ARM, AT-417, s/f. 1772, juliol, 23. El subratllat és meu.

121 ARM, AT-417, s/f. 1772, agost, 7. També 1773, agost, 7.

122 A més els regidors de Muro argumentaven que la transacció prohibia que qualsevol que no fos de Muro pogués tallar llenya, inclòs fins i tot el Comte. ARM, AT-417, s/f. 1744, agost, 5, Muro.

123 AMM, llibre consell 13, f.13, 1774, març, 11.

124 E. P. THOMPSON: *Costumbres...*, 203.

poble en termes antisenyorials. No hem pretès en cap moment donar una falsa imatge d'homogeneïtat dins la classe pagesa, encara que hem d'admetre que en les disputes comunals anteriors al segle XIX no es trasllueixen les contradiccions inherents al procés de diferenciació pagesa que es desenvolupa a Mallorca a partir del segle XV. Cal destacar diversos aspectes que definirien en certa manera els conflictes que hem relatat:

-Els enfrontaments sobre el terreny foren freqüents, i tant es podien desenvolupar de manera individual -actes furtius- com ara desenvolupant, les viles, les diverses estratègies col·lectives d'organització pagesa. La finalitat principal d'aquesta estratègia era se'ns dubte la de mantenir la pràctica tradicional d'usdefruit -d'altra banda indispensable per a la seva subsistència-, i també la de renegociar mitjançant la força els límits i les servituds comunals.

-Els enfrontaments en els tribunals arribaren a assolir un protagonisme elevat, sobre tot si tenim en compte que resultaven enormement cars i lents. Per altra banda el recurs a la via judicial era indispensable per donar validesa a unes pretensions generalment sustentades en la tradició, una tradició -cal recordar-ho- que els pagesos s'havien inventat, com també la inventaren els senyors en defensa dels seus interessos.

-Cal destacar finalment el paper dels advocats en cada una de les actuacions legals de les universitats de les viles, ja que eren aquests els que aconsellaven en cada una de les accions que s'havien d'emprendre, i revisaven cada cert temps els documents que podien donar suport a les pretensions vilatanes. D'altra banda també s'ha de ressaltar el paper dels pagesos benestants -els jurats- a l'hora de dirigir i encapçalar els plets.

Amb tot, hom ha pogut constatar com els béns comunals constituïen un pilar fonamental en el procés d'autorreproducció pagesa. Un pilar pel qual valien la pena, fins i tot, les importants despeses de diners i esforços que els plets comportaven. Al capdavant, els pagesos lluitaven per defensar una racionalitat econòmica i social -que envoltaria tot el que era l'aprofitament comunal-, que per a ells representava una de les diverses alternatives a la pressió feudal que anaren desenvolupant.

RESUM

L'article estudia l'evolució de la conflictivitat entorn les comunes de Muro i Santa Margalida durant tres segles (XVI - XVIII). S'han analitzat les causes d'aquesta pugna entre pagesos i senyors per fer-se amb el control i l'usdefruit de les reserves naturals, així com les diverses vies d'enfrontament - plets, disputes en el terreny, ... - i d'organització pagesa. Finalment es ressalta la gran importància dels comunals per a les economies agràries i el seu paper clau com a elements cohesionadors de les comunitats rurals.

ABSTRACT

The article studies the evolution of the conflicts about the commons of Muro and Santa Margalida during three centuries (XVI - XVIII). There have been analyzed the causes of this fight between peasants and masters, who both of them wanted to gain the control and usufruct of the natural resources. Also have been analyzed the different ways of confronting - say lawsuits, real bridlings at the land, ... - as well as the peasant's organization. Finally, it stands out the big importance that the commons had for agrarian economies and how usefull they were to keep the cohesion of rural societies.

DOS RETRATS CINCCENTISTES DEL CANONGE JERONI GARAU

MARIÀ CARBONELL I BUADES*

Fa poc més de cent anys, el *BSAL* dedicà al canonge Jeroni Garau i Ramiro (1531-1607) un número extraordinari, redactat quasi en la seva totalitat per Gabriel Llabrés.¹ Del canonge, naturalment, ja n'havien parlat A. Furió i J. M. Bover, entre d'altres, però ningú no li havia dedicat tanta atenció. El fascicle no era sols un ditiràmbic homenatge a un mallorquí il·lustre. Ben al contrari, es tractava d'una violenta protesta contra l'enderroc del monestir de la Consolació, ubicat a l'actual plaça de Quadrado, més conegut com *ses mongetes des canonge Garau*, un centre d'acolliment per a donzelles instituit per Garau a imitació de Santa Caterina ai Funari de Roma.

Llabrés, que aleshores dirigia la revista, es lamentava fagosament de la desaparició de nombrosos edificis eclesiàstics de Palma en nom d'un progrés intransigent. Entre els arguments que esgrimia per defensar-ne la conservació (i no deixa de sorprendre que la majoria d'ells encara siguin vigents) hi havia, és clar, el de la memòria històrica dels antics benefactors: *Los patricios como Jerónimo Garau tienen derecho a la vida póstuma (...)* *Importaba, pues, que los amantes del pasado, los interesados por la justicia histórica, antes de ver despejada la nueva plazuela pública, hiciésemos constar, que todos, todos, nos hemos olvidado de los beneficios del canónigo insigne....*

Publicada la revista, i assumida la desaparició de l'edifici mongívol, el malaurat (si més no, historiogràficament) canonge caigué de nou en l'oblit, del qual el rescatà Gabriel Llompart, ara fa uns deu anys.² L'article del P. Llompart se centrava bàsicament, i així ho indica el títol, en la conspicua biblioteca del canonge. Tanmateix, ens obsequià un suggestiu retrat històric del personatge. Vegeu, per exemple, com l'autor dedueix, a partir de la relació dels llibres, quins eren els interessos més íntims del possessor, apart de la lectura, o com, fent una minuciosa repassada als altres objectes que apareixen en l'inventari, ens proposa una fina reconstrucció dels costums d'un eclesiàstic (això sí, un canonge de formació humanista) de finals del segle XVI a Mallorca.³

En resum, disposem de considerable informació sobre la vida i algunes activitats del canonge i no té sentit reiterar-la. En canvi, pot resultar instructiu verificar un aspecte menys

* Universitat Autònoma de Barcelona.

¹ *BSAL*, V (1893). A més dels articles de G. LLABRÉS, inclou col·laboracions de Bartomeu FERRÀ i Estanislau K. AGUILO.

² G. LLOMPART: "Jerónimo Garau, un humanista postridentino, a través de sus libros", *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, Palma, 1986, 39-61

³ És de justícia recordar que una part de l'inventari del canonge (la que afecta als béns que guardava a Son Casenoves, una possessió de Lluçmajor que ell mateix havia re-batit com Biniromà) fou publicada abans per B. FONT OBRADOR: *Història de Lluçmajor*, Palma, 1978, III, 140-145.

propagat de la seva personalitat, l'afecció a l'art, per bé que mantés vegades es tracta d'una inclinació mediatitzada pel destí devocional de les obres (d'altra banda, la funció més immediata i constant de l'art cristià).

Probablement, l'estima que el canonge sentia per les obres d'art fou estimulada pel llarg sojorn que efectuà a Roma: primer, al servei de l'auditor de rota i cardenal (des del 1551) niçard-mallorquí Jaume Pou i Berard, conegut també com cardenal Del Pozzo o *Puteus*; després, com a escriptor de la curia apostòlica. Recordem que Garau no assolí la condició de prevere fins al 1560, quan tenia prop de trenta anys. La seva primera estada italiana degué prolongar-se, com a mínim, des de l'any 1556 (probablement, abans, si es doctorà en drets i teologia a Itàlia) fins a l'agost de 1568, quan prengué possessió en persona de la canongia mallorquina.

Degué tornar a Roma molt prest, perquè sabem amb certesa que hi residia de nou el mes de setembre de 1570. S'instal·là definitivament a Mallorca devers l'any 1577, quan actua de vicari general del bisbe Joan Vich. A més, com s'infereix d'un dels dos retrats que conservam de Garau, aquesta segona etapa italiana encara durava l'any 1576. En conjunt, per tant, el canonge residí a Roma durant vint anys o més.⁴

A la seva mort, Garau conservava alguns records portats d'Itàlia.⁵ Entre els seus llibres apareixen, verbigràcia, uns *Mirabilia Romae* en castellà i un *libre dit de les set Iglesies de Roma*, guies usuals de viatgers i pelegrins. Ens interessen més altres lectures de Garau, encara que la vaguetat dels títols en dificulta una identificació precisa: *libre d'estatuas de Roma, de stampa fina; libre de archs triumphals; Lucio Fauno; De les antiquitats de Roma; Antiquità di Roma* (potser, el text de Palladio).

En la mateixa línia de gust antiquari, posseïa els *Diálogos de Medallas* de l'arquebisbe Antoni Agustín. De contingut menys modern, però també de mèrit formal superior, trobem l'erudita crònica universal d'Hartmann Schedel (*molt gran llibre*, afegeix el notari, qui sap si referint-se únicament al format), que devia incloure els gravats de Wolgemut. Il·lustracions de gran interès, tant devocional com artístic- apareixen en les *Evangelicae Historiae Imagines*, d'un altre cèlebre mallorquí, el jesuïta Jeroni Nadal;⁶ d'índole oposada són els gravats inclosos en els exitosos *Emblemata* d'Andrea Alciato o en un Ludovico Ariosto (això és, un *Orlando Furioso*) historiat.

⁴ A Roma, Garau coincidí amb altres canonges mallorquins, com Agustí Ferragut i Miquel Tomàs de Taxaquet (canonista de Trento i, des del 1577, bisbe de Lleida). Es probable, també, que tingués amistat amb el P. Jeroni Nadal, protegit pel cardenal Pou. Recordem, a més, que un germà del canonge, Miquel Garau i Ramiro, s'havia doctorat en drets a la Universitat de Bolònia. Sobre l'activitat d'alguns d'aquests mallorquins són imprescindibles els estudis del P. Miquel BATLLORI: "Els mallorquins a Trento", *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, Barcelona, 1983 (1958), 69-96 i *Catalunya a l'època moderna*, Barcelona, 1971.

⁵ G. LLOMPART: "Jerónimo Garau, un humanista postridentino.... L'autor no transcriu tot l'inventari *in extenso*, que es pot consultar a ARM, Protocols, Joanot Bonet, B-414, ff. 29-82 vº; 1607, 21 abril.

⁶ Que aquesta obra influï en artistes locals ho demostra, per exemple, l'anònima *Adoració dels reis* de col·lecció particular de Palma que s'exposà a *Nostra Dona Santa Maria dins l'art mallorquí*, Palma, 1988, 112 (cat. 62). La pintura, a l'oli sobre tela (182 x 128 cm) transcriu una de les làmines que acompanyen el text del P. Nadal, gravada per Martin de Vos. Sobre els gravats, vegeu M. BATLLORI: "Los grabados evangélicos del P. Nadal", *Revista*, 3 (Círculo de Bellas Artes, Palma), 53-57; M. BATLLORI: "Más sobre los grabados del P. Nadal", *Revista*, 3. 197-200.

Finalment, destaquem la presència en la llibreria de Garau d'una ignota *Declaració de la pintura de la sala de Consellaria de Roma*.⁷

El canonge era ben conscient de la utilitat dels llibres il·lustrats. En l'inventari es detallen quinze volums que llegà al monestir de la Consolació, la majoria de *stampa fina*, la qual cosa sembla indicar que, a més del contingut, se'n valorava la qualitat d'impressió. En una memòria testamentària de l'any 1604 afegida al tercer i definitiu testament, Garau aclareix que *dexa al dit monestir de la Iglesia de Nra. Sra. de la Consolatió tots los libres spirituals y de devotio que jo tinch en la mia libreria, de stampa y en vullgar, e més los libres de figures y recreos, perquè de aquels les donzelles qui seràn recluses en dita casa o monestir se puscan regalar o consolar y divertir...*⁸ Entre aquests llibres hi hem de comptar el llibre d'estàtues ja esmentat, però també *un libre molt gran de figuras, de stampa fina, de coses diverses; altre libre de diverses històries, de stampa fina; altra libre de diverses figuras, de stampa fina*, etc.

Els anteriors títols, per bé que resulten indicatius de les inquietuds humanistes del canonge, no conformen un bloc unitari, deixant de banda que són numèricament escassos en un conjunt que superava els setcents volums. Sobretot, indiquen el tarannà curiós d'una persona que està al corrent de la moda, és a dir, fan de Garau un home instruït força característic del seu temps.

Tanmateix, no trobem als prestatges de casa seva llibres de teoria artística, de caràcter general o específics de pintura i escultura, ni volums dedicats a l'arquitectura (ni tan sols Vitruvi, tan estimat pels antiquaris).⁹ Això no exclou que fos home de sensibilitat artística; en particular, devia apreciar la pintura i demostrà tenir bon criteri a l'hora d'elegir els artistes.

El cert és que el canonge posseïa nombrosos objectes d'interès artístic. En l'inventari apareixen *dos testas de emperadors romans de pedra marbra, una figura de pedra marbra que se diu la Furtuna, medalla redona ab lo retrato del rey Phelip mort* (es tracta d'una medalla commemorativa de Felip II) i *medalla ab la figura de St. Hieronim deurada, guarnida de ebano*: Un aplec gens extraordinari, però ben renaixentista.

Alguns dels seus mobles també eren de manufactura italiana. Els testaments ens parlen d'un *caxó de noquer squequat que apportí de Roma qui stà en forma de sepulchre* (llegat a una neboda, Quitèria Garau) i d'una *archimesa gran de noguer y una altra de noguer xicha, de Nàpols* (destinades a un nebot, Antoni Garau).

Tanmateix, no tot era d'origen italià, a casa seva. Així, llegà a l'església de Porreres *una tassa de argent daurada ab sa cuberta y molt lavorada que és obra de Flandes* (hem de

⁷ El títol del volum fa referència al famós palau de la Cancelleria de Roma. Sembla tractar-se d'una memòria, segurament iconogràfica, de les pintures de Vasari a la sala "dei Cento Giorni". El programa, encarregat pel cardenal Alessandro Farnese i redactat per Paolo Giovio, és una celebració del papa Pau III. Tanmateix no hem localitzat en els repertoris habituals (Cicognara, Schlosser) cap edició que respongui al llibre que posseïa Garau.

⁸ BSAL, 5, 1893, p. 139

⁹ Hauriem d'exceptuar una "Letra escrita a Pietro Aretino" (transcrit Arebino pel P. Llompart), que podria referir-se a un volum de les *Lettere* del conegut i versàtil humanista aretí, defensor de la poètica pictòrica veneciana i acre censor de Miquel Àngel. És difícil d'integrar en la mateixa categoria un clàssic com la *Naturalis Historia* de Plini el Vell.

llegir, potser, procedent del centre o del nord d'Europa). Segurament, era el calze, ara desaparegut, que cridà l'atenció de Joaquim M. Bover: *cáliz de una hechura tan rara que la boca de la copa tenía tanta estención como la peaña que era de bastante dimención y la patena formava un aro para la ostia y alrededor se lehia de letra del mismo siglo DOMINE NON SUM DIGNUS*.¹⁰

Menys detallada és la referència testamentària a un objecte similar que Garau cedí a la parròquia d'Artà: *altra tassa de argent daurada ab sa cuberta, que és quasi com lo que pintan en mà de Sta. Magdalena, és a dir, un calze en forma de vas per a unguent. És significativa la perifràstica fórmula que usa el canonge per descriure l'objecte, confiant en l'hàbit de contemplar pintura del lector potencial.*

Com era habitual en les cases distingides, en la del canonge hi havia tapissos, un tipus d'objecte especialment sumptuós (en general, el més car de la casa, juntament amb la plata). Eren anomenats *draps de ras*, una deformació de draps d'Arras, encara que els del segle XVI procedien de tallers dels Països Baixos, en la seva major part. Tenien un valor artístic evident i, a més, servien d'aïllament tèrmic a l'hivern, raó per la qual se solien guardar en caixes durant l'estiu.

En un primer moment, Garau pensà regalar els tapissos a dos nebots, però a la fi els destinà a la Seu. De les quatorze peces que llegà al temple se n'ha conservat una dotzena: quatre d'una sèrie de cinc, dedicada a Nabucodonosor; quatre, d'un conjunt similar, amb representacions de Jacob; tres, de la història de Tobies; i un tapís de tema al·legòric, anomenat *de les figures*. Els tapissos flamencs es guarden en les dues caixes de roure que el mateix canonge havia regalat a la Seu per mantenir les peces en bon estat de conservació, fet que demostra una vegada més la sensibilitat del donant.¹¹

Pel que fa a la pintura, se sap que Garau pagà els retaules destinats al monestir que havia fundat: *més d'exa a dita Iglesia de Nra. Sra. de la Consolatio tots los retaules xiquets y grans que al present servexen y seràn en dita Iglesia lo dia de la mia mort...* Abans ja havia subvencionat la construcció del temple, un edifici de dimensions reduïdes que mantenia una tipologia tradicional (nau única, tres capelles laterals per banda, arcs apuntats, voltes de creueria). Dels retaules que hi havia en el moment de la destrucció del convent en tenim poca informació: el major era obra de Guillem Torres i Rubert (1755-1829) i, per tant, devia substituir un moble anterior; la pintura d'una capella del costat de l'Epístola s'atribuïa a finals del segle passat al pintor Bestard (Joan, encara que en realitat es deia Miquel).¹²

Sembla que en ocasió de l'enderroc, algunes pertinences es repartiren entre diverses esglésies de Palma (Sant Bernat, Santa Eulàlia, Sant Magí, etc), però no se'n coneix la destinació actual.

¹⁰ Citat per M. BARCELO CRESPI: *L'església parroquial de Porreres (Notes històrico-artístiques)*, Palma, 1989, 51

¹¹ P. JUNQUERA: "Los tapices de la Catedral de Palma de Mallorca", *Reales Sitios*, 73, 1982, 11-15. P. ORTEGA: "Els tapissos flamencs", A. PASCUAL (coord): *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, 131-133. Segons Junquera, la sèrie de Jacob procedeix de Brussel·les i data del segon terç del segle XVI. Ortega fa extensiu l'origen a la resta dels tapissos.

¹² M. CARBONELL: "El pintor Miquel Bestard (1592-1633), el Mallorquí; notícies biogràfiques i aportacions al catàleg", *Locus Amoenus*, 2, 1996, 155-174. Si el quadre era de Bestard no pogué ser encarregat directament per Garau, ja que el pintor no havia iniciat la seva carrera quan morí el canonge.

Una altra prova de la munificència de Garau és el retaule de sant Jeroni de la Seu (fig. 1). El canonge havia sol·licitat al capítol poder construir una sepultura a l'actual capella de la Mare de Déu dels Navegants. La capella, però, fou reclamada per la família Armengol, i l'eclesiàstic desistí del seu propòsit. En el testament de 1593 demanava ser enterrat en el vas patern, ubicat en la capella de sant Martí, a la qual obra llegava dos-centes lliures. Després, mudà de pensament; en el testament de 1604 feia constar la seva voluntat de ser enterrat a la capella de santa Magdalena i santa Lluïcia, és a dir, la de sant Jeroni. Sorpren que no esmenti el titular de la capella, al qual tenia una profunda devoció. L'omisió podria afectar la datació del retaule, la construcció del qual sempre s'ha fixat entre 1593 i 1600, sense que ningú no hagi aportat cap argument de pes per sostenir aquesta hipòtesi.

Al nostre entendre, la construcció del retaule s'ha d'avançar fins a 1604-1607, això és, entre el moment de la redacció de l'últim testament (on només s'esmenta la sepultura: *lo vas que jo he edificat en dita capella*) i l'any de la mort del benefactor. Per altra part, en aquesta època es paralitzaren les gestions per a la fundació conventual de Garau, potser per desinterès del bisbe Alfonso Laso Sedeño (justament a Mallorca entre 1605 i 1607), de manera que el canonge degué dedicar-se a altres assumptes del seu interès.

El retaule està ben conservat i preserva la disposició original. L'estructura adopta una composició renaixentista, encara que reproduïx un esquema consuetudinari, amb cossos superposats (predel·la, cos principal, segon cos menys desenvolupat, coronament en forma de timpà triangular) i carrers (més ample, el central). Val a dir que l'articulació per ordres arquitectònics no representa una innovació a l'illa, però que s'utilitzin columnes -de capitell poc ortodox, encara- enlloc de pilastres indica també una cronologia pròxima al 1600.¹³

Quant a la talla, arquitectònica i escultòrica, la cronologia proposada ens obliga a descartar la participació de Gaspar I Gener, perquè va morir l'any 1590, poc després del seu retorn de València (on es conserva el seu magnífic Crist del Privilegi, obrat l'any 1586). El seu fill homònim també emigrà a terres valencianes (hi morí l'any 1611), però treballà a Palma entre 1590, quan heretà el taller familiar, i 1607, aproximadament. Per tant, dels dos Gener, només el fill podria haver participat en aquesta obra, encara que per raons estilístiques (tot i considerant l'escassa obra coneguda de l'artista) hauriem de descartar la seva intervenció.

El repertori ornamental, que sens dubte deriva de gravats, és elegant i ben característic del renaixement tardà; els motius són similars als que usà Antoni Verger per decorar el portal major de la Seu. Això, però també les analogies formals entre les talles del retaule i les figures de pedra del portal major de la catedral, fa pensar en la probable intervenció de Verger, i no de Gener, en la fabricació del moble. La hipòtesi haurà d'esperar confirmació documental. En qualsevol cas, les escultures són simplement correctes, éssent més esvelta i de millor articulació anatòmica la de sant Jeroni.

¹³ Retaules similars articulats amb pilastres apareixen en retaules dels López i en algunes obres de la dècada de 1580 de Gaspar Oms. Una composició més complexa, multiplicant el nombre de columnes (més petites o més primes, segons el cas), la trobem en el desmuntat retaule major de Sineu, de Gaspar I Gener, o en el retaule del Roser d'Inca (ara a Sant Domingo), de Gaspar I Oms. Finalment, l'articulació del retaule de sant Jeroni de la Seu es repeteix en altres retaules tardans del mateix Oms: sant Onofre del monestir de La Real, sant Roc del convent franciscà de Lluçmajor, etc.

Les pintures s'assignen per raons estilístiques a Gaspar I Oms, tot i que hi degué intervenir el seu taller. Entre els integrants de l'obrador hem de situar, possiblement, dos fills del primer matrimoni del mestre (Joan Crisòstom i Magí; el primogènit, Miquel, havia mort l'any 1588). L'historiadora J. M. Palou ha ponderat les virtuts dels quadres: *Les pintures són de qualitat irregular, però resulten espectaculars i, en conjunt, atractives. Predominen els tons violacis i eburnis, la qual cosa dóna morbidesa al conjunt i, a més, hi ha un marcat caràcter monumental en cada figura i en cada escena, emmarcades sempre amb fons arquitectònics i paisatges. Hom remarca cada un dels traços de dibuix amb un ombreig pronunciat.*¹⁴

La iconografia és heterogènia i els sants responen a motivacions diverses: antiga titularitat de la capella (Magdalena i Lluçia), devoció del donant (Jeroni, de talla al primer cos i de pintura al coronament: el savi i el penitent, respectivament), onomàstica familiar (Quitèria, el nom de la mare del canonge; Gerard, segurament en referència al llinatge patern), vincle amb Roma (Bibiana i Pere; aquest últim, però, no vol recordar un martiri, sinó la fundació de l'Església), pietat particular (Josep i Caterina), la mateixa tradició retaulística (l'Anunciació del cos superior: una meditació sobre l'Encarnació). Les inscripcions en llatí (i el tipus de lletra, en capital romana) al·ludeixen als dos sants del carrer central: Jeroni (*Oh, sant Jeroni, pregau pel vostre devot prevere Jeroni*), i Magdalena (*Aquesta és qui ungf els Seus péus i Els aixugà amb els cabells*).

També la faceta devocional és la que millor defineix el conjunt de pintures que el canonge tenia repartit entre les seves residències. Com és sabut, Garau habitava a la casa familiar del carrer de Caputxines, un edifici molt modificat que encara conserva la primitiva estructura i algunes finestres antigues (coronelles al carrer de Caputxines, renaixentista al carrer de Campaner),¹⁵ però els últims anys de la seva vida els passà en una casa propietat del capítol, situada al carrer de l'Estudi General. A més, era propietari d'unes cases davant Monti-Sion i de la possessió de Biniromà a Lluçmajor. L'inventari *post mortem* només relaciona els béns de l'immoble on morí i de la casa de foravila.

Deixant de banda nombrosos retaules d'estampa, és a dir, gravats de tema religiós -la majoria, emmarcats-, el canonge podia exercitar la seva pietat davant d'una vintena de retaules o pintures:

- un ratauló de fust guarnit de la figura de sant Hieronym ab sa cortina de tafatà groch ab flocadura y cordons
- altre retauló de tella ab la figura de sant Pere 'flevit amare' (és a dir, que plora amargament, en referència al Penediment de sant Pere)
- altre rataula ab la figura de nra. sra. ab Jesús de drap de ras guarnit de llenyam
- altre rataula de tella ab la figura de nro. sr. crucificat ab ses cortinas de lli blanch y verga de ferro

¹⁴ J. M. PALOU: "La pintura del segle XVI", a A. PASCUAL (coord): *La Seu de Mallorca*, 1995, 99-105.

¹⁵ D. G. MURRAY, A. PASCUAL: *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*, Palma, 1988, II, 320. La representació de la família Garau continuà amb els Garau d'Aixartell a través d'un nebot del canonge. Quan s'extingí aquesta branca, passà successivament als Doms, als Torrella i als Gual de Torrella. La casa anomenada Ca n'Aixartell havia estat adquirida per un germà del canonge l'any 1555. La família hi residí fins al segle XVII, quan es traslladà a l'actual Can Fuster del carrer de la Rosa.

- un rataulet guarnit ab la figura de N^a S^a y Jesuset obra de Flandes
- un rataula ab Christo N^o Sor. crucificat ab portes ab N^a S^a, St. Jo(an), S^a Magdalena, y a les portas St. Bernad y N^a S^a y lo Jesuset y St. Joan Baptista
- altre rataulet ab portas qui stà sobre dit rataula ab les figuras de N^a S^a, St. Joseph y St. Sebastià
- un rataulet obra de Flandes ab la guarnitió deurada ab la figura de N^a S^a, Jessús y St. Joan Baptista
- una tella sens guarniment ab la figura de St. Hieronym
- un retauló de fust ab la figura de N^a S^a ab bon Jesús y Santana (vol dir, santa Aina) y sant Joan, ab sa verga de ferro y cortina de taffatà verd
- un rataulet de fust guarnit ab la figura de S^a Magdalena
- quatre retaulets petits, un daurat y tres guarnits de fusta negra, amb Cristo, santa Magdalena y dos de sant Jeroni
- tela de N^a S^a de la Concepció, sens guarnir

En sentit estricte, no totes les obres tenien una funció devocional. Per exemple, dues pintures d'iconografia velltestamentària il·lustraven fets destacats de la història sagrada i complien missions didàctiques o d'edificació moral:

- altre rataula de tella ab la scala de Jacob guarnit de llenyam
- tres quadros obra comuna de la historia de Nohé guarnits de llenyam

Amb el temps, s'han dispersat les pintures i fins ara no se n'havia localitzat cap. Només es coneixia l'existència d'un retrat del canonge (fig. 2), que consta en l'inventari: *Item un retrato de dit sr. testador*. No sabem per quins motius, la pintura passà a mans d'un altre insigne canonge mallorquí, Bartomeu Llull, bon amic de Garau i, com aquest, resident a Roma durant un temps (1595-1608).

Potser per les males condicions de conservació del quadre, pintat a l'oli sobre planxa de coure, s'havia identificat el retratat amb el canonge Llull, no obstant haver-se conservat diversos retrats antics del fundador del col·legi de la Sapiència, on encara s'estotja el de Garau. La confusió s'esvaí gràcies a Gabriel Llabrés. Tot i així, continua éssent una obra inèdita, ja que en el *BSAL* de 1893 no es publicà l'original, sinó una còpia feta a llapis per Vicenç Furió.¹⁶

Segons Llabrés: *...el original era hombre de cara severa, rígida y aspecto guerrero, más indicado para adornar su testa con el capacete de capitan de los tercios de Flandes, que con la borla de doctor ó el bonete del clérigo*. En efecte, l'expressió és circumspecta i reservada; la mirada, esmorteïda; l'aire, desagradós o, millor, meditatund. Tot indica una personalitat estricte i resoluta, però no necessàriament guerrera o bel·licosa, com volia Llabrés.

¹⁶ He d'agraïr la gentilesa que m'han dispensat Ramon Lledó i Guillem Bonet, donat de la Sapiència, per localitzar i fotografiar la pintura.

Al dors apareix la signatura de l'autor -sens dubte, apòcrifa- i l'any d'execució, encara que bona part de la inscripció original ha desaparegut. Fa cent anys es podia llegir: "Effigies Hiero. Garau Prepositi et canonici/Alme Sedis Maioricensis. aetatis vero/sue 38 annis/Roma de mensis Septembris 1570/Manu Hiero. de Sermoneta excell./ pictoris". Nosaltres sols hem pogut distingir en la bella cal·ligrafia: "Rome de mense setembris 1570/Manu hiero. de Sermoneta excell. pictor". Pel que fa a la data, es pot afinar més: en teoria almenys, la pintura fou realitzada durant la primera setmana de setembre del 1570, ja que el 7 d'aquell mes el canonge va complir els 39 anys.

La inscripció fa justícia al pintor, perquè Gerolamo Siciolante da Sermoneta (1521-1575) passava per ser un dels millors retratistes italians de l'època i es trobava a les acaballes d'una carrera fitada d'èxits.¹⁷ Després d'una etapa fortament influïda per Perin del Vaga i els manieristes parmesans de mitjan segle XVI, Siciolante es proposà un retorn a fórmules derivades de Rafael i Miquel Àngel, d'un classicisme no exempt d'arcaïsmes, que responia a la necessitat de trobar un llenguatge més adient que el de la Maniera a l'hora d'exposar principis doctrinals d'origen contrareformista.

Al retrat de Garau conservat a la Sapiència en podem afegir un altre, inclòs en un fragment de retaule, pintat a l'oli sobre fusta, que es troba a la venda en el mercat antiquari de Barcelona (fig. 3). El retaule obert tenia forma de tríptic, en el benentès que les ales laterals servien en realitat de portes. S'ha extraviat o no s'ha localitzat la representació central, però resten les portes (100 x 35 cm) en un emmarcament nou (invertides: la de la dreta ocupava el lloc esquerre, i al revés).

Ara, a la dreta apareix sant Jeroni, patró dels humanistes i del mateix canonge, vestit de cardenal i sostenint una ploma d'escriure i una església, amb el lleó als peus. L'església és un atribut poc freqüent en les imatges del sant i aquí sembla fer referència a la condició de doctor de l'Església occidental. A l'esquerra trobem sant Pere que presenta el donant, vestit de clergue i retratat amb exquisit naturalisme. Les inscripcions que apareixen als peus de l'eclésiàstic i a l'emmarcament no permeten el dubte: *HIER[onimus]. GARAU. CAN[onicus]./ ANNO. SUE NATIVITATIS. 45/ANNO 1576*. Com en el cas anterior, es pot precisar millor la cronologia. En teoria, el tríptic fou pintat entre els mesos de gener i setembre de 1576 (el 7 d'aquest mes, el canonge complia 46 anys).

Per raons òbvies, la pintura fou executada a Roma. El pintor, però, era un dels nombrosos artistes flamencs -de bon ofici, hem d'afegir- que s'havien instal·lat a Itàlia.¹⁸ Les figures adopten un cànon un xic curt, però estàn ben dibuixades i presenten rostres molt expressius. La paleta és rica i harmoniosa, combinant els colors càlids del primer terme amb altres més freds del fons.

Resulta especialment suggestiu el variat paisatge que emmarca les figures, urbà per a sant Jeroni i fluvial per a sant Pere (potser amb un missatge iconogràfic típic: vocació de

¹⁷ J. HUNTER: *Girolamo Siciolante pittore da Sermoneta (1521-1575)*, Roma, 1996. Vegeu, també, F. ZERI: "Intorno a Girolamo Siciolante", *Bolletino d'Arte*, 36, 1951, 139-149; B. DAVIDSON: "Some early works of Girolamo Siciolante da Sermoneta", *The Art Bulletin*, 48, 1966, 55-64; E. WATERHOUSE: "Some frescoes and an altar-piece by Girolamo Siciolante da Sermoneta", *Burlington Magazine*, 112, 1970, 103-107. Per a una visió de conjunt del pintor també es pot recórrer a S. J. FREDBERG: *Pintura en Italia, 1500-1600*, Madrid, 1978 (1970), 495-499.

¹⁸ Sobre els flamencs instal·lats a Roma durant el segle XVI vegeu el recent catàleg de N. DACOS (coord): *Fiamminghi a Roma, 1508-1608*, Brussel·les-Roma, 1995.

l'apòstol, barca de l'Església). El cel, grisenc, apareix ennuvolat i està habitat per minúsculs ocells; algú raig de sol es filtra entre els núvols i realça els valors atmosfèrics del panorama. Els detalls naturalistes, de cal·ligrafia meticulosa, són característics de la tradició nòrdica i indiquen que l'artista devia portar poc temps a Itàlia. Res no fa pensar en un artista impregnat d'una mínima cultura figurativa italiana. Això i la manera de compondre el paisatge obren la possibilitat d'assignar l'obra a Paul Bril o a un pintor del seu cercle. En l'actualitat, l'obra és atribuïda a Marcellus Coffermans, encara que la cronologia contradia la hipòtesi. De moment, la qüestió de l'autoria ha de restar oberta.

D'altra banda, el fragment conservat no coincideix amb les pintures esmentades en l'inventari del canonge: o bé formava part de l'aixovar del monestir de la Consolació, o bé es guardava a la residència familiar de Ca n'Aixartell. L'actual propietari ja l'adquirí en el mercat antiquari. En qualsevol cas, demostra la disposició pietosa i el bon judici estètic d'un eclesiàstic mallorquí del Renaixement que, com a persuadit humanista (a la biblioteca tenia d'exemple el *De viris illustribus* de Paolo Giovio), s'afanyava a passar a la posteritat, també pels seus retrats.

RESUM

En l'article es publiquen per primera vegada dos retrats de l'eclesiàstic mallorquí Jeroni Garau. El primer (1570) és obra del famós Girolamo Siciolante da Sermoneta. L'altre (1576) és la pintura d'un artista flamenc, actiu a Roma i pròxim a la poètica de Paul Bril o Marcellus Coffermans.

ABSTRACT

This article presents two unpublished portraits of the Majorcan clergyman Jeroni Garau. The first (1570) is a work by the renowned Girolamo Siciolante da Sermoneta. The other is a painting by an Flemish artist, active in Rome and close to Paul Bril or Marcellus Coffermans.

LA PROSA RELIGIOSA IMPRESA EN CATALÀ A LA MALLORCA DEL SEGLE XVII: NOTÍCIA DE SIS OBRES.

JOAN ALEGRET

Entre la Biblioteca Bartomeu March i la de l'Ateneu Barcelonès he pogut veure exemplars de sis obres - dos opuscles i quatre llibres - impreses al segle XVII a Mallorca en llengua catalana. De totes sis obres, ja en donà fitxa Joaquim Maria Bover en la seva *Biblioteca de Autores Baleares* (Mallorca 1868, reeditada en facsímil Barcelona / Sueca 1973). La més antiga - un opuscle de 1639 - l'he trobada tan sols en un exemplar incomplet en el qual només hi ha un recull d'oracions. Les altres cinc obres (pertanyent cadascuna a un gènere religiós diferent) s'imprimiren en primera edició dins el quart de segle comprès entre 1670 i 1695. El llibre de 1670, traduït d'un original en castellà, no té cap reedició coneguda a Mallorca, però desde 1679 en va tenir unes quantes a Catalunya. El llibre de 1683 és la versió modernitzada d'un text de 1446. El de 1684 és un original que serà reeditat en traducció castellana l'any 1783. Un opuscle de 1684 reapareixerà en una altra impremta mallorquina l'any 1697. I, finalment, el llibre de 1695 tingué una segona impressió l'any 1707. Com que poden interessar a historiadors i filòlegs, passaré a donar-ne qualque notícia.

[1]

Joaquim Maria Bover i el fitxers de la Biblioteca Bartomeu March posen a nom del jesuïta mallorquí Joan-Baptista Escardò (Mallorca, 1581-1652, Valldemossa) l'opuscle *Devocions molt profitoses del Examen de Conciencia, Acte de Contricio, y Meditacio de la Eternitat, que predicà lo Pare Ivan Baptista Escardó Religios de la Compañia de Iesvs, en la Iglesia Cathedral de Mallorca, y en la Parrochial de Sancta Eulalia, Quaresma Any 1638. Y ara novament ab altres oracions devotissimes, ha fet estampar el Licenciado Iuan Vanrell Rector de la Vila de Espolles* (Mallorca 1639). Bover diu que té 64 pàgines; l'exemplar de can March és incomplet: 4 pàgines preliminars sense numerar (incloent-hi la portada) i 28 pàgines numerades; un índex inicial, tanmateix, ens assabenta del contingut de l'obra.

Aquest opuscle no conté cap altra cosa que una sèrie de devocions, en prosa o en vers, des de *La Lletenia de la Mare de Deu* al *Rosari de la Purissima Concepcio, y Virginitat de la Mare de Deu*, passant pel famós sonet anònim *No me mueve, mi Dios, para quererte*, transcrit en castellà, o la també molt coneguda octava *¿Yo para que nací? Para salvarme*, aquesta donada en una traducció catalana. Ens quedam, doncs, sense poder atribuir cap obra en català a aquest famós predicador, autor d'una *Rhetorica Christiana o Idea de los que dessean predicar con espiritu, y frvto de las almas, escondida en los avisos que se dan en este libro para declarar la palabra de Dios con provecho de los oyentes* (Mallorca, 1647), que duu llicències de 1644 i aprovacions de 1645. En el *Prólogo al Lector* de la *Rhetorica*,

hi esmenta el pare Escardò la seva experiència de més de trenta anys de predicador de quaresmes i de lector de retòrica en el col·legi de Saragossa.¹

[2]

Un llibre de prosa religiosa barroca que pot ésser de lectura apassionant són els *Casos raros de la confessio* (Mallorca 1670) del jesuïta navarrès - natural de Tafalla - Cristóbal de Vega (? -1622), editat originàriament en castellà a València l'any 1656. Un article anònim de l'Enciclopèdia Espasa ens complica les coses i ens diu que el veritable autor de l'obra és un altre jesuïta, el valencià Jeroni López (Gandia, 1589 - 1658, València) predicador cèlebre a la seva època, a qui adjudica també la veritable autoria de la *Práctica del Catecismo Romano y Doctrina Cristiana* (igualmente traduïda al català, per una mà anònima en aquest cas, i editada a Barcelona el 1648 i el 1686) de Juan Eusebio Nieremberg (Madrid, 1595 - 1658), obra que, si figura entre les d'aquest jesuïta madrileny - diu - deu ésser *probablemente por haber sido éste quien le dió la última mano*.

El traductor dels *Casos raros de la confessio* és el jesuïta mallorquí Ignaci Fiol (Mallorca, 1619 - 1684, Catarubén), que morí màrtir a Amèrica, a mans dels indígenes (en un lloc, aleshores, de la Nova Granada, ara de Veneçuela). Segons Bover el pare Fiol és autor d'unes *Prophesias* impreses a Mallorca sense data, que vaticinaven els fets que havien de tenir lloc entre 1668 i 1720 i que foren prohibides per la Inquisició l'any 1706, per la qual cosa Bover diu que no n'ha pogut veure cap exemplar (S'ha de posar en dubte aquesta autoria, ja que era fàcil que un anònim inventàs les profecies, tot atribuint-les - per tal d'obtenir major crèdit - a un religiós que havia mort màrtir).

Llegits sencers, els *Casos raros de la confessio* resulten ésser bàsicament un aplec de narracions breus, contades amb gran perícia: una obra mestra de la narrativa de terror sobrenatural. Martínez o Vega en deuen ésser, més que no pas autors, recopiladors i refundidors: en molts de casos, comencen el relat fent referència a la font escrita d'on l'extreuen o a la persona que els l'ha comunicada. Algunes històries devien ésser ja molt antigues i tradicionalitzades, d'altres pareixen coetànies. Caldria, doncs, fer una recerca per establir el grau de reelaboració o d'autoria dels nostres jesuïtes.

El llibre va dividir en dues parts. La primera, que té XVI capítols, tracta dels pecats callats. La segona en té XX i fa referència a les confessions sacrílegues sense propòsit d'esmena.

Segons els meus apunts de lectura, en la part primera hi arriba a haver 5 eximplis o narracions més breus i 11 de relativament més llargues que solen ocupar un capítol cadascuna. Les narracions d'aquesta part són les que presenten, en general, més escenificació d'esglaiadors elements sobrenaturals: àngels i dimonis, llums celestials i infernals, renous, olors pestilents, moviments i caigudes d'objectes, aparicions de condemnats (amb foc, cadenes, escorpins, serps, calàpets, dracs, cans i rates), forces invisibles que empenyen o subjecten els humans... De les d'aquest caire, és excel·lent la narració del capítol VII. Entre el capítol V i el XII, inclusivament, són dones els personatges condemnats. En la majoria dels casos, els personatges pecadors d'aquestes històries terrorífiques pretesament edificants sofreixen una condemna eterna. En són excepció sengles relats finals, als capítols XV i

¹ Jaume GARAU AMENGUAL: "Apuntes para un estudio de la vida y obra de Juan Bautista Escardó (Palma de Mallorca, [1581] - 1652)", *Críticón*, 61, 1994, 57-68.

XVI respectivament. En el XV, un cavaller d'Antwerpen, havent comès un pecat deshonest (naturalment, no se'ns dona cap narració o explicació del pecat), com que li fa molta vergonya de confessar-lo, pensa que si arriba a esborrar-lo de la seva memòria ja no tindrà obligació de confessar-lo, i es dedica durant molts d'anys a viatjar i a distreure's. És clar: no pot oblidar-lo i, desesperat, decideix de penjar-se amb una corda i se'n va amb carruatge cap a un seu hort a perpetrar el suïcidi. Però troba pel camí un pare jesuïta, el recull, conversen i, en el marc idíl·lic de l'hort, es confessa i rep l'absolució. En el XVI, el pecador empegueït és el rei Carles de França, a qui Sant Gil i la intervenció d'un àngel ajudaran a superar el problema.

En la segona part, hi veig setze narracions i tres eximplis més breus. Dins el capítol XIV hi ha - després d'altres dos relats - un fet portentós que hom diu extret de la crònica del moro Rasis publicada a Toledo el 1549 i continguda a la llibreria reial espanyola, fet que té lloc en el campament del rei Don Rodrigo prop del Guadalquivir. El relat que clou aquesta segona part, al capítol últim, és extret, segons hi diu, de la vida de Sant Basili Magne: un jove ven l'ànima al dimoni per tal d'aconseguir una donzella de la qual està enamorat i que, en principi, no li correspon. Un cop casats, ell ho diu a ella i ella va a Sant Basili a contar-li-ho i a demanar-li ajut. El jove fa una confessió general i la cèdula en què havia signat amb sang el pacte és restituïda pels dimonis, després d'haver-ho ordenat el sant: els nostres protagonistes humans la veuen arribar per l'aire.

Aquesta versió catalana dels *Casos raros de la confessio*, feta per un mallorquí i estampada per primer cop a la Balear major l'any 1670 per l'impressor Rafel Moyà i Thomàs, va obtenir un gran èxit editorial a Catalunya. Conjunyant i sedassant les informacions bibliogràfiques de Bover i d'Aguiló, i sumant-hi les meves recerques, resulta que n'hi devia haver una edició inicial a Barcelona l'any 1679, que és la data de les llicències que reproduïen edicions posteriors fetes a Barcelona i a Girona, però aquesta presumpta primera edició feta al Principat no veig que hagi estat trobada. Hi ha, però, les següents edicions barcelonines atestades i datades: 1685 per Lacaballeria, 1691 per Llopis, 1696 a l'Estampa de Mathevat administrada per Josep Casarachs, i 1709 i 1727 per Josep Teixidor. I a Barcelona també, però sense data d'impressió, almenys una de Josep Altés i una altra de Josep Teixidor a costa del llibreter Baltasar Ferrer. I a Girona, una almenys per Narcís Oliva.

De totes aquestes impressions, n'he vist exemplars de tres: de la inicial de 1670 (a la Biblioteca Bartomeu March), de la de Josep Teixidor sense data (a l'Ateneu Barcelonès) i una de gironina per Narcís Oliva (també de l'Ateneu) que, pels caràcters i el paper, ja sembla molt més tardana (del segle XIX o del XX).

Si en l'edició mallorquina hi diu *Traduyts de Castellá a nostre vulgar Mallorquí*, en les impressions catalanes que he vistes hi diu *Traduyts de Castellá en nostre vulgar Catalá*, amb el nom del pare Fiol com a traductor (si bé el seu *Ignaci* mallorquí, que es correspon amb l'etimologia del mot, esdevé un *Ignasi* catalunyitzat). Pel que vaig poder comparar entre les tres impressions, les diferències del text no van gaire més enllà dels canvis ortogràfics. L'edició mallorquina acaba amb un apèndix que comprèn un curiós *Interrogatori dels peccats, pera fer confessions llargues. y generals en breu espai de temps*, unes *Interrogacions de la Doctrina Christiana per modo de dialogo* i sis textos breus més d'oracions i actes de contrició, en prosa i en vers: pel que fa a la llengua, n'hi ha dos en català i en prosa, un de bilingüe format per una prosa en castellà i una octava en català (que és, com a l'opuscle mallorquí de 1639, una traducció de *¿Yo para que nacl? Para salvarme*),

i tres d'altres enterament en castellà (un en prosa i dos en vers: hi tornam a trobar el sonet *No me mueve, mi Dios, para quererte*). En les dues edicions fetes a Catalunya que he pogut veure, hi desapareixen els tres darrers d'aquests sis textos i, doncs, no hi ha el famós sonet ascètic anònim.

[3]

Un il·lustre lul·lista menorquí resident a Mallorca, el franciscà Francesc Marçal (Maó, c.1591 - 1688, Mallorca), edità un *Exercici de la Santa creu* (Mallorca, 1683) compost l'any 1446 al Puig de Randa per un framenor confessor de la reina Maria (personatge al qual fonts posteriors anomenen fra Caldés o Calders, Ilucmajorer). *Are traduït en llengua vulgar corrent*, diu a la portada del llibre imprès, que, en els seus 60 capítols, presenta castellanismes lèxics, però en molt menor proporció que els altres llibres coetanis (Fóra interessant que qualche estudiós de la història de la llengua ens fes un treball sobre aquesta traducció). La dedicatòria de Marçal a la Santa Observança de la Regla de Sant Francesc és l'únic text seu conegut en català, ja que la resta impresa de la seva obra és en llatí i castellà.²

[4]

Si bé el *Llibre de la Invenció, y Miracles de la Prodigiosa Figyra de Nostre Señora de Llvch* (1684), compost per Rafel Busquets, beneficiat en la seu de Mallorca, és dividit en cinc capítols, la major part de les pàgines del llibre són ocupades pels miracles, el conjunt dels quals representa que forma el capítol cinquè: als quatre capítols inicials els corresponen només les pàgines 1 - 45, mentre que la narració dels miracles hi ocupa de la 46 a la 239 inclusivament. La llegenda de la invenció de la imatge, en el capítol primer, conta com un minyó, dels qui quedaren esclaus després de la Conquesta, batejat amb el nom de Lluc, tot fent de pastor veu davallar damunt unes penyes una bella còpia de celestials resplendors acompanyats de suau música. El pastoret Lluc ho contarà a un monjo que fa vida solitària a l'església de Sant Pere d'Escorca, i tots dos trobaran entre unes penyes la imatge de la Mare de Déu.

Els miracles d'aquest llibre van encabits dins 66 rúbriques o títols descriptius, però sense dur numeració. I cal tenir en compte que la rúbrica vint-i-vuitena, *Allibera Nre. Sra. SS. molts Vaxells de tempestats y cossaris* (pp. 129 - 150) acumula 16 miracles (un dels quals, l'onzè del grup, és doble: de primer els col·legials del santuari senten tocar les campanes totes soles devers mitjanit, sis dies després pugen al santuari un patró i uns mariners que contenen que, aquell mateix dia i devers la mateixa hora del miracle de les campanes, la Mare de Déu de Lluc els va salvar d'una tempestat). Per tant, el total de miracles recollits é de 81 (o 82, segons com vulgueu comptar el miracle doble suara referit), amb referències temporals que van des de 1513 a 1682; és a dir que cobreixen quasi tota la setzena i dassetena centúries, i ens forneixen una crònica de successos de la Mallorca d'aquell temps. N'hi ha de prou llargs, com el vint-i-novè, que hi ocupa deu planes, i conta com un jove de devuit anys, de la parròquia de Lluc, que - juntament amb son pare - feia de guarda de la talaia de la Cala Mitjana, anant tot sol a collir fonoll marí d'un penyal, en transpantar un dia de juliol de 1626, caigué rodolant fins a arribar a mar; en pogué sortir,

² Sebastià TRIAS MERCANT: *Història del pensament a Mallorca. Dels orígens al segle XX*, Mallorca, 1985, Moll (Els treballs i els dies, 28), on tracta "El misticisme popular de Nicolau Caldés", 124-125, i "Escolasticisme i renovació: Francesc Marçal", 193-203.

sense saber nedar, invocant l'auxili de la Mare de Déu de Lluc, i pujà per la penya fins que quedà entre dos grenys de roca. El salvament es complica i dilata, però tot acabarà bé: com que les barques del port de Sóller són eixides a pescar, caldrà salvar-lo amb una rudimentària barca de canya, de navegació molt lenta.

S'ha fet una reedició facsímil d'aquest llibre per l'editorial Lucus (Inca, 1989), que constitueix el número 4 de les "Publicacions del Santuari de Lluc". En una *Introducció* signada conjuntament pels pares Gabriel Llompart, teatí, i Rafel Juan, missioner dels Sagrats Cors, se'ns informa que Rafel Busquets (? - 1645), doctor en Teologia, va predicar la Quaresma a Lluc els anys 1687 i 1694, va passar a esser Col·legial del Santuari el mes de maig de 1692, i fou mestre de gramàtica dels minyons de l'Escolania el 1692 - 93 i sagristà entre 1693 i 1695. El llibre de Rafel Busquets no havia tingut fins ara cap reedició de l'original català, fet *En la Estampa de Pera Frau impressor de la Santa Inquisició*. En canvi, es va publicar en traducció castellana l'any 1783, traducció reeditada com a fullet d'*El Diario de Palma* el 1884.

La reedició facsímil va precedida encara de dos treballs més, signats per membres de la congregació dels missioners dels Sagrats Cors: una *Aproximació sociolingüística*, de Gabriel Seguí Trobat, i una versió modernitzada del text feta pel pare Gaspar Munar (Pina, 1899-1987, Randa), que hi ocupa les pp. 49-198, i és un poc aberrant filològicament. El pare Munar diu que hi conserva alguns castellanismes, la grafia *Lluc*", l'article *lo*, els possessius *son i sa*, etc. I que en determinats passatges *en què la idea queda obscurida per la multitud de paraules, a vegades hem prescindit d'elles, per a deixar més clara la idea de l'autor, així com com ja ho va fer el qui, l'any 1783, va traduir el llibre del Dr. Busquets del català al castellà*. El facsímil de l'original, tanmateix, pot esser llegit entre les pp. 199 - 470 d'aquesta reedició.

[5]

Sobre la biografia de Cristòfol Fiol (Mallorca, ? - 1702) podem disposar de dues fonts impreses: l'article que li dedica Bover i les referències que Carme Simó, al seu *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372 - 1810)*,³ extreu d'una *Breve noticia de la vida y escritos del Dr. Christoval Fiol Pro.*, (...) escrita pel pare Lluís de Vilafranca després d'acabar la còpia del *Libre de Memorias de cosas notables segons al discurs dels anys per mi el Dr. Cristophol Fiol* (...), noticiari que abasta del 13 de desembre de 1643 al 5 de maig de 1702. Conjunyant ambdues fonts, tenim que Cristòfol Fiol, nat en una família de mercaders, es doctorà en Teologia a Gandia (1644), fou ordenat sacerdot (1645) i obtingué el càrrec de rector de Campos (1646). Emperò, segons Bover, la fermesa del seu caràcter li causà topades i el tribunal eclesiàstic el féu anar desterrat a Andratx i arrestat a la ciutat de Mallorca; a causa d'això (i també per poder viure a la seva ciutat natal) l'any 1661 cedí la plaça de Campos a canvi d'un vitalici. Segons el pare Lluís de Vilafranca, l'any 1659 fou un dels sis rectors de la part forana designats pel bisbe Diego Escolano per tractar els assumptes del sínode i va esser nomenat examinador sinodal supernumerari; una malaltia greu, emperò, l'apartà de la vida pública des de l'agost fins al desembre d'aquell any. L'any 1661 fou nomenat confessor ordinari de les monges de Santa Caterina de Sena i, successivament, va esser confessor també de les de l'Olivar, de les de Santa Magdalena i de les tereses; de l'església d'aquestes darreres, en fou benefactor: hi pagà obres, joies i

³ Carme SIMO: *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*, Mallorca 1990, 268 pp., Societat Arqueològica Lul·liana (Monografies, 2). Veure 89 - 93.

ornaments. Elegit dos pics per a canongies de la seu, no va poder accedir-hi enfront de les competències suscitades; tanmateix, el bisbe Pere d'Alagó el nomenà vicari general (1689) i l'elegí com a un dels jutges del sínode de 1691. Havent gairebé perdut la vista, l'any 1698 renuncià al càrrec de vicari general.

Cristòfol Fiol publicà tres obres de temàtica religiosa: un llibre en llatí, *Rituale Mejoricense juxta rituale romanum* (Mallorca 1691),⁴ i dos opuscles en català, *Breu pero vertadera explicació de una qüestió necesaria para quietud de las conciencias de los habitantes de esta isla y Regne de Mallorca (...)* (Mallorca 1691), i *Ceremonias que dev observar el Sacerdot en la celebració de la Missa resada conforme les Rubricas del Missal Roma, y expl[i]cacio de graves Autors*, obra que, segons Bover tingué dues edicions: una a la impremta de Francesc Oliver (1684) i una altra per Miquel Cerdà i Antich (1697); a la Biblioteca Bartomeu March he pogut consultar un exemplar d'aquesta segona edició i passaré a donar-ne notícia. (Els fulls d'aquest exemplar no duïen numeració: la que donaré és la que jo hi he anotat amb llapis).

Aquest tractat de les *Ceremonias (...)* va adreçat *A los RRs. PP. Sacerdots de est Bisbat, y Regne de Mallorca*, als quals declara Fiol, en una epístola inicial (folis 1r-2r) els tres motius que l'han instat a recopilar-les. Un primer motiu és per tal que *ab mes facilitat pug[u] jen teni en se case vn breu tractat de todas les ceremonias pera ab comoditat los novament ordenats, la puguen apendre, y decorar las oracions, y los ya ordenats ab tal ocasio pug[ue]n repassarles*. Un altre - hi diu - *es estat per haver experimentat la molta negligencia, y ha en esta materia, y tem no sia pecaminosa (...)*. I, a la fi, exposa un tercer motiu: *Y vltimament el haver posat estes breus notes de les ceremonias ab nostre llengua vulgar es estat per saber que casi totes les nacions tenen est tractat, ab ses proprias com son en Española, Francesa, Itailana [sic], y moltes altres, y no esser de menor condicio la nostra*.⁵ De fet, en la nostra llengua ja havia aparegut, a Barcelona, una obra semblant, que també va tenir dues edicions - 1650 i 1679 -: un *Tractat de les cerimonies de la missa* - escrit per Rafel Vilalta, prevere de Santa Maria del Mar.

El cos de les *Ceremonias (...)* de Cristòfol Fiol es presenta dividit en *títols* numerats amb lletres romanes. Un títol I, introductor, és l'únic que no duu epígraf. Tot seguit, del títol II al XII, inclusivament, hi tenim tractats els diferents moments d'una missa resada normal, des *Del ingreso del Sacerdot al Altar* fins a *De la Benedictio en el fi de la Missa, y Evangeli de Sant Iuan*. Un pic acabat el títol XII, hi apareix un gravat representant el Crist a la creu entre la Mare de Déu i Sant Joan, gravat que ocupa més de la meitat del full 33 verso, com una indicació d'acabament de la part bàsica i majoritària del tractat. Hi ha després dos apartats més que no duen numeració però sí epígraf: *Ceremonias que ha de fer el Sacerdot celebrant en lo Altar ahont està patent el SS. Sagrament, en la Missa resade i Ceremonias que ha de fer el Sacerdot celebrant devant el Prelat en la propria Diocesis en les Misses resades*. I, finalment, hi ha el títol XIII: *De lo que se ha de omitir en les misses rezades ques celebran de Requiem*. Tot plegat (aquests tretze títols més els dos epígrafs no numerats) ocupa del foli 3r al 38r de l'opuscle.

⁴ En reproduesc el títol tal com apareix a la Biblioteca de Bover, tot i que a la primera e de Mejoricense hi deu haver una errada.

⁵ Aquest darrer passatge ja ha estat divulgat per Josep MASSOT I MUNTANER, que el transcriu amb grafia normalitzada al seu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, 1971, [2^a1985], 336 pp., Curial (Biblioteca Catalana, 1).17, d'on l'ha reproduït Carne Simó a la p.92 del seu Catàleg.

A la fi de tot - folis 38v a 39v - hi ha un poema, *Specvlvm Sacerdotis Christvs Sacerdotes alloquens*, de seixanta-vuit versos en llatí, que deu esser obra del mateix Fiol.

[6]

El franciscà Pere-Antoni Frontera (Sineu, 1630 - 1714, Mallorca) publicà unes *Meditacions del via Crucis y Corona dels set goigs de Maria Santissima en gracia concebuda* (Mallorca, 1695). La breu dedicatòria inicial *A la Reyna dels Angels Maria SS. sempre Immaculada* és un bon exemple de retòrica barroca en llengua catalana. La transcriuré sencera:

Pvriissima Verge en el primer instant de vostre ser físich, y Real en gracia concebude, à vostres divinas plantes se presenta, y á vostre sombre se ampare el mes inutil de vostros sirvens ple de confusio; no sols per lo poch que vos ha servit, quant deudor à vostros favors avia de ser el qui mes; are que avia de comparexer molt lograt, vos oferex vn donatiu tan tenuo, que á penas merex nom de donatiu. Be concider que ningune dadiva de las creaturas correspon á vostre grandeza; pero per lo matex que es en grau superlatiu sublime confio rebreu gustose la poquedad de la oferta; puis gozant abundancia de gracias concedidas á vostra Real persona, de la Beatissima Trinitat, sens necessitat de creatura algune vos concider; ni per axo dexau de acceptar la poquedad que vostros devots vos oferexen. Gustosa es, y delitable a vostros vlls la Passio de vostre Fill, y es molt de vostre agrado repetidas vegades vos sia oferida, las mans de lo Autor no molt limpias quiçà eus causaran asco, pero esper no faltará algune anima, qui mes pura oferintla, vos donerá agrado. Filla sou molt amade del Pare Etern, qui eus comunicá poder immens per ajudar à vostros devots. Mare sou vnica del Fill del qual participareu summa sabiduria,pera dirigir los qui vâ errats. Esposa sou molt volguda del Esperit Sant, tan amorose q sabereu recòpensar ab los actes fervorosos de vostre voluntat, lo amor que tots devem á nostre Deu, y Señor. Sou finalment Espose del Patriarca S. Ioseph qui tan propicio fonch en sos devots: mostra vos propicia en ves de esta inutil creatura que á vostre presència comperex tan minorade. Menor es la sua profecio, y per tant, mes no ha sabut grangear. Perdonau las faltes de que va còpagnat, y ab lo candor de vostre pureza bo[r]raules, pera que no ofengan los vlls dels qui esta obra llegiran, y á lo Autor donau llum per acertar el cami de la eterna Beneventurarse.

Entre els XI capítols del tractat primer, *De las meditacions del Via Crucis*", hi destaca, al capítol III, la Sentencia en que fonch condemnat à mort afrontose Christo Iesus, posada en boca de Ponç Pilat, que, segons Bover, fou copiada després per d'altres autors. En el capítol VIII, Frontera ens hi detalla el cerimonial amb què en aquell temps la Universitat Lul·liana de Mallorca celebrava les diades de la conversió i de l'òbit del beat Ramon Lluç (dies 25 de gener i 30 de juny, respectivament). En el capítol IX ens proporciona notícies de les celebracions cristianes de les principals festivitats de l'any a Jerusalem (on diu Frontera

que visqué quatre anys). Entre els VII capítols del tractat segon, *De las meditaciones de los set goigs de la Corona de Maria Santissima*, hi ha al capítol IV la notícia històrica de com s'inicià el rès públic de la Corona de Maria Santissima en la capella de la Purissima del convent de Sant Francesc, a Palma, l'any 1689. Dins els capítols de les dues parts o en apèndix, hi ha oracions i versos en català, castellà i llatí: al capítol IV de la primera part hi ha un romanç *á Christo con la Cruz á cuestras* que Frontera atribueix a Lope de Vega i el comença dient:

Al son de trompetas tristes
pregones injustos dán
esta es la justicia que dizen
pero no dizen verdad

i que, efectivament, és del *Fénix de los ingenios*, de les seves *Rimas sacras* (1614), però el franciscà sineuer ens el comença a citar pel vers 25, tot ometent-nos-en el principi.

Bover ens diu, sense especificar-ne les dates, que fra Pere-Antoni no sols havia reconegut tota la Terra Santa i viscut uns anys a Jerusalem, sinó que, després d'haver tornat a Mallorca, se'n va anar també a Amèrica a convertir infidels, d'on va tornar altre cop cap a Mallorca. Segons Bover, la impressió de les *Meditacions...* de l'any 1695 no és l'única, siní que n'hi ha una altra el 1707, estampades totes dues per Miquel Capó.

Fitxes de les obres

[1]

Devocions molt profitoses del Examen de Conciencia, Acte de Contricio, y Meditacio de la Eternitat, que predicà lo Pare Ivan Baptista Escardò Religios de la Compañia de IESVS, en la Isglesia Cathedral de Mallorca, y en la Parrochial de Sancta Eulalia, Quaresma Any 1638. Y ara novament ab altres oracions devotissimes, ha fet estampar el Licenciado Iuan Vanrell Rector dela Vila de Espolles. En casa Rodriguez, y Piza. Mallorca 1639, 16°, [4] p. s.n. (inclosa la portada) + 28 pp. [Exemplar incomplet; segons Bover, cren 64 pp.].

Escardo, Ivan Baptista, *Rhetorica Christiana o idea de los qve dessean predicar con espiritu, y frvto de las almas (...)* sacada a lvz por el Padre (...) de la compañía de Iesus, natural de la Ciudad, y Reyno de Mallorca. Herederos de Gabriel Guasp. Mallorca 1647, 4°, [15] folis s.n.+ 507 folis + [36] folis s.n.

[2]

Vega, P. Christofol de, *Casos raros de la confessio*. Per el (...) de la Compañia de IESVS. Tradvits de Castellá en nostre vulgar Mallorquí, Per el Pare Ignaci Fiol de la matexa Compañia.(...) Afigense a la fi les Interrogacions mes importants de la Doctrina Christiana per modo de dialogo. Raphel Moya, y Thom[as] Impressor. Mallorca 1670, 8°, 1 full de respecte + [8] pp. s.n. + 196 pp. + [4] pp. s.n. + 1 full de respecte.

Vega, P. Christofol de, *Casos raros de la confessio*. Per el (...) de la Compañia de Jesus. Tradvhits de Castellá en nostre vulgar Catalá, per el P. Ignasi Fiol, de la mateixa Companyia. Afigense a la fi les interrogacions mes importants de la Doctrina Christiana, per modo de Dialogo. En casa Ioseph Teixidò; A costa de Baltasà Ferrer Llibrater, vense à sa casa. Barcelona s.d., 8º, full de respecte + [4] folis s.n. + 200 pp. + 1 full de respecte.

Vega, P. Christofol de, *Casos raros de la confessio*. Per el (...) de la Compañia de Jesus. Tradvhits de Castellá en nostre vulgar Catalá, per al P. Ignaci Fiol de la mateixa Companyia. Afigense a les fi les interrogacions mes importants de la Doctrina Christiana, per modo de Dialogo. Per Narcis Oliva Estampér, y Llibretér à la Plaça de las Cols. Gerona s.d., 8º, 2 fulls de respecte + [4] folis s.n. + 192 pp. + 1 full de respecte.

[3]

Exercici de la Santa Creu, copost per vn Frare Menor de la Observancia de Sant Francesch en elPuig de Randa, y acabat à 20. de Agost, die de Sant Bernat, any 1446. Are traduit en llengua vulgar corrent, Any 1682. Per F. Francesch Marçal en lo Convent de Sant Francesch de la Ciutat de Mallorca. Estampat Per Francesch Oliver Impressor. Mallorca 1683, 8º, [8] folis s.n. + 304 pp.

[4]

Busquets, Raphel, *Llibre de la invencio y miracles de la prodigiosa figyra de Nostre Senora [sic] de Llvch*. Compost per el Dr. (...) Pre. Beneficiat en la Santa Iglesia Cathedral de Mallorca. Dedicat a la Soberana Magestat de lagloriosa [sic] Reyna dels Angels Maria Sacratissima de Lluch. En la Estampa de Pera Frau Impressor de la Santa Inquisicio. [Mallorca] 1684, 8º, 1 làmina + [9] folis s.n. + 244 pp.+ [4] folis s.n.

Busquets, Rafel, *Llibre de la invenció i miracles de la prodigiosa figura de Nostra Senyora de Lluc*. Introducció: Gabriel Llompart i Rafel Juan. Aproximació sociolingüística: Gabriel Seguí Trobat. Versió: Gaspar Munar. Facsímil, edició 1684. Publicacions del Santuari de Lluc (Lucus,4) Inca 1989, 472 pp., 21'15x13'30 cm.

[5]

Fiol, Cristofol. *Ceremonias que dev observar el Sacerdot en la celebracio de la Missa Resade conforme les Rubricas del Missal Roma, y expl[i]cacio de graves Autors*. R pe[r] el D. (...) Pr. à los RRs. Pares Sacerdots deste Bisbat y Regne de Mallorca. Per Michel Cerdà, y Antich Impress. Venense en dita Estampa. Mallorca 1697, 8º, portada + [39] fulls s.n. + 1 full de contraportada

[6]

Frontera, Pera Antonia, *Meditacions del via Crvcis y Corona dels set goigs de Maria Santissima en gracia concebuda*: Excellencias del Tercer Orde de Penitencia, ab los espirituals exercicis que practican en lo Convent de Sant Francesch de la Ciutat de Mallorca los germans qui professan ser fills del dit Orde; Que à deuocio de los matexos ha compost, y ordenat lo P.P. Fr (...) de la Regular Obseruancia del Serafich P.S. Francesch de la Prouincia de Mallorca, Ministre y Visitador del dit Tercer Orde. A lo vltim va romençada la

Bulla de la Santa C[ruzada]. Per Mi[chel Capó]. Mallorca 1695, 8º, [11] folis s.n. + 230 pp. + [4] folis s.n.. [L'exemplar, a la BBM, duu un ex-libris de Cosme Bauzà].

RESUM

Descripció de sis obres impreses, en llengua catalana, a Mallorca al segle XVII

ABSTRACT

Description of six works printed in Mallorca in Catalan language en 17th century.

LA RETABLÍSTICA BARROCA DE LA IGLESIA DEL SOCORRO: EL RETABLO MAYOR

MIQUELA FORTEZA OLIVER
MARIA ANTONIA REINÉS FEMENIA

Tras la realización de un trabajo de investigación centrado en los retablos de la iglesia del Socorro, se han hallado nuevos documentos que amplían, y en cierta manera modifican los conocimientos entorno a dicho tema. Por ello, hemos considerado oportuno dar a conocer dicha información, no sólo para un mejor conocimiento de esta iglesia, sino también por lo que puede aportar a futuras investigaciones sobre la historia del barroco mallorquín.

Cabe remarcar que la coincidencia cronológica entre arquitectura y decoración hacen que la iglesia del Socorro pueda ser considerada como uno de los pocos ejemplos existentes en Mallorca en el que se manifiesta una clara uniformidad de estilo, que la convierte en un conjunto barroco perfectamente homogéneo y de gran importancia en el contexto del barroco en la Isla. Tales características hacen que a dicha iglesia se le pueda, incluso, dedicar un estudio monográfico. Sin embargo, este artículo se centrará básicamente, no tanto en la iglesia en general, sino sobre todo en la profundización de su conjunto retablístico, concediendo especial importancia al retablo mayor, del cual poseemos una más amplia información.

Hemos creído necesario hacer una breve aproximación histórica y artística antes de abordar el estudio del tema que nos ocupa, con el fin de situar al lector en el contexto de la iglesia. A continuación nos centraremos en la descripción y nuevas noticias referentes al retablo mayor; para finalizar estableciendo la relación de los retablos que muestran un mayor parentesco, tanto cronológico como artístico, con el del altar mayor.

Por último, queremos agradecer la colaboración del Padre Félix Carmona, Rector de la Iglesia del Socorro, quien en todo momento se puso a nuestra disposición dándonos todo tipo de facilidades. Así como a Mercè Gambús por la ayuda prestada.

Noticias históricas sobre la iglesia del Socorro

Es incierta la fecha exacta en que se empezó la fábrica de la iglesia del Socorro, aunque según relata el Archiduque Luís Salvador, debió ser alrededor del año 1650.¹ Lo que

¹

L.S. HABSBURGO-LORENA: *La Ciudad de Palma*, Palma de Mallorca, 1954, 175.

sí se sabe con certeza, es que en 1669 fue bendecida.² Diez años después, el 16 de febrero de 1679, un temporal de viento destruyó el frontispicio de la iglesia y parte de su interior, lo que obligó a la reconstrucción de parte del edificio, que fue realizada por los maestros de obra Matheu Martí, Barthomeu Calafat, Joan Mas, Miquel Vicens y Pere Joan Oliver.³ En la bóveda de la iglesia queda constancia de las diferentes fases de construcción: en 1691 la bóveda del coro, en 1692, la segunda bóveda y en 1694 la tercera y cuarta bóvedas. Según el Padre Jordán, en 1695 el convento se acaba de perfeccionar.⁴

A principios del siglo XVIII Francisco Herrera, emprendió la construcción de la Capilla de San Nicolás Tolentino o de las Siete Capillas, situada sobre el cuarto arco a la izquierda de la nave de la iglesia. Es una capilla de planta octogonal inscrita en una elipse coronada por una enorme cúpula barroca del mismo diseño. Cada lado del octógono alberga una capilla, resultando en total siete capillas separadas entre sí por pilastras adosadas de fuste estriado en espiral. Antonio Furió cuenta que la capilla de San Nicolás Tolentino se bendijo el día 9 de septiembre, vigilia del santo, del año 1707.⁵ Probablemente el retablo de San Nicolás Tolentino sea también de esta época, ya que se tiene noticia de que el día de San Nicolás se bendijo el retablo: *Puja lo del dia de St. Nicolau, quant se beneix el quadro*.⁶ Años después, la capilla se adornó con otros retablos de los que todavía se conservan, el de Santa Rita, y el de San José, actualmente dedicado a San Nicolás Tolentino.⁷

Alrededor de 1707, la arquitectura de la iglesia mostraba el mismo aspecto que tiene en la actualidad, excepto pequeñas modificaciones. El Archiduque Luís Salvador en la segunda mitad del siglo pasado describió minuciosamente su interior confirmando de este modo la permanencia de la morfología original.⁸

Se trata de una iglesia de nave única, con cinco capillas a cada lado separadas por pilastras, sobre las que descansa la tribuna de donde parten seis arcos de medio punto que sostienen una bóveda de cañón. El coro que está sobre la entrada se sostiene sobre un gran arco rebajado y una bóveda de crucería. Los arcos de medio punto que enmarcan las diferentes capillas arrancan de un zócalo intermedio donde están tallados los escudos de las

² Según el *Cronicon Mayoricense* el 11 de mayo de 1669, y según la Miscelánea Pascual del Convento de los Agustinos el 21 de noviembre de este mismo año. Citado por J. RODRIGUEZ: "Bosquejo histórico-artístico de la Iglesia del Socorro de Palma. PP. Agustinos", *BSAL*, XXXIII, 1968-1972, 509-510.

³ *Als 16 febrer 1679. Proposá lo R t. P. Lector Fr. Antoni Roig Prior deste Cont. a los Rs. Pares dela consulta, representantlos la desgratia y ruina havia tingut la Iglesia nova en caure tot el frontispicio de mitjanada y lo dañ mayor que amenassava axi en los quadros delas Capellas, com teulada, et ats. pe esta dita Iglesia uberta*. ARM Llibre d'entrades: obra de l'església 1679-1778. C/ 704 fol. 1.

⁴ J. JORDAN: *Historia de la Orden de San Agustín en las islas de Mallorca y Menorca. (1704-1712)*, Menorca, 1978, 464.

⁵ A. FURIO: *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, Palma 1840 (Reimp. Palma, 1988, 74.

⁶ Este documento está sin fechar, pero hemos calculado, por las fechas anteriores y posteriores, que es de alrededor de 1707-1708. Nos inclinamos por 1707 por ser ésta la fecha de la bendición de la capilla. ARM Llibre d'entrades: obra de l'església 1679-1778. C/ 704 s/f.

⁷ Este retablo originalmente estaba dedicado a San José, cuya imagen actualmente está situada en un retablo de principios de siglo que se dedicó a San José, emplazado en la tercera capilla a la derecha del altar mayor (antes esta capilla estaba ocupada por Nuestra Señora de Itria, cuya imagen hoy se encuentra en una hornacina situada a la entrada de la iglesia por la derecha). Ello fue debido al cambio de localización del retablo original de San Nicolás Tolentino a la capilla de Nuestra Señora de la Consolación y Correa, ubicada en la primera capilla a la izquierda del altar mayor. Todo ello para colocar en el lugar del retablo original de San Nicolás Tolentino un nuevo retablo dedicado al Sagrado Corazón de Jesús. Al quedar San Nicolás, titular de la capilla, sin retablo, el retablo originariamente dedicado a San José, se dedicó a San Nicolás, realizándose una nueva imagen.

⁸ L.S. HABSBURGO-LORENA: *La Ciudad de Palma*, 175-176.

familias que contribuyeron a la construcción del templo.⁹ A la altura del presbiterio un arco de triunfo rebaja y estrecha la bóveda que se remata en forma de concha, sustentada por dos pechinas decoradas con dos frescos sobre las visiones de San Agustín. Además a ambos lados del altar mayor están colocadas dos tribunas ricamente decoradas.¹⁰

Cabe destacar la simplicidad del exterior de la iglesia cuya portada, inscrita en un arco de triunfo formado por pilastras lisas, fue terminada el veintitrés de febrero de 1805.¹¹ La clave del arco está decorada con un motivo de rocalla sobre el que figura el emblema de la Orden Agustiniiana. Sobre el arco se observa una pequeña ventana rectangular con rejas. A la derecha de la fachada se levanta la torre del campanario que es de planta octogonal irregular, formada por ocho cuerpos separados por molduras y cornisas en voladizo, a partir del sexto cuerpo en cada cara de la torre se abre un arco de medio punto. Según Claudio Martín es obra, desde la segunda cornisa descubierta, del P. Jaime Font,¹² mientras que Santiago Sebastián es de la opinión de que fue construido por Francisco de Herrera, el cual trabajaba en la misma época en la capilla de San Nicolás Tolentino.¹³

En líneas generales, la arquitectura de la iglesia del Socorro es de gusto clásico y sobrio, propio del barroco mallorquín, sin embargo en la cúpula de San Nicolás Tolentino se aprecia un estilo más exuberante y efectista, característico de un barroco foráneo. Como se verá posteriormente, esta misma diferenciación de estilos se halla en cierta manera reflejada en los retablos del templo. Ello no resta homogeneidad al conjunto retablístico que encaja perfectamente en el marco arquitectónico de la iglesia.

El Retablo Mayor

Presidiendo la iglesia se encuentra el retablo mayor que formalmente está configurado por una sola calle formada por predela, cuerpo central y ático. Consta de escultura exenta y relieve decorativo, y pertenece a la tipología de retablo de doble hornacina. En este retablo los rasgos arquitectónicos y estructurales predominan sobre cualquier motivo decorativo, si bien no faltan algunos de los elementos ornamentales típicos del estilo barroco, tales como rocallas, guirnaldas y veneras. En los elementos estructurales destaca el uso del orden clásico que evidencia la presencia en la isla del gusto por lo italianizante. A su difusión contribuyeron los textos de Andrea del Pozzo que influyeron en artistas de la talla del arquitecto y retablista, Juan de Aragón. A dicho artista, Santiago Sebastián le atribuye por razones estilísticas la autoría del retablo que nos ocupa, argumentando su similitud con las obras del tratadista italiano.¹⁴

⁹ Los escudos que campean en la iglesia y en la capilla de San Nicolás Tolentino son los siguientes: Truyols, Crespi, Terrasa, Ballester-Garriga, Rubí, Boxadors, Seguí, Sureda, Salas-Togores-Caulellas-Oleza, Verí-Quint-Vivot-Ampurias, Jarao-Dezcallar-Rosiñol-Zanglada, Suau-Veintimilia, Moragues, España. C. MARTIN: "Breves noticias referentes a las Iglesias del Socorro, de Desamparados y de la Capilla de S. Nicolás", 238..

¹⁰ En una Carta Capitular de 1770 se lee lo siguiente: *Se ha concluido el dorar la tribuna colateral del presbiterio en el Altar Mayor de la Igl. en que se ha gastado a mas de haverla dorado un Religioso del Cnto. ARM 1770. AII-6147/3.*

¹¹ J. RODRIGUEZ: "Bosquejo histórico-artístico de la Iglesia del Socorro de Palma. PP. Agustinos", 516.

¹² C. MARTIN: "Breves noticias referentes a las Iglesias del Socorro, de Desamparados y de la Capilla de S. Nicolás", 240.

¹³ S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, Palma de Mallorca, 1973, 105..

¹⁴ S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, 121.

Iconográficamente, en este retablo, lo mismo que en el resto de la iglesia, destaca la presencia de imágenes relacionadas con la Orden agustiniana. Presiden el retablo los dos titulares de la iglesia, San Agustín y la Virgen del Socorro situados en sendas hornacinas, acompañados por los santos agustinos Santa Clara de Montefalco, Santa Mónica, San Juan de Sahagún y Santa Perpetua, y por las imágenes de advocación universal de los tres arcángeles, San Gabriel, San Rafael y San Miguel matando al dragón, símbolo del demonio, rematando el conjunto.

El retablo mayor que se contempla en la actualidad sustituyó según Fr. Jaime Plomer a otro retablo anterior.¹⁵ En cuanto al autor de este último, Plomer deja constancia de que en él intervino Fr. Sebastián Planes: *El Ho de la obediencia Fray Sebastián Planes natural de la villa de Inca deste Reyno de Mallorca, hijo de Sebastián Planes, y de Isabel Font de dicha villa, tomó el hábito en el Convento del Socorro y professó a 25 setiembre 1654 en manos del P. lector jubilado Fray Joseph Mesquida Prior de dicho Convento. Fué perito en el arte de escultor, y por esso trabajó el pedaço de retablo, que oy dia se halla en el altar mayor de dicho convento, y assi mismo la testa de la figura de Santo Thomas de Villanueva que se venera en su capilla, y para idearla mejor, passó à Valencia para ver la testa del Santo que tiene la Cathedral de dicha ciudad. Murió en dicho Convento à 20 de Noviembre 1694. De edad de 58 años y 41 de habito.*¹⁶ Aún así hay pruebas evidentes de que Joan Antoni Homs Arbona¹⁷ participó, por lo menos, en la realización de una de sus esculturas, ello se deduce del hallazgo de un documento de 1691: *Dita señora dona Matdalena Sureda pagá per la sua devotia la Imatge de Nostre Mare Santa Monica que esta en lo altar major, com es de veure en lo llibre 8 fol 270 costa xaxante lliures, y la fer Mestre Joan Antoni Oms escultor.*¹⁸

El retablo actual cuenta también con una imagen, de época posterior, de Santa Mónica, madre del santo titular del retablo, San Agustín, por lo que es posible pensar que el retablo primitivo tenía la misma dedicación, y que por causas desconocidas fue reemplazado por el actual. Es preciso constatar que dicha sustitución es muy extraña, ya que es inexplicable que un retablo construido alrededor del 1690 fuera reemplazado por mero capricho, después de tan sólo unos cuarenta años, a no ser que fuese por alguna causa de fuerza mayor. Sin embargo, también es sorprendente el no haber encontrado ningún documento que lo ratifique.

En cuanto a la autoría del actual retablo mayor es necesario apuntar que debido a su prolongado período de ejecución, el retablo es producto de diferentes manos. Parte de él, fue obra de Gaspar Homs Batle.¹⁹ *Antregades y pagats los contes en Me Gaspar Homs y ha fra*

¹⁵ Según el P. F. Carmona profesó el 8 de septiembre de 1705 y murió el 6 de junio de 1743. En su *Libro de todos los religiosos difuntos de los tres Contos de Mallorca Orden de N.P.S. Agustín*, recopiló datos concretos sobre los diferentes religiosos de la Orden desde 1566 hasta sus días. Su labor fue continuada por Fr. Agustín Garau y Fr. Alipio Sanxo. Los textos de éste último, si bien están en parte transcritos por el Fr. J. V. Corraliza, desaparecieron en los años 70.

¹⁶ Archivo Agustiniiano del Convento del Socorro *Libro de todos los religiosos difuntos de los tres Contos de Mallorca Orden de N.P.S. Agustín desde el año 1556 fol. 30.*

¹⁷ Hijo de Juan Antonio Homs Bestard, escultor, y de Juana Ana Arbona Frontera. Se supone que el documento se refiere a él, ya que es el único de los Homs con este mismo nombre con posibilidad de estar en activo en esta fecha, ya que nació en 1663. G. RABASSA OLIVER: "Los Homs y el Convento de Santo Domingo". *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 6, Palma, 1994, 76-77.

¹⁸ ARM *Llibre d'entrades: obra de l'església 1679-1778*. C/704 fol. 38.

¹⁹ Hijo de Gaspar Homs Bestard y de Juana Ana Batle. Murió según consta en su testamento el día 31 de diciembre de 1750. ARM Protocolo Notarial Ramón Pascual. P-1237 fols. 225-226.

Mari Font als 29 ... 1748,²⁰ que al parecer continuó el trabajo de su hermano, Juan Antonio Homs.²¹ a su muerte. Gaspar Homs continuó la obra ayudado por el carpintero Antonio Planes y el aprendiz de escultor, Miguel Tomás.²²

Como ya se ha dicho anteriormente, Santiago Sebastián afirma que el autor de dicho retablo es Juan de Aragón,²³ aunque no se ha encontrado ningún documento que lo acredite. Ello no significa que no pudiera ser realmente el responsable de la traza, ya que su similitud con el retablo mayor de la iglesia parroquial de Santa Margarita, del cual se sabe con certeza, según consta en el contrato,²⁴ que fue trazado por Juan de Aragón favorece dicha idea.

Por otra parte José Rodríguez²⁵ siguiendo a Claudio Martín,²⁶ que a su vez recoge la información de los escritos de padre Alipio Sancho, es de la opinión de que el retablo es obra de el Hno. Fr. Miguel Castell.²⁷ Sin embargo, lo que realmente se deduce del texto de Alipio Sancho²⁸ es que el P. Castell fue únicamente el promotor de dicha obra: *...Hizo de dichas limosnas la cortina del frontis del altar mayor, que se ve de parte de la muralla y cuanto fue menester de albañil en este respecto, leña y carpintero, como af era menester antes de comenzar el cuadro mayor a que se obligó con condición de gastar cada año en dicha obra 100 libras y lo cumplió con tan buena satisfacción que, en menos de ocho años que dicha obra estuvo a su cargo y costa, expendió en ella según se veía y constaba en albaranes, pasadas de 1200 libras sin más de 400 libras que a cuidarse otra mano se hubiera expendido en pertrechos y trabajos y se dieron e hicieron por su repeto y diligencia.*²⁹

En cuanto al inicio de su construcción no se ha encontrado por el momento una fecha precisa. José Rodríguez afirma que fue comenzado en 1735,³⁰ sin embargo no ha sido posible corroborar dicha fecha. Contrariamente, Claudio Martín afirma que su inicio tuvo lugar en 1739,³¹ fecha más probable ya que coincide a grandes rasgos con la información ofrecida por una carta capitular que abarca del 31 de marzo de 1738 al 23 de marzo de 1741: *... se esta fabricando el quadro mayor del Presbiterio que ha de importar 1056 l 13 s4.*³²

20 ARM *Sortides: claus de l'altar major 1748*. AH-6147/3 s/f.

21 Hijo de Gaspar Homs Bestard y de Juana Ana Batle. Murió según consta en su testamento el 29 de noviembre de 1748. ARM Protocolo Notarial Francisco Servera. S-1880 fols 41-43. Según consta en un libro de entradas del Convento del Socorro el 3 de febrero de 1749 *Te p. la sepultura p. enterrar el cadaver de me Juan Antoni Oms escultor que se feu de cera del Cont.* ARM *Llibre d'entrades 1744-1753*. C/ 709 fol. 139.

22 NA: AA.VV: *Los Agustinos en Mallorca cien años de historia*, 87-88.

23 S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, 122

24 Noticia facilitada por Sebastiana Moranta, licenciada en Historia del Arte.

25 J. RODRIGUEZ: "Bosquejo histórico-artístico de la Iglesia del Socorro de Palma. PP. Agustinos", 510.

26 C. MARTIN: "Breves noticias referentes a las Iglesias del Socorro, de Desamparados y de la Capilla de S. Nicolás", 239-240.

27 Nació el 18 de octubre de 1700, profesó el 22 de noviembre de 1725, y murió el 7 de septiembre de 1763. Archivo Agustiniiano del Convento del Socorro. *Libro de todos los religiosos difuntos de los tres Contos de Mallorca Orden de N.P.S. Agustín desde el año 1700*. fol. 22.

28 Los escritos originales del P. Alipio Sancho desaparecieron en los años setenta, pero afortunadamente restan las transcripciones realizadas por el P. Corraliza durante la segunda década de este siglo.

29 J. V. CORRALIZA: *Los Padres Agustinos en Palma*, IX, Palma, 1918, 30.

30 J. RODRIGUEZ: "Bosquejo histórico-artístico de la Iglesia del Socorro de Palma. PP. Agustinos", 515.

31 C. MARTIN: "Breves noticias referentes a las Iglesias del Socorro, de Desamparados y de la Capilla de S. Nicolás". *Miscelánea Balear*, Palma, 1933, 239.

32 ARM *Llibre d'entrades 1732-1745*. C/ 695 fol. 183.

Posteriores cartas capitulares permiten enumerar diferentes aspectos del proceso de construcción del Altar Mayor. Así, en una carta capitular que abarca del 4 de junio de 1764 al 26 de marzo de 1767 consta: *Se ha hecho una alfombra que cubre todo el Presbyterio del Altar Mayor en q. se han gastado 80 l. Se ha dorado una Tribuna del dicho Presbyterio y al presente se prosigue en dorar la colateral en que Bienhechores del Contº han gastado ya 300 l.*³³ Otra del 15 de junio de 1767 al 26 de marzo de 1770 enumera lo siguiente: *Se ha concluido el dorar la Tribuna colateral del Presbiterio en el Altar Mayor dela Iglá. en que se ha gastado a mas de haverla dorado un Religso. del Cnto. 75 l. Se ha echo el Sacrario con su escultura del Quadro del Altar Mayor dela Iglá. y se han esmerado arcos, bovedas, y florones de dho Quadro, segun parecer y dictamen de Peritos en que se ha gastado sin los arbitrios 294 l. 15 s. Se han echo dos escalas para subir y bajar del dho Sacrario y otra por el Camaril de Na. Sra. del Socorro de cantos y ladrillos con su barandilla de madera en que se ha gastado 20 l. 15 s 5. Se ha hecho una custodia de plata labrada con sus esmaltes de siete palmos de alto para exponer el SSmo.Sacrameto. y assi mismo unas andas para llevarla en las solemnes processiones, que se ha costeado a expensas del P. Fr. Thomas Bauça Religso. que fue del dicho Cnto. y su importe son 686 l. s 8. Se ha echo una Cruz de plata labrada con su Crucifixo y esmaltes que sirve para adorno del Altar Mayor en las solemnidades del Cnto. con su hasta, para servir tambien en las solemnes processiones dela Iglá. que ha costeado el P. Fr. Agustín Vidal Religso. del mismo Cnto. por todo lo qual ha gastado 520 l.*³⁴

Por medio del P. Alipio Sancho se tiene conocimiento de que el encargado de dorar las tribunas y el Sagrario del Altar Mayor fue el P. Gabriel Colom,³⁵ si bien no precisa la fecha, ésta se puede deducir de la anterior Carta Capitular. En la del 11 de junio de 1770 al 14 de marzo de 1774 se relata que: *Se ha dorado el Sacrario del Altar mayor y se ha gastado sin los arbitrios 81 l. s. 8.*³⁶ Por último en la que abarca del 8 de junio de 1778 hasta el 11 de marzo de 1782 se explica: *Se ha hecho la Mesa del Altar Mayor de Jaspe con las armas de la Religion de Marmol primorosamente burilada a costas y expensas del Rdo. Dr.Dn. Juan Riera Hno. admitido y Rector de la Villa de Alaró en que se ha gastado quatrosientas libras.*³⁷ De todas ellas se deduce, como ya se ha indicado anteriormente, que el proceso constructivo del Altar Mayor fue dilatado ya que su total construcción abarca una buena parte del siglo XVIII.

En cuanto a las imágenes que configuran el retablo, cabe señalar primero la de la Virgen del Socorro, sobre la que cuenta la leyenda que fue traída de Sevilla por una mujer de mala vida llamada Masipa, antes del traslado del convento al interior de la ciudad en 1544.³⁸ Esta información queda confirmada en un libro de inventario que comprende de 1527 a 1546 en el que aparece registrada dicha imagen junto con otras que formaban parte del Convento en dicha época.³⁹ Se trata de una imagen de finísima talla realizada en alabastro que denota una gran calidad artística, lo que le diferencia en gran medida del resto de las tallas, de época posterior, que forman parte del retablo. En cuanto a estas últimas, es fácil suponer que la de San Agustín fue la primera en realizarse debido a su protagonismo como titular del

³³ ARM Llibre d'entrades 1753-1767. C/ 716 s/f.

³⁴ ARM Llibre d'entrades 1767-1784. C/ 696 fols 18-19.

³⁵ J. V. CORRALIZA: *Los Padres Agustinos en Palma.*, 204.

³⁶ ARM Llibre d'entrades 1767-1784. C/ 696 fols. 178-179.

³⁷ ARM Llibre d'entrades 1767-1784. C/ 696 fols. 204-205.

³⁸ J. JORDAN: *Historia de la Orden de San Agustín en las islas de Mallorca y Menorca.* 464.

³⁹ *Primo laymatge delaVga maria delSocors estasobrelo altar de la Capella.* ARM Inventari de censals, de l'esglèsia i de la sacristia 1527-1546. AH-4334 s/l.

retablo junto con la Virgen del Socorro. Se sabe por el P. Alipio Sancho que las de los arcángeles San Rafael y San Gabriel fueron talladas durante el *Gobierno de la Separación*.⁴⁰ Las demás imágenes, si bien no existe documentación precisa sobre su datación, es fácil suponer que fueron realizadas durante la segunda mitad del siglo XVIII.

El Retablo Mayor en el contexto retablístico de la Iglesia

Al comparar el retablo mayor con el resto de los retablos de la iglesia queda patente que a grandes rasgos se pueden diferenciar dos grupos de retablos, atendiendo a su adscripción estilística y cronológica. Si bien todos son barrocos, por un lado tenemos una serie de retablos que datan de la segunda mitad del siglo XVII, de un barroco local con pervivencias tardo-renacentistas,⁴¹ y por otro lado, otros de la primera mitad del siglo XVIII, en el que se incluiría el retablo mayor, con tendencias estilísticas mucho más clasicistas propias de un barroco tardío.

En cuanto al primer grupo de retablos, cabe destacar que dos de ellos, el del **Beato Juan Bueno** y el del **Santo Cristo de la Buena Muerte**, muestran una clara unidad estilística. Según Santiago Sebastián ambos se pueden atribuir a Gabriel Torres por su semejanza con los elementos de la fachada del Ayuntamiento⁴² y por presentar como elemento común un soporte de base abalaustrada, con una parte bulbosa entre dos astrágalos, sobre los cuales hay soportes de ascendencia salomónica.⁴³ Este elemento aparece también en el retablo de **Santa Catalina Tomás**, por lo que Santiago Sebastián le atribuye el mismo autor. Sin embargo, este último retablo muestra un mayor parecido con el retablo de **San Pedro**. En ambos se pasa del cuerpo central al ático por medio de un frontón curvilíneo partido; dos estípites decoradas con escamas⁴⁴ flanquean la pintura central del ático; ambos retablos cuentan con plafones decorados con motivos vegetales un tanto abstractos y con motivos auriculares que envuelven todo el conjunto; y en ambos casos, la escena principal está configurada por medio de la pintura. Esta similitud formal da pie a pensar que ambos retablos pudieran haber sido realizados por el mismo autor, y sabiendo que Miguel Barceló⁴⁵ intervino al menos en parte del retablo de Santa Catalina Tomás,⁴⁶ podría ser también el autor del retablo de San Pedro, del que no se conoce ninguna información. Si añadimos a todo ello que el referido escultor trabajó para la familia Segur⁴⁷

⁴⁰ Se inició el 30 de marzo de 1745. Archivo Agustiniiano del Convento del Socorro. Libro de Registro. 1744. fol.3.

⁴¹ Según Santiago Sebastián, llenos de huellas manieristas sobre todo en los soportes. S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, 58, 59 y 88

⁴² Esta afirmación resulta un tanto arriesgada ya que a Gabriel Torres sólo se le ha documentado su intervención en el alero. M. GAMBUS: "Apuntes para el estudio histórico-artístico de la fachada principal del Ayuntamiento de Palma", *Estudis Baleàrics*, 5, Palma, 1982, 137-139.

⁴³ S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, 59.

⁴⁴ Según S. Sebastian este tipo de estípites es una variante del modelo de estípite manierista más frecuente en Palma. S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, 53.

⁴⁵ Cabe señalar la presencia en la iglesia de la sepultura de dicho escultor por lo que se puede suponer que fuera el artífice de diferentes obras en la iglesia.

⁴⁶ En un protocolo notarial firmado el 25 de noviembre de 1692 consta lo siguiente: *Item vull, y man que si per las vinint jo, no stirà acabat el llit tinch donat fer á Mestre Miquel Barcelo Scultpor per posar nostra Señora Santissima de assumpto dins dita mia Capella de la Iglesia del dit Convent de Nostra Señora del Socors lo fassen acabar mos hereus de baix scríts ab la brevetat possible ab la conformitat tinch ordenada que es fer dos Angels els que ab los dos del meu quadro han de tenir el talamo ele qual talamo sia descent, y no de exces cost.* ARM Protocolo Notarial Juan Bautista Bennisar. 1898 fols 37-42.

⁴⁷ J. MUNTANER Y BUJOSA: "Datos para la Historia de la Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, XXXI, 1953-1960., 15-16.

en un retablo de esta misma iglesia, no sería extraño que interviniera en el de San Pedro sobre el que campea también el escudo de esta familia.

En el grupo de retablos de la segunda época y de tendencia más clasicista se pueden incluir, como ya se ha dicho anteriormente, el Retablo Mayor, junto con el de Nuestra Señora de Consolación y Correa, el de **Santa Rita** y el de **San Nicolás Tolentino**, antes de San José. De los dos últimos cabe decir que muestran importantes analogías entre sí, tales como la presencia de columnas estriadas anilladas en su tercio inferior, un frontón partido que da paso al ático, sobre el que se apoyan dos puttis, y la aparición en ambos casos, al igual que en el resto de los retablos de tendencia clasicista, de una talla escultórica que configura la imagen principal.⁴⁸ Sin embargo, no es posible que sean obra del mismo autor ya que el retablo de San José fue bendecido en 1743⁴⁹ y se sabe por Antonio Furió que Mateo Juan, autor del retablo de Santa Rita,⁵⁰ tuvo que dejar la isla alrededor de 1720.⁵¹ Al no conocer el autor del retablo de San José, pero sí la fecha de su bendición, la cual coincide aproximadamente con la del retablo mayor, obra, según parece, de los hermanos Juan Antonio y Gaspar Homs Batle, es posible suponer que ambos pudieran adscribirse a ellos personalmente o a su taller. Idea a su vez apoyada en la similitud que presenta dicho retablo y el de San Juan en la Parroquia de Valldemosa, ejecutado por Gaspar Homs.⁵²

Uno de los retablos que muestra mayores contradicciones es el de **Nuestra Señora de Consolación y Correa**, originalmente dedicado a San Nicolás Tolentino. En un principio ocupaba la capilla central de la Capilla de San Nicolás Tolentino o de las Siete capillas, presidida por un retablo del Sagrado Corazón de Jesús desde 1898, año en que el retablo de San Nicolás Tolentino fue trasladado a la primera capilla a la izquierda del altar mayor, dedicada desde su comienzo a Nuestra Señora de Consolación y Correa,⁵³ lugar en el que se halla actualmente. En definitiva, del retablo original de San Nicolás Tolentino, tan sólo se conserva su estructura, ya que la imagen dedicada a San Nicolás que ocupaba originalmente el nicho de este retablo se halla en la actualidad desaparecida y en su lugar se colocaron, a principios de siglo, las imágenes de San Agustín, Santa Mónica y la Virgen de Correa, realizadas todas ellas por el escultor Galmés.

Hasta ahora se ha difundido la idea de que el ejecutor del retablo era Miguel Barceló y que la traza era de Juan de Aragón, pero al observar que Aragón trabaja en Mallorca alrededor de la década de 1740, es muy poco probable que en 1690 (ni siquiera en 1707, año en que fue inaugurado el conjunto de San Nicolás) realizara dicho retablo. En cuanto a la autoría de Miguel Barceló y la fecha del año 1690, que recoge el documento

⁴⁸ Es posible afirmar que la retabística del siglo XVIII supone el triunfo definitivo de la escultura en perjuicio de la pintura. M. CARBONELLI BUADES: "Retablos Barrocos" 151.

⁴⁹ J. V. CORRALIZA: *Los Padres Agustinos en Palma*, 344.

⁵⁰ Realizó dicho retablo entre 1715 y 1723. Gracias al hallazgo de un documento ha sido posible conocer la fecha de inicio de dicho retablo: *Jo Matheu Juan sculptor mme obliga a fer y treballar el Retaule de Sta. Rita ab los pactas conforme escriptura feta ab junta del Pare Prior y los demes Pares de Consulta del Convent de Nostra Sre. del Socos de Mallorca feta als 5 de Maig de 1715.*, además de recoger los diferentes pagos recibidos por el artífice, siendo el último el del 31 de Julio de 1723. ARM *Llibre d'albarans 1715-1741*. C/691 sff.

⁵¹ A. FURIO: *Diccionario histórico de los ilustres profesores de Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1839, 171.

⁵² J. CIRERA: "Contracte de Gaspar Homs per un retaule de Sant Joan a Vallademosa a 1729", *BSAL*, XXVII, 1938, 159-162.

⁵³ Del retablo original únicamente se conserva, supuestamente, el lienzo apaisado que ocupa actualmente el cuerpo central del actual retablo de Consolación y Correa, anteriormente de San Nicolás Tolentino.

transcrito por Juan Muntaner y Bujosa,⁵⁴ también da pie a fuertes contradicciones, ya que la capilla monumental de San Nicolás Tolentino en 1690 no estaba ni empezada. Por otra parte, el documento nos habla de que el promotor del retablo es Christofol Seguí, por lo que, teniendo en cuenta que el escudo de piedra situado sobre la capilla de Nuestra Señora de Consolación y Correa es de la familia Seguí, se puede pensar que el retablo a que hace referencia el documento no es el que se conserva en la actualidad. Y si lo fuera, hubiera estado ubicado lógicamente en la capilla de dicha familia, o en otra capilla pequeña dedicada a San Nicolás Tolentino situada en el lugar que ocupa la actual.

Además en otro documento sin datar, pero que por las fechas anteriores y posteriores se deduce que pudiera ser de alrededor de 1707 o 1708 consta la bendición de un retablo el día de San Nicolás Tolentino, al día siguiente de la bendición de la gran capilla, el nueve de septiembre de 1707.⁵⁵ Por todo ello, se puede inferir que el retablo que tenemos en la actualidad dedicado a la Virgen de Correa es el que se bendijo en esta época, y no el que aparece en el documento de Muntaner y Bujosa; por ello cabe suponer que el retablo construido en 1690 por Miguel Barceló podría haber desaparecido, igualmente es posible que el retablo actual sea también de dicho escultor que murió en 1712, como muestra una lápida situada frente a la capilla de San Nicolás Tolentino (por lo que es lógico que realizara algún retablo en la iglesia y posiblemente en la capilla de San Nicolás). Otra posibilidad es que Miguel Barceló tardara diecisiete años en terminar el retablo, lo que no es viable ya que Muntaner y Bujosa apunta que el último recibo firmado por Miguel Barceló es de 14 de febrero de 1699.⁵⁶ En definitiva, contrariamente a lo que se ha venido manteniendo hasta ahora, queda en la mera hipótesis el autor y la fecha del retablo de San Nicolás Tolentino, actualmente de Correa.

Uno de los retablos que muestra una mayor diferencia con los analizados, a pesar de su coincidencia cronológica con el retablo mayor, es el de **la Inmaculada**, el cual se acabó de dorar alrededor de 1758 según una Carta Capitular del Convento: *Se ha acabado de dorar el quadro de la Purísima en que se han gastado 82 l. 1s 8.*⁵⁷ Si bien evidencia un cierto clasicismo, se diferencia en gran medida de los demás, no sólo por una mayor densidad decorativa sino también por su original estructura. Esta singularidad se ve remarcada por su tipología. Se trata del único ejemplo en la iglesia con tipología de retablo-rosario. Según Martín González, el retablo rosario es de procedencia medieval y de origen germano, y se desarrolló poco después en España,⁵⁸ sobre todo en Cataluña.⁵⁹ Se difundió en Mallorca principalmente durante la Contrarreforma.⁶⁰ Este tipo de retablo servía para que los fieles siguieran el rezo del Santo Rosario contemplando las escenas.

54 *Jo Michel Barceló scultor, he rebut de Christofol Seguí vint y cinch pesas de vuit, dic 25 p. de 8, les quals me entrega per afecia de fe el quadro a la capella de St. Nicolau de Tolenti del Convent de St. Agusti de la Ciutat a compte de les cent pesas de vuit me ha de entregar per dit efecte que tench consertat en presència del P. fr. Josep Llinas y de fr. Sebastia Planes, religiosos de dit Convent (...) fet als 21 maix de 1690....* En J. MUNTANER Y BUJOSA: "Datos para la Historia de la Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, XXXI, 1953-1960, 15-16.

55 *ARM Llibre d'entrades: obra de l'església 1679-1778. C/ 704 s/f.*

56 J. MUNTANER Y BUJOSA: "Datos para la Historia de la Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, XXXI, 1953-1960, 16.

57 *ARM Llibre d'entrades 1753-1767. C/116 fol. 294.*

58 J. J. MARTIN GONZALEZ: "Tipología e iconografía del retablo español del Renacimiento", *Boletín de Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. XXX, Valladolid, 1964, 5-19.

59 J. J. MARTIN GONZALEZ: *El retablo barroco en España*, Madrid, 1993, 17.

60 S. SEBASTIAN: *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. 57.

Normalmente se suelen representar los quince misterios marianos, aunque en ocasiones, como en el caso que nos ocupa, no aparecen todos.

Aunque en la iglesia del Socorro se encuentran imágenes de advocación universal, prevalece la presencia de santos y vírgenes relacionados con la Orden Agustiniiana. En todos los retablos aparecen, sino como titulares, al menos como parte integrante de la iconografía del retablo. De esta manera, la iconografía que domina el conjunto⁶¹ acentúa la homogeneidad que caracteriza a la iglesia.

Conclusiones

El estudio artístico de la Iglesia del Socorro debe afrontarse partiendo de la uniformidad estilística y cronológica que la convierte en un ejemplo poco frecuente dentro del contexto del barroco mallorquín. A pesar de su valor artístico en todos los órdenes, en general se la puede considerar aún como una gran desconocida. Si bien este estudio se ha centrado en sus retablos, y básicamente en el del altar mayor mayor, las lagunas documentales y su calidad artística hacen posible y necesaria la realización de un estudio en mayor profundidad abarcando no sólo el convento de los agustinos y la iglesia del Socorro, sino también la iglesia de los Desamparados, anexa a la anterior, obra de Guillem Sagrera.⁶²

Finalmente y a pesar de que se han consultado la mayoría de las fuentes archivísticas relacionadas directamente con el Convento, quedan aún fuentes indirectas que podrían aportar nueva información relevante que permitiría confirmar o desestimar algunas de las hipótesis efectuadas en torno a los retablos.

⁶¹ Para el análisis iconográfico nos hemos basado, sobre todo, en el estudio realizado por el P. Félix CARMONA: AA.VV: *Los Agustinos en Mallorca cien años de historia*, Palma, 1993, 99-101.

⁶² G. LLOMPART: "Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 46, Tarragona, 1973, 4-5, 18-19.

Bibliografía

- AA.VV. *Gran Enciclopedia de Mallorca*. 1995. Promomallorca edicions. Palma de Mallorca.
- AA.VV. *Los Agustinos en Mallorca cien años de historia*. 1993. Gràfiques Miramar S.A. Palma de Mallorca.
- CARBONELL I BUADES, M. : "Retablos Barrocos" *La Catedral de Mallorca*, Palma, 1995. Editorial Olañeta, 149-164.
- CIRERA, J. *Contracte de Gaspar Homs per un retaule de Sant Joan a Vallademosà a 1729*. BSAL, XXVII. 1938. pp. 159-162.
- CORRALIZA, J.V. *Los Padres Agustinos en Palma*. Tomo VIII. 1917. Archivo Agustiniانو. Palma de Mallorca.
- CORRALIZA, J.V. *Los Padres Agustinos en Palma*. Tomo IX. 1918. Archivo Agustiniانو. Palma de Mallorca.
- FURIO, A. *Diccionario histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*. 1839. Gelabert y Villalonta Socios. Palma de Mallorca. FURIO, A. *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*. 1988 (1840). Editorial La Palmesana. Palma de Mallorca.
- GAMBUS, M. "Apuntes para el estudio histórico-artístico de la fachada principal del Ayuntamiento de Palma", *Estudis Baleàrics*, 5, Palma, 1982, 117-151.
- HASBURGO-LORENA, L.S. *La Ciudad de Palma*. 1954. Imprenta Mossèn Alcover. Palma de Mallorca. p. 174-176.
- JORDAN, J. *Historia de la Orden de San Agustín en las islas de Mallorca y Menorca*. 1978 (1704-1712). Ediciones Nura. Menorca. p. 461-483.
- LLOMPART, G. Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina. *Analecta Sacra Tarraconensia*. Vol. 46. 1973.
- MARTIN, C.: "Breves noticias referentes a las Iglesias del Socorro, de Desamparados y de la Capilla de S. Nicolás". *Miscelánea Balear*. 1933. Palma. pp. 237-257.
- MARTIN GONZALEZ, J.J. Tipología e iconografía del retablo español del Renacimiento. *Boletín de Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. XXX. 1964. Valladolid. pp. 5-19.
- MARTIN GONZALEZ, J.J. *El retablo barroco en España*. 1993. Editorial Alpuerto. Madrid. pp. 5-24.
- MUNTANER, J. *Datos para la Historia de la Bellas Artes en Mallorca*. BSAL, XXXI. 1953-1960. pp. 15-16.
- RABASSA OLIVER, G.: "Los Homs y el Convento de Santo Domingo". *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*. Vol. 6. 1994. pp. 69-77.
- RODRIGUEZ, J. *Bosquejo histórico-artístico de la Iglesia del Socorro de Palma*. PP. *Agustinos*. BSAL, XXXIII. 1968-1972. pp. 498-532.
- SANCHO, P. *Datos para la historia de los agustinos en Mallorca*. BSAL, IV. 1891. pp. 37-39.
- SEBASTIAN, S. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. 1973. Gráficas Miramar. Palma de Mallorca.

RESUMEN

Este artículo aporta nueva información para el estudio artístico del conjunto retabístico barroco de la iglesia del Socorro de Palma de Mallorca. Se confiere especial atención al retablo mayor, iniciado alrededor de 1739, y a aquellos retablos de la iglesia que muestran una mayor similitud, tanto cronológica como estilística, con él.

ABSTRACT

This paper casts new light on the artistic research into the group of Baroque altarpieces in the Socorro Church in Palma de mallorca. The emphasis is on the main altarpiece, whose construction begun about 1739, and on those altarpieces in the same church with which it shares greater similarities both in terms of chronology and style.

LA COMPOSICIÓ DE LA NOBLESA MALLORQUINA AL SEGLE XVIII I LA SEVA CONDICIÓ DE GRUP TERRATINENT HEGEMÒNIC

ANTONIA MOREY TOUS

Entre els estudiosos de la societat mallorquina del set-cents, sorgeix sovint el dubte relatiu a l'adscripció de determinades famílies a la noblesa. Aquesta qüestió és difícil de resoldre en molts de casos, perquè no tenim, a diferència d'altres indrets, padrons de nobles pròpiament dits fins al final del segle XVIII. Aquesta mancança obliga l'historiador a haver de servir-se d'altres mitjans. Resulta imprescindible situar en el temps les famílies o els llinatges en qüestió i conèixer les condicions exigides en cada moment per fer part d'aquest grup social. Cal aclarir, entre altres coses, si gaudien de privilegi i si en gaudien per dret hereditari, per exercir determinats càrrecs o ocupacions o per concessió del sobirà.

Al llarg d'aquest article, tractarem sobretot la noblesa mallorquina del segle XVIII i l'evolució que experimentà el concepte d'ençà de l'entronització de la dinastia borbònica. Farem arribar el nostre plantejament fins a la Guerra del Francès, que fou quan, per així dir-ho, els esdeveniments de la Península, units a la necessitat de lluitar contra Napoleó, acceleraren l'inici de les discussions sobre la necessitat d'abolir, no simplement de reformar, les institucions pròpies de l'Antic Règim.

El nostre objectiu és doble: reflexionar sobre l'aplicació de determinades categories¹ (nobles, aristòcrates, *hidalgos*, pagesos benestants,...) i dibuixar els trets característics del grup terratinent hegemònic al final del set-cents. Amb aquest fi, estudiarem també les bases principals de poder i riquesa d'aquest grup, els mitjans que li possibilitaren perpetuar l'hegemonia —bàsicament la institució fideïcomissària—, les principals contradiccions generades per aquesta forma de vinculació i les conseqüències de la reforma il·lustrada de la propietat vinculada sobre els seus patrimonis.

Partim del convenciment que aquesta reforma responia, bàsicament, als interessos de la monarquia (fiscals) i de l'aristocràcia (creditoris) i que els il·lustrats en cap moment no pretengueren atemptar contra les bases de poder i de riquesa de l'alta noblesa. Això explica

¹ Convé deixar clar, des d'un principi, que emprarem el terme *aristocràcia* per referir-nos als membres dels distints estaments que, fins a l'entronització de la dinastia borbònica, conformaven el braç noble mallorquí. Fins aleshores, el qualificatiu de *noble* s'aplicava només a l'estrat superior de l'aristocràcia, però quan avança el set-cents, i sobretot a partir del regnat de Carles III, el mot *noblesa* serà cada cop més sinònim d'aristocràcia. Tot i això, hom posarà especial esment a distingir l'antiga de la nova noblesa (els *hidalgos*). En el decurs d'aquest article, ens ocuparem bàsicament de la noblesa tradicional, és a dir, d'aquelles famílies que, des d'abans de les reformes borbòniques, feien part de qualsevol dels tres estaments —nobles, cavallers i ciutadans militars— de l'antic braç noble mallorquí. En canvi, per tractar de famílies ennoblides amb posterioritat, parlarem d'*hidalgos* o de nova noblesa.

que determinats vinculistes emprassin, fins i tot, les successives mesures liberalitzadores de la propietat per reestructurar i racionalitzar els seus patrimonis: per traspassar, per exemple, les possessions menys productives o més llunyanes geogràficament dels seus llocs de residència i invertir a altres indrets o, simplement, per liquidar deutes que venien d'enrere. Aquelles primeres mesures permeteren també que un nombre considerable de petits pagesos accedís, amb contractes emfitèutics, a parcel·les d'extensió menor i que individus o famílies benestants de procedència diversa —pagesos de mà major, antics mercaders, alts càrrecs de l'Església i del govern, etc.— esdevinguessin, a la fi, senyors de possessió.² Aquells traspassos, però, no introduïren modificacions substancials dins l'estructura agrària mallorquina.

La composició del grup i l'evolució del concepte

L'estructura i les bases econòmiques de l'aristocràcia mallorquina durant els segles XVI i XVII i l'estamentalització de la societat insular en general han estat treballades per P. Montaner (1988).³ Els seus estudis han posat de manifest que Mallorca no constituïa una excepció de la clàssica subdivisió per ordres d'origen medieval; cada individu, independentment de la seva situació econòmica personal, quedava integrat dins el grup al qual pertanyia. La societat era dividida en braços (eclesiàstic, noble i reial), subdividits, al seu torn, en estaments.⁴ Els membres dels tres estrats del braç noble conformaven, conjuntament, l'aristocràcia il·lenca; s'aglutinaven entorn a la confraria de Sant Jordi⁵ i fruïen, perquè ells o els seus avantpassats havien prestat determinats serveis a la monarquia, d'algunes prerrogatives.

2 Aquest terme s'ha associat generalment a una gran extensió de terreny depenent d'unes cases, equivalent, en certa mesura, a la masia catalana o al lloc menorquí. L'origen de les possessions es remunta, d'acord amb els estudis de G. JOVER: *Desenvolupament econòmic i societat rural a Mallorca: feudalisme, latifundi i pagesia, 1500-1800*, 1996, 677 + XLIV. Tesi doctoral inèdita presentada al Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona, a la segona meitat del cinc-cents. Fins al principi del segle actual, foren la unitat d'explotació bàsica dels grans patrimonis i, al mateix temps, un dels símbols més evidents de poder i de riquesa dins la societat mallorquina. Tot i això, és obvi que el significat del terme anà variant amb el pas del temps. Aquí ens ocuparem, sobretot, d'algunes de les modificacions esdevingudes a partir de la segona meitat del segle XVIII.

3 P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca", *Revista de Catalunya*, 22, 1988, 52-63.

4 P. DE MONTANER ha estudiat la composició del braç noble —format per l'estament dels nobles pròpiament dits, l'estament militar (cavallers i donzells) i l'estament dels ciutadans militars - i el braç reial - estament dels mercaders, estament dels menestrals i estament forà (mà major, mà mitjana i mà menor) -. Vegeu sobre el particular:

P. DE MONTANER: "Los caballeros de órdenes militares y el comercio en Mallorca durante los siglos XVI y XVII", *BSAL*, 36, 1978, 99-109.

P. DE MONTANER: "La estructura del brazo noble mallorquín bajo los Austrias", *Estudios Baleàrics*, 27, 1987, 3-38.

5 Es tractava, de fet, d'un antic orde militar. S'erigí en confraria a la segona meitat del segle XV per privilegi de Joan II d'Aragó. Aglutinava els distints estaments del braç noble mallorquí i reunia les característiques de les confraries medievals: culte al patró (sant Jordi), ajut als confreres, suport militar al rei, etc. Sembla, però, que assolí només un èxit relatiu, raó per la qual hagué de ser reformada en distintes ocasions. Al principi del segle XVIII es trobava, en opinió de Ramis, en decadència. Desaparegué per primer cop el 1743 i, finalment, fou substituïda —com veurem més endavant— per la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. Vegeu, sobre aquesta institució, el capítol de J. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA: *Alistamiento noble de Mallorca de 1762*. Palma, 1911, 19-37, les notes publicades per P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca", 11 i l'apartat de la tesi d'I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII: la Sociedad Económica de Amigos del País*. 4 v. Tesi Doctoral inèdita presentada a la Universidad Complutense de Madrid, 1975, 76-83, dedicat a la seva supressió.

Distingia els nobles pròpiament dits la utilització del prenotat de "don", tot i que a la pràctica vivien de forma molt semblant als cavallers:⁶ gaudien d'unes rendes similars, tenien una casa ben bastida a Palma, es feien servir per criats i esclaus, eren senyors d'una o diverses possessions, etc. Ambdós estaments tenien prohibit, a diferència dels ciutadans militars i malgrat ho fessin extraoficialment, l'exercici del comerç. Aquest darrer fet explica, en opinió de P. de Montaner, que determinades famílies no volguessin ascendir a categoria superior i que els nobles pròpiament dits i els cavallers s'aliassin amb membres d'estaments inferiors (ciutadans militars, mercaders i corsaris) per fer els seus *negocis per mar*.⁷

Els canvis, tant en sentit ascendent com descendent, eren freqüents i depenien, en cada moment, dels interessos o de les rendes dels que els sol·licitaven. Al segle XVII, per exemple, hi hagué un notable increment de ciutadanes militars, principalment atorgades a individus d'extracció mercantil, amb una renda anual superior a les 1000£. No obstant això, al final del set-cents, la majoria s'havia empobrit, probablement perquè el tractat de Rijswijk (1697) havia representat un cop insuperable per al corsarisme mallorquí. I aquell fet es deixà sentir, bàsicament, sobre les cases dels nous ciutadans militars que no havien pogut invertir en béns immobles, ja que la major part de la terra illenca era exempta de la lliure circulació.⁸

L'estudi comparatiu dels cadastres de 1576 i 1685⁹ demostra que l'aristocràcia i els pagesos de mà major, la primera de les tres mans en què es trobava subdividit l'estament forà del braç reial,¹⁰ controlaven les possessions més importants de l'illa. Les divergències internes de la mà major eren semblants a les de qualsevol altre grup i també era habitual la mobilitat social, en un i altre sentit. Podia succeir, i de fet succeïa amb freqüència, que determinades famílies ascendissin de la mà major i passassin de l'estament dels mercaders al dels ciutadans militars. D'altres no canviaven mai de posició, vivien a les seves possessions o a les viles com a *senyors pagesos*, controlaven els càrrecs de consellers del Gran i General Consell, els de síndics clavaris i els de batles reials i constituïen, per així dir-ho, les elits locals de les respectives comunitats. Seguien, per tal d'evitar la dispersió dels patrimonis, unes pràctiques hereditàries molt similars a les de l'aristocràcia, però només a mitjan segle XVIII, concretament a partir de les "*hidalgues borbòniques*", passaren a fer-ne part.

6 Les úniques diferències realment importants eren que els cavallers, no però els seus descendents (donzells), havien de mantenir un cavall armat per a la defensa del regne i que els nobles no obtingueren facultat d'intervenir en el govern de la Ciutat i del Regne fins el 1614.

P. DE MONTANER: "Ésser noble a Mallorca", 16.

7 A. BIBILONI: *El comerç exterior de Mallorca: homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma de Mallorca, 1995, 332-335, en canvi, entén aquestes aliances mercantils, i en particular les del noble Joan Sureda amb el xueta Gabriel Piña, com una prova de la progressiva racionalització incorporada pels grans propietaris nobles als seus negocis i no com un intent d'ocultar la seva identitat. Particularment pens que una cosa no lleva l'altra, ja que si bé és veritat que la noblesa estava en inferioritat de condicions respecte al coneixement del funcionament i dels canvis de mercat, és innegable que legalment, malgrat els propis llibres duaners deixassin constància de la seva participació, no podia comerciar. D'aquí que, des del meu punt de vista, no tingués tampoc res de particular que les aliances de Joan Sureda anassin en part encaminades a ocultar els seus negocis. Vegeu, en relació a aquest tema, els estudis més concrets de P. DE MONTANER: "Los caballeros de órdenes militares y el comercio en Mallorca durante los siglos XVI y XVII" sobre els cavallers d'ordes militars i la família Sureda. P. DE MONTANER: "Relaciones entre la nobleza comerciante mallorquina y los chueta en visperas de la Guerra de Sucesión". I, sobre el corsarisme mallorquí, la tesi de G. LOPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental 1652-1698: un comerç forçat*. Barcelona - Palma de Mallorca, 1986,.

8 P. DE MONTANER: "Ésser noble a Mallorca", 3)

9 P. DE MONTANER, A. MOREY: "Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII", *Estudios Baleàrics*, 34, 1989, 78-80.

10 Posseir terres valorades a partir de 1000£ determinava la pertinença a la mà major P. DE MONTANER, A. MOREY: "Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII", 71-90.

En principi, la nova dinastia no introduí modificacions substancials de l'estructura social de l'Espanya dels Àustries, tot i que a la llarga suposà —com ho han assenyalat A. Domínguez Ortiz¹¹ en l'àmbit nacional i P. Montaner¹² en el cas de Mallorca— una progressiva "desestamentalització" de la societat i una pràctica nobiliària distinta. Es produí, per exemple, un procés de diferenciació cada vegada superior de l'aristocràcia tradicional i la nova classe nobiliària formada per individus de procedència diversa (mercadors, pagesos benestants, professionals liberals, etc.); una tendència en augment, sobretot a partir del regnat de Carles III, a facilitar la distinció social respectant la riquesa i els mèrits de cada individu i, en general, l'establiment d'un cert consens sobre la conveniència de formar una noblesa, útil i instruïda, al servei de la monarquia i de la societat.

A Mallorca, immediatament després de la Guerra de Successió, s'intentà cohesionar, com a altres territoris de la monarquia hispànica, l'alta aristocràcia.¹³ El 1727 el capità general, marquès de Casafuerte, forçà, per evitar nous enfrontaments, la unió dels principals llinatges de l'illa: Zaforteza, Verí, Sureda, Sureda de Sant Martí, Berga, Cotoner, Salas, Dameto i Togores. Aquelles famílies es comprometeren, a través del pacte denominat de *les Nou Cases*¹⁴ a continuar amb les seves pràctiques endògames. Aquest fet significava, a la pràctica, la consagració de l'alta aristocràcia illenca i la circulació restringida dels seus béns. Tant és així, que els coetanis arribaren a subdividir aquell grup social tenint en compte el grau de parentiu de les famílies amb els llinatges de les Nou Cases.¹⁵

La voluntat d'assimilar els estaments superiors del braç noble queda també manifesta en l'estructuració de les noves institucions de govern. La creació de la figura dels *setze jurats de la classe de cavallers* (Reial Cèdula del 12 d'agost de 1717) intentà, per exemple, l'equiparació dels nobles pròpiament dits amb els cavallers.¹⁶ Cal tenir present també que des del Decret de Nova Planta fins pràcticament el segon terç del segle XIX presidí l'Ajuntament de Palma un batle major designat pel rei i l'integraren vint regidors perpetus nomenats per l'Audiència. Tots els regidors descendien d'algun dels tres estaments de l'antic braç noble mallorquí: setze pertanyien a l'estament aleshores denominat dels cavallers, que, de fet, incloïa els nobles pròpiament dits, i quatre al dels ciutadans militars.¹⁷ En aquesta

¹¹ A. DOMÍNGUEZ ORTIZ: "La nobleza en la España del siglo XVIII", R. SAAVEDRA, R. VILLARES (eds.): *Señores y campesinos en la Península Ibérica...*, Barcelona - Santiago de Compostela, 1991, 7.

¹² P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca", 23-25.

¹³ La guerra havia enfrontat, com també ha estudiat P. DE MONTANER: *Una conspiración filipista: Mallorca, 1711*. Palma, 1990, 204 pp., els vells clans nobiliaris: els "botiflers", defensors de la noblesa comerciant, i els "maulets" o austriacistes, partidaris de reforçar el sistema baronial.

¹⁴ Altres actuacions demostren, també, l'interès de la nova dinastia de llimar les discrepàncies en els estrats superiors de l'aristocràcia. Per exemple, el manteniment, per part de Felip V, dels títols del Regne concedits per l'Arxiduc als seus partidaris: marquès del Palmer i de la Torre (1707, als Dezcallar i als Truyols respectivament); marquès del Verger i de Vilafranca (1708, als Zaforteza i als Sureda de Sant Martí) i barons de Pinopar (1709, als Dezcallar, línia segona). Per la seva banda, el rei borbó atorgà els següents: marquès de Vivot (el 1717, als Sureda), marquès d'Ariany (el mateix any, als Cotoner), marquès de Campofranco (1718, als Pueyo) i marquès del Raguer (1739, als Montaner). Vegeu sobre aquesta qüestió P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca" 25 i P. DE MONTANER: *Una conspiración filipista: Mallorca, 1711*. 81.

¹⁵ A. LE-SENNE, P. DE MONTANER: "Introducción al estudio de *Ses Nou Cases*". *BSAL*, 35, 1977, 388-391, recullen algunes subdivisions, entre d'altres la compilada a les Miscel·lànies Sureda [ca. 1740]. L'estratificació era la següent: *Primera clase, vulgarmente llamada de las 9 Casas las cuales solo mezclan entre sí; Parientes de la antedicha primera clase; Deudos y pretendientes de la antedicha primera clase; Segunda clase y orden de su posición que también tiene parentesco entre sí y con algunos de la primera; Parientes de la referida segunda clase que tienen la misma suposición; Tercera clase que también emparentan entre sí.*

¹⁶ P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca", 24.

¹⁷ I. MOLL BLANES, J. SUAU: "Adiós a la autonomía mallorquina" *Cuadernos de Historia* 16, 160, 1985, 15-19.

línia, figura també la Pragmàtica de 1724 de Lluís I, que volia unificar les diferents situacions nobiliàries de la monarquia hispànica i pretenia equiparar, com exposà M. Madramany,¹⁸ els estrats inferiors de l'aristocràcia amb els *hidalgos* castellans. Sembla, però, que a Mallorca, contràriament al que succeí en el Regne de València, no es produí, a la pràctica, tal equiparació: els cavallers i els ciutadans militars mantingueren les seves denominacions fins a la Confusió d'Estats.¹⁹ El terme *hidalgo*, entès com a sinònim de baixa aristocràcia, no s'introduí, com dèiem, fins a mitjan segle, concretament quan, en el regnat de Carles III, la monarquia es veié obligada a reclutar, pel servei de les armes, homes procedents del braç reial. A. Domínguez Ortiz²⁰ fa referència a la problemàtica i esmenta diversos casos que demostren que el que ocorre a l'illa a partir de l'*Alistamiento Noble* de 1762, no és un cas excepcional. Feren l'allistament amb motiu de la guerra contra Anglaterra i s'aplicà el qualificatiu de nobles (en aquest cas, com a sinònim d'aristòcrates) a tres categories diferents de persones:

- Als descendents de les famílies membres de la confraria de Sant Jordi per qualsevol dels tres estaments.
- Als individus descendents de famílies que, abans de l'entronització de la dinastia borbònica, gaudien del títol de ciutadà militar i que no havien estat inscrits a l'esmentada confraria.
- A un nombre de persones que, sense tenir títol nobiliari, gaudien de riquesa i vivien abundantment, sense necessitat d'exercir oficis manuals.

Aquests darrers es subdividien en dos apartats: *Individuos reputados por ciudadanos honrados de la presente capital* i *Individuos de igual distinción de la Parte Forense*. Uns i altres, habitants de les viles o de la Ciutat, es distingien dels que configuraven els grups anteriors pel fet de pertànyer al braç reial, bàsicament a l'estament qualificat de mà major. Les seves famílies no havien fet part de cap dels tres estaments que, a l'època dels Àustries, constituïen l'aristocràcia mallorquina; el que succeí és que aleshores, per poder ingressar a l'exèrcit com a cadets, els assimilaren als *hidalgos* castellans i començaren a gaudir de privilegis i immunitats. Aquest precedent provocà que tot un conjunt d'individus, uns d'origen pagès i altres d'ascendència mercantil, començassin a sol·licitar, de la Reial Audiència de Mallorca o dels respectius ajuntaments, certificacions d'*hidalguía* per raons

¹⁸ M. MADRAMANY Y CALATAYUD: *Tratado de la nobleza del reino de Aragón, especialmente del Reyno de Valencia comparada con la de Castilla para ilustración de la Real Cedula del señor don Luis I de 14 de agosto de 1724*, Valencia, 1788, 501 p.

¹⁹ A. ALBERTI: "Els *hidalgos* de Mallorca als segles XVIII i XIX" *Estudis Baleàrics*. Set. 1989, 34, 91-113.

Un fenomen complex a l'Espanya del segon terç del segle XIX, s'origina amb l'aparició de les doctrines liberals i es desenvolupa a través d'algunes disposicions encaminades a suprimir els privilegis històrics tradicionalment exclusius de l'aristocràcia: INSTITUTO LUIS DE SALAZAR Y CASTRO: *Apuntes de nobiliaria y nociones de genealogía y heráldica: primer curso de la Escuela de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria* (2a. ed.), Madrid, 1984, 154-156. Destaquen, entre aquestes disposicions, les relatives a la supressió del règim senyorial i altres drets feudals; l'abolició dels vincles i els fideïcomisos, i la desamortització civil i eclesiàstica: A. GARCIA SANZ: "Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal", A. GARCIA SANZ Y R. GARRABOU (eds.): *Historia agraria de la España contemporánea: cambio social y nuevas formas de propiedad*, Barcelona, 1985 7-99. Foren totes aquelles normatives en conjunt, sense oblidar òbviament que la Constitució Política de l'Estat espanyol de 1837 reconeix la igualtat de tots els ciutadans davant la llei, les que a la llarga determinaren el deteriorament de l'hegemonia de la noblesa tradicional i, en definitiva, les que donaren lloc a una vertadera Confusió d'Estats. Tot això, malgrat la pervivència fins al segle actual dels patrimonis nobiliaris en general i dels títols en particular.

²⁰ A. DOMINGUEZ ORTIZ: "La nobleza en la España del siglo XVIII", 9.

diverses: exempció de talles, accés a l'exercici de determinats càrrecs, reconeixement social, etc. La prova generalment al·legada era que ni ells ni els ascendents mai no havien exercit oficis manuals.²¹ Sembla que, en principi, ni la noblesa tradicional ni els mateixos agraciats posaven gaire atenció en les certificacions,²² però de forma paulatina i de la mà de la ideologia del reformisme il·lustrat s'introduïren canvis importants. Progressivament les arts mecàniques,²³ en general, i la indústria i el comerç, en particular, perderen la clàssica consideració de "vils" i es convertiren en una possible via d'ennobliment.

Basta recordar, en aquest sentit, la innovació que suposà la creació, el 1771, de l'Orde de Carles III,²⁴ fundat per premiar no solament el naixement, sinó també les qualitats i els serveis personals. Altres normatives de l'època demostren també l'interès del govern per recompensar els mèrits propis.²⁵ En són exemples el Reial Decret del 25 de maig de 1775 relatiu a les sol·licituds de mercès de títol²⁶ i, per altra banda, la Reial Cèdula del 18 de març de 1783, que oferia la possibilitat d'ennobrir-se a totes aquelles persones que s'havien distingit per la creació de fàbriques²⁷. La mateixa A. Alberti²⁸ fa especial esment de la importància que adquiriren a la Mallorca del principi del segle XVII les certificacions d'*hidalgua* sol·licitades per famílies de comerciants i de mercaders. Per una banda, les obtingudes per antics mercaders d'origen estranger, que durant la primera meitat del set-cents havien fins i tot destacat com a arrendataris i prestamistes de la noblesa tradicional: Billon, Marcel, Barbarín, Fonticheli, etc. I, per l'altra, les concedides a petits comerciants: Arnaud, Eymar, Ascher i Galera, per exemple. Hem documentat, així mateix, la dedicació d'alguns membres de la noblesa tradicional a activitats industrials: Tomàs de Verí i de Togores, per esmentar només un cas, arribà a tenir, entre 1800 i 1810, una fàbrica de ceràmica a la seva possessió de Son Verí.²⁹

Aquest canvi de mentalitat té també relació amb un altre dels temes que abans esmentàvem: l'interès dels dèspotes il·lustrats, sobretot de Carles III, d'instruir l'alta aristocràcia i aconseguir augmentar la producció i la riquesa del país sense trastocar

21 A. ALBERTI: "Els *hidalgos* de Mallorca als segles XVIII i XIX", 98

22 P. DE MONTANER: "Ésser noble a Mallorca", 25.

23 Interessa destacar, entre les distintes contribucions a aquesta matèria, la recopilació publicada per A. ELORZA: "La polémica sobre los oficios viles en la España del siglo XVIII", *Revista de Trabajo*, 22, 1968, 69-238 i el llibre de J. GUILLAMON ÁLVAREZ: *Honor y honra en la España del siglo XVIII*. Madrid, 1981, 183 pp.

24 Tal com es desprèn del catàleg de l'orde publicat per V. DE CADENAS Y VICENT: *Índice de los apellidos probados en la orden de Carlos 3º. Antecedentes de otros que se conservan en sus expedientes*, Madrid, 1965, 502 pp., entre els mallorquins que feren part d'aquella institució hi havia tant membres de l'antiga noblesa - Joan Despuig i Dameto, Ramon Despuig i Zaforteza, Pere Caro i Salas (marquès de la Romana), Antoni Maria Crespí de Valldaura (comte de Peralada) i Vicenç Zaforteza i Ferrer de Sant Jordi (comte de Santa Maria de Fomiguera) -, com individus que s'havien distingit en l'exercici de determinats càrrecs i ocupacions: els fills del general Barceló i Jaume (Antoni, Joan i Onofre), Pere Joan Morell i Esteve, Gabriel Josep Rosselló i Ferrer, Miquel Gaietà Soler i Rabassa (ministre) i Francesc Vives i Planas (capità general). Tot i això, la nòmina no era, com es veu, gaire extensa.

25 M. GARCIA PELAYO: "El estamento de la nobleza en el despotismo ilustrado español", *Moneda y Crédito*, 17, 1946, 56.

26 A. DOMINGUEZ ORTIZ: "La nobleza en la España del siglo XVIII", 11-12.

27 Vegeu, al respecte, la *Novísima recopilacion de las leyes de España dividida en XII libros en que se reforma la recopilacion publicada ... en el año 1567 ... y se incorporan las pragmáticas, cédulas, decretos, órdenes... y otras providencias no recopiladas...*, Madrid, 1975, 4, 182-83.

28 A. ALBERTI: "Els *hidalgos* de Mallorca als segles XVIII i XIX", 100.

29 Vegeu, sobre aquesta qüestió, els llibres d'actes relatius als anys 1800-1810 de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (ARM. SEMAP), les notícies compilades per J. LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, 1958, 1, 115 i l'expedient núm. 1222 de l'Arxiu Cotoner conservat a l'Arxiu Municipal de Palma.

l'estructura estamental. Aquesta voluntat és clarament visible al discurs sobre el *Fomento de la industria popular* de Campomanes, publicat el 1774. És precisament aquest interès i l'àmplia difusió assolida per l'obra de Campomanes el que explica —en opinió d'I. Moll³⁰— la successiva fundació, a imitació de la Matritense, de Societats Econòmiques d'Amics del País, entre d'altres la de Mallorca. No obstant això, cal tenir present —com de fet explica aquesta autora i també fa notar el ja esmentat A. Domínguez Ortíz³¹— que l'aristocràcia illenca es constituí en societat en contra de la seva voluntat inicial de tornar a posar en marxa la confraria de Sant Jordi. La fundació d'aquesta societat es deu, de fet, a una Reial Ordre publicada per S.M. el 2 d'abril de 1778,³² que prohibia l'agrupació corporativa de la noblesa tradicional: aconsellava, per contra, la formació d'una institució més afí amb la funció social que, segons la monarquia i els il·lustrats en general, havia de tenir aquell grup social. Els Amics del País de Mallorca quedaren oficialment constituïts en societat el mes de setembre d'aquell mateix any. El discurs inaugural fou a càrrec del marquès de Solleric, Miquel Vallès i Orlandis, el prototipus, per així dir-ho, de "noble útil" a la monarquia i al país en general. Descendia d'una família pagesa d'Alaró, que havia prosperat econòmicament gràcies al comerç de l'oli i a les activitats corsàries, la qual cosa li havia permès ascendir de la mà major a l'estament dels ciutadans militars i entroncar, posteriorment, amb l'alta noblesa.³³ El 1770 obtingué, pels múltiples serveis que la seva casa havia prestat al monarca, els títols de vescomte d'Almedrà i de marquès de Solleric i el 1783, el tractament de Gran d'Espanya per la seva participació en la recuperació de Menorca.³⁴

L'Econòmica posà especial esment per canviar la concepció tradicional de la noblesa i per fomentar-ne, des de distints punts de vista, l'educació. Intentà que deixàs d'invertir en béns sumptuaris,³⁵ patrocinà la traducció de determinades obres, entre d'altres *La nobleza comerciante*, de l'abat Coyer,³⁶ fomentà la creació d'una companyia de comerç i d'un

30 I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII : la Sociedad Económica de Amigos del País*. 4 v. Tesi Doctoral inèdita presentada a la Universidad Complutense de Madrid, 1975, I, 35-61.

31 A. DOMINGUEZ ORTIZ: "La nobleza en la España del siglo XVIII", 12)

32 I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII : la Sociedad Económica de Amigos del País*, I, 65.

33 P. DE MONTANER: *El brazo noble mallorquín durante los siglos XVI y XVII : su estructura y sus bases económicas*. 693 pp. Tesi Doctoral inèdita presentada a la Universitat Central de Barcelona, 1978, 382-395.

34 Sembla que era tanta la confiança que hi tenia dipositada el monarca, que li consultava fins i tot els nomenaments de totes les regidories perpètues de l'Ajuntament de Palma J. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA: *Alistamiento noble de Mallorca de 1762*, 231-34.

35 Aquesta crítica queda força documentada a la ja esmentada tesi I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII : la Sociedad Económica de Amigos del País*, I, 73 i ss.) i a altres fonts transcrites per la mateixa autora I. MOLL BLANES: "Dos documentos sobre la economía mallorquina en el siglo XVIII", *Fontes Rerum Balearium*, I, 1977, 230-231. Tot i això, cal tenir present que el luxe era considerat per altres autors de l'època com el mitjà *más pronto y eficaz* per aconseguir l'augment de la població a curt termini. Vegeu, sobre aquest tema, el que exposa E. LLUCH: *El pensamiento económico a Catalunya (1760-1840): els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, 1973, 19-22.

36 Aquesta obra es publicà originàriament a Amsterdam el 1751 i fou posteriorment traduïda al castellà per Jacobo María de Spinosa, oïdor de la Reial Audiència de Mallorca; la traducció es publicà a Madrid el 1781 a expenses i *para la utilidad* de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. Els preliminars inclouen una dedicatòria del traductor a Francisco González de Basecout, comte del Asalto i una carta de Bernat Contestí i Bennàssar —noble mallorquí i soci destacat de la SEMAP— a Spinosa elogiant la labor de Coyer en particular i fomentant l'exercici del comerç per part de la noblesa mallorquina: *El comercio multiplicará las familias nobles, proporcionando el matrimonio á muchos segundones, que sin este auxilio quedarían en un forzoso, y perpetuo celibato. El Comercio dará riquezas, con que los padres puedan dar asistencias á sus hijos, sin las quales no podrian seguir la profesion de las armas; y por conseqüencia el*

seminari de nobles, i féu, així mateix, múltiples activitats, encara que sovint sobrevalorades,³⁷ en el camp de l'agricultura, la indústria i el comerç, que pretenien incrementar la producció i aconseguir una balança comercial favorable. Cal no perdre de vista, malgrat tot, que aquella institució responia als interessos de la monarquia i del govern en general i de la classe terratinent hegemònica en particular (l'aristocràcia) i que no perseguia reformes estructurals, sinó introduir només els canvis estrictament necessaris per aconseguir la perpetuació del sistema.³⁸

Del que fins ara hem anat dient, se'n desprèn que, malgrat durant el segle XVIII no s'introduïssin modificacions substancials dins l'estructura social illenca, s'amplià —sobretot al llarg del darrer terç de la centúria— el concepte de noblesa. Ens trobam, per una banda, amb el que podríem denominar la noblesa tradicional, formada per un poc més d'un centenar de cases, que s'havien ennoblit abans de l'entronització de la nova dinastia i que havien fet part d'algun dels tres estaments de l'antic braç noble. I, per altra part, amb la baixa aristocràcia o la nova noblesa, un conjunt d'individus d'origen divers (antiga mà major, mercaders, comerciants, menestrals, professionals del dret, etc.) que, al llarg dels regnats de Carles III i de Carles IV, havien estat assimilats als *hidalgos* castellans. Uns i altres es diferenciaven de la resta de la població perquè gaudien de les prerrogatives i de les exempcions abans esmentades (quintes, servir a l'exèrcit com a cadets, poder ocupar determinats càrrecs, etc.), però presentaven fortes divergències entre si. Es distingien, per exemple, pels càrrecs i les ocupacions que exercien, per la tipologia de les seves rendes, per la ubicació de les seves cases dins la ciutat, pel fet de concertar els matrimonis amb unes famílies determinades, etc. L'endogàmia, unida a la utilització de la institució fideïcomissària i a altres estratègies hereditàries concretes, explica una de les principals diferències entre la noblesa tradicional i la nova noblesa: el control desigual de la propietat rústica. Els membres del primer grup tenien diverses possessions i extreïen la major part dels ingressos de la terratenença; en canvi els *hidalgos*, concretament els d'ascendència mercantil i altres professionals, posseïen poques terres i intentaven convertir-se en senyors de possessió. La reforma il·lustrada de la propietat vinculada oferirà, com veurem, possibilitats diverses als membres d'ambdós grups.

La seva condició de grup terratinent hegemònic

De la comparació dels cadastres de 1576 i 1685 abans esmentats, resulta que el segle XVII els membres del braç noble controlaven un 57% de la riquesa rústica de l'illa, la qual

Comercio aumentará el número de los guerreros, y la defensa del Estado A. COYER: *La nobleza comerciante*, Madrid, 1781, [2], XXI-XXII.

³⁷ Vegeu, per exemple, la crítica que fa LL. ROURA I AULINAS: *L'Antic Règim a Mallorca: abast de la commoció dels anys 1808-1814*. Palma, 1985, 12-15 a aquest tipus de literatura, molt especialment al treball de J. M. Bover titulat *Del origen, proceso y actual estado de la agricultura, artes y comercio* i, des d'una altra perspectiva, a la tesi I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII =: la Sociedad Económica de Amigos del País*, 20.

³⁸ Des d'aquest punt de vista, no resulta estrany que els Amics dels Països de Mallorca s'oposassin, inicialment, a la simple reforma de les institucions vinculars. Segons ells, suposaria: *Suprimir para edificar, pero edificar unas tristes y humildes chozas, arruinando Casas y Palacios en que se admira todo el primor del arte (...) porque si estas débiles tierras se llegasen a repartir por establecimientos de modo que ocupasen todos los brazos de los pobres subsistirían ellos y sus familias sin salir de su clase y pobreza, pero ¿Y qué haría entonces de los ricos de estas heredades pingües? Caerían y baxo de sus ruinas quedaría sepultada la opulencia y la felicidad del Estado*. ARM, Reial Audiència (taula VIII, núm. 194, f. 22). Per a una primera aproximació a la polèmica que suscità l'informe sobre l'abolició dels vincles i els fideïcomisos elaborat pel síndic personer de l'Ajuntament de Palma el 1788, A. MOREY: "L'heretat de Can Thomàs: un exemple de transmissió fideïcomissària a Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 34, 1989, 63-64 i, per a un tractament més profund d'aquesta problemàtica, el primer capítol de la meua tesi doctoral inèdita llegida el 1997.

cosa significa que s'havia produït un increment important de l'aristocràcia en detriment dels pagesos de mà major (un 57% davant un 37%). Les causes que expliquen aquest fenomen són múltiples: empobriment d'algunes famílies pageses que el cinc-cents encara no havien fideïcomès les seves terres, extinció d'altres que el 1576 tenien finques amb valoracions cadastrals molt altes, augment del nombre de cases de ciutadans militars, compra de terres a pagesos de mà major per part d'alguns membres del braç noble, etc.³⁹ Això no significa, però, que no hi hagués encara determinades viles on el pes de la mà major continuà essent important (Campanet, Felanitx, Pollença, Sóller i Inca), més o menys les mateixes que a la segona meitat del segle XVIII eren en mans dels propietaris forans. A altres termes, en canvi, la propietat nobiliària hi romangué pràcticament invariable des del segle XVI a mitjan segle XVIII: Artà, Estellenes, Banyalbufar, Manacor, Escorca, Sant Joan, Valldemossa, Esporles, Calvià, Vilafranca i Puigpunyent, entre d'altres. Aquesta continuïtat s'ha de relacionar —com es posa de manifest comparant el nom dels propietaris de les finques que surten a ambdós cadastres— amb les pràctiques hereditàries que, almenys des del segle XV, utilitzava la noblesa tradicional: el fideïcomís. Es tractava d'una forma de vinculació que, tot i que presentava notables diferències amb altres institucions vinculars, tenia la mateixa finalitat que el *mayorazgo* castellà: evitar la dispersió patrimonial.⁴⁰

Confrontant els *Apeos* dels anys 1818-19 amb les translacions de domini de propietat nobiliària enregistrades als llibres d'hipoteques,⁴¹ hem calculat l'extensió aproximada que, a

39 P. DE MONTANER, A. MOREY: "Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII", *Estudios Baleàrics*, 34, 1989, 80-81.

40 Les característiques essencials dels fideïcomisos mallorquins han estat estudiades per L. ZAFORTEZA DE CORRAL: *El fideicomiso en el derecho civil de Mallorca y Menorca*, Palma, 1992, 329 pp. Aquesta mateixa autora ha fet conèixer la transcendència de la publicació de la reial cèdula de 31 d'agost de 1736, document en què per primera vegada, des de l'atorgament de la Carta de Franquesa (1230), es reconeixien de forma clara i taxativa les peculiaritats del règim successori mallorquí davant el de Castella L. ZAFORTEZA DE CORRAL: *La compilación de 1961 a través de su proceso formativo: antecedentes, documentos y actas*. Palma, 1992, 178 pp. A partir dels seus treballs, del llibre ja esmentat de B. CLAVERO: *Mayorazgo propiedad feudal en Castilla: 1369-1836*, Madrid, 1974, 279-287 i de l'estudi de C. MALQUER DE MOTES: *La fundación como persona jurídica en la codificación civil: de vinculación a persona (estudio de un proceso)*, Barcelona, 1983, 275 pp., hem extret els trets fonamentals d'aquesta institució, els quals, per altra banda, ja hem exposat a altres treballs, per exemple a l'article publicat per I. MOLL BLANES, A. ALBERTI, A. MOREY: "Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)" *Áreas*, 15, 1993, 14-16.

41 Aquesta font, predecessora de l'actual registre de la propietat, sorgeix al 1768 i abraça fins el 1862. Tot i que amb el temps sofrí diverses remodelacions, es pot dir que extracta la majoria d'escriptures públiques sobre traspasos de propietat fetes durant aquells anys. Des d'aquest punt de vista i tenint en compte que té índexs que en faciliten la consulta, resulta perfectament idònia per assolir el nostre objectiu: conèixer el ritme i l'evolució de les segregacions de propietat rústica dutes a terme per l'aristocràcia mallorquina des del final de l'Antic Règim. Nombrosos treballs han deixat constància, tot i que també han incidit en algunes de les seves mancances, de la importància de la font. Interessa destacar, des d'un punt de vista arxivístic, l'article de M. RIVAS PALÀ: "Los libros de registro de las antiguas contadurías de hipotecas", *Boletín de la ANABAD*, 28-1, 1978, 57-83. i, com a crítica de la font, el de M. PESET: "Los orígenes del registro de la propiedad en España", *Revista crítica de derecho inmobiliario*, 527, 1978, 695-716.. Convé no oblidar, tampoc, els nombrosos estudis que s'han servit de la mateixa font en recerques similars a la nostra: el de R. CONGOST: *Els propietaris i els altres. La regió de Girona: 1768-1862*, Barcelona, 1990, 308 pp. sobre la província de Girona, un altre de M. PESET: "Propiedad y señorío en la Ribera del Júcar", *Economía Agraria e Història Local: I Asamblea d'Història de la Ribera*, València, 1981, 99-159. sobre València i, pel que fa a Mallorca, els d'I. MOLL BLANES: "Els circuits de la terra (Mallorca 1768-1814)" *Randa.*, 20, 1990, 133-152, B. ORELL: "Comprar i vendre a Fornalutx (1796-1836)", *Randa.*, 26, 1990, 153-178. i I. MOLL BLANES, A. ALBERTI, A. MOREY: "Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)", 13-31. En el nostre cas, aquesta font ens ha servit, a més a més, per avaluar l'extensió total de la propietat aristocràtica al voltant de 1768. Amb aquesta finalitat, hem restat al total d'hectàrees que, segons els *Apeos* de 1818-19, controlaven els membres d'aquell grup social als distints municipis de l'illa les que, segons els registres d'hipoteques, havien segregat abans d'aquestes dates. Això ens ha estat possible per a tots els municipis de Mallorca dels quals A. Albertí i I. Moll havien localitzat i sistematitzat els *Apeos*. Per a la resta —Andratx, Campanet, Porreres, Sant Joan i Vilafranca—, ens hem hagut de servir d'altres fonts alternatives:

mitjan segle XVIII, controlava la noblesa tradicional als municipis de l'illa. Les dades confirmen, de fet, el que ja intuïem a partir d'altres recerques i de les opinions dels coetanis: abans de la reforma il·lustrada de la propietat vinculada, els membres d'aquell grup social posseïen el 30,46% de l'extensió total de l'illa, cosa que significa que devien controlar almenys un 80% de la gran propietat. La distribució per comarques era la següent:

Taula núm. 1: Distribució comarcal de l'extensió territorial (en ha) controlada per l'antiga noblesa al voltant de 1768

Comarca	Ext. comarca	Ext. noblesa	Perc. noblesa
Palma	14.370	4.770	33,19%
Llevant	13.666	7.372	53,94%
Migjorn	112.627	30.416	27,00%
Muntanya	120.297	37.828	31,44%
Pla	82.345	27.326	38,18%
Raiguer	23.008	5.816	25,28%
Total	366.313	113.528	—

Si exceptuam el cas de Palma —que hem considerat a part perquè la seva condició de centre urbà per excel·lència i de lloc de residència habitual de la noblesa atorgava un altre valor a la terra—, observem que l'ordre era el següent: Llevant, Pla, Muntanya, Migjorn i Raiguer. Dins cada comarca, hi havia, malgrat tot, algunes excepcions que distorsionaven la pauta general. Era el cas, per exemple, de Campanet (4,64%), Pollença (5,64%) i Sòller (5,70%), a la Muntanya; el d'Inca (11,76%) i Binissalem (10,65%), al Raiguer; el de Sa Pobla (11,66%) i Vilafranca (85,10%), al Pla, i el de Felanitx (1%), al Migjorn. No obstant això, el que interessa destacar és que aquelles possessions que no controlava l'aristocràcia restaven bàsicament en mans de famílies de l'antiga mà major, que al segle XVII també havien començat a vinclar les seves terres.⁴²

cadastres de 1685, treballs sobre aquells municipis en concret, dades recopilades per G. DE BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca: 1789*, Palma, 1983, 301 pp., P. A. SALVÀ I TOMÀS: "La parcelación, propiedad y utilización del suelo en el municipio de Andratx: tres aspectos esenciales para el estudio del paisaje agrario del municipio" *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, 683, 1974, 45-62 i P. A. SALVÀ I TOMÀS: "L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63", *Estudis d'Història Agrària*, 6, 1983, 157-186; P. SALAS: *Les estructures del poder local a la Mallorca rural (1855-1898)*, 2 v. Tesis Doctoral inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, 1994, etc. Interessa assenyalar, així mateix, que hem fet els càlculs sobre els totals municipals donats per M. FERRER FLOREZ: *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca (evolución histórica)*, II, Palma de Mallorca, 1974, 591-92; únicament en el cas de la comarca de Llevant, hem substituït aquesta darrera font per l'estudi més detallat de J. ALZINA I MESTRE: *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX): municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*, Artà, 1993, 334 pp.

⁴² P. DE MONTANER, A. MOREY: "Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII", *Estudis Balearics*, 34, 1989, 75-76.

La importància econòmica de cada patrimoni estava, òbviament, en funció de la seva composició i de la qualitat de les terres. Depenia, entre altres factors, del nombre de possessions i de la seva tipologia (bàsicament si eren aptes per al conreu de l'oli o dels cereals o, simplement, si es tractava de terres marginals o de baixa qualitat). A mitjan segle XVIII, els patrimonis nobiliaris en general, a diferència dels de l'antiga mà major i dels de la nova noblesa, es caracteritzaven perquè reunien terres de distintes característiques. Aquest fet els possibilitava, a més de plantejar-se una especialització per possessions, controlar —bé personalment, bé a través dels seus arrendataris— els dos sectors fonamentals de l'economia illenca: els cereals i l'oli. Aquest darrer conreu fou, durant tot el període de temps estudiat, el principal producte d'exportació del camp mallorquí.⁴³ Diversos indicadors, entre d'altres el cadastre de 1685 sistematitzat per P. Montaner,⁴⁴ (1978), confirmen que, almenys des de la segona meitat del segle XVII, les possessions més valorades eren les olivereres. L'únic treball per ara existent sobre les entrades d'un patrimoni nobiliari mallorquí del segle XVII (el dels comtes de Formiguera) confirma altrament la importància de l'oli dins aquella casa. Així mateix, els estudis de G. Jover més recent sobre la composició i l'evolució de les rendes d'alguns patrimonis (Togores i Gual-Despuig, entre d'altres) demostren que, en general, les possessions olivereres, independentment de l'extensió, s'arrendaven a un preu superior que les cerealícoles.

Els permisos de desvinculació sol·licitats entre 1700 i 1808 il·lustren també el que diem. Cap de les facultats localitzades no és per alienar terres d'olivar; el que en tot cas proposen els fideïcomissaris és traspasar les terres menys productives i subrogar-ne el valor a favor de les finques olivereres. D'entre aquests permisos, n'hi ha alguns que resulten força clarificadors, per exemple les declaracions dels testimonis citats en el decurs de les diligències efectuades el 1768 sobre l'alienació de Son Caules i el Rafal (Manacor). En aquella ocasió, el tutor de l'immediat successor al vincle, Joan Miquel Antic de Llorac, digué que considerava l'alienació del tot beneficiosa, ja que les terres que es pretenien segregar, a més a més d'estar a set hores de camí de Palma, eren «situadas en un paraje nada fertil, y expuesto a muchas contingencias, 'por ser de sola cosecha de granos', sin esperanza de hacerse allí mejoras».⁴⁵ En canvi, les que es volien deixar lliures de càrregues i conservar íntegres —Son Cal·lar (Inca) i el Verger (Esporles)— eren les més precioses del patrimoni, estaven més a prop de Palma i eren aptes per al conreu arbori.

Els esmentats *Apeos* de 1818-19 permeten conèixer també les valoracions d'un conjunt important de possessions nobiliàries, de prop de cinc-centes, i tornen a confirmar el que observàvem en relació al cadastre de 1685. Convé tenir present, tot i això, que des de 1750 el conreu de l'oli comença a entrar en regressió.⁴⁶ E. Grau⁴⁷ resumeix, a la seva tesi de llicenciatura, les aportacions sobre aquesta matèria, entre d'altres els treballs de J.

⁴³ La importància d'aquest producte queda palesa al memorial que el 1767 adreçà al rei el marquès de la Romana, aleshores comandant general, per sol·licitar que anul·lès la prohibició d'exportar oli mallorquí. Aquesta memòria fou transcrita per I. MOLL BLANES: "Dos documentos sobre la economía mallorquina en el siglo XVIII" 327.

⁴⁴ P. DE MONTANER: *El brazo noble mallorquín durante los siglos XVI y XVII : su estructura y sus bases económicas*. Palma, 1978, 693 pp.

⁴⁵ AHN. *Consejos Suprimidos. Gracia y Justicia de Aragón. Justicia de Mallorca*. Lligall 18.766-2, F. 50v.

⁴⁶ J. JUAN VIDAL: "La producción de aceite en Mallorca durante la Edad Moderna y su papel en la economía mallorquina" *BSAL*, 1978, 36, 551-52.

⁴⁷ E. GRAU BIOSCA: *El conreu de l'olivera a Mallorca a mitjan segle XIX: sistema de conreu, organització del treball, rendiments i productivitat segons les dades de l'Interrogatori fiscal de 1850-51*. 2 v. Memòria de llicenciatura inèdita presentada a la Facultat de Geografia i Història de Barcelona, 1981.

Bisson⁴⁸ i G. Daviu,⁴⁹ i recalca la necessitat de relacionar les causes de la decadència amb les condicions socioeconòmiques de l'illa i amb el sistema de conreu extensiu que, des de feia segles, es practicava.⁵⁰ Resta encara per esbrinar si foren realment els latifundis nobiliaris els que progressivament anaren abandonant aquell conreu, però tot pareix indicar que el que succeïa era que els rendiments anaven decreixent. I, al mateix temps, les petites explotacions pageses que sorgien de les parcel·lacions de les grans possessions es decantaven cap a altres conreus: ametllers, figueres, vinya, etc.

El que, per la nostra banda, ens interessa fer notar és que els patrimonis nobiliaris mallorquins presentaven, com és lògic, fortes divergències entre si. Les possessions més productives de l'illa eren, com dèiem, en mans d'un nombre reduït de famílies que, a més de controlar els dos conreus fonamentals, posseïen terres marginals que podien posar en venda, amb sol·licitud reial prèvia, quan la conjuntura els era especialment difícil. Moltes altres tenien també terres, encara que no de les mateixes dimensions, a diversos indrets de l'illa i algunes es caracteritzaven pel fet de controlar només un sol conreu o, fins i tot, una sola finca que en molts de casos no era tan sols de bona qualitat. Els patrimonis més ben dotats des del punt de vista de la possessió de la terra pertanyien, a la segona meitat del set-cents, a unes poques famílies d'origen feudal —Zaforteza, Sureda de Sant Martí, Togores (comtes d'Aiamans) i Dameto (marquesos de Bellpuig), per esmentar només les més importants—, que amb el temps havien anant succeïnt a un nombre elevat de vincles. Les terres controlades per aquelles cases es trobaven repartides, com dèiem, pràcticament per tota l'illa.

Sobresortia, pel nombre de fideïcomisos que havia arribat a acumular,⁵¹ el patrimoni dels Zaforteza: era un dels més diversificats de l'illa i el que integrava més possessions (Vegeu mapes I). Inclouia, abans que el 1805 es produís la divisió d'aquell llinatge en dues cases (Burgues i Quint), les següents finques:⁵²

- Palma: Rafal Vell i el camp de l'Alarp, antigament pertanyent a la possessió de Son Fortesa; Son Fortesa (provinents dels fideïcomisos fundats per Leonard i Pere Antoni Zaforteza); Son Valentin (del fideïcomís de Miquel Sanglada); Son Anglada (del fideïcomís de Jaume Sanglada i Valentí); Son Dameto —antigament ses Torres— (de l'heretat dels Zaforteza); Son Berga (fideïcomís de Berga); Son Quint (fideïcomís de Quint), i Santa Eulàlia.

48 J. BISSON: *La terre et l'homme aux Iles Baléares*, Aix-en-Provence, 1977, 213-18.

49 G. DAVIU PONS: "La producció d'oli a la Mallorca del segle XVIII", *L'Avenç*, (2ª època), 32, 1980, 49-53.

50 Una versió resumida de la seva tesina es pot trobar a l'article conjunt d' E. GRAU, E. TELLO: "Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos sectors fonamentals: l'oli i els cereals: *Randa*.", 18, 1985, 46-91 sobre el conreu de l'oli a les grans explotacions i el dels cereals a les petites unitats pageses del Pla de Mallorca. Sobre aquest darrer tema, vegeu més concretament l'article d'E. TELLO: "La producció cerealícola a les petites explotacions pageses del Pla de Mallorca", *Estudis d'Història Agrària*, 4, 1983, 167-194.(1983).

51 J. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA: *Alistamiento noble de Mallorca de 1762*. Palma, 1911, 202.

52 Coneixem la composició del patrimoni Zaforteza gràcies a l'inventari dels béns de Tomàs Burgues-Zaforteza i Berga fet a partir del mes de setembre de 1772 (ARM, Protocol 2.150, F. 120-199). Aquest mateix inventari havia estat treballat amb anterioritat per J. SUAU I PUIG: "Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*., 7, 1988, 139-160.

J. SUAU I PUIG: *El món rural mallorquí*, Barcelona, 1991, 334 pp. per establir l'estructura d'ingressos d'aquella casa. Per esbrinar la procedència dels béns, ens ha resultat també de gran utilitat el manuscrit sobre els orígens de la família redactat el 1984 per J. M. ZAFORTEZA SOCIAS: [*Família Zaforteza*], Palma de Mallorca, 1984, 71 f. Text mecanografiat.

- Calvià: Son Boronat.
- Esporles: Son Valentí i les Mosqueres (fideïcomís de Jaume Sanglada i Valentí), Son Bunyola i Son Balaguer.
- Lluçmajor: l'Estrella (heretat dels Sanglada).
- Manacor: Son Fortesa, Sant Josep i Son Vell (totes provinents de Zaforteza).
- Muro: l'Alqueria, l'Armitori i Vinagrella (també pròpies de Zaforteza).

Crida l'atenció la gran quantitat de possessions situades en el terme municipal de Palma, sobretot si tenim en compte que no era una pràctica generalitzada entre la noblesa mallorquina; la majoria de cases només n'hi solien tenir una o dues. En aquest cas, la major freqüència s'explica pel fet abans esmentat: l'elevat nombre de successions fideïcomissàries. Observam, si ens fixam en l'origen d'aquelles terres, que gairebé totes provenien de vincles instituïts per diferents fideïcomitents, els quals originàriament també només degueren tenir una sola possessió al terme de Palma. No obstant això, a l'època que ens ocupa es valorava força que les terres que posseïa un determinat fideïcomisari estassin a prop de la capital: el preu del terreny era normalment superior, la proximitat en relació al lloc de residència dels seus titulars els estalviava despeses d'administració, facilitava la vigilància directa de les tasques, no els ocasionava problemes de desplaçament, etc. i, en definitiva, els predisposava, com es desprèn de diversos testimonis coetanis, a explotar-les directament.

En aquest cas concret, observam que s'explotaven a través d'un majoral les següents finques: el Rafal Vell, el Camp de l'Alarp, Son Berga i Santa Eulàlia, de Palma; Son Balaguer, d'Esporles; Son Boronat, de Calvià, i Vinagrella, de Muro. Certament totes —a excepció de les terres de Muro, que feien part d'una possessió emblemàtica pròpia de Zaforteza— eren a prop a la capital. Tot i això, reunien també la condició de ser les finques més productives de l'heretat, o bé posseïen sínies, safarejos i horts —tenien extensions de reguiu considerables—, o bé eren aptes per al conreu arbori, bàsicament per a les oliveres. Hi havia també un nombre important de possessions que es gestionaven a dos i terç, un tipus de contracte que, en lloc d'obligar l'arrendatari al pagament d'una renda fixa anual en diners o en espècia, el compelia a partir-se els fruits amb el propietari. El 1772 s'explotaven, seguint aquest sistema, Son Valentí, les Mosqueres i Son Bunyola, del terme d'Esporles, i Son Anglada, de Palma. Si bé és veritat que aquelles terres eren també properes a Palma, reunien la condició de combinar els conreus arboris (oliveres i garrofers) amb altres productes especialment interessants per al consum de la casa: fruites, hortalisses, vi, malvesia, etc. Aquest fet explica que el senyor es reservàs normalment dos terços de la collita d'oli i un terç de les garrofes i, a més, tot un grapat de productes concrets. Per exemple, dues dotzenes de melons, dues de carabasses i una de síndries, en el cas de Son Anglada, i dos terços de la malvesia, la meitat del vi, un paner de fruita i 20 canes de melons, en el cas de Son Bunyola.

L'arrendament era, per contra, el contracte preferit per gestionar aquelles terres més allunyades de Palma,⁵³ les quals —en contraposició a les que se solien dur a dos i terç o a

⁵³ Tot i això, no és menys cert que algunes possessions de Palma es portaven també en règim d'arrendament: Son Fortesa, Son Valentinet, Son Dameto i Son Quint. Totes, excepte Son Dameto, eren conreades per membres d'una mateixa família d'arrendataris: els Salas, àlies Silvestre, més coneguts com

través d'un majoral— estaven gairebé desproveïdes d'arbres i es dedicaven al conreu extensiu dels cereals i/o a l'explotació ramadera. La quantitat en metàl·lic que obtenia el senyor mitjançant l'arrendament d'aquelles possessions era certament baixa: l'Estrella (120£), l'Alqueria i l'Armitori (210£), Son Fortesa de Manacor (150£), Sant Josep (60£) i Son Vell (12£). No obstant això, en conjunt, li devien proporcionar el gra suficient per al consum de la casa: 312 quarteres de blat, 43 de civada i 10 d'ordi, a més de brossat, formatge i anyells per Pasqua, porcelles per Nadal i ous i aviram per tot l'any. La producció d'aquestes darreres finques es complementava força bé amb la de les possessions olivereres més orientades cap al mercat extern i —com veurem més endavant, en tractar de la desintegració de determinats patrimonis— aquestes finques menys rendibles constituïen sovint una espècie de reserva de terra, que els senyors sol·licitaven posar en venda amb l'excusa que no les podien gestionar directament i que només eren aptes per al conreu dels cereals.

Altres cases nobiliàries es caracteritzaven, en canvi, per l'elevada especialització. Un cas extrem el constitueix, tal vegada, el patrimoni dels Sureda de Sant Martí;⁵⁴ totes les seves possessions —a excepció de Son Mâger de Valldemossa— eren eminentment cerealícoles. Les que es trobaven a l'actual terme de Vilafranca es caracteritzaven perquè eren de bona qualitat i aptes per al conreu del blat i de la xeixa, mentre que les de Santanyí (el rafal dels Porcs) i les de Lluçmajor (l'Àguila) eren més primes i la seva finalitat era, sobretot, servir de pasturatge. Del mapa II que reproduïm a les pàgines finals, se'n desprèn que la ubicació de les possessions dels Sureda de Sant Martí recordava, encara al final del set-cents, el caràcter ramader dels patrimonis feudals mallorquins dels segles XIV i XV (G. Jover 1992). Al principi del vuit-cents, concretament després de la mort del darrer descendent baró de la casa —Marià Sureda de Sant Martí (†18 de febrer de 1805)— els vincles que havien posseït passaren a engrandir altres patrimonis: les finques de Manacor (la Punta, Pocafarina i el rafalet de Santacília), Santanyí (el ja esmentat rafal dels Porcs), Santa Margalida (la Torre) i altres de menor importància foren heretades pels Pinós; Son Mâger pels Desbrull i les de Lluçmajor i Vilafranca, és a dir les que pertanyien als fideïcomisos fundats per Salvador Sureda (1495), Pau Sureda (1562) i Francesc Sureda (1696), als Sureda (marquesos de Vivot).⁵⁵ Tot i que aquesta darrera casa ja posseïa un patrimoni considerable (unes 3.000 ha destinades bàsicament al conreu de l'olivera), fou a partir d'aleshores que es convertí en una de les més importants de l'illa. Els seus titulars passaren a tenir quasi 5.500 ha, duplicaren els ingressos i incorporaren, a la fi, possessions clarament cerealícoles (A. Morey, 1992: 117). El mapa III posa de manifest el caràcter eminentment oliverer del patrimoni Vivot abans d'aquella incorporació.

Un altre conjunt important de patrimonis, tant per l'extensió com per la diversificació, restaven també en mans d'altres famílies que feien part de les Nou Cases (Salas i Verí) o que, a la pràctica, hi estaven assimilades: el dels Despuig (comtes de Montenegro), Montaner (marquesos del Raguer), Dezcallar (marquesos del Palmer), Cotoner (línia major), Gual, Puigdorfilà, Caro (marquesos de la Romana), etc. Controlaven,

els Salas de Son Quint perquè amb el temps arribaren a adquirir-la. I. MOLL BLANES: "El liberalisme a la Il·lustració mallorquina: En Guillem Ignasi de Montis", *Randa*, 7, 1978, 194-95.

⁵⁴ Hem pogut reconstruir la composició d'aquest patrimoni a partir de l'inventari de Salvador Sureda de Sant Martí i Cotoner (ARM, V 260, F. 280-296) aixecat al final del segle XVIII.

⁵⁵ Coneixem la composició d'aquest patrimoni gràcies a altres recerques anteriors sobre la família, bàsicament a través de la meua memòria de doctorat A. MOREY: *De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot (segles XVI-XIX)*. Memòria de doctorat inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears. Departament d'Història i Teoria de les Arts, Palma de Mallorca, 1989. La unitat documental bàsica d'aquella investigació fou el llibre titulat *Relación de los bienes y herencia de esta casa hecha en el año 1814: bienes del mariscal de Vivot* (133 folis).

generalment, finques olivereres i cerealícoles de grans extensions, alguna possessió prop de Palma i algunes terres marginals en relació al nucli principal del seu respectiu patrimoni. Un clar exemple de patrimoni mixt —en aquest cas amb possessions situades a la Muntanya (olivereres) i al Migjorn (cerealícoles)— és el dels marquesos del Raguer⁵⁶ (Mapa IV).

La seva fisonomia era similar a la que presentaven molts d'altres patrimonis, per exemple el dels Antic de Llorac, Armengol, Desbrull, Doms, Ferrer de Sant Jordi (comtes de Formiguera), Morell, Oleza, Orlandis, San Simón, Villalonga-Escalada, Rossinyol de Zgranada i molts d'altres.⁵⁷ A simple vista, malgrat que a la pràctica proporcionassin uns ingressos força dispars, aquests patrimonis només es diferenciaven entre si per la qualitat de les terres. Tot i això, a més d'aquestes cases —caracteritzades com dèiem perquè controlaven l'oli i els cereals— n'hi havia d'altres que posseïen la major part de les seves terres en un lloc concret, la qual cosa significava, ja d'entrada, que els seus ingressos depenien fonamentalment dels preus i/o de la renda d'un sol producte. Era el cas, per exemple, de les següents famílies:

- *Villalonga-Aguirre*: les seves possessions estaven situades principalment al Pla i al Migjorn: Solanda (Sant Joan), Son Coves (Campos), Son Fangos (Manacor) i la Torre (Montuiri). L'única excepció era Son Eriçó de Palma, segons l'*Apeo* només d'unes 8 ha. L'extensió total d'aquell patrimoni era de més de 300 ha.
- *Morell* (Solleric): era un típic exemple de gran patrimoni oliverer. Totes les possessions de la família estaven concentrades a dos municipis confrontants: Alaró (Solleric, Son Fuster i la Sort) i Bunyola (Solleric). En conjunt, unes 900 ha.
- *Truyols* (marquesos de la Torre): aquesta casa posseïa unes 2.000 ha. a un sol municipi: Manacor (l'Espinagar, el Fangar, la Mola, la Plana, Puig d'Anar, les Rotes i la Torre) i prop de 200 al terme de Palma (Son Vida).
- *Morey de Santmartí* (línia primera): totes les terres, a excepció de l'hort de Son Carbonell (Muro), estaven a Artà: Son Morei (203 ha), sa Devesa (1065 ha), Betlem de Marina (197 ha) i Alqueria Vella (1315 ha).

Tot això sense oblidar que hi havia molts d'altres patrimonis d'extensions més reduïdes i també molt més localitzats. Sovintejaven fins i tot exemples de famílies nobles que, com succeïa de forma general amb les de l'antiga mà major, tenien només una o dues possessions pròpiament dites: Bauzà de Mirabó (l'Eriçó i Mirabó, a Valldemossa), Marc de Bonmacip (Bonmacip, a Pollença), Roig de Lluís (Son Lluís, a Porreres), Sáenz de Ramírez (terres a Campanet), Torelló (a Sineu) Visconti (Son Forcimany, a Deià), etc. Aquesta diversitat de situacions explica, precisament, l'heterogeneïtat de l'aristocràcia mallorquina com a grup terratinent i permet intuir, al mateix temps, que les conseqüències de les successives mesures liberalitzadores de la propietat poguessin ser múltiples. És evident que

⁵⁶ La reconstrucció ha estat feta contrastant les dades dels distints *Apeos* de 1818-19 amb els traspassos consignats als llibres d'hipoteques entre 1768 i 1818.

⁵⁷ Per establir categories patrimonials, ens hem servit del buidatge dels *Apeos* d'A. Albertí i I. Moll; en conjunt, n'hem pogut reconstruir prop d'un centenar.

havien de variar, com a mínim, en funció de la situació econòmica de cada casa, del total de terres posseïdes, del nombre de possessions i de la major o menor diversificació de cada patrimoni.

La desvinculació amb llicència prèvia (1768-1808)

Diverses investigacions han posat de manifest la manca de liquiditat de les economies nobiliàries, de l'aristocràcia en general i dels patrimonis nobiliaris mallorquins en particular. Els estudis d'I. Moll i J. Suau⁵⁸ sobre els contractes d'arrendament han evidenciat que la majoria de cases es perpetuaven, de fet, amb els préstecs que els atorgaven els membres d'altres grups socials (mercadets, xuetes, pagesos benestants, etc.). El seu endeutament podia respondre, òbviament, a causes molt diverses: despeses sumptuàries, deutes processals, pagaments de llicències, etc. i variava, com és lògic, en funció de cada patrimoni.⁵⁹ És indubtable, tot i això, que estava força relacionat amb les pràctiques hereditàries pròpies del grup i, més concretament, amb la institució fideïcomissària. Aquesta forma de vinculació havia provocat, com hem vist, que la terra circulàs dins un cercle cada cop més reduït de famílies i, per altra banda, que aquelles, per aconseguir incrementar els seus patrimonis, entrassin en costosos litigis. Aquest darrer factor explica, com demostrarem en el cas concret del patrimoni Vivot, la importància de les despeses processals dins les economies nobiliàries i, al mateix temps, que la "incorporació amb litigi previ" s'hagués convertit, a la segona meitat del segle XVIII, en la via d'acumulació més freqüent.⁶⁰ Generalment, quan moria el darrer cridat a la successió d'un vincle, eren moltes les cases que es creien amb el dret de succeir i pràcticament tot d'una començaven les desavinences. Els plets solien ser molt llargs; les sentències, donades en primera instància per l'Audiència de Mallorca, podien ser revocades pel Consell de Castella i, fins i tot després de molts d'anys, els demandats podien ser condemnats a satisfer els fruits que havia produït el fideïcomís en qüestió. Quan això succeïa, els fideïcomissaris al·legaven, en primer lloc, no disposar de diners en efectiu i, tot seguit, que com a fiduciaris —és a dir, com a mers usufructuaris dels béns que posseïen— no estaven facultats per posar-los en venda.

Aquesta prohibició explica, al mateix temps, l'hegemonia de la noblesa com a grup terratinent i la seva dependència econòmica d'altres grups socials:⁶¹ per exemple, que es veiés sovint obligada a carregar els seus patrimonis amb censals i que exigís constants avançaments als seus arrendataris i, fins i tot, els freqüents embargaments dels patrimonis vinculats. Les confiscacions es produïen, a instància de Sa Majestat, quan els titulars de

⁵⁸ I. MOLL BLANES, J. SUAUAU: "Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)", *Estudis d'Història Agrària*, 2, 1979, 95-191.

⁵⁹ J. SUAUAU I PUIG: *El món rural mallorquí*, Barcelona, 1991, 85-88, 97.

⁶⁰ A. MOREY: *De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot (segles XVI-XIX)*. Memòria de doctorat inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears. Departament d'Història i Teoria de les Arts, Palma de Mallorca, 1989 i A. MOREY: "El patrimoni Vivot: alguns suggeriments sobre la seva formació", *Estudis d'Història Econòmica*, 1, 1992, 105-115.

⁶¹ Sobre aquesta qüestió, són força interessants les matisacions que fa C. MANERA: "Resistir i créixer: canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII", *Randa*, 26, 1990, 61-66 als plantejaments d'I. MOLL BLANES, J. SUAUAU: "Memoria explicativa del estado de la isla de Mallorca en el siglo XVIII", R. FERNANDEZ (ed.): *España en el siglo XVIII: Homenaje a Pierre Vilar*, Barcelona, 1985, 264-65. L'autor argumenta que, des d'una òptica sociopolítica i des del punt de vista de la propietat de la terra, el seu pes era encara indiscutible, però que a la segona meitat del set-cents ja no es podia dir el mateix respecte al seu domini econòmic. Cal afegir, no obstant això, que els mateixos autors criticats per C. Manera han dut a terme una revisió dels seus punts de vista inicials. És especialment interessant el primer capítol del llibre de J. SUAUAU I PUIG: *El món rural mallorquí*. Barcelona, 1991, 30-34, sobretot quan apunta que les contínues notícies sobre els deutes que contrecien els nobles amb els mercaders i arrendataris ens haurien de fer reflexionar sobre l'autèntic significat de termes com "predomini" o "hegemonia" dins el món rural.

béns fideïcomesos declaraven que no disposaven de mitjans per afrontar els seus deutes. Era la solució que tradicionalment se seguia als diferents territoris de la monarquia hispànica quan els possessors de vincles es declaraven insolvents i significava, en el cas de Mallorca, que els patrimonis en qüestió passaven a ser administrats per la Reial Audiència. Els seus titulars rebien només una quantitat prèviament estipulada en concepte d'aliments; les altres entrades eren destinades a satisfer, previ concurs, els deutes dels distints creditors.⁶² Teòricament, els béns confiscats només podien ser restituïts als seus possessors legals quan els deutes havien estat totalment liquidats.

Per evitar situacions extremes i tenint en compte la manca generalitzada de béns lliures dins la majoria de patrimonis, hi havia una possibilitat: la desvinculació amb llicència prèvia. Al llarg del segle XVIII era el rei, sempre a través dels consells i les audiències, qui controlava la circulació en el mercat de les terres vinculades. Només la Cambra de Castella podia atorgar, prèvia petició de l'interessat i a la vista dels informes d'utilitat emesos per les autoritats locals i els testimonis citats, les facultats de desvinculació. Els motius que els vinculistes podien al·legar a les seves respectives sol·licituds eren múltiples: pagar dots i llegítimes als seus germans menors, afrontar despeses d'administració en general, dur a terme reparacions i millores, invertir a favor d'altres terres més productives, etc. No obstant això, a la pràctica se sol·licitaven gairebé sempre per la mateixa causa: afrontar la manca de liquiditat dels titulars, cancel·lar els deutes endarrerits i aixecar o evitar la confiscació de les seves rendes. Als expedients de llicències per desvincular,⁶³ hi sovintegen les referències als embargaments de rendes i als concursos de creditors fets per la Reial Audiència de Mallorca i altres tribunals. La majoria de peticionaris reconeixen haver tingut, a vegades en més d'una ocasió, els patrimonis confiscats i haver disposat només d'una quantitat prèviament estipulada per satisfer les necessitats de la seva casa. Destaquen, en aquest sentit, les peticions presentades pels següents fideïcomissaris: Jaume de Togores i Oleza, comte d'Aiamans (1741); Miquel Ramis d'Ayreflor i Ferrer (1778); Francesc de Berard i Pontivic (1803); Ramon Maroto i Francesca de Villalonga, marquesos de casa Ferrandell (1808); Joan Antoni Zaforteza i Morro, abans Ferrer de Sant Jordi (1825), etc.

Aquestes i altres crítiques expliquen que fos el govern mateix el que arribàs a plantejar, sobretot durant els regnats de Carles III (1757-1788) i de Carles IV (1788-1808), la reforma de la propietat vinculada.⁶⁴ El seu objectiu —com es desprèn dels escrits dels

⁶² Una primera aproximació a aquesta problemàtica, la podeu trobar a la meua memòria de doctorat ja citada A. MOREY: *De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot (segles XVI-XIX)*, 143-149) i a l'article sobre el segrestament del patrimoni Vivot com a conseqüència de la pèrdua del fideïcomís de Desclapés A. MOREY: "El segrestament del patrimoni Vivot com a conseqüència de la pèrdua del fideïcomís de Desclapés (1746-1753)", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 5, 1993, 17-23. Allà mateix ens referirem a altres casos documentats per historiadors de la noblesa castellana, per exemple, a l'embargament dels béns de la casa d'Osuna, estudiat per I. ATIENZA HERNANDEZ: "La quiebra de la noblesa castellana. Autoridad real y poder señorial: el secuestro de bienes de la Casa de Osuna", *Hispania*, 1984, 156, 49-81. Darrerament altres estudiosos han insistit sobre aquesta problemàtica, entre d'altres J. A. CATALÀ SANZ: *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid, 1995, 374 p., per citar només un dels treballs més recents.

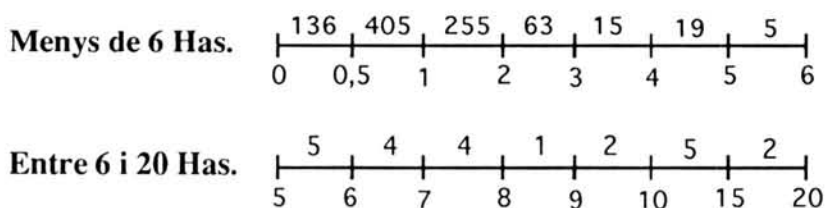
⁶³ De l'època que ens ocupa, hem localitzat les peticions dels següents membres de la noblesa mallorquina: Joan de Torrella (1727), Gaspar Villalonga i Mir (1737), comte d'Aiamans (1741, 1748, 1791), Francesc Gual i Despuig (1742), Raimundo Fortuny de Ruesca (1746), Miquel Ramis d'Ayreflor i Ferrer (1761, 1778), Pere Dezcallar i Dameto (1767), Jeroni Alemany i Flor (1773), Nicolau Brondo i Villalonga (1791), Francesc Dameto i Berga (1792), Tomàs Josep de Verí i de Togores (1792), Nicolau de Pueyo i Pueyo (1801) i Francesc Berard i Pontivic (1803), marquesos de Casa Ferrandell (1808).

⁶⁴ Les principals mesures dictades durant aquest període apareixen recollides a la *Novísima recopilacion de las leyes de España dividida en XII libros en que se reforma la recopilacion publicada ... en el año 1567 ... y se incorporan las pragmáticas, cédulas, decretos, órdenes... y otras providencias no recopiladas...*, 5,

coetanis, de la *Instrucció de Estado*⁶⁵ i de les successives mesures fiscals publicades durant els primers anys del vuit-cents— era doble: sanejar els grans patrimonis i trobar una mena de sortida a la crisi financera que amenaçava el govern. L'anàlisi dels traspassos de propietat duts a terme per la noblesa mallorquina entre 1768 i 1808 posa clarament al descobert els mòbils d'aquella reforma i deixa entreveure, per altra banda, que fou precisament la noblesa tradicional —i, en tot cas, un grup molt concret d'individus que abans hem qualificat d'*hidalgos* o de baixa aristocràcia— els que realment en sortiren beneficiats.

El nombre total de traspassos fets a Mallorca entre 1768 i 1808 (en conjunt, 947 actes de propietat nobiliària) no significaren ni la pèrdua de l'hegemonia de la noblesa com a grup terratinent ni l'erosió de la gran propietat nobiliària.⁶⁶ Les terres traspassades no sobrepassaren les 3.000 ha, aproximadament un 3% de l'extensió total que aleshores controlaven els membres d'aquell grup social. Per l'altra banda, només un 55% procedia de possessions pròpiament dites i la resta eren unitats menors o petites parcel·les que, en la majoria de casos, no estaven ni tan sols vinculades. L'anàlisi de l'extensió més freqüent de les parcel·les segregades determina que no solien superar, com es desprèn de la taula que adjuntam, les dues hectàrees d'extensió i que es tractava, majoritàriament (en un 57 % dels casos), de segregacions inferiors a 1 ha.

Taula núm. 2: Extensió de les parcel·les segregades (sobre un total de 947 casos)

- **Més de 20 Has.:** una porció de Son Fortesa, de Puigpunyent (21 ha); Pòrtula i Son Alegre, de Marratxí (46 i 96 ha, respectivament); Son Fe i Son Sagner, d'Alcúdia (355 i unes 200 ha, respectivament), i Son Camps i Son Brondo, de Calvià.
- **Possessions senceres:** el Rafalet i Son Espanyolet, de Lluçmajor (96 ha); Salma, l'Estepar i Son Fortesa, d'Artà (105, 132 i 551 ha,

114-116, al diccionari de M. MARTINEZ ALCUBILLA: *Diccionario de la administración española: compilación de la novísima recopilación de España en todos los ramos de la administración pública*. (3a. ed.), Madrid, 1879, 6: 709-711 i a l'estudi de B. CLAVERO: *Mayorazgo propiedad feudal en Castilla: 1369-1836*, Madrid, 1974, 292-94.

⁶⁵ El contingut de la Instrucció de 1777 - recollit posteriorment al *Real decreto de S.M. para que el Consejo proponga las reglas y precauciones (...) á fin de remediar el abandono de las tierras vinculadas, ó prohibidas de enagenarse y promover su cultivo...* (1789) - il·lustra els propòsits de la reforma de la propietat vinculada projectada des del govern. La *Instrucció* posava en relleu els següents aspectes: la llibertat de fundar vincles i *mayorazgos* de qualsevol persona (artesans, pagesos, comerciants, etc.) multiplica l'ociositat; les vinculacions, a més de perjudicar la lliure circulació de la terra en general, ocasionen perjudicis notables als seus possessors: deutes, plets, etc.; els possessors de vincles, fins i tot aquells que no tenen problemes econòmics, generalment no es dediquen a millorar-los, perquè no els és permès detreure la quantitat equivalent a les millores invertides.

⁶⁶ De fet, les conclusions a què aquí arribam, estudiant només la propietat nobiliària, són semblants a les que obtingueren I. MOLL BLANES: "Els circuits de la terra (Mallorca 1768-1814)", 133-152 i B. ORELL: "Comprar i vendre a Fornalutx (1796-1836)", 153-178 en els seus respectius estudis sobre el mercat de la terra als termes de Santanyí i Sòller al final de l'Antic Règim.

respectivament); Auxella, a Selva; Biniaraix, a Sóller; Conques, a Puigpunyent; Son Elzèbits, a Petra (unes 300 ha.), i Son Llompards, a Sóller.

La majoria de parcel·les (un 95,67%), tant les d'extensió més reduïda com les possessions pròpiament dites i els trossos de terreny més grans, foren traspassades per via d'establiment. És a dir, a través del pagament d'una entrada i un cens anual. Aquest sistema permetia als establidors conservar el domini directe i obtenir, al mateix temps, una renda anual fixa en concepte de renda de la terra. No obstant això, sembla que els ingressos que a la pràctica els reportaven aquelles pensions no eren gaire elevats. Per una banda, perquè l'import dels propis censos era generalment baix, en ocasions fins i tot simbòlic (5 sous). I, així mateix, perquè era freqüent —si tenim en compte les opinions dels coetanis— que amb el temps se n'arribàs a perdre la memòria:

Los frutos civiles tienen aquí en Mallorca en el día muy poco aprecio; antiguamente se formaban ricos patrimonios con censos pues corrían al fuero del 8%, posteriormente pasaron al 5 y reducidos desde 1750 (...) al 3%, apenas hay quien quiera bienes de esta clase porque no toman aumento, es difícil y engorrosa la cobranza de ellos, y son muy gravosos por estar continuados en la cuenta del catastro p[or] su justo capital pa[ra] la contribucion de tallas y utensilio (...) A penas hay en el día quien de casas y tierras en emphyteusis por los motivos insinuados y porque subdividiéndose despues las [h]ipotecas y en consecuencia los censos, (...) se hace muy difícil el cobro y apesar de la mayor vigilancia y cuidado no se logra tener un cabreo corriente y arreglado.⁶⁷

El que realment era important per a aquelles cases que acudien al mercat per manca de liquiditat era disposar de diners en efectiu. Per això, exigien entrades elevades i, a la pràctica, els contractes d'establiment s'assimilaven més a compra-vendes pròpiament dites que no pas a lloguers de terra.⁶⁸ Cal tenir present, tanmateix, que el que realment explica que els fideïcomissaris mallorquins del set-cents es decantassin per establir i no pas per vendre es deu, bàsicament, al fet que l'emfiteusi era l'única forma de traspàs legalment permesa per la institució fideïcomissària. No de bades fou precisament durant la segona meitat d'aquella centúria, que els defensors de la propietat vinculada al·legaren les qualitats d'aquella forma de cessió i els avantatges de les institucions vinculars pròpies dels antics territoris de la Corona d'Aragó davant el *mayorazgo* castellà.⁶⁹

Tenim, en un 60% de les actes enregistrades, informació sobre la tipologia de les terres traspassades, la qual cosa ens permet afirmar que les petites parcel·les eren normalment de baixa qualitat: terres de secà sense arbres, terres de secà i garriga i antigues rotes. Exigien, perquè fossin productives, fortes inversions de treball i, així i tot, no sempre garantien l'autonomia de les famílies que les adquirien.⁷⁰ Els compradors, generalment

⁶⁷ ARM, R.A., 1803/33.

⁶⁸ Contrasta, per exemple, amb la situació descrita per R. CONGOST: *Els propietaris i els altres. La regió de Girona: 1768-1862*, 128-129, en el cas de Girona, on els establidors solien exigir molt menys per entrada que en concepte de pensió (renda de la terra).

⁶⁹ B. CLAVERO: *Mayorazgo propiedad feudal en Castilla: 1369-1836*, 307-311.

⁷⁰ E. TELLO: "La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca", *Estudis d'Història Agrària*, 4, 1983, 167-194 ha establert, per a la zona cerealícola del Pla de Mallorca i d'acord amb uns rendiments mitjans que giraven entorn als 11,4 hl de blat per hectàrea i any, que no podien assolir l'autoreproducció aquelles unitats productives que no arribaven a les quatre hectàrees: dues destinades al conreu del blat, una al de llegums, més la terra necessària per a aliment del bestiar. Tot i això, és evident,

petits pagesos o simples jornalers, es veïen obligats sovint a cercar altres fonts alternatives. La seva subsistència continuava depenent de la demanda de mà d'obra de les grans possessions nobiliàries i, només la "fam de terra", motivada en part per la multiplicitat de vincles i fideïcomisos, podia explicar de fet el seu interès d'adquirir terres d'aquelles característiques. Aquesta situació era clarament exposada per molts de fiduciaris quan sol·licitaven del monarca permís per desvincular:

*los que se arriesgan a ello son gentes pobres, q[u]e no tienen otros medios, ni aun los necesarios para los adelantamientos que exige la labranza (...) Estos animados con el derecho de propiedad las cuidaran y haran dar a las mismas cuanto ofrece su calidad.*⁷¹

Únicament les parcel·les superiors a les 15 ha, procedents en la majoria de casos de grans propietats, solien ser de bona qualitat o gaudien, si més no, de certa entitat: un sementer, un olivar, un figueral, un ametllerar, l'hort o la pleta d'una possessió concreta, etc. Però a aquelles porcions, de la mateixa manera que a les possessions pròpiament dites, només hi pogueren accedir un nombre restringit d'individus. Generalment aquells que disposaven ja de terres heretades dels seus avantpassats o que s'havien enriquit amb l'exercici de determinades activitats o càrrecs.

Taula núm 3: Relació de les grans extensions de terreny segregades entre 1768 i 1808

Finca	Data	Cessionari	Adquirent
Auxella (Selva)	1786	Oleza i Dezcallar, J. Ignasi	Fiol, Pere (notari)
Conques (Puigpunyent)	1784	Dezcallar i Alvarez de Zamudio, Guerau (†)	Barceló i Pont de la Terra, Antoni (capità)
Estepar (Son Servera)	1802	Dameto i Berga, Francesc	Vives, Llorenç (mà major)
Rafalet i Son Espanyollet (Llucmajor)	1796	Togores i Sanglada, Josep	Montserrat, Sebastià (<i>don</i>)
Salma (Artà)	1790	Togores i Cotoner, Miquel Marià	Sureda, Andreu (mà major)
Son Alegre (Marratxí)	1768	Sanglada i Puigdorfla, Maria	Ferrer de Sant Jordi, Jerònima (noble)
Son Elzèbits (Vilafranca)	1776	Boixadors i Sureda de Sant Martí, Josep	Asquer i Fontichelli, Carlos (comerciant)
Son Fe (Alcúdia)	1806	Verí i de Togores, Tomàs Josep	Cladera i Company, Cristòfol (tresorer de la Seu)
Son Fortesa (Artà)	1776	Salas i Desbrull, Maria	Despuig i Dameto, Joan (comte de Montenegro)

com ha posat de manifest C. MANERA: "Resistir i créixer: canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII", *Randa*, 26, 1990, 7-83 i altres estudiosos integrats dins el grup d'Estudis d'Història Econòmica, que el petit pagès disposava també d'altres estratègies de reproducció i, fins i tot, de creixement: manufactura tèxtil - M. DEYÀ: "Introducción a la tipología de las actividades textiles rurales en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII", *Estudios d'Història Econòmica*., 1, 1987, 7-19; M. DEYÀ: "La industria rural textil en la Mallorca moderna: producción y formas de comercialización interior", *Estudios d'Història Econòmica*., 2, 1988, 15-41 i C. MANERA: "Comerç, capital mercantil i manufactura tèxtil a Mallorca, 1700-1830", *Randa*, 1988, 23, 39-82., vi i aiguardent - C. MANERA: "Viticultura i mercat: reflexions sobre la producció i el tràfic de l'aiguardent mallorquí al segle XVIII", *Estudios d'Història Econòmica*., 1, 1988, 117-150., conreus alternatius en general, contraban - A. BIBILONI: "Comerç de contraban a Mallorca: 1750-1812: el cas del tabac", *Estudios d'Història Econòmica*., 1, 1988, 65-97; A. BIBILONI "Mallorca i els ports europeus: la comercialització de l'oli: 1667-1702", *Randa*., 25, 1989, 17-46. A. BIBILONI: "Reforma econòmica i 'legalització' del contraban a Mallorca (1650-1720)", *Randa*., 26, 1990, 85-102., etc. Vegeu, per a una síntesi de les principals aportacions dels historiadors mallorquins en el camp de les activitats rurals no agrícoles, el darrer capítol de l'esmentat llibre de J. SUAU I PUIG: *El món rural mallorquí*, Barcelona, 1991, 230-284.

⁷¹ AHN. *Consejos Suprimidos. Gracia y Justicia de Aragón. Justicia de Mallorca*, Lligall 18.777-78 (1792).

Son Llompart (Sóller)	1768	Bauzá i Brondo, Joana	Borràs, Josep (<i>don</i>)
Son Sagner (Alcúdia)	1803	Verí i de Togores, Tomàs Josep	Cladera i Martorell, Llorenç

D'entre els compradors procedents de l'antiga noblesa, destaca, a més de Jerònima Ferrer de Sant Jordi, el comte de Montenegro, que el 1776 adquirí, per 79.000£⁷², Son Fortesa d'Artà, una finca oliverera d'unes 550 ha que entra en circulació amb la mort sense descendència del darrer cridat al fideïcomís fundat el 7 de novembre de 1689 per Jeroni de Salas i de Verí. Maria de Salas i Desbrull, darrera possessora i vídua de Felipe de Valldeirama y Haro, morí el 30 de desembre de 1775. Havia fundat un llegat devot a favor de la seva ànima⁷³ i, per això, els seus marmessors posaren en subhasta pública l'esmentada possessió, que, a causa de la seva valoració, només pogué ser adquirida pel titular d'un dels grans patrimonis nobiliaris del moment. Aleshores, els comtes de Montenegro i de Montoro, a més del seu patrimoni peninsular,⁷⁴ tenien terres i drets a alguns municipis de l'illa: Bunyola (Raixa i la Casa Nova de Raixa), Campanet (Son Garreta), Manacor (cavalleria de la Tretzena), Muro (Son Sastre), Puigpunyent (Son Serralta i Son Ferratjans), Santa Margalida (l'Alqueria), Palma (Son Puigdorfilà i Son Bessó) i Sant Joan i Vilafranca (els Castellots, la Franquesa i Son Bou). Però a partir aquella adquisició, passaren a controlar, a més, una de les possessions més productives de la comarca de Llevant. La importància que des de llavors li atorgaren es palesa a partir del fet que, poc temps després d'haver-la incorporada, l'agregassin als restants béns vinculats de la casa. Aquesta nova fundació ens serveix per demostrar empíricament que, encara que el fideïcomís no significà una forma de vinculació tan estricta com el *mayorazgo*, no garantia per si sol que els béns abans fideïcomesos circulassin tan lliurement com volien suposar els seus defensors.⁷⁵

Un altre cas que resulta útil per documentar el que diem és el que fa referència a l'alienació de Conques, una possessió del terme de Puigpunyent, que entra també en circulació arran de la mort sense descendència del darrer agnat de la casa dels Dezcallar (línia de la Casta). En aquest cas, la comprà el capità Antoni Barceló i Pont de la Terra, personatge que s'havia enriquit fonamentalment amb l'exercici del comerç i del cors. Els

⁷² A l'escriptura de cessió (ARM, O-363: 5v), s'estipula que d'aquesta quantitat es pagarien només, comptades en taula, 18.000 £ i que se'n rebaixarien 14.991£ 14s 7d en concepte de cens reservatiu que el comte hauria de prestar anualment a distintes institucions eclesiàstiques beneficiades per Maria de Salas en el seu testament. Amb les 45.520 L. 19s 6d restants, es crearia un altre cens reservatiu que suposaria el pagament anual de 1.365£ 5s 4d en concepte de pensió.

⁷³ El testament d'aquesta senyora, algunes correccions i els seus codicils es poden consultar a l'ARM (R-706:50 i ss., 68-72v i O-363:8). Ens interessa destacar —a més de la clàusula fundacional: «Pagades, cumplides y satisfetes totes las damunt ditas cosas y tots qualsevols altres deutas (...) en tots los altres empero bens meus, tant mobles com immobles, raïsses i semovents, presents i devenidors: Instituesch y hereu meu universal fas a Nostre Señor Deu Jesuchrist y per ell la mia anima», dels nombrosos llegats devots i dels múltiples llegats a familiars i a no familiars— que disposà també sobre la manera de succeir al benefici eclesiàstic que ella mateixa havia fundat a l'església de Santa Eulàlia i que aleshores posseïa el senyor Clar. Deixà la primera vacant al subdiaca Joan Crespi, que fou substituït pel prevere Sebàstia Serra; màna que tots els plets relacionats amb el benefici se seguïssin a càrrec de la seva herència i deixà alternativament el patronat als senyors Antoni de Salas i Francesc Desbrull.

⁷⁴ Al Regne d'Aragó, hi posseïen els comtats de Montenegro i de Montoro amb jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, mer i mitx imperi; diverses cases a la vila de Montoro; terres de pasturatge (*pardinas*); algunes propietats i horts; un molí de fer farina i un altre bataner; un fom de coure pa; diversos censos; el delme del gra (43 quarteres i 3 barcelles de blat); el redelme dels xots —entre 30 i 40 anuals—, i les cases majors, anomenades el Palau del Senyor Comte, situades dins la mateixa població (ARM, Protocol 2.206, F. 20-25v).

⁷⁵ Interessa assenyalar, malgrat tot, que el 19 de desembre de 1827 fou capbrevada per Ramon Despuig i Zaforteza, que declarà haver-ne segregat 54 quarterades per pagar la llegítima paterna al seu germà Salvador, detracció que no hauria permès en canvi el règim vincular de Castella (ARM, R.P. Escrivania de la Reial Capbrevació, 1827).

seus fills feren part de l'Orde de Carles III. Aleshores disposava, segons sembla, de molt de diner en efectiu que volia invertir en la compra de terres i que no ho podia fer perquè pràcticament la totalitat de les possessions de l'illa es trobaven fideïcomeses.⁷⁶ Per això, no li quedà més remei que esperar que l'Església, arran del llegat devot fundat per Guerau Dezcallar i Álvarez de Zamudio, traspassàs⁷⁷ una finca que des de feia segles restava en mans d'una mateixa família.

L'adquisició feta, el 1776, per un *hidalgo* d'ascendència mercantil, Carlos Asquer i Fonticheli, de la possessió de Son Elzèbits (Petra) demostra, altrament, les compres fetes durant aquells anys per algunes famílies de la nova noblesa. La cessió es produí, en aquella ocasió, a causa de l'endeutament del seu propietari i perquè la finca no es trobava fideïcomesa. El 1760, Josep de Boixadors i Sureda de Sant Martí l'havia empenyorada a favor de Carlos Asquer; passaren els anys sense que el deute fos satisfet i, al final, Asquer la comprà per 12.000£. Altres casos confirmen que la majoria dels traspassos es produïen, de fet, pel mal estat de les economies nobiliàries. Per una banda, el signat el 1802 per Francesc Dameto i Berga⁷⁸ de la finca l'Estepar (Son Servera) a favor de Llorenç Vives i, per l'altra, el de Miquel Marià Togores i Cotoner de la possessió Salma (Artà) adquirida el 1790 per Andreu Sureda. Un any després aquest darrer fideïcomissari es tornà a dirigir al Consell de Castella sol·licitant poder alienar altres béns i afrontar el pagament d'un dot de 10.000 £, que el 1737 havia llegat son pare a la seva germana Catalina. Les terres que en aquella ocasió pretenia traspassar pertanyien a la possessió de Lluamar (Manacor), fideïcomesa des de 1503, però, com que aleshores no aconseguí el beneplàcit del monarca, hagué d'esperar una altra avinentesa.

Els dos darrers traspassos comentats, l'Estepar i Salma, demostren, al seu torn, que determinades famílies de l'antiga mà major, aleshores tingudes ja per *hidalgas*, es beneficiaren també de les segregacions que, sempre prèvia llicència, duia a terme la noblesa tradicional. Ens interessa comentar, per últim, l'accés a la gran propietat per part d'alguns individus que, durant la segona meitat del set-cents, s'havien distingit en l'exercici de determinades professions: missers, notaris, alts càrrecs de l'Església i del govern, etc. Són els casos, entre d'altres, del notari Pere Fiol, que el 1786 adquirí la possessió Auxella de Selva; el de don Llorenç Borràs (Son Llompards, de Sóller, el 1768); el de don Sebastià Montserrat, per cert emparentat amb el ministre M. G. Soler (el Rafalet i Son Espanyol, de Lluçmajor, el 1796) i el de Llorenç i de Cristòfol Cladera (Son Fe i Son Sagner, d'Alcúdia, el 1806 i el 1803, respectivament). Aquestes darreres possessions pertanyien al ja esmentat Tomàs de Verí i de Togores, titular d'un important patrimoni agrari i membre distingit de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País: representant, per així dir-ho, del tipus d'alta noblesa instruída propulsada des del govern. El 1792 havia sol·licitat permís per desvincular-les perquè es trobaven en un paratge dels més insans de l'illa, prop de

⁷⁶ El temor d'adquirir terres de fideïcomís sense abans haver escorcollat si els titulars havien obtingut permís reial per desvincular-les es posa de manifest a la seva correspondència particular: *Es de buena calidad de tierra* [es refereix a Son Delabau de Lluçmajor], *alegre, y confina con el mar dentro de la badia, (...) es verdad que hay fideicomiso pero como Da. Maria Zaforteza esta en Madrid dijo que solicitaria la licencia del Rey y la remitirá para que pueda venderse* (AMP. Secció Barceló. Epistolari (1781). Tot i que no existeix cap estudi exhaustiu sobre el capità Barceló, es pot consultar la breu biografia publicada per l'Ajuntament de Palma: G. JANER MANILA: *El general Barceló*, Palma, 1984, 71 pp. i la bibliografia que allà s'esmenta.

⁷⁷ L'entrada de l'establiment quedà estipulada en 20.000£ i el cens anual, en 467£ 18s (ARM, CH-694).

⁷⁸ El 30 de juny de 1792 s'havia adreçat a Sa Majestat al·legant que *hallandose imposibilitado de poder satisfacer sus deudas (...) a causa de la esterilidad de los tiempos y atrasos de su casa, y para la mayor seguridad de los adquirientes, siendo indispensable y necesaria la R[ea]l licencia* (AHN. *Consejos Suprimidos. Gracia y Justicia de Aragón, Justicia de Mallorca*, Lligall 18.777-78).

l'Albufera, i perquè eren de les menys productives del seu patrimoni: eren de baixa qualitat, estaven allunyades del nucli de població, de la resta de terres que ell posseïa, etc.

Tal com exposava a la seva petició, aquests factors el forçaven a arrendar-les a pagesos amb pocs mitjans, que no sempre li pagaven les quantitats que s'havien estipulat.⁷⁹ I, per això, aconseguí convèncer la Cambra. El monarca imposà només una condició: que els diners obtinguts amb els traspessos quedassin subrogats, una vegada satisfets els deutes endarrerits, a favor d'altres fideïcomisos. Aquesta sola clàusula, unida a les característiques de les finques en qüestió, és suficient per copsar el que perseguia la monarquia amb la reforma de les institucions vinculars: reforçar les bases econòmiques de la noblesa tradicional. D'aquí que resulti perfectament comprensible que la majoria de terres segregades durant aquells anys per l'alta noblesa fos marginal respecte a la configuració de cada patrimoni, d'una possessió en particular o bé terres allunyades del lloc de residència habitual dels seus possessors (Palma). El mapa V del patrimoni Verí resulta il·lustratiu del que diem.

L'exemple relatiu a les prop de 120 ha provinents de Son Caules (Manacor), traspassades entre 1776 i 1803 amb un total de 120 actes, il·lustra l'altra de les solucions esmentades: la segregació en petites sorts de les distintes parcel·les provinents d'una mateixa possessió i l'accés a la terra d'un nombre considerable de famílies que, malgrat tot, havien de continuar anant a jornal. En aquest cas, el titular del patrimoni Dezcallar (línia segona) havia demanat permís per desvincular⁸⁰ al·legant, com ja hem dit, que les terres que pretenia segregar eren les menys productives del seu patrimoni, estaven allunyades de Palma, eren de baixa qualitat, es trobaven pràcticament desproveïdes d'arbres, etc. I, certament, així ho reconegueren els diferents testimonis que, davant el jutge i amb jurament, hagueren de respondre a un llarg interrogatori. Perquè Pere Dezcallar pogués alienar Son Caules, li exigiren que fes les cessions mitjançant contractes emfitèutics i en petites sorts. Això darrer explica que cap de les parcel·les superés les 3 ha: 12 no arribaren a mitja, 66 (el 55%) no passaren d'una quarterada (0,710 ha.), 36 oscil·laren entre 1 i 2 ha i només 6 superaren aquesta darrera xifra. Amb aquestes condicions es pretenia evitar, per una banda, que mancàs mà d'obra barata per conrar les terres romanents de Son Caules (aproximadament unes 100 ha) i, per l'altra, que el seu senyor no perdés la condició de propietari eminent. Tot això sense oblidar que aquella operació podria solucionar, encara que momentàniament, la difícil situació que aleshores travessava el titular del patrimoni en qüestió, ja que cal no perdre de vista que Pere Dezcallar i Dameto, com la majoria de fideïcomissaris mallorquins, havia acudit a S.M. perquè es trobava perseguit pels creditors i, en definitiva, per por d'un segrestament que no acabàs finalment amb la totalitat dels seus béns.

Recapitulacions

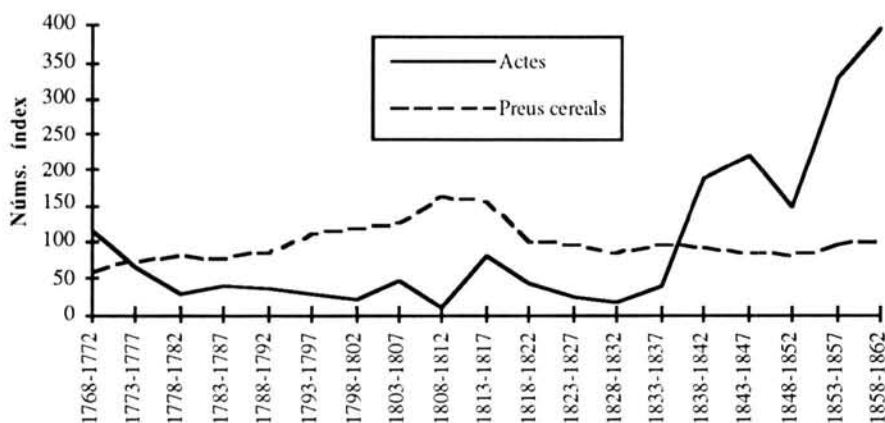
A la llarga, les solucions esmentades resultaren tanmateix insuficients per pal·liar la manca de liquiditat de la majoria de patrimonis; els diners provinents de les entrades es destinaven, gairebé sempre, a pagar deutes endarrerits o drets legítims i els de les pensions, generalment exigides en metàl·lic, es devaluaven amb el pas del temps. Per aquest motiu, els vinculistes mallorquins no tenien més remei que demanar contínuament nous permisos i fer noves alienacions. Pareix ésser que, quan una família entrava dins la roda de

⁷⁹ La manca de mitjans de la majoria d'arrendataris d'aquelles possessions està molt documentada a l'Arxiu Cotoner, secció Verí (Arxiu Municipal de Palma, registres 599, 628-29 i 633).

⁸⁰ Vegeu l'expedient citat a la nota 45.

les segregacions, ja li resultava molt difícil sortir-ne. De l'estat actual de la recerca, se'n desprèn que els traspassos fets per la noblesa tradicional a l'empar del reformisme il·lustrat no significaren la pèrdua de la seva condició de grup terratinent hegemònic, entre altres coses, perquè les segregacions relatives a terres de fideïcomís foren directament supervisades pel Consell de Castella, el braç dret de la monarquia. El tipus de llicències concedides deixa fora de dubte que el que aquella institució procurà fou, precisament, assegurar la pervivència de les grans cases i, en tot cas, que determinats individus —els que s'havien distingit pels seus propis mèrits, els que havien prestat determinats serveis al país en general o els que havien fomentat l'increment de la producció en qualsevol dels seus sectors (agricultura, indústria, comerç, etc.)— accedissin, finalment, a alguna possessió. La resta de la població, la gran massa rural que diria Sarrailh (1957), hagué d'esperar "altres temps", concretament la reforma agrària liberal i la posterior instauració d'un nou règim polític.

Comparació quinquennal del núm. d'actes amb l'evolució
preus dels cereals (blat)

El gràfic que reproduïm, fruit d'un projecte de recerca més ampli⁸¹ relatiu a les repercussions de les successives mesures desvinculadores sobre l'estructura agrària mallorquina, ve a confirmar el que ens suggerien les fonts i els testimonis fins ara comentats. Observam, per una banda, que fins el quinquenni 1833-37, la corba dels traspassos evoluciona de forma inversa a la dels preus dels cereals (blat); gairebé paral·lelament a l'increment dels preus, descendeix el nombre de traspassos. Per altra banda, veiem que el seu ritme augmenta de forma progressiva quan els preus comencen a descendir, per exemple a partir dels anys 1818-22. No és fins a partir del quinquenni 1838-42, un cop promulgada la llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos (19 d'agost de 1841), que l'estancament dels preus contrasta amb la tendència clarament alcista dels traspassos. Tot

⁸¹ Sobre aquesta problemàtica, hi treballam des de fa alguns anys, per un projecte subvencionat pel Consell Insular de Mallorca (1991) titulat *El procés desvinculador i l'accés de la pagesia a la propietat de la terra (1768-1865): les conseqüències de la legislació desvinculadora*, per una beca de la DGICYT (PS 92-0086) titulada *Tierra de fideicomisos (Mallorca, siglos XVI-XIX). Acción del Estado y redistribución de recursos*. Els primers resultats d'aquesta recerca conjunta —dirigida per I. Moll— han estat publicats per I. MOLL BLANES, A. ALBERTI, A. MOREY: "Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)", *Areas*, 15, 1993, 13-31.

pareix indicar que fins que la circulació de la terra no deixà d'estar controlada pel monarca, l'alta noblesa només acudí al mercat per pal·liar la manca de liquiditat i solucionar els seus problemes crediticis. D'aquesta manera aconseguí arribar a mitjan segle XIX amb uns patrimonis que, malgrat estassin endeutats, romanien pràcticament intactes des dels segles XVI i XVII.

Referències bibliogràfiques

- A. ALBERTI: "Els *hidalgos* de Mallorca als segles XVIII i XIX" *Estudis Baleàrics*, 34, 1989, 91-113.
- A. ALBERTI, A. MOREY: "EL funcionament d'una possessió mallorquina en el primer terç del segle XIX: Son Vivot del Puig d'Inca, *Randa*, 20, 5-45.
- J. ALZINA I MESTRE: *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVIII/XIX-XX): municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*, Artà, 1993, 334 pp.
- I. ATIENZA HERNANDEZ: "La quiebra de la nobleza castellana. Autoridad real y poder señorial: el secuestro de bienes de la Casa de Osuna", *Hispania*, 156, 1984, 49-81.
- G. DE BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca: 1789*, Palma, 1983, 301 pp.
- A. BIBILONI: "Comerç de contraban a Mallorca : 1750-1812 : el cas del tabac", *Estudis d'Història Econòmica*, 1, 1988, 65-97.
- A. BIBILONI: "Mallorca i els ports europeus: la comercialització de l'oli : 1667-1702", *Randa*, 25, 1989, 17-46.
- A. BIBILONI: "Reforma econòmica i 'legalització' del contraban a Mallorca (1650-1720)" *Randa*, 26, 1990, 85-102.
- A. BIBILONI: *El comerç exterior de Mallorca: homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma de Mallorca, 1995, 386 pp.
- J. BISSON: *La terre et l'homme aux Iles Baléares*. Aix-en-Provence, 1977, 415 pp.
- J. M. BOVER: *Nobiliario mallorquín dedicado a la Reina Nuestra Señora*. Precedido de "El 'Nobiliario' o la nostalgia del no ser" por P. DE MONTANER; Nota bibliográfica de J. Bover. Barcelona, 1993, 455 + XII p. [Reimpr. de l'edició publicada a Palma : Pedro José Gelabert, 1850]

- J. BRINES BLASCO: "Aportació a l'estudi de la desvinculació al País Valencià", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià.*, 1, 1979, 227-253.
- V. DE CADENAS Y VICENT: *Índice de los apellidos probados en la orden de Carlos 3º. Antecedentes de otros que se conservan en sus expedientes.* Madrid, 1965, 502 pp.
- CONDE DE CAMPOMANES: *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, Madrid, 1774, CXCVIII pp.
- CONDE DE CAMPOMANES: *Tratado de la regalia de amortización.* Estudio preliminar de Francisco TOMAS Y VALIENTE. Madrid, 1975, 298 pp. [Ed. facsimilar].
- J. A. CATALA SANZ: *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII.* Madrid, 1995, 374 pp.
- B. CLAVERO: *Mayorazgo propiedad feudal en Castilla : 1369-1836.* Madrid, 1974, 434 pp.
- B. CLAVERO: "Derecho de la amortización y cultura de la ilustración", *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII : Actas del seminario de Segovia sobre Agricultura e Ilustración en España (14, 15 y 16 de septiembre de 1988).* Madrid, 1989, 331-348.
- R. CONGOST: *Els propietaris i els altres. La regió de Girona: 1768-1862*, Barcelona, 1990, 308 pp.
- R. CONGOST: "Presentación de materiales para un estudio dinámico de la propiedad de la tierra. Las posibilidades de los libros del registro de hipotecas", *Comunicació mecanografiada presentada al Seminari de Córdoba dia 28 d'octubre de 1993*, 7.
- A. COYER: *La nobleza comerciante*, Madrid, 1781, [2], LXXXV, 217 pp.
- G. DAVIU PONS : "La producció d'oli a la Mallorca del segle XVIII", *L'Avenç*, (2ª època), 32, 1980, 49-53.
- M. DEYÀ: "Introducción a la tipología de las actividades textiles rurales en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII", *Estudis d'Història Econòmica.*, 1, 1987, 7-19.
- M. DEYÀ: "La industria rural textil en la Mallorca moderna: producción y formas de comercialización interior", *Estudis d'Història Econòmica.*, 2, 1988, 15-41.
- A. DOMINGUEZ ORTIZ: *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régim.* Madrid, 1973, 464 pp.
- A. DOMINGUEZ ORTIZ: "La nobleza en la España del siglo XVIII", R. SAAAVEDRA, R. VILLARES (eds.): *Señores y campesinos en la Península Ibérica : Os señores da terra.*, Barcelona - Santiago de Compostela, 1991, I, 1-15.

- A. DOMINGUEZ ORTIZ: "La nobleza como estamento y grupo social", *Nobleza y sociedad en la España Moderna*, Madrid, 1996, 113-134.
- A. ELORZA: "La polémica sobre los oficios viles en la España del siglo XVIII", *Revista de Trabajo.*, 22, 1968, 69-238.
- A. ELORZA: *La ideología liberal en la ilustración española*. Madrid, 1970, 309 p.
- M. FERRER FLOREZ: *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca (evolución histórica)*, Palma de Mallorca, II, 1974, 683.
- J. FONTANA: *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820 : la crisis del Antiguo Régimen en España*. Barcelona, 1971, 499 pp.
- J. FONTANA: *La revolución liberal: política y hacienda en 1833-1845*, Madrid, 1977, 377 pp.
- M. GAMERO ROJAS: "Nobleza y desvinculación en la Sevilla de fines del Antiguo Régimen", E. SARASA SANCHEZ, E. SERRANO MARTIN (eds.): *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, Zaragoza, 1993, 4, 337-349.
- M. GARCIA PELAYO: "El estamento de la nobleza en el despotismo ilustrado español", *Moneda y Crédito.*, 17, 1946, 37-59.
- A. GARCIA SANZ: "Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal", A. GARCIA SANZ Y R. GARRABOU (eds.): *Historia agraria de la España contemporánea: cambio social y nuevas formas de propiedad*, Barcelona, 1985 7-99.
- A. GARCIA SANZ: "La política agraria ilustrada y sus realizaciones", *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII: Actas del seminario de Segovia sobre Agricultura e Ilustración en España (14, 15 y 16 de septiembre de 1988)*, Madrid, 1989, 629-638.
- E. GRAU BIOSCA: *El conreu de l'olivera a Mallorca a mitjan segle XIX: sistema de conreu, organització del treball, rendiments i productivitat segons les dades de l'Interrogatori fiscal de 1850-51*. 2 v. Memòria de llicenciatura inèdita presentada a la Facultat de Geografia i Història de Barcelona, 1981.
- E. GRAU, E. TELLO: "Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos sectors fonamentals: l'oli i els cereals: *Randa.*, 18, 1985, 46-91.
- J. GUILLAMON ÁLVAREZ: *Honor y honra en la España del siglo XVIII*. Madrid, 1981, 183 pp.
- INSTITUTO LUIS DE SALAZAR Y CASTRO: *Apuntes de nobiliaria y nociones de genealogía y heráldica : primer curso de la Escuela de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria*. (2a. ed.), Madrid, 1984, 294 pp.

- INSTITUTO LUIS DE SALAZAR Y CASTRO: *Tratado de genealogía, heráldica y derecho nobiliario : segundo curso de la Escuela de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria*. (2a. ed.), Madrid, 1984 379 pp.
- G. JANER MANILA: *El general Barceló*, Palma, 1984, 71 pp.
- G. M. DE JOVELLANOS: "Informe de la Sociedad Económica de Madrid al Real y Supremo Consejo de Castilla en el expediente de ley agraria, extendido por el autor en nombre de la junta encargada de [sic] su formación", C. NOCEDAL: *Obras publicadas é inéditas de don Gaspar Melchor de Jovellanos*. Madrid, 1859, 2, 79-138. [Biblioteca de Autores Españoles, 2]
- G. JOVER: "Una crisi de la renda feudal?: Mallorca 1330-1500", *Estudis d'Història Econòmica*, 1, 1992, 31-55.
- G. JOVER: *Desenvolupament econòmic i societat rural a Mallorca: feudalisme, latifundi i pagesia, 1500 - 1800*, 677 + XLIV. Tesi doctoral inèdita presentada al Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona.
- J. JUAN VIDAL: "Dos inventarios sobre los predios de Mallorca del siglo XVIII", *Fontes Rerum Balearium*. 1978, 2, 1-60.
- J. JUAN VIDAL: "La evolución de la producción agrícola en Mallorca durante la Edad Moderna. Fuentes y problemas de su estudio", *Moneda y Crédito.*, 145, 1978, 67-99.
- J. JUAN VIDAL: "La producción de aceite en Mallorca durante la Edad Moderna y su papel en la economía mallorquina", *BSAL*. 1978, 36, 519-552.
- A. LE-SENNE, P. DE MONTANER: "Introducción al estudio de *Ses Nou Cases*", *BSAL.*, 35, 1977, 386-394.
- J. LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca : siglo XIX*, Palma de Mallorca, 1958-1971, 5 v.
- E. LLUCH: *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840): els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, 1973, 380 pp.
- G. LOPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental 1652-1698 : un comerç forçat*, Barcelona - Palma de Mallorca, 1986, 609 pp.
- M. MADRAMANY Y CALATAYUD: *Tratado de la nobleza del reino de Aragón, especialmente del Reyno de Valencia comparada con la de Castilla para ilustración de la Real Cedula del señor don Luis I de 14 de agosto de 1724.*, Valencia, 1788, 501 pp.

- C. MALUQUER DE MOTES: *La fundación como persona jurídica en la codificación civil : de vinculación a persona (estudio de un proceso)*. Barcelona, 1983, 275 pp.
- C. MANERA: "Comerç, capital mercantil i manufactura tèxtil a Mallorca, 1700-1830", *Randa*. 1988, 23, 39-82.
- C. MANERA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca: 1720-1800*. Palma de Mallorca, 1988, 306 pp.
- C. MANERA: "Viticultura i mercat : reflexions sobre la producció i el tràfic de l'aiguardent mallorquí al segle XVIII", *Estudis d'Història Econòmica.*, 1, 1988, 117-150.
- C. MANERA: "Resistir i créixer: canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII", *Randa.*, 26, 1990, 7-83.
- M. MARTINEZ ALCUBILLA: *Diccionario de la administración española: compilación de la novísima recopilación de España en todos los ramos de la administración pública*. (3a. ed.) Madrid, 1879, 6, 709-723.
- J. MAS I VIVES: *Josep de Togores i Sanglada comte d'Aiamans (1767-1831): biografia d'un il·lustrat liberal*. Barcelona, 1994, 152 pp.
- V. MATEO RIPOLL: *Oligarquía y poder en el siglo XVIII : la familia Bourgunyo de Alicante*. Alicante, 1994, 229 pp.
- Memoria sobre las ventajas de la agricultura de Mallorca, la preferencia de proteccion que merece, la trabas que sufre, y los auxilios que necesita : premiada por la Real Sociedad Económica de la misma isla ...* Valencia, 1798, 35 pp.
- P. MOLAS RIBALTA: *La burguesía mercantil en la España del Antiguo Régimen*. Madrid, 1985, 260 pp.
- I. MOLL BLANES: "La política agraria de la Sociedad Mallorquina de Amigos del País (1778-1802)", *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.*, 680, Jul.-set. 1973, 91-120.
- I. MOLL BLANES: *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII : la Sociedad Económica de Amigos del País*. 4 v. Tesi Doctoral inèdita presentada a la Universidad Complutense de Madrid, 1975.
- I. MOLL BLANES: "Dos documentos sobre la economía mallorquina en el siglo XVIII" *Fontes Rerum Balearium*, I, 1977, 323-331.
- I. MOLL BLANES: "El liberalisme a la II·lustració mallorquina: En Guillem Ignasi de Montis", *Randa.*, 7, 1978, 167-209.
- I. MOLL BLANES: "Informe sobre agricultura (Mallorca, 1784)", *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII: Actas del seminario de*

Segovia sobre Agricultura e Ilustración en España (14, 15 y 16 de septiembre de 1988), Madrid 1989, 213-23.

- I. MOLL BLANES: "Els circuits de la terra (Mallorca 1768-1814)", *Randa.*, 20, 1990, 133-152.
- I. MOLL BLANES, A. ALBERTI, A. MOREY: "Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)" *Àreas*, 15, 1993, 13-31.
- I. MOLL BLANES, J. SUAÚ: "Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)", *Estudis d'Història Agrària.*, 2, 1979, 95-191.
- I. MOLL BLANES, J. SUAÚ: "Adiós a la autonomía mallorquina" *Cuadernos de Historia* 16, 160, 1985, 15-19.
- I. MOLL BLANES, J. SUAÚ: "Memoria explicativa del estado de la isla de Mallorca en el siglo XVIII", R. FERNANDEZ (ed.): *España en el siglo XVIII : Homenaje a Pierre Vilar*. Barcelona, 1985, 249-288.
- I. MOLL BLANES, J. SUAÚ: "Canvis i permanència de les institucions senyoriales a Mallorca durant el segle XIX.", *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans.*, Barcelona, 1986, 66-106.
- P. DE MONTANER: *El brazo noble mallorquín durante los siglos XVI y XVII: su estructura y sus bases económicas*. 693 p. Tesis Doctoral inédita presentada a la Universitat Central de Barcelona, 1978.
- P. DE MONTANER: "Los caballeros de órdenes militares y el comercio en Mallorca durante los siglos XVI y XVII", *BSAL*, 36, 1978, 99-109.
- P. DE MONTANER: "Relaciones entre la nobleza comerciante mallorquina y los chuetas en vísperas de la Guerra de Sucesión.", *BSAL*, 40, 1984, 255-271.
- P. DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)", *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*. Barcelona, 1986, 42-65.
- P. DE MONTANER: "La estructura del brazo noble mallorquín bajo los Austrias", *Estudis Baleàrics.*, 27, 1987, 3-38.
- P. DE MONTANER: "Esser noble a Mallorca", *Revista de Catalunya.*, 22, Set. 1988, 52-63.
- P. DE MONTANER: "Senyor a Mallorca: un concepte heterogeni", *Estudis Baleàrics.*, 34, Set. 1989, 5-35.
- P. DE MONTANER: *Una conspiración filipista : Mallorca, 1711* . Palma, 1990, 204 pp.

- P. DE MONTANER: "La pobreza estamental en el brazo noble mallorquín: el ejemplo de los Morey", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics.*, 5, 1993, 35-81.
- P. DE MONTANER: "Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina : un estat de la qüestió" *Afers*, 9/18, 1994, 405-425.
- P. DE MONTANER, A. LE-SENNE: "Aproximación al estudio de la clase noble en Mallorca: el patrimonio de los Formiguera durante el siglo XVII", *Trabajos de Geografía.*, 34, 1977-78, 55-85.
- P. DE MONTANER, A. MOREY: "Notas para el estudio de la mano mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII", *Estudis Baleàrics.*, 34, 1989, 71-90.
- P. DE MONTANER, E. PORQUERES: "Subendogamias en el Mediterráneo: los ejemplos mallorquines de la aristocracia y de los judíos conversos" *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 6, 1994, 79-106.
- A. MOREY: *De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot (segles XVI-XIX)*. Memòria de doctorat inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears. Departament d'Història i Teoria de les Arts, Palma de Mallorca, 1989.
- A. MOREY: "L'heretat de Can Thomàs: un exemple de transmissió fideicomissària a Mallorca.", *Estudis Baleàrics.*, 34, 1989, 63-70.
- A. MOREY: "El patrimoni Vivot: alguns suggeriments sobre la seva formació", *Estudis d'Història Econòmica.*, 1, 1992, 97-121.
- A. MOREY: "El segrestament del patrimoni Vivot com a conseqüència de la pèrdua del fideicomís de Desclapés (1746-1753)", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 5, 1993, 17-23.
- Novísima recopilacion de las leyes de España dividida en XII libros en que se reforma la recopilacion publicada ... en el año 1567 ... y se incorporan las pragmáticas, cédulas, decretos, órdenes... y otras providencias no recopiladas...1805.* Madrid: [s. n.], 5, 110-120. [Reimpr. facsímil a càrrec del Boletín Oficial del Estado].
- B. ORELL: "Comprar i vendre a Fornalutx (1796-1836)", *Randa.*, 26, 1990, 153-178.
- V. PALACIO ATARD: *Los españoles de la ilustración*. Madrid, 1964, 333 pp.
- M. PARIAS SANZ DE ROZAS: "La pervivencia de las estrategias vinculares en las transmisiones testamentarias de la segunda mitad del siglo XIX", R SAAVEDRA, R. VILLARES (eds.): *Señores y campesinos en la Península Ibérica : Os señores da terra*. Barcelona - Santiago de Compostela, 1991, 1, 39-61.

- M. T. PÉREZ PICAZO: *El mayorazgo en la historia económica de la región murciana : expansión crisis y abolición (s. XVIII-XIX)*, Madrid, 1990, 256 pp.
- M. PESET: "Los orígenes del registro de la propiedad en España", *Revista crítica de derecho inmobiliario.*, 527, 1978, 695-716.
- M. PESET: "Propiedad y señorío en la Ribera del Júcar", *Economía Agrària i Història Local: I Assemblea d'Història de la Ribera*, València, 1981, 99-159.
- M. PESET: *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Madrid, 1982.
- M. PESET: "Unes hipòtesis sobre el crèdit agrari en l'Antic Règim". *Terra, treball i propietat : classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, 1986, 134-148.
- M. PESET: "Censos y propiedad de la tierra: los orígenes de la propiedad burguesa", *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII : Actas del seminario de Segovia sobre Agricultura e Ilustración en España (14, 15 y 16 de septiembre de 1988)*, Madrid, 1989, 293-329
- J. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA: *Alistamiento noble de Mallorca de 1762*, Palma, 1911, 604 pp.
- M. RIVAS PALA: "Los libros de registro de las antiguas contadurías de hipotecas", *Boletín de la ANABAD*, 28-1, 1978, 57-83.
- R. ROBLEDO: "El crédito y los privilegiados durante la crisis del Antiguo Régimen", B. YUN (coord.): *Estudios sobre el capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla (siglos XIX y XX)*, Valladolid, 1991, 237-265.
- J. ROMERO GONZALEZ: "Notas comparativas entre el señorío valenciano y los territorios de la antigua Corona de Aragón. Dos elementos básicos: la ausencia de población morisca en Cataluña y las islas y la peculiaridad del modelo insular", *Estudis*, 10, 1983.
- J. ROMERO GONZALEZ: "Señorío y propiedad en Mallorca en el tránsito de los siglos XVIII al XIX", *Estructuras agrarias y reformismo ilustrado en la España del siglo XVIII: Actas sobre el seminario de Segovia sobre Agricultura e Ilustración en España (14, 15 y 16 de septiembre de 1988)*, Madrid, 1989, 349-382.
- V. M. ROSSELLO VERGER: *Mallorca el Sur y el Sureste (municipios de Lluçmajor, Campos, Ses Salines, Santanyí, Felanitx y Manacor)*, Palma de Mallorca, 1964, 553 pp.
- V. M. ROSSELLO VERGER: "Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX", *Randa.*, 12, 1981, 19-60.

- LL. ROURA I AULINAS: *L'Antic Règim a Mallorca: abast de la commoció dels anys 1808-1814*, Palma, 1985, 570p.
- LL. ROURA I AULINAS: "Riformismo contro rivoluzione?: verso la fine di un falso dilemma nella storiografia spagnola sul XVIII secolo", *Studi Storici.*, 1-36, 1995, 103-125.
- P. RUIZ TORRES: "La fi de la noblesa feudal al País Valencià", *Terra, treball i propietat : classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, 1986, 1166-185.
- A. RUMEU DE ARMAS: *Ciencia y tecnología en la España ilustrada : la Escuela de Caminos y Canales*, Madrid, 1980, 554 p.
- SEMPERE Y GUARINOS: *Historia de los vínculos y mayorazgos ; Estudio preliminar de Juan RICO JIMÉNEZ*, Alicante, 1990, 230 p. [Ed. facsimilar].
- P. SALAS: *Les estructures del poder local a la Mallorca rural (1855-1898)*. 2 v. Tesi Doctoral inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, 1994.
- P. A. SALVÀ I TOMÀS: "La parcelación, propiedad y utilización del suelo en el municipio de Andratx: tres aspectos esenciales para el estudio del paisaje agrario del municipio" *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca.*, 683, 1974, 45-62.
- P. A. SALVÀ I TOMÀS: "L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63", *Estudis d'Història Agrària.*, 6, 1983, 157-186.
- J. SUAUI I PUIG: "Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària.*, 7, 1988, 139-160.
- J. SUAUI I PUIG: "Estudio sobre la renta de la tierra. Mallorca, 1750-1860", R. SAAVEDRA, R. VILLARES (eds.): *Señores y campesinos en la Península Ibérica: Os señores da terra*, Barcelona - Santiago de Compostela, 1991, 1, 117-137.
- J. SUAUI I PUIG: *El món rural mallorquí*, Barcelona, 1991, 334 pp.
- E. TELLO: "La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca", *Estudis d'Història Agrària.*, 4, 1983, 167-194.
- E. TELLO: "El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)", *Noticiario de Historia Agraria.*, 7, 1994, 9-38.
- L. ZAFORTEZA DE CORRAL: *La compilación de 1961 a través de su proceso formativo: antecedentes, documentos y actas*, Palma, 1992, 178 pp.

L. ZAFORTEZA DE CORRAL: *El fideicomiso en el derecho civil de Mallorca y Menorca*, Palma, 1992, 329 pp.

J. M. ZAFORTEZA SOCIAS: [*Familia Zaforteza*]. Palma de Mallorca, 1984, 71 f. Text mecanografiat.

RESUM

Aquest article defineix la noblesa mallorquina del segle XVIII i incideix en l'evolució que experimenta el concepte d'ençà de l'entronització de la dinastia borbònica fins al primer terç del segle XIX. El seu objectiu és doble: reflexionar sobre l'aplicació de determinades categories (nobles, aristòcrates, *hidalgos*, etc.) i dibuixar els trets característics del grup terratinent hegemònic al final de l'Antic Règim. Amb aquesta finalitat s'estudien les bases principals de poder i riquesa d'aquest grup, els mitjans que li possibilitaren perpetuar l'hegemonia - bàsicament la institució fideicomissària -, les principals contradiccions generades per aquesta forma de vinculació i les conseqüències de la *reforma il·lustrada de la propietat vinculada* sobre els seus patrimonis.

ABSTRACT

This article defines the nobility of the 18th century in Mallorca. It delves into the evolution which the concept experiments, from the enthronement of the Bourbon dynasty up until the first third of the 19th century. Its objective is two-fold: to reflect over the application of determined categories (nobles, aristocrats, *hidalgos*, ...) and to trace the characteristic features of the dominant group of landowners at the end of the ancient regime. It studies the principal bases of power and wealth of the group and the means by which it maintained its hegemony - basically the institution of the *fideicommissum*. As well, it examines the principal contradictions of the *enlightened reform of the bonded property* over their possessions.

REPRESIÓN DE FRANCESES EN MALLORCA (1808-1809)

MIGUEL FERRER FLOREZ

I - Introducción

La Revolución Francesa de 1789 significa una conmoción tal en la vida del hombre que las estructuras sociales y políticas nuevas que ella engendra rompen, a menudo violentamente, con el Antiguo Régimen y este hecho de primera magnitud oscurece otros aspectos insólitos que suceden en la vida de los hombres. En los siglos XVII y XVIII ya se dan choques ideológicos y sociales, controversias religiosas y aun racistas que provocan movimientos de población, originados por la inconformidad del hombre a vivir en determinados encuadres religiosos, sociales y políticos. Pero es a partir de 1789 y como consecuencia de la violenta actitud de los nuevos gobernantes en Francia, cuando se provoca la emigración de elementos disconformes con la nueva situación creada. La relación intelectual de España con Francia era muy intensa al producirse la revolución en este último país, pues las ideas enciclopedistas habían prendido fuertemente en España y en Mallorca, si bien afectaban preferentemente a las clases más cultas y elevadas, aunque su influjo se dejaba sentir en costumbres y sentimientos del resto de la población. A finales del XVIII se produce en Mallorca una inmigración francesa por razones de orden geográfico principalmente. En cierta forma es ajena a la introducción previa del enciclopedismo, pues es fácil de comprender que la mayoría de franceses que emigraban lo hacían por razones de orden ideológico de signo marcadamente religioso y conservador, sin olvidar la influencia que en ello tuvo el trastorno social y económico experimentado. Precisamente esta ideología apegada al Antiguo Régimen aunque contagiada intensamente del enciclopedismo, constituye un compromiso político de consideración para el gobierno español. En un principio fue un elemento de entusiasmo frente al ideario de la revolución que los españoles y el mismo gobierno vieron con satisfacción; pero después cuando el gobierno se ve obligado a buscar una alianza con el nuevo régimen francés, estos inmigrados constituyen un elemento de distorsión; por ello se procura dispersarlos para no levantar suspicacias a las nuevas autoridades francesas molestas por el ambiente que se originaba contra ellas en España. En cuanto a su influencia en los afrancesados españoles fue más bien escasa y condicionada a las simpatías que hacia ellos sentían estos españoles de ideas avanzadas. Por otra parte, el campo a que se refiere este estudio - Mallorca - ofrece todavía una importancia menor toda vez que los afrancesados mallorquines fueron pocos aunque su personalidad cultural era relevante.

II - Los franceses en Mallorca

1 - La influencia francesa en Mallorca

Aparte de la presencia de elementos franceses en la Isla que sin duda existieron antes, es a finales del siglo XVIII y a causa de la gran revolución que se produce en el país vecino, cuando este hecho toma un sesgo y una modalidad nuevas. Ciertamente que es una constante histórica en el siglo XIX mallorquín el respeto y aún el conocimiento y estudio de la cultura francesa y ello se consideraba un complemento casi imprescindible en una formación correcta. Los elementos más inquietos y despiertos de la nobleza e incluso de la burguesía

lo hicieron así¹ y este hecho toma cuerpo ya en la segunda mitad del siglo XVIII. Hasta los tiempos presentes la realidad de esta influencia ha sido perceptible en nuestra sociedad manifestada primeramente en el conocimiento de la lengua francesa.

2 - Llegada de los primeros emigrados

Los graves acontecimientos que se desarrollaron en Francia a partir de 1789 y concretamente al establecerse la Asamblea Legislativa (1791-1792) junto con el ambiente hostil contra la obra de la Revolución que se forma en Europa provocan la declaración de la guerra a Austria por parte de Francia (abril de 1792). En el mes de agosto la situación era alarmante al producirse el asalto a las Tullerías al tiempo que se organizaba la comuna en París. La inmediata destitución de Luis XVI, la formación de una convención nacional y el inicio de las ejecuciones de las personas sospechosas de profesar ideas monárquicas, principalmente aristócratas y clérigos refractarios, dan origen a las primeras emigraciones de nobles y sacerdotes que no hicieron sino aumentar al producirse la abolición de la monarquía y proclamarse la república.

Estos serios sucesos son la causa de la entrada de los primeros inmigrantes que huían de Francia. Su llegada tuvo lugar en 1792: *mas de cien clérigos franceses* que huían de la persecución desencadenada en Francia contra la Iglesia Católica.² Probablemente lo hicieron en el mes de octubre, por tanto poco después de los graves acontecimientos ocurridos en Francia antes mencionados. Según otros datos al parecer complementarios de los anteriores, lo hicieron en grupos diversos: el día 13 entró en el puerto de Palma el jabeque del patrón Rafael Alzamora con 85 clérigos. Por disposición del Obispo de Mallorca se alojaron diez de ellos en el Convento del Socorro y su estancia debía tener un carácter temporal, pues al mes siguiente sólo seis residían en este Convento. Su número fue disminuyendo y en 1796 sólo había cuatro, para reducirse luego a tres en el mes de mayo y dos en el de junio. Desde el 17 de julio de este mismo año no se alojó ninguno en este Convento.³ La suerte de estos clérigos no se conoce con exactitud. Es posible que algunos se acomodaran en la Isla y otros conocieron una situación acaso más estable en la Península donde el número de inmigrantes franceses era elevado. De todas formas algo se conoce de su situación en Mallorca.

En 1793 se formó un censo de eclesiásticos franceses. Figuraron 35, pero la fuente conocida es incompleta.⁴ En general se trataba de rectores y vicarios-ecónomos. El análisis de su procedencia ofrece los datos siguientes: 20 eran de Tolouse, 6 de Lavaur y el resto de Carcasona, San Papul, Montauban, Moissac y Lombez. En aquellas fechas (enero de 1793) residían 3 en el Convento del Carmen, 24 en la Misión, 2 en San Felipe Neri y algunos en casas particulares: 5 en Casa Ximelis y uno en el domicilio del Marqués de Campofranco.

Pronto su situación fue embarazosa debido a la guerra que se produjo con Francia, al unirse España a los países que formaron una fuerte coalición contra el gobierno de la Revolución Francesa. La guerra fue popular y en Mallorca fue acogida con entusiasmo.

¹ Esta cuestión la tratamos en otra obra todavía inédita. Con provecho puede consultarse: Miguel de los Santos OLIVER: *Mallorca durante la primera revolución*. Libro 7º. Palma 1982. 2ª ed.

² Álvaro CAMPANER Y FERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, 597 (año 1792). La noticia procede de Joaquín Mº Bover.

³ Enrique FAJARNÉS TUR: "Sacerdotes hospedados...", BSAL, IV, 1888, 59.

⁴ Faltan los cuadernos correspondientes a varios cuarteles o barrios. Ver Enrique FAJARNÉS TUR: "Emigración de sacerdotes franceses en 1792", BSAL, VII, 1891, 398.

Después de una R.O. de 30 de noviembre de 1793 sobre el necesario alistamiento para la guerra y un escrito del Obispo en favor del mismo (21 de diciembre), se publicaron diversos ofrecimientos que surgieron de forma diferente. Con anterioridad (7 de abril) el Ayuntamiento de Palma había enviado una representación al Rey en la que se hacía constar los efectivos humanos enviados a Cartagena: 1784 hombres (589 ya inscritos y 1115 que se alistaron voluntariamente del 13 de marzo al 16 de abril -sic-) a mas de otros alistados al Real Cuerpo de Artillería - 47 - y 33 al Regimiento de Navarra. Esta situación motivó además la promoción de las Milicias Urbanas en el mismo mes de abril entre la nobleza y los caballeros de San Juan a propuesta del Comandante General, designándose en julio los capitanes correspondientes. Las victorias de las tropas españolas en Tolón y en el Rossellón no hicieron sino aumentar los entusiasmos.⁵ Esta gestación del esfuerzo hecha en favor de la guerra creó un ambiente hostil hacia los franceses particularmente en Palma. En esta línea el Ayuntamiento dispuso dos medidas importantes: el 24 de marzo de 1794 ordenó que fueran inspeccionados en los catastros los bienes de los franceses como en efecto se hizo aun cuando no consta si realmente los hubo; además el 29 de octubre se dirigió al Rey para que fueran evacuados de la isla .⁶ Una R.O. del mes de noviembre confirmó las prevenciones contra los franceses, pues en ella se dispone su alejamiento de la costa por lo menos a 20 leguas de distancia. Ello ocasionó la salida de 8 franceses de Palma si bien otros se quedaron.⁷

3 - La amenaza de establecimientos masivos

Las relaciones de España con Francia experimentaron un cambio radical a partir de la Paz de Basilea (1795), ya que se inicia una política de colaboración y aun de buena vecindad con el gobierno revolucionario, propiciada por el ministro Manuel Godoy con el fin de detener la amenaza que suponía la gestión del gobierno francés.

En aquellos años inmediatos (1785-1798) debía ser notable el incremento del número de los emigrados que lógicamente desarrollaban una política en favor de la monarquía francesa y en contra de la revolución. Sus actividades de propaganda entre los españoles fue muy intensa y sus efectos llegaron a constituir un claro entorpecimiento para las relaciones amistosas entre los dos países. La situación comprometió de tal forma al gobierno español que Carlos IV se vio obligado a dar una R.O. (23-III-1798), por la que se intentó que los franceses emigrados e integrados en unidades que formaban parte del ejército y residían en la Península, pasasen a Mallorca. Esta expulsión mitigada con el eufemismo de ser concentrados en Mallorca debía realizarse de la forma siguiente:

- Los que servían en *cuerpos del ejército y estados mayores de las Plazas, los retirados con agregación a ellas y los dispersos* debían concentrarse en Barcelona en un plazo de 30 días, excepto los residentes en *las dos Andalucías, Extremadura, Galicia, Castilla la Vieja y Guipúzcoa* para los cuales el plazo se alargaba a 40-60 días.

⁵ En la larga relación de ayudas y donativos (Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, 598-599) constan algunas contribuciones curiosas. Entre los comerciantes que entregaron donativos hay algunos de origen francés o de otros países como Basilio Canut, Juan Matz, Tomás Dusucil (30 pesos equivalentes a 34 *lliures* mallorquinas, cada uno, Juan José Rungladier (6 *lliures*), Juan Eymar (30 pesos a cada uno de los reclutas a su cargo). Canut dio otros 30 pesos para otro recluta. Los judíos conversos contribuyeron con 375 *lliures*.

⁶ Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927, 98.

⁷ Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, 600.

- Los que pasasen a Mallorca disfrutarían del *goce de sueldos y haberes de prest (sic) y pan que actualmente disfrutaban en sus respectivas clases de Oficiales, Capellanes, cirujanos, sargentos, tambores, músicos, cabos y soldados.*

- Previendo posibles aglomeraciones que dificultaran la salida, se disponía que se realizara la gestión en grupos pequeños lo que facilitaría el alojamiento y provisión.

- Elaborada la enumeración de los que tenían que trasladarse a Mallorca, debía ser notificada al Comandante General de Cataluña, con el fin de que éste fletase o dispusiese los barcos necesarios.⁸

Estas disposiciones alarmaron a las autoridades de Mallorca que temieron una inmigración tan numerosa, especialmente al Ayuntamiento de Palma, el cual decide enviar una representación al Rey. Esta representación fue dirigida al Excmo. Sr. D. Francisco de Savedra Secretario de Estado y del Despacho de la Real Hacienda e interino de Estado. En ella se solicita que los franceses no vayan a Mallorca, puesto que no se cuenta con medios suficientes y *expone su quietud y orden público con la admisión de tan crecido número de gente siendo ella de una extensión tan reducida* (10-IV-1798).⁹ Antes acude a la intercesión del mallorquín D. Miguel Cayetano Soler felicitándolo por el nombramiento de consejero de Hacienda y honores de Castilla y se le especifican más los apuros, rogándole que aminore o mejore el contenido del R.D. del 23 de Marzo de 1798, pues la isla *no tiene cuarteles ni otros edificios para alojar tantas y tales gentes, carece de trigo y carnes para alimentarlos; se halla falta de fondos públicos y se espone al país a consecuencias muy funestas (funestas) con la remisión de los emigrados, en territorio tan corto como el de esta provincia* (9-IV-1798). Además la Representación al Secretario de Estado fue remitida al Marqués de la Cueva por medio de un laúd expresamente fletado, rogándole que la entregara *de propia mano* al Secretario de Estado (10-IV-1798).¹⁰

La contestación, en definitiva, favorable no se hizo esperar y el Ayuntamiento en su reunión del 2-V-1798 se da por enterado de una comunicación del Secretario de Estado del 24 del mes anterior que probablemente fue remitida el 29, por la que el Rey dispone que sólo vayan a Mallorca los franceses que la Isla pueda mantener y que el resto se desplace a Canarias. La disposición preveía el flete de los barcos correspondientes para el viaje hasta aquel archipiélago *donde se les han de dar tierras baldías a fin de conciliar su estancia con la utilidad común*.¹¹ En la misma sesión el consistorio se da por enterado de la gestión hecha por el Marqués de la Cueva. Ante esta realidad el mismo Ayuntamiento elabora un plan para fijar el número de franceses que puede mantener la isla (mayo de 1798). En el Informe o exposición se manifiesta que los franceses a admitir han de constituir tres grupos: *"obreros para la labranza", artesanos y eclesiásticos*. En total 2500 (2000 los dos primeros grupos y 500 el tercero). Este plan fue propuesto por D. Jorge Fortuny y a él se adhirieron el

⁸ AMP. *Libro de Ayuntamientos de 1798*. T.I. Fols. 163-4. (Cit. por Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927, 99 y s.)

⁹ AMP. *Libro de Oficios de 1791 a 1798*. Fols. 228v y 229. (Cit. por Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927, 100).

¹⁰ Las dos citas en Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927.

¹¹ Parece que entre los franceses se produjeron presiones para ser considerados españoles, antes de desplazarse a las Baleares y así evitar el traslado. El Decreto especifica que ha de ser aplicado a emigrados deportados, refugiados y desertores desde el 14-VII-1789. Ver Enrique FAJARNÉS TUR: "Alojamiento de tropas en Mallorca durante la emigración francesa (1798)", *BSAL*, XXI, 1927, 123.

Marqués de la Bastida¹² y el resto del ayuntamiento; sin embargo, D. Jayme Ignacio de Oleza, pretendió que el número se elevara a 3500 emigrados, pero su propuesta no fue aceptada. En el plan se decía *que sería conveniente que de este número tuviesen (sic) quinientos sacerdotes, que distribuidos a las Parroquias de la Isla pudiesen subsistir de las limosnas de las misas, que les proporcionarían mil quinientos hombres útiles para las faenas del campo que repartidos por las haciendas podían ganar su sustento sin causar sobresalto á la tranquilidad pública; y quinientos artesanos (sic) que á cargo de los maestros de las varias artes que hay en el País subsistirían bajo las reglas de la policia general.* Este acuerdo se tomó en la sesión de 14-V-1798 y se acordó hacer una representación a Su Majestad *dandole las mas expresivas gracias y manifestandole que el país procurará dar destino, y empleo á mas de los emigrados que tiene en el a mil y quinientos labradores del campo, á quinientos Artistas, y subsistencia á quinientos Eccos. Y se suplique á S.M. que los que faltaren para completar el número de estas clases, se reemplace con qualquiera de las expresadas.* También se acordó agradecer al Marqués de la Cueva su intercesión.¹³ Es curioso que en esta misma sesión a la que estuvo presente el Capitán General del Reino de Mallorca se solicitara que el Regimiento de Borbón fuera destinado a otra parte, pues se juzgaban peligrosas las opiniones y juventud de su oficialidad, petición que al parecer no fue atendida.¹⁴

Además hay que tener presente que el alojamiento de tropas en Mallorca ofrecía dificultades, pues se carecía de medios idóneos sobre todo cuarteles. En este mismo mes de mayo el problema se pone de manifiesto en toda su amplitud. En la ciudad se encontraban de guarnición diversas unidades que ocupaban los cuarteles existentes e incluso otros edificios; así sucedía con los regimientos de Suízos de Zaim y Courten, de Dragones de Numancia y con el destacamento de Artillería a más de las Milicias.

Ante la próxima llegada de los emigrados franceses y del Regimiento de Borbón, el Ayuntamiento ofreció dos soluciones: por una parte utilizar los silos que había en el arrabal de Santa Catalina y por otra que se alojaran las tropas en los castillos de Bellver y San Carlos, si bien ambas soluciones eran provisionales, puesto que los silos se necesitaban para el tráfico de granos con los comerciantes de la ciudad y los castillos sólo se podían usar de forma perentoria. Las obras de adaptación de los silos debían ser dirigidas por el Maestro mayor de obras de la ciudad.¹⁵

El Ministro de la Guerra había ordenado ya la salida del 2º batallón de Suízos de Yau y el otro restante que se desplazara a Menorca. Todo este plan obedecía a una disposición del Rey, ya que este regimiento contaba con 2222 plazas y el de Borbón sólo tenía 1061, de las cuales 605 eran de emigrados. Así resultaba que aunque aumentara hasta el número total de 1061, no se gravaba la situación de los habitantes de la isla, pues los soldados *tienen sueldo*

¹² Era D. Antonio Montis y Álvarez, padre de Guillermo Ignacio de Montis i Pont i Vic el gran jefe liberal de Mallorca (1774-1829).

¹³ AMP. *Libro de Ayuntamiento de 1789*, I, 812. (Cit. por Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927,135).

¹⁴ Dice así el texto: *si se podia suspender la venida del Regimiento de Infanteria de Borbon, pues como este Regimiento tuviese la oficialidad muy joven, y fuese todo compuesto de gente inclinada á seguir su libertad, se podia temer, salvo el debido respeto á sus Jefes, algun acaso, por lo que desea este Ayuntamiento evadirse de semejante lance. Y enseguida expresó dicho Excmo. señor que lo hará presente al Rey solicitando si puede ser que dicho Regimiento de Borbon se destine para otra plaza.* Enrique FAJARNÉS TUR: "Sobre los emigrados franceses en Mallorca (Siglo XVIII)", *BSAL*, XXI, 1927, 124-125.

¹⁵ AMP. *Libro de Ayuntamiento de 1798*, I, 247-247v. (Cit. por Enrique FAJARNÉS TUR: "Alojamiento de tropas en Mallorca durante la emigración francesa (1798)", *BSAL*, XXI, 1927, 185-6).

con que mantenerse y van sueltos, es decir, no tienen cuartel ni utensilio y con facilidad podrían encontrar lugar de alojamiento en los pueblos de la isla.¹⁶

En el año siguiente (1799) surgen problemas de abastecimiento debido a las tropas de guarnición y a los emigrados con fundados temores de que éstos aumentarían en número considerable. El Ayuntamiento decide enviar una representación al gobierno por medio del Marqués de la Cueva a quien se le ruega se valga de los buenos oficios del *Excmo. Señor Soler* (Miguel Cayetano Soler) y que éste *se valga de quantos medios le dicte su prudencia a fin de que los provehedores del exercito envíen á Mallorca quanto necesita*. Concretamente y ante la necesidad de trigo y carne se solicitan dos autorizaciones: que el Rey permita la salida de dinero para la adquisición de granos y que se estimule el comercio con alguna ventaja para que se proceda a su importación.¹⁷

Por otra parte la situación de los sacerdotes franceses debía ser bastante apurada, puesto que en 21 de mayo de este mismo año (1799) el Marqués de la Bastida da a conocer al Ayuntamiento de Palma la mala situación en que se encuentran. El Marqués debía tener amistad con el Arzobispo de Tolosa Monseñor de Fontanges, pues fue éste quien se interesó por la suerte de los clérigos franceses;¹⁸ su llegada a Palma tuvo lugar el 21 de mayo de 1798 y es lógico que se interesara por sus compatriotas y aún sus diocesanos. El Ayuntamiento acuerda instar al Rey para que los clérigos que lo desearan pudieran trasladarse a la Península y fue el Marqués de la Bastida por segunda vez intermediario.¹⁹ El Arzobispo de Tolosa, refugiado en Mallorca, permaneció en la isla hasta el 26-IV-1802 en cuya fecha pasó a Barcelona. Era *sujeto de mucha distincion y de calidades recomendables*.²⁰

III - Los franceses en Mallorca a principios del siglo XIX

1 - Vestigios de la presencia francesa

La llegada de los emigrados antes reseñada y sobre todo el establecimiento de cuerpos de ejército en los que figuraban elementos franceses debió crear, por lo menos moralmente, una cierta incidencia en la vida de la isla sobre todo en Palma.

En los primeros años del siglo XIX tenemos noticia de personas, establecimientos comerciales e incluso de figuras destacadas que desempeñaron un cierto protagonismo. En el orden comercial destacaba la casa *Canut y Mugnerot* establecida en Palma ya en el siglo anterior. Otras razones comerciales eran *Aymar (o Eymar)* y *C^a*, Antonio Borel y probablemente José Mª Billon. La primera era la que más destacaba y mantenía relaciones

¹⁶ A pesar de ello los problemas de alojamiento continuaron, pues en el mes de diciembre llegó el Regimiento de Soria y hubo que alojarlo en oratorios como la Iglesia y Sala de Santa Fe, la fuente del Sepulcro, San Felio, San Pedro y San Lorenzo. Los particulares se negaban a admitirlos lo mismo que los conventos de Santo Domingo y San Francisco de Paula. La justificación alegada por el Prior de Santo Domingo diciendo que fueran usadas *casas particulares que havia suficiente para ello* provocó fuertes censuras en contra suya y el Prior tuvo que rectificar su afirmación Enrique FAJARNÉS TUR: "Alojamiento de tropas en Mallorca durante la emigración francesa (1798)", *BSAL*, XXI, 1927, 185.

¹⁷ Enrique FAJARNÉS TUR: "Alojamiento de tropas en Mallorca durante la emigración francesa (1798)", *BSAL*, XXI, 1927, 136.

¹⁸ Recuérdese que en 1792 habían llegado sacerdotes de Francia, principalmente de Tolosa. (Ver Ap.II.2).

¹⁹ Enrique FAJARNÉS TUR: "Alojamiento de tropas en Mallorca durante la emigración francesa (1798)", *BSAL*, XXI, 1927, 135-6

²⁰ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca* S. XIX, I, Palma, 1958, 26. La grafía verdadera de su apellido es Fontanges.

comerciales con Francia y otros países.²¹ Otros franceses en un plano menos importante tenían negocios en Palma como Juan Veiret dueño de una fonda (febrero de 1808). En otras ocasiones se trató de elementos intelectuales como es el caso de Mr. Mechain que junto con el valenciano José Chaix trabajaba en la medición del arco de meridiano entre Barcelona y Mallorca, ayudados a su vez por el teniente de navío D. Pacual Enrile²² (1794). Más tarde y ocupado en trabajos de la misma índole se encontraba en Mallorca Mr. François Aragó del que nos ocuparemos después.

2 - Afluencia de franceses ilustres

Desde finales del siglo XVIII las relaciones de Mallorca con elementos franceses fue notable, pues éstos llegaron frecuentemente a la isla por motivos diferentes. En el orden comercial constatamos ya la presencia de firmas de origen francés y pronto llegaron refugiadas personas de alcurnia como fueron el Conde de San Simón, el Vizconde de Fontanges y el Marqués de España. Otros personajes destacaron en la sociedad mallorquina como fueron el consul de Francia André Gasset de Saint Saver, autor de importantes recopilaciones de datos acerca de Baleares,²³ el Barón de Hinx y D. Domingo de Betschart; éstos dos últimos sin ser franceses ocuparon cargos importantes al comienzo de la guerra de la Independencia, puesto que formaron parte de la Junta Suprema Gubernativa del Reino de Mallorca.

Es en la aristocracia, sin embargo, donde encontramos los emigrados más ilustres. El Vizconde de Fontanges debía ser hermano del Arzobispo de Toulouse que antes hemos mencionado. Personaje muy destacado formó parte de la Junta Suprema al estallar la guerra y por su origen francés tuvo conflictos serios al inicio de la contienda que después serán examinados.

La familia España fue acaso una de las principales de origen francés que arraigaron en Mallorca, estableciendo la primera relación con ella D. Enrique Bernardo de España, Marqués de España que era mariscal de campo del ejército francés. Éste tras un intento heroico de libertar a su rey Luis XVI, ofreciéndose como rehén junto con sus tres hijos, tuvo que abandonar su patria y pasó a formar parte del ejército de emigrados que luchará contra la República Francesa. Deshecho este ejército, pasa a Inglaterra desde donde ofrece sus servicios y los de sus hijos a Carlos IV de España, bien recomendado por el embajador francés de Luis XVI el Duque de Havre y de Croix quien actuó a su favor en función del interés tomado en el asunto por los hermanos de Luis XVI, futuros reyes de Francia con los nombres de Luis XVIII y Carlos X.

El 23-VII-1793 los servicios del marqués fueron aceptados por Carlos IV siendo graduado de coronel y sus dos hijos de subtenientes, ambos fruto del matrimonio que verificó con Dª Paula Taberner y Franco (Zamora, 1797). Después de determinadas acciones fue designado comandante de uno de los cuatro batallones que debía formar la Legión de Emigrados mandada por el Marqués de San Simón. En 1802 se refugió, ya retirado en

²¹ Esta casa contribuyó con donativos en el conflicto con Francia (Ver Ap. II.2).

²² Enrile en tiempos posteriores creó un sistema para defender los buques de los ataques de corsarios. Miguel FERRER FLOREZ: *El gobierno del Marqués de Coupigny en Mallorca.*, Palma, 1996, cap. IX. 1, F.

²³ André GRASSET DE SAINT SAUVEUR: *Voyage dans les îles Baleares et Pithiuses (1801-1805)*, París, 1807.

Mallorca muriendo en 1811 no sin antes tener conflictos con la Junta Suprema Gubernativa de Mallorca.²⁴

También arraigó en Mallorca la familia San Simón aun cuando tuvo dificultades a causa de su origen según nos muestra un curioso documento (Ver DOCUMENTO 1). Esta familia debió llegar a Mallorca a fines del siglo XVIII, pues el Marqués de San Simón se encontraba en Mallorca en 1798 según muestra el documento citado. Probablemente un hijo suyo, Luis de San Simón y San Simón, se estableció en Palma donde contrajo matrimonio con María Orlandis y Comellas (1803) que murió al año siguiente; en 1805 Carlos IV le autorizó a usar el título de Conde de San Simón.

3 - Las fuerzas militares con elementos franceses

Un factor a tener en cuenta es el de los franceses que formando parte de unidades y cuerpos militares, vivían en Mallorca desde antes del inicio de la Guerra de la Independencia. Como se ha visto en el siglo XVIII había en Mallorca unidades militares que contaban entre sus miembros a elementos extranjeros: En 1781 se encontraba en Palma el Regimiento de Suízos de Betschart y consta su presencia en 1789 y aun en 1808 al empezar la guerra. En 1796 se alojaban en la capital los regimientos de Suízos de Jan y de Courteon, aparte de otras unidades. Además hay que recordar al Regimiento de Borbón del que 605 plazas estaban cubiertas por emigrados. Estos contingentes dejaron sentir su influencia de forma distintas.

4 - Las expediciones de prisioneros

Por último hay que contar con la llegada forzosa de los prisioneros franceses, verdadera inmigración temporal, que produjo impacto notable en la sociedad por diversas razones. En primer lugar su realidad cuantitativa que ocasionó una movilización de elementos materiales de todo género de provisiones difíciles de reunir, pues los recursos de Mallorca eran limitados y se debía recurrir con frecuencia a la importación de materias básicas para la alimentación. En segundo lugar el temor a la posible introducción de enfermedades o epidemias que su mala condición propiciaba. En fin, una precaución moral a sus posibles actividades subversivas, en parte fundadas, junto con un sentimiento de misericordia hacia su triste condición puesto que vivieron en condiciones lamentables cuando no espantosas. La situación y suerte de estos desgraciados, los medios de que dispusieron y aun su final nos son bien conocidos²⁵ y no serán considerados aquí, pero no puede olvidarse su importancia al estudiar la política que la Junta Suprema Gubernativa de Mallorca siguió en relación con los franceses residentes en la isla.

En cuanto a su número varió según los años. El documentado estudio de Bennassar (ver nota 25) ofrece los datos siguientes:

Años	Nº de prisioneros
------	-------------------

²⁴ Tuvo tres hijos: Arnaldo Rogerio que vivió en Inglaterra y murió siendo capitán de cazadores del Regimiento Real de Emigrados; Andrés M^a, de la Orden de San Juan y Carlos, el famoso Conde de España, que fue el fundador de su casa en Mallorca y que casó con Dª Dionisia Rossinyol de Defla y Comellas en 1804.

²⁵ Pedro ESTELRICH: *La isla de Cabrera*, Palma, 1906. Contiene "Descripción de la isla" (Trad. de Pedro Bonet de los Herreros de la efectuada por el Archiduque Luis Salvador de Austria; "Cinco años de destierro en Cabrera" por el abate Tourquet y "Noticias históricas del cautiverio de los franceses en la isla de Cabrera" por Jaime L. Garau. El prólogo y las notas son de Pedro Estelrich. Obra principal es la de Miguel BENNASSAR Y ALOMAR: *Cabrera. La Junta Gubernativa de Mallorca y los prisioneros del ejército napoleónico*. Palma, 1988. Estudio moderno bien elaborado, con gráficos, fotografías y bibliografía.

1808	4
1809	6.280
1810	458
1811	1.491
1812	2.068
1813	964

Si se tienen en cuenta las defunciones producidas y las salidas de algunos de ellos puede concretarse el número existente en cada año:²⁶

Años	Nº de prisioneros
1808	4
1809	6.112
1810	4.830
1811	6.006
1812	7.474
1813	8.328
1814	3.412

Llegaron, pues 11.450 prisioneros y salieron 8.018, datos sólo de valor aproximado, pues faltan algunos de carácter parcial. A pesar de los muchos fallecidos parece ser que un 70 % pudo salir del cautiverio. La mayoría residieron en Cabrera, pero algunos quedaron en Palma provocando incidentes y temores según se verá.

IV - Política de la Junta Suprema Gubernativa del Reino de Mallorca en relación a los franceses residentes

1 - Problemática general

La Guerra de la Independencia desencadenó una antipatía tal hacia todo lo francés que a veces cayó en extremos ridículos. No obstante esta actitud las relaciones son de gran complejidad y sus características conviene sean conocidas para comprender la política que siguió la Junta. Sus determinantes son éstos:

- La extensión del enciclopedismo en España que afectó particularmente a las clases cultas y al estrato social más alto cuando éste vivió la preocupación intelectual.

- La formación de una clase de ideal político avanzado, portador de la defensa de los derechos del hombre concretados en el liberalismo plasmado en una consitución (Carta de Bayona de de 8-VII-1808 y Constitución de Cádiz de 19-III-1812).

La primera fue apoyada y defendida por la línea "liberal" que aceptó a José Bonaparte como rey de España (los "afrancesados") y la segunda fue impuesta por los liberales, hijos del pensamiento enciclopedista, pero que se hallaban enfrentados con Francia a causa de la guerra.

- La aversión del pueblo llano a Francia de carácter mayoritario apoyada por la incipiente burguesía y una parte

²⁶ Las cifras están referidas al mes de diciembre.

importante de la nobleza. Este grupo llevó el peso de la guerra y su opinión influía moral y materialmente en cualquier gestión de gobierno.

- La actitud de la Iglesia que en general se mantuvo como fuerte bastión frente a la ideología en parte disolvente y corrosiva del enciclopedismo, si bien una minoría de sus miembros aceptaba la doctrina liberal y su compatibilidad con la doctrina cristiana.

2 - Incidentes sospechosos o subversivos de los franceses.

En este ambiente sin duda enrarecido se registran los primeros incidentes relacionados con franceses. Unas veces se trata de simples antipatías, otras de sospechas y aun imaginaciones, otras, en cambio, eran acaso realidades. Todo ello ocasionó acontecimientos preocupantes cuando no peligrosos y siempre desagradables.

Los conflictos empezaron casi en el comienzo de la guerra. En general el pueblo mantuvo una actitud antifrancesa notivada por el carácter de la contienda y por la vida y costumbres de elementos liberales simpatizantes con lo francés, como Miguel de Victorica y Marcos Ignacio Rosselló. Esta inquina tomó a veces forma viva por medio de manifestaciones, aparición de pasquines y escritos en la prensa.

La Junta Suprema Gubernativa del Reino de Mallorca formada el 30 de mayo de 1808 en la Audiencia de Mallorca estuvo presidida por el por el Capitán General D. Juan Miguel de Vives. En su seno se encontraban elementos militares (D. Juan O'Neiylle, que era general segundo cabo, los mariscales de campo Marqués de Palacio y D. Francisco Cuesta), miembros eclesiásticos (unos pro liberales como el Obispo Nadal y Marcos Ignacio Rosselló, acaso), empleados de la administración también liberales (Ignacio Pablo Sandino de Castro, Josef de Jáudenes, Juan José Elola y el mismo Regente de la Audiencia D. Nicolás Cava). Estos dos últimos muy vinculados al Antiguo Régimen eran tal vez simples oportunistas. En fin, D. Antonio Montis y Álvarez, Marqués de la Bastida y D. Tomás de Verí eran manifiestamente liberales en posición encontrada con D. Antonio Despuig y D. Juan Dameto de carácter poco definido o tal vez conservadores.²⁷ La Junta experimentó algunas variaciones y en una de ellas entró el mencionado Victorica, liberal consumado aunque era Inquisidor General y otro liberal enciclopedista: D. Guillermo Ignacio de Montis i Pont i Vic hijo del Marqués de la Bastida. Incluso un francés formó parte de la Junta: el mariscal de campo Vizconde de Fontanges.

El pueblo no vio con buenos ojos a todos los miembros de la Junta y pronto (25 de junio) mostró su descontento expresado en los pasquines aparecidos en Palma protestando de la presencia de franceses en la Junta y de personas poco gratas como D. Nicolas de Cava o el canónigo Marcos Ignacio Rosselló. Se acordó prescindir de ellos y aun se removió de sus empleos al Administrador de Correos D. Gabriel Rosselló y a D. Miguel Monserrat de la Administración de Rentas, amonestando antes a Cava para que no acudiera más a la Audiencia.²⁸ Estas antipatías hacia determinadas personas obedecían a enconos sociales provocados por abusos y favoritismos debidos a Miguel Cayetano Soler.²⁹

²⁷ La lista completa la insertamos en nuestra obra *Historia política contemporánea de Mallorca (1808-1868)*. Ap. 2, 394.

²⁸ Miguel Monserrat era cuñado de Miguel Cayetano Soler (ministro de Carlos IV), pues estaba casado con su hermana Josefa. Nicolas Cava era también cuñado de Soler. Los Soler constituían un verdadero clan (Ver Joaquín M^o BOVER: *Misceláneas históricas*, V).

²⁹ Miguel Cayetano Soler (1756-1809) nació en Palma y se doctoró en la Universidad en ambos derechos. En este centro fue profesor de cánones y en 1775 fue Fiscal de la Intendencia de Mallorca y luego Asesor

La actitud en contra del Vizconde de Fontanges, hermano del Arzobispo de Toulouse, fue la más notable, aunque antes - el 20 de mayo - un coronel francés enviado por el Lugarteniente Murat³⁰ con documento para el Capitán General, fue denostado por el pueblo y encerrado en el castillo de San Carlos de Palma.³¹

El incidente con Fontanges fue más escandaloso. Los pasquines en contra suya debieron aparecer a principios de junio y resultaron muy molestos para el Vizconde quien decidió justificarse ante el Capitán General Vives haciendo una exposición el día 8 del mismo mes acerca de la honestidad de su vida profesional al tiempo que explicaba los motivos insultantes que se adujeron en contra suya (ver DOCUMENTO 2).

La Junta Suprema contestó al escrito precedente afirmando el reconocimiento de los méritos de Fontanges y la nobleza de su conducta en términos altamente elogiosos (ver DOCUMENTO 3) (10 de junio). Sin embargo, al día siguiente Fontanges se dirige a la Junta manifestando que no puede asistir a sus reuniones por la enfermedad que le retiene en su casa e igual sentido tienen otras comunicaciones posteriores.³² Ello no obstante el 31 de agosto Fontanges propone a la Junta se envíen tropas a la Península y que él se ofrece a mandar, exceptuando el batallón de Milicias y el Regimiento de Vivot. La Junta le agradece tal ofrecimiento y le otorga permiso para desplazarse a la Península cuando lo desee. En el permiso se le comunica que podrá hacerlo con el Regimiento de Húsares, con el de Borbón o solo y así podrá haer uso de su experiencia adquirida en Europa y América.

Las cosas fueron complicándose más. En Valencia habían ocurrido acontecimientos graves contra los franceses y concretamente contra el canónigo de San Isidro de Madrid D. Baltasar Calvo, afrancesado, que había sido enviado a Mallorca donde fue aprisionado en la Torre del Angel.³³ En la Junta del 14 de junio se acuerda que ante un oficio recibido de la Junta de Valencia se estreche más la vigilancia del canónigo Calvo. Se le encadenó y también se vigiló celosamente al oficial de secretaría de Gracia y Justicia D. Xavier Adell lo mismo que a D. Juan Verger y al Marqués de Sala que estaban encerrados en la misma prisión; a éste se le prohibió toda comunicación con el exterior. Por último, se acordó manifestar a la Junta de Valencia que no se disponían de prisiones y casas de seguridad para albergar más presos. El día 21 y según instrucciones de Valencia se mantiene la prisión de

del Tribunal civil de Ibiza y Formentera. En 1798 fue nombrado Superintendente General de Hacienda de España e Indias y poco después se le encargó la Secretaria de Hacienda desde donde verificó una eficaz e importante reforma de la administración pública y estableció una medida impopular: la contribución sobre los vinos. Al iniciarse el alzamiento del 2 de mayo se presentó al general García de la Cuesta al tiempo que se le incoaba un proceso por el Consejo Supremo sobre inversión de fondos públicos que para él no tuvo consecuencias. En Malagón fue confundido por un general francés y al revelarse su identidad el pueblo le asesinó por su impopularidad a causa de la contribución sobre el vino. Hombre de gran inteligencia y buena preparación jurídica dejó escritas varias obras: *Memoria sobre el estado presente de España, Del dominio que tienen los reyes de España en América y Tratado del comercio de España con el Brasil*. En Mallorca favoreció en demasía a su familia y deudos lo que incrementó su impopularidad.

³⁰ Joaquín Murat (1757-1815) era el lugarteniente de Napoleón en España y cuñado suyo por estar casado con Carolina Bonaparte. En 1808 reprimió el alzamiento del Dos de Mayo en Madrid.

³¹ Debía ser un personaje un tanto grotesco según la descripción de Bover: *iba muy peinado con su cigarrillo en la boca persuadido que todo aquel alborozo era por Bonaparte, pero al intimarle que diga ¡ viva Fernando! le cayó el cigarro y le faltó poco para desmayarse*. Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca* S. XIX, I, Palma, 1958, 157.

³² AGCIM. X-852 - 2.

³³ La Torre del Angel está en el Palacio de la Almudaina (Palma) y en aquellos años sirvió para recluir presos importantes. Había sido enviado *reservadamente* por la Junta de Valencia. Acta J. S. G. R. M. del 11-VI-1808. AGCIM X-830 T.I.

Adell y se comunica a Verger.³⁴ En los días 22 y 23 se dio cumplimiento a las medidas respecto a Adell y al Marqués de Sala, pero la tensión política aumentó y se recibieron documentos de carácter sedicioso referentes al Capitán General de Cataluña presentándole como traidor; se sugiere que sean quemados en público por el verdugo al tiempo que se rompían proclamas llegadas del Gran Duque de Berg.

En este ambiente de intranquilidad y zozobra D. Francisco Montaner y D. Antolín Requilón piden la reclusión de los franceses a excepción de los oficiales del Regimiento de Borbón y concretamente la prisión de la familia de D. Juan Eymar (o Aymar). Ello provoca alborotos en la ciudad y la Junta toma medidas de urgencia: Publicación de un bando tranquilizador y concentración de las tropas en los cuarteles.³⁵

El día 22 el capitán Antolín Requilón promueve un escándalo al leer una proclama en el Borne de Palma en la que se aludía a los acontecimientos de Valencia, surgiendo un alboroto de gente que se dirigió hacia la casa de D. Basilio Canut, provocando destrozos en celosías, rompiendo cristales. Se acusaba a Canut de haber facilitado el tabaco de buena calidad a las personas de la nobleza y de calidad dejando para el pueblo llano el tabaco peor. Antolín logró apaciguar los ánimos, pero la cosa se complicó cuando el capitán D. Felix Merino organizó otra manifestación tumultuosa contra los franceses. En realidad se trataba de liberar al canónigo Calvo de quien Merino era sobrino y asesinar al Capitán General Vives. Al llegar Merino a la Almudaina fue instado a deponer las armas y así lo hizo a manos del capitán Antolín Requilón y un coronel de húsares que le retuvieron en una embarcación hasta que ésta zarpó rumbo a Ibiza donde le dejaron.³⁶ En esta ciudad promovió incidentes saqueando casas de franceses y fue conducido a Alicante donde se le ahorcó. Antes la Junta de Valencia había pedido fuera desarmada la polacra que mandaba Merino y que tripulación y pertrechos fueran apresados y depositados *bajo inventario*. Esta orden se pasó al Marqués de Palacio, Gobernador de Menorca, por si se hallaba en Mahón *dicho sujeto* (Acta de 4-VII-1808). La misma Junta de Valencia pidió justificación de los excesos cometidos por Merino (Acta del 13 de julio). Igual suerte ocurrió al Canónigo Calvo que fue ejecutado el día 4. Acaso antes de estos acontecimientos o de forma coetánea con los mismos, la Junta Suprema de Mallorca decidió la apertura de la correspondencia que llegaba de la Península que pareciera sospechosa e incluso nombró al efecto una comisión integrada por algunos de sus vocales.³⁷ Esta medida fue completada por otra, probablemente en el mes de junio, por la que se ordenaba algún tipo de registro o control de las personas de origen no mallorquín. Hoy conocemos datos referentes al mismo, pero no se pudo asegurar que reflejen la exactitud de la situación, pues ignoramos si comprenden la totalidad de los barrios de Palma. La relación es curiosa y de ella ofrecemos un extracto (ver DOCUMENTO 4) y constituye el primer elemento conocido acerca del control de posibles sospechosos. Los acontecimientos que se desarrollaron y que analizamos a continuación contribuyeron en gran manera al temor generalizado que se sentía hacia los franceses. En aquellos azarosos días la J.S.G.R.M. pasó por apuros grandes, pues el 25 se recibió del diputado por Aragón D. Valentín de Salanot un escrito lleno de insultos dirigido a la Junta³⁸ suponiendo que ésta se negaba a enviar refuerzos a la Península, concretamente el 2º batallón de los Voluntarios de Aragón. Este escrito fue comunicado a jefes y oficiales del

34 AGCIM. Actas de la Junta de 14 y 21. AGCIM X-830. T.I.

35 AGCIM. Actas de la Junta. Días 22 y 23. AGCIM X-830. T.I.

36 AGCIM. Acta de la Junta de 7-VII-1808. X-830 T.I.AGCIM.

37 Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca S. XIX*, I, Palma, 1958, 171.

38 Parece que el escrito de este tenor no era el primero.

ejército y se encargó al Alcalde Mayor procediera contra los autores de pasquines que aparecieron en la ciudad que responsabilizaban a la Junta de aquella situación.

La llegada de nuevos prisioneros desde Valencia complica aún más la situación y de nuevo se escribe a la Junta de esta ciudad en el sentido de no ser posible recibir más prisioneros. Por otra parte, crecía entre el pueblo el malestar existente contra D. Nicolás Cava, antiguo Regente, y D. Miguel Monserrat, a quienes se insta para que abandonen sus lucrativos empleos.³⁹ Además en la reunión de la Junta del 25 se había recibido a los diputados de Cataluña, Barón de Eroles y Josef Antonio Cot, llegados para urgir la salida del Capitán General D. Luis Miguel de Vives y del general O'Neill hacia Barcelona adonde habían sido destinados para suplir al Capitán General depuesto por traición o cobardía. La Junta había solicitado informe en este sentido a la Junta de Guerra de Mallorca, y en la sesión del 26 no se autorizó esta salida por considerarla peligrosa para la seguridad de Mallorca, determinación tomada mayoritariamente mediante voto escrito.

La vigilancia de los elementos franceses es entonces ya un hecho. Aquí hay que situar el incidente ocurrido con Mr. François Aragón que había llegado a las Baleares encargado por el gobierno francés para la medición del arco de meridiano. Estuvo en Formentera con M. Biot y después en Mallorca en donde efectuaba sus estudios en el monte Galatzó. Fue acusado por los aldeanos de encender fogatas avisando a la escuadra francesa y gracias a su compañero el español Rodríguez, astrónomo español nombrado por el gobierno para ayudarle, pudo trasladarse en un místico hacia Palma. Desorientó a los mallorquines que querían apresarlo gracias al dominio que tenía del mallorquín. Pretendió trasladarse a Barcelona, pero no pudo hacerlo, pues el teniente de navío que mandaba el buque se negó. Entre amenazas logró alcanzar el castillo de Bellver donde fue encerrado por orden de la Junta y así preservarlo de ataques del pueblo. El 2 de junio solicitó la libertad de movimientos para instalación de sus aparatos y aun su salida posterior, pero se le contestó que se le concedería lo solicitado cuando fuera posible. Repitió la solicitud el 11 pidiendo se le permitiera fletar un laúd para trasladarse a Francia o a Cataluña. Se acordó concederle el permiso en su día siempre que la embarcación volviera a Mallorca.⁴⁰ Después, la Junta (Acta del 19-VII-1808) le autorizó para salir hacia Argel o África (?) notificándole que el Comandante de Marina le entregaría sus aparatos. Con Aragón fueron autorizados para pasar a África el oficial francés Bertonuts (*tomandole las precauciones conducentes de palabra de honor y demas*), el también oficial Sr Lermy (o Levarmis) acompañado de otro oficial el Sr. Bertelemy también preso en Bellver y que antes había solicitado un socorro de 8 reales diarios (Acta 1-VI-1808). Este capitán de la Guardia Imperial deseaba pasar a Francia debido a su enfermedad según informe del médico Almodóvar. Por alguna razón desconocida, pero de peso, fue autorizado a pasar a África junto con Aragón (Acta de 13 ó 15 y 9 de julio).

3 - Prevención contra casas comerciales de origen francés

Estos hechos provocaron, como ya sabemos la inspección de posible correspondencia sospechosa que recayó especialmente en las casas comerciales que mantenían relación con Francia. Al parecer la Junta designó una comisión para inspeccionar los establecimientos de Canut y Mugnerot, de Aymar y C^a y de Antonio Borel. En la reunión de la J. S. G. R. M. del 28 de junio los señores Contestí y Cotoner que formaban parte de la comisión informaron no haber encontrado nada sospechoso en la correspondencia examinada de las

³⁹ D. Tomás de Verí precisó a Cava que explicara sus comentarios contra ciertos miembros de la Junta. AGCIM. Acta del 26 de junio.

⁴⁰ AGCIM. Ver X-852-2.

casas mencionadas; se acordó la devolución de la documentación al tiempo que se publicaría una nota en el periódico para tranquilizar al público. El periódico falseó la noticia según Contestí y en la reunión del 30 se acordó una rectificación. No obstante Borel junto con otros franceses continuaron presos en la Universidad (colegio de Montesión de la extinguida Compañía de Jesús). El 21 de julio se le dio la libertad, pero acaso prefirió continuar preso junto con otros franceses por razones de seguridad.

La firma en la que recaían acaso más sospechas era Canut y Mugnerot. Esta casa trabajaba en Mallorca desde el siglo XVIII. Su fundador parece ser fue el francés Basilio Canut establecido en Mallorca en 1772 y era hijo de Francisco Canut natural de Montferrand, casando en 1786 con la mallorquina María Ana Mugnerot. La actividad comercial debía extenderse a toda serie de productos, singularmente los de importación - como el tabaco - relacionados con Francia u otros países.⁴¹ Su negocio arraigó rápidamente, pues su nombre suena a menudo a fines de siglo. Sin duda que su origen francés le ocasionó dificultades e incluso antipatías en unos años en que las relaciones con Francia eran dificultosas puestas de manifiesto con la guerra que se produjo con este país. Al firmarse la paz (Basilea, 1795) la situación cambió, pues se inicia un período de inteligencia con los gobiernos de la Revolución, para acabar estruendosamente con el Alzamiento del 2 de Mayo (1808). La casa comercial sorteó estos bandazos con habilidad. Al estallar la guerra con Francia de 1793 y publicarse una Real Orden sobre el alistamiento y aún una circular del Obispo de Mallorca en favor del mismo, se verificaron importantes donativos entre la nobleza, el clero, la universidad y el Comercio de Mercadería el cual entregó 1084 libras, 14 sueldos y 12 dineros para esta causa.⁴² Entre estos últimos figura uno de D. Basilio Canut que entregó más de 20 pesos. Además facilitó la ropa necesaria para vestir 132 soldados voluntarios durante el tiempo que durase la guerra con Francia y lo hizo al precio que a él le costó sin ganancia alguna. Así mismo contribuyó *con siete acciones para el armamento del javeque corsario del que se le dio el mando al capitán desse puesto Dn. Lucas Orell tanto a su nombre como al de la expresada Doña Mariana Mugnerot, su mujer cuyos hechos acreditan que aunque Francés de Nación, como vecinado desde su juvenil edad en esta Capital, es buen vasallo de su Majestad.*⁴³ Después logró un permiso real (24-VII-1795) que le libró de la aprehensión decretada contra los franceses ordenada por el Rey, pues se le dio permiso *para que pueda continuar su domicilio en esta* (Palma).⁴⁴

A principios del siglo XIX la situación de Canut continúa bien consolidada, pues alcanzó ser designado consul (1802) por el Rey junto con D. Marcos Ignacio Rosselló para suplir las vacantes producidas en el Consulado al tiempo que se designaba Prior del mismo a D. Guillermo Doms. La comunicación va firmada por D. Miguel Cayetano Soler lo que tal vez sugiere que se valió de una posible relación con él.⁴⁵ De alguna forma, pues, Canut aparece relacionado con Marcos Ignacio Rosselló que tan pocas simpatías contaba entre el pueblo.⁴⁶

Al producirse la sublevación del 2 de Mayo la situación de Canut se vio comprometida por el desarrollo de los acontecimientos. En los días 22 y 29 hemos visto

41 En 1803 y por encargo del Consulado importó de Hamburgo 8 barriles de lino (¿linaza?).

42 Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 1881, 599.

43 ARM. ARA.1809. Exp. nº 9.

44 ARM. ARA. 1809. Exp. 9. Fol. 8 a.

45 ARM. ARA. 1809. id.

46 J. M. BOVER: *Misceláneas históricas*, V.

que surgen desmanes populares contra esta firma comercial. Canut reacciona rápidamente, pues en el acta de la J. S. G. R. M. del 30 se leyó un comunicado de Canut manifestando que hacía constar el abandono de las relaciones comerciales con Francia al tiempo que entregaba los sellos oficiales, pues se le había nombrado antes consul de aquella nación. Al día siguiente la Junta acepta un donativo suyo de 40.000 reales de vellón por una vez y 2.000 mensuales mientras durase la guerra.⁴⁷ Además costeó el importe de 1.000 sombreros para el *Regimiento de Voluntarios de Palma* levantado por el Marqués de Vivot por un importe de 1.058 libras, 6 sueldos, 8 dineros.⁴⁸

En el mes de junio (1808) Canut se vio mezclado en un asunto del que tenemos sólo noticia parcial y confusa. Al parecer un oficial norteamericano, Tomás Beckfort, presentó a la J.S.G.R.M. un memorial (Acta 31-V-1808) cuyo contenido desconocemos. La Junta se dio por enterada, pero solicitó un informe al Comandante de Marina, Aguirre; al recibirlo la Junta decretó que Basilio Canut entregase la causa o sumaria formada (Acta de 1 de junio). Al día siguiente la entregó Canut y se solicitó del vocal de la Junta D. Bernardo Contestí que la estudiara. Éste informó verbalmente el 6, pero la Junta lo pidió por escrito. El 8 la Junta se lo entregó de nuevo a Contestí, si bien es posible que fuera un segundo memorial o informe. Por fin, la Junta, el 13, admite la propuesta de Beckfort *en cuanto a las dos terceras partes*,⁴⁹ con tal que el término de seis meses empiece á contar desde la entrega de la última partida. Se dispone además que la fianza de la tercera parte ha de ser entregada en alguno de los puertos españoles a satisfacción de las Juntas Superiores que gobiernan estos puertos; también se le asignan las formas de pago.⁵⁰ En diciembre del mismo año Beckfort acude de nuevo a la Junta para que se le conceda un certificado (que se le concede) para navegar; le es imprescindible, pues los originales de su documentación están en manos de la Junta. La cosa no acabó aquí, ya que el 28 de febrero siguiente el Secretario de Estado D. Martín de Garay solicita un debido informe al Capitán General D. Francisco de la Cuesta quien a su vez lo pidió al Conde de Ayamans, Presidente de la Junta. El informe obedece a la queja del Encargado de Negocios de los Estados Unidos respecto a la presa de que fue objeto la fragata *Catalina* mandada por el capitán Beckfort apresada y conducida a Mallorca por el capitán Josef Bavastro de la corbeta francesa *La Josefina*. La queja se refería a las condiciones en que se puso en libertad la fragata americana. La Junta siguió manteniendo relaciones con Canut y Mugnerot, pues sabemos (Acta del 10 de junio) que pudo disponer de los fondos pertenecientes al Consulado de Cádiz que estaban en poder de Nicolás Mugnerot en calidad de préstamo y así fueron ingresados en la Tesorería; y aún más. Algunos días después también dispuso de unas 3.000 libras de letras que estaban en poder de Canut y Mugnerot (Acta del 17 de junio).

Todos estos conflictos y molestias debieron mover a Canut a solicitar la nacionalidad española cosa que hizo en 1809 después de los graves apuros que pasaron los inmigrantes franceses en la primera mitad de este año según se verá. Para ello elaboró una documentada instancia a la que acompañaron documentos y certificaciones oficiales para lograr tal gracia. En ella se refiere expresamente a su historial y servicios prestados a España; lo hizo a través

47 El 30-XII-1808 entregó 12.000 reales correspondientes a jul-dic. de 1808. Lo verificó Mugnerot por hallarse Canut ausente. (ARM. ARA.1809.Exp.9 y AGCIM. Acta 31-V-1809. X- 830. T.I.

48 Los fabricó Luis Guri según recibo firmado por Pedro Gual. ARM. ARA. Nº9. 1809.

49 Parece que se trataba de un capital o cantidad que Beckfort debía entregar a la Junta por mediación de Canut.

50 AGCIM. Actas de la Junta de mayo a 10 de junio de 1808 (X-830.T.I.AGCIM y X-845-1 Justificantes del acta del 8 de abril).1809.

de un poder muy amplio que concedió al procurador Juan Danús y es de notar el informe muy favorable que emitió la Real Audiencia (ver DOCUMENTO 5).

También en el siglo XVIII aparece establecida en Mallorca la familia Eymar (o Aymar). Juan Eymar figura entre los donantes para sufragar los gastos de la guerra con Francia de 1793 cooperando con el mantenimiento de 4 reclutas. A principios del siglo XIX, aunque era teniente con destino en Palma, contaba con una tienda que parece estaba a nombre de su hijo Antonio. Se casó con una española y tuvo dos hijos, uno nacido en Palma y otro en Mahón. Al ocurrir los alborotos de la segunda quincena de junio de 1808, el pueblo arremetió contra los franceses y también contra los hijos de Juan Eymar, Juan y Antonio, que se refugiaron en Montesión, sede entonces de la Universidad y que debió ser habilitado como refugio o prisión provisional. Es posible que se refugiaran por razones de seguridad, pero la Junta los retuvo algún tiempo y Juan Eymar solicita de la Junta su libertad que le es concedida.⁵¹

La francofilia de la familia Eymar debía ser muy clara ya que en septiembre de 1808 el agente F. S. Blakey Consul General de Argel comunicó al General Francisco de la Cuesta que en Menorca se toleraban tertulias sin permiso para tenerlas y que consideraba peligrosa la permanencia en la isla de Francisco Gratto o Graco, Daniel Busquets, Bernardo Mascaró, Bartolomé Monjo, Josef Pons, Bartolomé sintes y *los tres hermanos Eymar*.⁵² Al parecer Matías Eymar era el Vice-consul de Francia que fue arrestado y se negó a salir en libertad bajo fianza. Cuando se dictan las medidas de control de los elementos franceses a principios de 1809 y ante las dudas del Gobernador Militar de Mahón respecto a su aplicación, la J. S. G. R. M. indica que efectivamente se han de mantener presos los hermanos Eymar: Matías que era el encargado del Consulado Francés y a quien se acuerda recogerle los sellos que obran en su poder pertenecientes a dicho Consulado e incluso toda la correspondencia *la qual debe ser examinada por sujeto de la mayor confianza* y Julián que junto con otros sujetos (Francisco Graco y Fr. Berthelemy) se les *forme sumaria para averiguar los indicios de su afeccion á los Franceses, y que se les examine la correspondencia, dando cuenta igualmente á esta Junta lo que resulte*.⁵³

Todavía hubo más cargos sobre la familia, ya que el otro hermano Joséf fue el autor de actividades que se consideraron delitos contra el estado según un informe del consul de España en Túnez D. Arnaldo Soler. Éste informó al Gobernador de Menorca por medio de una carta reservada de las actividades e intrigas de Josef Eymar el cual desmintiendo las noticias favorables a los españoles, comunicaba directamente al Consul de Francia pliegos que llegaban desde Mahón mostrándose parcialmente a favor de los franceses. Ante el grave doble juego de Eymar la Junta pidió al Comandante General que instara al Gobernador de Menorca escribiera al Consul de España en Túnez que le remitiera *noticia individual de los echos por los que Eymar se haya manifestado partidario de los Franceses con las justificaciones que pueda adquirir en el particular*.⁵⁴ Tales andanzas de Eymar pueden verse en el documento reservado que reproducimos (ver DOCUMENTO 6). Josef Eymar fue arrestado y enviado al Castillo de San Felipe donde ya estaban sus hermanos con los otros simpatizantes de los franceses. La Junta agradeció al Gobernador de Menorca sus providencias y le instó a que verificase los informes oportunos sobre *la conducta del tal*

51 AGCIM. X-842-2. Actas de 13 de junio y 2 de julio. 1808.

52 AGCIM. Comunic. 6-IX-1808. X-844-1.

53 AGCIM. X-844-2. Acta de la Junta del 20-II-1809.

54 AGCIM. X-845-1, acta del 18 de abril. 1809.

Eymar; quien permanecerá arrestado sin comunicacion y que se pase de quanto resultare á esta Junta (Id.)

Queda por aclarar la relación de estos Eymar con los de Mallorca. Muy posiblemente se trataba de una rama colateral siendo estos tres hermanos sobrinos de Juan Eymar. En cuanto al comerciante Antonio Borel se sabe que vivía en Palma desde 1796 si bien tenía 38 años de residencia en España. Poseía una tienda de ropas y nunca fue consul ni tuvo cargo alguno relacionado con Francia. En 1808 había jurado fidelidad al Rey de España e incluso poseía un despacho de Carlos IV reconociéndole como *fiel y leal vasallo*. Estaba arraigado en la isla donde tenía hacienda propia en tienda, casas y tierras. Casado con una española era padre de cuatro hijos.⁵⁵ Al producirse los hechos del 2 de Mayo había entregado un donativo de 2.000 pesos fuertes como otros de origen francés hicieron. No obstante al producirse los disturbios de junio de 1808 se vio mezclado en ellos y fue recluso en Montesión junto con los otros involucrados. El 21 de julio aún estaba preso y solicitó la libertad que le fue concedida (id).

4 - Temores ante Francia

En el verano de 1808 tres cuestiones vitales absorbieron la actuación de la J.S.G.R.M.: las relaciones con Inglaterra, la gestión del marqués de Palacio al frente de sus tropas en Menorca y la implantación de la Junta Suprema Central Gubernativa del Reino. Sin embargo continuaba la intranquilidad interna motivada por la antipatía particular hacia los familiares de Miguel Cayetano Soler y por la amenaza francesa.

Respecto al primer punto hay que consignar que en el mismo mes de junio se presentó ante la Junta un eclesiástico *de caracter* que a través de una confesión recibida le constaba la existencia de fuertes amenazas contra D. Nicolás Cava y D. Marcos Ignacio Rosselló,⁵⁶ debido a que su pariente D. Miguel Cayetano Soler estaba a favor del Gran Duque de Berg (Murat). La Junta tomó importantes medidas preventivas como fueron el avisar a Cava y a Rosselló que se les eximía de la asistencia a las sesiones de la Junta, e indicar al Administrador de Correos D. Gabriel Rosselló (también pariente de Soler) que solicitara licencia para desplazarse al campo.⁵⁷ Además se precisó que la correspondencia de Valencia fuera entregada directamente a la Junta.⁵⁸ Secuelas de estos hechos fueron los pasquines aparecidos contra el general Juan O'Neill. Éste se sintió molesto y pidió ser trasladado a Aragón (Acta del 14) y en el día 16 manifestó que no asistiría a más sesiones de la Junta hasta que ésta fijara su posición ante libelos infamatorios que habían sido publicados. La Junta le aseguró su estimación (lo mismo que al teniente de navío Felix O'Neill, también implicado), pero el general insistió en ser trasladado a su antiguo destino en Jaca. Se le concede el permiso y agradece además el destino a Menorca que se le ofreció, pero piensa que su deber está en Jaca (Actas del 17 y 19 de junio). En el mes de julio la familia Monserrat (también pariente de Soler) estaba refugiada en Bellver para su mayor seguridad; primero lo hizo Miguel Monserrat que era Administrador de Rentas⁵⁹ y luego sus tres hijas (que llevaron allí camas y enseres). También estaba allí Nicolás Cava (que

⁵⁵ AGCIM. X-842-2, acta del 21 de junio 1808.

⁵⁶ Ver nota 28.

⁵⁷ Cava, luego, clarificó la cuestión. AGCIM. Acta de la Junta del 2-VI-1808.

⁵⁸ AGCIM. Acta de la Junta del 20-VI-1808. X-830. T.I.

⁵⁹ Miguel Monserrat había ingresado en Bellver y el 27 se le concedió la libertad (Acta del 27); no está claro si salió del castillo.

pronto renunció al cargo de Regente de la Audiencia) con su mujer y como no estaban presos estaban autorizados a recibir visitas, pero todos solicitaron su libertad que les fue negada por el informe del Sr. Campaner. Sólo fueron autorizados a pasar al campo y aún bajo su responsabilidad.⁶⁰

En cuanto al temor a Francia se manifestaba en dos vertientes distintas. Por una parte la externa, concretada en la existencia de una escuadra francesa en aguas no lejanas de Mallorca, formada por 39 velas escoltada por una fragata y dos bergantines a cuyos efectivos había que añadir la armada francesa sita en Tolón integrada por 14 navíos de línea y 4 fragatas. Este hecho aceleró y determinó la alianza de la J.S.G.R.M. con Inglaterra y explica los obstáculos e impedimentos que la Junta ponía a la salida de tropas hacia Cataluña y Valencia cuyas juntas respectivas reclamaban constantemente.⁶¹ Además existía una vertiente interna protagonizada por el temor a las actividades de los prisioneros franceses recluidos en Mallorca y sus posibles o reales simpatizantes.

V - Prisioneros franceses en Mallorca

1 - Los primeros envíos

En el mes de diciembre de 1808 la Junta de Valencia remitió militares franceses de cierta graduación para ser internados en Bellver o en otros castillos. La expedición llegó bajo el mando del teniente de navío Fabio Bucheli y a cargo de la misma Junta se les dio una cantidad en concepto de socorro de este tenor:

- General Exelmance	5 ptas.	
- Coronel Lagrange	4 ptas.	
- Teniente Coronel Rosetti	3 ptas.	
- Sargento Tetari		2 reales ⁶²

Además es posible que acompañaran a estos mandos franceses otros prisioneros de esta nacionalidad.⁶³

En el mes de enero (1809) se inicia la política de prevención y control respecto a posibles llegadas de personas sospechosas. La J. S. G. R. M. designó a D. Ramón Villalonga *para que examine los pasajeros que llegan a esta Isla del continente, de su procedencia, sexo, calidad, oficio, edad, destino y lugar adonde se han de establecer.*⁶⁴ Estas medidas intentaban de alguna manera complementar las ya tomadas en el mes de junio de 1808 y se vieron fortalecidas por una disposición de D. Martín de Garay de la Junta Suprema Central en la que ordenaba se pusiera en prisión o bajo vigilancia *los franceses que se hallaban establecidos aquí, dando parte á S. M. de haberlo executado.* En consecuencia la Junta ordenó su cumplimiento en las islas.

⁶⁰ AGCIM. Actas de la Junta de 19,20 y 30 de VII y 8-VIII de 1808.

⁶¹ Esta cuestión será tratada en una monografía que preparamos

⁶² AGCIM. Acta de la Junta del 13-XII-1808.

⁶³ Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca S. XIX*, I, Palma, 1958, 200, mencionando el *Semanario Económico* dice que llegó de Valencia *el falucho de S.M. con 35 plazas, con un pliego para el Real Servicio y cuatro prisioneros franceses.* Equivoca la fecha, el 14, que señala, pues sabemos que la Junta tomó el acuerdo el día 13.

⁶⁴ Concretamente el día 7. Ver: ARM. ARA.Exp. 39.1809. El expediente va firmado por el Conde de Ayamans y lo dirige al Regente de la Real Audiencia.

El 25 de enero surge el primer conflicto que pudo ser simple sospecha o realidad del que fue protagonista D. Juan Moyssen ex-cirujano del Regimiento de Courten, unidad en la que había emigrados franceses. Dejemos el relato al secretario de la Junta que se expresa así:

El Señor Don Pedro Onofre Ripoll hizo presente que habiendo pasado el 25 del corriente por la tarde tres sujetos fidedignos al Castillo de Bellver, encontraron â dn. Juan Moyssen ex cirujano del Regimiento de Courten, quien estaba hablando con los tres Prisioneros Franceses que uno de los tres sujetos referidos entiende un poco el Ydioma Frances, pero no se pudo comprender nada, porque luego que los descubrieron, se paró la conversacion: Que el referido Moyssen no pasaria por casualidad al Castillo, porque â lo que vieron fué al propósito, pues fue alla con un burro.

Mas: hablando por la noche del mismo del citado asunto, hubo sujeto que dijo que el mismo Moyssen en otra ocasion sostubo que un solo Frances, bastava para diez Españoles y â esto no faltó quien contestó que si asi era, y queria Moyssen salir â provar sus fuerzas, que estaba pronto, y de este modo veria, si le bastan ô sobran diez Gavachos â un Español, digo diez Españoles â un Gavacho.

En vista de lo expuesto por el Sôr Ripoll, se acordó, que el Sôr Presidente, tome todas providencias oportunas, tanto para hacer que los Prisioneros Franceses existan en el Castillo de Bellver con la debida seguridad, separacion y custodia, como para averiguar la conducta de Moyssen, y tomar las disposiciones convenientes sobre su persona, impidiendo el que propague especies seductivas que puedan comprometer la tranquilidad publica.⁶⁵

Se abrió una sumaria a Moyssen de la que dio cuenta el presidente de la Junta Conde de Ayamans en la sesión de 4 de febrero. El resultado fue que el tal Moyssen manifestó poco afecto a la causa de España y que su relación con los prisioneros obedecía a que fue llamado por el Gobernador del Castillo para curar un prisionero enfermo, pero sin relación alguna a favor del enemigo. La causa fue sobreseída.⁶⁶

La vigilancia se efectuaba con gran celo. El 8 de febrero se permitió al capitán Enrique de Chauron (Chauveron ?) recluso en la Misión por el solo hecho de ser francés que pudiera ver a su esposa. Un tal Simón Leonard, preso en el cuartel de la Lonja, demuestra que es natural de Lisle ciudad que pertenecía al Papa y de la que se había apoderado Francia, para ser liberado.⁶⁷

Estos hechos se vieron en parte desbordados por la decisión de la Junta Central de remitir cantidades importantes de prisioneros franceses, iniciativa que tomó la Junta de Valencia.⁶⁸ Esta medida cayó mal en Mallorca, sobre todo a partir del día 11 en que el Comandante General comunicó a la J.S.G.R.M. que serían trasladados a esta isla los

⁶⁵ AGCIM. Acta de la Junta del 27-I-1809.

⁶⁶ AGCIM. Acta de la Junta del 4-II-1809. X-832-.ACGM. La sumaria en X-844-I.

⁶⁷ AGCIM. Acta de la Junta del 8-II-1809.

⁶⁸ Miguel BENASSAR Y ALOMAR: *Cabrera. La Junta Gubernativa de Mallorca y los prisioneros del ejército napoleónico*. Palma, 1988 38-39. Según puede verse en el Acta de la Junta del 27-IV-1809, existió el plan de colocarlos en el foso de San Jerónimo e incluso se razonan los argumentos en favor de esta solución.

prisioneros que se hallaban en Alicante y aún los malhechores de Cataluña. Alarmada la Junta acordó solicitar de la Central que la medida por lo menos se retrasara hasta que se pudiera organizar debidamente la recepción.⁶⁹

La labor de controlar la situación de los franceses en la ciudad continuó adelante. Se ordenó que los reclusos en el Cuartel nuevo (junto a la Lonja) fuesen atendidos como se hacía con los soldados (Acta del 15 de febrero).

2 - Plan de actuación respecto a franceses apresados.

La existencia de los prisioneros existentes ya en Mallorca preocupaba a la Junta y en la sesión del 3 de marzo (1809), previo un informe elaborado por el Marqués de la Bastida y D. Ramón de Villalonga, se acordó un plan de actuación concebido en los términos siguientes:

- Las mujeres francesas no han de ser comprendidas en la relación de prisioneros.
- Se exigirá a los oficiales y demás individuos franceses *la palabra de honor para que no mantengan relación con las personas de fuera* de los conventos donde se hallan reclusos.
- Los prisioneros deberán observar rigurosamente lo ordenado en relación al sitio donde se hallan (los conventos) y no mantendrán contacto alguno con otras personas excepto *las que tengan expresa licencia para ello*. Si no cumplen esta norma serán trasladados a un cuartel donde quedarán bajo la custodia militar.
- En lo que concierne a las mujeres se ordena queden bajo custodia hasta recibir la oportuna disposición de la Junta Central, según opinión del Presidente Conde de Ayamans, del Sr. March y de D. Miguel de Victoria.

3 - Elementos reclusos, custodiados o bajo control de la Junta

Conocemos distintas relaciones de los prisioneros, reclusos y personas vigiladas que se hallaban en diversos conventos o cuarteles de la ciudad. La vigilancia se extendía a todas las personas. Según las fuentes de que se dispone se pueden establecer los siguientes grupos:

Grupo 1º: Elementos reclusos en los conventos de Palma. Eran 61 y comprende personas incluso de alcurnia y la relación parece muy cuidada. Fue encargada a los comisionados (Acta de 11 de marzo). Fue contestada por los superiores de los conventos. Fecha: 2 (o principios) -III-1809.

Grupo 2º: Individuos no militares reclusos en los destinos que se expresan. Eran 36. Fecha: 31-III-1809. (Ver DOCUMENTO 7).

Grupo 3º: Relación de los sargentos, cabos y soldados emigrados franceses. Eran 13. Fecha: 31-III-1809. (Ver DOCUMENTO 8).

Grupo 4º: Lista de los franceses que se hallan custodiados en el Cuartel Nuevo de la Lonja. Eran 41. Fecha 1-IV-1809. (Ver DOCUMENTO 9).

⁶⁹ AGCIM. Acta de la Junta del 11-II-1809. X-833.

Grupo 5º: Militares emigrados franceses que están en Mallorca. Eran 32. Fecha: 6-IV-1809. (Ver DOCUMENTO 10).

Grupo 6º: Relación de lo franceses que residen en Palma. Eran 37 (10 de ellos mercaderes). Fecha 8-IV-1809. (Ver DOCUMENTO 11).

Grupo 7º: Relación de extranjeros residentes en Menorca. Eran 29. Fecha: 15-III-1809. (Ver DOCUMENTO 12).

4 - Situación de los detenidos

Los franceses así retenidos o clasificados experimentaron cambios en su suerte. Se conocen peticiones de libertad a veces firmadas por las esposas de los reclusos que pueden concretarse así.

- Solicitudes de libertad denegadas: 13; la mayoría firmadas en el mes de febrero de 1809.

- Solicitudes de libertad concedidas: 5 firmadas o fechadas en marzo de 1809 (entre ellas la de Basilio Canut). - Solicitudes de libertad *que pasan a los tres comisionados* para su informe por orden del Conde de Ayamans: 20 (fechadas en marzo).

Es curioso que en ningún grupo aparezcan peticiones de los títulos de la nobleza o de frailes; ello es debido a que les fue concedida globalmente en la sesión de la Junta del 28 de marzo según se especifica a continuación:

- Se concede la libertad al Marqués de España así *como de todos los Oficiales Franceses que se hallan reclusos en atención a que todos ellos han dado las pruebas más claras de su aversión al Gobierno tiránico que domina en Francia y de su fidelidad a la augusta Familia de Borbón.*

- También se concede la libertad a los eclesiásticos seculares y regulares franceses por la misma razón. La propuesta la hizo el Obispo Nadal que formaba parte de la Junta.

- En relación a la libertad solicitada por Simon Renoande, Benoit, Veniol y Casimiro Magnart, se acuerda que el Marqués de la Bastida y D. Ramón de Villalonga informen sobre su conducta antes de la concesión. El Marqués solicitó que la Junta indicara las reglas que debe seguir esta comisión en cuanto a la recepción de informes; la Junta acuerda que obren *según les dicte su notorio celo y procedencia.*⁷⁰

Por último, se acordó fuera enviado a Menorca D.J.Pola de Medina a causa de los autos abiertos por el Alcalde Mayor de Palma. Allí debía ser vigilado por el Gobierno *a la mira de sus operaciones, manejos y sugetos con quienes trata avisando a la mas minima cosa que notase en la conducta.* Es presumible que se sospechara de él como espía. Sin embargo en el acta de la J.S.G.R.M. del 8 de mayo se lee un comunicado del Gobernador de Menorca avisando que el Sr. Pola no se ha presentado. Como otro individuo llamado Pola se encuentra todavía en las Reales Cárceles de Palma se acordó que el Alcalde Mayor informara por qué razón Pola no se había trasladado a Menorca.⁷¹

⁷⁰ AGCIM. Acta de la Junta de 30-III-1809.

⁷¹ AGCIM. Acta de la Junta del 13-V-1809.

En la sesión del día 4 de abril la concesión de la libertad afectó a otros franceses que si fue más generosa para unos, no lo fue tanto para los restantes que pasaron de hecho a vivir bajo libertad vigilada. He aquí resumidas las disposiciones al efecto, examinadas con *escrupulosidad las circunstancias*:

1 - Se ponen en libertad los franceses Basilio Canut, Antonio Borel, Luis Garaniel, Carlos Magno y Josef Constans por los motivos expuestos en sus alegaciones.

2 - Se concede la libertad al resto de los franceses en el mismo día, pero se han de presentar cada martes primero de mes ante el Comandante General dispuestos a cumplir lo que se les mande.

3 - Estos franceses puestos en libertad han de acudir ante el Gobernador de la Plaza, expresar su filiación completa y además el número de años que llevan residiendo en España y si han jurado fidelidad al Gobierno de esta nación y ante qué jueces.

4 - Además una vez por semana han de acudir ante el dicho Gobernador para expresar cualquier novedad que ocurra.

5 - Por último, el Gobernador enviará una copia de las denuncias que expresa el capítulo 3º avisando semanalmente al Presidente de la Junta de las incidencias que se produzcan.⁷²

Es curioso que en la sesión de la Junta celebrada el 18 del mismo mes se dio cuenta de haber recibido una comunicación de la Junta Central Suprema por la que se dejaba al criterio de la de Mallorca el poner en libertad a Basilio Canut. No se tomó determinación alguna, pues Canut ya tenía la libertad, pero es claro que la influencia de este comerciante era grande incluso fuera de Mallorca.

5 - Incidencias y miserias que experimentaron reclusos y prisioneros

Los fríos datos estadísticos y aún las noticias concretas de los hechos apenas dejan entrever las calamidades, sufrimientos y penalidades que sufrieron aquellos franceses que a causa de la Revolución abandonaron su patria ante previsibles persecuciones. La vida que lograron acaso asegurar en un país extraño que les acogió con hospitalidad se vio después turbada por el giro que tomaron los acontecimientos y la guerra que se produjo entre España y Francia. Su situación fue en verdad dramática, pues su condición de franceses les catalogaba por lo menos de sospechosos ante el gobierno español y por otra parte ellos no estaban conformes con el gobierno de su país de origen.

Superado el aprisionamiento, alcanzada la libertad, malvivieron en circunstancias a veces trágicas. Incluso los que residían desde años atrás en España sufrieron persecuciones, molestias y arrestos que dificultaron el desarrollo normal de sus vidas.

Nos parecería incompleto este estudio si omitiéramos algunos casos que expresan esta triste realidad. Su relación no pretende ser exhaustiva, sino que intenta dar una idea de lo que el hombre ha sufrido en la vida y cómo la historia en su imparable evolución enaltece a unos, hunde a otros y trastorna a menudo la vida que en circunstancias normales seguramente habría discurrido por unos cauces muy distintos.

⁷² AGCIM. Acta de 1-IV-1809.

Los franceses prisioneros vivieron en unas condiciones desiguales debido muchas veces a su origen. Es evidente que los de graduación más alta en el ejército gozaban de ciertas comodidades. Así sabemos que el general de brigada Dufour tenía una criada y que al serle suprimida por la Junta protestó por considerarlo un insulto a su graduación;⁷³ que las mujeres de los oficiales eran atendidas por la Junta en lo que concernía a su mantenimiento;⁷⁴ que al ser trasladados los prisioneros al Cuartel nuevo se hizo *alguna división para que los Generales esten con mas decencia*.⁷⁵ En alguna ocasión estos prisioneros fueron víctimas de la picaresca de personas desaprensivas como fue el caso del Ayudante del ejército francés D. Carlos Bonnot, que estando preso en la Torre del Ángel fue víctima del engaño del portero Matías Ferrer que actuaba prácticamente de alcaide. El tal Bonnot había solicitado pasar a Menorca gratuitamente en función del pasaporte que tenía del general Reding.⁷⁶ Para otros su situación era muy humillante, y así el capitán Enrique de Chauron (Chauveron?) tuvo que pedir permiso para ver a su mujer, que le fue concedido⁷⁷ y los oficiales que llegaban presos de la Península tenían que ser chequeados para comprobar si escondían alhajas, medida que acaso se tomó al ser avisados por el médico que había en Cabrera de haber encontrado algunas en poder de prisioneros; hubo, pues, la necesaria inspección en las cárceles con los necesarios reconocimientos de personas y equipajes.⁷⁸ Incluso un eclesiástico, Luis de Bruyère canónigo o beneficiado de la catedral de Rouen relata sus peripecias a la Junta pidiendo la libertad.⁷⁹ En alguna ocasión se encontraron en condiciones francamente malas. El oficial Menard en nombre suyo y en el de sus compañeros reclusos en el cuartel de la Lonja expone a la Junta la *desnudez* en que se hallan y pide que se les vista y se les permita ir a misa los días de fiesta.⁸⁰ Las mujeres también sufrieron apuros y molestias. He aquí algunos casos curiosos: Rita Roqui presa en el Convento del Olivar solicitó el no ser trasladada al castillo de Bellver a causa de su enfermedad, gracia que se le concedió.⁸¹ Madame Leder, viuda y una criada del general Dufon (acaso, Dufour), se vistió de hombre probablemente para estar cerca del general. Descubierta fue obligada a separarse de él y también la criada según se ha visto.⁸² Más apuro debió pasar Madame Rostaqual que por las heridas que tenía en su cuerpo necesitaba un tratamiento especial *que por razon de la honestidad no es lísito lo verifiquen los asistentes*. Le asistía la criada del general Dufour a la que se ha aludido, pero en razón de las circunstancias señaladas fue obligada a residir en la sala del gremio de zapateros y solicitó pudiera vivir en el hospital.⁸³ Otro caso fue el de María Victoria Durant, viuda del general Leclerc que fue obligada a separarse del coronel Hercul que la mantenía y pidió el pasaporte para trasladarse a Francia.⁸⁴

Otras personas de origen francés sufrieron vejaciones y persecuciones que amargaron sus vidas en aquellos años. Conocidas son la tribulaciones de las familias Canut y Eymar. De esta última en los sucesos de junio de 1808, se aprisionó a los hijos de Juan Eymar,

73 AGCIM. X-845-3.

74 AGCIM. X-833.

75 AGCIM. Ver nota anterior.

76 AGCIM. X-843- y X-833.

77 AGCIM. X-832-

78 AGCIM.X-833-

79 AGCIM.X-845-1.

80 AGCIM. Acta de 15-IV-1809.

81 AGCIM. X-842-3.

82 AGCIM. X-833.

83 AGCIM. X-845-3.

84 AGCIM. X-845-3

teniente con destino en Palma, Juan y Antonio que fueron retenidos en Montesión donde se hallaba la Universidad Literaria. Solicitaron su libertad, pero tuvo que intervenir su padre Juan alegando el estado de buena esperanza de su nuera para que les fuera concedida. En igual situación estaban Antonio Borel y Basilio Canut que gracias a sus donativos al gobierno y a sus buenas gestiones alcanzaron la libertad.⁸⁵ Algún clérigo, como el francés Juan Bta. Esteva cuidaba de la ermita de la Santísima Trinidad en Valldemossa bajo la custodia de su superior según informaba el alcalde de la villa.⁸⁶

Situaciones peores eran otras como las un pobre albañil francés, Juan Verniel, detenido en el convento de los padres trinitarios (actual convento de San Felipe Neri), que mantenía con su trabajo de peón a su mujer y sus dos hijos. Era hombre de buena conducta y residía en Mallorca desde hacía 15 años donde había llegado como soldado del regimiento de Borbón. Se encontraba en la mayor miseria y había vendido hasta sus ropas.⁸⁷ O el caso de Matías Boubéc, antiguo oficial del ejército de Luis XVI, emigrado que después formó parte del regimiento de Borbón. Para poder vivir se dedicó al comercio y así mantenía a sus hijos y pupilos. En los sucesos de junio de 1808 vio saqueada su casa y gracias al Capitán General que acudió a defenderle pudo ingresar en la cárcel en Montesión y salvar su vida. Se vio precisado a que la Junta le ayudara a cobrar los préstamos efectuados a determinados nobles y así poder llegar a Argel.⁸⁸

Finalmente las personas de alcurnia tampoco no se vieron libres de tribulaciones y apuros. En Menorca se hallaba refugiada la Duquesa de Orleans y al decretarse la prisión de los franceses a principios de 1809, el Gobernador de Menorca se encontró con el apuro de si tenía que aplicar la orden a los familiares de la Duquesa. Ante la duda solicitó una aclaración a la J. S. G. R. M. el 3 de febrero. Al no recibir contestación inmediata y ante los rumores que corrían entre el pueblo, solicitó nueva aclaración el 16 que hizo extensiva a otros franceses residentes en Menorca. La Junta le contestó el 18 diciendo que en efecto debían considerarse arrestados los dos capitanes, el capellán y los criados de la Duquesa, cuando aún no había recibido la segunda consulta del Gobernador del 16. La Junta se reunió el 20 y acordó que la familia de la Duquesa quedaba exceptuada de la orden.⁸⁹ A los pocos días (día 24) escribió la Duquesa de Orleans una carta a la Junta en la que solicitaba este favor

85 AGCIM. X-842-2.

86 AGCIM. X-844-1.

87 AGCIM. X-844-2.

88 AGCIM. X-842-2.

89 Esta excepción fue notable, pues iba yuxtapuesta a otras medidas de represión a otros franceses y a los hermanos Eymar, cuyo contenido en parte ya conocemos (Acta de la Junta del 20-III-1809). El texto de interés de esta acta dice así: *"En primer lugar Que á Dn. Matias Eymar se le ponga preso, que se recojan los sellos que tiene en su poder pertenecientes al Consulado de Francia, y toda su correspondencia, la qual debe examinarse por sugeto de la mayor confianza; dando en seguida parte á esta Junta de quanto resultare. 2º Que se mantengan en arresto Julian Eymar, Juan Graco, y Josef Berthelemy, que se les forme sumaria para averiguar los indicios de su afeccion á los Franceses, que se les examine la correspondencia dando cuanta de lo que resultare. 3º Que todos los Franceses que existen en aquella Isla (Menorca) deben ponerse en segura custodia en lugares de guerra, Cuarteles ó Comventos en los mismos terminos que se ha practicado en Mallorca. 4º Que se aprueba lo executado con los dos hijos de Juan Angel Antich, que se siga la averiguacion de si este efectivamente ha estado, ó se halla oculto en Menorca, y se procure su aprension, y que siempre que se averigüe que esta empleado como Proveedor de viveres por cuenta de los Franceses naturales de Menorca. 5º Que los hijos de Franceses naturales de Menorca no queda comprendidos en la orden de que se trata. 6º Que se diga al Gobernador para su inteligencia que aqui no se han puesto en custodia las Mugerres Francesas, ni á los que han nacido en pais dominado en el dia por los franceses. 7º Que tampoco se han comprendido en esta Ysla los Genoveses, y demas italianos. 8º Que deber quedar comprendido Pedro Blanc, y qualquiera otro que se halle en igual caso por más naturalizado que esté. 9º Que en quanto á los familiares de la Duquesa de Orleans, ya se le tiene prevenido al Gobernador por esta Junta lo conveniente.*

después de haber podido gozar de *une patrie paisible des domaines de mon cousin Ferdinand VII* en Mahón. La Junta le contestó excusándose del proceder del Gobernador Babelon que había cumplido con su deber dado el carácter riguroso de la orden de la Junta Suprema Central.⁹⁰

Otros nobles se encontraron en situaciones apuradas sobre todo en el aspecto económico. El Vizconde de Fontanges, cuando pudo trasladarse a la Península se vio precisado a dirigirse a la Junta para no perder el sueldo correspondiente al mes de septiembre de 1808 y así poder satisfacer las deudas que dejaba, pues gracia parecida se le concedió al general O'Neill.⁹¹ El Marqués de España que estaba alojado en el Convento de Santo Domingo pasaba por una situación angustiosa. Se dirige a la Junta manifestando lo servicios prestados (coronel durante quince años, intervención en la guerra contra Francia de 1793-4, pérdida de la vista en el real servicio, que ha llegado a la isla como coronel agregado al regimiento de Borbón) y que concedido su retiro de cien duros mensuales a cargo de la Tesorería de Barcelona, no le es posible cobrar a causa de los avatares de la guerra. Su situación es angustiosa, pues ha de ayudar a dos de sus hijos que sirven en los ejércitos de Valencia y Cataluña y no le paga la Tesorería de Mallorca la mitad de su sueldo que la Junta le concedió. Afirma *que tiene la edad de 73 años; que sus enfermedades han aumentado muchísimo, desde que vive en este Convento de Santo Domingo, que sus gastos han igualmente crecido mucho; y ultimamente aquellos á quienes debo padecen muchísima necesidad.*⁹²

Aunque las prevenciones continuaron, puesto que en febrero de 1810 aún se dictaron medidas de control de forasteros⁹³ la situación peor ya había pasado. A manera de ejemplo representativo publicamos un documento de un clérigo francés - Pedro Crisólogo Baretou - (1811) que es un testimonio realista entre otros muchos de los sufrimientos que pasaron muchos emigrados o cautivos. Fue aprisionado por el simple hecho de ser francés; se le concedió la libertad en el mes de agosto por los informes favorables del Superior de la Casa de la Misión donde se hallaba recluso y por el de otros sacerdotes (ver DOCUMENTO 13).

VI - El malestar del pueblo

El ambiente antifrancés se mantuvo vivo durante la guerra y aún en tiempos posteriores debido a las realidades siguientes:

- Temor a una invasión francesa como una etapa de la guerra general, provocando la alianza de la Junta con Inglaterra al tiempo que se inflamaba el entusiasmo bélico al organizarse cuerpos y unidades militares a más de ayudas de toda clase a las Juntas de Cataluña, Valencia y Aragón.

- La prevención contra los elementos franceses que residían la Baleares emanada de la Junta Central y de la de Mallorca con

⁹⁰ AGCIM. X-845-1.

⁹¹ AGCIM. X-842-3.

⁹² AGCIM. X-844-2.

⁹³ En 13-II-1810 se envió una comunicación de la Real Audiencia a la Junta anunciando le nombramiento de una comisión integrada por D. Nicolás Campaner, D. Juan Vidal y D. Antonio Servera para examinar la filiación de los forasteros que llegaron a Mallorca. ARM. AAR M. nº 59, 1810.

medidas que la guerra hizo necesarias: aprisionamientos, reclusiones, motines y actitudes de autodefensa del propio pueblo.

- Llegada masiva de prisioneros franceses con los numerosos problemas que ello ocasionó: acondicionamiento, provisiones de todo género, intrigas y sospechas, amenazas y realidades.

Durante los seis años de la guerra (y aún después) la prevención ante lo francés fue tan intensa como notoria, si bien la aceptación de la cultura francesa, modas y costumbres, por lo menos por una parte de la sociedad - intelectualidad y gran parte de la nobleza - es evidente. De aquella realidad aparecen frecuentes testimonios.

En el mes de julio de 1809 (día 18), se remitió un escrito o representación a las altas jerarquías del estado, firmado por *El Pueblo de Mallorca*, en el que se ofrece un cuadro muy representativo de la vida cotidiana en aquellos meses. Constituye un testimonio de valor histórico indudable en el que aparte de las numerosas cuestiones concretas de hechos y personajes mallorquines, se ofrece una clara apreciación de cómo estaba latente el desprecio o temor hacia lo francés.⁹⁴ Se acusa de hechos escandalosos a miembros de la Junta de Observación de Mallorca (J.S.G..M.) y concretamente de uno de sus miembros a quien se designa como *discipulo de Volter (sic) consumado sin mas religion que la superficial para hacer ver que es christiano cuyo nombre no merece* (se refiere a Guillermo Ignacio de Montis). Se acusa a los miembros de la Junta que castigaron a dos sacerdotes *que havian visto pintado en un papel que arrojaron el dia del Corpus los oficales franceses desde su prision en el que demostravan la gran burla que hacian de la Festividad de tan solemne dia, y por ultimo escritos VIVA NÁPOLEON É TUTA LA SAMBLEA cuyo papel luego que fue presentado á la Junta se le esborró y añadió lo necesario para hacer ver al Publico que no significava nada de lo que se decia para hacer quedar bien a los Franceses, bien este conose y sabe el modo de vivir y proceder de los que gobiernan la Junta, y que eran verdaderos Franceses é imitadores de las relaxadas costumbres, faltos enteramente de toda Religion y moral cristiana, y por lo mismo nadie estranó la injusticia que se hizo con estos sacerdotes castigandolos en dos meses de reclusion sin quererles ohir* (Ob. cit. en nota 91, pág. 257). Otro testimonio ofrece el mismo documento: *A mas de esto los que mandan van à visitar esta canalla Francesa cenando con ellos y permitiendoles salir de noche à pasear la ciudad, esto es publico* (Id. pág. 257).

Este ambiente que respira el documento se ve confirmado por otros escritos aparecidos en el *Diario de Palma* (nº 17 del 11-XI) tan ofensivos e insultantes como llenos de claros errores:

Para que conociéndolos prácticamente (a los franceses) los abracemos con un odio perfecto, negándoles hasta la palabra, como lo manda expresamente el apóstol S. Juan: NEC AVE DIXERITIS: NI AUN LOS SALUDES...

II. Todos los delinquentes condenados à los presidios de Africa, Asia, América y arsenales de la Península irán al Pirineo con algun alivio en los años de condena a formar una formidabñe muralla con foso, para que ni aun las sabandijas puedan pasar nuestra raya....

⁹⁴ El documento está publicado en nuestra obra *El gobierno del Marqués de Coupigny en Mallorca*. Palma. 1996.

VI. Se prohíbe absolutamente el matrimonio entre francés y española, español y francesa...

VII. En todas las informaciones de limpieza de sangre se añadirá en la columna que dice: es hijo de CRISTIANOS VIEJOS, LIBRES DE TODA MALA RAZA, DE MULATO, DE JUDIO, BERBERISCO Y RECIEN CONVERTIDO se agregará la nota y DE FRANCÉS....

X. En todas las ciudades, villas, lugares y aldeas, se fixará en la puerta del Ayuntamiento en que se grabará con claridad y distinción la siguiente clausula::: MALDITO SEA EL NOMBRE FRANCÉS ,ODIO INEXTINGUIBLE A LA FRANCIA.= A.M.C.⁹⁵

Todavía en 1812 en el *Diario de Palma* aparece un artículo atacando fuertemente a los franceses que no han adquirido la nacionalidad española y siguen residiendo en España. En días sucesivos continúa la campaña con la reproducción de artículos de *El Conciso de Cádiz* y aun otras invectivas que parecen dirigidas contra el Capitán General de Baleares, Marqués de Coupigny.⁹⁶ Incluso en años posteriores aparecen testimonios despectivos contra Francia que serán superados cuando las corrientes culturales aporten nuevos movimientos como el romanticismo. Éste lentamente eliminará los vestigios de hechos políticos y bélicos que habían trastornado otros condicionamientos anteriores de mutua inteligencia y comprensión.

95 Miguel Ferrer Flórez: *El gobierno del Marqués de Coupigny en Mallorca*. Palma.1996.

96 Miguel Ferrer Flórez: *El gobierno del Marqués de Coupigny en Mallorca*. Palma.1996. cap.IV, ap. 4-D.

DOCUMENTOS

Documento 1

Reservado

He leído al Rey el papel de V.E. de 17 del mes proximo pasado, en que pregunta si deberá recaer en el Teniente General Marques de San Simon el mando de esta Ysla en caso de vacarse la Capitanía General, y de ser el mas antiguo de su clase que se encuentre en ella. S.M. me manda decir a V.E. como lo executo, que por las circunstancias, no conviene se encargue del mando de las Armas Oficial General alguno de la clases de Emigrados Franceses; y quiere (para evitar trascendencia ni darles à ellos disgusto en el acto o ocasion) que V.E. haga saber esta providencia reservadamente à San Simon, y à qualquiera otros que se hallase en el expresado caso. Dios guarde à V.E. muchos años. Aranjuez 7 de mayo de 1798.

Alvarez

Sr. Capitan General de Mallorca.

FUENTE: Ms. Fol 2 (12). BBMS.

Documento 2

Excmo señor

Unas voces que debo creer son populares, me ponen en la precision de manifestar a V.E. el sentimiento que me ocasionan. Algunos segun he oido, parecen dudar de mis opiniones en las circunstancias en que nos hallamos, fundandose a caso sobre unos asuntos que me son particulares y que, como V.E. lo sabe, cuento, ya hace tiempo entre mis desgracias.

el hombre de honor no se justifica; apela a su conducta, a los hechos, a su vida entera. nadie, mas que V.E. que conoce todos los secretos de mi alma, puede dar testimonios mas seguros de qual ha sido siempre mi modo de pensar y lealtad.

la guerra que tres años seguidos he sostenido contra los franceses, en las yslas y en el continente; los sacrificios que he hecho; el empleo que me concedio el Rey de España en recompensa de mi conducta, embiandome en Londres un despacho de Mariscal de campo, y, a mi llegada en Madrid, añadiendo la gracia del sueldo de teniente general; mi opinion bien conocida siempre patente e invariable sobre los sucesivos acaecimientos politicos, y la misma confianza que en esta ocasion he merecido de este gobierno; estas son las pruebas que presento, me remito, por lo demas, a la propia y sincera justificacion de V.E., de los generales Dn. Juan oneil y D. Francisco de la cuesta, y de todos quantos me conocen; y espero que V.E. se servirá hacerlo patente a la Junta suprema, a quien pertenece dirigir la opinion publica sobre los yndividuos que pueden servir utilmente la causa comun que defendemos todos y por la qual estoy pronto a sacrificar todas mis facultades y existencia. Dios guarde a V.E. Muchos Años.

palma 8 de Junio de 1808

excmo señor

El Vizconde de Fontanges

Nota

Segun he oido el Mariscal de campo Vizconde de Fontanges, los cargos que se le hacen son los siguientes:

1º Su Muger tiene empleo en la corte de Napoleon.

2º Su hijo esta en el servicio de un hermano de Napoleon.

3º el mismo tiene licencia de Napoleon para seguir al servicio de españa en calidad de Mariscal de campo

Se responde aqui con franqueza y sencillez a cada uno de los expresados cargos.

1º luego que el Vizconde de Fontanges supo que su muger respetava tan poco el nombre que lleva hasta aceptar el empleo que sirve, cortó con ella todo comercio de estimacion y amistad, y las pocas cartas que desde 3 ó 4 años la escribió y recibió de ella, se reducen a asuntos de yntereses. el excmo. sor. capitan general en cuyo seno ha depositado repetidas veces sus justos

sentimientos y lagrimas sobre este particular, no dexaria de dar seguros testimonios de esta verdad, si lo necesitasen su honor y lealtad conocida.

2º su hijo, guardia de corps que fue de S.M.C. habiendo caido de caballo estando en Aranjuez de resultas adoleció del pecho, y pasó a francia, a instancia de su madre, para casarse. esta sin prevenir a su marido y sin su consentimiento le colocó al servicio de holanda, en el que sigue sin haver hecho caso de los mandatos contrarios de su padre. Su Exa. esta tambien enterado de todo quanto ha pasado en el asunto, hasta en fin aconsejar el mismo al padre a que perdonase a su hijo.

3º quando el Arzobispo de Tolosa hermano del Vizconde tomó el partido de bolberse a francia, solicitó y obtuvo de Napoleon, sin conocimiento del ynteresado, su radiacion (sic) de la lista de emigrados y licencia para continuar en el servicio de españa, baxo la condicion de no tomar las armas contra francia. el Vizconde de Fontanges comunicó en el tiempo esta licencia a su exa. el capitan general, y esperava con impaciencia llegase el momento en que podria probar autenticamente al usurpador de los tronos de la augusta casa de Borbon, el caso que debia hacer de aquella condicion un viejo general que la sirve desde 52 años. su exa. el capitan general, y los generales D. Juan oneil y Dn. Frnascisco de la cuesta, conocen hace tiempo la opinion del Vizconde de Fontanges acerca de napoleon, y seguramente certificarán a alta voz el odio y horror que siempre ha manifestado contra su gobierno y tirania.

palma 8 de Junio de 1808.

El Vizconde de Fontanges

FUENTE: X-852-2. AGCM.

Documento 3

Palma 10 de Junio de 1808

Al Mariscal de Campo

Vizconde de Fontanges

La Suprema Junta de Gobierno ha visto el oficio de V.I. con fecha de ayer, y el papel que le acompaña, en que satisface V.I. à los tres puntos sobre que sospecha hacen las dudas populares de que habla. La obligacion que contrae el hombre de honor al nacer, la no interrumpida serie de servicios que forman la dilatada carrera de V.I. en las armas, y el aprecio y confianza que en todo tiempo ha merecido al Monarca Español en quantas arduas y distinguidas comisiones ha sido V.I. empleado, son bien conocidas à esta Junta; la que ha oido con mucho sentimiento el oficio de V.I. en que le manifiesta el pesar que, como es justo, han causado à V.I. unos rumores populares tan vagos como falsos. Pero despreciando como debe tan libianos discursos, ha resuelto manifestar à V.I. quan vivamente lo ha sentido; y espera les dé el valor que la misma Junta ha dado à unas voces vagas sobre que se funda el oficio de V.I., no dudando concurra como hasta aqui con sus luces y conocimientos militares y politicos à conllevar el gran peso de negocio que carga sobre ella.

Procure V.I. olvidar unas ideas tan contrarias à la opinion publica que tiene V.I tan justamente cimentada, y sobre todo al alto concepto que de V.I. tienen formado todos los individuos desta Junta, y con ellos la parte sana de las Yslas.

Dios guarde a V.I.

Sr. Vizconde de Fontanges.

FUENTE: X-852-2. AGCM

Documento 4

Relación de los extranjeros residentes en Palma (Mayo-junio de 1808). (Extracto).

Quartel de Santa Cruz	Barrio de Admón de Tabacos:	4
Quartel de la Merced	Barrio del Olivar:	1
	Barrio de la Camiceria:	6
	Barrio del Matadero:	2
	Barrio de San Felipe Neri:	2
	Barrio Real Amadi: 18	18

	Barrio de San Pedro:	6
	Barrio de la Lonja	3
Quartel de Santa Cruz	Barrio Torre d'en Figuera	8
	B. Quartel de Milicias:	3
	B. Convento Sto. Domingo:	23
	B. Santa Margarita:	12
	B. San Nicolás:	13
Quartel de San Jaime	B. Hospital:	5
	B. Capuchinas:	9
	B. Misericordia:	4
	B. San Miguel:	24
Quartel de Santa Clara	B. 5º	6
	B. 4º	14
	B. 1º	12
	B. 6º	7
	B. Almudaina	11
	B. Calatrava	2

Nota: En la relación se citan empleos y oficios. Son éstos: Comercio, Carpinteros, navegantes, revendedores, venta de paños, servicio del Rey, sastres, caldereros, sombrereros, militares, fonderos, peluqueros, tenderos, escultores, marineros, calafates, fabricante de capotes, barberos, elaborador de castañoletas (¿castañuelas?), criados, relojeros, pellers, zapateros, armeros, profesor de frances, maestro, albañiles, plata y obra de tierra (¿alfarería?), pintores, cocineros, calceteros, bodeguero y tabernero, *batidor d'or*, quincalleros, contralor, sacerdote, venta de comestibles, medidor del Rey, horneros de vidrio, empleo de contaduría, tapiceros, obra de Manises, doradores.

Se mencionan nacionalidades: griegos, alemanes, franceses (eran 43), sardos, romanos, genoveses, malteses, saboyanos, suizos, lombardos, napolitanos, sicilianos, otomanos, italianos, venecianos, ginebrinos, parmesanos, toscanos, polacos, húngaros, flamencos, ingleses. Impropiamente se añaden: madrileños, catalanes, mahoneses, zaragozanos, valencianos, ibicencos, aragoneses, castellanos, manchegos y vascos. Aparece inseguridad en designar cuarteles y barrios y su diferenciación. Suele indicarse cuántos hay en cada manzana de cada barrio.

FUENTE: "Informes des Batles de barri sobre estrangers residents a Palma" X-867-2.
AGCM.

Documento 5

Memorial de Basilio Canut solicitando la nacionalidad española. (Parte principal).

"Dn. Basilio Canut del Comercio de esta Ciudad de Palma del Reyno de Mallorca de Nacion Frances, casado con española desde el año 1786, avencidado en la misma ciudad desde el año 1772 á Mayo (?) con el mas profundo respeto hace presente: Que en 29 de Mayo del año proximo se resolvió esta Ysla à sostener los derechos sagrados de su legitimo Soberano el Señor Dn. Fernando Septimo, contra la usurpacion que la tirania queria justificar contra la renuncia que se le hizo firmar à este deseado Principe en el cautiverio mas infame. El Exponente Señor que se creha (?) naturalizado en los Reynos de España sobre cuyo particular ninguna duda havia podido ofrecersele tubo la satisfaccion de correr el primero à manifestar á la Junta que se enacrgó del Gobierno de las Yslas su patriotismo, y su disposicion á contribuir con quantos medios estubiese en su arbitrio al logro de la grande empresa en que se havia empeñado la generosidad, y fidelidad que hacen el caracter de la Nacion Española. De pronto puso á la disposicion de esta asamblea Provincial dos mil duros, y ofreció dar mensualmente, durante los apuros dos mil reales que todo

lo ha cumplido con la exactitud que acreditan los documentos numeros 1. 2. y 3. Es demasiado ardiente el zelo del que expone para limitarse á este solo desembolso, y asi conociendo en la leva del nuevo Regimiento de Voluntarios de Palma que podia ser util con nueva contribucion, se prestó voluntariamente à costear mil sombreros como resulta el numero 4º que acredita un pago; pero quando Dn. Basilio Canut creia haver acreditado hasta un grado de evidencia que la casualidad del nacimiento no es la que hace solamente ciudadanos que el hombre de bien lo es en todo el mundo y que treinta y ocho años de domicilio en esta ciudad, habian acreditado su conducta acepta al Soberano de la Nacion y a los cuerpos Municipal, y del Consulado como se insinuarà despues se ve arrancado del seno de su familia y confundido entre todos los Franceses que habia en la Ysla à consecuencia de la orden que expidió Vuestra Majestad á esta Junta para ponerlos en custodia, y observacion.

No es lugar este para hacer una pintura de los disgustos y amargura que sufrio Canut viendose separado de su familia, y lo que mas afligia su corazon era se expusiese al juicio de un vulgo indiscreto u opinion pero ni aun en este apuro le dejo apagar la contribucion ofrecida y apenas el sentimiento dio lugar a la reflexion puso en manos de nuestro Representante Conde de Ayamans una representacion para vuestra Majestad en la que procuro demostrar que habiendo venido à esta Ysla en el año de 1772 casó con española en 1786 que desde entonces mantiene casa avierta, y poblada: Que en la anterior Guerra de Francia no solo enganchó, y presentó armados á sus expensas dos soldados sino que dio el vestuario para 132 hombres que se alistaron voluntariamente al precio que le costaban los generos en la fabrica, y tratandose de armar un javeque en correo puso siete acciones; esto á mas de las contribuciones extraordinarias que pagó y fueron tales sus servicios que mereció expresase el entonces Capitan General destas Yslas que antes de Nacion Frances era un buen vasallo de su Majestad; resulta del documento 5. Que el consejo pleno y extraordinario en vista destes servicios, y de los informes que precedieron, consultó á S.M. en ___ de Junio de 1795, no debia ser comprendido en la providencia de internacion en el Reyno decretada contra los Franceses, y asi se resolvió por su Majestad mandando continuase en domicilio conforme al documento nº 6: Que á propuesta del Ayuntamiento desta Ciudad fué nombrado por Su Majestad por Real Cédula de 7 de Agosto de 1800 que es la de ereccion deste consulado uno de sus consiliarios, y por otra R. Resolucion subministro de uno de los consules segun el documento nº 7. que si con arreglo à las leyes de la Nacion el acto de naturalizacion de un extrangero no es otra cosa que admitirle á la participacion de los honores y derechos de los naturales, estaba con mucho fundamento persuadido Canut se le tenia por tal. Por ultimo manifestó otros cargos obtenidos en el antiguo Consulado en la Casa de la Misericordia, y distinciones que se omiten para no abusar la paciencia de V.M.

Este digno representante de V.M. llenó sus deveres remitiendo la exposicion é informando segun noticias favorablemente, y aunque ha obtenido libertad que aprecia aunque sin el menor gravamen se le ha restituido á su casa y comercio y aunque en este caso mas que en otro ha conocido el dulce y unico placer de que todo el pueblo haya hecho justicia (sic) aun probida, no esta satisfecho su corazon mientras no se le naturalice y por lo mismo, recurre de nuevo á la V. piedad para obtener el apreciable nombre de Español. En cuyo concepto se tenia por la dicha declaracion citada à consulta del Consejo, y por los oficios publicos que habia obtenido. Para conseguir este objeto no existiendo en el día vuestra Suprema Camara, cree D. Basilio Canut, debe dirigirse á V.M. para y previos los informes de vuestro Acuerdo desta Ysla en el caso de no considerar suficientes los documentos que se acompañan á esta humilde representacion, se sirva concederle V. Gracia de naturalizacion.

Los servicios que se acaban de insinuar su residencia por espacio de tantos años en la Ysla, matrimonio con española, la resolucion à consulta del Consejo y su empleo por el Augusto Padre de V.M. encargos no solo publicos sino con exercicio de jurisdiccion, no duda el recurrente inclinaran el animo de V.M. en favor de su solicitud. Y en atencion.

A V. M. humildemente Suplica se sirva mandar se expidan las ordenes oportunas al Real Acuerdo de vuestra Audiencia en esta Ysla para que el suplicante se le tenga por naturalizado en los

dominios de España, y que como á tal se le guarden,y hagan guardar los privilegios extensiones que corresponden a los Españoles. Gracia que espera recibir de la inmutable piedad de vuestra Majestad, cuya vida conserve Dios muchos años. Palma diez y seis de Mayo de mil ochocientos y nueve = Señor A los Reales pies de vuestra majestad humildemente Suplica = Basilio Canut=*

FUENTE: A.R.A. Exp. nº 9. 1809. ARM.

Documento 6

Reservada

Muy Señor mio: No puedo dispensarme de comunicar á V.S. que D. Josef Eymar que regresará á Mahon con un Bergantin que ha comprado aqui el v. Bartholome Escudero pronto á hacerse á la vela me ha ocasionado muchos disgustos por mi conducta y parcialidades á favor de los Franceses.Desde el momento que llegó á Biserta empezó por denunciar las noticias favorables á los Españoles escribiendo directamente á este Consul de Francia. Esta baxa, como generalmente todas estas gentes se interesan muchísimo á la justa causa que defiende nuestra Nacion; y es igualmente muy conveniente para sostenerme en su espiritu y obtener condescendencias, de hacerle conocer que la España triunfará de sus enemigos y opresores. Por este motivo, la diversion que causaron los diversos avisos que comunicó Eymar á los Franceses, me hicieron considerar por sospechoso en las noticias favorables que en aquella epoca tenia del destroz de la armada de Dupont, y capitulacion de Junot en el Portugal. Y igualmente no debo ocultar á V.S. que por su medio podrán recibir continuamente estos sus amigos, avisos y cartas con las embarcaciones que lleguen de Mahon. Este (es) y el modo de obrar tan impolitico de Eymar. Reservadamente se lo participo a V.S. con solo el fin de suplicarle disimular en parte su imprudencia y no hacer otro uso de esta mi carta privada que el procurar de impedir que los partidarios franceses en esta Ysla no tengan la facilidad de escribir á estos con las embarcaciones que lleguen á Tunes Españolas y evitar asi que se comuniquen avisos parciales, y siempre directos á contrariar los heroycos sucesos de nuestra Patria= Para lograrlo seria conveniente si lo aprueba V.S. de dar orden á todos los patrones que despachen para Tunes de no admitir ninguna carta sin la condicion expresa de entregarlas al Consul á su llegada en esta, quien cuidara de repartirlas á sus dueños respectivos. Asi se practica aqui en los demas consulados, y de esta manera tambien se evita que no sean extraviadas las cartas como sucede con frecuencia en Tunes sino se valen los consules de semejantes precauciones = Ruego á V.S. de valerse de mi con igual franqueza de la que tengo el honor de escribirle para darme sus ordenes en cuanto me crea util para servirle en este pais bajo la segura inteligencia que las apreciaré infinito; y con tan lisongera esperanza quedo rogando á Dios guarde á V.S. m.a. Á Tunes 23 de Enero de 1809.-B.l.m. de V.S. su mas atento seguro servidor = Arnaldo Aler = Sr Comandante Militar y Político de la Ysla de Menorca= es copia.

FUENTE. X-845-1.1809. AGCIM.

Documento 7

Relacion de los -yndividuos no militares que existen oy dia de la fecha reclusos en los Destinos que a continuacion se expresan

Quartel de Milicias: Pedro Pablo Delmos,Raimundo Viot

Santo Domingo: Basilio Canut

San Francisco de Paula: Jayme Morens,Francisco Dorbek, Frco. Dexan,Luis Marti,Juan Bayrés, Juan Bta. Dorbek,Frco. Casterchan, Antonio Bocayro, Ant. Amoros, Gmo. Font, Andres Juliet, Juan Sabrofin, Josef Junquet, Lorenzo Borel, Bmé Blan,Juan Blan, Esteban Besiery, Pedro Dupuy, Nicolás Camur, Josef Constant.

Combento del Carmen: D. Carlos Magno.

*

Los documentos que cita el texto (1, 2, ...) se refieren a los comprobantes que aquí no se publican.

Combeno del Sto.Espiritu: Antonio Eymar, Luis Lartiga, Luis Gosiñol, Antonio Dalpés, Antonio Borel,Frco. Briñol.

Combeno de Sn Agustín: Luis Meyruis. Antonio Canut.

Combeno de la Merced: Antonio Aleman, Simon Reynos, Lorenzo Riutort, Juan Moisen.**

FUENTE: X-845.(Doc. acreditativos de 1 abril).1809.AGCIM

Documento 8

Relación de los sargentos, cabos y soldados Emigrados Franceses que existen hoy día de la fecha en esta Plaza, reclusos en los Destinos que a continuacion se citan

Sargento 1º Pedro Florence

Individuo Francisco Poquet

Ind. Dionisio Elerge

Cabos: Matheo Buison (1º), Alexandro Belrrose (2º).

Soldado: Juan Jugla.

Ind.: Andres Descamps, Juan Bta. Piló, Francisco Leonart, Guaberique Llaona, Luis Bruyère, Bartholome Martin, Antonio Valdor***

FUENTE: X-845. (31 marzo 1809). AGCIM.

Documento 9

Lista de los franceses que se hallan custodiados de orden de la Junta Superior de Gobierno de este Reyno en el Quartel nuevo de la Lonja. Josef Jonquet, Luis Gosiñol, Antonio Canut, Luis Meroeis, Antonio Aleman, Antonio Dilpeig, Antonio Eymar (menor), Luis Lantrixa, Nicolas Camus, Pedro Dupui, Franco. Poque, Estevan Beriam, Antº Borel, Cadrich Lleona, Lorenzo Borel, Guillermo Font, Andres Descamp, Antonio Bardón, Francisco Castengar, Antonio Mornos, Franco. Dechaent, Franco. Doblé, Juan Bta. Durbech, Mateo Guion, Juan Bta. Piló, Juan Veyret, Luis de la Combre, Antº Bucayay, Bartte. Blanch, Juan Blanch, Dionisio Clefer, Juan Ricard, Jayme Moren, Andres Sulià, Bartte Marti, Franco. Bermon, Luis Martin, Juan Ducla, Pedro Pablo del May, Simon Renuard, Alexando Belros.****

FUENTE: X-845-1. (1-IV-1809). AGCIM.

Documento 10

Estado que manifiesta los Emigrados Franceses que existen hoy día de la fecha en esta Ysla con expresion de clases, Nombres, haber mensual al que disfrutan, Edad, Estado, Oficio, Patria, Epoca de su venida á España, u Pueblos donde tienen su actual Domicilio. El Marqués de España, el Conde de San Simon, Dn. Claudio Bruyere, Dn. Juan Bta. Valadoux, D. Antonio Colombe, D. Enrique Chauveron, Dn. Josef Santa Croix, D. Gabriel Dengar, el conde de Pelagie, D. Josef Rosteing, D. Juan Beton, D. Maximiliano Laclat, D. Josef Sn. Remy, D. Franco. Llobert, D. Luis Lagrange, D. Josef Peixon, D. Juan Grau, Dn. Josef Vidal, Dn. Luis Lamasilere, Pedro Florence,

**

Se mencionan datos de filiación, domicilio y oficios muy interesantes.

Se añaden datos de filiación y domicilio.

Se mencionan datos de filiación, oficios y empleo, años de residencia, muy interesantes.

Juan Paquer, Dionisio Elerge, Mateo Buson, Alexandro Bellrrose, Andres Descamps, Juan Jugla, Juan Bta. Piló, Franco Leonar, D. Luis Bruyere, Bartolomé Martin, Antonio Baldon.

Además se encontraba D.Carlos Bonnot, fugitivo del castillo de Figueras con pasaporte del general Reding.

FUENTE: X-845-1. (Acta 6-IV-1809). AGCIM

Documento 11

Relacion de ls Yndividuos franceses que residen en esta Plaza hoy dia de la fecha con expresion de Estado, Edad, Oficio y demas que a continuacion se expresa Mercaderes: Antonio Borel, Lorenzo Borel, Juan Blan, Bartolome Blan, Luis Lartigue, Antonio Eymar, Luis Gasaniol, D. Basilio Canut, Antonio Canut (sobrino del anterior), Luis Meirueys.

Diferentes particulares: Juan Bta. Moisen, Esteban Bevia, Pedro Dupuí, Franco. Dechan, Pedro Delmos, Antonio Depeche, Antonio Boucajay, Juan Beyret, Franco. Castigan, Josef Funquet, Dn. Luis Lacomba, D. Lorenzo Riutort, D. Simon Reynoir, Antonio Monrns, Farnco. Dorbek, Juan Bta. Dorbek, Nicolas Camus, Juan Sobrefin, Jayme Morens, Luis Martin, Andres Juliet, Josef Costant, Carlos Magno, Guiellermo Font, Antonio Aleman, Raynaldo Viot, Franco Berniol. *****

FUENTE: X-845-1 (8-IV-1809). AGCIM.

Documento 12

Extracto de las Matriculas de Estrangeros que se formaron en el mes de Febrero con expresion de sus nombres, Patria, de donde son Naturales y el tiempo que estan establecidos en esta Ysla (Menorca).

Juan Fucas, Franco Moliner, Ant.Matias Bubyee, Marco Ant^o Reville, Jacinto Borel, José Duval, Franco. Graus, Juan Bta. Guillot, Juan Girard, Agustin Galem, Juan Pedro Bosa, Juan Suiza, Estevan Mateo, Lorenzo Complot suegro y fam^a, Juan Bta. Grat y fam^a, Luis Costan, Magdalena Biale vda., Lorenzo Biale casado, Benito Biale, Juan Pol, Juan Bta. Antich, Estevan Desclus, José Desclus, Jayme Maynet, Claudio Eymar, Juan Bautista Lautier, Estevan Chepas, Franco Oliver, Bartolome Cherme.

FUENTE: X-844-2. (20-III-1809). AGCIM.

Documento 13

Al muy ilustre señor Dn. Nicolas Sala Provisor y Vicario General de este Obispado etc. etc. etc.

Muy ilustre señor,

Pedro Chrisologo Baretou, Presbitero francés, del departamento de los bajos Pirineos, Obispado de Oloron, con todo el Rendimiento debido á V.S. expone que: El el dia ocho del corriente á las quatro de la tarde, habiendosele por medio de un Eclesiastico de parte de V.S. pedido todos los papeles que tenia, que al instante sin resistencia alguna fueron entregados. fue inmediatamente conducido a esta casa de la congregacion de la Mision, en donde esta sin comunicacion alguna. El expediente sumamente zeloso de su fama, que es el solo bien, que la malicia nunca es una larga persecucion de 22 años, le ha podido quietar, deseoso sobre todo conservarla en una tierra hospitalera, á quien mira ya como a su propia patria, justamente indignada e irritada contra los agravios de la Francia, sospecha que algun rumor pero infundado, habrá dado lugar, á que V.S. haya tomado providencias tan rigurosas, acude á V.S. con toda confianza. Aquí parece preciso un compendio laconico del caracter y historia revolucionaria del expediente, para que V.S. y sus demas jueces tengan algun principio seguro. El expediente se gloria y lisonjea de tener un carcater inflexible á la maldad, conocido como tal desde de los principios del año 1789, sea por su constante oposicion á los principios destructores de la

Cada nombre va seguido de datos de filiación y aún de su vida, concretos e interesantes.

revolucion Francesa, sea por su rehuso á la prestacion de todos los juramentos exigidos, del de la Federacion general, que se renovaba todos los años con fiesta solemne el 14 de julio, del de la libertad y de la igualdad, y sobre *todo del de la constitucion civil del Clero*, Fue así constituido por ese medio el blanco de todos los revolucionarios. Perseguido constantemente con rabia y furor indecible, varias causas le fueron intentadas, y en seguida de ellas, fue encarcelado el 26 de Agosto de 1792, y no salio de sus calabozos y prisiones que el 1 de Marzo de 1798 (sic). En el espacio de seis años todos los tribunales sanguinarios de esos desgraciados tiempos, Criminal, Revolucionario, Commision Militar etc. le sentenciaron. Al fin de todo se le promete un olvido total de sus desvios y pretendidos delitos, la Nacion le presenta su amistad mediante el juramento *de odio á la real dignidad y á la Anarquia, de amor y fidelidad a las leyes de la Republica*; No quiso hacerlo. Entonces es, quando se desespera del todo de la enmienda del expediente y por un decreto solemne se condena á un destierro perpetuo. Arrancado pues por la violencia y la fuerza de su suelo natal, se halla refugiado en el fin de Marzo del expresado año en la capital de Aragon, en donde siempre ha servido hasta 1808 sin otro medio de subsistencia, que la caridad de una Misa diaria que tenia en el Sto. templo del Pilar grangeandose por su conducta regular y mas particularmente por sus opiniones bien pronunciadas en el orden politico el amor y benevolencia de todos los buenos Españoles, como lo puede acreditar por sujetos distinguidos por su patriotismo y demas virtudes, que estan refugiados en esta isla. Notese que todos sus papeles, con todo lo que tenia, se perdieron en la casa que habitaba en la calle del Coso, que en el día 27 de julio de 1808, fue arruinada por una explosion de polvora. Arrestado como francés el día 10 de junio estubo en el castillo de Zaragoza hasta el 25 de noviembre, en que fue conducido al de Alcañiz hasta el 27. Xbre., que salio para el de Mequinenza, y de esta á la villa de Amposta á donde llevo el 5 de Enero de 1809. En los primeros de Febrero siguiente quinientos y mas Franceses sus compañeros y entre ellos nueve sacerdotes, con licencia del excmo. General Reding se marchan á Francia, el expediente preguntado si quiere marcharse, respondió, que mas quiere, estar preso entre los Españoles, que libre entre los Franceses. En varias y repetidas veces se le ha proporcionado medios muy halagueños y atractivos, para regresar á su Patria, y nunca ha querido, prefiriendo siempre á todas las comodidades de la vida, el contento y la paz del alma inalterable en todas las adversidades. El día 4 de Julio de 1810, el exercito Francés se apodera de toda la rivera derecha del Ebro, hasta el Mar. El expediente morando en Amposta, se queda el dia 7 del mismo mes por mision del superior ecclesiastico Encargado del servicio espiritual de la Parroquia del Masdonverge y fue en este lugar que el día 5 de Mayo del presente año, fue preso por una partida de tropa valenciana. Los memoriales que V.S. tiene ya en mano aunque en parte decretados, son todos originales presentados por el mismo Expediente á los exmos. generales Romrè, O'Donell y Lacuesta. En vano desde el instante de su arrestacion ha pedido constantemente, se le tome declaracion, se le forme causa etc.etc., no ha conseguido otra cosa que un destierro á esta isla, sin otro delito, como esta especificado, que el de ser francés, y este delito no se puede negar. Perdone, ilustre Señor, esta molesta narracion, pero grata á un perseguido, cuyas desgracias deben interesar todo corazon sensible. En vista de lo expuesto, el expediente pide encarecidamente á V.S. le tenga en consideracion, espera que los gritos de sus largas desgracias, su total desnudez, y su actual estado, penetrarán las entrañas compasivas de V.S. que en los tesoros de su ingeniosa caridad le proporcionara algunos medios, para hacer soportables sus adversidades, y que su mano bienhechora enjugará las lagrimas que el suplicante vierte en la amargura de su corazon y sumamente agradecido rogara á dios le colme á V.S. de sus bendiciones. Palma en Mallorca el 16 de Agosto 1811. Padro Crisologo Baretou Pro.

FUENTE: X-857. I. IV 49. Año 1811. AGCIM.

Interpretación de las siglas:

AGCIM:	Archivo general del Consell Insular de Mallorca
ARA	Archivo de la Real Audiencia
ARM.	Archivo del Reino de Mallorca
BBMS	Biblioteca Bartolomé March Servera
JSGRM	Junta Suprema Gubernativa de Mallorca
RSEAP	Reral Sociedad Económica de Amigos del Pais (Mallorca).

RESUMEN

Se estudia la situación de los franceses en Mallorca en los primeros años de la guerra de la Independencia (1808-1809). La represión que sufrieron, sus vicisitudes y el drama humano que vivieron. Trata sólo de los franceses no prisioneros de guerra, residentes y refugiados. Se aportan documentos que testifican su vida, sus nombres y la política que se siguió con ellos en Mallorca y en Menorca.

ABSTRACT

A study of the position of the French in Mallorca during the first years of the Independence War (1808-1809). The repression they suffered, their problems and how it affected their day to day living. It only deals with the French, not prisoners of war, that is to say, the inhabitants and the refugees. It is accompanied with documents that verify their lives, their names, and the treatment that they received in Mallorca and Menorca.

LA TEMPORADA 1880-1881 A PALMA: UN GRAN ÈXIT DEL TEATRE EN CATALÀ

JOAN-FERRAN LLORENS LOPEZ

A) INTRODUCCIÓ

La temporada teatral 1880-1881 a Palma és especialment interessant perquè, a més de representar-s'hi algunes peces en català amb intermitència, la Companyia del Teatre Romea hi posà en escena un bon repertori de l'art dramàtic en la nostra llengua. Del gran èxit d'aquesta experiència, en parlà amb molt d'entusiasme la revista *L'Ignorancia*, fins al punt d'assenyalar la necessitat que els autors mallorquins s'animessin a escriure obres teatrals. Aquest esdeveniment ha estat interpretat posteriorment per Gregori Mir com una de les causes del redreçament del teatre mallorquí.¹

He realitzat l'estudi de la temporada prenent com a base les cartelleres i les notícies teatrals aparegudes en el *Diario de Palma* entre l'1 de març de 1880 i el 28 de febrer de 1881. El treball ha estat completat amb totes les notícies sobre la vinguda de la companyia barcelonina esmentada més amunt aparegudes en *L'Ignorancia*.² Després, he intentat omplir tots els buits consultant diverses històries de la literatura i del teatre, i algunes enciclopèdies.³

B) ELS TEATRES I LA SEVA PROGRAMACIÓ

-
- 1 Gregori MIR: *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*, Palma, 1970.
 - 2 *L'Ignorancia* - Nova edició facsímil - Tom I (Números 1 al 80, 21 de juny del 1879 - 25 de desembre del 1880) - Pròleg-comentari per Lluís RIPOLL, Palma, 1970.
 - 3 Francesc CURET: *Història del teatre català*, Barcelona, 1967.
Cayetano Alberto DE LA BARRERA Y LEIRADO: *Catálogo bibliográfico del Teatro antiguo español (desde sus orígenes hasta mediados del siglo XVIII)* - Madrid, 1860.
Diccionario Enciclopédico Plaza y Janés, Barcelona, 1980.
Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-americana, Madrid/Barcelona, diverses edicions.
Xavier FÀBREGAS: *Història del teatre català*, Barcelona, 1978.
Gran Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990.
Josep M. LLOMPART: *La literatura moderna a les illes Balears*, Palma, 1989 (2^a).
Joan MAS I VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986.
M. DE RIQUER, A. COMAS, I. MOLAS: *Història de la literatura catalana*, Barcelona, 1984-1988.
Gaspar SABATER: *De la Casa de las Comedias al Teatro Principal*, Palma, 1982.
Francisco M. TUBINO: *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880.
Jaume VIDAL ALCOVER: *Síntesi d'història de la literatura catalana*, Barcelona, 1980.
Josep YXART: *Entorn de la literatura catalana de la restauració*, Barcelona, 1980.

Els tres locals que protagonitzen la vida teatral de Palma durant la temporada 1880-1881 són el Teatre Principal, el Teatre Circ Balear i el Cafè Liceu Balear. No tenim notícia d'altres locals mallorquins. Només se'ns explica la construcció d'un teatre de barri a l'Hort del ca. La notícia és de dia 17 d'abril de 1880.

1) EI TEATRE PRINCIPAL

L'edifici d'aquest teatre és el més conegut. Era el que tenia els preus més cars. Tot i així, també hi acudia el públic popular. Les notícies del *Diario de Palma* referides a la presència de soldats, a les siulades a alguns actors, a les crítiques als apuntadors i al costum de llençar objectes ho palesen. No sempre comptava amb una audiència suficient i en una ocasió l'empresa va fer una crida exposant que es podrien veure obligats a tancar-lo.⁴

L'únic incident destacable que succeí en aquest teatre durant la temporada que estudiem és que una vegada s'apagaren tots els llums de gas de la sala de l'entrada del teatre, i la gent va haver de sortir-ne amb llumins.⁵ Curiosament l'any següent s'il·luminà per primera vegada amb electricitat.

En el transcurs d'aquests anys, en aquest local es porten a terme els següents actes:

1.1) Una Temporada d'Opera Italiana (28/3/80 - 17/5/80). El seu director era Carolo Mascheroni. Hi intervingué l'actor mallorquí Joan Ordinas, contractat un mes després d'iniciar-se.

La llista de la companyia era:

Signor Carolo Mascheroni (Maestro concertatore é direttore di orchestra); Signora Carolina Ferni (Prima donna soprano dramática); Signora Vicentina Ferni (altra prima donna soprano); Signora Teresina Ferni (prima donna contralto); Signor Giacomo Ferrari (primo tenore dramático); Signor Car. Leone Giraltoni (primo barítono assoluto); Signor Giacomo Cantoni (primo tenore leggiero); Signor Giuseppe Camins (altro primo barítono); Signor Giovanni Tansini (primo basso); Signora Enrichetta Soriano (tiple comprimaria); Signor Francesco Cabrer (basso comprimario); Signor Giuseppe Masip (tenor comprimario); Signor Federico Revilla (mestre de cors); 50 coristes dels dos sexes; 45 professors d'orquestra; 12 ballarines per a les òperes *Aida*, *Forza del Destino* (programada) i *Roberto* (programada); D. Buenaventura Aleu (apuntador); R. Stabilimento Ricordi de Milà -per l'*Aida* i *La Forza del destino*- i T. Huguhet de Barcelona (subministradors de la música); D. Juan Baret i Signor Ascoli de Milán -per l'*Aida*- (vestuaris); F.Roncati de Milán

⁴ *Hoy, que empieza la 5ª decena de abono nos vemos precisados á manifestar á nuestros paisanos, que aquél no corresponde, no ya á las esperanzas que concibiéramos, sino que ni siquiera basta á sufragar los principales gastos de la compañía. Sabido es que en Palma al empezar todas las temporadas de invierno, se nota cierta desanimacion en el Teatro; pero en este año, sea que la estacion retrasara el regreso á la ciudad de muchas familias pudientes y de antiguo abonadas; sea que á dicho retraso se una la natural tendencia de formar juicio de los demás, sea de ello lo que fuere, es lo cierto que el abono es muy mezquino y á continuar de esta manera se ahrà(sic) necesaria una resolucion extrema: cerrar el Teatro. (El Diario de Palma, 26/11/1880, 3)*

⁵ *Al terminar ayer noche la funcion del Teatro principal se apagaron de improviso todas las luces de gas que hay en el salon de entrada. Los concurrentes tuvieron que encender cerillas para salir del coliseo. A pesar de que los dependientes se esforzaban en encender los mechones, no lograron que reapareciese la luz. (El Diario de Palma, 22/4/1880, 3)*

(atrezzista); D. Antonio Bover (perruquer); D. Juan Arades (avisador), i Signor Fiorenzo Turpini (representant de l'Empresa).

Les obres representades van ser:

- *Aida* (Verdi) - Repr. 16/5/80 i 17/5/80 (ària de tenor, a petició del públic). Ref. 17/5/80 i 18/5/80.
- *Faust* (Gounod) - Repr. 13/4/80, 15/4/80, 16/4/80, 18/4/80, 25/4/80, 4/5/80 i 8/5/80 (3r i 4t actes). Ref. 14/4/80, 17/4/80, 19/4/80, 26/4/80, 5/5/80 i 10/5/80.
- *Gli Ugonotti* (Meyerbeer) - Repr. 8/5/80 (1r acte) i 17/5/80 (àries de tenor, a petició del públic). Ref. 10/5/80 i 18/5/80.
- *La Favorita* (Donizetti) - Repr. 7/4/80, 8/4/80, 10/4/80, 20/4/80 i 1/5/80. Ref. 8/4/80, 9/4/80 i 21/4/80.
- *Linda di Chamounix* (Donizetti) - Argument: 3/4/80. Repr. 3/4/80, 4/4/80, 17/4/80, 21/4/80, 28/4/80 i 3/5/80 (2n acte). Ref. 5/4/80, 19/4/80 i 4/5/80.
- *Lucrezia Borgia* (Donizetti) - Repr. 23/4/80, 24/4/80, 29/4/80, 6/5/80, 16/5/80 (a petició del públic), 3/5/80 i 8/5/80 (3r acte). Ref. 24/4/80, 26/4/80, 30/4/80, 4/5/80, 7/5/80, 10/5/80 i 17/5/80.
- *Maria di Rohan* (Donizetti) - Repr. 7/5/80, 10/5/80 i 17/5/80 (3r acte, a petició del públic). Ref. 8/5/80 i 18/5/80.
- *Norma* (Bellini) - Repr. 2/5/80. Ref. 3/5/80.
- *Saffo* (Paccini) - Argument: 30/3/80. Repr. 28/3/80, 29/3/80, 31/3/80, 6/4/80, 9/4/80, 11/4/80, 26/4/80 i 3/5/80 (1r acte). Ref. 30/3/80, 10/4/80, 12/4/80 i 4/5/80.

Quasi totes les crítiques que es feren en *El Diario de Palma* són positives. Tot i així, manifestaren que la primera posada en escena de *La Favorita* sortí malament per manca de preparació i d'assajos (*El Diario de Palma*, 9/4/80 - p.3) i que la representació de *Norma* no passà de regular (*E.D.P.* 3/5/80 - p.3). Per altra banda, les obres amb més bona crítica són *Lucrezia Borgia*, *Saffo*, *Linda* i *Gli Ugonotti*. Pel que fa als actors, són Giraldoni, Carolina Ferni, J. Ordinas i Cantoni. Durant la temporada hi hagué diverses indisposicions en algunes actuacions: Giraldoni (9/4/80), Ordinas (14/4/80) i Ferrari (21/4/80).

1.2) Una temporada de teatre dramàtic (16/10/80 - 28/2/81). La companyia ja havia actuat al mateix local l'any anterior.

Alfredo Maza (primer actor i director de la companyia); Emilia Llorente (primera actriu); Luis Cubas (primer actor i director del gènere còmic); Emilia Domínguez (altra primera actriu i primera del gènere còmic); Adelaida Zapatero (característica); Dolores Francesconi (primera dama jove); Matilde Val (segona dama jove i graciosa); Asunción Acedo, Mariquita Jesús i Julia Val (actrius); Pedro Riutort (primer galant jove); Francisco Peluzzo (primer actor de caràcter); Rafael Gomila (altre primer galant jove); José Pérez (segon galant); Juan Balaguer (primer galant jove còmic); Leopoldo Miquel (característic); Bartolomé Sastre (altre segon galant); Fernando Cubas, Alberto Guerrero i Antonio Hidalgo (partiquins); José Cruz i Eduardo Martínez (apuntadors); José Capó (director d'orquestra); Pedro Llorens (pintor escendògraf); José Plá (maquinista); Vicente Capó (guarda-roba i

encarregat de la sastreria); Antonio Bover (perruquer); Bernardo Cano (pirotècnic); Juan Arades (avisador), i Tomás Vidal (representant de l'Empresa).

Les obres representades foren:

- *L'abadia de Castro* (Isidoro Gil y Baus) - Drama en 7 actes adaptat del francès - Repr. 12/12/80 - Ref. 13/12/80.
- *Acertar por carambola* (Idelfonso Antonio Bermejo) - Comèdia en un acte - Repr. 23/10/80.
- *Al que no está hecho a bragas...* (Antonio Echevarría) - Adaptació d'una obra francesa. Comèdia còmica en un acte - Repr. 24/11/80 i 28/12/80.
- *A Madrid me vuelvo* (Manuel Bretón de los Herreros) - Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 8/11/80 i 9/12/80 - Ref. 9/11/80.
- *El amante prestado* (Manuel Bretón de los Herreros) - Adaptació d'una obra francesa. Comèdia en un acte - Repr. 9/12/80 i 12/1/81.
- *El amor y el interés* (Luis Mariano Larra) - Comèdia en tres actes - Repr. 9/11/80 i 4/1/81 - Ref. 10/11/80 i 5/1/81.
- *¡Angela!* (Manuel Tamayo y Baus "Joaquín Estébanez") - Drama en 5 actes - Repr. 14/11/80 - Ref. 15/11/80.
- *A sangre y fuego* (Mariano Pina Domínguez) - Peça en un acte - Repr. 21/1/81, 22/1/81 i 27/1/81 - Ref. 22/1/81 i 28/1/81.
- *A un cobarde otro mayor* (El Estudiante) - Traduïda del francès. Peça còmica en un acte - Repr. 10/1/81.
- *Ayudar...a caer* (Eduardo Sánchez de Castilla) - Comèdia en un acte. Adaptació d'una obra de Scribe. Repr. 11/12/80.
- *Batalla de damas* (Ramón Luna) - Adaptació. Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 3/12/80 - Ref. 4/12/80.
- *La bola de nieve* (Manuel Tamayo y Baus) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 16/10/80 i 23/11/80. Ref. 18/10/80 i 24/11/80.
- *Bruno el tejedor* (Ventura de la Vega) - Adaptació. Comèdia en dos actes - Repr. 6/12/80 i 5/1/81.
- *Buenas noches Sr. D. Simón* (Luis Olona & Barbieri) - Sarsuela en un acte - Repr. 18/1/81, 23/1/81, 8/2/81, 9/2/81 i 27/2/81 - Ref. 19/1/81, 24/1/81, 9/2/81 i 10/2/81.
- *Cada oveja con su pareja* (Ventura de la Vega) - Comèdia en tres actes - Repr. 15/2/81 i 16/2/81. Ref. 16/2/81.
- *Cambio de vía* (Ramón Marsal) - Comèdia còmica en un acte i en vers. Repr. 16/12/80, 31/12/80 i 16/2/81. Ref. 17/12/80.
- *La campana de la Almudaina* (Joan Palou i Coll) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 7/12/80, 8/12/80, 26/12/80 i 24/2/80 - Ref. 9/12/80, 28/12/80, 25/2/81.
- *El campanero de San Pablo* (N.I.) - Drama en quatre actes i un pròleg - Repr. 1/1/81.
- *La carcajada* (Isidoro Gil y Baus) - Drama en tres actes adaptat del francès - Repr. 7/11/80, 24/11/80 i 12/12/80. Ref. 8/11/80.
- *La casa de campo* (N.I.) - "Juguete cómico" en un acte - Repr. 11/1/81 i 14/1/81. Ref. 12/1/81.

- *Una casa sin comedor* (J. Nombela) - Adaptació. Comèdia en un acte - Repr. 23/12/80 i 28/12/80.
- *¡Cáscaras!* (Manuel Vicente Noguera) - Comèdia en un acte adaptada del francès - Repr. 26/10/80 (estrena) - Ref. 27/10/80.
- *Las citas* (N.I.) - Comèdia en tres (un ?) actes i en prosa. Repr. 15/11/80, 26/11/80 i 5/1/81.
- *Una coincidencia alfabética* (Rafael María Liern) - Comèdia en un acte - Repr. 30/12/80 i 5/2/81.
- *Cómo empieza y cómo acaba* (José Echegaray) - Drama tràgic en tres actes i en vers - Repr. 29/11/80.
- *Como pez en el agua* (N.I.) - Escenes de la vida íntima - Repr. 22/2/81.
- *Las cuatro esquinas* (Mariano Pina Domínguez) - Adaptació. Comèdia en un acte - Repr. 23/11/80 i 14/12/80. Ref. 24/11/80.
- *Cuerdos y locos* (Ramón Campoamor) - Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 16/12/80. Ref. 17/12/80.
- *El cura de aldea* (Enrique Pérez Escrich) - Drama - Repr. 28/11/80. Ref. 29/11/80.
- *Dalila* (N.I.) - Drama en tres actes (sis quadres). Adaptació del francès d'una obra d'Octavi Feuillet. Repr. 8/1/81 (estrena), 9/1/81, 28/1/81 i 22/2/81. Ref. 10/1/81 i 29/1/81.
- *Dar en el blanco* (Mariano Pina Domínguez) - Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 23/10/80 i 12/1/81.
- *Una de tantas* (Manuel Bretón de los Herreros) - Comèdia en un acte - Repr. 21/1/81 i 22/1/81. Ref. 22/1/81.
- *Deuda de sangre* (José Velázquez y Sánchez) - Quadre dramàtic en vers - Repr. 1/2/81 - Ref. 3/2/81.
- *Las diabluras de Perico* (N.I.) - "Apropósito" - Repr. 29/10/80. Ref. 30/10/80.
- *Los dominós blancos* (Navarrete & Pina Domínguez) - Comèdia en tres actes adaptada del francès - Repr. 26/11/80. Ref. 27/11/80.
- *Don Francisco de Quevedo* (Eulogio Florentino Sanz) - Drama en quatre actes i en vers. - Repr. 20/10/80. Ref. 21/10/80.
- *Don Juan Tenorio* (José Zorrilla) - Drama en set actes i en vers. - Repr. 2/11/80, 3/11/80, 21/11/80 i 28/12/80 (3r acte).
- *Don Tomás* (Narciso Serra) - Repr. 13/11/80 i 9/2/81. Ref. 10/2/81.
- *Los dos sordos* (Narciso de la Escosura) - Comèdia en un acte - Repr. 28/10/80, 17/11/80 i 15/2/81. Ref. 16/2/81.
- *Un drama nuevo* (Joaquín Estébanez= Manuel Tamayo y Baus) - Drama en tres actes. Repr. 12/2/81 i 21/2/81. Ref. 14/2/81 i 22/2/81.
- *E.H.* (Mariano Pina Domínguez) - Comèdia en un acte - Repr. 28/2/81.
- *El ejemplo* (Francisco Pérez Echevarría & Antonio Gil de Santibáñez) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 10/11/80 (estrena) - Ref. 11/11/80.
- *En el puño de la espada* (José Echegaray) - Drama tràgic en tres actes. - Repr. 27/12/80. Ref. 28/12/80.

- *En la cara está la edad* (José de Olona) - Peça en un acte - Repr. 21/10/80 i 4/12/80. Ref. 22/10/80.
- *En perpetua agonía* (Salvador Lastras) - "Juguete cómico" en un acte - Repr. 7/12/80, 29/12/80 i 23/1/81. Ref. 30/12/80 i 24/1/81.
- *El esclavo de su culpa* (Juan A. Cavestany) - Comèdia en tres actes i en vers. - Repr. 22/11/80 i 3/1/81. Ref. 4/1/81.
- *La escuela de las coquetas* (Ventura de la Vega) - Comèdia en tres actes. Adaptació. - Repr. 8/2/81. Ref. 9/2/81.
- *La esposa del vengador* (José Echegaray) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 15/12/80.
- *Los estanqueros aéreos* (N.I.) - Sarsuela bufa en un acte - Repr. 11/2/81, 17/2/81 (amb algunes peces suprimides per la indisposició d'una artista). Ref. 12/2/81 i 18/2/81.
- *La familia improvisada* (Ventura de la Vega) - Comèdia en un acte. Adaptació d'una obra francesa de Scribe i de Mallerville. El títol original és *La famille du Baron*. Repr. 16/10/80 i 12/11/80. Ref. 18/10/80 i 13/11/80.
- *La fe perdida* (Francisco Botella) - Comèdia en un acte. - Repr. 9/11/80.
- *La feria de las mujeres* (José Marco) - Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 1/2/81 i 14/2/81. Ref. 3/2/81.
- *Fiarse del porvenir* (Tomás Rodríguez Rubí) - Comèdia en quatre actes i en vers. - Repr. 28/12/80, 29/12/80 i 7/1/81. Ref. 30/12/80.
- *El fogón y el ministerio* (Mariano Pina Domínguez) - "Juguete cómico" en un acte i en prosa. - Repr. 6/11/80 i 18/12/80.
- *García del Castañar* (Fernando de Rojas) - Drama en tres actes. Repr. 17/10/80 i 6/12/80.
- *Las gracias de Gedeón* (Ramón Navarrete) - "Juguete cómico" en un acte. - Repr. 19/10/80.
- *Guillermo Tell* (Antonio Gil de Zárate) - Drama en quatre actes i en vers. - Repr. 18/2/81.
- *Guzmán el Bueno* (Antonio Gil de Zárate) - Drama en quatre actes i en vers. - Repr. 13/12/80.
- *L'hereu* (Retés & Echevarría) - En català només té el títol. - Repr. 28/2/81.
- *Los hijos de Eduardo* (N.I.) - Drama adaptat - Repr. 25/12/80. Ref. 28/12/80.
- *El hombre del mundo* (Ventura de la Vega) - Comèdia en quatre actes i en vers - Repr. 28/10/80 i 19/2/81. Ref. 29/10/80.
- *Honar padre y madre* (Juan José Herranz) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 27/10/80 i 14/12/80. Ref. 28/10/80.
- *Un huésped de otro mundo* (Narciso Serra) - Comèdia en un acte. - Repr. 17/12/80.
- *Una idea feliz* (José Robles Postigo) - Peça còmica en un acte adaptada del francès - Repr. 27/10/80 i 1/12/80. Ref. 28/10/80.
- *Inocencia* (Miguel Echegaray) - Comèdia en tres actes i en vers. Repr. 23/12/80, 23/1/81 (a petició del públic) - Ref. 24/1/81.

- *El jorobado* (Juan Belza) - Adaptació. Drama en quatre actes i un pròleg (11 quadres) - Repr. 19/12/80 i 20/12/80. Ref. 20/12/80 i 21/12/80.
- *Jugar por tabla* (Hartzenbusch, Valladares & Rosell) - Comèdia en tres actes i en vers. - Repr. 18/11/80. Ref. 19/11/80.
- *Los laureles de un poeta* (Leopoldo Cano y Masas) - Drama en tres actes. - Repr. 20/11/80, 21/11/80 i 10/1/81. Ref. 22/11/80.
- *La levita* (Enrique Gaspar) - Comèdia en tres actes i en vers. - Repr. 11/11/80, 16/11/80 i 13/1/81. Ref. 12/11/80 i 17/11/80.
- *Malas tentaciones* (Luis Olona) - Episodi dramàtic en un acte. Adaptació - Repr. 22/10/80, 27/11/80 i 14/2/81.
- *Mal de ojo* (Rafael Máiquez) - Comèdia en un acte. - Repr. 4/11/80. Ref. 5/11/80.
- *Marcela o ¿a cuál de los tres?* (Manuel Bretón de los Herreros) - Comèdia en tres actes i en vers - Repr. 29/10/80, 31/12/80 i 11/2/81. Ref. 30/10/80 i 12/2/81.
- *Marinos en tierra* (José Sanz Pérez) - Peça còmica en un acte. - Repr. 25/1/81 i 26/1/81. Ref. 26/1/81 i 27/1/81.
- *Mar sin orillas* (José Echegaray) - Drama en tres actes. - Repr. 25/1/81 (estrena), 26/1/81. Ref. 26/1/81 i 27/1/81.
- *Maruja* (Luis Olona) - Sarsuela en un acte. Adaptació. - Repr. 21/10/80 i 5/1/81.
- *Más vale maña que fuerza* (Joaquín Estebáñez= Manuel Tamayo y Baus) - "Proverbio" en un acte. Repr. 13/11/80 i 4/1/81. Ref. 5/1/81.
- *El médico a palos* (Leandro Fernández de Moratín) - Comèdia en tres actes. - Repr. 27/11/80.
- *El miedo guarda la viña* (Eusebio Blasco) - "Proverbio" en tres actes i en prosa. - Repr. 12/11/80 i 22/12/80. Ref. 13/11/80.
- *Mi secretario y yo* (Manuel Bretón de los Herreros) - Comèdia en un acte. Repr. 8/11/80, 10/12/80 i 4/2/81. Ref. 9/11/80 i 11/12/80.
- *Un modelo de suegras* (José Oliver Senra) - "Juguete cómico" en un acte i en vers. - Repr. 25/11/80. Ref. 26/11/80.
- *La mosquita muerta* (Enrique Pérez Escrich) - Comèdia en un acte. - Repr. 18/10/80.
- *El mudo por compromiso* (D.F.B.) - Adaptació. Repr. 13/1/81.
- *La muerte en los labios* (José Echegaray) - Drama en tres actes. - Repr. 29/1/81 (estrena), 31/1/81, 3/2/81, 6/2/81 i 10/2/81. Ref. 31/1/81, 1/2/81 i 7/2/81.
- *Mujer gazmoña y su marido infiel* (Ramón Navarrete) - Comèdia en tres actes. - Repr. 18/10/80 i 17/12/80. Ref. 19/10/80.
- *No la hagas y no la temas* (Eusebio Blasco) - "Proverbio" en dos actes i en prosa. Repr. 25/11/80 (estrena al Teatre Principal) i 30/11/80 - Ref. 26/11/80 i 1/12/80.
- *No más secreto* (Mariano Pina Domínguez) - Comèdia en un acte i en vers. Repr. 11/11/80 i 22/11/80.
- *El nudo gordiano* (Eugenio Sellés) - Drama en vers. Repr. 4/11/80 i 17/11/80. Ref. 5/11/80.

- *La oración de la tarde* (Luis Mariano Larra) - Drama en tres actes. Repr. 24/10/80 i 11/12/80. Ref. 25/10/80.
- *El pañuelo blanco* (Eusebio Blasco) - Comèdia en tres actes - Repr. 19/11/80. Ref. 20/11/80.
- *La payesa de Sarriá* (Luis Eguilaz) - Drama en tres actes i en vers - Repr. 11/1/81. Ref. 12/1/81.
- *Los perros del monte de S. Bernardo* (Ventura de la Vega) - Drama en cinc actes. Adaptació. Repr. 17/1/81, 19/1/81 i 20/1/81. Ref. 18/1/81 i 21/1/81.
- *La piedra de toque* (Eduardo Zamora y Caballero) - Comèdia en tres actes. - Repr. 14/1/81.
- *Los pobres de Madrid* (Manuel Ortiz de Pinedo) - Drama en sis quadres i pròleg. - Repr. 6/1/81 i 24/1/81. Ref. 7/1/81.
- *Por él y por mí* (Ventura de la Vega) - Comèdia en tres actes. Adaptació. - Repr. 10/12/80. Ref. 11/12/80.
- *La primera escapatoria* (Luis Olona) - Comèdia en dos actes. - Repr. 18/1/81. Ref. 19/1/81.
- *El primer indicio* (Ramón Marsal) - "Juguete cómico" en un acte i en vers. Repr. 5/11/80 (estrena al Teatre Principal) i 18/11/80. Ref. 6/11/80.
- *Un protector de bello sexo* (César Romano) - Comèdia en un acte adaptada del francès. Repr. 12/2/81.
- *Lo que vale el talento* (Francisco Pérez Echevarría) - Comèdia en tres actes. - Repr. 19/10/80, 26/10/80 i 30/12/80. Ref. 20/10/80 i 27/10/80.
- *Lo que sobra a mi mujer* (Ramón Valladares y Saavedra) - Comèdia còmica en un acte. - Repr. 22/12/80 i 27/12/80.
- *¿Quién seré yo?* (N.I.) - Repr. 8/12/80. Ref. 9/12/80.
- *Un ramillete y una carta* (Juan Lombia) - Comèdia en dos actes adaptada del francès. - Repr. 21/10/80 i 24/12/80. Ref. 22/10/80.
- *Receta contra las suegras* (Juan Manuel Diana) - Comèdia còmica en un acte. - Repr. 20/11/80 i 2/1/81. Ref. 3/1/81.
- *El registro de policía o las dos huérfanas* (Eduard Vidal i Valenciano) - Drama en 8 actes. - Repr. 25/2/81. Ref. 26/2/81.
- *Roncar despierto* (Emilio Rosales) - Comèdia en un acte adaptada del francès. - Repr. 10/11/80 i 25/11/80.
- *La rosa amarilla* (Eusebio Blasco) - Comèdia en tres actes i en vers. - Repr. 4/2/81 i 6/2/81.
- *La Saboyana o la Gracia de Dios* (Antonio García Gutiérrez) - Adaptació d'una obra francesa. - 2/1/81. Ref. 3/1/81.
- *Sálvese el que pueda* (Enrique Pérez Escrich) - Peça en un acte. - Repr. 16/11/80. Ref. 17/11/80.
- *Servir para algo* (Miguel Echeagaray) - Comèdia en un acte i en vers. - Repr. 19/11/80 (estrena).
- *Sistema homeopático* (Miguel Pastorfido) - Comèdia en un acte. - Repr. 3/12/80. Ref. 4/12/80.
- *Sulliván* (Isidoro Gil & Mariano Carreras y González) - Drama en tres actes adaptat del francès. - Repr. 5/11/80 i 2/2/81. Ref. 6/11/80 i 3/2/81.

- *El tanto por ciento* (Adelardo López de Ayala) - Comèdia en tres actes i en vers. - Repr. 15/11/80. Ref. 16/11/80.
- *El tejado de vidrio* (Adelardo López de Ayala) - Comèdia en vers. - Repr. 1/12/80, 15/1/81 i 23/2/81.
- *Un the dansant* (Enrique Prieto) - Comèdia en un acte. - Repr. 21/1/81, 22/1/81 i 24/2/81. Ref. 22/1/81 i 25/2/81.
- *Un tigre de Bengala* (de Rafael María Liern, segons l'Espasa-Calpe; o de Ramón Valladares y Saavedra, segons el diari) - Repr. 30/11/80 i 15/1/81.
- *El tío Martín o la honradez* (Eduardo Rosales) - Drama en tres actes - Repr. 5/12/80 i 18/12/80. Ref. 6/12/80.
- *El trapero de Madrid* (Juan Lombia) - Drama-espectacle arranjat del francès en 4 actes i un pròleg (11 quadres) - Repr. 30/10/80, 31/10/80 i 21/12/80. Ref. 2/11/80 i 22/12/80.
- *Treinta años o la vida de un jugador* (Manuel María de la Cueva) - Drama en tres actes (sis quadres). Adaptació. - Repr. 7/2/81.
- *Los tres huéspedes burlados* (N.I.) - Peça en un acte. Repr. 24/12/80.
- *El turris burris o la magia por pasatiempo* (N.I.) - Sainet. - Repr. 1/2/81. Ref. 3/2/81.
- *El único ejemplar* (Echegaray) - Comèdia - Repr. 18/1/81 (estrena) - Ref. 19/1/81.
- *Valiente amigo* (Mariano Pina Domínguez) - Comèdia còmica en dos actes. - Repr. 7/11/80, 29/11/80 i 13/12/80.
- *El vecino de enfrente* (Eusebio Blasco) - "Juguete" còmic en un acte. - Repr. 2/12/80, 15/12/80 i 29/1/81.
- *Ya apareció aquello* (N.I.) - Comèdia en un acte. - Repr. 7/1/81.
- *El zapatero y el rey* (segona part)(José Zorrilla) - Drama en quatre actes i en vers. - Repr. 25/10/80. Ref. 26/10/80.

Entre aquest gran nombre d'obres podem destacar una forta presència de drames romàntics i de peces còmiques. Moltes d'aquestes són traduccions o adaptacions del francès. S'ha d'assenyalar que una de les obres que es posaren en escena va ser el drama històric de tema mallorquí *La campana de la Almudaina* de Joan Palou i Coll. Dels autors cal destacar Bretón de los Herreros, Ventura de la Vega, Manuel Tamayo, José Zorrilla i Eduard Vidal.

El dia 11 d'agost de 1880 *El Diario de Palma* reproduí un article publicat en *La Integridad de la Patria* en què s'informava de la mort el 2 d'agost de Juan Eugenio Hartzenbusch, un dels autors representats durant la temporada.

La major part de les crítiques són positives. Així i tot, n'hi ha tres de força negatives. Quan es representa *El tanto por ciento* (15/11/1880) l'articulista digué que l'escenificació era bastant regular per ser una obra tan bona. De la posada en escena de *Sálvese el que pueda* (15/11/1880) se'ns diu que el públic mostrava el seu desagraç. I finalment, davant *Las diabluras de Perico* (29/10/1880), el crític estava d'acord amb el públic que es tractava d'una obra massa immoral.

Pel que fa a les més positives, hi destaquen les següents obres: *Dalila*, *Buenas noches*, *Sr. D. Simón*, *El nudo Gordiano*, *La Carcajada*, *El Ejemplo*, *Los perros del monte de San Bernardo*, *La payesa de Sarrià*, etc.

Quant als actors, els més bons segons el periòdic foren el Sr. Maza, la Sra. Llorente, el Sr. Casañer i Pere Riutort (mallorquí).

1.3) Altres:

- Un acte especial: representació de les obres *Aragón y Castilla* de Federico Fernández San Román i *El padre del hijo de mi mujer* (25/9/80).

Aquestes foren interpretades per membres del Regiment d'Infanteria de Filipines núm. 52 en benefici de les famílies d'uns militars morts a Logronyo.

- Un concert d'Eduard Amigó. (26/5/80)

2) EL TEATRE CIRC BALEAR

Era el segon teatre en importància i estava situat a l'actual Hort del Rei. Aquest local era dirigit a un públic força més popular.

Les programacions d'aquells mesos foren les següents:

2.1) Una temporada de Teatre Català (29/V/80 - 7/VII/80). La companyia era procedent del Teatre Romea de Barcelona. La llista d'aquesta era:

Lleó Fontova (primer actor i director d'escena); Aciscle Soler i Hermenegild Goula (primers actors); Mercè Abella i Concepció Pallardó (primeres actrius); Caterina Fontova i Ferranda Monroig (dones joves); Caterina Planas (característica); Frederic Puentes (primer galant jove); Jaume Martí (primer actor de caràcter); Joaquim Pinós (segon galant); Jaume Torra, Andreu Cazorla, Abelard Planas, Antoni Sala i Ricard Esteve (actors); Francesc Comas i Joan Crivillé (apuntadors); Successors de Malatesta (assentista de vestuari); Eduard Tarascó (atrezzista); Pere Punsati (perruquer), i. Antoni Vallcaneras (armer).

Es van representar les següents obres:

- *A la vora del mar* (1876) - (Frederic Soler) - Comèdia de pescadors. Drama. Repr. 9/6/1880. Ref. 10/6/1880.
- *Als peus de vostè* (1879) - (Miquel M. Palà Marquillas) - "Juguete catalán" - Obra còmica. Repr. 9/6/1880. Ref. 10/6/1880.
- *L'àngel de la guarda* (1872) - (Frederic Soler) - Comèdia de costums en tres actes i en vers. Repr. 11/6/1880. Ref. 12/6/1880).
- *Un barret de pega* - (Pere Pons i Montells) - Comèdia. Repr. 31/5/1880 (estrena a Palma). Ref. 1/6/1880.
- *A bordo i en terra* (1871) - (Josep Mª Arnau) - Obra còmica de temàtica marinera. Repr. 12/6/1880.
- *Amar sin dejarse amar*. (en castellà) - (Francisco Botella) - "Juguete". Repr. 4/7/80. Ref. 5/7/80.
- *La casa tranquil·la* (1879) - (Conrad Colomer i Rogés) - Comèdia còmica en tres actes. Repr. 19/6/1880 (estrena) i 28/6/1880. Ref. 21/6/1880 i 30/6/1880.

- *Cel Rogent* - (Eduard Aulés i Garriga) - Comèdia en un acte. Repr. 9/6/1880-Estrena a Palma, 12/6/1880, 21/6/1880 i 7/7/1880. Ref. 10/6/1880, 22/6/1880 i 8/7/1880.
- *La clau de casa* - (N.1.) - Drama en tres actes i en vers. Repr. 4/7/1880. Ref. 5/7/1880.
- *Cofis i mofis* (1879) - (Josep Feliu i Codina) - Teatre de restauració. Comèdia en tres actes. Repr. 29/5/1880 (estrena). Ref. 31/5/1880.
- *Lo collaret de perles* - (Frederic Soler) - Drama en tres actes i en vers. Repr. 5/7/1880. Ref. 6/7/1880.
- *Lo contramestre* (1878) - (Frederic Soler) - Drama rural en tres actes i en vers. Repr. 27/6/1880 (estrena a Palma) i 29/6/1880. Ref. 30/6/1880.
- *La Creu de la Masia* (1873) - (Frederic Soler & Manuel Lasarte i Rodríguez-Cardoso) - Drama en 3 actes i en vers. Repr. 31/5/1880 (estrena). Ref. 1/6/1880.
- *Cura de moro* - (Frederic Soler) - Comèdia. Repr. 29/5/1880 i 7/7/1880. Ref. 31/5/1880 i 8/7/1880.
- *De Nadal a Sant Esteve* (1878) - (Joan Molas i Casas) - Comèdia en dos actes. Repr. 2/6/1880. Ref. 3/6/1880.
- *La dida* (1872) - (Frederic Soler) - Comèdia en tres actes i en vers. Drama rural. Repr. 13/6/1880 i 26/6/1880. Ref. 14/6/1880 i 30/6/1880).
- *Lo didot* (1876) - (Frederic Soler) - Comèdia en tres actes. Drama rural. Repr. 7/6/1880. Ref. 8/6/1880.
- *Dones!* (1875) - (Josep Mª Arnau) - Comèdia de costums en tres actes. Repr. 18/6/1880 i 23/6/1880.
- *Los egoistes* - (Frederic Soler) - Comèdia en tres actes. Repr. 2/7/1880 (estrena a Palma).
- *Les Esposalles de la Morta* (1879) - (Víctor Balaguer i Cirera) - Tragèdia en tres actes. Drama històric. Repr. 21/6/1880 (estrena a Palma). Ref. 22/6/1880.
- *Lo ferrer de tall* (1874) - (Frederic Soler) - Drama històric d'ambientació medieval en 3 actes i en vers. Repr. 4/6/1880. Ref. 5/6/80.
- *La flor de la Muntanya* (1871) - (Ramon Bordas i Estragués) - Comèdia en tres actes. Repr. 5/6/1880.
- *Lo forn del rei* (1880) - (Frederic Soler) - Drama històric en tres actes. Repr. 20/6/1880 i 24/6/1880. Ref. 21/6/1880.
- *Les joies de la Roser* (1866) - (Frederic Soler) - Obra de la nova etapa de F.Soler. Repr. 30/5/1880. Ref. 31/5/1880.
- *Lo mestre de minyons* (1878) - (Adaptació de F.Soler + Josep Feliu Codina) - Comèdia en un acte. Repr. 2/6/1880. Ref. 3/6/1880.
- *El meu modo de pensar.* - (Conrad Colomer i Rogés) - Repr. 6/7/1880. Ref. 8/7/1880.
- *La mitja taronja* (1868) - (Josep Mª Arnau) - Obra que reflecteix el món de la Catalunya marinera. Repr. 7/6/1880 i 7/7/1880. Ref. 7/6/1880 i 8/7/1880.
- *La pagesa d'Eivissa* (1877) - (Ramon Bordas i Estragués) - Comèdia en tres actes i en vers. Repr. 15/6/1880. Ref. 16/6/1880.

- *Un pollastre eixalat* (1865) - (Josep Mª Arnau) - Peça còmica bilingüe en un acte. Repr. 16/6/1880.
- *La pubilla del Vallès* (1865) - (Josep Mª Arnau) - Comèdia de costums d'ambientació marinera en dos actes. Repr. 25/6/1880.
- *Lo que es veu i el que no es veu*. Repr. 30/5/1880. Ref. 31/5/1880.
- *Lo Ret de la Sila* - (Frederic Soler) - Comèdia en un acte. Repr. 28/6/1880 (estrena a Palma).
- *Lo testament de l'oncle* (1876) - (Joaquim Riera i Beltran) - Comèdia en un acte, pròxima al realisme. Repr. 16/6/1880.
- *Tres i la Maria sola* (1870) - (Narcís Campmany i Pahissa) - Comèdia en un acte. Repr. 25/6/1880 i 7/7/1880. Ref. 8/7/1880.
- *Los tres toms* (1871) - (Narcís Campmany i Pahissa) - Comèdia de costums en un acte. Repr. 19/6/1880. Ref. 21/6/1880.
- *Lo virolet de Sant Guim* (1869) - (Eduard Vidal i Valenciano) - Comèdia en un acte i en vers. Sainet. Repr. 15/6/1880. Ref. 16/6/1880.

Dels autors representats, en podem destacar Frederic Soler "Serafí Pitarra", que aporta una gran quantitat d'obres. El corrent més abundant és l'obra còmica de tema costumista. També hi trobam alguns drames romàntics. Entre aquests s'ha de citar *Les Esposalles de la Morta* de Víctor Balaguer, estrenada a Palma durant la temporada.

S'ha d'assenyalar que cada divendres ("Dia de Moda") es repartien als espectadors exemplars del periòdic *El Teatro Catalán* que contenia el programa de la funció corresponent acompanyat de poemes en català i en castellà. En total se'n lliuraren 5 números. Entre les composicions publicades n'hi havia de Frederic Soler i de Bartomeu Ferrà.

L'èxit d'aquesta companyia va ser important. Ja abans de fer cap representació *El Diario de Palma* donava l'enhorabona a l'empresa del Teatre Circ Balear per la bona idea de contractar-la.⁶ Actuació rere actuació els elogis en el diari anaven creixent. S'hi destaca la bona direcció de Lleó Fontova, i es diu que va ser una de les millors companyies que havien actuat a la ciutat.⁷ Si aquestes crítiques són molt positives, més ho són les que apareguren

⁶ *La Empresa que ha tomado à su cargo este ameno local, tiene el gusto de participar al público que no omitiendo sacrificios de ninguna especie y venciendo dificultades sin número, ha logrado contratar la celebrada y notable Compañía que en el Teatro Catalán, instalado en el Romea de Barcelona, para dar un reducido número de funciones, á fin de que una capital de primera importancia como Palma pueda juzgar de las notabilidades artísticas y literarias de primer orden, que forman el núcleo del naciente y ya celebre Teatro Catalan.*

Después de estas breves líneas que no componen elogio sino merecida justicia al mérito de las obras, y à las especiales cualidades de los artistas, réstale tan sólo a la Empresa aguardar el fallo de tan ilustrado público y detallar el numeroso personal de la Compañía, los títulos del vasto repertorio con que cuenta y las condiciones de abono.(...) (El Diario de Palma, 29/5/1880, 3).

⁷ *Los artistas de la compañía catalana que trabaja en el teatro del Circo de esta capital, están dando todos los días pruebas de su talento artístico. La acertada direccion del Sr. Fontova, contribuye sin duda á que cada cual deje muy bien colocada la justa fama de que venía precedido. (...) (El Diario de Palma, 30/6/1880, 2).*

Esta noche tendrá lugar en el teatro del Circo Balear la funcion de despedida de la compañía catalana, la cual se embarcará mañana en el vapor-correo de Valencia. De esperar es que muchos vayan hoy á aplaudir por última vez á tan distinguidos artistas, á quienes felicitamos por los triunfos que han alcanzado durante su permanencia en esta ciudad. (El Diario de Palma, 7/7/1880, 3).

(...) Con esta funcion dio fin la temporada, á la que puede calificarse de amena por la buena eleccion de las obras dramáticas y por el mérito de los señores artistas. Sin duda ha sido la compañía catalana sino la mejor, una de las mejores que hemos visto en Palma. (El Diario de Palma, 8/7/1880, 3).

a *L'Ignorancia*. Un d'aquests articles ve signat per Pere Mateu, però els altres vénen sense cap nom ni pseudònim dins la secció *Xeremies*. Segons sembla, emperò, segurament tots són del mateix autor, ja que en el firmat se'ns diu que "*Més envant, si Déu vòl, en tornarém parlat*", i a més en els quatre escrits es pot detectar el mateix entusiasme. En aquests articles, al mateix temps que es lloa el grup teatral, s'intenta animar els autors mallorquins perquè escriguin obres de teatre. Possiblement darrere del pseudònim de *Pere Mateu* hi ha Mateu Obrador o Pere d'Alcàntara Penya, o bé una col.laboració de tots dos.⁸ Gregori Mir opina que la vinguda de la Companyia Catalana a Mallorca fou un dels factors, tot i que no el més important, que possibilitaren la creació d'un teatre mallorquí.⁹

8 SA COMPANIA CATALANA

De dissapte passat ensá, torna está ubèrt es Teatro-Circo de s'Hort del Rey, y hey dona funcions de comèdia sa compania catalana que dirigeix En Lleó Fontova.

Ja sabeu qui dich: aquella compania que en s'hivèrn sòl funcioná en es Teatro Romea de Barcelona; que estrena casi totes ses millós comèdies y dramas que en catalá s'escriuen, y que se compòn d'un floret de bons actors que saben lo qu'es trabajá conforme.

Aquesta es sa compania qu'are tenim aquí. ¿No l'heu vista funcioná? Ydò, anauhí qualsevòl vespre á véurela, y no vos ne pediréu (sic).

Còp de bossa no mata. Mitja pesseta vos costará si anau á sa 'grada;' però vos aconsey que n'avorrigueu altra mitja y compreu també, ademés de s'entrada, una 'lluneta' de ses primeres files, perque de lluñy no'u sènten bé. Es Circo té males condicions d'axò que diuen 'acústiques', (no sé si heu he dit bé;) y ses veus se pèrden molt.

Segons es vòstro gust, heu de triá es dia. Si vos agrada una funció sèria, anauhí quant fassen 'Lo Ferrer de Tall', ó 'Las Joyas de la Roser', ó 'La Creu de la Masía'. Si voleu fé un panxó de riure, però d'aquells, anauhí á veure 'Cofis y Mofis' ó 'L'Angel de la Guarda'; y si vos agrada un pòch de tot, no hi fasséu falta es dia qu'anunciarán 'La Dida'.

Ja m'en tornaréu respòsta, y me direu si En Fontova es ó no un des primés actors d'Espanya; si n'hi ha molts que guaïn á n'En Soler per presentá 'tipos' perfects; si heu vists molts de galants joves còm en Goula y en Fuentes; si ses 'dames' joves y veves saben fé es séus papés conforme's requereix; y amb una paraula, si aquesta compania es ó no es una de ses millós y més dignes d'essé aplaudides, entre tantes còm s'en passetjan.

Més envant, si Déu vòl, en tornarém parlat.

PERE MATEU. (*L'Ignorancia*, 51, 5/6/1880, 3)

Ses funcions que dona en es Circo sa Compania catalana van per ara de lo milló. Cada nit hey ha funció nòva, y es públich no's cansa d'aplaudí ets actors y especialment en Fontova, que té trassa de presentá uns 'tipos' de jay, que no déxan rès que desitjá.

¡Llástima qu'es poetes mallorquins no s'animin, i fassen representá qualque comèdia de cohita pròpia!

Mos n'alegrariam de veureu. (L'Ignorancia, 53.,19/6/1880, 4)

Vaja! no digueu que no sia un gust aná á n'es Circo, á veure ses comèdies qu'hey fa sa Compania catalana.

Casi cada nit hey ha funció nòva: talment sembla qu'En Fontova y es séus companys en ténen una de comèdia per cada dia de l'añy. Y lo milló es que les representan totes, una bé y s'altre milló.

Ja está dit: qui no va á n'es Circo, algun diumenje ó festa, ó qualque dia entre setmana, no es homo de gust. Y axò va dit amb tota imparcialidat, i no per obligada alabansa ni per fé la barbeta á ningú. Consti que L'IGNORANCIA no reb de s'empresa, entrada ni cadira. (L'Ignorancia, 54, 26/6/1880).

Sa compania catalana de comèdies que tant ha agradat, y amb motiu, s'en es anada aquests dies á València.

Que no sia es derré pich que venga, si convé. Lo qu'es á nòltros mos agrada ferm. Actors còm aquells no s'en tròban arreu, arreu.

Axí en tenguésem per quant arribás s'hora de doná navement á n'es teatro mallorquí.

De més verdes s'en maduran. (L'Ignorancia, 56, 10/7/1880).

- 9 *Una de les causes que feren possible aquest redreçament del nostre teatre fou la vinguda dins l'espai de pocs anys, de dues companyies de Barcelona que representaven obres en català. El "Teatro-Circo Balear" va omplir de gom a gom la sala, animant els nostres intel.lectuals a creure possible un teatre en la nostra llengua. Aquesta tímida transferència teatral amb el Principat, però, no fou suficientment profunda per a arrelar en un costum, sinó més aviat escadussera. L'intercanvi es va donar dins un altre nivell: la lectura de les obres dels autors catalans i valencians. A la llibreria ciutadana de M.Borràs, que es deia "La Casita de Madera", situada a la "Cuesta del Teatro" eren venuts, a final de segle, més de dos-cents títols d'obres valencianes, barcelonines i mallorquines. El full de propaganda dóna a entendre que hi havia companyies d'aficionats que no sols estrenaven obres dels autors mallorquins, sinó també dels peninsulars. A nivell popular, doncs, podem parlar d'una vertadera, encara que incompleta, transferència teatral amb la resta de la comunitat catalana. Gregori MIR: *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*, 56-57.*

Les úniques crítiques negatives que trobam en *El Diario de Palma* fan referència als horaris. Dia 31 de maig i dia 7 de juny el periòdic es queixa que les funcions acabin tard, i proposa la puntualitat a l'hora de començar i l'acurçament dels intermedis. De les obres representades, les que tenen més bona crítica són *Cel Rogent* d'Eduard Aulés i les obres de Frederic Soler en general.

De tots els actors destacà, així com també hem pogut llegir en alguns dels textos transcrits, el director-actor de la companyia, Lleó Fontova. Aquest home ja gaudia d'una gran fama quan el grup vingué a Mallorca. Anys després aquest reconeixement públic va continuar creixent. Josep Yxart¹⁰ va destacar els tres aspectes més importants de Fontova: la popularitat, l'espontaneïtat i la naturalitat.

Cal afegir que el dia 25 de juny *El Diario de Palma* va fer públic l'anunci del certamen literari organitzat per la Societat Julià Romea de Barcelona. En aquest certamen es premiaven obres dramàtiques, estudis sobre J. Romea o el teatre en general, obres musicals i poemes dedicats a J. Romea. La llengua de les proses havia de ser el castellà, mentre que les obres teatrals i els poemes podien ser en català o en castellà.

2.2) Algunes obres interpretades per la Secció d'afecionats de la Societat Dramàtica (19/9/1880 i 3/10/1880).

Aquesta secció va posar en escena dues funcions, la primera de les quals es va fer en motiu del natalici de la infanta Maria de les Mercès. Les representacions teatrals van anar acompanyades de balls, per acabar d'entretenir.

- *La campana de la Almudaina* (1859) - (Joan Palou i Coll). Drama en tres actes i en vers. Repr. 19/9/1880. Ref. 20/9/1880.
- *Don Juan de Serrallonga o los bandidos de las Guillertas*. (Víctor Balaguer). Repr. 3/10/1880. Ref. 4/10/1880.
- *Un pollastre eixalat* (1865) (Josep Mª Arnau)- Peça còmica bilingüe en un acte. Repr. 19/9/1880.

Com podem observar, es tracta d'una peça còmica bilingüe i de dues obres romàntiques en castellà de tema català.

2.3) Altres obres (26/9/1880 - 14/11/1880).

Aquestes obres, suposam que foren interpretades per la Companyia del Teatre Circ Balear. Es posaren en escena quasi cada diumenge entre els dies 26 de setembre i 14 de novembre de 1880. Representaren sobretot drames romàntics en castellà i costumisme còmic en català.

En català:

- *A l'altre món* (1865) - (Josep Mª Arnau) - Comèdia bilingüe en dos actes. Repr. 26/9/1880.

¹⁰ Josep YXART: "Discurs llegit en la vetllada de la Lliga de Catalunya del 15 de gener de 1891", *Entorn de la literatura catalana de la restauració*, Barcelona, 1980.

- *Coses de l'oncle!* (1866) - (Frederic Soler) - Peça còmica. Comèdia urbana. Repr. 24/10/1880.
- *Les tres alegries de l'home* - (Josep Mª Arnau) - Peça còmica en un acte i en vers. Repr. 14/11/1880. Ref. 15/11/1880.
- *La vida a l'encant* (1866)- (Conrad Roure "Pau Bunyegas") - Peça còmica. Repr. 17/10/1880.

En castellà:

- *La cabaña de Tom o la esclavitud de los negros* - (Ramón Valladares y Saavedra) - Drama en sis quadres. Repr. 10/10/1880. Ref. 11/10/1880.
- *Don Juan Tenorio* - (José Zorrilla) - Drama en 7 actes i en vers. Repr. 2/11/1880.
- *Guzmán el Bueno* - (Antonio Gil de Zárate) - Drama en 4 actes i en vers. Repr. 17/10/1880. Ref. 18/10/1880.
- *Lanuza o el mártir de la libertad* - (Luis Mariano Larra) - Drama en 3 actes i en vers. Repr. 14/11/1880. Ref. 15/11/1880.
- *La noche del viernes santo o el hombre del pueblo* -(Ramón Valladares y Saavedra) - Melodrama en tres actes adaptat del francès. Repr. 24/10/1880.

Totes les funcions anaven acompanyades de balls, de jocs de mans, etc. Per exemple, segons el diari dia 26 de setembre hi havia de prendre part el taumaturg M. Adajuq.

Les millors crítiques són per a les obres *La cabaña de Tom o la esclavitud de los negros* i *Lanuza o el mártir de la libertad*.

2.4) Altres actes:

- Exhibició d'una balena (durant el mes de gener de l'any 1881).
- Organització a càrrec de la Societat "La Mascarita" de sis balls (30/1/1881, 2/2/1881, 13/2/1881,...).
- Altres espectacles d'esbargiment.

3) EL CAFÈ LICEU BALEAR

En aquest cafè-liceu es van representar diverses obres entre el 27/3/1880 i el 9/4/1880. Les obres són tant en català com en castellà. Hi ha moltes sarsueles. En els intermedis es feien boleros i altres entreteniments.

En català:

- Cinc minuts fora del món (1870). (Eduard Aulés i Garriga) - Sarsuela. Repr. 27/3/1880.

- *El diari ho porta* (1870). (Eduard Aulés i Garriga) - Peça còmica. Repr. 1/4/1880.
- *Un pa com unes hòsties* (1866). (Marçal Busquets i Torroja) - Comèdia de costums. Peça en un acte. Repr. 27/3/1880.
- *Patates* - (N.I.) - Peça catalana. Repr. 2/4/1880.

En castellà:

- *El Arcediano de S. Gil* (Pedro Marquina) - Drama. Repr. 3/4/1880.
- *El borracho*. Sainet.(N.I.) - Repr. 3/4/1880 i 9/4/1880.
- *El cuarto mandamiento* (Miguel Pastorfido) - "Moraleja" en un acte. Repr. 27/3/1880 i 9/4/1880.
- *Los dos ciegos* (Luis Olona) - Sarsuela còmica. Repr. 2/4/1880 i 3/4/1880.
- *Los dos currillos* (N.I.) - Sarsuela en un acte. Repr. 9/4/1880.
- *El hombre es débil*. (N.I.) - Sarsuela en un acte. Repr. 1/4/1880 i 2/4/1880.
- *Maruja* (Luis Olona) - Drama-sarsuela en un acte. Adaptació. Repr. 9/4/1880.

C) CONCLUSIONS

Com hem pogut veure, es tracta d'una temporada teatral completíssima. S'han de destacar les actuacions de la companyia d'òpera i la d'Alfredo Maza al Teatre Principal, i la del Romea al Teatre-Circ Balear. Un fet a tenir en compte és que hi ha una gran quantitat d'obres en català. Encara que no se'n fa cap al Teatre Principal, al Teatre-Circ Balear la major part de les obres són en la nostra llengua, i en el Cafè Liceu Balear quasi en són la meitat. Així com hem assenyalat més amunt, el gran èxit de la Companyia de Fontova contribuirà en gran manera a la creació d'un teatre mallorquí modern.

D) ABREVIATURES

Repr.= Representada.

Ref.= Referències (altres).

E.D.P.= *El Diario de Palma*.

N.I.= Autor no identificat.

RESUM

Durant la temporada teatral 1880-1881 es programaren a Palma uns interessantíssims repertoris. Entre aquest destaquen les òperes italianes de la Companyia de Carolo Mascheroni, les obres dramàtiques de la d'Alfredo Maza i, sobretot, les representacions catalanes de la de Lleó Fontova. L'èxit d'aquesta darrera, juntament amb la posada en escena de moltes altres obres en català interpretades per altres companyies fa d'aquesta temporada una fita molt important a l'hora d'entendre l'evolució del teatre en llengua catalana a Mallorca.

ABSTRACT

During the theatre season of 1880-1881 some very interesting repertoires were programmed in Palma. Among these the Italian operas by Carolo Mascheroni's company, the dramatic plays by Alfredo Maza's and specially the Catalan performances by Lleó Fontova's stand out. This last company was very succesful, and moreover many other Catalan plays were performed by other companies. This makes this era a very important point in understanding the evolution of the Catalan theatre in Mallorca.

EL COS ELECTORAL DE PALMA AL SEGLE XIXe (1837 - 1899).

FRANCESC SAEZ I ISERN.

INTRODUCCIÓ

En el llibre *Cien años de Historia de Baleares*, en l'article "Evolucion Económica" de Miquel Alenyar, Bartomeu Barceló i Pere Carles Arnaiz, es diu el següent:

Desde 1838, fecha de la inauguración del primer servicio regular de vapores entre las ciudades de Palma de Mallorca y Barcelona, las Islas Baleares habían iniciado un proceso de apertura de su economía que rompía la autarquía y el aislamiento que hasta entonces las había caracterizado.

Tenim, doncs, un procés de ruptura, i això implica necessàriament contrastos, tensions, moviments polítics i, sobretot, uns protagonistes; protagonistes que amb els seus actes, amb la seva posició econòmica i social i amb els seus interessos polítics, feren Història, a Mallorca en general i a Palma en particular; tal vegada, i com és lògic, no tota, però sí una bona part d'ella i no la manco important.

Aquest treball pretén, doncs, desvetllar alguns d'aquests fets i consegüentment omplir una nova pàgina de la Història de Palma que, a poc a poc, a petites o grans dosis, ens va donant a conèixer un passat, en gran part encara ignorat, que, en el tema i període que tractem, abraça temporalment dues importants etapes del segle XIXe, la que va des de 1837 a 1867 i posteriorment de 1877 a 1886, és a dir, el període en que les Lleis Electorals es feien sota un criteri censatari; i la que abraça la dècada dels 90, o sigui, de 1890 a 1899 i que es va desenvolupar sota una Llei de Sufragi Universal, la de 1890.

Per altra banda, el període de 1868 a 1876, que xapa l'etapa censatària, es deixat de banda, per una part, per la seva pròpia complexitat que el fa mereixedor del seu propi estudi; i per altra, perquè hem considerat que la comparació entre el fets censatari i universal s'assoleix millor utilitzant la Llei Electoral de Sufragi Universal de 1890, a més de permetre'ns establir, encara que a grans trets, la situació amb què finalitza el segle XIXe.

Parlem, doncs, de Lleis Electorals, la qual cosa ens retrotrau a la vida constitucional dels ciutadans de Palma que, com els altres arreu de l'Estat Espanyol durant el segle XIXe, varen veure les seves vides mediatitzades pel caire més o manco liberal de les Constitucions vigents al llarg d'aquest segle.

Una Constitució és, i així hauria de ser sempre, un Codi superior d'ordenament dels principis de la convivència social; per tant és una Llei de marc referencial de la qual emanaran els instruments dinàmics que la completin i la facin operativa.

A Espanya, l'inici de la vida constitucional no va poder ser més esperançador, ja que la nostra primera Constitució, la de 1812, és obertament progressista i per això, i malgrat el seu sistema d'eleccions indirecte,¹ estableix el sufragi universal, que estarà vigent entre 1810-1814 i 1820-1823.

No obstant això, quan definitivament la burgesia liberal ocupa el poder veu amb claredat que el sufragi universal no els garanteix amb absolut la detenció del poder, mentre que un sufragi restringit el qual doni únicament accés als seus membres, els permetrà la tranquil·litat en aquest terreny i en el de les seves consciències democràtiques; i a ell s'apliquen amb esment i prudència, mitjançant un d'aquells instrument dinàmics dels quals parlàvem abans i que és sens dubte el més polític i polititzat de tots; em refereix a la Llei Electoral.

El caràcter manipulador del mencionat tipus de Llei, i utilitzo aquí el seu caràcter interventor sense ànim pejoratiu, no hi ha dubte de que està sempre inclòs per la seva pròpia essència instrumental; no obstant això, durant l'època constitucional censatària aquesta condició es va veure fortament accentuada, ja que, les lleis electorals no tan sols varen servir per a indicar el com i el quan, sinó que la seva principal funció fou la de decidir el qui, és a dir, a quins entre tots els homes espanyols majors d'edat (el vot femení ni es plantejava), se'ls podia concedir el privilegi de participar a una tasca tan seriosa i important com era "el bon govern de la república".²

L'esperit que presidirà i decidirà permanentment l'evolució del pensament censatari, és a dir, el seu fonament filosòfic i real, pot resumir-se amb una sola paraula: PROPIETAT,³ i així en els seus inicis, a l'Estatut Reial de 1834, s'afirma, al plantejar-se la qüestió, el següent:

¹ Quan, mitjançant el seu vot, l'elector pot designar la persona del seu representant, ens trobem davant el sufragi directe; en el cas de que quan voti designi a un altre elector que a la vegada pugui elegir a un altre o al representant final, tenim el sufragi indirecte.

En el cas de la Constitució de Cádiz de 1812, contemplem un exemple de sufragi universal indirecte, ja que, aquí l'elecció comprèn quatre graus:

- * Designació de compromissans de les Juntas Parroquials.
- * Designació d'electors parroquials.
- * Designació d'electors de partit judicial.
- * Elecció de diputats.

Per a més informació veure: Diego SEVILLA ANDRÉS: *Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España*. Madrid, 1969, 166 a 176.

² En el sentit llatí de la "res publica", és a dir, els assumptes de l'Administració Pública de l'Estat.

³ Durant el segle XIX, les lleis electorals mogueren els límits de la possibilitat de ser elector basant-se en dos conceptes: la contribució territorial i el subsidi industrial. El primer devingué del mateix dret de propietat en si mateix i en general, és a dir, del dret sobre la terra i de les obligacions tributàries que això comporta. En aquesta època que estudiem, les vicissituds han estat moltes, per la qual cosa, destacarem únicament les principals:

* Llei de 11 d'octubre de 1820 per la qual quedaren abolits els heretages i vinculacions i prohibida la seva fundació. Aquesta llei passà per diverses vicissituds fins que fou confirmada per la llei de 19 d'agost de 1841.

* Llei de supressió dels Senyorius jurisdiccionals amb tots els seus dictats i privilegis, de 6 d'agost de 1811; la qual passà per nombroses situacions negatives fins la seva total confirmació per la Llei de 26 d'agost de 1837.

* Així mateix, les Corts de 1813 declararen tancades i acotades totes les terres de domini particular, disposició que encara que després seria derogada, fou definitivament restablerta l'any 1836.

* Finalment es realitzaren altres reformes que venen representades per les Lleis de 1835 sobre bens vacants; 1842 relatiu a lloguers; 1866 pel que es refereix a aigües; i dues de 1879 sobre propietat literària i expropiació forçosa; així com per la Llei de febrer de 1861 que estableix el règim hipotecari i el Registre de la Propietat.

El segon concepte, el del subsidi industrial, ens duu el de propietat industrial, que té els següents trets principals:

Que el principio fundamental de nuestras antiguas Cortes había sido el dar influjo en los asuntos graves del Estado a las clases y personas que tenían depositados grandes intereses en el Patrimonio común de la sociedad.⁴

De ahí es que en todos los países se ha considerado a la propiedad, bajo una u otra forma, como la mejor prenda de buen orden y de sosiego; así como, por el extremo opuesto, cuantos han intentado promover revueltas y partidos, soltando el freno a las pasiones populares, han empleado como instrumentos a las turbas de proletarios.⁵

I posteriorment, cap al final de l'etapa, encara segueix vigent el mateix sentiment, com demostra Cànovas en un discurs davant les Corts de 1869, on s'oposa al sufragi universal, i afirma de les classes altes:

Que están más altas porque han trabajado más, porque han ahorrado más, porque han realizado mejor su destino sobre la tierra.⁶

La idea, com veiem, és permanent, però la seva amplitud comprensiva evoluciona inqüestionablement a la llarga, unes vegades en sentit positiu i altres negatiu. Per tot això, crec necessari fer un breu comentari sobre les condicions necessàries que per ésser elector exigien les Lleis Electorals, centrat, per les característiques del treball, en l'articulat específic que tracta dels electors,⁷ és a dir, d'aquells que donen resposta a la nostra pregunta bàsica:

Qui tindrà el dret de ser elector?

En primer lloc he seleccionat tres eixos sobre els que s'anirà desenvolupant la voluntat política de cada moment determinat. Aquests són l'edat, els marges econòmics entre els que es mourà el possible elector i les professions liberals.

* Llei de 27 de març de 1826 que regula la propietat industrial.

* RR.OO. de 21 d'agost de 1834 i de 13 de maig de 1839, que entre altres, dona regles referents als impostos que s'havien de satisfer al Estat per drets de propietat industrial.

* R.D. de 20 de novembre de 1850 que regula les marques de fàbrica.

* RR.OO. de 4 de desembre de 1862 i 20 de desembre de 1871 que establimen preceptes referents a l'anul·lació de propietats industrials.

* Llei de 30 de juliol de 1878 sobre patents d'invenció.

* Lleis de 27 de maig i 5 de juliol de 1876 sobre procediments als quals havien de subjectar-se els estrangers per a l'adquisició de marques de fàbrica.

* Llei de 2 d'agost de 1886 on es crea el Bolletí de la Propietat Intel·lectual e Industrial.

* Llei de 16 de maig de 1902 per la qual es regula la propietat industrial a Espanya.

Per a una més ampla informació, veure el mot "PROPIEDAD" a l'*Enciclopèdia Universal Il·lustrada* de Espasa-Calpe, 47, 901 a 982.

⁴ Diego SEVILLA ANDRÉS: *Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España*, 261.

⁵ Diego SEVILLA ANDRÉS: *Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España*, 265.

⁶ Juan M. LABOA: *El Sufragio Universal. Reconocimiento de la soberanía nacional.*, Historia 16, Extra II, Abril 1977, 63.

⁷ Francesc SÁEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera. El Cuerpo Electoral Mallorquín en el Siglo XIX. 1837-1899*. Tèsi Doctoral inèdita. Universitat de les Illes Balears, 1989, II, 498 - 508.

Pel que es refereix al primer, la condició exigida es va mantenir inalterable al llarg de tot el segle XIX (fins i tot en la Llei de Sufragi Universal de 1890), excepte en el petit parèntesi governat per la Llei Electoral de Sufragi Universal de 11 de març de 1873. Aquella precisava que per a ésser elector era necessari tenir els 25 anys complerts (en el 1873 fou rebaixada a 21 anys).

El segon eix és sens dubte el ressort clau de tota l'època censatària, en realitat la seva pròpia justificació, i aquest sí que passà per moltes vicissituds. En principi els Governos de l'Estatut Reial es fixen en la persona del gran rendista; no obstant això, i possiblement per la major facilitat de control, el 1836, es decanten per la figura del simple contribuent, encara que això sí, els majors i en nombre reduït.⁸

Posteriorment, els esdeveniments polítics desembocaren en la Constitució de 1837, que conformà una Llei Electoral que en relació al que serà la norma més freqüent durant el Segle, pot considerar-se progressista⁹ i que col·locà el límit econòmic a un nivell certament baix.

A continuació la reacció involutiva de 1846 dobla aquest marge i el que és més especial, també limita econòmicament les possibilitats de les professions liberals, la qual cosa és l'única vegada que succeeix. Aquest esperit conservador es manté dins la Llei de 1865 encara que matisat per la mateixa evolució de la societat espanyola, i es permet que el marge torni al nivell teòric de 1837.

Més tard, en els anys 1877 i 1878, s'amplia substancialment el límit (s'arriba a 25 pessetes, o sigui 100 rs. vó.); amb tot i això és molt més per la pressió de la dècada anterior (durant 1868 i posteriors apareix a l'escena electoral espanyola el Sufragi Universal directe) que per convenciment polític governatiu; ja que la societat espanyola havia adquirit un important nivell de consciència dels problemes polítics.¹⁰

En el tercer dels eixos, les professions liberals, observem com aquelles persones que, i repetirem aquí unes paraules de l'apartat 5è de l'article 15 de la Llei de 1877, justifiquen la seva capacitat professional o acadèmica mitjançant un títol oficial, són generalment acceptats com a electors pels quadres polítics de la burgesia espanyola del segle XIX; encara que això sí, amb dos matisos certament importants: la Llei Electoral de 1837 no contempla l'esmentada situació social com a condició per a ésser elector, mentre que la de 1846 els vol, però amb garantia de que són gent benestant.

Veiem doncs com el règim liberal censatari ha anat elaborant la imatge de l'espanyol fiable, liberal, assossegat i amant de l'ordre social; imatge que en general corresponia a un home amb edat mínima de vint-i-cinc anys, terratinent o propietari agrícola en primer lloc; i únicament comerciant o industrial si era garantit per una pròspera economia que el col·loqués al marge de qualsevol tipus de vel·leïtat revolucionària.

⁸ José Ignacio CASES MÉNDEZ: *El Sufragio Censitario. Elecciones durante el reinado de Isabel II*, Historia 16, Extra II, Abril 1977, 52.

⁹ José Ignacio CASES MÉNDEZ: *El Sufragio Censitario...*, 54, diu d'ella que és pactista, mentre que en Luis PERICOT GARCIA (dir.): *Historia de España*, V, 277, se la denomina progressista i d'accentuat matis liberal. També diu que és progressista Miguel ARTOLA: *La burguesía revolucionaria (1808-1874)*, Madrid, 1980, 196, així com J. VICENS VIVES: *Historia de España y América. Social y Económica*, V, 304 dient d'ella que és "uno de los códigos más liberales de la época".

¹⁰ Juan M. LABOA: *El Sufragio Universal*, 65.

Fora d'aquest cànon social, també eren admeses, dins del mateix marge d'edat, aquelles persones que havien obtingut un grau acadèmic, els professors, els alts funcionaris i oficials, així com els ecònoms.

És a dir, i resumint per l'entorn en que ens movem, un mallorquí que, encara que tingués interès en el progrés i les reformes, fos persona d'ordre, o sigui, la més interessada en evitar tot tipus de trastorn social i desordre públic.

En quant a l'etapa de sufragi universal que tractem, la dècada dels 90, regida per la Llei Electoral de 1890, ens trobem davant un sistema electoral que, igualment que el censatari, era també restringit, encara que les seves limitacions siguin més marginals -tret del tema femení- ja que no es sustenta en la vàlua econòmica de l'individu; tal i com es pot veure en el seu article 1er on es diu:

Art. 1. Son electores para Diputados a Cortes todos los españoles varones, mayores de 25 años, que se hallen en el pleno goce de sus derechos civiles y sean vecinos de un Municipio en el que cuenten dos años al menos de residencia. Las clases e individuos de tropa que sirvan en los ejércitos de mar o tierra, no podrán emitir su voto mientras se hallen en las filas. Queda establecida la misma suspensión respecto de los que se encuentren en condiciones semejantes dentro de otros cuerpos o institutos armados dependientes del Estado, la Provincia o el Municipio.¹¹

Així mateix, ambdues etapes, la censatària i la universal, les analitzarem a través de tres línies d'estudi:

La primera tractarà de l'evolució del cos electoral de Palma, partint del nombre absolut d'electors que cada una de les diferents Lleis Electorals ens traurà de la massa total de la població i més concretament del nombre de veïns censats a Palma.

La segona estudiarà la situació socio-professional de l'electorat. Aquí hem fet un senzill esquema de quatre categories que ens permetrà la seva utilització amb qualsevol any i que queda conformat de la següent manera:

a) AGRÀRIES.

En principi comprenen únicament a propietaris i arrendataris, encara que a mesura que avança el segle, inclou a conradors, jornalers i altres pocs oficis relacionats amb la pagesia.

b) COMERCIANTS I INDUSTRIALS.

Durant els anys de sufragi censatari engloba únicament els que paguen un determinat subsidi de comerç o indústria, però a la dècada del 90 incorpora, lògicament, tots els electors obrers que exerceixen qualque professió relacionada amb aquest camp.

¹¹ Diego SEVILLA ANDRÉS: *Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España*, 635.

c) SERVEIS.

Es el grup minoritari, i no tan sols a l'època censatària, en la qual pràcticament no existeix, sinó també en el període de sufragi universal. En aquesta categoria s'ha inclòs els militars i els jubilats.

d) PROFESSIONS LIBERALS.

Aquest grup està sempre present al llarg de tota l'etapa censatària i lògicament en el període universal. Dins ell hem inclòs els clergues, donat que en les Lleis Electorals censatàries, els rectors i vicaris consten com a capacitats (nom que s'utilitzava per a nomenar, electoralment, metges, missers, etc.) i també perquè les mateixes lleis posen com a exigència mínima per a les capacitats la possessió d'un títol, la qual cosa infereix l'existència d'estudis, i la carrera eclesiàstica, no hi ha dubte, que els hi té.

La tercera línia d'estudi es dedicarà a tractar el tema de la participació electoral i per tant, del comportament polític dels electors, cosa que també ens durà a l'estudi del sempre important aspecte, en tot procés electoral, del problema de l'abstenció.

Finalment queda per indicar que l'eina bàsica d'aquest treball, que es la part dedicada al municipi de Palma de la meua Tesi Doctoral, la qual inclou tots els municipis de l'Illa de Mallorca, ha estat els CENSOS ELECTORALS PER A ELECCIONS GENERALS A CORTS i en cap cas he utilitzat els censos per a eleccions municipals, molt més oberts i que en certs aspectes s'aproximen al sufragi universal, perquè l'objectiu és fer un estudi només de les classes dirigents, és a dir, del grup de ciutadans de Palma que podem anomenar CIUTADANS DE PRIMERA.

EVOLUCIÓ DEL COS ELECTORAL

En aquest primer capítol tractarem de descriure l'evolució del nombre d'electors dintre del període en que es mantingueren vigents les lleis electorals censatàries i durant la dècada dels 90 en que va regir la Llei de Sufragi Universal de 1890; i això es farà en funció de dos paràmetres fonamentals: la població (veure Taula 1 - Quadre 1) i la filosofia de les successives lleis electorals.¹²

Cinc varen ésser les Lleis Electorals que al llarg del període censatari varen indicar QUI PODIA SER ELECTOR i que establiren unes etapes perfectament delimitades per les condicions que determinaven, però, i com hem dit abans, amb un esperit comú, que presidirà i decidirà permanentment el pensament censatari, és a dir, el seu fonament filosòfic i real: LA PROPIETAT.

Tenint en compte, doncs, aquestes dades de l'evolució de la població i aquest esperit comú, aquest capítol es dividirà en quatre apartats: el primer tractarà del període de 1837 a 1844, durant el qual els censos es realitzaren sota la Llei Electoral de 1837; el segon inclourà els anys de vigència de la Llei Electoral de 1846, es a dir, fins 1864, i que inclou també, l'any de 1854, en el qual va regir la Llei de 1837; el tercer, de 1864 a 1886, que en realitat està format per dos trams discontinus, del 1864 a 1867, regits per la Llei Electoral

¹² Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 498 a 508.

de 1865; i de 1877 a 1886, sota les Lleis Electorals de 1877 i 1878; finalment, el quart estudiarà el deu darrers anys del segle.

En el període de 1837 a 1844, el Codi superior d'ordenament dels principis de la convivència social és la Constitució de 1837, Llei de la qual emanarà la Llei Electoral del 18 de juliol del mateix any,¹³ que manté la seva vigència al llarg de set confrontacions electorals.

El marc legal que estableix aquesta llei de sufragi censatari i directe es pot resumir en els següents punts:

a.- EDAT: 25 anys complerts.

b.- LÍMITS ECONÒMICS:

*Pagar una contribució directa que no baixi de 200 reals de velló.

*Tenir una renda líquida anual que no baixi de 1500 reals de velló.

*Pagar per arrendament una quantitat que no baixi de 3000 reals de velló.

*Pagar un lloguer anual de 1500, 1000 o 400 reals de velló, segons la categoria de la ciutat o poble.

c.- CAPACITATS: No contempla la situació professional com a factor per a ser elector.

El límit dels 200 reals de velló, és el que, en comparació a les altres lleis electorals censatàries, fa que la puguem considerar una llei progressista, no tan sols en relació a la de 1846, sinó, i en general, durant tot el període censatari.

Així doncs, aquestes condicions ens ofereixen per a Palma, el 1837, un cos electoral de 966 persones, la qual cosa, prenent com a referència per al període que tractem el cens de població de 1842, que està a la zona mitjana de la dita etapa, suposa que únicament el 11'2 % dels veïns eren dins el restringit grup de ciutadans definits pels signes de la renda i la propietat; encara que si ens fixem en el nombre absolut dels habitants, el percentatge es redueix a un magre 2'3 %.

Aquests percentatges, com es pot veure a la Taula 2, van a poc a poc augmentant durant quasi tota l'etapa, i arriben al seu màxim l'any 1843 amb 1359 electors, la qual cosa suposa no tan sols un augment d'un 40'6 % sobre l'any 1837, sinó que el percentatge sobre la població sigui ara del 3'3 %, mentre que si mirem la relació sobre el nombre de veïns, aquest puja al 15'7 %, xifres ja importants i fins i tot superiors a les corresponents a la mitjana de Mallorca,¹⁴ que arriben, en el mateix any 1843, al 2'9 % i 13'1 %, respectivament. Finalment, en el darrer any d'etapa, el 1844, l'electorat ciutadà sofreix una forta recessió, més accentuada inclús que la mitjana de l'illa, ja que si aquesta perd 0'1 i 0'3 punts sobre el percentatge de 1843 de població i veïns, Palma ho farà en 0'6 i 2'9 punts respectivament.

¹³ Diego SEVILLA ANDRÉS: *Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España*, 339 a 342.

¹⁴ Francesc SAEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 43.

Per altra banda, i tenint en compte que l'increment de la població és en aquest període (més exactament entre els anys 1838 i 1842) negatiu, és a dir, es passa de 41094 h. a 40892 h., o sigui, un increment d'un -0'5 % (veure Taula 1), i que el creixement intercensal es de 0'4 punts, resulta que l'evolució del cos electoral ha estat positiva en relació a la població. I si a més, en lloc de la població total, prenem com a marc referencial el nombre de veïns, ens estarem acostant molt més a la realitat social de l'època en punts tan importants com la majoria d'edat, civil i electoral, la no concurrència de la dona a les llistes electorals i a la situació de veïnatge i la importància de la família com a unitat social. Així veiem com l'increment intercensal és ara de 1'6 punts, la qual cosa suposa una evolució real positiva del cos electoral ciutadà en aquest període de 1837.1844, per sobre d'aquell -0'5 abans indicat.

Per altra banda, si observem la Taula 2, veiem com, durant aquest període, l'evolució del creixement del cos electoral de Palma es manté, clarament per sota la mitjana de Mallorca, i que si bé entre els anys 1837 i 1843 ha mantingut la mateixa tendència positiva de la resta dels pobles de l'Illa, en 1844 aquesta té a Palma un sentit totalment contrari.

Passem ara a una etapa, la que va de 1844 a 1864, el to institucional de la qual va estar presidit per la Constitució de 1845, de caràcter conservador i que es va mantenir vigent prop de 20 anys, fins el 1864, encara que amb un parèntesi, les eleccions de 1854, que es varen efectuar sota la Llei de 1837. Son aquests els anys del anomenat bienni progressista, concretament de juny de 1854 a juliol de 1856; la qual cosa, com es pot veure amb les dades de la Taula 3, serveix per posar de manifest, encara que dins les limitacions censatàries, les paleses diferències entre progressistes i conservadors.

Aquesta Constitució moderada té el seu fruit electoral en la Llei del 18 de març de 1846 que, respecte al tema que tractem, es caracteritza essencialment pel retrocés social que va suposar passar de 200 a 400 rs. vó. en la quantitat de contribució que dona dret a ser elector, i concretat, entre altres coses, en el fet que el cos electoral espanyol passà de 635.517 persones el 1844 a tan sols 99.149 el 1846;¹⁵ a Mallorca, aquest té una pèrdua absoluta de 3.649 electors, la qual cosa representa un descens del -104'2%,¹⁶ mentre que a Palma aquest va ésser manco accentuat, tal vegada pel seu caràcter urbà, ja que la nova Llei represent una minva del cos electoral d'un -41'6% i passar dels 1.108 electors de 1844 als 707 el 1846. A més apareixen les capacitats (professions liberals) com a qualitat suficient per a ser elector, encara que sempre que contribueixin amb, al manco, 200 rs. vó.

Així veiem com Palma havia acabat l'etapa anterior amb un fort descens del nombre d'electors que, lògicament, s'accentua amb la Llei de 1846, amb la particularitat de que en el període previ al bienni progressista, aquesta tònica és sempre descendent sense afectar-li la mínima recuperació que entre el 1850 i 1854 experimenta la resta de l'Illa. Per contra, 1854 va suposar una tal recuperació del cens electoral que li fa sobrepassar en un 81'6% al millor any de l'anterior etapa, el 1843.

L'explicació d'aquest comportament pot estar en que el progressisme és, i molt més en aquells anys del passat segle, eminentment urbà; per la qual cosa l'evident retraïment polític dels progressistes en aquesta fase,¹⁷ junt a l'elaboració d'uns censos en els quals cren

15 Francese SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 128.

16 Francese SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 61.

17 José Ignacio CASES MÉNDEZ: *El Sufragio Censitario...*, 55

eliminades les economies més dèbils (això sí, dèbils dins dels majors contribuents), que indubtablement eren més progressistes que els que hi quedaven, va haver d'afectar, en nombre absolut, més a Palma que als Pobles; per altra banda, i pel mateix fet, el seu retorn a la dinàmica política durant el bienni també havia de reflectir-se amb més intensitat a la capital de l'Illa. Tant és així, que encara que les dades de Mallorca per al 1854 siguin superiors a les de 1844, pel cos electoral dels Pobles, el bienni representa una pèrdua de 7 punts sobre aquest any. No obstant això, una característica que afronta clarament ambdues zones tradicionals de l'illa, és l'evident tendència (sempre dintre les premisses de la Llei de 1846) netament d'increment positiu de la línia evolutiva de l'electorat de la Part Forana davant de la quasi sempre negativa urbana.¹⁸

Així doncs, durant aquest període electoral, el cos electoral de Palma, com el de tota l'Illa, va quedar reduït als més rics entre els rics.

Si ens fixem ara en la Taula 4, ens adonem que les Lleis Electorals de 1865, 1877 i 1878, encara que conservadores, no s'han pogut mantenir al marge del pas del temps i sobretot de l'impacte que varen suposar els anys de sufragi universal que s'esdevenen de la revolució de 1868; i per tant veiem com el cos electoral ciutadà a l'igual que el de Mallorca i Espanya en general¹⁹ experimenta un augment que, per a uns governs conservadors, es poden titllar d'importants.

Aquesta tercera etapa, de 1864 a 1886, té per tant la particularitat d'estar dividida en dos períodes regits per diferents lleis electorals, ja que com hem dit abans, per primera vegada, el fet censatari es va veure truncat per una fase de sufragi universal, la de 1868 a 1876. El primer d'ells, de 1864 a 1868, va estar emparat per una Llei Electoral que pretenia evitar el continuat retraïment electoral dels darrers anys de progressistes i demòcrates²⁰ i que va significar una ampliació real del cens electoral tant per col·locar la quota mínima en 20 escuts (200 rs. vó)²¹ com per incorporar noves professions liberals. El segon, de 1876 a 1886, en canvi, i encara que col·loca el llistó de partida en 25 pessetes (100 rs. vó) per a la contribució territorial i 50 pessetes per al subsidi industrial, és no obstant això una recessió comparativa en succeir a una etapa de democràcia política, i en la qual la societat espanyola havia vist ampliat el seu camp participatiu amb el sufragi universal.

Així doncs, la Llei Electoral de 1865 va procurar per a Palma, en aquest mateix any, un cos electoral de 1.570 persones, la qual cosa suposa un augment d'un 245'6 % sobre el darrer any de l'etapa anterior, el 1864; cosa que si bé en principi ens dóna la impressió d'un bot qualitatiu positiu rellevant, en realitat tot resulta més temperat si mantenim la perspectiva del 1854, que, amb el seus 2.147 electors, encara marca les diferències entre el progressisme i els conservadors d'onze anys després. De totes formes, durant aquest primer subperíode, Palma es manté, com durant l'etapa anterior, lleugerament per damunt de la mitjana de Mallorca i dels Pobles.

Miguel ARTOLA: *La burguesía revolucionaria*, 213.

18 Francisc SAÉZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 75.

19 Francisc SAÉZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 93-124.

20 José Ignacio CASES MÉNDEZ: *El Sufragio Censitario...*, 59.

Miguel ARTOLA: *La burguesía revolucionaria*, 237-238.

21 Suplement al Bolletí Oficial Balear, nº 5.248, corresponent al divendres, 22 de juny de 1866.

Posteriorment, i passada l'etapa revolucionària que esclatà el 1868, i ara sota les noves Lleis Electorals de 1877 i 1878,²² Palma aconsegueix el seu sostre electoral censatari amb els 2.779 electors de 1877, la qual cosa ens diu que ja el 22'7 % dels veïns era gent suficientment adinerada com per ésser considerada elector. Dissortadament aquesta xifra es redueix a 2.075 electors el 1885 (el 14'2% dels veïns); cosa que crida un poc l'atenció si tenim en compte l'augment de població que es dona en aquest moment: dels 54.421 habitants en 1875 es passa als 61.052 el 1887 (un 12'18% d'augment), conseqüència directa de l'auge econòmic que durant aquests anys es va produir a Mallorca.²³ Són els anys de l'auge de la vinya, d'un important augment del nombre d'establiments, de la instal·lació d'importants colònies agrícoles i de la "definitiva" dessecació de l'albufera d'Alcudia.

Això, si per una banda ens pot fer pensar que podem estar davant un cas de manipulació d'un cens, fet bastant corrent en aquell temps,²⁴ per altra, es clar, tal i com es veu a les línies anteriors, que en aquest moment, una gran part de la riquesa de l'illa es generava fora dels límits de la ciutat de Palma, la qual cosa explicaria en un règim censatari el retraïment del cos electoral ciutadà.

Arribem finalment a l'etapa de sufragi universal, és a dir, als darrers anys del segle XIXè, regits per la Llei Electoral del 26 de juny de 1890.

Aquesta Llei va suposar per al cos electoral de Palma un augment sobre el cens de 1885 d'un 548'14%, és a dir, i en nombre absolut, es passa dels 2.075 electors que hem assignat a aquest any, als 11.374 de 1890; la qual cosa suposa que el 18'6% de la població de Palma passa a ser considerada com a ciutadans de primera classe, percentatge que arriba al 24'7% quan finalitza el segle; encara que si tenim en compte la relació elector/veí, tal i com hem dit abans, la Llei que tractem ens determina un electorat que inclou, al llarg de la dècada, la totalitat dels veïns (veure Taula 13, Quadre XIX), la qual cosa ens indica que, a Palma, l'expressió "sufragi universal" assoleix un significat total, això sí tenint sempre en compte l'època que tractem: per exemple, les dones es mantenen fora dels censos electorals, la majoria d'edat continua en els 25 anys, etc.²⁵

Per altra banda, en el còmput general de l'electorat ciutadà de final de segle, es dona un augment del 12'9% del percentatge dels electors sobre els homes en 1899 sobre el de 1890, mentre que el nombre d'homes es manté quasi a nivells aproximats (en realitat en 1899 s'ha guanyat un 4'69%), es a dir, augmenta més el cens electoral que el nombre

²² Les Lleis Electorals del 20 de juliol de 1877 i del 28 de desembre de 1878, són pràcticament iguals. La primera no es va utilitzar mai en cap elecció, però va servir per fer les llistes electorals de l'any 1877. La segona és la que va servir a partir d'aquest any, tan per a les llistes electorals com per a eleccions, fins a la sortida de la Llei de Sufragi Universal de 1890.

²³ Miquel ALENYAR FUSTER, Bartomeu BARCELO I PONS, Pere CARLOS ARNAIZ: "Evolució Econòmica", *Cien Años de la Historia de Baleares*, Estella, 1982, 43 a 53.

Uns dels pilars principals d'aquest auge econòmic va ser el cultiu del CEP, el qual té el seu inici pels voltants del 1873, any en què la fil·loxera destrueix els ceps francesos; i acaba en el 1891, quan l'epidèmia arriba a Mallorca.

Per a més informació vegeu: Bartomeu PASTOR SUREDA: "Les Colònies agrícoles del segle XIX a Mallorca", *Mayurqa*, 17, 1977-1978, 175-177.

Albert QUINTANA PEÑUELA: "Notas para una evolución del comercio de las Baleares entre 1868 y 1886", *Mayurqa*, 9, 1972, 139-153.

Joan POU MUNTANER: "La Marina a Mallorca", *Història de Mallorca*, coordinada per J. MASCARO PASARIUS, VI, 1970, 475-612.

²⁴ Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 278 a 288.

²⁵ Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 333 i 334.

d'homes; la qual cosa si la relacionem amb les dades de les columnes -C- i -D- de la Taula 14, Quadre XXI, on veiem com, a 1899, els electors majors de 30 anys han augmentat en relació als del 1890 en un 42'5 % mentre que el segment d'electors comprés entre 25 i 30 anys, només ha sofert un augment del 12,8 %; queda clar que el sector de la població que ha sofert una major incidència negativa ha de ser el del adults més joves, i fa pensar en la idea generalitzada de crisi finissecular demogràfica ocasionada per l'emigració i la guerra de Cuba i Filipines²⁶ i que pot quedar resumida en la següent frase:

*Però és en 1895 quan la guerra colonial i la paralització totals de les activitats industrials de l'illa determinaren una emigració que va prendre caràcters alarmants i que s'agreujà amb els reclutaments de soldats, homes joves dels quals més es podia esperar en aquelles circumstàncies.*²⁷

En canvi, les nostres dades no fan pensar tant en una determinant crisi demogràfica com en una situació d'equilibri, que incideix en un segment concret de la població, els homes menors de 30 anys; ja que tant l'emigració com la guerra, son fenòmens que incideixen essencialment en les capes joves de la població;²⁸ però compensada per un increment dels majors d'aquesta edat, que lògicament sols pot arribar o pel creixement natural, que a les darreries del segle es situa en una mitjana d'un 3'2 per mil o per la immigració; i com amb el primer no es compensa el 7 per mil que es dona com a taxa mitjana anual d'emigració,²⁹ hi ha que pensar en un moviment immigratori potser provocat pel retorn d'emigrants. Situació corroborada en les dades que ens dona la Tesi de Llicenciatura d'Antoni Marimon sobre la Guerra de Cuba i Filipines i el treball que sobre l'emigració a Balears han realitzat conjuntament Antoni Marimon i Xavier Salvà.³⁰

LA SITUACIÓ SOCIO-PROFESSIONAL DE L'ELECTORAT

La quantitat d'informació que ens ofereixen els censos fets segons les diferents lleis electorals és, en aquest aspecte socio-professional, divers. Els censos electorals fets sota les normes de la Llei Electoral de 1837 ens dona una distribució bastant precisa de les distintes categories, però, en canvi, res ens diu de les quantitats concretes que pagaven cadascun dels contribuents. Igualment la de 1846, llevat de l'any 1864, en què apareix per primera vegada la quota de contribució directa que pagava cada elector; a més, i això en tots els censos fets segons aquesta Llei, apareix indicada la professió d'alguns pocs electors.

²⁶ ALZINA et alii: *Història de Mallorca*, Palma, 1982, es diu que per aquestes dates, les Balears varen perdre, per l'emigració, una mitjana d'un 7 per mil de la seva població. També, en *Història de Mallorca*, coordinada per J. MASCARO PASARIUS, s'insisteix en la mateixa idea.

²⁷ Bartomeu BARCELÓ I PONS: *El segle XIX a Mallorca*, Palma, 1964, 29-30.

²⁸ Pel que es refereix al servei militar, segons la Constitució de 1876, aquest comprenia dels 21 als 39 anys i els voluntaris dels 18 als 30 anys d'edat. Això no obstant, la incidència s'inclinava cap els anys més joves. Així, vegem el que ens diu Fernando FERNANDEZ BASTARRECHE: "El servicio militar en la España del siglo XIX", *Historia* 16, 140, 32: *Los datos de 1896 nos señalan una mortalidad del 15'8 por mil. De entre las víctimas el 15 % eran soldados mayores de 21 años. El 24 % tenía esa edad y el 61 % restante tenía 20 años o menos. Del total de muertos de este año, el 56 % se encontraba en su primer año de servicio.*

²⁹ ALZINA et alii: *Història de Mallorca*, II, 241.

³⁰ Antoni MARIMON I RIUTORT: *Les repercussions de la guerra de Cuba i Filipines a les Illes Balears*. Tesi de Llicenciatura, palma, 1988.

Antoni MARIMON I RIUTORT, Xavier SALVA I PICO: *Moviments migratoris a Mallorca, Menorca i Eivissa (1892-1900)*. Treball inèdit.

La Llei Electoral de 1865, des del punt de vista d'aquesta informació socio-professional també ens ofereix, la informació de la quota de contribució que pagaven els electors i, així mateix, qualque professió, encara que aquí té un aspecte més positiu donat l'augment considerable del nombre absolut dels electors.

Les Lleis Electorals de 1877 i 1878 mantenen la informació sobre la quota de contribució, però distingeixen entre els qui paguen per contribució territorial dels qui ho fan per subsidi industrial, per la qual cosa, afegida a la major informació que ens ofereixen sobre les categories socio-professionals en el grup de les capacitats i a l'augment del nombre absolut d'electors, les podem considerar com les Lleis Electorals censatàries més positives en l'aspecte informatiu.

Per la seva banda, la Llei Electoral de Sufragi Universal de 1890 va suposar, malgrat les seves limitacions pròpies de l'època, no tan sols una ampliació numèrica del cos electoral, sinó també la irrupció, en aquest grup de ciutadans de primera, de tota una sèrie de noves professions que determinaren una nova correlació dels diferents grups socials, a més de poder saber l'edat i el seu grau de coneixement entorn a si sabien llegir i escriure.

Comencem doncs per la Llei Electoral de 1837, la qual en el seu article 7è, capítol II, ens determina amb una certa nitidesa cinc grups o categories sòcio-professionals:

*Propietaris i arrendataris.

Ambdós formaran el grup que denominarem categories AGRÀRIES. La diferència essencial que la Llei determina és que els segons hauran de justificar una quantitat sempre doble que els primers. Es veu que per als mentors de la Llei de 1837, el concepte de propietat de la terra era un vincle políticament molt més fiable que el propi fet de posseir doblers, encara que aquest darrer tingués el mateix origen que aquell: la terra.

*Professions Liberals.

Se'ls exigeix les mateixes condicions de renda que als propietaris, la qual cosa redueix lògicament en bona part el nombre dels que, dins aquest grup, podien accedir a la categoria d'elector.

*Comerciants i Industrials.

Formaran el grup de les que anomenarem categories NO AGRÀRIES. Són la burgesia i essencialment burgesia urbana,³¹ puix majoritàriament o quasi absolutament, es concentraran a Palma.

*Finalment el grup que hem denominat de SERVEIS i que la Llei anomena llogaters. La justificació de l'elecció d'aquest nom per la meua part està en el propi llinar econòmic que els exigeix la Llei: pagar de lloguer anual 1000 rs. vó a Palma i 400 a la part

31 Aplie el qualificatiu *urbà* al substantiu *burgèsia* per a concretar una part d'aquesta, ja que en el nom genèric, poden entrar tant comerciants, homes de negocis, fabricants, etc., com a professions liberals, terratinents, pagesos rics dels pobles, etc.

Angel GARCIA SANZ, RAMON GARRABOU (eds.): *Historia agraria de la España Contemporánea*, Barcelona, 1985, I, 35.

forana. Doncs bé, persones que poden pagar aquestes quantitats i no siguin propietaris ni pertanyin a cap professió liberal, ja que sinó haguessin aparegut lògicament en el cens en els altres grups, únicament entenc que deuen ésser persones amb una perspectiva d'estada a l'Illa més o manco curta (es refereix a un nombre determinats d'anys), és a dir, militars, funcionaris de l'Administració central o perifèrica, etc.; o sigui, el que s'entén per SERVEIS.

Per altra banda, amb això no vull suposar que quasi totes les famílies de l'Illa visquessin a cases de la seva propietat, sinó que les famílies amb bona posició econòmica sí; i les dels electors havien de ser-ho per llei.

Per tant, l'anàlisi de la Taula 5, ens mostra, com a primera característica, que el període 1837-1844 té un final que romp amb la tònica evolutiva duta al llarg dels anys que el formen; així acaba amb una distribució sectorial en la qual destaca la contracció del nombre de propietaris, la macroextensió del sector del comerç i la indústria que en 1844 arriba al 53'5 % del total dels electors i la anòmala situació dels serveis que passen del 35'1% en 1837 (any en que va ser el primer sector) al 12'8 % en 1844.

No obstant això, crec que, com sempre, la vertadera situació del desenvolupament sectorial d'aquests anys ens ho donarà la mitjana; la qual ens presenta un marc radicalment diferent al dels pobles,³² mantenint la tradicional dicotomia Ciutat/Part Forana, encara que totalment previsible en aquest cas, tractant-se d'un tema socio-professional i dins la dinàmica funcional que això comporta.

Així, la mitjana de Palma ens indica que els propietaris són el grup més important, però el seu percentatge és només d'un 33'94%, molt enfora del 58'12 % que presenta la mitjana dels pobles; el sector que hem anomenat burgesia urbana, els comerciants i industrials, ocupa aquí el segon lloc, molt a prop dels anteriors amb el seu 30'57%; el tercer lloc és per als llogaters, o sigui els serveis, amb un 20'18 %, cosa lògica per ésser Palma el centre administratiu, no només de l'Illa sinó també de tota la Província de les Balears i que es correspon amb la interpretació anteriorment feta del binomi llogaters/serveis. Per aquest mateix motiu, és també lògic que les professions liberals mostrin un major percentatge que la resta de l'Illa, un 7'04% davant els 3'68% dels Pobles. La categoria que resta, els arrendataris, mostra igualment una clara singularitat respecte a la mitjana dels altres municipis de Mallorca, així a Palma el seu percentatge només arriba a un 8'26 % (el 21'79% pels Pobles), però això tot just referma la pròpia característica agrària d'aquest sector, que a diferència del propietari rural que pot llogar i viure a Palma, l'arrendatari ha de viure en o a prop de la terra que ha llogat.

Per la seva banda, la Llei Electoral de 1846 no ens ofereix, a diferència de la de 1837, la possibilitat d'establir una estructura socio-professional tan clara, ja que en establir les condicions necessàries per a ser elector, no distingeix entre la contribució territorial i el subsidi industrial, cosa que en el període anterior ens permetia diferenciar de manera precisa,

32 Francesc SÁEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 144 i 145.

La mitjana del període 1837-1844 pels Pobles va ser:

PROPIETARIS : 58'12 %

ARRENDATARIS : 21'79 %

COMERCIANTS I INDUSTRIALS : 11'20 %

SERVEIS : 5'19 %

PROFESSIONS LIBERALS : 3'68 %

els electors d'extracció agrària dels qui pertanyen al món comercial i industrial, cosa que ara sols ho podem fer amb aquells electors que, en el cens electoral, posi la seva professió, i això es veurà dificultat pel nombre dels que no indica res.

Amb tot i això, com podem veure en les Taules 6 i 7 (Quadres VII i VIII), amb les dades que tenim hem procurat mantenir l'esquema socio-professional ja establert amb dues modificacions: els propietaris i arrendataris apareixen junts en una categoria que des d'ara anomenarem categories AGRÀRIES i afegirem una de nova, malauradament massa nombrosa, on hi haurà aquells electors sobre els quals, el cens, no dona cap informació socio-professional.

A més, de tots els anys del període, n'hi ha dos, el 1848 i 1862, al principi i final d'etapa, els censos dels quals ens donen més informació detallada socio-professional i les seves gràfiques percentuals ens donen un estructura molt pareguda a la que dona la mitjana del període entre 1848 i 1862, és a dir, llevant els anys 1846 i 1864 per l'alt nombre d'electors en el grup NO INDICA. Per altra banda, durant aquest període tenim una referència molt important en el cens de 1854, que fet segons la Llei de 1837, ens dona la possibilitat de fer la comparació. Així veiem:

	Mitjana dels anys 1837-1844	Cens de 1854	Mitjana dels anys 1848 a 1862.
AGRÀRIES	42'4 %	23'62 %	34'81 %
COM-INDUST	30'57 %	32'37 %	37'23 %
SERVEIS	20'18 %	6'19 %	4'25 %
P. LIBERALS	7'04 %	26'41 %	17'33 %
NO INDICA	---	11'41 %	6'39 %

Aquest quadre ens diu com la Llei de 1846, d'arrel conservadora, no sols afectà al cos electoral en la disminució del nombre d'electors, sinó també en la distribució percentual dels distints sectors, on destaquen per damunt de tot les professions liberals que passen d'una mitjana, en el període 1837-1844, del 7'04 % al 17'33 % en aquesta època que tractem. La qual cosa, per altra part, no vol indicar que la Llei de 1846 hagi dut un augment del nombre del professionals liberals en el cens, sinó que pràcticament el seu nombre no es va veure reduït quan se'ls va exigir la meitat de la contribució que als demés, o sigui, 200 rs. vó., el que correspon a la quantitat que ja els hi demandava la Llei de 1837, i lògicament, mantenir-se quan els demés es redueixen equival a augmentar.

Un altre sector que sofreix també un canvi qualitatiu, encara que en aquest cas negatiu, es el de serveis, que passa d'un percentatge en el període 1837-1844, d'un 20'18% al 4'25 % a l'etapa conservadora, la qual cosa indica sens dubte que el nivell econòmic de les dites categories era globalment més baix.

Les altres categories, comerciants i industrials i agràries, encara que també veuen reduït el seu nombre, es mantenen percentualment dins uns marges més o manco similars a la situació de l'etapa anterior, per bé que amb una condició relativament desfavorable a les categories agràries, i més propícia pels comerciants i industrials.

Arribats aquí, hauríem esgotat les possibilitats informatives dels censos realitzats sota la Llei Electoral de 1846, si no fos perquè el de 1864, darrer sota aquesta Llei, afegeix una dada força determinant per a una legislació censatària; i és el fet de que en ell se'ns

indica la contribució, en reals de velló, que pagava cada elector, informació que, per altra banda, apareixerà a partir d'ara en tots els censos censataris.

Així veiem com el 1864 (veure Taules 10 i 11), la majoria dels electors -- 368 -- paguen manco de 1.000 rs. vó, 106 paguen entre 1.000 i 1.999 rs. vó, 103 entre 2.000 i 8.999 rs. vó, 15 entre 9.000 i 14.999 rs. vó, i 21 ho fan per més de 14.999 rs. vó. Els 26 electors que hi manquen ho són per l'article 16 de la Llei Electoral.

Aquests 613 electors, que són el 5'3 % dels veïns de Palma, pagaven una contribució de 1.465.646'08 rs. vó, és a dir, el 56'49 % del total de la contribució que pagava el cos electoral mallorquí; la qual cosa, si tenim en compte que els veïns de Palma només representaven el 24'31 % del total de Mallorca i que els electors contribuents ciutadans eren el 33'18 % del total de l'Illa, ens fa pensar que entorn a l'any 1864, les diferències econòmiques tradicionals entre Ciutat i Part Forana eren paleses a favor de la capital.³³

La Llei Electoral de 1865, va néixer de la mateixa Constitució que la Llei de 1846, la conservadora de 1845, encara que ara, les pressions polítiques i socials del moment, varen aconsellar al Govern l'inici d'una tímida obertura política que va possibilitar en la nova Llei els mecanismes correctors necessaris per a una certa ampliació del cos electoral.

No obstant això, des de la perspectiva socio-professional no va haver, pràcticament, cap canvi, i ens dona una informació similar a l'anterior, llevat del major nombre d'electors i que allibera les professions liberals de tota trava de contribució (per a ser electors). A més, també ara, igualment que amb la Llei anterior, el cens de Ciutat es fa amb força més exactitud que els de la resta de l'Illa, ja que únicament queden sense indicar el 35'41% de l'electorat de 1865 i el 32'41% del de 1867, -- en els Pobles, aquest percentatge és, en ambdós casos, del 87'8%.³⁴ Així, l'observació dels gràfics de la Taula ens mostren com a característica principal dos fets: l'augment del nombre absolut dels electors en totes les categories excepte en les agràries, i el manteniment de la situació dels percentatges llevat, lògicament, dels agraris; la qual cosa sumada a l'alt percentatge de NO INDICA, ens fa pensar que aquest pertany, en quasi la seva totalitat, a electors de rel agrària, car si sumem ambdós percentatges ens dona un altre molt aproximat al que dites categories mostraren en l'etapa anterior.

Per part de la quota de contribució (veure Taula 10 i 11), la Llei de 1865 va suposar pel cos electoral un augment sobretot entre els contribuents de menor capacitat econòmica -- dels 474 que a 1864 pagaven entre 200 i 1999 rs. vó. ara passem als 1.207 -- i entre els que ho eren segon l'article 19, o sigui, essencialment les professions liberals que passen dels 26 a 1864 als 234 a 1865. Els que paguen més de 2.000 rs. vó. són pràcticament els mateixos. Així, aquests 1336 electors contribuents, que ja són l'11'1% dels veïns de Palma i paguen una contribució de 1.863.359'61 rs. vó. que ara ja només representa el 47'78 % del total de la contribució que pagava el cos electoral mallorquí, ens referma l'opinió anterior de que les diferències econòmiques tradicionals entre Ciutat i Part Forana eren paleses a favor de la capital -- en 1865 els veïns de Palma representaven el 24'5% del total de Mallorca i els electors contribuents ciutadans eren el 30'09 % del total de l'Illa--.

33 Francisc SÁEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 209 a 21
34 Francisc SÁEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 218.

A més (veure Taula 13, Quadre XVI), entre els 50 majors contribuents de Ciutat, els 46 primers hi són també entre els 50 majors de Mallorca;³⁵ tots són propietaris (molts d'ells es declaren emfàticament *hacendados*), de tres s'indica que a més són comerciants: Sr. Joan Villalonga i Jordà, Sr. Jaume Miró i Granada i Sr. Rafel Pomar i Cortés i per altra banda, 39 són membres de la Noblesa.

Sota les Lleis Electorals de 1877 i 1878, sorgeixen uns censos amb els quals s'aconsegueixen les màximes cotes d'informació obtinguda al llarg del període censatari, tant quantitativament (els 2.779 electors de 1877 representen un 177% per damunt dels cens més elevat anterior al 1868, el de 1865), com qualitativament, puix que les dades socio-professionals que ens ofereixen només seran superades pels censos elaborats mitjançant lleis de sufragi universal.

Així (veure Taula 9), veiem com l'estructura socio-professional del cos electoral ciutadà d'aquests anys anteriors al 1890 es caracteritza per un accentuat domini dels propietaris que situen el seu percentatge entorn al 50%; el manteniment del sector industrial i mercantil, entorn al 35%; i la contracció dels serveis i professions liberals que es situen respectivament entorn al 4 i 10%, encara que aquesta no arriba als nivells de pràctica inexistència que es dona a la resta de l'Illa.³⁶

Si mirem ara les Taules 11 i 12, veurem com aquests censos, a més d'informar-nos de la quota que pagava cada elector contribuent i de si era per territorial o per subsidi industrial, ens els presenta en llistats separats, la qual cosa fa que aquesta classificació quedi molt més definida. Així, al principi de l'etapa, és a dir, el 1877, els 2.395 electors contribuents de Palma (i per tant sense comptar les capacitats segons l'article 15) que representaven el 19'6% del veïns, pagaven el 56'31% de les 568.654'17 pessetes que li tocava pagar a la totalitat del veïns de Palma; mentre que al 1885 aquest percentatge ha baixat al 37'69%, cosa que és clara senyal que la bona recuperació econòmica d'aquest període havia dut també una millora en el repartiment de la riquesa i una certa reducció de les tradicionals diferències entre la Ciutat i la Part Forana. A més, un altre punt ens referma que el creixement econòmic havia portat segurament una forta incidència en l'activitat comercial i productiva de tota l'Illa, car si el 1877, els electors ciutadans que ho eren per pagar subsidi industrial, representaven el 64'74% de les 219.579'18 pessetes que havien de pagar tots els comerciants i industrials de Palma, el 1885, han pujat la quota total de Ciutat per aquest subsidi a 254.374'59 pessetes, i els electors contribuents ara sols paguen el 39'47%.

Hi ha també, una altra característica que confirma que aquests censos siguin els millors de tota l'etapa censatària, i és que en aquests es varen incloure tots els electors majors contribuents reals de cada terme municipal. És a dir, un mateix nom podia aparèixer a diferents censos de diferents municipis, la qual cosa, si per una banda i políticament podia permetre a una persona votar a distints llocs, per altra, i des de un punt de vista social, ens ha permès saber que entre els 50 majors contribuents de Palma (veure Taula 13, Quadre XVII i XVIII) es troben alguns que a la vegada estaran entre els cinc majors contribuents de qualque municipi.³⁷

35 Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 216 i 510.

36 Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 239 a 249.

37 Francesc SÀEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 509 a 542.

Aquests són:

- * Sr. Faust Morell: Alaró i Bunyola.
- * Sr. Ignasi Fuster i Forteza: Sineu, Escorca i Bunyola.
- * Sr. Faust Gual de Torrella: Binissalem, Petra i Esporles.
- * Sr. Marquès de Vivot: Búger, Inca, Selva, Sant Joan, Vilafranca, Lluçmajor, Santa Maria i Bunyola.
- * Sr. Comte d'Ayamans: Lloseta, Son Servera i Lluçmajor.
- * Sr. Lluís Burgués i Zaforteza: Llubí i Manacor.
- * Sr. Pere Verí: Llubí i Sant Joan.
- * Sr. Comte d'Espanya: Llubí, Maria i Santa Eugènia.
- * Sr. Pere Rosiñol i Zagrana: Maria.
- * Sr. Felip Fuster: Inca i Capdepera.
- * Sr. Marquès de Campofranco: Sant Joan.
- * Sr. Comte de Montenegro: Vilafranca, Puigpunyent i Bunyola.
- * Sr. Comte de San Simón: Porreres i Bunyola.
- * Sr. Felip Villalonga: Porreres, Puigpunyent i Esporles.
- * Sr. Josep Quint i Zaforteza: Capdepera, Banyalbufar i Bunyola.
- * Sr. Marquès de Bellpuig: Artà.
- * Sr. Jaume Ballester d'Oleza: Santa Maria.
- * Sr. Marquès de la Romana: Calvià.
- * Sr. Jordi Fortuny: Estellenes i Esporles.
- * Sr. Joan Palou de Comasema: Bunyola.

Per altra banda, dels 50 major contribuents de Palma, a 1877, dotze ho eren per subsidi industrial, mentre que a 1885 només en trobem vuit. Entre aquests, els majors contribuents foren Sr. Gabriel Bauzà i Muntaner i Sr. Joan Nicolau, sobretot el primer, que si a 1877 ocupa el lloc 22è de la llista, a 1885 és ja el 13è. Finalment, 21 a 1877 i 16 a 1885, són membres de la Noblesa.

Passant finalment a la darrera dècada del segle, les llistes electorals fetes per sufragi universal ens donen una estructura socio-professional que ja no només es pot aplicar al cos electoral, sinó també a la comunitat tota de Palma.

Mirem ara el següent esquema i comparem-ho amb el Quadre XX de la Taula 13.

Percentatge mitjà dels anys 1890 i 1899				
	AGRÀRIES	COM-INDUS.	SERVEIS	P. LIBERALS
		68'3 % 20'3 %	5'2 %	2'4 %
MALLORCA ³⁸				
		77'7 % 12'8 %	3'9 %	5'3 %
	AGRÀRIES	COM-INDUS.	SERVEIS	P. LIBERALS
Percentatge mitjà del període censatari				

La seva lectura és senzilla, el sufragi universal va fer retrocedir l'electorat agrari davant l'avanç de l'electorat d'arrel industrial o comercial, el qual significa, entre altres, que Palma assoleix per a sí encara més protagonisme que en èpoques passades, degut a la importància que aquest darrer sector tenia a Ciutat davant els demés, puix arriba a conformar el 32% de l'electorat ciutadà. En els altres sectors, l'augment del percentatge de l'electorat provenint dels serveis, força important a Palma entorn del 14%, és un índex més de la

"modernització" de l'estructura social illenca; mentre que el percentual de les professions liberals (a Palma serà relatiu) és conseqüència lògica de la seva pròpia situació, car ja hem vist com al llarg del règim censatari, les professions liberals varen tenir manco problemes, a l'hora d'inscriure's en el cens, que les altres categories sòcio-professionals, la qual cosa va suposar, a les acaballes del segle, que el seu nombre augmentés relativament menys que les altres, és a dir, si prenem com a referència l'any 1877 (recordem que té el cos electoral més nombrós del període censatari), amb els seus 2.779 electors en total i els 257 professionals liberals en particular, veiem com mentre que als primers, els 15.794 de 1899 els hi suposa un increment d'un 568'33%, els 700 dels segons en aquest mateix any, només representa el 272'37 % d'augment; per tant, perd percentatge relatiu. També aquí hi ha que afegir el fet de que molts de propietaris eren també professionals liberals (sobretot missers) i per això, encara que fos en nombre limitat, l'adscripció a aquell grup feia minvar de qualque manera aquest.

Per altra banda, durant aquesta dècada, l'agricultura mallorquina sofreix una forta deterioració provocada per l'arribada de la fil·loxera entorn del 1891, la qual cosa no només té com a conseqüència una contracció del creixement demogràfic (veure Taula 1), que romp l'evolució positiva dels anys 1875 a 1887 -- +16'1 punts-- que queda durant el període de 1887 a 1900 en només +6'9 punts (lògicament aquí influeix també l'emigració i la Guerra de Cuba i Filipines); sinó que també provoca una reestructuració de les categories sòcio-professionals com podem veure en la Taula 15.

Així, veiem com, dins el sector agrícola, els grans propietaris perden percentatge davant els conradors (petits propietaris) i els jornalers, els quals, si mantenen el seu és, possiblement, gràcies a la immigració interior, és a dir, dels pobles cap a Palma; mentre que els altres sectors tots gaudeixen d'un saldo positiu, destacant entre els comerciants i industrials els mariners, sabaters, fusters i picapedrers (els teixidors, que són una de les professions majoritàries tenen una pèrdua de 0'24 punts); en els serveis, els empleats, criats, cotxers, dependents i militars; i en les professions liberals, els clergues, pilots i estudiants.

Aquestes llistes electorals fetes segons la Llei de sufragi universal de 1890 ens donen també una altra informació molt interessant per acabar de perfilar el retrat de l'elector ciutadà de finals de segle XIXè, i és el seu grau d'alfabetització. Així, el Cens de 1900 de la Població d'Espanya de la Direcció General de l'Institut Geogràfic i Estadístic, diu per a Balears que només el 22'07% de la població està alfabetitzada, encara que si només tenim en compte els homes, aquest percentatge puja al 27'7%. Ara bé, els cens electoral del 1899, dóna per a Palma les següents dades:

ELECTORS ALFABETITZATS ³⁹					
	nº	% sobre electors	% sobre població	% sobre veïns	% sobre homes
1899	3205	20'29	5'01	21'4	10'6

(Els percentatges s'han fet sobre la població de 1900).

39 Francisc SAEZ ISERN: Dades pròpies tretes de :* Cens de la Població de Espanya de 1900 de la Direcció General de l'Institut Geogràfic i Estadístic.

* Cens Electoral de 1899. Bolletí Oficial de la Província de les Balears, del dia 15 de juliol de 1899.

Analizant doncs aquestes dades, veiem com la situació cultural de l'electorat de Palma està, a final de segle, bastant per sota de la general de Balears, i pitjor encara si la comparem amb el nivell d'alfabetització dels homes majors de 20 anys que dóna l'Institut Geogràfic i Estadístic per a la generalitat d'Espanya, el 52'1%.

DINÀMICA DE LES ELECCIONS

En aquest tercer capítol tractarem de reflectir la dinàmica dels cos electoral ciutadà en la situació definitiva que li dóna la seva raó de ser, és a dir, en la lluita electoral per a guanyar l'acta acreditativa de pertànyer a l'elit entre l'elit. No obstant això abans d'entrar de ple dins l'anàlisi de les diferents i successives situacions, hi ha que aclarir un punt que consider bàsic per a una precisa comprensió de l'estudi com a bloc, és a dir, aclarir el què no es vol fer, perquè, així, quedi més delimitat l'abast d'aquest treball:

No serà una anàlisi del comportament polític dels partits que a un moment o un altre varen participar en el joc polític, sinó dels electors i elegits; ja que consider que fer el primer, només es possible si l'estudi avarca bàsicament la dinàmica electoral municipal i provincial, és a dir, amb l'estudi dels processos electorals per a obtenir representació a Ajuntaments i Diputació Provincial, on, entre altres coses, el fenomen *cunero*⁴⁰ no falsejava la força real "mallorquina" dels partits; i la nostra eina han estat els censos per a eleccions a Corts Generals, que sí ens permeten el segon.

Aclarit aquest punt, passem a l'estudi de la mecànica de la problemàtica electoral.

Els anys amb els quals comencem aquest estudi es troben immersos en una època que Carles Marichal anomena encertadament de "les revolucions".⁴¹ Són els qui varen veure la primera formació dels nuclis del que després serien els grans partits del XIXè, el Moderat i el Progressista, i fins i tot els embrions dels més llunyans moviments "demòcrata" i "republicà federal" que tan important paper exerciren durant el sexenni revolucionari de 1868-1874.

Aquesta situació manté a Mallorca una evolució paral·lela a la de la resta de l'Estat; és a dir, les Lleis Electorals censatàries determinaren un cos electoral format majoritàriament per propietaris agraris, dels quals els més adinerats pertanyen a la noblesa, amb un cert afegit de grans comerciants i professions liberals, als quals s'afegia una forta injecció de saba *cunera*; polaritzats tots, molt més entorn d'un sentit, moderat, progressista, demòcrata o republicà, del quefer polític, encarnat en un grup de preeminents conciutadans o qualque personalitat d'àmbit estatal, que en l'estructura orgànica d'un partit polític.

Durant el període de 1837-1844, amb vigència de la Llei Electoral de 1837, de caràcter progressista, a Mallorca va dominar el component moderat. Així en el any 1837, amb un govern progressista a Madrid, el d'Eusebio Bardaxí Azara, s'enfrontaren a Mallorca dues candidatures, la moderada i la progressista. La primera era també coneguda per la del Partit Monàrquic Constitucional, mentre que els segons s'anomenaven a sí mateixos

40 La paraula *cunero* s'aplicava al Diputat electe per un districte amb el qual no el lligaven més vincles que els de la recomanació oficial.

41 Carlos MARICHAL: *La revolución liberal y los primeros partidos políticos en España: 1834-1844*, Madrid, 1980, 17.

Constitucionalistes Purs de 1837 o igualment, Candidatura del Progrés Susceptible;⁴² encara que també se'ls anomenava exaltats.

Aquestes candidatures són una mostra de la debilitat orgànica de l'estructura partidària, ja que si per una part es presenten a la premsa sota l'epígraf més comú de "alguns electors", per altra inclouen persones que, o bé no ha estat consultada sobre el seu desig d'estar a la llista⁴³ o, com és bastant comú, el mateix nom apareix a candidatures de signe contrari.

Les primeres candidatures estigueren formades pels següents electors⁴⁴:

CAN. MONÀR. CONSTITUCIONAL	CANDIDATURA PROGRESSISTA
DIPUTATS	
Sr. Comte d'Ayamans, propietari.	Sr. Juan Calixto de Ogeda.
Sr. Pere J. Morell, misser	Sr. Rafel Trias, militar.
Sr. Manuel Valarino, comerç.	Sr. Llorenç Coll, jutge.
Sr. M. Salvà Cardell, comerç.	Sr. Antoni Bardaxí, propiet.
Sr. J. Burgués Zaforteza, propie.	Sr. Pau Sorà, comerç.
Sr. Nicolau Ripoll, misser	Sr. Joan Galens, comerç.
Sr. Antoni Planas, misser	Sr. Felip Puigdorfila, prop.
Sr. Narcís Mercadal, propiet.	Sr. Josep Fonticheli, misser.
SENADORS	
Sr. P. González Vallejo, Bisbe.	Sr. Joan Peretó de Vidal.
Sr. Joaquín Rey, Regent. Audi.	Sr. José Landero, ex-Ministre.
Sr. N.M. Garelli, ex-Ministre.	Sr. Pere Rotger.
Sr. Pere Josep Moyà, comerç.	Sr. Pere J. Alemany, militar.
Sr. I. Truyols Villalonga, militar.	Sr. José M. Calatrava, ex-Ministre.
Sr. Joan A. Fuster, propiet.	Sr. Joan Massanet, propiet.
Sr. Comte de Santa Coloma.	Sr. Jaume Sureda, propiet.
Sr. Josep Camps i Soler.	Sr. Rafel Garcias Amer.
Sr. Ignacio Balanzat, ex-minis.	Sr. Bartomeu Borràs, propiet.

Ambdues candidatures sofreixen posteriorment alguns canvis. A la moderada apareixen nous noms com Sr. Bartomeu Borràs (que abans estava a la progressista), el Vescomte de San Simón, Sr. Andreu Castelló, Sr. Antoni Gelabert, el Comte de Luchana, Sr. Pere Jeroni Alemany (també abans a la progressista), el Comte d'Almodovar, Sr. Jaume Sureda i Moragues (abans a la progressista), Sr. Joan Massanet (abans a la progressista) i Sr. Joan Vidal.

A la progressista també apareixen nou noms com Sr. Ramon Fàbregues, Sr. Onofre Gradolí, Sr. Estanislao Lluís Piñano, Sr. Pere Jaso, Sr. Joan Baptista Moragues, Sr. Joan Reus, Sr. Lluís Ferrà, Sr. Jacint Feliu Bonet, Sr. Antoni Cabrer (capellà de Sant Nicolau),

42 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca*, del 18 d'octubre de 1837.

43 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca* del 10 de setembre de 1837. A un comunicat remès pel Sr. Joan Bautista Moragues, aquest afirma que l'han inclòs a la candidatura progressista sense la seva voluntat. Idèntica situació al-lega Sr. Onofre Gradolí. En el mateix periòdic del 13-09-1837, Sr. Josep Estade Omar s'expressa igual que els anteriors.

44 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca*, del 4 i 14 d'octubre de 1837.

Sr. José María Domínguez, Sr. Joan Mut, Sr. Josep Maria Bremon, Sr. Melcior Bestard, Sr. Josep Estade Omar i Sr. Miguel Beck.

L'enfrontament dialèctic és fort. Els progressistes titllen els moderats d'assassins, retrògrads, aristocràcia guillada, carlins, estacionaris, fusionistes (curiosament aquest adjectiu arribarà a canviar de camp), etc.;⁴⁵ mentre que els moderats acusen als seus adversaris de no tenir noms il·lustres a les seves files i que per això han d'enganyar a l'electorat amb noms que no combreguen amb les seves idees o amb polítics forasters com és el cas del Sr. José Landero Corchado, si bé no se'l critica com a *cunero* sinó per la seva relació amb el ministeri Calomarde.⁴⁶

Finalment, en el Diari Constitucional del 19 d'octubre del citat any, apareix una carta d'un elector que té certs matisos d'actualitat, car es queixa de que a Palma es coneixen fins i tot els resultats de les eleccions de Bilbao malgrat els nombrosos problemes que tenen per allà (guerra carlina), mentre que a Balears ni tan sols se sap quan es faran les eleccions.

Aquestes es realitzaren finalment el novembre amb la victòria de la candidatura moderada a tota Mallorca. De Palma no tenim les seves dades parcials.

A les eleccions de juliol-agost del 1839 tornaren a guanyar els moderats pràcticament amb els mateixos noms, encara que contaren amb una bel·ligerància més efectiva del Govern mitjançant la labor del governador Sr. Juan Bautista de Lecuna; per la seva banda els progressistes, ara anomenats del Progrés Legal Constitucional, presenten ja un grup de personalitats que mantindran el seu protagonisme polític durant un llarg període de temps.

La lluita és, durant aquest any, molt més igualada malgrat la victòria moderada. La candidatura progressista obté vot a la majoria dels pobles, fins i tot, guanya a qualque d'ells, com Soller, Sineu, Santa Margarida, Alcúdia, Pollença, Campanet i Sa Pobla. A Palma també varen guanyar els progressistes encara que amb uns resultats molts justs, com es pot veure en el quadre següent⁴⁷

CAN. MONÀR. CONSTITUCIONAL		CANDIDATURA PROGRESSISTA	
DIPUTATS			
Sr. Comte d'Ayamans	305 v	Sr. Felip Puigdorfila	356 v
Sr. Pere J. Morell	299 v	Sr. Josep Villalonga	336 v
Sr. J. Burgues Zaforteza	293 v	Sr. Rafel Trias	338 v
Sr. M. Salvà Cardell	302 v	Sr. Fèlix Campaner	348 v
Sr. Nicolau Ripoll	305 v	Sr. Antoni Coll	338 v
Sr. A. Orfila Rotger	296 v	Sr. Fsc. Preto Neto	332 v
Sr. Ignasi Arabí	298 v	Sr. Joan Eymar	341 v
Sr. Pere Garcias	301 v	Sr. Bartomeu Rosselló	334 v
SENADORS			

45 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca*, del 18 d'octubre de 1837.

46 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca*, del 17 d'octubre de 1837.

47 *Diario Constitucional de Palma de Mallorca*, del 30 d'agost de 1839.

Sr. Manuel de Soria	291 v	Sr. Santos San Miguel	314 v
Sr. Bernat Fuster	306 v	Sr. F. Garcia de Luna	344 v
Sr. F. de P. Figueres	289 v	Sr. Jaume Sureda	350 v

En 1840 de nou el partit Monàrquic Constitucional guanya les eleccions a Mallorca, encara que, ara, per primera vegada, inclogui entre els seus candidats a diputats a dos *cuneros*, Sr. Francisco J. Isturiz i Sr. Manuel Montes de Oca (el *cunerisme* entre els candidats al Senat era pràctica molt corrent, tant entre moderats com progressistes). La resta de les personalitats presentades són les de sempre. El mateix succeeix amb la candidatura progressista, que presenta pràcticament el mateix cartell que en el 1839, llevat dels Srs. Eymar i Rosselló i la inclusió del Sr. Marià Arabí per a diputat. La terna progressista per a l'elecció d'un senador és totalment *cunera* puix està formada pel duc de La Victoria, Sr. Santos San Miguel i Sr. Francisco de Paula García de Luna.

La victòria moderada tornà a ser aclaparadora manco a Sineu, Campanet, Sa Pobla, Pollença i Santa Margarida (aquí els moderats no aconseguiren ni un sol vot) on guanyaren els progressistes. A Palma aquest any la victòria va ser moderada per 490 vots davant els 256 pels progressistes.

A setembre de 1840 la revolució d'Espartero provocà l'arribada al poder dels progressistes i per tant, a Mallorca, també es fan amb la important clau de poder que era el Govern Civil (Sr. Josep Miquel Trias), la qual cosa, en la lògica electoral i en la pràctica comú del moment, va obrir la porta a la primera victòria progressista en unes eleccions a Corts --febrer-març de 1841 --, facilitada a més per la no participació electoral del partit moderat.

A 1843, el partit Monàrquic Constitucional, ja recuperat, torna a la lluita electoral amb un manifest en el que diu que la seva bandera serà:

*Constitución de 1837 franca y religiosamente observada, (...) que reine la excelsa e inocente doña Isabel II al cumplirse la edad de sus catorce años, (...) independencia del país de cualquier influjo extranjero, (...) conciliación de los recíprocos intereses materiales de todas las provincias, (...)*⁴⁸

Això no obstant, a Mallorca alguns moderats pretengueren una operació més ambiciosa i cercaren la unió amb progressistes "que siguin liberals de bona fe i exempts de tota classe de compromisos amb el Govern", aconseguint, a una reunió en el ex-convent de Santa Margarida (a Palma), que sorgeixi la següent candidatura sota el nom d'independent constitucional:

DIPUTATS	SENADORS
Sr. Jacint Domènech, propietari	Sr. Martí M. Boneo, propietari
Sr. Nicolau Ripoll, misser	Sr. Jordi T. Làdieo, comerç
Sr. Pere Gacias, misser	Sr. Bartomeu Rosselló, propiet.
Sr. Pau Sorà, comerç	
Sr. Marquès d'Albranca, propiet.	
Sr. Nemesi Pombo, periodista	

Aquest fet és important perquè és el moment en que apareixen les primeres diferències en el si del partit progressista del qual, lentament, s'aniran diferenciant dos grups: els governamentals, anomenats del progrés legal, i els radicals que posteriorment evolucionaran cap el republicanisme i que formaran el partit democràtic.

Amb tot i això, les eleccions les varen guanyar els progressistes del Progrés Legal, tant el febrer com el setembre de 1843, ara amb el aclaridor nom de Partit Parlamentari. Igualment a Palma, encara que aquí les mangarrufes usuals degueren ésser inclús massa llampanants pel que s'usava, com es veu a una carta de la candidatura moderada en el Diari Constitucional del 12 d'octubre de 1843:

(...) y como nuestra escuela no ha sido nunca la de echar papeletas en las urnas de seis en seis, ni la de aumentar con proletarios sin voto las listas electorales, ni la de formar mesa con un solo alcalde y remitir acta de haber votado 100 electores que ni siquiera se habían presentado, de ahí el resultado de las votaciones de Palma que tanta alegría os ha proporcionado (...)

En 1844, amb tots els ressorts del poder en mans moderades, aquests llancen una poderosa campanya electoral fortament sostinguda pel Govern Civil, on el mateix governador, Sr. Joaquim Maximilià Gibert, envia circulars als electors en las quals es fa propaganda de la candidatura ministerial. Davant aquesta situació, els progressistes s'abstenen i guanyen els moderats.

Finalitza aquí l'etapa regida per la Llei de 1837. Durant aquest període, els comissionats dels districte electoral de Palma davant la Junta Electoral varen ésser⁴⁹:

- 1837 : Sr. Pere Gacias, propietari i misser.
Sr. Francesc de Paula Figueras, Mariscal.
- 1839 : Sr. Josep Miquel Trias, propietari.
Sr. Francesc Sancho, propietari
- 1840 : Sr. Miquel Alemany i Marcel, propietari.
Sr. Gabriel Verd, contribuent en 200 rs.vó.
- 1841 : Sr. Marià Pujol, propietari.
Sr. Miquel Vich, contribuent en 200 rs.vó.
- 1843 (febrer) : Sr. Francesc de la Peña, llogater.
Sr. Bonifaci Amorós i Mirambell, propietari.
- 1843 (setem.) : Sr. Miquel Amer, propietari.
Sr. Bartomeu Marià Bauzà, contrib. en 200 rs.
- 1844 : Sr. Jaume Lluís Garau, contribuent en 200 rs.
Sr. Pere Onofre Mataró, propietari.

La Llei Electoral de 1846 va reduir el Congrés dels Diputats a un grup de grans terratinents, alts funcionaris, generals, banquers i capitalistes; mentre el Senat deixava de ser electe i passava a ser de nominació personal del Rei. En aquest ambient se succeeixen

49 Veure: * *Bolletí Oficial Balear*: nº 750. Any 5è. 19-12-1837; nº 1019. Any 7è. 07-09-1839; nº 1094; Any 8è. 29-02-1840; nº 1254. Any 9è. 06-03-1841; nº 1573. Any 11è. 21-03-1843; nº 1843. Any 11è. 19-10-1843; nº 1814. Any 12è. 03-10-1844.

quatre eleccions en les quals els moderats imposen majoritàriament la seva força, mentre els progressistes han d'acontentar-se amb qualque èxit parcial que els doni algun diputat.

Així, a les eleccions de 1846 (veure la Taula 16), el Partit Moderat (comença a guanyar adeptes la denominació de Partit Conservador) guanya les actes de Diputats a tres districtes: Valldemossa, Inca i Felanitx, mentre que els progressistes ho fan a PALMA i Manacor. A PALMA els resultats varen ésser de 296 vots pel progressista Sr. Josep Miquel Trias i 137 pel conservador Sr. Gregori Oliver.

El 1850 la victòria moderada (ara amb el nom de Partit Moderat Ministerial) és absoluta. El pes polític institucional que els conservadors han abocat en les eleccions és tal que els progressistes són conscients de les seves poques possibilitats, la qual cosa fa que alguns retiri la seva candidatura el mateix dia de les votacions com a protesta davant el descarat frau electoral.⁵⁰ A PALMA va ser on els hi va anar millor i així i tot el Progressista Sr. Josep Miquel Trias va perdre per 76 vots davant el moderat Sr. Bernat Fiol que va aconseguir 236 vots.

Les eleccions de 1851 es realitzen dins el mateix clima d'acusacions progressistes de frau electoral. La candidatura ministerial es presenta sota el lema: ECONOMIA, MORALITAT I CONCILIACIÓ; mentre que la progressista ho fa amb: TRON CONSTITUCIONAL D'ISABEL II AMB L'ORDRE, PROGRÉS, ECONOMIES, LEGALITAT I JUSTÍCIA. La victòria final és per als conservadors que guanyen als districtes de PALMA, Valldemossa, Inca i Felanitx, mentre que els progressistes només ho fan a Manacor. En el districte de Palma guanya el moderat Sr. Pere Felio Perelló amb 192 vots, encara que el progressista Sr. Trias torna a fer un bon paper amb 148 vots.

El 1853, les eleccions es realitzen enmig d'un difícil ambient per als dos gran partits. Els progressistes han d'enfrontar-se a la cada volta més emergent força del Partit Democràtic, mentre que en el camp dels conservadors, la candidatura oficial, que ara torna a dir-se monàrquica constitucional, ha d'enfrontar-se a personalitats moderades que es presenten a les eleccions sota l'etiqueta d'independents mallorquins. Els governamentals guanyen a Valldemossa, Inca, Manacor i Felanitx, en tant que els progressistes ho fan a PALMA amb la figura del Comte de San Simón que treu 169 vots davant els 114 del conservado Sr. Fermí Figueras. L'independent Sr. Pere Joan Morell i Rullan només treu un vot.

La revolució de 1854 romp el cicle moderat i provoca la tornada al poder dels progressistes que convocaran eleccions a Corts Constituents, però utilitzant la Llei Electoral de 1837. En aquestes eleccions l'entesa entre moderats i progressistes (tant uns com els altres procuraven distanciar-se dels seus correligionaris absolutistes i radicals), va fer sorgir un nou partit liberal, que prengué el nom d'Unió Liberal i que, lògicament, com era governamental i no tenia oposició, va guanyar les eleccions. A Palma els resultats de la candidatura guanyadora de la Unió Liberal varen ésser⁵¹:

Sr. Comte de San Simón	645 vots.
Excm. Sr. Facundo Infante	635 vots.
Sr. Fèlix Campaner	477 vots.

50 *El Genio de la Libertad* del 25 d'agost de 1850, i del 12 de maig i l'1 de juny de 1851.

51 *El Genio de la Libertad* del 4 de novembre de 1854.

Sr. Comte d'Ayamans	426 vots.
Sr. Francesc Preto i Neto	415 vots.
Sr. Ramon Pérez	401 vots.
Sr. Josep Villalonga i Aguirre	387 vots.
Sr. Marquès de la Bastida	325 vots.
Sr. Miquel Salvà i Cardell	222 vots.
Sr. Antoni Maria Sureda	228 vots.
Sr. Rafel Saura i Aymar	214 vots.
Excim. Sr. Agustí Nogueras	71 vots.

Tornats el conservadors al poder, la restauració del règim de 1845 creà un camp polític que a Mallorca donarà joc a quatre agrupacions polítiques: Partit Monàrquic Constitucional (conservador), Unió Liberal, Partit Progressista i Partit Monàrquic Pur (absolutistes de caire carlí), deixant defora els demòcrates i els absolutistes isabelins. Així, a les eleccions de 1857, la victòria fou netament conservadora i les candidatures liberal i progressista varen sofrir una forta derrota. A PALMA el candidat conservador Sr. Llorenç Vicens va obtenir una ampla victòria amb 181 vots davant els 95 del progressista Sr. Narcís Ametller.

El 1858, la decidida actitud intervencionista del Govern de la Unió Liberal fa que, a Mallorca, aquest partit guanyi les eleccions en tots els districtes llevat d'Inca, on guanya el candidat moderat, el *cunero* Sr. Antonio López. A PALMA, on els dos principals adversaris, el conservador Sr. Joaquim Caro i el Sr. Narcís Ametller, que ara ja no és progressista sinó que es presenta pel partit Unió Liberal, empaten a 163 vots. Repetida l'elecció, va guanyar, lògicament, el candidat de la Unió Liberal per 235 vots davant els 233 del moderat Sr. Caro.⁵²

A partir d'ara i fins a l'arribada de la revolució de 1868, les eleccions es transformaran en un pur tràmit governamental. La Unió Liberal copa totes les eleccions, és a dir, les de 1863, 1864, 1865 i 1867, mentre que els progressistes i el Partit Demòcrata es retreuen de tota participació, acusant al Govern del falsejament sistemàtic del règim constitucional. Els moderats, sense arribar al retraïment, es presenten com a independents, però amb resultats quasi nuls com es pot veure fàcilment en el Quadre XXVI de la Taula 16.

Aquesta situació es romp amb l'arribada de la revolució de 1868 i posteriorment amb la República, fets que, amb altres, duen la substitució del sufragi censatari per l'universal, punt d'inflexió política que ens porta a dues conseqüències fonamentals:

*La política s'ha acostat al poble, el qual ha adquirit un important nivell de conscienciació político-social.

*Els demòcrates han pres contacte amb el poder.

Això fa que la tornada al règim electoral censatari amb la Llei Electoral de 1878 dugui un dinamisme polític caracteritzat per la clara intenció governamental d'excloure del joc polític els extrems, és a dir, republicans i absolutistes (isabelins i carlins), o com a mínim fins que el nou règim estigui completament configurat i pugui reassumir-se un sufragi universal perfectament controlat.

⁵² Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. S. XIX. I (1801-1820)*, Palma, 1962, I, 861.

Conformen aquest darrer període censatari quatre confrontacions electorals, en els anys 1879, 1881, 1884 i 1886, que a Mallorca s'ajusta també a la pràctica estatal de repartiment del poder entre conservadors (que ara es diuen Partit Liberal Conservador) i progressistes (amb el nom de Partit Liberal Fusionista) --veure Quadre XXVII, Taula 16--. Això fa que ara el paper d'oposició no el faci mai un d'aquests partits, sinó els demòcrates, o, millor dit, la facció demòcrata republicana possibilista, per l'esquerra; i els independents conservadors per la dreta.

El 1879 guanyen els conservadors, mentre que els progressistes s'abstenen obeint al pacte Cànovas/Sagasta pel qual la victòria tocava al seus adversaris.⁵³ La vertadera oposició varen ésser els demòcrates, o millor dit la facció demòcrata republicana possibilista que va presentar com a candidatura al Sr. Joaquim Fiol i al Sr. Eusebi Pascual i Orrios, i que va aconseguir en la persona del primer un excel·lent sisè lloc amb 1.711 vots. On aquesta candidatura demòcrata va tenir més acceptació va ser a PALMA, on va quedar en segon lloc amb 452 vots i només superat pels 480 del conservador Sr. Joaquim Togores. Els demòcrates es varen veure perjudicats per la seva pròpia desunió, ja que el grup republicà federal del Sr. Antoni Villalonga Pérez havia anunciat el seu retraïment.

Les eleccions de 1881 es mantenen dins la mateixa tònica de control governamental; no obstant això, dues notes la caracteritzen: en el si del Partit Liberal Fusionista passa a primer lloc la figura del Sr. Antoni Maura en perjudici del fins llavors cap de fila Sr. Jeroni Rosselló i es manifesta un pacte entre aquests i els demòcrates radicals i possibilistes, que deixa com a única força d'oposició real (als conservadors els toca el torn de no guanyar), els republicans federals. A Mallorca la candidatura demòcrata fusionista obtingué, quatre actes de Diputats, tres per als liberals fusionistes, Sr. Mateu Gamundí, Sr. Antoni Maura i Sr. Enric de Mesa, i una per al demòcrata possibilista Sr. Joaquim Fiol. Els republicans federals varen treure resultats molt apreciats a Sa Pobla, Artà, Campos, Andratx, Felanitx i Palma. Així, a Ciutat, les votacions es varen mantenir dins la línia oficial, però amb unes certes característiques particulars, ja que els guanyadors clars varen ésser els demòcrates, tant el possibilista Sr. Joaquim Fiol, que amb 565 vots va ser el candidat més votat, com el radical Sr. Ramon Obrador que va quedar en segon lloc amb 467 vots. En tercer lloc va quedar el Liberal conservador Sr. Josep Cotoner amb 409 vots i després venen els liberals fusionistes que gràcies al vot dels pobles varen obtenir acta de Diputat. El republicans federals no varen tenir massa bons resultat llevat possiblement del Sr. Alexandre Rosselló que va rebre 136 vots.

En les eleccions de 1884 i 1886, continuà l'alternança de poder dirigida des de Madrid, ja que en el primer anys són els liberals conservadors el vencedors, però respectant l'acta del Sr. Antoni Maura; mentre que el 1886 és la coalició fusionista possibilista la que guanya quatre actes però respecta la del liberal conservador Sr. Josep Cotoner i Allendesalazar, Comte de Sallent.

53 El pacte entre Cànovas i Sagasta queda palès amb les xifres que a nivell estatal ens ofereix Martínez Cuadrado:

Eleccions	1879	1881	1884	1886
Republicans	7	32	5	22
Lib. Fusionistes	63	297	67	288
Lib. Conservadors	293	39	318	67
Altres	26	24	2	15

Miguel MARTINEZ CUADRADO: *La Burguesía conservadora (1874-1931)*, Madrid, 1983, 39

Finalment, d'aquesta etapa censatària, ens cal parlar d'un important problema de tota elecció: la participació i, lògicament, l'abstenció electoral,⁵⁴ ja que, com deia Mirabeau "el silenci dels pobles és eloqüent lliçó pels monarques" i aquest silenci era molt més eloqüent a un règim electoral censatari on només un seleccionat grup de ciutadans podia intervenir amb la seva decisió electoral en la política del moment.

A Palma, durant els anys en què va regir la Llei Electoral de 1837, de 1837 a 1844 i l'any 1854, la mitjana de participació va ser d'un 38'74 %, inferior a la de Mallorca, que estava en el 48'4 %, i bastant enfora de la d'Espanya, que arribava al 66'7%.⁵⁵

De l'etapa regida per la Llei Electoral de 1846, des de 1846 a 1864, Palma té una mitjana de participació del 55'08%, superior a la de l'etapa anterior, però encara bastant enfora de les mitjanes de Mallorca i Espanya --60'4% la primera i 65'4% la segona--.

Durant els anys 1865 i 1867, regits per la Llei Electoral de 1865, l'abstenció va reflectir perfectament el cansament que la fórmula política sortida de la Constitució de 1845 havia produït al cos electoral. I això tant a Espanya (52'5%) com a Mallorca (31'3%); però a Palma encara es més baixa, ja que, aquesta, el 1865 va ser d'un 25'2% i la de 1867 d'un 25'09%.

Les dades de participació del període regit per la Llei Electoral de 1878, les eleccions de 1879, 1881, 1884 i 1886, ens mostren una participació que a Palma continua estant molt enfora de la de Mallorca (57'6%) i encara més de la d'Espanya (71'12%).

Per altra banda, fent un estudi socio-professional de totes aquelles persones que varen veure realitzat en la seva persona l'objectiu de tot sufragi, és a dir, el que l'urna designés el seu nom, encara que no guanyés, ens queda el següent quadre⁵⁶:

PROPIETARIS	28'4%	MILITARS	18'9%
MISSERS	13'2%	COMERCIANTS	7'5%
ALTS FUNCIONARIS	10'1%	INDUSTRIALS	4'4%
ALTRES P. LIBERALS	6'3 %	BISBES	0'6%
SENSE INFORMACIÓ			10'1%
CUNEROS			25'3%
NOBLESA MALLORQUINA			18'3%

Així veiem com els propietaris formen el principal grup detentor del poder polític, la qual cosa s'accentua més si tenim en compte que a més d'aquest 28'4 % que es declarava únicament propietari, molts d'altres --sobre un 17%-- es declara també comerciant, misser, militar, etc., cosa que faria pujar el percentatge entorn del 46%.

Això no obstant, aquest percentatge no es pot considerar excepcional ja que estem dins una situació censatària. Els militars, en canvi, si ens donen un percentatge excepcional per la part baixa, és a dir, en realitat és molt més alt, ja que una bona part del 25'3% dels *cuneros* eren militars. Per altra banda, el problema de que una quarta part dels elegits no siguin balears queda ben reflectit en la següent frase que copiem del diari *La Opinión* del dia 18 d'abril de 1884 :

54 Francesc SAEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 444 a 447.

55 Francesc SAEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 316 a 320.

56 Francesc SAEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, Pàgs. 310 a 315.

No hay en nosotros pasión alguna interesada que nos ciegue; sentimos, sí, la exaltación del patriotismo herido. Y como no, si vemos designados para senadores al Marqués de Albranca, al Conde de Peña Ramiro y Marqués de Fuentefiel, cuneros y semicuneros; para diputado por Mahón, al Marqués de Paredes, cunero también; para diputado por Ibiza, a un Sr. Velasco, cunero; y para Mallorca al Marqués de Casa Fuerte, cunero; a Vergara o Menéndez Pelayo, según recientes noticias, cuneros; y a D. Luis de Rute, cunero; y a dos mallorquines, solamente para imprimir variedad al cuadro".

També destaca que el 18'3% d'aquests elegits pertanyien a la noblesa mallorquina (com hem vist també hi ha nobles forasters), la qual cosa junt al que ja s'ha dit sobre els majors contribuents, es una prova palpable de que al llarg del segle XIX, la noblesa mallorquina es va mantenir en tot moment dins el grup de exercia el poder, tant polític com econòmic.

Passant ara a analitzar la dinàmica electoral de l'etapa de sufragi universal, la dècada de 1890-1899, veiem que és el 1891 quan es fan les primeres eleccions amb el nou sufragi referendat per la Llei Electoral de 1890. En aquest període es mantenen les expectatives polítiques nascudes en l'anomenat "pacte del Pardo" entre Cànovas i Sagasta i en conseqüència el "torn pacífic" en el poder.

Aquesta situació també es manté en els resultats electorals que es varen donar a Mallorca; no obstant això, sempre amb un matís particular, que denotava una major implantació o un millor funcionament del Partit Liberal Fusionista que del Liberal Conservador, fet materialitzat en la major claredat de les victòries fusionistes (més actes guanyades) quan els tocava el seu "torn" que de les conservadores, quan els tocava el seu (veure Taula 18).

Les eleccions de 1891 donaren, a Mallorca, com a resultats el fet d'aconseguir tres actes de Diputats per als conservadors: Sr. Josep Cotoner, Sr. Joaquim Rovira i Sr. Lluís de San Simón; i altres dues per als fusionistes: Sr. Antoni Maura i Sr. Pasqual Ribot. A PALMA, el candidat més votat va ser el conservador Sr. Josep Cotoner, seguit del fusionista Sr. Antoni Maura i en tercer lloc el republicà federal Sr. Antoni Villalonga, que només quedà a quatre vots de l'anterior i amb un percentatge del 16'09% del total, molt per sobre del 7'8% que obtingueren a la totalitat de l'Illa. En canvi, el candidat tradicionalista Sr. Jordi San Simón, marquès del Reguer, que es presentava amb la benedicció del Bisbe de Mallorca i amb el mateix programa ja presentat el 1871,⁵⁷ quedà amb el seu 8'51% per sota del 11'80% que va obtenir per la totalitat de Mallorca.

A 1893, a Mallorca, els fusionistes se'n duen quatre de les cinc actes, mentre la quinta és guanyada pel Sr. Faust Gual de Torrella, candidat tradicionalista, novament amb la benedicció del Bisbat. Els conservadors varen ésser els grans derrotats, encara que aquest any no les hi toqués guanyar. La nota curiosa, pels resultats, és l'aparició en escena dels socialistes (PSOE). A PALMA, els resultats varen ésser idèntics als generals de Mallorca, amb un petit canvi, ja que aquí, el Sr. Manuel Guasp, segona acta per Mallorca, va ocupar el quart lloc. Els socialistes, per la seva banda, varen treure a Palma, com era lògic, el

57 *Diari de Palma*, del 21 de gener de 1891.

56'47% de tots els vots que varen tenir a tota l'Illa (el socialista més votat va ser el Sr. Pablo Iglesias). Els republicans es mantenen dins una perspectiva similar al 1891, encara que quelcom més positiva ja que passen del 16'09 % abans al 18'85 % ara.

El 1896, els conservadors guanyen tres actes (els hi tocava guanyar) i els fusionistes dues, encara que a Mallorca els més votats varen ésser aquests dos darrers. A PALMA les votacions varen donar els mateixos resultats i també, aquí els candidats més votats varen ésser els fusionistes. Dels altres destaca, encara que de manera anecdòtica, el fet que, ara, el socialista més votat ja no és el Sr. Pablo Iglesias que només treu 3 vots, sinó el Sr. Antonio García Quejido que treu 172. De totes formes, tant per a republicans com per a socialistes, el fracàs va ésser important.

El 1898, a Mallorca, el Partit Liberal Fusionista (que ara és "gamacista" i no "sagastí") guanya tres actes de Diputats, una els conservadors i la cinquena és pels tradicionalistes; els republicans es retiren de les urnes i els socialistes mantenen els seus modestos resultats. A PALMA, en aquestes eleccions, els resultats varen ésser els mateixos que els generals de l'Illa.

Finalment, el 1899, i encara que els resultats oficials varen ésser de tres Diputats per als conservadors i dos per als fusionistes (gamacistes); la vertadera confrontació electoral es va donar entre els fusionistes i una coalició de republicans, weyleristes, liberals demòcrates (els de Socias i Caimari, també dits liberals dinàstics) i els conservadors romeristes; tots els quals presentaren la candidatura del republicà Sr. Epifani Fàbregas i del liberal dinàstic Sr. Miquel Socias i Caimari, sota el nom de Coalició Liberal. La candidatura socialista va millorar el seus resultats. A PALMA, encara que "tocava el torn dels conservadors", els resultats varen ésser una mica estranys, ja que el candidat amb més vots a nivell de l'Illa, el conservador Sr. Enric Sureda només va treure la ridícula quantitat de 13 vots i el fusionista Sr. Pasqual Ribot, quarta acta per Mallorca, es va quedar amb 552 vots; mentre que la candidatura de la Coalició Liberal obtingué, quasi els mateixos resultats que els conservadors (el 37'34% del vots davant el 38'63% d'aquests i molt per damunt del percentatge que varen treure en tota l'Illa, el 22'68%) i un del seus candidats, el republicà Sr. Epifani Fàbregas quedà en segon lloc.

Queda doncs aquí aquesta petita aportació a la Història contemporània de Palma, centrada en aquell segment de la població que els sistemes polítics del segle XIXè espanyol varen considerar capacitats per a participar, per més que "funcionés" tot un sistema "legal" de caciquisme i frau electoral, en, com vàrem dir al principi, la tasca del "bon govern de la república".⁵⁸

⁵⁸ Totes les dades d'aquestes TAULES s'han tret de Francesc SAEZ ISERN: *Ciudadanos de Primera*, 632 pàgines.

TAULA 1

QUADRE I			
EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE PALMA = SEGLE XIX			
Anys	Xifres absolutes	Ind. Base 100	% Intercensals
1838	41.094	100	--
1842	40.892	99'5	- 0'5
1855	46.287	112'6	+13'1
1857	51.861	126'2	+13'6
1860	53.019	129'01	+ 2'81
1875	54.421	132'4	+ 3'39
1887	61.052	148'5	+16'1
1900	63.873	155'4	+ 6'9

TAULA 2

QUADRE II				
EVOLUCIÓ DELS ELECTORS DE PALMA = PERÍODE 1837-1844				
Habitants 1842 = 40.892 (*) Veïns 1844 = 8.618 (**)				
Percentatge de veïns sobre habitants = 21'07 %				
Anys	Electors	Ind. Base 100	% sobre (*)	% sobre (**)
1837	966	100	2'3	11'2
1839	1.010	104'5/+4'5	2'4/+0'1	11'7/+0'5
1840	1.095	113'3/+8'7	2'6/+0'2	12'7 /+1
1841	1.300	134'5/+21'2	3'1/+0'5	15'08/+2'38
1842	1.329	137'5/+3	3'2/+0'1	15'4/+0'34
1843	1.359	140'6/+3'1	3'3/+0'1	15'7/+0'28
1844	1.108	114'6/-25'9	2'7/-0'6	12'8 /-2'9

TAULA 3

QUADRE III				
EVOLUCIÓ DELS ELECTORS DE PALMA = PERÍODE 1844-1864				
Habitants (*)		1855 = 46.287		1857 = 51.861
Veïns (**)		10.117		11.423
Percentatge (**) sobre (*)		21'8		22'02
Anys	Electors	Ind. Base 100	% sobre (*)	% sobre (**)
1844	1.108	114'6/-25'9	2'7 /-0'6	12'8/-2'9
1846	707	73'1/-41'6	1'5 /-1'2	6'9/-5'9
1848	538	55'6/-17'4	1'1 /-0'4	5'3/-1'6
1850	522	54 /- 1'6	1'1 / ---	5'1/-0'2
1852	485	50'2/- 3'8	1'04/-0'06	4'7/-0'4
1854	2.147	222'2/+17'2	4'6 /+3'56	21'2/+16'5
1857	687	71'1/-151'1	1'3 /-3'3	6'01/-15'1
1858	692	71'6/+0'5	1'3 / ---	6'05/+0'04
1862	630	65'2/-6'4	1'2 /-0'1	5'5 /-0'55
1864	639	66'1/+0'9	1'2 / ---	5'5 / ---

TAULA 4

QUADRE IV				
EVOLUCIÓ DELS ELECTORS DE PALMA = PERÍODE 1864-1885				
		1860	1875	1887
Habitants (*)		53.019	54.421	61.052
Veïns (**)		11.949	12.208	14.514
Percent.(**)sobre(*)		22'5	22'4	23'7
Anys	Electors	Ind. Base 100	% sobre (*)	% sobre (**)
1864	639	66'1/+0'9	1'2/ ---	5'5/ ---
1865	1.570	162'5/+96'4	2'9/+1'7	13'1/+7'6
1867	1.379	142'7/-19'8	2'6/-0'3	11'5/-1'6
1877	2.779	287'6/+144'9	5'1/+2'5	22'7/+11'2
1885	2.075	214'8/-72'8	3'3 /-1'8	14'2/-8'5

TAULA 5

QUADRE V							
PALMA	CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS			1837-1844			
ANY	AGRÀRIES		NO AGRÀRIES	SERVEIS	P. LIBERALS		
	Propiet	Arrend.	Com-Ind.	Llogaters			
1837	168	98	319	339	42		
1839	372	78	316	176	68		
1840	416	97	322	191	69		
1841	502	110	324	234	130		
1842	527	119	310	274	99		
1843	520	118	313	292	116		
1844	267	55	593	142	51		
PROFSSIONS LIBERALS :							
	1837	1839	1840	1841	1842	1843	1844
Clergue	12	32	31	44	34	36	23
Pilot	30	12	13	57	43	51	22
Metge	--	3	4	8	7	8	4
Agent	--	7	8	6	3	7	--
Procurador	--	9	9	9	6	8	--
Misser	--	1	1	2	2	2	--
Escrivà	--	3	2	2	2	2	-
Apotecari	--	1	1	2	2	2	2

TAULA 6

QUADRE VI							
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1854							
ELECTORS = 2147			NO INDICA = 245				
Any	Propie.	Arrend.	Com-Ind.	Serveis	P.Lib.	No indica	
1854	421	86	695	133	567	245	
AGRARIES = 507							
Propietaris = 421							
Arrendataris = 86							
COMERC -- INDUSTRIA === 695							
Amidoner	1	Calderer	2	Xocolater	9	Daurador	1
Matalasser	2	Tallador	2	Diamantista	1	Fabricant	35
Esparter	2	Guanter	1	Ferrer	10	Fideuer	3
Impressor	2	Joc Pilota	2	Llibreter	1	Selleter	2
Flassader	4	Rellotger	5	Cadirer	2	Llanterner	2
Taverner	82	Tintorer	5	Tractant	1	Mestre Obr.	2
Billar	3	Gerrer	14	Llog.Mobles	2	Navilier	25
Cafeter	1	Camisser	1	Comerciant	81	Fomer	57
Cordoner	1	Boter	4	Argenter	13	Sastre	11
Corder	2	Teixidor	17	Veler	5	Guixaire	5
Picapedrer	32	Magatzem.	16	Banys	1	Calafat	5
Fuster	22	Cerer	2	Confiter	12	Blanquer	24
Droguer	1	Esmaltador	2	Fab. Sabó	6	Fonedor	2
Llencer	1	Matriculat	2	Hostaler	8	Moliner	15
Perruquer	1	Capeller	10	Botiguer	100	Traficant	1
Sabater	11						
SERVEIS = 133							
Agent	9	Bidell	1	Compt. Hip.	1	Empleat	38
Majoral	1	Militar	37	Músic	2	Pagador	1
Peó Caminer	1	Pintor	5	Admin.Lot.	1	Agrimensor	4
Assentador	1	Escrivà	12	Milit.Jubil.	7	Cúmer	1
Corredor	1	Jubilat	10				
PROFESSIIONS LIBERALS = 567							
Misser	48	Apotecari	11	Professor	20	Catedràtic	8
Clergue	51	Enginyer	1	Marino	5	Metge	50
Arquitecte	3	Magistrat	6	Notari	13	Pilot	320
Procurador	24	Relator	1	Manescal	6		

TAULA 7

QUADRE VII					
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1846-1864					
ANY	AGRARIES	COM-INDUST.	SERVEIS	P. LIBERALS	NO INDICA
1846	---	17	1	33	656
1848	210	190	30	106	2
1850	193	182	26	69	52
1852	187	154	23	102	19
1857	223	272	25	120	47
1858	223	276	27	117	49
1862	201	249	20	102	58
1864	98	189	24	99	229
QUADRE VIII					
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1848 i 1862					
			1848	1862	
ELECTORS			538	630	
NO INDICA			2	58	
			1848	1862	
AGRARIES			210	201	
Arrendataris			--	1	
Hisendats			127	98	
Conradors			17	8	
Propietaris			66	94	

		1848		1862				
COMERÇ - INDUSTRIA		190		249				
	1848	1862	1848	1862	1848	1862		
Gerrer	1	7	Magatzem.	5	8	Besuciter	1	1
Billar	--	3	Cafeter	2	1	Fuster	5	6
Carreter	--	1	Cerer	--	4	Comerciant	59	42
Confiter	3	5	Consig.Va.	--	1	Tallador	1	--
Blanquer	--	3	Xocolater	2	4	Empresari	--	1
Especulad.	--	3	Fabricant	23	32	Fideuer	1	--
Hostaler	2	1	Fonedor	--	1	Selleter	1	1
Ferrer	1	3	Llanterner	--	1	Impressor	3	3
Llibreter	--	3	Flassader	1	--	Moliner	--	1
Navilier	6	16	Fomer	16	21	Argenter	1	1
Sastre	4	3	Corder	--	1	Capeller	--	1
Taverner	13	22	Teixidor	1	3	Botiguer	35	40
Tintorer	1	1	Boter	1	1	Sabater	--	3
Guixaire	1	--						
SERVEIS		1848		1862				
		30		20				
	1848	1862	1848	1862	1848	1862		
Agrimensor	--	1	Agent Adu.	--	4	Banquer	2	2
Prestador	17	4	Empleat	8	2	Escrivà	1	4
Jubilat	2	2	Militar		1			
PROFESSIONS LIBERALS		1848		1862				
		106		102				
	1848	1862	1848	1862	1848	1862		
Misser	34	45	Arquitecte	3	2	Catedràtic	--	1
Apotecari	8	10	Magistrat	2	--	Metge	24	19
Notari	15	11	Professor	--	1	Relator	--	2
Procurador	3	3	Clergues	17	8			

TAULA 8

QUADRE IX					
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1865 i 1867					
ANY	AGRARIES	COM-INDUST.	SERVEIS	P. LIBERALS	NO INDICA
1865	96	558	135	225	556
1867	121	506	116	189	447
QUADRE X					
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1865					
ELECTORS = 1570			NO INDICA = 556		
AGRARIES = 96					
Hisendats	35				
Conradors	2				
Propietaris	59				
COMERÇ - INDUSTRIA 558					
Adroguer	3	Abastidor	8	Adm. Loteria	3
Gerrer	3	Magatzemis.	20	Banyes	1
Boteller	2	Calderer	1	Fuster	15
Cerer	4	Xocolater	3	Comerciant	77
Confiter	13	Blanquer	30	Empresari	3
Especulador	4	Estamper	1	Fabricant	40
Hostaler	3	Fotògraf	1	Selleter	8
Ferrer	4	Impressor	4	Couler	10
Llibreter	4	Licorista	1	Litògraf	3
Moliner	2	Navilier	45	Fomer	10
Passamaner	1	Pastisser	1	Perfumer	1
Argenter	6	Quincaller	1	Relotger	6
Sastre	10	Capeller	17	Taverner	88
Teixidor	9	Botiguer	34	Tintorer	1
Boter	14	Tractant	10	Veler	6
Billar	19	Sabater	8		

SERVEIS 135					
Agent	6	Agrimensor	1	Canceller	1
Periodista	2	Corredor	6	Empleat	2
Escrivà	10	Funcionari	44	Jubilat	49
Mtre. Cotxe	3	Maq. Draga	1	Militar	6
Prestador	2	Taxador Terr.	2		
PROFESSIONS LIBERALS 225					
Misser	48	Arquitecte	2	Catedràtic	11
Dentista	2	Apotecari	15	Magistrat	13
Marino	1	Metge	31	Notari	10
Procurador	9	Professor	14	Relator	1
Manescal	8	Clergue	60		

TAULA 9

QUADRE XI								
PALMA = CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS = 1877 i 1885								
				1877		1885		
ELECTORS						2779		2075
NO INDICA						15		11
AGRARIES						1438		1008
COMERC - INDUSTRIA						958		735
SERVEIS						111		98
	1877	1885		1877	1885		1877	1885
Militars	57	44	Jubilats	--	3	Adm. Adu.	--	1
Adm. Lot.	3	3	Adm. Corr.	1	--	Carceller	--	1
Agrimensor	1	1	Sec. Diput.	1	2	Comissari	4	3
Empleat	36	35	Guard. Magt	1	2	Funcionari	5	--
Cap Econ.	--	1	Interv. Adu.	1	1	Tresorer	1	--
Cap Foment	--	1						
PROFESSIONS LIBERALS				1877		1885		
				257		223		
	1877	1885		1877	1885		1877	1885
Misser	17	16	Arquitecte	1	1	Catedràt.	11	9
Apotecari	1	1	Insp. Ens.	2	2	Enginyer	2	2
Metge	58	53	Lletrat	--	1	Magistrat	1	--
Marino	2	--	Pilot	147	125	Procurador	4	4
Professor	3	2	Clergue	8	7			

TAULA 10

QUADRE XII								
PALMA = DISTRIBUCIO ELECTORS PER NIVELLS DE CONTRIBUCIO (en reals de velló)								
	ARTIC 16/19	200 999	1000 1999	2000 2999	3000 5999	6000 8999	9000 14999	Més de 14999
1864	26	368	106	44	44	15	15	21
1865	234	1050	157	47	31	15	15	21
(en pessetes)								
	ARTIC. 15/19	25 99	100 199	200 299	300 599	600 899	900 1499	Més de 1499
1877	384	1287	720	195	135	33	16	9
Territ.		952	261	105	66	22	14	9
Indust.		335	459	90	69	11	2	--
1885	333	966	521	132	89	19	10	5
Territ.		701	163	69	48	13	9	5
Indust.		265	358	63	41	6	1	--

TAULA 11

QUADRE XIII						
PALMA = RELACIÓ ELECTORS-CONTRIBUENTS / VEÏNS (en reals de velló)						
Any	Veïns 1857.	Electors Contrib.	% sobre Veïns	Contrib. total	% Total Mallorca	Mitjana per Elec.
1864	11423	613	5'3	1465646'08	56'49	2390'9
1865	11949	1336	11'1	1863359'61	47'78	1394'7
	Veïns 1875	Veïns 1885	Electors contribuents		% sobre veïns	
1877	12208			2395	19'6	
1885			14514	1742	12	

TAULA 12

QUADRE XIV						
COLUMNA A: Quota per al TRESOR sobre la contribució territorial, més la quota sobre les matricules del subsidi industrial corresponent a Palma.						
COLUMNA B: Contribució territorial més subsidi industrial que havien de pagar a Palma els electors contribuents (és a dir, excepte les capacitats per l'article 15).						
COLUMNA C: Percentatge de -B- sobre -A-.						
COLUMNA D: Percentatge de -B- sobre el total de Mallorca de la mateixa columna -B-.						
COLUMNA E: Contribució mitjana per contribuent elector a Palma (en pessetes).						
	A	B	C	D	E	
1877	568654'17	320227'39	56'31	28'07	133'70	
1885	621047'51	234133'18	37'69	28'58	134'40	
QUADRE XV						
COLUMNA A: Quota per al TRESOR sobre la contribució territorial, corresponent a Palma.						
COLUMNA B: Contribució territorial que havien de pagar a Palma els electors contribuents (és a dir, excepte les capacitats per l'article 19).						
COLUMNA C: Percentatge de -B- sobre -A-.						
COLUMNA D: Quota per al TRESOR sobre les matricules del subsidi industrial corresponent a Palma.						
COLUMNA E: Subsidi industrial que havien de pagar a Palma els electors contribuents (és a dir, excepte les capacitats per l'article 19).						
COLUMNA F: Percentatge de -E- sobre -D- (en pessetes).						
	A	B	C	D	E	F
1877	349074'99	178054'95	51	219579'18	142172'44	64'74
1885	366672'92	133714'94	36'46	254374'59	100418'24	39'47

TAULA 13

QUADRE XVI	
CIUTAT DE PALMA 1865 = 50 MAJORS CONTRIBUENTS	
1.- Sr. Marquès de Bellpuig*	64262'11 rs. vó.
2.- Sr. Joan Sureda i Boxadors*	41543'03
3.- Sr. Comte d'Ayamans*	37294'00
4.- Sr. Comte de San Simón*	36612'66
5.- Sr. Marià Villalonga i Togores*	30580'00
6.- Sr. Marquès de la Romana*	27903'04
7.- Sr. J. Quint Zaforteza i Togores*	27693'82
8.- Sr. Marquès del Palmer*	25866'89
9.- Sr. Felip Villalonga i Despuig*	23477'38
10.- Sr. Lluís Zaforteza i Borràs*	23386'28
11.- Sr. Marquès d'Ariany*	22909'44
12.- Sr. Pere Ant. Verí i Salas*	22325'82
13.- Sr. Josep Fortuny i Sureda*	21290'67
14.- Sr. Marquès de Campofranco*	19204'55
15.- Sr. Faust Gual de Torrella*	18329'94
16.- Sr. Ignasi Moragues i Comellas*	17587'60
17.- Sr. Pere Rosiñol i Zagrana*	16461'76
18.- Sr. Felip Fuster i Dezcallar*	15973'71
19.- Sr. Pere Morell i Font y Roig*	15509'95

20.- Sr. Joan Noguera i Pizà*	15072'75
21.- Sr. Nicolau Dameto i Puigdorfila*	15066'16
22.- Sr. Tomàs Dameto i Despuig*	14497'49
23.- Sr. Ramon Despuig i Fortuny*	13856'65
24.- Sr. Joan Ant. Palou de Comasema*	13850'95
25.- Sr. Faust Morell i Orlandis*	13685'31
26.- Sr. Gabriel Verd i Ripoll	13577'04
27.- Sr. Comte d'Espanya*	13150'82
28.- Sr. F. Marià Villalonga i Escalada*	13084'65
29.- Sr. Jaume Ig. Ballester d'Oleza*	12754'01
30.- Sr. Joan O'Neill i Rosiñol*	11244'00
31.- Sr. Fsc. Truyols i Salas*	11018'58
32.- Sr. Joan Villalonga i Jordà	10576'26
33.- Sr. Jaume Lluís Mas i Carbonell	10459'73
34.- Sr. Josep Dezcallar i Sureda*	10308'84
35.- Sr. Marquès de la Bastida*	10272'11
36.- Sr. Nicolau Brondo i Zaforteza*	10055'53
37.- Sr. Frc. Armengol i Salas*	8856'14
38.- Sr. Jaume Miró Granada	8216'13
39.- Sr. Nicolau Siquier i Bibiloni	8150'75
40.- Sr. Jacint Feliu i Bonet	7908,85
41.- Sr. Maria Conrado i Asprer*	7894'30
42.- Sr. Ramon Cererols i Santandreu*	7499'88
43.- Sr. Miquel Roca i Amer	7481'75
44.- Sr. Joan Rubert i Lladó	7278'31
45.- Sr. Francesc Aguiló i Forteza	7257'01
46.- Sr. Andreu Rubert i Lladó	7028'16
47.- Sr. Joan Despuig i Despuig*	6684'00
48.- Sr. Pere Gual i Salas*	6642'19
49.- Sr. Josep Sureda i Boxadors*	6477'35
50.- Sr. Rafel Pomar i Cortés	6350'04

(Els noms senyalats amb el signe * pertanyen a la Noblesa)

QUADRE XVII

CIUTAT DE PALMA 1877 = 50 MAJORS CONTRIBUENTS

1.- Sr. Faust Morell*	10705'50 ptes.	Territ.
2.- Sr. Felip Fuster*	10303'74	Territ.
3.- Sr. Marquès de Bellpuig*	4326'84	Territ.
4.- Sr. Josep Quint Zaforteza*	3469'14	Territ.
5.- Sr. Marquès de Campofranco*	2571'76	Territ.
6.- Sr. Lluís Burgués Zaforteza*	2463'84	Territ.
7.- Sr. Marquès d'Ariany*	2365'20	Territ.
8.- Sr. Jordi Aguiló i Picó	1568'70	Territ.
9.- Sr. Jacint Feliu	1546'20	Territ.
10.- Sr. Miquel Lladó	1495'44	Territ.
11.- Sr. Fsc. Aguiló i Forteza	1363'86	Territ.
12.- Sr. Joan Palou de Comasema*	1292'76	Territ.
13.- Sr. Comte de Montenegro*	1253'34	Territ.
14.- Sr. Ignasi Truyols*	1198'24	Territ.
15.- Sr. Jaume Ballester d'Oleza*	1165'14	Territ.
16.- Sr. Josep Sureda	1138'50	Territ.
17.- Sr. Pere Rosiñol i Zgranada*	1116'84	Territ.
18.- Sr. Bmeu. V. Forteza i Aguiló	1035'10	Territ.
19.- Sr. Comte d'Espanya*	1007'10	Territ.
20.- Sr. Antoni Sureda	998'64	Territ.
21.- Sr. Nicolau Siquier	986'04	Territ.
22.- Sr. Gabriel Bauzà i Muntaner	965'00	Indúst.
23.- Sr. Joan Nicolau	965'00	Indúst.
24.- Sr. Faust Gual de Torrella*	936'90	Territ.
25.- Sr. Ignasi Fuster i Forteza	924'84	Territ.
26.- Sr. Miquel Barbarin	893'70	Territ.
27.- Sr. Jordi Fortuny *	873'74	Territ.

28.- Sr. Josep Pou	862'74	Territ.
29.- Sr. Sebastià Feliu	855'54	Territ.
30.- Sr. Comte de San Simón*	843'84	Territ.
31.- Sr. Basili Castell	827'10	Territ.
32.- Sr. Antoni Serra	810'90	Territ.
33.- Sr. Francesc Truyols *	809'64	Territ.
34.- Sr. Francesc Pons	806'94	Territ.
35.- Sr. Gabriel Alzamora i Ginard	800'00	Indúst.
36.- Sr. Baltasar Cortés	800'00	Indúst.
37.- Sr. Ignasi Fuster	800'00	Indúst.
38.- Sr. Rafel Pomar	800'00	Indúst.
39.- Sr. Bartomeu Pieras	800'00	Indúst.
40.- Sr. Sans Pierrat	800'00	Indúst.
41.- Sr. Josep Terreta i Pomar	800'00	Indúst.
42.- Sr. Pere Oliver	800'00	Indúst.
43.- Sr. Ramon Despuig*	788'40	Territ.
44.- Sr. Marquès de la Romana*	770'40	Territ.
45.- Sr. Gregori Oliver	770'00	Indúst.
46.- Sr. Abraham i Matas	736'00	Indúst.
47.- Sr. Marquès de Vivot*	724'50	Territ.
48.- Sr. Andreu Castelló	723'24	Territ.
49.- Sr. Comte d'Ayamans*	707'04	Territ.
50.- Sr. Antoni Marquès	703'80	Territ.

QUADRE XVIII

CIUTAT DE PALMA 1885 = 50 MAJORS CONTRIBUENTS.

1.- Sr. Faust Morell*	10705'54 ptes.	Territ.
2.- Sr. Marquès de Bellpuig*	4326'84	Territ.
3.- Sr. Marquès de Campofranco*	2571'75	Territ.
4.- Sr. Marquès d'Ariany*	2365'20	Territ.
5.- Sr. Comte de Montenegro*	2322'74	Territ.
6.- Sr. Marquès de Vivot*	1953'00	Territ.
7.- Sr. Joan Nicolau*	1350'20	Territ.
8.- Sr. Joan Palou de Comasema*	1292'00	Territ.
9.- Sr. Antoni Sureda	1088'00	Territ.
10.- Sr. Bmeu Valent i Forzeza	1035'00	Territ.
11.- Sr. Comte d'Espana*	1007'10	Territ.
12.- Sr. Nicolau Siquier	986'04	Territ.
13.- Sr. Gabriel Bauzá i Muntaner	965'00	Indúst.
14.- Sr. Faust Gual de Torrella*	936'90	Territ.
15.- Sr. Ignasi Fuster i Forzeza	924'84	Territ.
16.- Sr. Jordi Fortuny*	873'74	Territ.
17.- Sr. Comte de San Simón*	843'84	Territ.
18.- Sr. Bartomeu Font	820'24	Territ.
19.- Sr. Francesc Truyols*	809'84	Territ.
20.- Sr. Francesc Pons	806'94	Territ.
21.- Sr. Baltasar Cortés	800'00	Indúst.
22.- Sr. Ignasi Fuster	800'00	Indúst.
23.- Sr. Pere Oliver	800'00	Indúst.
24.- Sr. Josep Terreta i Pomar	800'00	Indúst.
25.- Sr. Comte d'Ayamans*	707'04	Territ.
26.- Sr. Antoni Marquès	703'80	Territ.
27.- Sr. Miquel Jaume i Muntaner	700	Territ.
28.- Sr. Faust Melià	663'84	Territ.
29.- Sr. Gabriel Moner	663'00	Territ.
30.- Sr. Gil Arguimbau i Olives	625'00	Indúst.
31.- Sr. Jaume Gil i Coll	625'00	Indúst.
32.- Sr. Josep Villalonga	581'94	Territ.
33.- Sr. Pere Ant. Magraner	580'50	Territ.
34.- Sr. Jeroni Alós i Bonet	568'40	Territ.
35.- Sr. Antoni Reus	548'40	Territ.
36.- Sr. Manuel Salas	542'14	Territ.

37.- Sr. Joan Salas	532'70	Territ.
38.- Sr. Pere Casanovas	518'04	Territ.
39.- Sr. Joaquim Ramis i Martín	502'00	Territ.
40.- Sr. Llorenç Llabrés	500'00	Indust.
41.- Sr. Rafel Pomar i Cortés	497'00	Territ.
42.- Sr. Miquel Riera	494'70	Territ.
43.- Sr. Pere Veri*	488'55	Territ.
44.- Sr. Andreu Ramonell	485'00	Territ.
45.- Sr. Bartomeu Roca Estada	483'54	Territ.
46.- Sr. Felip Villalonga*	481'50	Territ.
47.- Sr. Melcior Planas	480'60	Territ.
48.- Sr. Pere Ant. Manuel	472'54	Territ.
49.- Sr. Joaquim Bibiloni	447'30	Territ.
50.- Sr. Frc. Bonniñ i Forteza	433'70	Territ.

QUADRE XIX

EVOLUCIO DELS ELECTORS DE PALMA = PERIODE DE 1890-1899

		Cens de població 1887		Cens de població 1900	
Habitants(*)		61.052		63.873	
Veïns(**)		14.514		14.942	
Homes(***)		28.804		30.155	
ANYS	ELECTORS	% sobre (*)	% sobre (**)	% sobre (***)	
1890	11.374	18'6	78'3	39'4	
1899	15.794	24'7	105'7	52'3	

QUADRE XX

PALMA === CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS

(Sota la Llei Electoral de Sufragi Universal de 1890)

	AGRARIES	COM-INDUST	SERVEIS	P.LIBER.	NO INDICA
1890	4422	3346	1750	609	1247
1899	6223	5047	2124	700	1700

TAULA 14

QUADRE XXI

A.- Diferència de percentatge entre el percentatge d'electors sobre homes de 1899 i el mateix concepte de 1890.				
B.- Increment percentual dels homes entre l'any 1890 i el 1899.				
C.- Increment percentual dels electors majors de 29 anys entre l'any 1890 i el 1899.				
D.- Increment percentual dels electors menors de 30 anys entre l'any 1890 i el 1899.				
PALMA CIUTAT	A	B	C	D
	129	46	42'5	12'8

QUADRE XXII

ELECTORS PER GRUPS D'EDAT

SOBRE ELS CENSOS ELECTORALS DE 1890 I 1899

	+ 90	80 a 89	70 a 79	60 a 69	50 a 59	40 a 49	30 a 39	25 a 29
1890	8	125	499	1343	2060	2989	2948	1402
1899	47	207	848	1798	3129	3600	4583	1582

TAULA 15

QUADRE XXIII

CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS QUE TENEN UN MAJOR NOMBRE ABSOLUT D'ELECTORS A MALLORCA I LA SEVA SITUACIÓ A PALMA

Més de l'1 % del total de Mallorca)

(Nombre i percentatge en relació al total d'electors de Palma)

	1890		1899	
	nº	%	nº	%
JORNALERS	3984	35,02	5583	35,3
CONRADORS	148	1,3	284	1,7
PROPIETARIS	258	2,2	300	1,8
MARINERS	768	6,7	991	6,2
SABATERS	560	4,9	991	6,2
FUSTERS	327	2,8	499	3,1

EL COS ELECTORAL DE PALMA AL SEGLE XIX

277

PICAPEDRERS	162	1,4	254	1,6
TEIXIDORS	119	1,04	129	0,8

QUADRE XXIV					
PALMA == CATEGORIES SOCIOPROFSSIONALS == 1890-1899					
	1890		1899		
NO INDICA			1247		1700
AGRARIES			4422		6223
Jomaler			3984		5583
Propietari			258		301
Arrendatari			19		38
Carboner			4		6
Rastellador			1		1
Conrador			148		284
Pastor			5		8
Caçador			1		1
Majoral			2		1
COMERÇ - INDUSTRIA			3346		5047
	1890	1899		1890	1899
Mariner	768	991	Sabater	560	991
Fuster	327	499	Picapedrer	162	254
Teixidor	120	129	Ferrer	130	211
Botiguer	91	101	Comerciant	109	228
Moliner	13	27	Fornier	101	146
Industrial	115	164	Pedraire	3	6
Taverner	64	88	Traficant	1	1
Blanquer	114	196	Gerrer	45	45
Argenter	47	106	Capeller	56	83
Tallador	16	41	Llantermer	38	57
Xocolater	36	37	Fabricant	30	38
Pintor	36	62	Carisser	2	12
Selleter	16	31	Corder	17	33
Escultor	31	51	Estanquer	6	5
Cafeter	12	25	Sastre	20	26
Tomer	10	24	Confiter	9	17
Calafat	22	24	Esparter	15	23
Cadirer	18	22	Tintorer	10	18
Boter	23	26	Serraller	3	5
Panerer	4	6	Rellotger	11	14
Serrador	2	3	Matalasser	10	16
Guixer	6	7	Calderer	4	5
Tapisser	9	13	Flasader	7	12
Enquadernador	7	12	Estorer	5	6
Faroler	1	1	Mestre d'Obres	7	6
Orxater	4	4	Cellerer	5	8
Cerer	2	4	Vidrier	6	7
Fonedor	6	9	Mestre d'Aixa	3	3
Menestral	--	1	Espardenyer	--	6
Amidoner	2	2	Adroguer	--	4
Bronzista	5	4	Tallista	4	5
Marbrista	2	5	Gravador	3	5
Matriculat	4	2	Fariner	4	--
Cofrer	3	2	Llauner	--	2
Llibreter	2	2	Empaperador	1	1
Encastador	2	3	Embotidor	2	2
Guanter	2	1	Budador	--	3
Armer	1	2	Cons. Vaixells	1	1
Taper	1	2	Ordidor	1	--
Fab. mànecs	1	--	Estampador	1	1
Litograf	1	--	Ajustador	--	3
Cons Màquines	1	2	Empresari	--	1

Diamantista	1	1	Mecànic	2	2
Drapaire	2	1	Bastoner	1	1
Safraner	1	1			
SERVEIS 1890 - 1899					
1890	1750		1899	2124	
Empleat	433	537	Militars	303	244
Criat	253	351	Carreter	21	40
Peó caminer	58	53	Jubilat	105	25
Escrivent	65	99	Barber	62	98
Cotxer	70	106	Dependent	8	113
Músic	36	39	Sagristà	10	10
Sereno	28	22	Guardià	9	6
Cuiner	30	39	Impressor	32	50
Secret. Munic.	1	1	Secret. Audiè.	--	1
Maquinista	19	34	Oficial Saig	4	2
Conserge	8	8	Talaier	1	1
Carter	6	13	Porter	12	13
Guard. Municipal	14	13	Tipògraf	12	25
Carriler	8	11	Agent	11	15
Telegrafista	6	10	Practicant	7	7
Fosser	--	2	Hostaler	7	13
Fogoner	8	13	Corredor	6	11
Comptable	6	7	Agrimensor	4	5
Bastaix	--	3	Secret. Jutjat	-	1
Jardiner	2	11	Guard. Rural	2	2
Agent Duana	4	3	Ajud. Ob. Públ.	6	--
Fotògraf	5	6	Sobrestant	2	2
Intèrpret	--	1	Donat	1	--
Artista	4	2	Femater	7	8
Ad. Loteria	3	2	Pedicur	3	3
Mestre d'Armes	--	1	Zelador	3	1
Banquer	3	1	Navilier	3	3
Cambrer	2	9	Pesador	1	3
Intendent	1	--	Caixista	2	4
Arxiver	2	--	Comissionista	2	4
Estadistic	2	2	Habilitat	2	1
Esmolador	1	3	Beneficiat	2	1
Bibliotecari	2	--	Periodista	1	3
Bomber	1	1	Contraste	1	--
Esc. Cambra	1	--	Inspector	1	--
Metodista	1	--	Agent Contrib.	1	1
Rentador	1	1	Administrador	1	1
Pràctic	1	--	Secret. Govern	1	--
Capatàs Monts	1	1	Mosso quadra	1	--
Dtor. Gas	1	--	Banyer	1	--
Representant	1	--	Aigüer	1	1
Comptador Navili	1	--	Llogador Mobl.	1	--
Memorialista	1	1			
PROFESSIONS LIBERALS 1890 - 1899					
1890	609		1899	700	
	1890	1899		1890	1899
Clergues	178	143	Metge	60	51
Professor	61	85	Pilot	110	128
Misser	72	82	Estudiant	32	110
Apotecari	19	22	Manescal	10	8
Procurador	21	28	Notari	9	8
Enginyer	14	13	Catedràtic	7	9
Magistrat	4	--	Jutge	--	1
Dentista	3	5	Delineant	3	2
Arquitecte	1	1	Aparellador	1	--
Pres. Audièn.	1	--	Cap. Mercant	--	1

Batxiller	1	1	Auditor	1	1
Pent Agricola	1	1			

TAULA 16

RESULTATS DE LES ELECCIONS EN EL PERIODE CENSATARI		
QUADRE XXV		
DIPUTATS ELECTES SOTA LA LLEI ELECTORAL DE 1846.		
(Sota aquesta Llei, Mallorca va ésser dividida en cinc districtes electorals: Palma, Valldemossa, Inca, Manacor i Felanitx. Va estar vigent durant les eleccions dels anys 1846, 1850, 1851, 1853, 1857, 1858, 1863 i 1864).		
DISTRICTE ELECTORAL DE PALMA === RESULTATS.		
DESEMBRE DE 1846:		
Sr. José Miguel Trias	296 vots	P. Progressista
Sr. Gregori Oliver	137 vots	P. Conservador
AGOST-SETEMBRE DE 1850:		
Sr. Jos. Miguel Trias	76 vots	P. Progressista
Sr. Bernat Fiol 236 vots	P. Moderat Min.	
MAIG DE 1851:		
Sr. Pere Felio Perelló	192 vots	P. Moderat Min.
Sr. José Miguel Trias	148 vots	P. Progressista
Sr. Bartomeu Obrador	4 vots P. Moderat Min.	
Sr. Andreu Barceló	1 vot	P. Moderat Min.
FEBRER DE 1853:		
Sr. Comte de San Simón	169 vots	P. Progressista
Sr. Fermín Figueras	114 vots	P. Monarq. Con.
Sr. Pere J. Morell Rullan	1 vot	Independent
MARÇ DE 1857 :		
Sr. Llorenç Vicens	181 vots	P. Monarq. Con.
Sr. Narcís Ametller	95 vots	P. Progressista
Sr. Antonio Rios Rosas	8 vots	Unió Liberal
Sr. Ramón Pérez	6 vots	P. Progressista
Sr. Juan Bautista Billón	1 vot	Unió Liberal.
OCTUBRE-NOVEMBRE DE 1858:		
Sr. Joaquín Caro	(*)163 vots	P. Monarq. Con.
Sr. Narcís Ametller	(*)163	vots Unió Liberal
Sr. Ramón Pérez	37 vots	P. Progres. Pur
Sr. Pedro Caro	1 vot	
Sr. Joan Piquer	1 vot	
Sr. Joan Fiol	1 vot	
(*) Varen repetir l'elecció i va guanyar el Sr. Narcís Ametller per 235 vots davant els 233 del Sr. Joaquín Caro).		
OCTUBRE DE 1863:		
Sr. Pere Gual i Salas	205 vots	Unió Liberal
NOVEMBRE DE 1864:		
Sr. Pere Gual i Salas	207 vots	Unió Liberal
Sr. Lluís Zaforteza i Borràs	218 vots	Independent
QUADRE XXVI		
DIPUTATS ELECTES SOTA LA LLEI ELECTORAL DE 1865.		
(En aquest cas els resultats ho són de tot el PARTIT JUDICIAL DE PALMA que és el que va funcionar com a circumscripció electoral).		
PARTIT JUDICIAL DE PALMA === RESULTATS		
DESEMBRE DE 1865:		
Sr. Carlos Navarro	623 vots	Unió Liberal
Sr. Salvador M ^a de Ory	626 vots	Unió Liberal
Sr. Ramón Leandro Malats	620 vots	Unió Liberal
Sr. José Fndez del Cueto	626 vots	Unió Liberal
Sr. Joaquín Iñigo	622 vots	Unió Liberal
Sr. Pere Gual	633 vots	Unió Liberal
Sr. Joan Massanet	3 vots	
Sr. Faust Miranda	1 vots	
Sr. Francisco Vasallo	2 vots	
Sr. Francesc Piña	1 vot	
Sr. Gabriel Marco	1 vot	

Sr. Miguel Barbarín	1 vot	
Sr. Josep Quint Zalorteza	1 vot	
Sr. Gabriel Verd	1 vot	
MARÇ DE 1867:		
Sr. Ll.Burgués Zalorteza	557 vots	Unió Liberal
Sr. Faust Gual de Torrella	554 vots	Unió Liberal
Sr. Joaquín Caro	552 vots	Unió Liberal
Sr. Faust Miranda	553 vots	Unió Liberal
Sr. Ramón Vinader	548 vots	Unió Liberal
Sr. Juan Bta Peyronnet	539 vots	Unió Liberal
Sr. Joan Bosch	1 vot	
Sr. Mariano de Quintana	3 vots	
Sr. Ramón Peyronnet	1 vot	
Sr. Joan Massanet	1 vot	
Sr. Antoni Massanet	1 vot	
Sr. Miquel Estade Sabater	2 vots	
Sr. Jaume Oleza	1 vot	
Sr. Pere Gual i Salas	1 vot	
Sr. Tomás Despuig	1 vot	
Sr. Josep Dezcallar	1 vot	
Sr. Pere Gual Morell	1 vot	
Sr. Antoni Pou	3 vots	
Sr. Ferran Cotoner	1 vot	
Sr. José de Reina	2 vots	
Sr. Manuel Mayol	1 vot	
Sr. Marquès del Palmer	1 vot	
QUADRE XXVII		
DIPUTATS ELECTES SOTA LA LLEI ELECTORAL DE 1878.		
CIUTAT DE PALMA ===== RESULTATS		
ABRIL DE 1879:		
Sr. Joan Antoni Fuster	372 vots	Lib. Conserv.
Sr. Gregorio de Ayneto	426 vots	Lib. Conserv.
Sr. Carlos Crestar	312 vots	Lib. Conserv.
Sr. Josep Cotoner	351 vots	Lib. Conserv.
Sr. Joaquim Togores	480 vots	Lib. Conserv.
Sr. Joaquim Fiol	452 vots	Democ.Possib.
Sr. Bernat Frau	194 vots	Conserv. Ind.
AGOST DE 1881:		
Sr. Mateu Gamundi	239 vots	Lib.Fusionis.
Sr. Joaquim Fiol	565 vots	Democ.Possib.
Sr. Enrique de Mesa	120 vots	Lib.Fusionis.
Sr. Antoni Maura	294 vots	Lib.Fusionis.
Sr. Josep Cotoner	409 vots	Lib.Conserv.
Sr. Joaquim Togores	133 vots	Lib.Conserv.
Sr. Ramón Obrador	467 vots	Progres. Radi.
Sr. Jeroni Rosselló	242 vots	Lib.Fusionis.
Sr. Alexandre Rosselló	136 vots	Rep. Federal
Sr. Ignasi Vidal	67 vots	Rep. Federal
Sr. Antoni Villalonga	49 vots	Rep. Federal
Sr. Jordi Fortuny	1 vot	
Sr. Joan Sureda	1 vot	
Sr. Juan Teller	1 vot	
Sr. Victor Sandret	3 vots	
Sr. Jaume Mesquida	2 vots	
Sr. Jeroni Motta	1 vot	

TAULA 17

QUADRE XXVIII				
PALMA === ELECTORS I VOTANTS EN EL SUFRAGI CENSATARI.				
Any electoral	nº electors	nº votants	% participació	% abstenció
1837	966	559	57,9	42,1
1839	1010	649	64,2	35,8
1840	1095	748	68,3	31,7
1841	1300	278	21,3	78,7
1843(1-1842)	1329	506	38,07	61,93
1843 (set.)	1359	236	17,3	82,7
1844	1108	132	11,9	88,1
1846	707	433	61,2	38,8
1850	522	312	59,7	40,3
1851 (1850)	522	346	66,2	33,8
1853 (1852)	485	285	58,7	41,3
1854	2147	666	31,02	68,98
1857	687	290	42,2	57,8
1858	692	369	53,3	46,7
1863 (1862)	630	205	32,5	67,5
1864	639	428	66,9	33,1
1865	1570	397	25,2	74,8
1867	1379	346	25,09	74,91
1879 (1877)	2779	956	34,4	65,6
1881 (1877)	2779	1071	38,5	61,5
1884 (1885)	2075	917	44,1	55,9
1886 (1885)	2075	893	43,03	56,97

TAULA 18

RESULTATS DE LES ELECCIONS EN EL PERIODE DE 1890 A 1899		
BAIX LA LLEI ELECTORAL DE SUFRAGI UNIVERSAL DE 1890		
ANYS 1891 - 1893 - 1896 - 1898 - 1899		
QUADRE XXIX	CANDIDATS A DIPUTATS	
FEBRER DE 1891:		
Sr. Josep Cotoner	2.342 vots	Lib. Conserv.
Sr. Joaquín Rovira	2.042 vots	Lib. Conserv.
Sr. Lluís San Simón	1.971 vots	Lib. Conserv.
Sr. Antoni Maura Montaner	2.291 vots	Lib. Fusionista
Sr. Pasqual Ribot Pellicer	2.064 vots	Lib. Fusionista
Sr. Jordi San Simón	1.209 vots	Tradicionalista
Sr. Ant ^o Villalonga	2.287 vots	Rep. Federal
MARÇ DE 1893:		
Sr. Antoni Maura	3.540 vots	Lib. Fusionista
Sr. Manuel Guasp	2.332 vots	Lib. Fusionista
Sr. Joan Alcover	2.689 vots	Lib. Fusionista
Sr. Mateu Bosch	2.460 vots	Lib. Fusionista
Sr. Faust Gual de Torrella	1.388 vots	Tradicionalista
Sr. Josep Cotoner	1.133 vots	Lib. Conservador
Sr. Ant ^o Villalonga Pérez	1.168 vots	República
Sr. Joan Palou i Coll	1.005 vots	República
Sr. Ignasi Vidal Bannasar	1.077 vots	República
Sr. Pere Pascual	152 vots	Socialista
Sr. Pablo Iglesias	171 vots	Socialista
Sr. Ant ^o García Quejido	122 vots	Socialista
A més han obtingut 1 VOT cadascú dels següents senyors:		
Sr. Pasqual Ribot, Sr. Miquel Puigserver, Sr. Eusebi Miró, Sr. Joan Llompart, Sr. Joan Rebassa i Sr. Francesc Villalonga i Fàbregues.		
ABRIL DE 1896		
Sr. Pasqual Ribot Pellicer	3.432 vots	Lib. Fusionista
Sr. Antoni Maura Montaner	3.484 vots	Lib. Fusionista

Sr. Josep Cotoner	2.938 vots	Lib.Conservador
Sr. Joan Massanet Ochando	2.689 vots	Lib.Conservador
Sr. Ramon Despuig	2.732 vots	Lib.Conservador
Sr. Jordi Abri Dezcallar	2.475 vots	Lib.Conservador
Sr. Josep Quint Zaforteza	3.368 vots	Tradicionalista
Sr. Josep Abri Dezcallar	80 vots	Lib.Conservador
Sr. Ant ^o Garcia Quejido	172 vots	Socialista
Sr. Sebastià Domenge	68 vots	
Sr. Carlos Bartemi	3 vots	
Sr. Pablo Iglesias	3 vots	
Sr. Manuel Guasp	3 vots	
A més han obtingut 1 VOT cadascú dels següents senyors:		
Sr. Marqués de La Romana, Sr. Pau Serra, Sr. Joan Aguiló, Sr. Josep Rosich, Sr. Francesc Villalonga i Sr. Bartomeu Muntaner.		
MARÇ DE 1898		
Sr. Antoni Maura Montaner	5.749 vots	Lib. Fusionista
Sr. Pasqual Ribot Pellicer	5.453 vots	Lib. Fusionista
Sr. Miq. Santandreu Vadell	5.156 vots	Lib. Fusionista
Sr. Lluís San Simón	4.686 vots	Lib.Conservador
Sr. Fel. Villalonga Despuig	3.378 vots	Tradicionalista
Sr. Toribio Reoyo Barbadillo	140 vots	
Sr. Pascual Simal Muñoz	140 vots	
Sr. Ant. Garcia Quejido	140 vots	
Sr. Fel. Villalonga Dezcallar	97 vots	
Sr. Josep Cotoner	23 vots	
Sr. Miquel Rosselló Enseñat	6 vots	
A més han obtingut 1 VOT cadascú dels següents senyors:		
Sr. Miguel Lafite, Sr. Manuel Veiret Pujol, Sr. Cayetano Anoyer Verger, Sr. Jaume Sastre Vicens, Sr. Honorat Cabrer Alemany, Sr. Joan Coll, Sr. Joan Moragues Simó, Sr. Joan Roig Figueras i Sr. Francisco de Escalada.		
ABRIL DE 1899		
Sr. Enric Sureda	13 vots	Lib.Conservador
Sr. Josep Cotoner	3.013 vots	Lib.Conservador
Sr. Lluís de San Simón	2.915 vots	Lib.Conservador
Sr. Pasqual Ribot Pellicer	552 vots	Lib. Fusionista
Sr. Antoni Maura Montaner	2.767 vots	Lib. Fusionista
Sr. Miquel Socias Caimari	2.800 vots	Lib. Dinàstic
Sr. Epifanio Fàbregas	2.945 vots	Republic...
Sr. Ant. Garcia Quejido	267 vots	Socialista
Sr. Toribio Reoyo Barbadillo	100 vots	Socialista
Sr. Segismundo Moret	5 vots	Lib. Fusionista
Sr. Josep Alcover	2 vots	Lib.Conservador
A més han obtingut 1 VOT cadascú dels següents senyors:		
Sr. Sudas Sampol, Sr. Pablo Iglesias (Socialista), Sr. Francesc Pi i Margall (Republicà), Sr. Enrique Carlos Cuchieri (Liberal Conservador), Sr. Miquel Cosca Ginard i Sr. Antonio Fàbregas.		

RESUM

Durant el segle XIXe dos tipus de lleis electorals espanyoles determinen el cos electoral de Palma: les primeres, de sufragi censatari ens mostren un ciutadà que, encara que tingués interès en el progrés i les reformes, era una persona d'ordre i econòmicament ben situada, o sigui, la més interessada en evitar tot tipus de trastorn social i desordre públic, el que es patentitza en la continuïtat d'una mateixa classe dirigent, amb independència inclús de la ideologia de la Llei Electoral vigent en el seu moment, i formada essencialment de propietaris, missers i comerciants rics, molts d'ells, i no el menys importants, perteneixent a la noblesa. Les segones, de sufragi universal, són socialment menys restringides però mantenint la mateixa estructura socio-professional.

Políticament a Palma, al igual que a la resta de Mallorca, els partits polítics es mouen dins un complet sucursalisme envers la direcció estatal, palès per l'important fenomen del *cunierisme*, i dins una tònica eminentment conservadora

ABSTRACT

During the 19th century two classes of Spanish electoral laws determine the electoral corp of Palma. The first suffrage censatarius show us a citizen that although he is interested in progress and reformations, he was a person of order and economically well situated, let us say that he was the most interested in avoiding all types of public and social disorder what it shows is the continuity of the same class directing with independence including the ideology of the efective electoral law in that moment, and formed essentially by proprietaries, military, lawyers and rich merchants; many of them, and not the least important, belonged to the Nobility. The secondary of the universal vote ara, socially less restricted, but maintain the same *socioprofessional* estructure.

Politically, in Palma the same as the remainder of Majorca, the political parties move within a complete branch through the state direction manifested by the importants phenomenon of the *cunierisme* and all within a eminent conservative tonic

LES TRADUCCIONS HORACIANES DE JOSEP LLUÍS PONS I GALLARZA*

MARIA DEL CARME BOSCH

"Passa l'oreig.../ l'aigua de la torrentera s'escorre.../ fuig lo vent.../ l'hora d'avui s'escola". Heus ací el tema de la fugacitat del temps, l'*hora fugiens* horaciana, reflectida a "Los tarongers de Sóller",¹ una de les millors poesies de la producció, tanmateix minsada, de Josep Lluís Pons i Gallarza. "L'olivera mallorquina" emmiralla així mateix l'oci del poeta, ajegut sota aquest arbre emblemàtic de la pau, com el venusí feia sota un plàtan, un pi o un llorer. El poeta descriu el seu passat: ha contemplat el pas del llaurador fill de Mahoma, el dels conqueridors, el del cenobita i el del pastor; li vaticina, a més, el futur: "Jo moriré i encara/ espolsarà el mestral ta negra oliva;/ res serà del que és ara/ tu sobre el blau penyal romandràs viva",² reminiscència de l'oda II, 14 d'Horaci. "La mort dels Montcades" és encapçalada amb el *Dulce et decorum est pro patria mori* horacià, però de fons homèric, passat per Cal·lí d'Efes i Tirteu. Horaci és un amor de joventud. Havia engrescat el jove estudiant i continuava agradant al vell catedràtic de Retòrica i Poètica de l'Institut Balear.³ En tenim proves.

En el transcurs dels anys 1841-45 Pons i Gallarza tradueix un conjunt de poesia horaciana, odes sobretot, que avui es conserva majoritàriament a l'arxiu familiar.⁴ La majoria duen data del 1843, és a dir, quan el jove té vint anys. Es tracta de desset versions en castellà, de les quals quatorze són en vers i tres en prosa. Set de les primeres nodreixen "El Plantel" un periòdic literari manuscrit,⁵ fet amb col·laboració del cosí Ll. Pons Santandreu, de M. Victorià Amer i de P. d'Alcàntara Peña. Aquest fet no té res de particular: un "planter" de joves amb aspiracions literàries fan les primeres passes pel camí de les lletres tot bevent dels clàssics. El més curiós és que, anys després, el 1872, la *Revista Balear de Literatura, Ciències y Artes*, publicació dirigida encobertament per Pons,⁶ edita l'oda II, 2, "A Cayo Crispo Salustio", no conservada manuscrita. A partir del 1884 les pàgines del *Museo Balear de Historia y Literatura*, en el qual Pons així mateix participa activament, acullen cinc d'aquestes odes.⁷ A l'arxiu Pons hi ha els manuscrits

* L'article de la professora Bosch formà part del conjunt d'estudis dedicats al Centenari de la mort de Josep Lluís Pons i Gallarza.

1 J. LL. PONS I GALLARZA: *Poesies*, Palma de Mallorca 1975, 81-83.

2 J. LL. PONS I GALLARZA: *Poesies*, 95.

3 Cal dir que a l'Institut Balear ocupava la càtedra de Geografia i Història, però els seus deixebles, M. dels Sants Oliver, per exemple, afirmaven que la seva vocació literària i el seu temperament de preceptista i crític traspuaven per tot. Vegeu M. DELS S. OLIVER: "En Pons i Gallarza" dins "Mestres i Amics" d'*Obres completes*, Barcelona 1948, 534.

4 Manuscrits Ms1 i Ms1a de l'arxiu Pons, en endavant AP. En general són la base de les versions reproduïdes a *El Plantel*. Gràcies a J. Llauredó i a J. Mas i Vives hem pogut consultar l'arxiu de la família Pons.

5 Gràcies a dona Paula Mir, viuda d'Alemanys, l'hem pogut consultar.

6 J. MAS I VIVES: "Josep Lluís Pons i Gallarza: teoria i pràctica d'un promotor cultural", *BSAL* 51, 1995, 241-262.

7 Es tracta de la I, 3; I, 31; I, 33; I, 34 i II, 6. Així mateix la I, 34 es publicà a l'"Almanaque para las Islas Baleares correspondiente al año 1886" (Diario de Palma). Per a més informació vegeu M. DEL C. BOSCH: "Horaci a les Illes", *Estudis de Llengua i Literatura catalanes! XXXII. Miscel·lània Germà Colón*, Montserrat 1996, 149-169.

d'aquesta segona època,⁸ amb variants respecte a la primera redacció, excepte les versions de I, 31 "A Apolo", II, 3 "A Delio" i II, 7 "A Pompeyo", que són totalment refetes.

Quatre odes pertanyen al llibre primer dels *Carmina* horacians, catorze al segon, una al quart i s'afegeix una epístola del llibre primer. La temàtica és adient als anys juvenívols del traductor: l'amistad, també ben freqüent en Horaci. En efecte, catorze d'aquestes composicions són dirigides als amics, una a un déu: Apol.lo, dues contra el luxe i contra un avar (II, 15 i II, 18), dues es refereixen al propi autor i una desgraciada circumstància seva (I, 34 i II, 13), i una altra està dedicada a la nau que s'enduïa Virgili, més que un amic. La moralitat⁹ del traductor sembla impedir-li de vegades traduir una estrofa, així en II, 11 i II 12, sobretot, en la qual es permet considerar Licínia esposa de Mecenas, oblidant la darrera estrofa originària, on s'aclareix que no és tal.

No sabem quina edició manejava. L'únic cert és que numera erròniament¹⁰ les odes I, 31; I, 34; II, 3; II, 6; II, 9; II, 12; II, 16 i IV, 12.

Pons admira la mètrica castellana i no està a favor de les innovacions de Villegas, Moratín ni Cabanyes. Ell és partidari de la versió analògica i creu que "*las liras de León y de Herrera sino igualan suplen el arroyo de la estrofa alcaica y al asclepiadeo y glicónico*", opina que "*el terceto endecasílabo tiene el tinte y medida que a la epístola filosófica convienen*" i que "*el endecasílabo suelto, puede, si se maneja con destreza, prestarse a los giros de la pasión cual se le presiente a Figueroa y se halla desplegado en Cienfuegos: suelto también presenta no menor vivacidad que la sátira de Horacio; ... Jovellanos expresó en sus elocuentes sátiras en endecasílabo libre la santa indignación de un buen español ante una corte corrompida*".¹¹ Per això tradueix en lira l'oda II, 6 i en cançó alirada les I, 33; II, 2; II, 9 i en tercets encadenats l'epístola I, 10 i en "endecasílabos sueltos" les I, 34; II 12 B i II, 15. Usa, a més, el model semàntic, és a dir, respecte quant al contingut i llibertat quant a la forma; així trobam la silva en I, 3; II, 1 i II, 3; el sextet agut en II, 16; l'"octavilla aguda" en I, 31; el "romancillo heptasílabo" en II, 7; el romanç de versos octosíl.labs en II, 18 i l'estrofa sàfica en II, 10. Només aquesta és mimètica, és a dir, respecta el metre horacià, fet que no ha tengut en compte a II, 2 i II, 9, originalment sàfiques.¹² De la primera versió ençà han passat coses en el camp de la mètrica; Carducci, per exemple, ha publicat les *Odi barbare* el 1877, però Pons no ha escoltat els cànctics de sirena innovadors i l'any 1889, en el *Tratado elemental de Retórica y Poética*.¹³ es ratifica en les idees exposades el 1849 quan opositava a la càtedra de Retòrica i Poètica de l'Institut Universitari de Barcelona. No debades M.

⁸ Ms2 de l'AP. Són la base de les edicions.

⁹ L'escrupolositat de Pons es manifesta a la carta de R. Picó i Campamar del 23 de juny del 1879 a M. Costa i Llobera, després que el mestre hagués llegit l'oda "A Horaci": "El Sr. Pons y Gallarza ab qui parli breus moments de l'oda, digué que *feyas massa favor a Horaci*; crech que té rahó". Vegeu *Epistolari de Miquel Costa i Llobera amb Ramon Picó i Campamar*, Transcripció, comentari i anotacions per B. TORRES GOST, Palma de Mallorca 1975, 111.

¹⁰ De vegades l'error està només als manuscrits Ms1. En aquesta edició respectam el criteri de l'autor d'anomenar en primer lloc l'oda i després el llibre.

¹¹ J. LL. PONS I GALLARZA: "La versificación latina y la versificación española", *Museo Balear*, 5, 1884, 167.

¹² Cal dir que la seva estrofa no assoleix el rigor de la del deixeble Costa i Llobera, el qual en carta a Picó del 3 de juny del 1879 diu: "Molts n'hi ha de poetes que's contentan de fer aquesta casta de versos com á senzills versos d'onze, sense mes regla qu'accentuar les syl.labes quarta y vuytena; però jo crech que'l saphic vertader ha de tenir accentuada la primera syl.laba y ha de poder fer cessura despres de la quinta, de manera que les cinc primeres syl.labes formin sempre un vers adònich igual al derrer de l'estropha". Vegeu *Epistolari...*, 102.

¹³ Aquestes idees estan publicades a J. LL. PONS I GALLARZA: "La versificación latina y la versificación española", *Museo Balear*, 2 al 5, 1884. J. LL. PONS I GALLARZA: *Tratado elemental de Retórica y Poética*, Palma de Mallorca 1889, 364 i ss.

dels Sants Oliver¹⁴ i J. Alcover li retreuen que pateix de certa restricció de preceptista i que no està familiaritzat amb les literatures estrangeres.¹⁵

En general, el traductor segueix el sistema accentual recomanat pel preceptista: els versos de quatre i cinc sonaran millor accentuats a la primera; els de sis i set, a la segona i penúltima, els de vuit a la tercera; els d'onze necessàriament a la sexta o quarta i octava a l'hora, tot precisant que, en el cas primer, caurà bé un altre accent a la tercera i, en el segon, un a la primera o segona.¹⁶

Pons eixampla el metre horacià. De fet, en el cas de les segones versions redueix una mica el número de versos.¹⁷ Només en I, 33 i II, 10 coincideix amb l'original. Descomptant els poemes incomplets i, com és de raó, els escrits en prosa, la mitjana de versos horacians per poema és de 29,7 enfront de 39,4 del traductor.

El nivell gramatical és supeditat al nivell fònic. Cal assenyalar l'hipèrbaton sistemàticament emprat a causa de subjectar-se a les estructures dels versos elegits. Fins i tot el condeixeble P. d'Alcàntara Peña li retreu això en el número 34 d'"El Plantel": "*Para dar fin a este Juicio concluyo aconsejando por segunda vez al Sr. de Pons que desprecie truncar las frases para sacrificarlas a los versos y procure que los substantivos y adjetivos no se separen lo cual causa mal efecto al oído*".¹⁸ I el preceptista, anys més tard, comenta l'amplia llibertat d'inversió de la llengua castellana, sap que s'eixampla un poc més en el vers que en la prosa per necessitats mètriques i alerta sobre els límits que ni el vers pot traspassar: "*No cesaremos de recordar que toda licencia es infracción de una ley: si la ley es justa y conduce a mayor belleza, su transgresión no podrá menos de ser peligrosa*".¹⁹

En el nivell lèxic, Pons canvia arbitràriament els noms propis: tradueix *Parcae* de II, 6 per "destino", *Massico* de II, 7 per "campaniense", *Mistes* de II, 9 per "hijo tierno", *Veneri* d'I, 33 per "la inhumana Diosa de Citeres"; canvia la perífrasi *Aegeo colono* de II, 6 per "griego", *pater uentorum i Hercules labor i audax Iapeti genus* d'I, 3 per "Eolo", "Alcides" i "Prometeo"; explica a *cumbae* de II, 3 = "de Caronte en la nave; interpreta reduïnt a *diis patriis Italoque caelo* de II, 7 = "a tus lares" i a *non ter aeuo functus... senex* de II, 9 = "Néstor"; utilitza la hipèrbole a *ter quaterque* d'I, 31 = "cien veces"; imita la paraula original a *gramine*, II, 3 = "grama", *opimae* d'I, 31 = "opímas". Afegeix adjectius a *Gadibus* de II, 2 = "Cádiz iliberio", *sepulcris i sub antro* de II, 1 = "cien sepulcros" i "alma gruta" i adjectius i substantius en II, 9 = "ni de Príamo amante, ni de Hécuba y Casandra desolada"; elideix adjectius en *malobathro Syrio* de II, 7 = "nardo", *moriture Delli* de II, 3 = "Delio", substantius a *Septimi i Syrtis* de II, 6, *querqueta Gargani* de II, 9 = "encinas", tota una frase: *foliis uiduantur orn i* de II, 9; s'equivoca a *uer* de II, 6 = "verano"; altera temps i significat a *gaudet* d'I, 34 = "dejará", altera persona en *petimus* d'I, 3 = "desaffian"; s'equivoca en interpretar *cedes* de II, 3 com "has de morir" i no repeteix aquest verb, com fa l'original. En el camp sintàctic canvia les funcions originals, així, *Venus* subjecte a II, 7 passa a "¡oh Venus!"; no respecta l'ordre de les paraules: *maris et uiarum militiaeque* de II, 6 = "de la penada/ guerra y del mar cansada./ y en ella el fin de mis viajes vea", *regnum et diadema.../ laurum* de II, 2 = "que el lauro duradero/ los honores", ni l'ordre de paraules ni oracions com en

14 M. dels S. OLIVER, "En Pons i Gallarza", 536.

15 J. ALCOVER: "Josep Lluís Pons i Gallarza", *Obres Completes*, Barcelona 1951, 194.

16 J. LL. PONS I GALLARZA: *Tratado elemental de Retórica y Poética*, 371.

17 Així en II, 3, A té 33 versos i B en té 35. En II, 7, A té 44 versos i B en té 46.

18 Cf. M. del C. BOSCH: "Horaci a les Illes", 155.

19 J. LL. PONS I GALLARZA: *Tratado elemental de Retórica y Poética*, 359.

dulce pellitis ouibus Galaesil flumen et regnata petam Laconil rura Phalanto de II, 6 se converteix en "al dichoso río iré de Galeso, a donde vino/ Falanto, y do el merino/ guarda cubierto su vellón precioso", o en *Quid dedicatum poscit Apollinem/ uates?* vers primer d'I, 31 que el traductor desplaça al vers cinquè.

Els exemples es podrien fer inacabables. Ja que Pons trasllada en vers el text poètic horacià i crea, per tant, un altre poema o metapoema,²⁰ cal preguntar-se si és lícita la nostra valoració a partir de la llengua original i no ho hauríem de fer atenent als valors estètics de la llengua terminal. Val a dir que el concepte rigorista de la traducció actual és molt distint del que aleshores Pons podia tenir, atenent sobretot al fons i no a la forma. En aquest aspecte no es pot negar agilitat, encant i musicalitat a les seves traduccions. El jove Pons era una promesa. El vell professor al cap dels anys corregí l'obra pròpia, com si es tractàs de la d'un deixeble, i considerà que era respectable i que la podia aprovar.

ODA 3 LIB. I

A LA NAVE DE VIRGILIO

Así la Cypria diosa,
 Cástor y Pólux refulgentes astros
 te den, oh nave, su favor. Eolo
 sus vientos aprisione y deje solo
 5 al Yapigio impelerle favorable.
 Lleva a las griegas playas venturosas,
 lleva salvo a Virgilio, de mi vida
 mitad la más querida.
 De roble impenetrable el pecho tuvo
 10 y triple bronce armado quien primero
 fió la débil tabla al ponto fiero.
 Ni al Áfrico veloz temió luchando
 con los embravecidos Aquilones,
 ni las Hyadas tristes, ni la saña
 15 del Noto incontrastable que las ondas
 calma del golfo que a Venecia baña
 o con soberbia furia las encrespa.
 ¿A qué muerte horror tuvo
 quien con ojos serenos
 20 vio nadar monstruo tanto
 del turbio mar por los hinchados senos,
 o en la alta Acroceraunia sin espanto,
 los arrecifes de peligros llenos?
 En vano las naciones
 25 dividió, interponiendo el Océano
 de Dios la sabia mano,
 si salvaron la valla prohibida
 naves que fabricó rebelde el hombre,

²⁰ Seguim la teoria de J. S. HOLMES: "Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form", *Babel*, 4, 1969, 195.

- que arriesga apeteciendo
 30 la ilícita maldad, su propia vida.
 Audaz en su deseo
 robó del Sol la llama Prometeo
 y nueva multitud de acerbos males
 a la tierra oprimió: la humana gente
 35 gimió flaca, doliente,
 y apresuró la tarda muerte el paso.
 Con alas que no dió naturaleza
 subió a los aires Dédalo al acaso;
 rompió su muro al Aqueronte Alcides;
 40 nada ya es imposible a los mortales.
 Ya necios desafían
 al cielo mismo y su maldad impide
 que Júpiter, depuesto el rayo airado,
 con benigna clemencia les convide.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP 4 (7-4-1844); Ms2 AP

EDICIÓ: "Museo Balear" 2 (15-5-1884), pàgs. 70-71. Els dos primers versos figuren a M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Obras completas. Bibliografía hispano-latina clásica* VI, Santander 1951, pàg. 581.

DATAció: 1843 [Ms1: julio de; EP; Ms2; "Museo Balear"]

VARIANTs: Títol. EP: Virgilio. 3. Ms1 i EP: [dos punts rera favor]; Ms1, EP i "Museo Balear": 6. 5. EP: [coma rera favorable]; EP i Ms1 i 2: [impelerte]. 6. Ms1 i EP: [Porque a la griega playa venturosa]. 7. Ms1 i EP: [llevés; EP: sense coma; punt rera vida]. 9. Ms1 i EP: [De roble ¡ay! tuvo el pecho impenetrable]. 10. Ms1 i EP: [el que]. 10a. Ms1 i EP: [Osó la tabla débil]. 11. Ms1 i EP: [al ímpetu entregar del ponto fiero.]. 12. Ms1 i EP: [Ni del arrebatado]. 13. Ms1 i EP: [África y Aquilón temió la lucha]. 15. [Ms1: incontrastable entre comes; EP: coma rera incontrastable; Ms1 i EP: ya]. 17. Ms1 i EP: [ya las alze terribles.]. 20. Ms1 i EP: [monstruos tantos]. 22. Ms1 i EP: [y vío de Acrocerania sin espantos]. 27. Ms1: [sense coma; EP: punt i coma]. 28. Ms1 i EP: [pues]. 29. Ms1 i EP: [espone]. 30. Ms1 i EP: [sense coma]. 35. Ms1 i EP: [y; Ms1 punt]. 38. Ms1 i EP: [rompió los]. 39. Ms1 i EP: [Con valor y destreza]. 39a. Ms1 i EP: [forzar el Aqueronte pudo Alcides.]. 40. Ms1 i EP: [Ya nada]. 41. Ms1 i EP: [En su error obstinado desafían]. 43. Ms1 i EP: [sense coma].

ODA 31 LIB. I

A APOLO

	A	B
	Cuando te alzan, Apolo, nueva ara suntuosa, de la copa espumosa el mosto al derramar,	Al consagrarse a Delio nueva ara suntuosa del vino la espumosa copa yendo a libar,
5	¿Qué te pide el poeta? No las mieses opímas que en sus férces climas Cerdeña ve brotar.	¿qué le pedirá el vate? No el fruto y mies opíma que de Cerdeña el clima fecunda ve brotar;
10	No de Calabria ardiente la grey pingüe, afamada, no de la India apartada el oro ni el marfil.	no de Calabria ardiente la grey pingue afamada no de la India apartada el oro ni el marfil,

15	Ni las granjas que el Líris lamiendo va callado y en cristal sosegado retrata su perfil.	Ni las granjas que el Liris lamiendo va callado en curso sosegado copiando su perfil.
20	Corten dulces racimos los que en Cales dichosos sus viñedos frondosos lograron poseer.	Corten dulces racimos los que en Cales dichosos cien viñedos frondosos lograron poseer.
25	Y vinos exquisitos apure en vasos de oro a trueque del tesoro de Siria el mercader.	Los más preciados vinos apure en vaso de oro a trueque del tesoro de Siria el mercader,
30	Feliz él si el Atlántico cruza impune cien veces y Neptuno a sus preces calma la tempestad;	que atravesó el Atlántico feliz una y mil veces pues Neptuno a sus preces las ondas sujetó.
35	Con malvas salutíferas, olivas y achicorias hallo aquí mis glorias en grata soledad.	Mas yo salubres malvas oliva provechosa quiero con paz gozosa que el cielo me otorgó.
40	Haz, hijo de Latona, si de mí piedad tienes, que goce en paz los bienes que allegar conseguí.	Dame ó Febo los bienes gustar que adquirí, sano y sin que el juicio vano penas sin fin me dé.
40	Salud y claro juicio dame en vejez honrada, y que mi lira amada pueda pulsar por tí.	Y entonces si mi lira conservo melodiosa en senectud dichosa tus glorias cantaré.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP 31 (sense data); Ms2 AP.
 EDICIÓ: "Museo Balear" 11 (1-10-1884), pàgs. 430-431. Els dos primers versos figuren a M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, pàg. 581.
 DATACIÓ: 1843 [EP; Ms1:febrero de; Ms2, "Museo Balear"]
 VARIANTS: 2. Ms1: [nuevo altar suntuoso]; Menéndez y Pelayo: [nuevas aras]. 3. Ms1: [el espumoso]. 4. Ms1: [vaso]. 8. Ms1: [fecundo; punt i coma]. 21. Ms1: [Y el vino más preciado]. 30. Ms1: [Y].
 Nota: A= "Museo Balear"; B= EP. L'autor l'anomena erròniament 26.

ODA 33 LIB. I

A ALBIO TÍBULO

No así te duelas, Albio, en elegías
flébiles lamentando que Glycera
infiel a otro prefiera

- en el amor que disfrutar solías.
 5 De Cyro se prendó Lícoris bella;
 y Cyro adora a Fóloe; mas antes
 de los lobos amantes
 las corderas serán que de Cyro ella.
 Así por cruel burla unir le plugo
 10 a la inhumana Diosa de Citeres
 opuestos caracteres,
 distintas formas en su férreo yugo.
 Yo a quien otra beldad mas digna llama
 de Mirtíla liberta soy esclavo
 15 fiera más que Adria bravo
 cuando en el golfo calabrés rebrama.

MANUSCRITS: Ms1 AP; Ms2 AP.

EDICIÓ: "Museo Balear" 8 (15-8-1884), pàg. 313. Els dos primers versos figuren a M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, pàg. 581.

DATAció: 1843 [Ms1: febrero; Ms2, "Museo Balear"]

VARIANTS: 2. Ms1: [tristes llorando que la infiel Glicera]. 3. Ms1: [a otro dueño dar quiera]. 4. Ms1: [de amor los frutos que gustar solías]. 6. Ms1: [adora]. 7. Ms1: [las corderas]. 8. Ms1: [que pagarle ella]. 13. Ms1: [A mi a quien más ilustre beldad llama]. 14. Ms1: [Mirtíla libertina hizome esclavo]. 16. Ms1: [la orilla itálica rebrama].

ODA 34 LIB. I

IMPIEDAD

- De vana ciencia adicto a los errores
 un tiempo el culto de los Dioses sacro
 negligente miré; mas ora torno
 la vela y el seguro antiguo rumbo
 5 vuelvo a tomar; que el soberano Jove
 entreabriendo las nubes con brillante
 rayo deslumbrador o en el sereno
 cielo su carro alígero rodando
 la tierra hizo temblar, los anchos ríos,
 10 la Estigia triste, el horroroso seno
 del Ténara y el límite de Atlante.
 Su brazo omnipotente alzar del polvo
 puede al humilde y encumbrarle ufano;
 puede abatir al poderoso altivo,
 15 y lo secreto descubrir al mundo.
 Con rumoroso vuelo la fortuna
 roba hoy de aquí de dichas un tesoro,
 tal vez allá le dejará mañana.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP2 (18-2-1844); Ms2 AP.

EDICIÓ: "Museo Balear" 8 (15-8-1884), pàg. 312; "Almanaque para las Islas Baleares correspondiente al año 1886" (Diario de Palma), pàg. 58. Els dos primers versos figuren a MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, pàg. 581.

DATAció: 1843 [Ms1: julio de, EP; Ms2; "Museo Balear"]

VARIANTS: Títol. Ms1 Abjura su impiedad. 1. Ms1: [Del saber vano un día los]; EP: [tiempo]. 2. Ms1: [siguiendo,]; EP: [sense coma]. 5. Ms1: [tomar]; EP: [emprender]. 6. Ms1 i EP: [que las nubes divide con

ardiente]. 7. Ms1 i EP: [coma rera deslumbrador; por el]. 9. Ms1 i EP: [dos punts rera temblar]. 11. Ms1, EP: [de Ténaro y el término]. 13. Ms 1 i EP: [sense punt i coma]. 15. Ms1 i EP: [ignorado; EP: punt i coma]. 16. Ms1 i EP: [Hoy la fortuna con ruidoso vuelo]. 17. Ms1 i EP: [De allí robó de dichas]; Ms1 [punt i coma]; EP: [sense coma]. 18. Ms1 i EP: [aquí].

NOTA: L'autor l'anomena erròniament 28.

ODA 1 del LIB. II

A C. ASINIO POLIÓN

Desde el cónsul Metelo

Tú la civil discordia nos refieres
sus causas, sus eventos y sus daños
que fortuna siguió con vario vuelo;

5 tú la infausta alianza y los engaños
de César, Craso y de Pompeyo indignos;
la sangre, aun no expiada,

que tiñó los aceros, y emprendiendo
obra de riesgos y de azar sembrada

10 pisas el ascua ardiente
con traidoras cenizas ocultada.

Cese el trágico numen que te inspira
y el gran teatro admira;

15 guía certero el vacilante Estado
que luego a tu elevado
intento darás cima.

Oh ilustre amparo de afligidos reos
y del Senado augusto

20 que de los fieros Dálmatas triunfando
lograste honor eterno en lauro justo.

Ya de las trompas oigo el temeroso
rumor que nos describes,

25 y del clarín el eco penetrante
ya el brillo deslumbrante
del enemigo acero

detiene al presuroso
caballo y pone espanto al caballero.

30 La voz escucho ya de los caudillos,
su rostro veo airado,
de noble polvo lleno
miro el orbe humillado,
pero veo a Catón firme y sereno.

35 Juno y de Libia los propicios Dioses
que con ira impotente
rendida a nuestros pies la abandonaron,
el triste descendiente
del vencedor, a la implacable sombra
de Yugurta feroz sacrificaron.

40 ¿Qué campo no atestigua en cien sepulcros
de los combates el furor impío

- y la ruina de Italia estrepitosa
 que contento escuchó el Medo bravío?
 ¿Cuál golfo o río nuestra guerra ignora
 fatal, qué tierra o mar sangre inocente
 45 de los hijos de Daunia no colora?
 Mas no el lúgubre canto
 repitas, Musa mía.
 Que en Scío resonó con triste encanto;
 vuelve a tus juegos, la altivez humilla,
 50 y bajo la alma gruta de Dione
 mi lira más sencilla
 canción de amor y de alegría entone.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP9 (22-12-1844)

DATAció: 1843 [Ms1: diciembre de; EP]

VARIANTS: 6. Ms1: [de Craso, César y Pompeyo]. 12. EP: [trájico]. 15. Ms1: [el Ateniense]. 15a. Ms1: [cotumo ceñirás y a tu elevado]. 24. Ms1: [punt i coma]. 30. Ms1: [punt i coma]. 40. Ms1. [mil]. 44. Ms1: [fatal?].

ODA 2 LIB. II

A CAYO CRISPO SALUSTIO

- en desprecio de las riquezas y alabanza de la liberalidad
 Ningún valor encierra,
 Salustio liberal, oculto el oro
 en las entrañas de la avara tierra,
 si no le da decoro
 5 quien noblemente emplea su tesoro.
- Hermano generoso,
 gozará Proculeyo en larga vida
 de su amor fraternal el premio honroso;
 y la fama extendida
 10 le ensalzará por siempre agradecida.
- Mayor será tu imperio
 si la ávida ambición domar lograras,
 que si el remoto Cádiz iliberio
 al África juntaras
 15 y de ambos pueblos rey te proclamaras.
- El hidrópico aumenta
 su enfermedad bebiendo, y quiere en vano
 apaciguar la sed que le atormenta,
 si su mal inhumano
 20 no deja el cuerpo pálido e insano.
- No cual la ciega plebe
 juzga a Fraátes, la virtud, dichoso

aunque por vez segunda el cetro lleve
de Persia poderoso,
25 y tal le aclame el vulgo mentiroso;

que el lauro duradero,
los honores más dignos y preciados
concede la virtud a quien austero
con ojos sosegados
30 los tesoros contempla amontonados.

EDICIÓ: "Revista Balear" 16 (1-9-1872), pàg. 249.

DATACIÓ: febrero de 1841.

ODA 3 LIB. II

A DELIO

	A	B
	Con ánimo sereno	Con ánimo sereno
	soporta, Delio, la enemiga suerte,	aprende a contrastar la adversa suerte
	y de arrogancia ajeno	y a disfrutar la próspera fortuna
	la próspera fortuna saborea,	de insano gozo y arrogancia ajeno;
5	que al bien y al mal da término la muerte,	Delio, que el dardo agudo de la muerte
	ora consumas tu existencia en llanto	no te es dado evitar. Ya en doloroso
	ora te plazca en tu retiro ameno	llanto eterno vivieres, ya en la grama
	brindar, sobre la hierba recostado,	reclinado de plácido retiro
	de escogido Falerno el vaso lleno;	las fiestas te agradare
10	o do el pino elevado	del licor de Falerno generoso
	y el álamo entretejen su ramaje	entre brindis pasar; o dó enlazare
	convitando al regalo con su sombra	con el álamo blanco el alto pino
	ver deslizarse el trémulo arroyuelo	su ramaje, ofreciendo grata sombra
	por el declive de la verde alfombra.	ver deslizarse el trémulo arroyuelo
15	Allí rosas efímeras, perfumes,	por el declive de la verde alfombra.
	vinos manda llevar mientras te dejan	Allí aromas y vinos, rosas lleva
	pasajero reposo,	de hartó breve vivir, mientras permiten
	tus riquezas, tu edad, y de las Parcas	placentero reposo
	el hilo temeroso.	los sucesos, la edad y de las Parcas
20	Dueño de inmensos bosques	el hilo temeroso.
	o de quintas que bañe el rojo Tíber	Dueño de inmensos bosques
	has de morir; y tus henchidas arcas	y de quintas que bañe el rojo Tíber
	despojos han de ser de tu heredero.	perecerás; y tus henchidas arcas
	Ya rico descendiente	los despojos serán de tu heredero.
25	de Ínaco seas, o infeliz habites	Ya rico descendiente
	de los hielos y el sol al crudo ambiente,	de Ínaco seas o infelice vivas
	descenderás al Orco inexorable.	a las horas estivas
	Más tarde o presto allí caemos,	espuesto y del invierno al crudo ambiente
	y en una sola urna	descenderás al Orco inexorable.
30	la suerte universal allí se agita;	Allí todos corremos,
	saldrá la nuestra un día y sufriremos	en una sola urna

de Caronte en la nave transportados
el destierro fatal que nadie evita.

la suerte universal allí se agita:
saldrá la nuestra un día y sufriremos
de Caronte en la nave transportados
el destierro fatal que nadie evita.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP 28 (Sense data); Ms2 AP.

EDICIÓ: Els dos primers versos figuren a M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, 581. Posa erròniament 2ª del llibre II^a.

DATAció: octubre de 1843 [Ms1; EP].

VARIANTS: A= Ms2 i B= Ms1 i EP.

ODA 6 LIB. II

A SEPTIMIO

- Oh tu que al apartado
Cádiz conmigo fueras,
o al cántabro por Roma no domado,
o a donde quebrantado
5 hierva el mar Libio en ásperas riberas;
Por el griego fundada
Tíbur amena, sea
reposo a mi vejez, de la penada
guerra y del mar cansada,
10 y en ella el fin de mis viajes vea.
Mas si de allí el destino
me apartare, al dichoso
río iré de Galeso, a donde vino
Falanto, y do el merino
15 guarda cubierto su vellón precioso.
Mi sitio preferido
es éste, que no cede
a Hymeto por su miel apetecido:
cuyo olivo florido
20 al de Venafro regalado excede;
Donde largo verano,
breve y templado invierno
Júpiter da con placentera mano;
y en racimos lozano
25 no envidia Aulon las vides de Falerno.
Ven a aquellas dichosas
riberas; allí un día,
cuando esté tibia aún sobre las losas,
lágrimas amistosas
30 verterás grato en la ceniza mía.

MANUSCRITS: Ms1 AP; EP 19 (11-5-1845); Ms2 AP.

EDICIÓ: "Museo Balear" 19 (15-10-1885), pàgs. 756-757. Els dos primers versos figuren a M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, pàg. 581.

DATAció: 1843 [Ms1 i EP: diciembre]; 1844 "Museo Balear".

VARIANTS: Ms1 i EP: Oda 4^a. 3. Ms1 i EP: [o al cántabro, Septimio, aún no domado]. 4. Ms1 i EP: [y]. 8. Ms1 i EP: [sense coma]. 9. Ms1 i EP: [sense coma]; Ms2. [punt i coma]. 10. Ms1 i EP: [y el fin allí]. 11. Ms1 i

EP: [Mas si de ella]. 14. Ms1 i EP: [y el merino]. 16. Ms1 i EP: [más querido]. 17. Ms1 i EP: [sense coma]. 19. Ms1 i EP: [y su]. 20. Ms1 i EP: [igual a sino escede]; Ms2: [delicioso]. 21. Ms1 i EP: [Do larga primavera]. 22. Ms1 i EP: [sense y]. Ms1 i EP: [mano placentera]. 24. Ms1 i EP: [y en su feraz ladera]. 26. Ms1, EP i Ms2: [colinas]. 28. Ms1 i EP: [tibia aún esté]. 30. Ms1 i EP: [justo].

NOTA: A Ms1 i EP erròniament figura com oda 4^a.

ODA 7 LIB. II

A POMPEYO

	A	B
	¿Quién hoy te restituye a tus lares, Pompeyo, y ciudadano incólume te vuelve al patrio suelo?	¿Quién hoy te restituye mi dulce compañero con tu pasado lustre de Roma al patrio suelo,
5	Tu de mis camaradas siempre fuiste el primero. Contigo en gratos brindis pasé mis días lentos, y de nardo bañados	Pompeyo que de Bruto las águilas siguiendo connmigo tu fin viste cien veces en los riesgos? Contigo en gratos brindis
10	coroné mis cabellos. Contigo yo de Bruto las águilas siguiendo, en la civil contienda corrí peligro extremo.	pasé los días lentos y de nardo bañados coroné mis cabellos; contigo allá en Filipos de la rota los riesgos
15	Contigo, allá en Filipos deshecho el bando nuestro, huí, el broquel soltando, para salvarme presto; cuando a los valerosos	sufrí el broquel dejando no con honor y el puesto, cuando de nuestro bando desmayar vi el aliento y humillarse en el polvo
20	faltarles vi el denuedo, y rodar por el polvo impávidos guerreros, Mercurio arrebatóme en densa nube envuelto;	impávidos guerreros. Empero a mí Mercurio con presuroso vuelo libróme arrebatado y en densa nube envuelto
25	Mas a ti el torbellino volvió a hundirte en su seno. Ofrece hoy holocausto a Júpiter eterno; reposa del combate	de la hueste enemiga; Y a ti el embate fiero de las guerreras ondas tornó a hundirte en su centro. Ora en fin libre ofrece
30	bajo este lauro ameno y el tonel no perdones que para ti conservo. Colma el bruñido vaso del Campaniense añejo	dones a Jove eterno reposa del combate bajo el laurel ameno y el licor no perdones que para ti conservo,
35	y vierte de las conchas perfumes halagüeños. ¿Quién tejerá coronas de mirto y apio tierno? ¿Quién será ¡Oh Venus! árbitro	llena el pulido vaso del campaniense añejo, y en las conchas derrama olores halagüeños; ¿Quién tejerá coronas

40	en el banquete nuestro?
Yo a los beodos tracios
voy a vencer bebiendo;
no es mucho que delire,
cuando a abrazarte vengo.	de mirto y apio tierno,
¿Quién hará Venus árbitro
en el banquete nuestro?
Yo a los beodos tracios
voy a vencer bebiendo
ni es mucho que enloquezca
cuando a estrecharte vuelvo.
45		

MANUSCRITS: EP18 (27-4-1845); Ms2 AP.

EDICIÓ: M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *opus cit.*, pàgs. 582-583.

VARIANTS: A= edició; B= EP. 2. Ms2: [sense comes]. 6. Ms2: [fuieste siempre]. 26. Ms2: [punt i coma]. 30. Ms2: [sense coma]. 39. Ms2: [¡oh Venus! entre comes]. 43. Ms2: [ni]. 44. Ms2: [vuelvo].

ODA 9 LIB. II

A VALGIO, CONSOLÁNDOLE POR LA MUERTE DE SU HIJO

- No siempre de la nube
baja a los campos lluvia destructora,
Valgio, ni airada sube
del Caspio mar el onda aterradora.
- 5 Ni a la Armenia el suelo
eterna nieve endurecido oprime,
ni del ábrego al vuelo
la encina siempre en las montañas gime.
Mas tu del hijo tierno
- 10 la tumba riegas en continuo llanto,
y en vano en giro eterno
sucede al sol el héspero entretanto.
A Antfloco querido
no lloró siempre Néstor sin consuelo
- 15 aunque, el hijo perdido,
su triste vida dilatara el cielo.
Ni con duelo incesante
de Troilo fue la muerte acompañada,
ni de Príamo amante,
- 20 ni de Hécuba y Casandra desolada.
Tus flébiles querellas
termina ya cuando el rumor nos llama
de las victorias bellas
con que hoy Augusto acrecentó su fama.
- 25 Y los armenios brazos,
y los medos indómitos cantemos,
sujetos a los lazos
con que el mundo vencido abarcaremos.
Cantemos que sus ríos
- 30 calmaron ya las rápidas corrientes
y los scitas bravíos
a sus límites tornan impotentes.

MANUSCRITS: EP22 (sense data).

NOTA: Erròniament figura com a oda 6ª.

ODA 10 LIB. II

A LICINIO

- Con más prudencia vivirás, Licinio,
no siempre hendiendo el mar, ni temeroso
de las tormentas, oprimiendo siempre
la orilla infausta.
- 5 Quien en dichosa medianía vive
no en la pobreza torpe se ve hundido,
y el envidiado espléndido palacio
sobrio huye.
- 10 Con más frecuencia el elevado pino,
el viento agita, y con mayor ruina
caen las torres altas, y los rayos
hieren las cumbres.
- 15 El alma fuerte espera en la desgracia,
teme, en la dicha el cambio de la suerte,
Jove las negras tempestades forma,
él las disipa.
- No porque ahora sea el hado adverso
lo será siempre; a la callada Musa
mueve la lira y Febo no continuo
- 20 tiende su arco.
- En la desdicha firme y animoso
muéstrate siempre; así próspero siendo
asaz el viento, estrechará prudente
la hinchada vela.

MANUSCRIT: Ms1 AP.

ODA 11 LIB. II

Abandona , Hirpino Quinto, el cuidado de averiguar lo que intenta el aguerrido cántabro y el escita separado de nosotros por el opuesto Adriático, ni temas por el destino de tu vida cuyas necesidades son muy cortas. Huye velozmente la vana juventud y la hermosura, y la árida vejez viene a ahuyentar el fácil sueño y los lascivos amores. No es siempre igual la belleza de las flores de primavera, ni la rojiza luna brilla siempre con un aspecto mismo. ¿Por qué fatigas tu entendimiento débil deseoso de penetrar los misterios de la eternidad? ¿Por qué, mientras aún nos es dado, no bebemos recostados descuidadamente bajo aquel alto plátano u bajo este pino, unidos nuestros blancos cabellos de rosas y de nardo de la Siria? Baco disipa los roedores cuidados: y ¿quién más presto que el agua de una clara corriente, calmará, oh joven, el ardor del vino de Falerno?

MANUSCRIT: Ms1, AP.

NOTA: En aquesta oda, datada erròniament com a oda 8, manca la traducció de la darrera estrofa.

ODA 12 LIB. II
 EN ALABANZA DE LA ESPOSA DE MECENAS

A

B

No quieras, no, que mi suave lira
 cante las guerras de la atroz Numancia
 o de Aníbal temido
 las hazañas refiera
 5 o los mares celebre de Sicilia
 que la púnica sangre enrojeciera.
 No quieras que los lapithas feroces,
 o el ebrio Hyleo cante,
 10 o de Titan los hijos, que soberbios
 de Júpiter tonante
 el alcázar soberbio estremecieron
 y de Alcides al brazo sucumbieron.
 Mejor que yo Mecenas en sencilla
 prosa a los siglos narrarás futuros,
 15 del César las victorias,
 y dirás que en trofeo de sus glorias
 miraron los romanos triunfantes
 por su recinto de enemigos reyes
 llevadas las cabezas arrogantes.
 20 Que mi apacible Musa
 de la bella Licinia mi señora
 me manda celebrar el dulce canto.
 Los ojos penetrantes y parleros
 25 y el pecho afectuoso
 nido feliz de amores duraderos.
 No juzga ella desdoro
 triscar ligera en el alegre coro
 ni festiva sus brazos enlazando
 30 con las vírgenes bellas
 un círculo formando,
 danzar junta con ellas
 de Diana las fiestas celebrando.
 ¿Acaso consintieras
 35 trocar por los tesoros de Achemenos,
 o de Migdon el frigio
 por los inmensos bienes,
 o las riquezas de la Arabia entera,
 de Licinia la sola cabellera?

No quieras que mi suave lira cante
 las largas guerras de Numancia fiera,
 ni del terrible Aníbal las hazañas
 o los revueltos mares de Sicilia
 con la fenicia sangre enrojecidos.
 Ni el lápita cruel o el ebrio Hyleo;
 o los gigantes por la hercúlea mano
 vencidos; cuya audacia temblar hizo
 las brillantes mansiones de Saturno.
 Tu escribirás, mejor que yo, Mecenas
 en prosa, del gran César los combates,
 y las cabezas de soberbios reyes
 en triunfo por Roma conducidos.

MANUSCRITS: Ms1: A AP; Ms1a: B AP.

DATAció: gener de 1841

NOTA: En el Ms. A manca la traducció de la darrera estrofa llatina; en el B manquen les quatre estrofes finals i l'anomena oda 9.

ODA 13 LIB. II

El primero que te plantó, cualquiera que fuese, en día funesto y con mano sacríflega te alimentó, oh árbol, para mal de sus descendientes y oprobio de la aldea. He llegado a creer que dio la muerte a su padre, que derramó por la noche en lo más escondido de la casa la sangre de su huésped; manejó los venenos de Colchos y cometió cuantas maldades pueden concebirse el que te colocó en mi campo, leño triste y caduco para que te desplomasen sobre tu inocente dueño.

Jamás fue bastante advertido el hombre de lo que debe evitar a todas horas; el marinero fenicio mira con un grandísimo horror al Bósforo y no teme en ninguna otra parte el oculto destino. Teme el soldado los dardos y la ligera fuga del parto y el parto las cadenas y el italiano esfuerzo, mas la guadaña de la muerte arrebató y arrebatará siempre de improviso, a los hombres. Cuán cerca de mí vi los reinos de la obscura Proserpina, al juez Eaco y las mansiones destinadas a los justos, a Safo quejándose en canciones eólicas de las jóvenes del pueblo, y a ti, oh Alceo, que cantas mejor con el dorado plectro los peligros de tu navegación, de tu fuga y los horribles males de la guerra.

Las sombras se admiran de que ambos canten cosas dignas de sagrado silencio; pero el numeroso pueblo oye con más gusto las batallas y los tiranos destronados. ¿Por qué admiramos si al escuchar sus versos, asombrado el horrible cancerbero baja las negras orejas y se recrean las serpientes entrelazadas en los cabellos de las Furias? Su dulce sonido alcanza a suspender los tormentos de Tántalo y Prometeo y no cuida ya Orion de perseguir a los leones ni a los tímidos linceos.

MANUSCRIT: Ms1 AP.

ODA 14 LIB. II

Oh Póstumo, oh Póstumo, los años se deslizan fugaces: no detendrá un momento tu piedad a la rugosa y apresurada vejez ni a la indomable muerte, aunque cada día intentes aplacar al insensible Plutón con el sacrificio de treinta toros. Ese sumergió a Gerión, señor de tres reinos, y al coloso Tition en las olas de la Estigia, por donde hemos de navegar todos los humanos, ya seamos reyes ya miserables labradores. En vano nos veremos libres de la guerra cruel, y de las ondas terribles del ruidoso Adriático: en vano nos resguardaríamos en el otoño del insalubre Austro. Es forzoso que descendamos al errante Cocito de negras y perezosas aguas, que veamos la malvada familia de las danades, y el eterno trabajo a que fue condenado Seifo, hijo de Eolo. Has de dejar la tierra, tu casa, y tu querida esposa. Ninguno de los árboles que cultivas, excepto los lúgubres cipreses, sobrevivirá a tu breve existencia. Tu heredero se apoderará del digno Cécubo guardado bajo cien llaves, y derramará por el magnífico pavimento un vino que honraría las cenas de los pontífices.

MANUSCRIT: Ms1 AP

ODA 15 LIB. II

En breve ya los regios edificios
dejarán al arado escasa tierra
y en todas partes se verán estanques
más dilatados que el Lucrino lago.
Desterrará los olmos el inútil

plátano; las violetas y los mirtos,
 ocuparán aquellos olivares
 que en otro tiempo tantos frutos dieron,
 y de los lauros el ramaje denso
 10 al benéfico sol cerrará el paso;
 no fueron éstos de Catón intonso
 ni de Rómulo fuerte los mandatos
 ni de nuestros padres el ejemplo.
 Escasos eran sus privados bienes
 15 y grande el bien común; ningún extenso
 pórtico recibía de la opaca
 Osa la luz y la frescura suave;
 ni despreciar la tierra acaso hallada
 permitían las leyes prescribiendo
 20 que renovase el pueblo a sus expensas
 las ciudades y templos de los dioses.

MANUSCRIT: Ms1 AP.

ODA 16 LIB. II
A GROSFO

Reposo pide al cielo
 quien mira sorprendido
 del Egeo las aguas al surcar,
 cubrir la luna un velo
 5 y el resplandor querido
 de los certeros astros ofuscar.
 Tracia la belicosa
 y el medo de adornada
 aljaba, piden reposar también;
 10 mas no piedra preciosa,
 o púrpura dorada,
 esperes, Grosfo, que reposo den.
 Que no logra el tesoro,
 ni fasces consulares
 15 del alma sosegar la agitación,
 ni los, que en triste coro,
 cuidadosos pesares
 vuelan bajo el magnífico artesón.
 Quien en mesa sencilla
 20 conserva la heredada
 alhaja, vive alegre en la escasez.
 Ni vil temor le humilla
 ni la sed abrasada
 de la ambición le despertó una vez.
 25 ¿Ay! ¿Para qué anhelantes,

- obras mil emprendemos
fiando en nuestro efímero vivir?
¿Por qué a climas distantes
insensatos corremos?
30 ¿Quién de sí mismo, huyendo, puede huir?
Sube el fatal cuidado
a la nave ligera,
sigue de los caballos el tropel,
veloz más que el airado
35 Euro en tormenta fiera
o que ciervo acosado del lebrel.
Gozando el bien presente
alegres olvidemos
cuanto encubre dudoso el porvenir;
40 y pues no hay permanente
felicidad, templemos
nuestra pena con plácido reir.
Robó la presta muerte
a Aquiles valeroso,
45 y de Titon los días abrevió,
y a mi la varia suerte
quizás el don precioso
me ofrecerá, que ingrata te negó.
Tu con ganados ciento
50 pingue grey siciliana,
yeguas prestas al carro volador,
vistes traje opulento
en que a la rica lana
dio la púrpura libia su color.
55 Yo humilde campo hermoso
debí al cielo benigno:
de la lira de Atenas imitar
supe el canto armonioso,
y del vulgo maligno
60 las envidiosas burlas despreciar.

MANUSCRITS: Ms1 AP; Ms1a AP; EP30 (sense data).

DATAció: 1843 [Ms1 i EP: octubre de].

VARIANTS: Ms1a: [oda 16]. 3. Ms1a: [ondas]. 6. Ms1a: [astros certeros]. 52. Ms1a: [opulento vistes traje].

54. Ms1a: [da]. 55. Ms1a: [Debí al cielo benigno]. 56. Ms1a: [yo humilde campo hemoso].

NOTA: anomenada erròniament oda 13 al Ms1 i EP.

ODA 18 LIB. II

- No con marfil ni con oro
brilla de mi casa el techo,
ni columnas africanas
con capiteles de Hymeto.
5 Yo ni la herencia de Attalo

usurpé falso heredero,
 ni a agradecidas matronas
 bordadas púrpuras debo,
 mas fidelidad en cambio
 10 quiso concederme el cielo
 y adornar también mi mente
 de algún poético ingenio;
 El rico me solicita
 en mi pobreza; con ruegos
 15 ni a los dioses importuno,
 ni cansar tampoco intento
 a mi poderoso amigo
 mayores bienes pidiendo,
 pues con mi quinta sabina
 20 por muy dichoso me tengo.
 Vuela un día en pos del otro
 morir nuevas lunas vemos
 tu mármoles entretanto
 mandas cortar aún muriendo
 25 y olvidado del sepulcro
 alzas palacios eternos.
 Tu de las ondas de Bayas
 estrechar quieres el seno
 edificando en las aguas
 30 con la tierra no contento.
 ¿Con qué razón del vecino
 campo arrancas los linderos
 y atropellas ambicioso

MANUSCRITS: Ms1 AP.

NOTA: Manca la traducció dels quinze versos finals.

ODA 9 LIB. IV

A LOLIO

No en breve, Lolio, el canto
 perecerá que del sonante Aufido
 en la orilla nacido,
 con arte nuevo entono y acompaña
 5 la cítara prestándole su encanto.
 Si el lugar más glorioso
 ocupa entre los vates Lidio Homero
 Píndaro, Alceo fiero,
 el sublime Estesícoro y Simónides
 10 alcanzaron también nombre famoso.
 Los siglos no borraron
 de Anacreonte el verso placentero,

y ardiente amor sincero
respira todavía en las canciones
15 de Safo que a los lesbios admiraron.
De un Paris engañoso
no Elena sola se prendó, halagada,
contemplando su ornada
cabellera, sus trages de oro llenos,
20 su séquito real esplendoroso.
Con los arcos cretenses
Teucro no fue quien dirigió primero
las saetas certero,
ni una sola vez fueron derribados
25 los infelices muros ilionenses.
Tampoco sin iguales
los hechos son del grande Idomeneo,
ni el diestro Esteneleo,
Deífobo tampoco y Héctor solos
30 por sus hijos y esposas las mortales
heridas recibieron;
Antes de Agamenon otros valientes
hubo; mas sin dolientes
lágrimas, ignorados, del olvido
35 entre la eterna sombra perecieron,
porque ningún sagrado
vate dio nombre y fama a su memoria.
Es el valor sin gloria
igual ante los hombres al inerte
40 miedo en hondo silencio sepultado.
Yo, Lolio, a tus acciones
justa alabanza prestaré en mis versos
tus trabajos diversos
recordaré y la previsión prudente
45 con que a la suerte el ánimo dispones.
Infeliz o dichosa,
tu el fraude vil severo castigaste,
tu con desdén miraste
el oro seductor y, cónsul recto,
50 sigues cual antes tu carrera honrosa.
Altivo rechazando
dádivas que el malvado te ofrecía
venciste su porfía,
por entre la opuesta muchedumbre
55 rompiste, la victoria conquistando.
Que no inmensa riqueza
mayor felicidad concede al hombre;
de venturoso el nombre

- 60 merece sólo quien disfruta sabio
el bien y sufre la áspera pobreza.
A la maldad prefiere
la muerte, y generoso la arrostra
cuando la amistad cara
lo exigiere, o la patria acometida
65 sus derechos sagrados defendiere.

MANUSCRITS: Ms1 AP; Ms1a AP.

DATAció: 1843. Ms1: [setembre de].

VARIANTS: Ms1: [oda8]. 6. Ms1a: [Si ocupa el]. 7. Ms1a: [lugar entre]. 11. Ms1a: [Ni los]. 24. Ms1a: [ni una vez sola]. 35. Ms1a: [en las sombras eternas]. 56. Ms1a: [que no la]. 60. Ms1a: [los bienes]. 61. Ms1a [Y a]. 62. Ms1a: [generoso la muerte que arrostrara].

NOTA: Anomenada erròniament oda 8 al Ms1.

Epístola 10 LIB. I

A ARISTO FUSCO

- Oh Fusco, a ti de la ciudad amante
del campo amante yo, salud envío,
en esto sólo a ti desemejante.
Que cuanto ordenar quiere tu alvedrío
5 me place, y lo que huyes también huyo,
cual hiciera con tierno hermano mío.
No la paloma unida está al par suyo
cuanto nuestras amigas voluntades;
mas tu el nido prefieres; yo rehuyo
10 de él y en amenas granjas y heredades
quiero arroyuelos ver, y ver musgosas
peñas y bosques. Las felicidades
de Roma que me ensalzas en pomposas
voces, (culpa mi gusto si te agrada,) pero
15 siempre me fueron enojosas.
Cual siervo a quien lo dulce desagrada
del manjar sacro que gustó en la mesa
del sacerdote, y deja azucarada
torta por pan sencillo, no me pesa
20 la vanidad dejar por la alegría.
Con naturalidad nos interesa,
vivir, y ¿dónde un sitio se hallaría
mejor que feliz quinta deleitosa?
¿do la estación hiemal es menos fría?
25 ¿dónde más grata el aura, la ardorosa
fuerza del can, mitiga y los instantes
de insufrible calor en que morosa
la carrera del sol con sus brillantes
rayos del León dora la melena?
30 ¿turban allí cuidados incesantes
el sueño? ¿no es la hierba más amena,

- más bella y olorosa que africano
pavimento? si bulle entre la arena
¿más pura no es el agua que si en vano
35 quiere el caño romper donde estrechada
corre hasta la vivienda del romano?
Del foro en las columnas simulada
la selva está; entre todas apreciamos
la casa do se ve más dilatada
40 serie de campos; de natura huyamos
para vivir del lujo en la delicia
mas ella hará que a desear vengamos
su solaz. Si recibe por fenicia
45 púrpura el mercader lana de Aquino
imitada por arte con malicia,
no padece un engaño tan indino
como quien a humildad feliz prefiere
vana pompa con loco desatino.
50 Que si fortuna asaz le envaneciese
o el poder le prendare o la riqueza
mayor pena tendrá si la perdiere.
Despreciemos el fausto; en la pobreza
pueden ser dos amigos más dichosos
que reyes de su corte en la grandeza.
55 Un tiempo a los caballos poderosos
los ciervos superaban y del prado
forzábanlos a huirse temerosos.
Mas luego que del hombre mendigado
hubieron el auxilio en su contienda
60 y al freno se les hubo sujetado,
vencedores del prado y de la senda
a los tímidos ciervos ahuyentaron,
pero esclavos del hombre en la vivienda
no más del duro freno se libraron.
65 Así al que espanto la pobreza puso
y asaz el oro y plata deleitaron,
necio perpetua esclavitud se impuso
del cruel dueño; por no hacer de escasos
bienes, templado y conveniente uso.
70 Como el ancha sandalia nuestros pasos
trastorna y muy estrecha los pies dañá;
deja a los hombres la miseria lasos
y con dulce veneno los engaña
la opulencia. Oh Aristo, tu prudente,
75 a tu estado confórmate y si apaña
tesoros algún día diligente
mi codicia, repréndeme severo.

80 O sirve o manda el oro prepotente
yo dominarle liberal prefiero
a ser esclavo de él. Vivo dichoso
aunque ausente de tí y hablarte quiero
desde el vacuno templo perezoso.

MANUSCRIT: Ms1 AP.

DATACIÓ: 1843 [26 de febrero de].

RESUM

L'obra de Josep Lluís Pons i Gallarza mostra l'afecte que sentia per Horaci. Ho corrobora la traducció a la seva joventut de deu odes i una epístola, algunes d'elles inèdites fins avui.

ANTONI NOGUERA I LA MODERNITZACIÓ MUSICAL A MALLORCA

DAMIÀ PONS I PONS

Antoni Noguera i Balaguer¹ va tenir una influència decisiva en l'aparició, desenvolupament i consolidació, en la dècada final del segle XIX i als primers anys del XX, d'un moviment musical modernitzador d'un abast prou considerable. En realitat, i encara que amb una certa freqüència es qualificàs a ell mateix, en un acte de modèstia que l'honora, de *simple revistero* i d'*obrero de la solfa*, sobretot foren les seves idees i iniciatives les que varen fer possible que en un període de tan sols quinze anys la música a Mallorca experimentàs un gran enriquiment, en quantitat i en qualitat. A més, la dedicació de Noguera a la música va abastar tots els àmbits, fins al punt que la seva persona --polifacètica i infatigablement activa-- gairebé va donar cobertura a totes les mancances que s'havien de resoldre si es volia impulsar la renovació global de les arts musicals.

Es dedicà a la crítica i també a la composició. Va promoure l'organització de concerts simfònics² i realitzà una tasca pionera d'investigació de camp sobre les melodies populars de

¹ Va néixer a Palma l'any 1858 i hi morí el 1904. Fou fill del músic Honorat Noguera, autor del famós 'You-veri-vou', una cançó de bressol amb lletra de Mateu Obrador. Ben igual que la resta dels companys del grup de *La Almudaina* - el fomaren, entre d'altres, M.S. Oliver, Bartomeu Amengual, Gabriel Alomar..., tots ells identificats i relacionats com a col·laboradors al diari que va donar nom al grup -, va estudiar a l'Institut Balear. Va viure uns anys a Madrid amb l'objectiu de cursar-hi la carrera d'Enginyeria de camins, sembla que per mandat del seu pare. De bon principi, es va desentendre absolutament dels seus deures universitaris. En canvi, en moltes d'ocasions anà a escoltar els Quartets del Conservatori o la Societat de Concerts, i acudí a les sessions del Teatre Real o a les vetllades dels cafès concert. Joan Lluís Estelrich, que coincidí amb ell a Madrid, escriví a la necrològica que li dedicà: *Su única ocupación, de día y de noche, era leer o escuchar música*. En gran part la seva formació va ser autodidacta. Assolí el domini del piano a força d'*avasalladora afición y lectura de páginas, y páginas y páginas* (Estelrich). A Madrid estant, adquirí el cànon de valors musicals que en bona mesura seria el que promouria els anys posteriors: rebuig de la música italiana i del concertisme de saló, admiració pel simfonisme clàssic i per Wagner. Una vegada hagué retomat a Mallorca, sense cap títol universitari, es va veure obligat a exercir de professor de piano. Durant un cert temps, va semblar que s'havia acomodada als hàbits musicals de la Palma provinciana. Impartia classes a les al·lotes de la bona societat i intervenia, interpretant algunes peces, en les vetllades literariomusicals que s'organitzaven. La premsa ja el qualificava de *joven maestro*. Ben aviat, però, als voltants de 1888, i coincidint amb l'inici de la seva activitat periodística, començà a manifestar discrepàncies amb l'entorn musical de la ciutat. És el moment en què neix el Noguera crític i inconformista, que canta les veritats amb cruïda, que polemitzava, i, molt especialment, el Noguera que impulsa una renovació global i en profunditat de la música a Mallorca. A partir d'aquell moment, la seva tasca de periodista, compositor i promotor d'iniciatives musicals ja serà la millor representació del modernisme musical a Mallorca. I, a més, amb una presència social i cultural de primer ordre, i amb el reconeixement i l'admiració de la totalitat dels seus companys intel·lectuals i artistes, que d'alguna manera el consideraran el més genuí de tots ells. La bibliografia de Noguera és formada per dues edicions de peces musicals -- *Melodías populares españolas (Islas Baleares)* (1896) i *Trois danses sur des airs populaires de l'île de Majorque* (1901)-- i per diversos llibres: *Controversia suscitada con motivo de la publicación de mi primera mazurka* (1889), *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas de la Isla de Mallorca* (1894), *La música religiosa* (1899) i *Ensayos de crítica musical* (1908), que inclou els dos anteriors, a més d'un gran nombre dels articles de premsa que havia anat publicant al llarg dels anys.

² El 1892 i 1893 va intentar que vingués a Mallorca l'Orquestra de Madrid, dirigida, respectivament, per Mancinelli i per Breton. Els anys següents, en gran part va ser el principal impulsor de la celebració dels

la Mallorca rural. En els seus escrits, no escatimà crítiques, però també va ser generós a l'hora de fer propostes i d'impulsar projectes.

... el lastimoso estado de nuestra música

Noguera va començar a publicar cròniques musicals l'any 1888. Mai no fou gaire prolífic, essent el quinquenni 1895-1900 el període en què més vegades signà articles, uns anys a "La Almudaina" i d'altres a "La Última Hora", diaris dels quals en va ser redactor en algun moment de la vida. Les col·laboracions de Noguera s'orientaven a múltiples objectius: a descriure la situació musical de l'illa,³ a comentar els concerts de solistes⁴ o de grups⁵ destacats, a parlar de les òperes representades en el Teatre Principal⁶, a ressenyar l'edició de col·leccions de partitures,⁷ a polemitzar sobre qüestions musicals (va ser especialment llarga i dura la que va mantenir amb Bartomeu Torres).⁸

Noguera, seguint, poc més poc menys, les mateixes pautes que la resta dels membres del grup de "La Almudaina", i també les dels **insensats**⁹ que els havien precedit, va desenvolupar la seva activitat periodística sobre la base d'un doble moviment: d'una banda, la desqualificació i la crítica de les situacions que li semblaven negatives; de l'altra, la proposta d'aquelles iniciatives o tendències estètiques que havien de permetre corregir-les, o l'afirmació del seu suport incondicional en el cas que ja s'estiguessin desenvolupant.

Concerts Clàssics, els anys 1894, 1896 i 1898, amb la participació d'Albéniz, Arbós, Crickboom, Granados, Casals, entre d'altres; de la vinguda de l'Orfeó Català (1899) i de l'Orquestra d'Antoni Nicolau (1903); de la creació de la Capella de Manacor (1897) i del Saló Beethoven (1898).

³ Entre molts d'altres, podem esmentar els articles següents: "La música en las fiestas de San Alonso", *LA*, 6 novembre 1888; "La música en Palma", *Almanaque Balear*, 1891, 133-141; "Revista musical. ¿Organistas?", *El Isleño*, 2 desembre 1891; *La música en Palma en 1903*, "LUH", 3 gener 1904.

⁴ "Revista musical. Brindis de Salas", *LA*, 6 gener 1899; "Revista musical. Vicente Llorca", *LA*, 14 desembre 1899; "Revista musical. Isaac Albéniz", *LA*, 20 maig 1890; "Crónica musical. Enrique Granados", *LUH*, 3 gener 1896; "Concert Gay en el Círculo Mallorquín", *La Veu de Mallorca*, I, 1, 3 febrer 1900.

⁵ Els Concerts clàssics donats per Albéniz, Arbós, Rubio, Gálvez i Agudo ("Revista musical. Conciertos clásicos", *LA*, 17 abril 1894); l'actuació de la Capella Russa (*LA*, 21 octubre 1895); el Quartet Crickboom (*LUH*, 13 abril 1896); els Concerts Clàssics de 1898 (*LUH*, 12, 15 i 28 de març), amb la intervenció, entre d'altres, de Granados, Crickboom i Pau Casals; la Capella de Manacor (*LUH*, 4 juliol 1898).

⁶ *Lohengrin* de Wagner (*Las Islas*, I, 73, 1 juny 1891); *I pescatori di perle*, de Bizet, en aquest cas al Teatre-Circ (*LA*, 6 gener 1892); *Der Freyschutz* de Weber (*LA*, 8 gener 1895); *La Gioconda* de Ponchielli (*LUH*, 6 desembre 1895); *La Walkiria* de Wagner (*LUH*, 30 gener 1899), que Noguera va veure al Liceu de Barcelona; *La Bohème* de Puccini (*LA*, 13 novembre 1900); *Manon Lescaut* de Massenet (*LA*, 30 novembre 1900); *Hansel und Gretel* de Humperdinck (*LA*, 13 febrer 1902).

⁷ A la sèrie *Bibliografía musical* va comentar el *Tratado teórico-práctico del canto gregoriano, según la verdadera tradición* de Fr. Eustoquio de Uriarte (*LA*, 30 gener 1892); les *Danzas españolas* d'Enric Granados (*LA*, 26 novembre 1892); l'estudi *Musique russe et musique espagnole* d'Albert Soubies (*LA*, 11 desembre 1894); la *Colección de melodías para canto y piano* de Gabriel Rodríguez (*LA*, 22 gener 1895); les *Mazurkas para piano* de Lluís Arnaú (*LA*, 13 febrer 1895); d'*El arte del canto en Mallorca* de Francesc Amengual (*LUH*, 13 febrer 1896); les *Baladas gallegas* de Juan Montes (*LUH*, 8 juny 1896).

⁸ La polèmica va tenir dues fases: la primera va produir-se l'any 1889 a les pàgines de *La Almudaina*, la segona va ser, el mateix any, a través de l'edició d'un llibre de part de cadascun dels dos contrincants: A. Noguera publicà *Controversia suscitada con motivo de la publicación de mi primera mazurka* i B. Torres la *Ratificación de las observaciones hechas a la primera mazurka de Antonio Noguera*. En realitat els llibres no eren més que un recull dels articles de premsa amb un apèndix afegit. L'any 1897 altra volta s'embarcaren en una nova polèmica, en aquesta ocasió la discrepància va venir per la diferent valoració que feien l'un i l'altre de la tradició musical popular. Per a més informació, vegeu *LA* de dia 13 de maig.

⁹ Així es varen autoanomenar un grup de joves que els anys 1890 i 1891 impulsaren una campanya de premsa -publicaren els articles a *El Isleño* i *La Almudaina* - amb l'objectiu doble de criticar els aspectes que ells consideraven negatius de la societat mallorquina i de promoure'n les iniciatives necessàries per a corregir-los. Entre d'altres, en formaven part M.S. Oliver, Enric Alzamora, Bernat Calvet, Lluís Martí i Guillem Roca Sansaloni.

La situació de la música a Mallorca als voltants de 1890, segons la descripció feta per Noguera, era del tot deficient. En diferents ocasions va fer ús dels adjectius **deplorable** i **lastimoso** per tal de sintetitzar l'opinió que li mereixia. Les aparences eren del tot enganyoses. Podia ser cert, com es deia, que els mallorquins tenguessin una *inclinación natural* o una *predisposición instintiva* i una *decidida afición* a la música,¹⁰ que anant pels carrers de la ciutat s'escoltava el *incesante teclateo de centenares de pianos*; que proliferaven els afeccionats; que es podien *citar cuarenta nombres de individuos cuya ocupación principal es la de enseñar la música* a més de vuit-cents alumnes; que hi havia dos teatres amb la seva corresponent orquestra; una gran quantitat de bandes; fabricants d'instruments; compositors de misses, antífones i novenes... Doncs bé, malgrat tots aquests indicadors, certament de valor només quantitatiu, la música a l'illa es trobava en una situació deplorable¹¹. A l'hora de cercar la causa d'aquest estat de coses, Noguera apunta als mateixos músics, a la seva anèmia artística¹². Així i tot, també creu que pateixen factors adversos que d'alguna manera els fan ser més víctimes que no responsables: ... *la mezquina retribución que perciben los músicos [...], la falta de estima y consideración que se les dispensa, y en fin a lo mucho que escatiman los ensayos, a los que la mayor parte de las veces acuden gratuitamente con la sola esperanza de satisfacer perentorias necesidades con el producto de la función*¹³. El remei que proposa, i hi insistirà amb tossuderia fins a la seva mort, és *la organización formal y bien basada de una orquesta, y acto seguido la constitución de una sociedad de conciertos*.¹⁴

Noguera fa extensiva la seva crítica a més sectors i àmbits del món musical. No es fan concerts instrumentals i les òperes que es representen al Teatre Principal acostumen a ser deplorables. Les bandes de música tenen molt poca qualitat, i, a més a més, les dels pobles més que ser entitats musicals són instruments en mans dels cacics locals que les utilitzen per a les seves controvèrsies polítiques¹⁵ i les de Palma tan sols actuen per la motivació de treure'n unes pessetes. Tampoc no es pot escoltar bona música a les esglésies. Criticarà amb duresa la Capella de la Catedral de Palma: *No creo, hablando formalmente, que haya en el orbe católico una catedral donde tan poco respeto y decoro se guarde al arte musical [...]. Si esto pasa en la Catedral, ¿cómo andarán de música las parroquias!*¹⁶ La música d'orgue, l'única que segons Noguera hauria de ser admesa dins els temples, es troba en decadència a causa que no hi ha organistes il·lustrats ni un centre que garanteixi la bona

¹⁰ Noguera també compartia aquesta opinió: ... *un país como el nuestro que a pesar de la natural disposición que para la música tienen sus habitantes, se mantiene (hay que decirlo muchas veces) en un nivel artístico a todas luces vergonzoso* ("Revista musical. Brindis de Salas", LA, 6 gener 1889).

¹¹ Totes aquestes referències procedeixen de l'article "La música en Palma", *Almanaque Balear*, 1891, pp. 133-141.

¹² Vegem dos judicis que concretarien la valoració: 1) *De muchos años a esta parte no hemos oído nada, ni en el teatro, ni en el templo, ni en las sociedades que merezca el calificativo de medianamente ejecutado, aún pecando por excesivamente complacientes* ("La música en Palma" *Almanaque Balear*, 1891, 133-141); 2) ... *no se trata aquí tanto del valor intrínseco de las producciones como de la manera deplorable con que se interpretan y se exhiben ante el público* ("La música en las fiestas de S. Alonso", LA, 6 novembre 1888).

¹³ "La música en las fiestas de S. Alonso", LA, 6 novembre 1888

¹⁴ "La música en Palma", *Almanaque Balear*, 1891, 133-141. L'any abans de la seva mort, encara en reiterava la necessitat, i, a més, donava la fórmula per solventar-la: *Ahora bien; en interés de quienes lo tienen mayor que exista una orquesta en Palma, me atrevería a proponer que se unieran la Diputación (propietaria del Principal), los dueños del Teatro Lírico, las sociedades Círculo Mallorquín y Beethoven y el Ayuntamiento (interesado igualmente en el fomento de toda institución útil) y acordaran satisfacer en proporción a sus fuerzas los veinte o veinte y cinco mil francos, que costaría el contratar por cuatro años para establecer aquí una escuela de cuerda (base de la orquesta) y de conjunto orquestal, a uno de esos jóvenes violinistas llenos de ardimiento, de ciencia y de fe que salen continuamente de los conservatorios de Bruselas, de París o de Berlín* ("Crónica musical. Orquesta", LUH, 12 desembre 1903).

¹⁵ "Música... rusticana", LA, 1 octubre 1893.

¹⁶ "Crónica musical", LUH, 12 març 1896.

formació musical dels clergues.¹⁷ La incúria de l'església arribava a l'extrem de no tenir en compte la idoneïtat o no de la música que triaven per a la pràctica de la devoció religiosa. L'aposta de Noguera pretenia el doble objectiu d'una superior qualitat i d'una adequació major a les necessitats del culte. Davant la substitució feta pel Capítol de la Seu de Palma de l'*Stabat Mater* de Haydn pel de Rossini, per a la funció del Divendres Sant, manifestarà la seva protesta. Argumentarà que la de Haydn --plena de *mística unció*-- era més adequada pel seu component de religiositat, en canvi la de Rossini, malgrat haver estat ja introduïda a catedrals importantíssimes, era més adient per a les sales de concerts.

El panorama de desventures musicals, però, encara no seria complet. Hi hauria un altre factor, d'introducció recent, que també realitzaria una influència empobridora, i en aquest cas també despersonalitzadora, sobre la música mallorquina. Ens estam referint als efectes perversos que aniria produint la penetració del **gènere chico** pels pobles i camps de l'illa:

*la malsana influencia del género chico no se ha limitado a pervertir el gusto artístico de las multitudes de las grandes ciudades. La música popular refugiada hoy en las aldeas y en el campo ha recibido también un golpe de muerte con el dichoso género chico porque el pueblo traga sin escrúpulo esas menjunjes confeccionadas con plagios de lo más ruín del género extranjero, que se aplauden a rabiar porque llevan un baño de pseudo-españolismo. Por fortuna, no tardan estas obras a perder la película y entonces pasan a engrosar los estercoleros [...] ... ya no hay López, ni Pérez, ni Fernández que no haya producido algo con chulas, polizontes y cesantes.*¹⁸

Amb una relativa freqüència, Noguera feia referències al públic en els seus articles. De vegades era per estimular-lo perquè s'abonàs a determinats projectes de concerts per tal de fer-ne possible l'organització. D'altres, eren al·lusions al fet que tenia el gust musical pervertit, que estava endarrerit desenes d'anys en relació a les propostes i tendències més recents i renovadores. Al seu parer, tan sols els productes artístics que fossin rutinaris i convencionals n'aconseguien l'acceptació.

A partir d'aquest plantejament, l'opinió de Noguera era que s'havia de desconfiar d'una idea o una escola que triomfessin fàcilment.¹⁹ Considerava, a més, que un artista no podia fer concessions als gustos del públic, concebut sempre com una massa anònima i informe caracteritzada per la seva mediocritat i anacronisme. L'artista de veritat havia de ser un avançat a la pròpia època. En bona lògica, per tant, tan sols una minoria d'esperits superiors podria entendre i compartir les seves obres. Aquests *gourmets del arte, esas temibles y severas minorías*,²⁰ en tots els casos serien els precursors de la *mayoría*

¹⁷ "Revista musical. ¿Organistas?", El Isleño, 2 desembre 1891.

¹⁸ *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas de la Isla de Mallorca*, Palma, 1894). A "La música en Palma en 1903", LUH, 3 gener 1904), hi insistirà una vegada més: *Lamentamos que en los teatros de muchos pueblos de Mallorca y de muchas sociedades modestas, formadas por gentes del pueblo, sana, artísticamente, y libre de todo prejuicio, se eche mano, para solozar a los socios, de ese repertorio ruín que lejos de educar, envilece, y que anula en el oyente toda aptitud para llegar con el tiempo a gozar de las delicias del arte puro.*

¹⁹ "Concert Gay en el "Círculo Mallorquín", *La Veu de Mallorca*, I, 1, 3 febrer 1900.

²⁰ "Crónica musical. Enrique Granados", LUH, 3 gener 1896.

*póstuma o, cuando menos, futura.*²¹ Ens trobam davant la concepció, tan característisca de la fi de segle, de l'artista com a creador de futur, com a constructor d'aquelles realitats noves que amb els pas dels anys, i, en la mesura que es tornin habituals i rutinàries, es convertiran en les dominants i passaran a ser acceptades per la majoria. Més enllà del públic genèric, Noguera en repetides ocasions va fer esment dels **filisteus**. Els identifica amb les classes benestants, amb aquells que havien assimilat la cultura acadèmica i oficial, a la qual havien convertit en emblema de diferenciació i d'ostentació. Haurien estat aquests, els **filisteus**, els adversaris més aferrissats i actius de les iniciatives del Saló Beethoven o dels organitzadors dels concerts clàssics.

L'actitud crítica mantinguda per Noguera en els seus articles el féu enemistar amb una part dels músics de l'illa, que se sentiren objecte de les seves desqualificacions.²² D'ell s'encunyà socialment una imatge de polemista intransigent, que perdurà fins a la seva mort. Així ho podem constatar a la necrològica que va aparèixer a "La Última Hora": *Su temperamento sobradamente nervioso, su tendencia a la sátira mordaz y sobre todo su intransigencia en materia de arte, crearon a Noguera enemistades y dieron lugar a que pasaran inadvertidas para muchos de los que lo trataron superficialmente, las dotes excepcionales de inteligencia y las no menos apreciables de su corazón.*²³ Miquel S. Oliver, que sentí una gran admiració pel músic, també el va veure com un inadaplat, en lluita permanent contra un medi que li era indiferent o hostil:

'En Noguera lluità contra un ambient 'terrible': contra la decadència italiana; contra el belcantisme i la mediocritat; contra la música frívola i banal de les tertúlies; contra una societat estreta i esquifida de la qual havia de viure, amb la qual no conformava... [...] Per això el seu esperit càustic col·locava al pobre Noguera entre la família d'esperits descontents: en la mateixa família dels Larras i dels Clarins, no tan agreujat per les contrarietats personals i pròpies com per la distància que descobria entre el seu món ideal y la realitat ambient, mesquina, incommovible, inalterable...

*Aquests sers estranys i nobles moren sempre, com el pobre Noguera, en la indignència i deixant sis o set criatures desemparades...*²⁴

Per ventura perquè representava la màxima personificació de l'artista en conflicte amb el seu medi, Noguera va ser valorat molt positivament, amb elogis reiterats, pels companys amb qui compartia orientacions artístiques, i també per músics o estudiosos d'anomenada de fora Mallorca.²⁵ Sempre li varen reconèixer el mèrit d'haver estat l'impulsor

21 "Crónica musical. Enrique Granados", *LUH*, 3 gener 1896.

22 Gabriel Alomar a la seva biografia de Noguera (*La Ciudad*, 2 desembre de 1905) va constatar el fet: *En sus anteriores campañas ya había chocado Noguera con otro noli me tangere: el pianismo de los profesores que expenden el arte al por menor y propagan entre el servum pecus la banalidad lacrimosa de las romanzas calificadas por él, donosa y gráficamente, de gondolerismo.*

23 "Antonio Noguera", *LUH*, 29 març 1904.

24 "Antoni Noguera", *La Il·lustració Catalana*, II, 47, 24 abril 1904.

25 En publicar *LA* el text de la conferència sobre *La canción popular y las nuevas nacionalidades* que Noguera havia pronunciat al **Círculo Mallorquín**, el feren precedir d'una nota extensa, la qual, encara que estàs sense signar, ben segur que havia estat escrita per Oliver. En un dels paràgrafs, s'assenyalava el fet de la diferent valoració de què era objecte el conferenciant a Mallorca i a fora Mallorca: *El aprecio de*

d'iniciatives eficaces que havien contribuït a modernitzar i a regenerar la situació musical de l'illa. El diari "La Última Hora" en va sintetitzar amb tot l'encert aquest estat d'opinió: ... *la influencia de Noguera en el movimiento musical mallorquín ha sido la más poderosa, intensa y concienzuda que conocemos en una serie de años indefinida.*²⁶ Igualment, l'artista valencià Eduard López Chavarrí, molt relacionat amb els modernistes mallorquins, publicà en diverses ocasions articles importants sobre Noguera, i sempre en cantà lloances incondicionals. Vegem-ne una mostra: *el músico más popular de la región, el que más se identifica con el alma de su patria, y que a su sensibilidad exquisita de artista une el talento de un verdadero maestro.*²⁷

Noguera, compositor

L'obra de composició de Noguera va començar cap a l'any 1886. Eren peces per a piano, polques i masurques, que responien als cànons de la creativitat romàntica, probablement en la línia de Chopin.²⁸ Tenim notícia de la seva interpretació en algunes d'aquelles vetllades literariomusicals que se celebraven als salons i als locals de les societats palmesanes de l'època.²⁹ Dos músics prestigiosos incorporaren al seu repertori peces d'aquesta època de Noguera: Brindis de Salas una *Polka de concierto* (1888), per a piano i violí, i Isaac Albéniz, un *Vals capricho* i un *Minuetto all'antica*, per a piano. El violinista Brindis de Salas havia fet un concert a Palma els primers dies de 1889. Noguera en va fer la crítica per a "La Almudaina".³⁰ Degué ser llavors quan el músic mallorquí li cedí la seva composició. Segons el crític Rafael Mitjana,³¹ la peça *hizo fanatismo en América del Sur en unas audiciones que dió en aquellas Repúblicas durante el año 1890 el célebre violinista Brindis*. Fins i tot sembla que l'èxit fou tan considerable que a Buenos Aires se'n varen fer quatre edicions en pocs mesos.³² Albéniz igualment interpretà les dues peces abans esmentades en alguns dels concerts que va fer per Europa aquella temporada.³³

que anoche dió testimonio la numerosa concurrencia del Círculo Mallorquín al Sr. Noguera, no ha nacido aquí. Es de los que vienen de fuera a dentro; de la prensa continental y de votos muy autorizados y muy espontáneos. Los aplausos de anoche fueron una confirmación de la estima en que se le tiene fuera de aquí en los centros artísticos, porque ¿cómo no decirlo? cuesta mucha al espíritu igualitario de estos tiempos reconocer, motu proprio, mérito o superioridad alguna sobre el común nivel en quien tenemos a la mano todo el día, en la tertulia, en la calle, en el billar, LA, 4 març 1895.

26 Aquestes paraules procedeixen de la nota introductòria posada per la redacció a una sèrie de fragments de la conferència sobre música religiosa que Noguera acabava de pronunciar a Manacor. A. NOGUERA: "Música polifónica", *LUH*, 27 març 1899.

27 EDUARDUS: "Crónicas musicales", *LUH*, 2 maig 1899.

28 *El Isleño*, el 27 de febrer i el 6 de març respectivament, ens parla de la *Polka núm. 1* i de la *Polka núm. 5*. El desembre de 1889, *LA* va publicar la partitura de *Capricho para piano*. Sabem que també va compondre un *Himne marxa per a banda militar* (1889).

29 Al Saló Banqué, al **Círculo Mallorquín**, al local de la Joventut Catòlica.

30 "Revista musical. Brindis de Salas", *LA*, 6 gener 1889.

31 "Noticias musicales", *LUH*, 11 novembre 1895.

32 "Noticias musicales", *LUH*, 11 novembre 1895.

33 Noguera degué conèixer Albéniz l'any 1887, quan vingué per primera vegada a Mallorca a fer dos concerts: un al Saló Banqué i l'altre al **Círculo Mallorquín**. El maig de 1890 hi tornà, aquesta vegada al Teatre Principal. Noguera en féu un comentari entusiasta. El qualificà de geni, l'enquadrà dins el moviment del nacionalisme musical i l'homologà a d'altres músics europeus d'aquest mateix corrent: *El ideal que Albéniz persigue con un éxito cada vez mayor es el que han realizado en sus respectivos países Chopin, Liszt, Grieg y otros no menos notables compositores pianistas. Ennoblecen la canción popular a la cual hay que recurrir necesariamente para dar el sello de nacionalidad a una escuela dada, pero ennoblecenla por el arte verdadero. La música española propiamente dicha, existe* ("Revista musical. Albéniz", *LA*, 30 maig 1890). Noguera i Albéniz varen lligar una bona amistat, de la qual trobam referències els anys posteriors en alguns articles del mallorquí. Per a més informació, vegeu Damíà PONS I PONS: "Isaac Albéniz i Mallorca", *Diario de Mallorca*, 15 abril 1994.

A partir de 1892 podem parlar d'una segona etapa en l'obra creativa de Noguera. Ara l'orientació és la de l'anomenat nacionalisme musical.³⁴ Va ser aquell any quan va fer la ressenya de l'edició de les *Danzas españolas* d'Enric Granados. No n'escatimà elogis. I les presentà com *una de las primeras manifestaciones en España de un género cuyas tendencias concurren al establecimiento práctico de la tan discutida escuela, más o menos modernísima, a la cual presta las primeras materias el folklore musical, la voz humilde del pueblo*.³⁵ Podem tenir la certesa que Noguera s'abraçà a aquest corrent musical a partir de la lectura dels escrits i les propostes de Felip Pedrell, amb el qual tingué una relació d'amistat personal almenys des de l'any 1888, i a qui va proclamar com el seu mestre per escrit en múltiples ocasions. La coneixença de les composicions d'Albéniz i Granados, i les d'alguns compositors escandinaus, sobretot Grieg, degueren decidir-lo a decantar-se definitivament cap a la composició culta arrelada en les melodies populars.

L'any 1893 Noguera s'hi acostà per un doble camí, a la música popular. Com a estudiós, amb l'obra *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de la isla de Mallorca* --dos anys més tard s'hi afegiria *La canción popular y las nuevas nacionalidades musicales*-- , i com a compositor, amb *La balanguera*.³⁶ inspirada en un dels balls dels cossiers. Ben aviat la crítica ja el va situar dins el nou corrent del nacionalisme musical:

*Tres son los principales fundamentos en que se apoya la nueva doctrina: la restauración de nuestro riquísimo y glorioso pasado artístico; el reconocimiento y estudio de nuestros cantos populares, en los cuales se manifiesta la inspiración e idiosincracia del pueblo, y la aplicación a la composición musical de todos los adelantos del arte contemporáneo, fusionándolos hábilmente con las enseñanzas que nos sugiere el conocimiento del pasado y las novedades que nos suministran los cantos populares, manantial inagotable de poesía y de belleza. A robustecer estas bases ha contribuido Antonio Noguera, trabajando a la par con fe y aliento en la triple obra de restauración, inquirimiento y renovación.*³⁷

L'any 1896 va produir-se l'edició de la seva primera col·lecció de cants mallorquins: *Melodías populares españolas para piano (Islas Baleares)*. La publicació va anar a càrrec dels Schott Frères, de Brussel·les, i la impressió s'havia fet a Leipzig.³⁸ El recull era format per sis peces: *Canción con estribillo*, *Melodía*, *La balanguera* (ball), *Tocata*, *Flor de*

³⁴ El crític Rafael Mitjana interpretarà el canvi com un acte de coratge, propi d'un artista de veritat: en un moment en què l'èxit obtingut amb una sèrie de composicions *le aseguraban un nombre y una reputación, no vaciló en romper abiertamente con el pasado y emprender desde luego el nuevo sendero artístico. Conociendo las asperezas del camino y los obstáculos inevitables con que tropiezan a cada paso los prosélitos de teorías innovadoras, no sintió el menor desaliento ni la más pequeña duda, y por eso hoy figura entre los más importantes mantenedores de la nueva escuela musical española* ("Noticias musicales", *LUH*, 11 novembre 1895).

³⁵ "Bibliografía musical", *LA*, 26 novembre 1892.

³⁶ La partitura es va publicar al núm. 36 de la revista *La Ilustración Musical*.

³⁷ Rafael MITJANA: "Noticias musicales", *LUH*, 11 novembre 1895. Entre aquest crític, col·laborador de la revista *Pro Patria* i del diari *La Justicia*, i Noguera hi devia haver una relació personal directa. Segurament s'havien conegut a Madrid, els anys en què hi va estudiar. En aquest article té notícies molt de primera mà del músic mallorquí, fins al punt que parla d'algunes composicions que serien editades l'any següent.

³⁸ L'any 1901 va publicar, a Barcelona (R. Fornell), un altre recull: *Trois danses sur des airs populaires de l'île de Majorque*. Inclou les peces *Danse des Cossies* [sic], *Procession*, *Danse de la Saint Jean* i *Danse triste*. A *LA*, de 4 de desembre de 1901, es va reproduir, sota el títol *Notas musicales*, un article de *La Guide Musicale* que en parlava.

murta (dansa) i *Festa*. Rafael Mitjana ja en va parlar abans de la seva aparició³⁹ i Eduard L. Chavari, el comentarista més incondicional que va tenir Noguera, poc temps després. La citació és prou llarga, però creiem que es justifica plenament ja que hi trobam una caracterització del tot encertada del personatge i la seva música:

Noguera es un artista, en el más alto sentido de la palabra, músico que está a la altura de su época, que no desconoce nada de la técnica de su arte ni de la historia del mismo, y que se halla dotado de una gran espíritu poético y un sentimiento delicado y exquisito. Ha comprendido enteramente la evolución artística de nuestros tiempos, y ese principio estético de la expresión que tanto ha costado de reconocer, especialmente en el arte de los sonidos, lo siente Noguera como todo verdadero artista que se eleva en alas del ideal, y ni puede concebir que aquello que practica por propio impulso sean fórmulas que le den hechas, secas, sin savia que las vigorece, y cuyo valor se deba solo a una rutina establecida. ¡Y es tan raro en nuestros días hallar un músico que sepa y comprenda estas cosas!

Al ver aquel cuerpo adelgazado y aquellos movimientos reveladores de un temperamento nervioso e impresionable, ya se presiente lo que confirma luego la dominante mirada con brillo inusitado. Las composiciones de Noguera tienen el sello de su autor, del cual puede decirse que, musicalmente, es todo un carácter. En vano se querrá encontrar en ellas la vulgaridad ni el prurito del efecto; por temperamento, este compositor que domina la técnica y que podrá obtener sin esfuerzo esos efectos de indudable aplauso (de los que tanto abusan nuestros maestros), aborrece cuanto no sea nacido de la idea musical. Es una manera de escribir sana, noble y honrada. Donde más se ven estas cualidades es en sus cantos baleares que constituyen un trabajo verdaderamente maestro.

*Lo popular; he ahí el verdadero campo de Noguera. Su espíritu delicado y poético sabe sentir todas las infinitas emociones que el país inspira y, lo que es más difícil, sabe exteriorizarlas con toda la sinceridad y el ambiente de la tierra. Es en música algo así como Llorente en su **Llibret de versos** y*

³⁹ *En los últimos años, y después de la evolución sufrida por su talento, Noguera ha producido algunas obras inspiradas en los nuevos ideales artísticos, muy dignas de ser notadas. Citaré tan sólo **La balanguera**, deliciosa transcripción de un baile popular de aquel país, y una encantadora **Suite o Tanda**, compuesta de tres partes y escrita para piano.*

*Fijémosnos en esta composición. La primera parte, **Tocata**, consiste en una simple melodía de exquisito sabor popular, presentada con sumo arte. De carácter noble y sencillo, caballeresco, me atrevería a decir, es de una gracia y de una gentileza extraordinaria. Aún más me gusta la **Danza**, que constituye el segundo número de la **Tanda**. Verdaderamente extraño es el tiempo de este baile, lento y doloroso, tan lleno de dulzura y melancolía, que más bien que un aire de fiesta y de alegría parece una balada tierna y sentimental. No obstante, no está desprovisto de elegancia y de coquetería, especialmente el **piú mosso**, y la larga preparación de la cadencia que precede a la entrada del **scherzando**, alegre y chispeante, que contrasta mucho con todo lo anterior. Pero este movimiento jovial dura poco; de seguida vuelve la danza a su carácter pausado y solemne, que este baile debe ejecutarse con paso grave y moderado. Vuelvo a repetir que el trozo es encantador. **Fiesta** es el último fragmento de esta composición, y su título se justifica por su melodía violenta, alegre y alborotada. Se trata en realidad de una fiesta popular, y allí todo debe ser bullicio y algazara. Transportada a la orquesta, debe ser, sobre todo este número, de grandísimo efecto, sorprendiendo extraordinariamente por la variedad que se observa en los ritmos. Escrita para piano o para orquesta, se trata de una obra de verdadero mérito, que es digna de ser conocida y apreciada, y que demuestra el mucho partido que se puede sacar estudiando los cantos del pueblo ("Noticias musicales", LUH, 11 novembre 1895).*

Pereda en sus cuadros santanderinos; la difícilísima expresión del alma del país sin disfraces, añadiduras ni arreglos más o menos sabios, más o menos bien hechos, pero que desfiguran el estilo popular. No son sus melodías la flor cultivada en la estufa para que resulte más bonita, sino la misma flor del monte con su agreste aroma y sus colores vigorosos.

*Así, pues, transcribe Noguera las melodías de las islas Baleares, tratando los temas sinfónicamente, es decir, nacido de modo lógico su desenvolvimiento, de la potencia misma de dichos temas (como sucede en la composición titulada *Festa*), y además, armonizándolas con acompañamientos felicísimos, nada arbitrarios, antes bien, poniendo los recursos del arte moderno al servicio de la idea melódica, idea de la cual nace el mismo acompañamiento; tal sucede con la *Tocata*, la *Melodía* y la hermosísima *Flor de murta*.⁴⁰*

De la interpretació de les *Melodies populars* n'hem pogut esbrinar algunes notícies. Sabem que l'any 1898 la Banda de Regiment Regional núm. 1 va tocar *Flor de murta*, i és possible que alguna altra, en els concerts que feia al Passeig del Born de Palma. El seu director, Josep Balaguer, n'havia fet la instrumentació. Segons "La Última Hora" s'arreglè a un grup ben nombrós de gent per escoltar-la.⁴¹

Enric Granados, al capdavant d'una orquestra simfònica, va dirigir una sèrie de concerts al Teatre Principal de Palma l'any 1905. El de dia 27 d'abril va estar dedicat a l'estrena d'una obra de Miquel Marquès, *La cova del Drach*, i a retre homenatge a Noguera. Entre Granados i Noguera havia existit una gran amistat i una admiració mútues. La seva relació personal havia estat freqüent perquè l'autor de les *Danzas españolas* havia vingut a fer concerts a Palma en diverses ocasions, i fins i tot hi havia fet estades llargues. Granados va orquestrar les *Melodies populars* de Noguera. L'audició va produir un gran impacte sobre els assistents al concert:

¡Cuánto le hubiera agradecido esa fina muestra de estimación el malogrado Antonio! Al modular la orquesta aquellas

⁴⁰ Eduardo L. CHAVARRI: "Crónicas musicales. Un artista mallorquín. Antonio Noguera", *LUH*, 14 juny 1898.

⁴¹ *LUH*, 12 setembre 1898. El gasetiller anònim afegí a la notícia un comentari ben interessant sobre el músic i la seva obra: *La composición de Noguera fue religiosamente escuchada por el público, del cual salieron muchos y encontrados juicios. Se la calificó de rara, y es el más acertado. En efecto: Flor de murta es una composición eminentemente original, que no tiene aire de familia con ninguna obra anterior, en la que hay ideas, sugerencias, valentías, genialidades que muchos no han visto, que otros han visto con desdén, que los más no han querido ver, pero que existen en toda la obra, así todos cierran los ojos. Esta melodía, arrancada de nuestra tierra, tan fecunda en temas musicales, es una muestra del talento del autor, de su buen gusto, de su ciencia técnica, de su exquisita originalidad en la elección del tema, en la manera de tratarlo, y de la armonización que lo realza, lo avalora, dignifica y ennoblece. Los técnicos, que reconocen imparcial y justamente la inteligencia del compositor mallorquín, han ensalzado en términos francos y sinceros el trabajo concienzudo y profundo del acompañamiento, trabajo pulcro y afiligranado, revelador del arte con el que se compone, y de la delicadeza suprema de su alma de artista. Y esto quizá sea lo mejor de sus obras. Noguera no se contenta con escribir notas, combinar acordes, hacer música en una palabra; no, Noguera es artista y artista de la moderna escuela, que aporta a las composiciones la mayor cantidad de cerebro, lo más fino y sustancial de su alma, mucho de su temperamento exquisito en el sentido directo de este adjetivo. Por esto la música de Noguera penetra hasta lo más hondo del espíritu, sugiere poderosamente la inteligencia, y hace vibrar los nervios hasta fatigarlos y llegar al espasmo del placer.*

Desde otro punto de vista, las melodías de Noguera son de un valor absoluto porque tratan magistralmente los cantos y sonatas de nuestros pueblos. LUH de dia 9 d'octubre va informar novament que la Banda del Regiment tocaria una melodia popular de Noguera.

*delicadas y gallardas melodías de La balanguera, Flor de murta y Festa, destilando aroma popular, los que fueron últimos y queridos amigos de Noguera debieron de sentir su espíritu aleteando por el ámbito de la sala, repleto para ellos en aquel momento de añoranza y melancolía... El público las aplaudió y pidió la repetición de varias. Merecido homenaje, debido al inteligentísimo compositor y ferviente propagandista de la buena música entre nosotros.*⁴²

El tercer grup de composicions de Noguera és el format per les peces corals. La motivació de la seva creació cal cercar-la en l'atracció per l'Orfeó Català i en la necessitat d'aportar repertori propi a la Capella de Manacor. Va compondre cançons corals perquè la Capella en necessitava, i va poder fer-ho perquè tenia la tasca de l'Orfeó com a model a seguir. A més de l'harmonització per a cor que va fer de *La balanguera*, en va crear una sèrie que compten amb la particularitat de tenir la lletra de poetes mallorquins de la fi de segle: *Himne de la Capella* i *Hivernenca* de Miquel S. Oliver, *Lo fill d'ànima* de Joan Alcover⁴³ i *La Sesta* de Gabriel Alomar. Les dues primeres ja foren interpretades per la Capella de Manacor des del primer any de la seva existència, el 1897. *Hivernenca* i *La sesta* l'any següent. *Fill d'ànima*, el 1899. Totes aquestes cançons formaren part del repertori més o menys habitual de la Capella de Manacor.

Així mateix, també foren incorporades per alguns altres agrupaments corals. Sabem que la Capella Gregoriana de Binissalem cantava *Hivernenca*,⁴⁴ juntament amb peces de Clavé. Ara bé, sobretot fou l'Orfeó Català qui va contribuir a donar una difusió més àmplia i de major importància artística a les composicions de Noguera. *Hivernenca* i *La sesta* varen formar part d'alguns dels seus concerts. El 1899 cantaren la primera el mes de gener⁴⁵ i la segona en el concert de Cap d'any.⁴⁶ Igualment repetiren la cançó que tenia la lletra d'Alomar el juliol de 1901.⁴⁷ Pocs mesos després de la seva mort, l'Orfeó i Granados organitzaren un concert d'homenatge a Noguera: altra volta hi sonaren les dues cançons, les quals és evident que foren considerades les composicions corals de més qualitat que va crear Noguera.⁴⁸ La relació entre l'Orfeó i el músic mallorquí va ser amistosa i de gran sintonia i

42 "En el Principal. Cuarto concierto", *LA*, 28 abril 1905, p. 3.

43 En aquest cas la música va precedir la lletra. Vegeu la nota final que hi ha darrera el volum de *Cap al tard*.

44 *LA*, 10 abril 1901.

45 *LA*, 30 gener 1899.

46 *LA*, 31 desembre 1899.

47 *LA*, 29 juliol 1901.

48 "... la fresca inspiració dels cants populars bellament encastats en fragments d'un tecnicisme seriós y del exquisit bon gust propi dels artistes mallorquins en general, feren dels corals d'en Noguera 'Hivernenca' i 'La sesta' la part més savorosa del concert de que parlo' (Catalunya, abril 1904, 155). Lluís Millet també en va deixar escrita la valoració: 'La cançó popular es troba en el fons de totes les composicions d'en Noguera. Ell la melodia original se pot dir que no la posseïa, però la cançó se la feia seva i la doblegava a son temperament de músic exquisit. I això s'observa en sa 'Bolanguera' [sic], que és una harmonització animada, viva, de la cançó popular, encara que adoleix de certa deficiència en el tractament de les veus, per ésser una de ses primeres composicions corals; en l'"Hivernenca", en la que els cants del poble prenen una volada misteriosa en mig d'un ambient pintoresc, i quina música esquisidament el suggestiu text d'en Miquel S. Oliver; en 'La Sesta', lo més hermós que coneixem del malaguanyat artista i una de les composicions més inspirades de l'actual moment artístic del renaixement català; aquella migdiada és un moment escullit, un unís de l'artista amb la natura de l'hora assolleuada; l'Alomar el poeta, i el músic, amb aquest cant han fet quelcom que dura sempre... I allò és la cançó popular, és la cançó filla de la planura llarga i del bes del sol ardent, que el senzill pagès la sent i la canta harmonitzada per les vibracions del sol i de tota la natura, i que l'artista conscient en sa casa ciutadana, prosaica, ha evocat i ha reproduït dictada per son ànima exaltada' ("Antoni Noguera", *Revista Musical Catalana*, abril 1904). Aquest article també està inclòs en el volum *Pel nostre ideal. Recull d'escrius de Lluís Millet*, Barcelona, 1917.

col·laboració artístiques. Noguera en anar a Barcelona visitava la seu de l'Orfeó, on fins i tot hi era acollit amb un concert íntim.⁴⁹ Fou ell mateix qui va gestionar la vinguda a Mallorca del cor dirigit per Lluís Millet. Per a la creació de la Capella de Mallorca el va adoptar absolutament com a model i exemple. En el si de l'Orfeó la música de Noguera era ben coneguda i admirada. Chavarri deixà el testimoni que en una visita que va fer a l'Orfeó va poder escoltar *las últimas melodías populares, compuestas por Noguera, y al piano of otras de sus obras*.⁵⁰ Els orfeonistes catalans el consideraven una mena de delegat a Mallorca de la seva entitat.⁵¹

Les cançons corals de Noguera, igualment que la resta de la seva obra de composició, no han perdurat com a peces vives en els repertoris musicals mallorquins, i menys encara en els catalans en general. Podríem dir que s'ha produït una contradicció inexplicable entre l'elevada valoració que obtingueren a la seva època i l'arraconament que han patit amb posterioritat a la mort del músic. Convendria esbrinar si la causa d'aquest fet és perquè la seva validesa tan sols derivava de la seva fidelitat als corrents creatius de la fi de segle, o si, contràriament, encara són obres capaces de merèixer una presència viva, i no purament historicista, cent anys després de la seva creació.

En qualsevol cas, els coetanis de Noguera mai no tingueren cap dubte de la vàlua de les seves composicions, fins al punt de proclamar-la reiteradament i amb una convicció absoluta. D'entre tots els testimonis que podríem aportar, creiem que el següent de Chavarri és especialment representatiu:

*Su obra es corta en proporciones; pero grande, profundísima en intensidad. Sus composiciones tienen una originalidad peculiar, genuinamente mallorquina. De una distinción suprema ofrecen a la vez todo el encanto de la poesía y la ciencia del maestro. ¡Con cuánta modestia las escribió! Siempre descontento de sí mismo, no quiso ser Noguera sino un sincero, un veraz: sus obras no conceden nada al vulgo, ni piden el aplauso necio. Y sin embargo, ¡cómo revelan la delicadeza de su espíritu!*⁵²

Els diversos corrents de la modernitat musical

Antoni Noguera representà a la Mallorca d'entre els dos segles un intent premeditat i seriós de modernització musical. Ara bé, quina fou la substància d'aquesta modernitat? Amb la lectura dels escrits que va publicar i amb les iniciatives que va promoure ens en podem fer una idea prou exacta. L'any 1893, en parlar de l'arribada a l'illa de *los efectos del*

49 'Ahir nit l'Orfeó Català va obsequiar el mestre compositor mallorquí Antoni Noguera, amb un concert íntim cantant les més celebradas composicions de son repertori, tan del género popular com les del género polifónico dels grans mestres Brudieu, Palestrina, Victoria, Jannequin, Roland de Lassus, etc., aixís com també las del nostre malaguanyat Clavé i l'Hiivernca' (LA, 30 gener 1899).

50 Eduardo L. CHAVARRI: "Crónica musical. Una excursión artística a Barcelona", LUH, 15 febrer 1899.

51 A LA del 12 d'octubre de 1901 podem llegir que a la seu de l'Orfeó Català s'ha celebrat una reunió para la solemne entrega de un precioso obsequio a la *senyera* de esa agrupación coral; obsequio al cual contribuyeron muchos mallorquines con sus donativos metálicos. En el discurs d'agraïment que es va pronunciar, hi trobam una referència directa a Noguera: 'nostre ben volgut Delegat a Mallorca, el mestre En Toni Noguera qu'ha transmès als mallorquins, nostres estimats germans, els desitjos nostres, vejentse escoltat y secundat tot seguit com aixís ho demostra la part activíssima que hi han pres l'Orfeó Mallorquí i la Capella de Manacor'.

52 "Antonio Noguera", LUH, 5 abril 1904.

movimiento modernista, n'assenyala les tendències que el defineixen: *Dos extremos principales caracterizan la marcha progresiva de la música moderna encaminada a la división de las nacionalidades musicales: el estudio del folklore y su aprovechamiento, y la rehabilitación de las composiciones de remotas épocas*.⁵³ D'una banda, per tant, el nacionalisme musical; de l'altra, la recuperació de les composicions d'abans del segle XIX. En el primer cas, s'hi inclouria la popular tradicional, però també la d'aquells compositors cultes que s'hi haguessin inspirat per a la realització de les seves obres. En el segon, tant hi cabria la del corrent de la polifonia religiosa del XVI i del XVII, com la dels grans creadors de música simfònica del període comprès entre Bach i Beethoven. Igualment considerava fites majors de la modernitat els romàntics més autèntics, amb una predilecció especial per Chopin i Schumann.

Noguera sobretot pretenia reaccionar contra el predomini abusiu de la música italiana, en les seves diverses variants, i també contra el romanticisme estereotipat que havia anat invadint els salons burgesos i els ocis de les damiselles de la bona societat, donant lloc a una concepció superficial de la música, entesa com a poca cosa més que com l'aplicació mecànica d'una tècnica apresada mimèticament. El modernista mallorquí, en canvi, es plantejava la música com un acte creatiu mitjançant el qual s'expressava la personalitat de l'artista. Tot el que no respongués a aquesta concepció no pertanyia al món de l'art, era com a molt un divertiment refinat. El santoral de la modernitat que Noguera va instituir i promocionar incloïa un altre nom, el d'un dels gran mites de la cultura europea de la segona meitat del segle: Richard Wagner. Vegem amb més detall la concepció que tenia Noguera de cadascun d'aquests corrents de la modernitat, així com també les aportacions que va fer a cadascun d'ells, ja fos al nivell de les idees, les creacions o les iniciatives promogudes.

El wagnerisme

Noguera va conèixer l'obra de Wagner els anys d'estada a Madrid, mentre hi va residir per estudiar-hi la carrera d'Enginyeria de Camins. Pel testimoni d'Estelrich sabem que d'immediat se n'apassionà.⁵⁴ Tenim notícia que l'any 1886 va participar en un concert a quatre mans celebrat a Palma en el qual es va tocar la *Gran Marxa Imperial* del músic alemany.⁵⁵ És una prova de l'admiració que li tenia el fet que li dedicàs el primer article que va publicar a "La Almudaina".⁵⁶ Hi parlava de la creixent fortuna que anava aconseguint la seva obra, la valorava molt positivament i en caracteritzava l'estil. I sobretot el presentava com el superador de l'òpera italiana, com el capdavanter d'una reforma que s'havia tornat inajornable a causa de la decadència a què aquesta havia arribat. Noguera era plenament conscient de la magnitud de la creació wagneriana, de la qual veia que se'n derivava un capgirament profund del gènere a causa d'haver introduït en la concepció de cada obra la voluntat de convertir-la en un espectacle total, en una manifestació que fos un compendi de les diverses arts:

Wagner al trazar de nueva planta los senderos del drama lírico, tuvo buen cuidado de multiplicar y dar el mayor realce

53 "El canto de la Sibilá", <aL, 18 juny 1893.

54 *Vegeu Páginas mallorquinas*, 284.

55 Va ser en una vetllada literariomusical organitzada per La Joventut Catòlica. Els altres intèrprets foren Vicent Llorens, Antoni Marquès i Emili Banqué (*El Isteño*, 6 abril 1886).

56 "Nuestro grabado. Wagner", LA, 12 març 1888.

posible a los elementos secundarios, a fin de crear (independientemente de la música) un espectáculo enteramente nuevo, fantástico, sorprendente. Lo legendario de los argumentos, la idealidad de los personajes, los trajes espléndidos, las ricas decoraciones y aún el refinamiento en la parte puramente plástica que exigen sus obras...⁵⁷

En ocasió de l'estrena a Palma del *Lohengrin*, constatarà amb alegria la profunda impressió que l'obra ha produït en el públic, especialment sobre el petit nucli d'entesos *que no necesitan que se les lleve de la mano para aquilatar el mérito real de las producciones musicales*⁵⁸. La representació, a més, ha permès que es pogués conèixer l'òpera alemanya, que encara no havia arribat a Mallorca, la qual cosa significava que s'havia donat un pas important cap a la modernitat.

La possibilitat de poder fruit de l'òpera wagneriana des de Palma estant era quasi impossible tenint en compte l'alt cost dels muntatges i les insuficiències tècniques del teatre on s'hauria de representar.⁵⁹ Per això, en haver-hi l'oportunitat, s'esforçarà a convèncer els aficionats i l'empresari de Teatre Principal que contractin l'orquestra d'Antoni Nicolau perquè vingués a Mallorca a interpretar la tetralogia *L'anell dels Nibelungs*. La proposta en aquella ocasió no va tenir una acollida favorable. La reacció de Noguera en aquests casos era recomanar als vertaders aficionats que anassin a Barcelona o a Madrid a espessar-se el gust d'escoltar música de gran categoria.

Així ho va fer ell mateix a les primeries de 1899. Fou en un viatge a Barcelona amb un grup reduït de mallorquins, entre els quals hi havia el poeta Joan Alcover. Visitaren la seu de l'Orfeó Català, on foren obsequiats amb un concert privat, i assistiren a la representació de *La Walkyria*, al Liceu. Noguera en quedà profundament afectat:

*Mis impresiones personales en cuanto a la obra, esas sí que son difíciles de expresar. Jamás había gozado tan intensamente oyendo música. El poder del gran Wagner es tan extraordinario, tan intenso, tan colosal, que no encuentro medio de describir el efecto moral que en mí causó **La Walkyria**.⁶⁰*

⁵⁷ "Revista musical. ¿Organistas?", *El Isleño*, 2 desembre 1891.

⁵⁸ "Revista musical. Lohengrin", *Las Islas*, 1, 73, 1 juny 1891. A l'article es resumeix l'argument i es fan tot un seguit de comentaris tècnics. Noguera, encara que posi alguns emperons a la interpretació, considera que *... en términos generales y absolutos podemos afirmar que Lohengrin es la mejor ópera que hasta hoy se ha representado en Palma*. A un altre diari mallorquí, també es va publicar un article ben interessant en ocasió d'aquesta estrena. El va escriure Joan B. Enseñat. Elogiava l'obra i d'alguna manera deia que era massa sublim per a la preparació i els gustos del públic, de l'actitud del qual acabava parlant: *Desde el primer ensayo del Lohengrin, la opinión de los inteligentes quedó dividida en dos campos opuestos. En ambos se reconocía el genio superior de Wagner; pero su ópera era ensalzada por unos como creación admirable, mientras que era reprobada por otros como caótico engendro, más propio para aturdir que para conmover o deleitar. Triste es confesarlo; el número de partidarios de la música wagneriana era mucho menor que el de sus detractores. [...] Pero ¿qué había de suceder en una población generalmente acostumbrada a frivolidades y chocarrerías teatrales, y cuya inmensa mayoría prefiere a los espectáculos serios, los que mueven a risa y ayudan a digerir?* ("Wagner y su obra", *El Isleño*, 4 i 6 juny 1891).

⁵⁹ En un moment en què està previst que es facin reformes al Teatre Principal, proposa que s'hi incorpori un gran orgue de tubs ja que moltes d'obres del repertori modern el necessiten ("Revista musical", *LA*, 11 desembre 1894).

⁶⁰ "Crónica musical. *La Walkyria* en el Liceo", *LUH*, 30 gener 1889. En aquells moments sembla que ja considerava com a molt secundaris els elements que no eren estrictament musicals: *Pero ya saben mis amigos que para un aficionado a la música propiamente dicha, lo de menos en la audición de una obra es el espectáculo externo, teatral, y que el placer estético el buen aficionado sabe buscarlo y lo encuentra en el*

Wagner per a Noguera fou una de les grans fites musicals de l'època. Sempre el va veure com el geni extraordinàriament creatiu que havia estat capaç de revolucionar el gènere operístic, alliberant-lo dels clixés i els convencionalismes en què l'havia capficat la tradició italiana, i fent-lo derivar cap a concepcions noves, la premissa principal de les quals era la seva aspiració a integrar en una única unitat de creació la totalitat de les arts.

El nacionalisme musical

Amb les paraules del mateix Noguera podem caracteritzar aquest corrent com el resultat de la conjunció de les melodies tradicionals amb els recursos expressius originats en el romanticisme. El *folklore musical, la voz humilde del pueblo* hi aportaria les matèries primeres, i aquestes, *mediante los recursos del arte moderno, serien transformadas sin mutilación, y ennoblecidas, con relativa sencillez*.⁶¹ Per aquest camí seria possible atènyer que la música de cada nacionalitat tingués una personalitat pròpia clarament identificable. La cançó popular com a mitjà de rejuveniment, depuració i autenticació de la música d'un país.

A l'Estat Espanyol en un primer moment els músics varen fer coincidir l'àmbit del nacionalisme musical amb el conjunt estatal, o amb els elements regionals més pintorescos d'aquest, ens referim a l'andalusisme. Ben aviat, però, a les diverses nacionalitats històriques, sobretot en el cas d'aquelles que tenien una identitat més marcada, sorgí una música que responia a la tradició pròpia. El cas de Catalunya va ser el més emblemàtic. A Mallorca aquesta tasca en gran part va ser assumida per Noguera.

Al llarg de tota la darrera dècada del XIX, trobam la identificació del nacionalisme musical amb la modernitat. Noguera la va reiterar en múltiples ocasions. I també la remarcaren els seus companys. Així, "La Almudaina", en presentar el text de la conferència *La canción popular y las nuevas nacionalidades musicales*, indicà que aquells dies s'estaven impartint a París conferències sobre el mateix tema.⁶² L'estudi i la recuperació de les cançons tradicionals eren un acte de modernitat *no solo digno de aquella sección de literatura, sino también de cualquier centro de gran capital*.⁶³

El mateix Noguera no desaprovava cap oportunitat per fer-se ressò de les paraules dites per personatges de prestigi a favor del binomi cançó popular-música nacional. Aleshores sempre acostumava a recordar que des de feia uns anys les seves propostes anaven en aquest sentit.⁶⁴

L'adscripció al nacionalisme musical lògicament es concretava en l'adhesió a una sèrie de compositors. Chopin, Listz, Grieg, Svendsen i Cui en serien els seus representants més universals.⁶⁵ Albéniz i Granados a un nivell de més proximitat, en la mesura que

intrincado y complejo entrelazamiento de las ideas musicales haciendo abstracción de todo lo secundario cuando no corresponde por evidente inferioridad a lo principal.

61 "Bibliografía musical. **Danzas españolas** de Enrique Granados", *LA*, 26 novembre 1892.

62 *LA*, 4 març 1895.

63 *LA*, 4 març 1895. La secció a què fa referència és la del **Círculo Mallorquín**.

64 "Crónica musical", *LUH*, 26 novembre 1896.

65 Noguera va complementar la seva conferència sobre la cançó popular i les noves nacionalitats musicals amb l'audició de peces de Grieg, Cui i Granados, essent els dos darrers la primera vegada que s'escoltaven a Palma ("*Círculo Mallorquín. Velada artística*", *LUH*, 4 març 1895).

Noguera i els companys del grup n'arribaren a ser amics personals i els pogueren escoltar directament en diverses ocasions que feren concerts a Mallorca. Tots ells personificaven la genialitat moderna.

Noguera va promoure el nacionalisme musical des de múltiples fronts. Com a periodista traslladà als lectors de "La Almudaina" totes aquelles notícies que donaven compte de la recuperació de la música tradicional en els diferents països,⁶⁶ així com també de l'aparició d'un bon grapat de les composicions cultes que se'n derivaven.⁶⁷ En ocasió de la vinguda a Palma de la Capella Russa aprofità l'avinentesa per a posar en evidència que totes les seves idees i propostes a favor de la utilització dels cants tradicionals podien donar un resultat artístic de gran categoria, a més de servir per al foment de valors culturals diversos.⁶⁸ La massa coral que dirigia l'aristòcrata Dimitri Salviansky d'Agneff n'era una demostració ben tangible.

A través de la premsa va promocionar reiteradament el nacionalisme musical, però Noguera també en fou practicant, com a compositor.

Les peces que integren les *Melodies populars* o les *Danses populars*, i també els cants corals destinats a la Capella de Manacor, responen als postulats d'aquest corrent, amb uns referents teòrics i creatius que sobretot es concretarien en Pedrell, Grieg, Granados i l'Orfeó Català. Chavarri va considerar que Noguera era *una especie de Grieg mallorquí*.⁶⁹ Deixant de banda les evidents distàncies de qualitat, la semblança s'ajusta a la realitat, almenys al nivell de l'orientació i la intencionalitat artístiques. A més de la seva tasca de divulgació i de creació, Noguera també va contribuir decisivament a l'arrelament del nacionalisme musical a Mallorca a través de la Capella de Manacor. Juntament amb Antoni J. Pont, la va fundar i en va determinar el seu repertori i enfocament. La Capella fou el mitjà més eficaç a la Mallorca d'entre els dos segles per a la dignificació i la popularització culta de la cançó tradicional. Alguns orfeons més --sobretot el Mallorquí i el de la Protectora-- pocs anys més tard també treballarien en el mateix sentit. Noguera, en tots els casos, hi va tenir un paper decisiu.

Noguera, així mateix, va escriure dues obres importants sobre la música popular. El seu interès per l'estudi d'aquesta mena de música degué començar a les primeries de 1892.⁷⁰ És evident que una vegada més va ser Felip Pedrell, els seus treballs i criteris, qui va marcar-li les pautes a seguir. La motivació més directa que el va empènyer a elaborar el treball sembla que va ser la convocatòria d'un concurs sobre el tema organitzat per la

66 "Crónica musical", *LUH*, 20 juliol i 14 agost 1895.

67 Comenta el llibre *Musique russe et musique espagnole* d'Albert Subies ("Bibliografía musical", *LA*, 11 desembre 1894); l'edició de les *Baladas gallegas* de Juan Montes, inspirades en la tradició popular de Galícia (*LA*, 8 juny 1896). Així mateix de tant en tant informava sobre l'edició de noves obres de Grieg (*LUH*, 18 setembre i 31 octubre de 1895, i 22 febrer 1896).

68 ... la mayor parte del repertorio que ejecuta son canciones y melodías tradicionales de los pueblos eslavos sabiamente armonizadas por los músicos de nota con los procedimientos que aconseja la escuela evolucionada modernista; y los textos son leyendas, baladas, narraciones, cantos místicos y religiosos recogidos en las inmensas y remotas provincias del dominio de los czares. Es decir que la Capilla Rusa tiene el triple interés artístico, etnográfico e histórico, siendo además una demostración obvia y terminante de la utilidad de los estudios folklóricos musicales y una brillante muestra de las consecuencias de dichos estudios ("Crónica musical", *LUH*, 12 octubre 1895).

69 "Crónicas musicales. Un artista mallorquí. Antonio Noguera", *LUH*, 14 juny 1898.

70 Ell mateix ens diu a la presentació de la *Memoria* que les seves aficions folklòriques datan de alguns mesos (p. 4) i que va entregar el treball abans del 30 de setembre, data en què acabava el termini de presentació al concurs.

"Ilustración Musical Hispano-Americana".⁷¹ El premi havia estat ofert per la filla de la Reina. Noguera va fer la investigació de camp⁷² amb presses, en uns pocs mesos, així i tot, però, guanyà el primer premi i aconseguí fer un treball de mèrit, que fou elogiat per crítics i músics.⁷³ L'obra en una quinzena d'anys es va imprimir cinc vegades.⁷⁴

La *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de la isla de Mallorca* responia a l'objectiu de *señalar un rico venero de música popular a los compositores españoles y de romper una lanza en favor de los sentimientos artísticos del pueblo balear*.⁷⁵ La iniciativa es justificava en base a una convicció ben característica del moviment del nacionalisme musical: *En estas improvisaciones de nuestros campesinos hay que buscar los elementos de la música genuinamente mallorquina y ajena a toda influencia extraña; de una placidez y encanto extraordinarios y de caracteres típicos marcadamente singulares e inconfundibles*.⁷⁶ L'obra sobretot és una presentació, més descriptiva que analítica, dels cants, balls i sonades de Mallorca.⁷⁷ La importància d'aquest estudi a hores d'ara és exclusivament històrica, a la seva època, però, va ser una obra que va contribuir decisivament a la recuperació de l'interès per la música popular de Mallorca, així com també a què aquesta fos vista com a pedrera de creativitat i de renovació per als compositors de música culta.

A *La canción popular y las nuevas nacionalidades musicales*⁷⁸ fa la història de la música a tres espais geogràfics concrets: Espanya, Rússia, Escandinàvia. En els dos primers

⁷¹ Així ens ho explica Joan Lluís Estelrich a les *Páginas mallorquinas: Un concurso anunciado en la Ilustración Musical encauzó más seriamente la dirección de Noguera. Tentó uno de los temas anunciados, y por mi parte documentéle en lo que yo conocía del folklore; puse en sus manos colecciones de cantos populares, particularmente de Italia y Languedoc, con estudios referentes a la materia, le alenté en sus decaimientos, le tiré de la manga alguna vez, que todo era preciso en sus nerviosidades y estampidas, le calenté la boca de veras... y lo demás corrió por cuenta suya. Luchando con su poca preparación y con la falta de tiempo escribió apresuradamente; pero su Memoria le alcanzó el premio del concurso, del que Noguera se mostró satisfechísimo, sin caer en la cuenta de que había logrado otro premio mucho más eficaz: el amor al trabajo y una afición persistente a la música popular como base de la artística* (p. 288).

⁷² Noguera va deixar-ne constància escrita: *... hemos verificado, sin embargo, repetidas excursiones a los más recónditos villorrios y siempre atentos al menor ruido que se asemejase a música o a voz humana, hemos obtenido una abundante cosecha y, lo que es más, la certeza de que distamos mucho de estar a la mitad de la labor*" (*Memoria*..., 6).

⁷³ R. Melgran --pseudònim de Rafael Mitjana--, crític musical de *La Justicia* de Madrid, en va fer un comentari ben elogiós: *Muy pocos estudios hay y muy pocas colecciones existen de cantos populares en nuestro país y, por consiguiente, la Memoria del Sr. Noguera es una obra utilísima, por cuanto, a más de estar escrita con profundo conocimiento de causa, arroja mucha luz sobre una región curiosísima y casi desconocida: las islas Baleares* (LA el va reproduir el 14 juliol de 1893). Dos anys més tard, aquesta vegada a la revista *Pro Patria* i amb el seu nom real, Mitjana insistia amb els mateixos temes sobre el valor de l'obra (*LUH*, 8 febrer 1895).

⁷⁴ La primera va ser a *La Ilustración Musical*. Es va publicar en quatre parts entre el gener i l'abril de 1893. Aquell mateix any en sortí la primera edició en llibre: a la Tipografia de Víctor Berdós i Feliu, de Barcelona. L'any següent se'n va fer una altra a Palma, a la Impremta d'Amengual i Muntaner. Segons Estelrich, el 1895 se'n féu una edició de cent exemplars no venals a la Tipografia de Felip Guasp, també de Palma. Finalment, l'obra fou inclosa en el volum *Ensayos de crítica musical*, Palma, Est. Tipogràfic de J. Tous, 1908.

⁷⁵ *Memoria*..., 4.

⁷⁶ *Memoria*..., 5.

⁷⁷ Els cants són dividits en quatre seccions: 1ª, cançons de bressol i d'infantesa; 2ª, cants relacionats amb els treballs de camp; 3ª, cants diversos (romanços, cançons amoroses, codolades...); i 4ª, cançons religioses i profanes d'origen religiós. Els balls són classificats en dos grups: 1) balls a l'estil del país; 2) balls tradicionals amb figures (cossiers, cavallets, àguiles, moretons...). Les sonades es relacionen amb el moment en què sonen i amb els instruments que es fan servir (xeremies, tambors...).

⁷⁸ La conferència al saló del *Círculo* va ser dia 3 de març de 1895. L'endemà LA en reproduïa el text complet, ocupant dues pàgines i mitja del diari. *LUH* de dia 4 també en va reproduir extensos fragments. L'any 1908 va ser inclosa a *Ensayos de crítica musical*, pp. 97-124.

casos es tractaria de països que comptaven amb un passat musical propi de gran categoria, el qual, però, a partir d'un determinat moment, va quedar arreconat per la moda prepotent de la música italiana. A Espanya això va succeir a partir del segle XVIII. Escandinàvia, en canvi, era un exemple d'aquelles nacions que no havien tingut escola tradicional pròpia ni tampoc no havien estat sotmeses a la influència italiana.⁷⁹ Les tres nacionalitats musicals a la segona meitat del XIX haurien trobat en *el estudio y la utilización, según arte, de la canción popular como recurso que no admite sustitución para despojarse de las influencias extranjeras*.⁸⁰ Aquestes escoles rerepresentatives del nacionalisme musical⁸¹ haurien aportat, a més a més, *nuevos recursos al arte europeo, cuasi agotados por los Bach, los Beethoven y los Wagner*.⁸²

És evident que el compromís de Noguera amb l'anomenat nacionalisme musical va ser intens i va abastar múltiples registres. Com a periodista, estudiós, compositor i promotor en va ser una figura cabdal, no tan sols en l'àmbit de Mallorca, ans també en el conjunt de l'àrea catalana.

El polifonisme

Tot just començar la seva tasca com a crític musical Noguera ja va expressar l'opinió que la música que es podia sentir a les esglésies mallorquines era d'una qualitat ben escassa. La música d'orgue, que seria la més idònia, es trobava en decadència i els organistes tenien una formació deficient.⁸³ L'any 1892 es declarà partidari de la restauració del cant gregorià als temples.⁸⁴ Hi va haver un fet, però, que va ser decisiu perquè de manera definitiva determinàs quina era la música concreta que convenia que hi fos introduïda. El març de 1894, acompanyat d'Antoni Josep Pont, assistí a una sèrie de conferències que Felip Pedrell va impartir sobre la música polifònica a l'Ateneu Barcelonès,⁸⁵ acompanyades amb l'audició d'algunes peces de Victoria que serviren per il·lustrar les seves paraules.⁸⁶ Noguera en va sortir ben instruït. Retornat a Mallorca, ja va

79 ... aquellas naciones que por más tiempo vivieron bajo el dominio de Italia y Alemania, de las que puede decirse que hasta hoy han dado el patrón y han impuesto su escuela a todos los pueblos civilizados, no solamente debilitando con su poderosa influencia la característica esencial de cada uno de aquellos, sino ahogando en su origen toda iniciativa de independencia (LA, 4 març 1895). En referència més concreta a l'Estat Espanyol, Noguera escriu: *Llega por fin el siglo XVIII, se introduce por la vía diplomática el convencional y ya decadente italianismo, y reemplaza o eclipsa por completo al arte indígena y propio, que había producido tantas y tantas maravillas*.

80 LA, 4 març 1895.

81 Al text de la conferència hi trobam una definició interessant: ... *la utilización de la materia folklórica musical en la confección o composición de la música hecha según los cánones del arte*, LA, 4 març 1895.

82 LA, 4 març 1895.

83 "Revista musical. ¿Organistas?", *El Isleño*, 2 desembre 1891.

84 Ho va fer en publicar una ressenya del *Tratado teórico-práctico del canto gregoriano, según la verdadera tradición*, de Fr. Eustoquio DE URIARTE, que li havia enviat l'obra ("*ibliografía musical*", LA, 26 novembre 1892).

85 En trobam referències a diferents fonts. Entre d'altres, a F. SUAREZ BRAVO: "El maestro Antonio Noguera", *Diario de Barcelona*, 4 maig 1904. Reproduït a LA dos dies després. També ens en dona notícia Eduardus, pseudònim d'Eduard L. CHAVARRI: "La música de la Capella de Manacor", LA, 18 octubre 1902. Que la influència de Pedrell va ser determinant, en podem tenir la certesa a partir de les paraules del propi Noguera. Una mostra: *Es imposible hablar de música religiosa antigua y española, sin acudir a las recientes investigaciones que sobre la materia ha aportado el infatigable maestro Pedrell con sus conferencias, sus artículos, sus libros; y, sobre todo, con la admirable antología que titula Hispaniae Schola Musica Sacra* ("El motete O Vos omnes de Tomás Luís Victoria", LA, 4 abril 1896).

86 A. NOGUERA: "El motete O vos omnes de Tomás Luís de Victoria", LA, 31 març 1896.

manifestar sense vacil·lacions l'orientació que ell creia que havia de tenir la reforma musical que es fes a les esglésies.⁸⁷

*¿Sentís la imperiosa necesidad de una reforma? Sea. Arrojad del templo, si así os place, a Haydn y a Mozart, no para dar lugar a Rossini, Paccini y Mercadante, sino para rendir un homenaje justísimo, aunque tardío, a nuestros famosos compositores religiosos Victoria, Morales y Comes, tan celebrados por los extranjeros como ignorados y desconocidos en nuestra patria.*⁸⁸

El mateix any, Antoni J. Pont, va formar un grup d'afecionats a Manacor --aquest seria el nucli inicial de la Capella-- per cantar per Setmana Santa alguns motets de Palestrina i Victoria, i, el Dia de Tots Sants, l'*Oficio de difuntos* de Morales. "La Almudaina", en una nota probablement redactada pel mateix Noguera, se'n féu ressò: *A los jóvenes presbíteros Don Antonio Pont y Don Jerónimo Salas cabe la honra de ser los primeros que han intentado en Mallorca la implantación de la música verdaderamente digna del templo del Señor*⁸⁹

Des de Palma estant i des de l'anonimat, ben segur que Noguera estava plenament compromès amb la iniciativa. Anys més tard, quan la tendència ja havia començat a consolidar-se, se'n manifestarà satisfet, amb l'orgull de qui se'n sap en gran part responsable: *La obra de restauración de la música religiosa va dando excelentes frutos en Mallorca. No sé si lo hemos dicho otras veces, pero sentimos tanta satisfacción en ello que no vacilamos en repetirlo: pretendemos haber sido los primeros y casi los únicos en la propágación de la restauración.*⁹⁰

És ben cert que Noguera n'impulsà i n'encoratjà totes les passes. Els seus articles amb una certa freqüència informaven dels progressos que feia aquest tipus de música en els més diversos indrets.⁹¹ I quan tres joves de Palma, amb el prevere Melcion Massot al capdavant, organitzaren la interpretació del motet *O vos omnes* de Victoria a la parròquia de Santa Eulàlia, Noguera els féu costat amb dos articles.⁹² El seu entusiasme pels compositors de la polifonia religiosa del segle XVI no tenia cap mena de límits: *Puede parecer una exageración lo que voy a decir, tal vez una heregía de leso arte, pero es lo cierto*

⁸⁷ Noguera, a l'opuscle *Música religiosa*, confessa que l'any 1893, en escriure l'article "Revista musical. Un paso atrás", *LA*, 28 març), coneixia *muy pocas obras polifónicas y estas incompletamente y mal ejecutadas*.

⁸⁸ "Revista musical. Un paso atrás", *LA*, 28 març 1893. Uns anys més tard, a l'opuscle *Música religiosa*, 143, podem trobar un comentari valoratiu de la proposta que havia fet a favor de la música polifònica en l'article tot just abans esmentat: *Fué la primera vez que sonaron los nombres de estos maestros en Mallorca, quizás después de algunos centenares de años. Prescindiendo de falsas modestias, me siento orgulloso de aquella iniciativa*.

⁸⁹ *LA*, 6 novembre 1894.

⁹⁰ "Crónica musical", *LUH*, 26 febrer 1898.

⁹¹ En tenim una mostra a *LUH*, de 14 d'agost de 1895: infoma d'un congrés de cant gregorià celebrat a Bordeus.

⁹² "El motete *O vos omnes* de Tomás Luis de Victoria", *LA*, 31 març i 4 abril 1896. Al segon article n'assenyala la modernitat, d'aquest compositor en concret i dels polifonistes espanyols del XVI en general: *La idea, el sentimiento, la expresión son las cualidades características de las composiciones de nuestros maestros. La adaptación del pensamiento musical a la letra que se trataba de musicar; la compenetración del espíritu de las palabras y el de los sonidos; esa meticulosa correspondencia que debe existir entre el músico y el poeta; todo esto, tan debatido y sacado a colación en nuestros días con motivo de Glück, de Wagner y de todo el proceso del drama lírico, lo sabían al dedillo nuestros maestros o por lo menos lo practicaban instintivamente en sus obras*.

que ni Beethoven, ni Bach, ni el mismísimo Wagner tienen para mí el poder sugestivo de Victoria, por ejemplo en el famoso *Crucifige de las turbas en su inmortal Passio*.⁹³

La visió més completa que Noguera donà sobre la música religiosa va ser en una conferència amb aquest títol que va pronunciar el 25 de març de 1899 al local de la Capella.⁹⁴ D'immediat se'n va fer una edició a la impremta que editava "La Almudaina".⁹⁵ Tots els diaris mallorquins se'n feren ressò, i fins i tot alguns músics forans. Amb les seves paraules, Noguera féu un repàs a la història de l'art polifònic, des de la primera edat mitjana fins a la plenitud del XVI. A més, rebatia les opinions d'aquells que qualificaven de rudimentària la música religiosa del segle setzè.

Segons ell, els grans compositors cultes --Bach, Haendel, Beethoven, Verdi...-- en compondre les seves grans peces religioses pensaren molt més que serien executades en els teatres i en els programes de concerts que no en els temples. Verdi havia declarat pocs anys abans de morir que la seva *Missa de Requiem* participava més del caràcter teatral que no del pròpiament religiós que l'església exigeix. El músic mallorquí a la seva conferència va aportar arguments a favor de la tesi següent: *La música de Iglesia llegó a su más alto grado de esplendor con los polifonistas del siglo XVI. De entonces acá ha venido decayendo. Hoy se regenera*. I a aquest objectiu ell va dedicar els seus esforços.

A l'hora de determinar com havia de ser la música d'església, assumí com a vàlids els quatre atributs imprescindibles que Vincent d'Indy, *jefe de la escuela modernista franco-belga*, havia establert que havia de tenir: 1° *Vocal, con exclusión de todo instrumento que no sea el órgano*. 2° *Colectiva*. 3° *Respetuosa con el texto litúrgico*. 4° *Orante, es decir, no debe emplear otros medios de expresión rítmica, melódica o armónica, que aquellos que convienen a un estado de plegaria*. Noguera dedicà una bona quantitat d'escrits i d'iniciatives a l'aplicació d'aquestes idees.

El repertori polifònic sobretot s'introduí de fet a Mallorca amb la Capella de Manacor, la creació de la qual responia en gran part a aquest objectiu. Noguera i Pont n'havien congriat el projecte escoltant les conferències de Pedrell. L'any 1897, a la seva primera actuació a Palma, al Teatre Principal, la Capella ja cantà el *Credo* de la missa *O quan gloriosum* de Victoria.⁹⁶ En el programa dels concerts que va donar l'any següent hi trobam diverses peces de Victoria i Palestrina: *Jesu dulcis memoria* i *O vos omnes*, del primer; i *Tantum ergo*, del segon.⁹⁷ Pel juliol d'aquell mateix any, varen interpretar la *Missa* de Victoria a l'església del Sant Hospital de Palma. Noguera sentencià que l'Art i l'Església, així, amb majúscules, n'havien sortit beneficiats.⁹⁸ A la primera Diada de Santa Cecília, celebrada el 1898, la repetiren,⁹⁹ afegint-hi al concert el *Sanctus* de Palestrina. A la cerimònia religiosa que en va formar part, de la diada, hi va predicar M. Costa i Llobera, el qual parlà, amb l'excusa de Santa Cecília, de la música religiosa, coincidint amb les idees que des de feia anys anava repetint Noguera. La tesi del poeta pollencí, poc més o menys, era la següent: la música religiosa ha de ser diferent a la profana, la música sagrada més

93 LA, 31 març 1896.

94 "Música polifónica", LUH, 27 març 1899.

95 *Música religiosa*, Palma, Tipografía Amengual i Muntaner, 1899, 52 pp., 8è major.

96 LA, 26 octubre 1897.

97 LUH, 13 abril, 17 maig 1898 i 4 juliol 1898.

98 "Capella de Manacor y la Misa de Victoria", LUH, 4 juliol 1898.

99 P. FERRER: "De las Islas. Manacor", LA, 28 novembre 1898; "En Manacor", LUH, 30 novembre 1898.

idònia és la gregoriana acompanyada amb l'orgue. Victoria¹⁰⁰ i Palestrina en serien els dos exemples màxims.

Els anys següents la Capella anà ampliant el seu repertori de peces polifòniques amb el *Miserere* d'Alegri, el *Kiries*, el *Requiem* i el *De Profundis* de Victoria i l'*Impropria* i el *Credo de la Missa del Papa Marcelo* de Palestrina.¹⁰¹ L'any 1899 es va assolir una fita important: es cantà la missa *O quan gloriosum est regnum* de Victoria a la Catedral.¹⁰²

A més, ara ja no era tan sols A. Noguera qui la promocionava.¹⁰³ A les diades de Santa Cecília de cada any el sermó i algunes de les intervencions es convertien en panegírics de la música polifònica.¹⁰⁴ Miquel Amer --un dels patrons de la Capella de Manacor-- el 1900 publicà un llibre dedicat al tema. L'Orfeó Mallorquí, creat el 1899, d'immediat incorporà Victoria i Palestrina al seu repertori. "La Almudaina" els anys 1903 i 1904 publicà una gran quantitat d'articles tractant de la música religiosa. Fou precisament aquells anys quan el Papa Pius X¹⁰⁵ i el Bisbe Pere J. Campins¹⁰⁶ decretaren documents destinats a consolidar de manera definitiva la restauració de la música genuïnament sagrada als temples. Tot aquest procés tingué la seva culminació amb el nomenament d'Antoni J. Pont com a director de la Capella de la Catedral. Hom va interpretar que aquest fet significava la introducció definitiva als temples mallorquins.¹⁰⁷ El triomf coincidí amb la mort de Noguera.

¹⁰⁰ Una mostra del fervor absolut que la Capella i els seus inspiradors sentien per Tomás Luís de Victoria és que a la seu de l'entitat li posaren el nom de Saló Victoria. També sabem que en fer-se la segona diada, el local estava decorat amb retrats de Palestrina i Roland de Lassus ("En Manacor. El festival de la Capella", LA, 19 desembre 1899).

¹⁰¹ A aquest músic, Noguera li dedicà un article: "Juan Pierluggi de Palestrina", *Mallorca Dominical*, III, 120, 21 maig 1899.

¹⁰² "La missa de Victoria en la Catedral", inclòs als *Ensayos de crítica musical*, 219-222. Noguera va aprofitar l'ocasió per a remarcar que les seves propostes coincidien amb les de la Sagrada Congregació del Ritus, i igualment amb les dels compositors contemporanis que *ciertamente se ocupan bastante en el medio de echar del templo lo que no es de tan santo lugar, y de restituir al mismo lo que la ignorancia e imbecilidad artística de algunas generaciones le había arrebatado*.

¹⁰³ Amb això no volem dir que ja s'hagués imposat en els gustos musicals ni en les cerimònies de culte. El mateix Noguera constata les dificultats per aconseguir una acceptació majoritària. El paràgraf següent permet adonar-se de quina era la situació: *Mientras nosotros en Mallorca nos desgañamos proclamando la música polifónica demodée, insulsa, pesada, incolora, etc., etc., y ya impotente para promover en los fieles la devoción y la fe, mientras estamos convencidos de su esterilidad por demasiado anciana, en los grandes centros de cultura se la lleva al teatro para exponerla como obra perfecta de arte purísimo capaz de causar emociones de un orden superior y ultrahumano, y en el teatro se llena de inteligentes y prorrumpen estos en estrepitosos aplausos al final de cada revelación y la sala bulle en comentarios de los cuales no sale muy bien librada ni la música moderna con orquesta, tenor y todo ni el celo desplegado en estos dos últimos siglos por maestros de capilla para conservar y fomentar el género palestriniano, digno, dignísimo del señor en las Capillas y en las catedrales, en las fiestas ordinarias, y en las mayores solemnidades, y siempre superior; eminentemente superior a la música orquestal en la casa de Dios* ("Música polifónica", LUH, 10 març 1899).

¹⁰⁴ A la segona diada, celebrada el 17 de desembre de 1899, el P. Eustoquio de Uriarte va fer un parlament sobre la música polifònica del segle XVI, que dies després va publicar "La canción popular y la música religiosa", *La Almudaina*, 21 i 22 desembre). A la quarta festa, el jove prevere Bartomeu Cortès hizo historia de las vicisitudes por qué había pasado a través de las edades la polifonía cristiana, ensalzando la restauración de que es hoy objeto en los templos, no solo como obra artística sino como verdadera expresión del sentimiento religioso (B.: "En Manacor. La fiesta de Santa Cecilia", LA, 20 desembre 1901, p. 2).

¹⁰⁵ "La música religiosa. El *Motu proprio* del Papa Pio X", LA, 13 gener 1904.

¹⁰⁶ "Una circular. Música religiosa", LA, 2 febrer 1904.

¹⁰⁷ "Sobre música religiosa. La música polifònica en Mallorca", LA, 9 octubre 1903.

La figura d'Antoni Noguera va ser decisiva per a la modernització i la nacionalització musical de Mallorca. Com a crític, compositor i promotor d'iniciatives de naturalesa diversa va tenir durant una quinzena d'anys (1888-1904) un paper de primer protagonista. Gràcies a la seva tasca, a la Mallorca d'entre els dos segles es consolidà un important moviment que va permetre que s'introduïssin a l'illa una sèrie de corrents de renovació i de millora qualitativa de l'art musical. Ens referim al wagnerisme, al nacionalisme musical, al polifonisme, als concerts simfònics, a la música coral. Darrera de cadascuna d'aquestes tendències hi va haver la veu i l'impuls de Noguera. La seva mort prematura - que coincidí amb la desfeta del grup de *La Almudaina* - possiblement impedí que tot aquest moviment arrelàs socialment de manera més profunda i que, en conseqüència, produís encara fruits més abundants i valuosos. Així i tot, però, la collita no va ser gens menyspreable.

RESUM

Antoni Noguera (Palma, 1858 - 1904) va contribuir decisivament a la modernització musical de Mallorca en el període d'entre els dos segles. Com a crític, realitzà campanyes periodístiques de promoció de noves manifestacions musicals, molt especialment el polifonisme, el cant coral --inspirat en el model de l'Orfeó Català--, el wagnerisme i els concerts simfònics.

Com a musicòleg, publicà estudis importants destinats a donar a conèixer els cants, balls i sonades tradicionals de l'illa. Com a compositor, va fer aportacions per a piano i per a cor en la línia estètica de l'anomenat nacionalisme musical, el tret més característic del qual era que s'inspirava en la música popular tradicional. Noguera va representar per a la música mallorquina l'entrada en la modernitat.

ABSTRACT

Antoni Noguera (Palma, 1858-1904) contributed hugely to modernize the music of Majorca at the turn of the century. As a critic, he promoted journalistic campaigns of new musical manifestations, especially the polifonism, the choral singing --inspired by the Orfeó Català--, the wagnerism and symphonic concerts.

As a musicologist, he published several important studies in order to popularize the traditional songs, dances and tunes of the island. As a composer, he wrote for piano and chor based on the aesthetic stream called the musical nationalism, whose most remarkable characteristic was the inspiration of traditional music. Noguera represented for the music of Majorca the access to modernity.

CARTES D'ANTONI MARIA ALCOVER A ROSSEND SERRA I PAGES, NARCÍS OLLER I JOHANNES FASTENRATH

PEP VILA

En un volum de la revista RANDA que aixopluga el vol. IV de la miscel·lània dedicada al crític i poeta mallorquí Josep Maria Llompart,¹ hi vaig transcriure, anotades, 56 cartes i postals que el lingüista i folklorista Antoni Maria Alcover adreçà entre 1911 i 1923 a Irene Rocas, corresponçal de l'obra del diccionari a Llofriu, i per extensió a tot el baix Empordà.

La força del pensament, l'energia humana i intel·lectual que desprén aquest primer bloc de correspondència d'Antoni Maria Alcover com a lingüista, folklorista i publicista, sempre polèmic, m'esperonà a resseguir l'empresa innegable i fecunda d'aquest home de combat a favor de la llengua i la cultura catalanes. Fruit d'una nova recerca són les 36 que ara transcriu en aquesta publicació mallorquina.

D'aquestes, 33 van dirigides al folklorista, pedagog i filòleg Rossend Serra i Pagès (Barcelona, 1863-1929),² 2 són adreçades al novel·lista Narcís Oller i Moragues (Valls, 1846- Barcelona, 1930). La darrera, escrita en alemany, fou enviada a Johannes Fastenrath (Remscheid 1839- Colònia 1908), catalanòfil alemany, organitzador d'uns jocs florals a Colònia, sobre el qual, amb la col·laboració de Manuel Rovira, tenim en curs de transcripció el seu epistolari amb els principals representants de la Renaixença catalana.

Totes aquestes lletres provenen de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Barcelona, "Ca l'Ardiaca". Es troben en els fons de correspondència dels respectius arxius personals de Rossend Serra, Narcís Oller i Johannes Fastenrath. Em cal agrair a Manuel Rovira, cap de l'arxiu, les facilitats donades per reproduir aquestes lletres.

Pel que fa als aspectes biogràfics i bibliogràfics d'Antoni Maria Alcover remeto al lector al pròleg del meu primer recull. Els criteris d'anotació i d'edició també són els mateixos. Mantinc la màxima fidelitat al text que conserva aspectes polèmics de l'època a l'entorn de la llengua. Conservo els mots subratllats, convertits, ara, en cursiva. Anoto quan ho crec convenient algunes cartes per arrodonir la informació sobre alguns aspectes de la seva vida o bé per concretar alguns aclariments de caire lingüístic. Ben sovint enquadro aquestes lletres amb les notícies que Alcover desgrana al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BDLC)

¹ Pep VILA: "Lletres de mossèn A. M. Alcover i de F.B. Moll a Irene Rocas, corresponçal de l'Obra del Diccionari a Llofriu", *Randa*, 38, IV, 1996, 111-150.

² Amb motiu del seu traspàs, la revista ripollesa *Scriptorium* li dedicà un número extraordinari (Any VII, núm. LXXIV, febrer de 1929). Serra i Pagès per raons de treball i familiars estava molt lligat a la comarca del Ripollès on feia recerques sobre la figura del comte Amau.

Les cartes adreçades a Irene Rocas, publicades a RANDA, juntament amb les que avui dono a conèixer, un total de 92, constitueixen, doncs, un nou fons epistolar gens desdenyable sobre Antoni Maria Alcover. Darrerament hem llegit també *l'Epistolari Familiar* que, a cura de Gabriel Barceló, edita regularment *l'Escola Municipal de Mallorca* de Manacor. En conjunt, tots aquests documents són una nova font per conèixer millor la personalitat i la biografia³ de l'impulsor de l'Obra del Diccionari i gran folklorista.

LA CORRESPONDÈNCIA AMB ROSSEND SERRA I PAGES.

Les adreçades a Rossend Serra i Pagès constitueixen el bloc més complet. Ara per ara, és impossible consultar les que Serra li envià en justa correspondència. Les cartes que Alcover adreçà a Serra i Pagès abracen un període comprès entre novembre de 1901 a maig de 1925. La majoria, però, corresponen als anys 1901- 1907, època en què Alcover desplegà una gran activitat en l'obra del diccionari, en la redacció del BDLC, la primera revista de filologia espanyola, com a organitzador del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), etc. Val la pena de destriar les principals línies d'actuació, enumerar els temes essencials que surten en aquestes cartes, tots ben tractats en la biografia que li dedicà F.de B. Moll, i en treballs posteriors de Massot i Muntaner ja ressenyats en el primer bloc de cartes que vaig editar, enviades a Irene Rocas. Serra i Pagès que era vicepresident del Centre Excursionista de Catalunya té una participació molt activa en els treballs d'impressió i de difusió de la segona edició de la famosa "Lletra de Convit",⁴ de les tres lletres que en van sortir (núms. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14), aspecte aquest molt poc conegut. Des de Barcelona, Serra i Pagès li procurà subscriptors per a l'obra del diccionari (18).

Tant Alcover com Serra i Pagès eren col·lectors i especialistes en temes de folklore i de rondallística. S'envien les respectives publicacions (9, 31). Alcover l'informa sovint dels plans de treball i de les impressions de les famoses rondalles (11,13,15,17,29). Serra i Pagès, que llavors era el promotor de la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya (1904) i director des de 1906 de la "Biblioteca Folklorica Catalana", en col.laboració amb Ramon Miquel i Planas des de 1909, s'interessa sovint pels materials de literatura popular aplegats i editats a Mallorca, difícils de trobar a Barcelona: rondalles, refranys, el cançoner, les tradicions sobre el rei en Jaume, el llegendari popular català sobre el qual demana col.laboració a Alcover (2,4,18,22,30,33). Mossèn Alcover quan ve a Barcelona, visita sovint el Centre Excursionista de Catalunya on hi donà conferències sobre folklore balear (1,12,21,24,27).

Hi sovintegen les referències als treballs previs d'organització del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, la problemàtica sobre les qüestions de sintaxi que igualment el preocupaven, l'admissió i convit de congressistes representatius de tot el domini lingüístic català (19,20,21,25). Una altra empresa era la

³ Vegeu també la nova aportació de Gabriel JANER MANILA: *Com una rondalla. Els treballs i la vida de mossèn Alcover*, Palma de Mallorca, 1996, 160 pàgs. Janer Manila que ha pogut consultar papers inèdits sobre mossèn Alcover ens ofereix en aquest treball un perfil actualitzat de l'home i de la seva vasta obra. D'Alcover en volia destacar el gust i la seva capacitat de versificador, la facilitat amb què componia gloses i poemes de circumstàncies.

⁴ F.de B. MOLL: *Un home de combat*, Palma, 1962,58 i ss.

de buscar corresponents fixos per a l'obra del diccionari (2). A la núm. 4 hi podem llegir notícies precises sobre les característiques que tindrà el nou diccionari: llengua, entrades dialectals, criteris ortogràfics, el valor de l'etimologia, els treballs interns d'organització del material, els terminis per a l'execució d'aquesta obra, etc. Alcover també s'interessava pels temes de gramàtica (13,15), alguns dels quals sortiren puntualment a les pàgines del Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana (BDLC). Afegi-m'hi també algunes informacions sobre les seves famoses eixides filològiques (8). Alcover era també representant i tresorer a Catalunya de la Societat Internacional de Dialectologia Romànica (31).

En l'epistolari d'Alcover ja conegut, hi sovintegen les crítiques al nacionalistes catalans per la seva posició política, als quals considera afrancesats; els tracta com els seus principals enemics (26,33). Aquí torna a sortir l'home de combat. Hi ha també la seva adhesió a l'Assemblea Valencianista (28) organitzada en 1907 per l'entitat València Nova.

Al meu entendre, una de les cartes més interessants d'aquest recull, és la núm. 16 en la qual Alcover confessa a Serra que treballa en un nou sistema ortogràfic per al català que serveixi de far per als qui volen escriure la nostra llengua sense dificultat, i no són filòlegs d'ofici. En síntesi es tractava de buscar un signe convencional, la lletra composta *ae* per representar la vocal neutra; de donar a la *ch* el valor fonètic de [k] i de representar *gu* per [g], model extret d'una possible tradició llatina. De fet és el que es fa en l'italià actual on la *ch* és com la *k* i la *gh* és *gu* (Alghero). Suposo que abandonà aquest sistema per inviable. És una llàstima que no coneguem l'opinió de Serra i Pagès sobre aquest assumpte, un home molt preocupat pels temes de llengua, com he pogut comprovar en els seus apunts, que també ensenyava i coneixia a fons la nostra gramàtica. Pel que fa a la representació de la vocal neutra aquest sistema només era vàlid per als parlants del català oriental on la *a* i la *e* en posició àtona es neutralitzen en el so que anomenem vocal neutra, amb alguns límits o excepcions.

LES LLETRES ADREÇADES A NARCIS OLLER I JOHANNES FASTENRATH⁵

Les dues cartes adreçades a Narcís Oller són més circumstancials. En la primera agraeix al novel·lista l'interès que ha mostrat pel seu llibre, *Questions de llengua i literatura catalana*,⁶ que ha escrit pels entusiastes i col·laboradors del diccionari, i no per refutar els articles que Menéndez Pidal va publicar a *El Imparcial* de Madrid, amb el títol de *Cataluña Bilingüe*.⁷ En la segona escrita en 1905, durant els preparatius del *Primer Congrés de la Llengua Catalana*, Alcover demana a Oller la seva adhesió a la filosofia del Congrés, encara que el novel·lista no sigui un tècnic o filòleg d'ofici.

En la que adreça a Johannes Fastenrath⁸ (Remscheid 1839-Colònia, 1908), sabem pel text que el catalanòfil i hispanista alemany, organitzador en 1899 d'uns jocs

⁵ Al *BDLC*, 4, de març de 1908, 39-40, Alcover redactà la necrològica de Fastenrath. Sabem per aquest escrit que en 1890 la seva dona fou erigida reina dels Jocs Florals de Barcelona.

⁶ Antoni M. ALCOVER: *Questions de llengua i literatura catalana*, Palma, 1903. [Separata de les pàgines 209-560 del *BDLC*, volum I].

⁷ *BDLC*, 1, núm. 15, abril-octubre de 1903.

⁸ Vegeu aquests dos articles d'una producció més extensa, encara no sistematitzada: Johannes FASTENRATH: "Las relaciones de Colònia ab Espanya", *La Veu de Catalunya*, 17-1-1892, núm.3, 26-28;

florals a Colònia, havia rebut una lletra anterior en la qual l'havien fet congressista honorari del *Primer Congrès Internacional de Llengua Catalana*.⁹ Fastenraht sol·licita a Alcover un poema per a uns jocs florals de Colònia que se celebren en honor a santa Elisabet d'Hongria. El prevere mallorquí li confessa que ja no escriu poemes i que, en aquest aspecte, no pot complaure'l. Recordem que Gabriel Janer Manila en la seva biografia sobre Alcover, *Com una rondalla*, ja esmentada en aquestes pàgines, ens ha donat mostres dels seus quefers poètics. Alcover és autor d'uns quants poemes de circumstàncies gens desdenyables.

En un altre apartat de la carta, Alcover anuncia a Fastenrath els viatges que vol emprendre per Europa. Entre juliol i novembre de 1907 viatjarà per Alemanya, Àustria, França, Itàlia i Suïssa. En seu viatge per terres germàniques vol conèixer de primera mà les escoles de filologia romànica d'aquell país, que en aquell moment eren capdevanteres a Europa. Necessitava aprendre bé l'alemany per poder ampliar, en aquest país, estudis de lingüística romànica i de dialectologia al costat del seu gran amic i mestre Bernard Schädel.¹⁰ Sabem per l'article de Moll, que el lingüista alemany, des de molt abans, ja l'havia convidat a fer aquest viatge. Alcover, però, no es va comprometre fins que es va acabar el Primer Congrès Internacional de Llengua Catalana. Sobre el seu viatge a Alemanya en 1907, vegeu el vol.V del BDLC.¹¹

Com que no conec l'idioma alemany, faig constar públicament el meu agraïment a l'amic Josep Murgades que ha tingut cura de la transcripció del document original alemany, i de la seva traducció literal al català. Ho podeu llegir a la fi de l'epistolari.

Textos

1.

Novembre 19 -[1]901. Lletre amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Sr. D. Rosendo Serra y Pagés

Johannes FASTENRATH: "La Festa Catalana", *La Veu de Catalunya*, 6-5-1894, núm.18, pàg. 214. En aquest darrer explica el seu ideal sobre els Jocs Florals: *Los Jochs Florals son al meu pensar, la festa més característica, més hermosa, més poètica de la romàntica Espanya, lo triomf més brillant de la gaya ciencia, que enllaça a Catalunya ab los temps molt gloriosos dels trobadors y de la gentilesa y retrau la memòria del rey d'Aragó, Joan II, la simpática figura de Clemencia Isaura y una pléyade d'inspirats cantors que celebravan la pàtria, la fe y l'amor [...] Lo renaxement dels Jochs Florals en nostre segle es un fet de la més gran transcendència, duyt á terme per lo respecte al passat y per l'amor inextingible á la poesia que es y será sempre l'ideal de la humaniat. Quan en 1890 vinguí en companyia de ma esposa als Jochs de la Ciutat Comtal, la Llotja adornada ab las banderas catalanas se'm figurava un temple grandió, tenint per sacerdots los poetas...*(Colònia, 30 d'abril de 1894). "La Festa Catalana", *La Veu de Catalunya*, 6-5-1894, núm.18, pàg.214.

Fastenrath fou autor de la *Katalanische Troubadoure der Gegenwart*, Leipzig, 1890. En 1900 donà a conèixer un *Florilegi de poetas catalans moderns*, Colònia, 1900).

⁹ Francesc de B. MOLL: *Un home de combat*, 77.

¹⁰ Francesc de B. MOLL: "Bernat Schädel i els inicis de la lingüística catalana", *Aspectes Marginals d'un home de combat*, Barcelona, 1983, 49-67.

També BDLC, II, 1905, 193-195.

¹¹ Vegeu també la nova edició d'aquesta excursió filològica i turística a Antoni M. Alcover: *Viatge a Alemanya i altres nacions*, Barcelona 1996, a cura de Margalida Pons. Alcover en la carta adreçada a Fastenrath li confessa que quan arribi a Colònia el trucarà perquè li faci de guia i li mostri els encants de la ciutat, però no he trobat rastres d'aquest encontre en la relació del viatge.

Molt senyor meu: rebuda la seva de dia 8, contest que com la setmana qui ve, si Deu ho vol, vendré a Barcelona per un parell de dies, y cont visitar el " Centre Excursionista de Catalunya", allà ens porem veure y li contestaré de paraula a tot lo que me demana en la seva.

Me regonega per son amich, servidor y capellá que li besa les mans.
Antoni Ma. Alcover Pre. Vicari General de Mallorca

2.

Desembre 30 - 12-[1]901. Tarja postal escrita per les dues cares. ANTONI MARIA ALCOVER, PRE. Vicari General de Mallorca.

Amich del cor: rebuda la seva de 23 del corrent. Enhorabona pel el càrrech obtingut de Vice-President del Centre Excursionista. Lletres de Convit n'hi envii deu. No n'hi envii més perquè vostés en l'edició que van fer en tendrán a voler, y jo ja les he fetes ben avall; pronte no en tendré. Die 27 sortí de Mallorca l'exemplar de la Lletra corretgit per la espressada edició. ¡ Que corretgesquen be les proves per amor de Deu, y conservin la ortografia no perque la cregui perfecta, sinó perque obeeix a un sistema adoptat y he de esser consequent.

Li agraesch de tot cor lo qu'ha fet amb lo catalanista de Cerdanya Ciuffo.¹² Aquests dies cont escriure-li, anomenatlo corresponsal d'Alguer.

El Butlletí del Diccionari está a punt de sortir. Ja ho crec qu' el rebrá vosté. El seu núm. com a colaborador es 527.

Obres de folk-lore s'en han publicades poques. Jo cercaré la que me cita de música popular de en Noguera¹³ y le hi enviaré. També li enviaré els plechs d'una altre collecció de rondayes que feu l'Arxiduch d'Austria D. Lluís Salvador,¹⁴ incompleta com veurá. Fora d'això y de les meves rondayes no sé que hi haja mes llibres de tal ram. Li fas a sebre que dins poch mesos tendré llest y impres un nou tom de rondayes o tradicions mallorquines o prehistòriques d'un caràcter especial, y tendré molt de gust de dedicarnhi un exemplar.

Vosté no ha de demanar dispensa de res que me comàn. Ja sap que se pot dirigir a mi per tot lo que li ocorrega. Massa agrait li estich per les moltes atencions amb que m'honrà durant la meva estada a Barcelona. May podré pagar lo que vostés feren per mi.

Mils de comandassions a tots els bons amichs del Centre Escursionista. ¡A treballar per la Patria!

3.

Particular. Jener 13 [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*

D. Rossendo Serra y Pagés

Amich estimat; mon amich del cor. En Felix Escales,¹⁵ company de causa de grans esperanses, li entregará aquella memoria de l'amich Noguera, sobre cants y tonades populars mallorquins, que li vaig promete.

¹² Antoni Ciuffo [pseudònim Ramon Clavellet] (Sàsser, 1879- Barcelona 1911) Poeta i estudiós que visqué un temps a l'Alguer. En 1906 assistí al Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Fou corresponsal d'Alcover a Sardenya. En 1908 fundà el periòdic *La Sardenya Catalana*: *BDLC*, I, 50-52. CIUFO va presentar al *Primer Congrès...* una comunicació: "Influència de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés", 170 i ss.

¹³ Pau Noguera i Ripoll, àlies Cerol (Sòller, 1781-1868). Glossador molt popular a les Illes. Compositor de poesies publicades el 1900 a Sòller per mossèn Josep Rullan.

¹⁴ Würzburg und Leipzig, Leo Woert, 1895, 2 volums.

¹⁵ *BDLC*, I, 187.

Y l'edició de la *Lletra de Convit* ¿com la tenen? Que hi fassen via que ja no mes m'en queden unes noranta y continuament m'en demanen de diferents punts de Catalunya. A veure si pronte la tenen llesta per porer satisfer les demandes que venguen.

Per amor de Déu que corregequen be les proves, y, si fos possible enviarmen una de prova, los ho agrairia de tot cor.

Comandacions a D. Ramón Picó¹⁶ y a tots els amichs del Centre Excursionista.

No hi veig de feynes per lo de la Curia y sobre tot lo del Diccionari. Lo que necessit, que Deu me conserv la salut.

Son afectíssim Antoni Ma Alcover, pre.

4.

Particular. Torre Nova¹⁷ (St. Llorens des Cardessar). 10 febrer [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*

A. D. Rossent Serra y Pagés

Amich estimat: rebuda la seva coral del dia 5, contest d'aquí, d'aquesta possessió o masia aont està¹⁸ la meva familia, amb la qual pas aquests derrers dies (Carnaval). Dia 12 m'en tornaré a Palma.

Molt de greu me sap de l'indisposició que me diu que té a la ma. Deu fassa que pronte estiga sá y bó.

¿Si es convenient la col·laboració de les dones? Ja ho crech que sí. Les que vostè ns envia no son les primeres de la llista de col·laboradors, aont figuren des de el principi Emilia Sureda¹⁹ y Dª Maria Antonia Salvà,²⁰ poetises mallorquines, de cap de brot. Benvingudes sien les que vostè ns envia, y que no sien les darreres.

En esser a Palma li faré remetre el núm, ler del Bolletí.²¹ Me consta que li feren la faixa, perquè la'm mostraren. Segons veig no arribá, no sé per que.

Milions de gracies per l'anomenament de Delegat del Centre Excursionista. No sé com pagarlos tanta benevolencia.

Sobre l'edició de la *Lletra de Convit* vaig a proposarli una cosa. ¿ 250 pessetes per 400 exemplars? Es moltet. A Mallorca ho fan a més bon preu. Els 2000 exemplars no mes m'en costaren 488. A mi ja no m'en queden 80 exemplars y continuament m'en demanen. Si vostés no més en volen fer 400 exemplars, amb los compromisos que tendrán, pronte estarán repartits y seran poquets els que me puguen donar. Vetaquí la proposició que les present a vostés: ¿Me volen vostès donar les 250 pessetes y aquí farem una altra edició de 2000 y los n'enviarem a vostés els 400 exemplars o més que necessiten? Es un favor que los demán, y que los agrairia de tot cor. Desig contestació pronte perque la cosa urgeix.

Ara vaig a contestar a les seves preguntes. 1a. ¿"El diccionari²² estará en mallorquí, en catalá?" Contest: estará, es el dir, trop qu'ha d'estar en catalá, no el qu'es parla a Barcelona, sinó a.n aquelles encontrades mes exentes de l'influencia castellana, prenent per norma els grans prosistes catalans dels sigles XIV, XV y XVI.

2a. "Hi haurá els termes comarcals?" Ja ho crech que sí, tots els què poguem atrapar. Hi tendrán dret de ciutadania totes les locucions que s'usen dins qualsevol territori de Catalunya, Rosselló, Balears y Valencia que no sia importació exòtica, forastera, bordissenca.

16 Ramon Picó i Campamar (Pollença, 1848-Barcelona 1916). Poeta i autor dramàtic que des de molt jove fixà la seva residència a Barcelona, ciutat on sempre hi visqué. Entre 1900 i 1902 presidí el Centre Excursionista de Barcelona. Des de 1881 fou membre de l'Acadèmia de la Llengua Catalana.

17 Primer havia escrit 'Palma' i després ho ratllà.

18 Primer havia escrit 'viu' i després ho corretgí.

19 Emília Sureda (Ciutat de Mallorca, 1865-1904). Poetessa.

20 Maria Antònia Salvà (Ciutat de Mallorca, 1869- Lluçmajor, 1958). Poetessa i traductora amb amplis coneixements.

21 El primer volum va sortir el desembre de 1901.

22 *BDLC*, I, 35-39.

3a. "Quant calcul que durarán els treballs d'organització y quant porá comensar l'impressió?" Això, francament, no ho sé calcular. Dependeix de la molta o poca via qu'és fassa en la replega de materials. Replegades les paraules, això es, quant ja n'hi haurà milenars de milenars de cèdules fetes, llavò convendrà comensar la redacció dels articles y aprofitament dels materials reunits.

4a. " Quin criteri's seguirá respecte a Ortografia?". El meu propòsit es proposar un sistema ortografich que estich ordenant, fundat damunt els que hi ha actualment y demunt els estudis formals que hi ha fets (Pi Nonell, Fabra Grandia, Milá y Fontanals, T. Forteza) y els monuments escrits anteriors al segle XVII; y aquest sistema proposarlo a-n els col·laboradors, y l'escullirà qui vulla, y aquells que no l'acceptarán perque en tenguen un altre, los será respectat el seu. Part meua no vendrà cap discòrdia per qüestions ortografiques. Hi estich ben determinat. ¡ Fora imposicions de cap classe! Ara, naturalment, així com jo respect la llibertat dels altres, vull que'm respecten la meua de tenir el sistema què'm sembli més acceptable.

5a." ¿Hi haurà etimologies? ". Ja ho crec que sí, totes les que trobem, totes les que sebrem. Ben clar ho diu la Lletra de convit a la pàg. 46

Sobre la *Memoria* de les cançons balears d'en Noguera,²³ li he de dir que fa mes d'un mes que les hi vaig enviar p'En Felix Escalas,²⁴ estudiant de Lleis, mallorquí (Carme.-24-ler) qui caplleua devers Barcelona, y que m'ha escrit que fa setmanes qu'el cerca a vosté, y no'l pot

Les Rondalles, aixó es, el tom 4 art²⁵ está enreret. En tornar de l'excursió de Primavera per Catalunya, comensarem l'impressió. Fins llevò tampoch no poré acabar l'altre tom de Rondalles curtes de que li vaig parlar. Tench devers 110 pàgines impreses y me'n falten altres tantes. La Gramática no la poré fer fins qu'haja acabada l'excursió per tot el territori catalá,

Els treballs d'organització de l'Obra del Diccionari (Bolletí, constitució de corresponsals, contestació als sens nombre de cartes que rep de per tot) y la fonètica o sistema ortogràfich qu'estich preparant, y llavò las atencions dels meu càrrech (Vicaria General)²⁶ no m'han deixat fer casi res de Rondalles.

Li fas a sebre que devers die 20 d'aquest mes vendré a Barcelona,²⁷ si Deu ho vol, per donar més impuls a-n els treballs del Diccionari.

Comandassions a tots, els amichs del Centre Excursionista, Ateneu y demés.

Son afectíssim Antoni Ma. Alcover, pre.

5.

Particular. Palma, 16 febrer [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*

A Rossent Serra y Pagés

Amich estimat: rebuda la seva targeta postal de dia 12. Gracies a Deu que ha rebuda la meua carta, perque mon dols amich en Felix Escalas, que té l'Estudi d'en Noguera sobre Cançons Mallorquines, m'escriu que no le hi ha pogut entregar perque vosté no viu a-n el Passeig de l'Aduana, 1.

Si no es possible allò que los proposava de l'edició de la Lletra de Convit, veam si será possible una altra cosa y es que tirassen 800 exemplars a conte meu y jo los pagaria,

²³ A. NOGUERA: *Memòria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de la Isla de Mallorca*, Barcelona, 1893.

²⁴ Fèlix Escalas i Chamení (1880-1972). Economista i polític mallorquí. En el llibre de F. DE B. MOLL: *Aspectes marginals...* en el qual hi ha editat l'epistolari de Miquel Costa Llobera amb Alcover, llegim que el poeta mallorquí pensà en Fèlix Escalas com a corresponsal mallorquí de la revista catalana *Montserrat*, carta 48, 143.

²⁵ El volum quart va sortir publicat per la Tipografia Sanjuan de Palma, en 1904.

²⁶ El 27-6-1898 el bisbe Campins el va anomenar Vicari General.

²⁷ *BDLC*, I, 62.

aprofitant, com se suposa, la composició de vostès. Demani a l'impressor que voldria de 800 exemplars mes, y n'ho escriga vosté o me pos un telegrama, y jo li contestaré tot d'una.

Comandassions a tots els amichs del Diccioniari.

Son afectíssim Antoni Maria Alcover, pre.

6.

Particular. Palma, 3 mars [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

A D. Rossent Serra y Pagés

Amich estimat: fa setmanes que li vaig escriure, dient-li que m'enviàs a dir per quin preu me voldrien tirar 800 exemplars de la Lletra de Convit en la edició que fan vostés. Com no he tenguda contestació, y m'interessa saberho,²⁸ si el preu es mòdich pot comanar dits 800 eczemplars y ja me dirá que es que valen.

Dissapte cont esser a Barcelona.

Son afectíssim Antoni Ma Alcover, Pre.

7.

Particular. Palma, mars 21 [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

A D. Rossent Serra y Pagés

Amich estimat: Com no'ns tornárem veure, no li vaig poder dir per amor de Déu,²⁹ que fessen via a la tirada de la Lletra de Convit perquè ja no'n tench per enviar a molts que m'en demanen, y ja veu qu'axò es un entrebanch gros per l'obra del Diccioniari, ja que hi ja qu'aprofitar l'entusiasme y no dexarlo refredar.

Per tal motiu li demán per amor de Deu que doni pressa a l'impressor, y que tot d'una que benga eczemplars, que m'en envii per jo porer satisfer les demades que'm fan.

Comandassions a tots els amichs, y especialment a les seves aprofitades dexebles de folk-lore catalá.

Son afectíssim Antoni Ma Alcover, pre.

8.

Particular. Abril 6 [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

A D. Rossent Serra y Pagés

Passeig Aduana, 1, 2on.

Amich estimat: he rebudes la seva de 29 del passat y les 800 Lletres de convit. En passar jo per Barcelona a primers de Maig, ja aclarirem contes.

!Que li vage bé aquex discurs presidencial!³⁰ Ja es segur que se lluirà! Les Lletres de convit m'agraden debò.

Diga a les seves dexebles del saber tradicional popular que no tenen motiu per estar disgustades, sino satisfetes. Som estat deu anys catedràtich y ja tench una mica d'esperiencia per apreciar les contestacions en càtedra. Les d'elles me feren molt bona impressió. Agraesch les comandassions que m'envien y els ho redobl.

A son temps rebí la carta pel el Sr. Noguera y le hi vaig remetre tot d'una. Rebut els 8 timbres de 25, y gracies.

²⁸ Abans havia escrit 'sebreu' i després ho ratllà.

²⁹ 'Per amor de Déu que' figura escrit a l'interlineat.

³⁰ *Novel·lística popular. Discurs presidencial.*: Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1902, 8°, 54 pàgs.

Dimegres qui ve, si Deu ho vol, emprenc la peregrinació per el territori de la llengua catalana, comensant per Ivissa.³¹

Comandassions a tots els amichs

Son afectíssim

Antoni Ma. Alcover, pre.

P.S. Avui, dia 8, he rebuda seva targeta dia 5. Estich conforme, y repetesch lo metex. Demá m'embarch. En passar per Barcelona arretglarem allò de les 800 lletres.

9.

Palma 26 agost [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

A D. Rossendo Serra y Pagés

Amich estimat: milions de gracies per l'eczemplar de la seua *Rondallística*.³² Es una preciosidat tipogràfica y sobre tot folklòrica, que honra vosté en gran manera. Encara no he tengut temps de llegirla tota. Per lo qu'he vist, per lo que he ensaborit, puch dir que es cosa bona, bona. Endevant, amich benvolgut!

Supòs que está enterat de que endevant va, però de tot, l'obra del Diccionari. Figurese que de aquells 800 eczemplars de la Lletra de convit, que m'enviàren casi no m'en queden. De manera qu'un dels motius d'escriureli es per veure si ne'n porien enviar docents o trecents eczemplars més, pagant el seu import, com se suposa. Me crega que me farien un favor ben gros. Com vostès feren l'edició per fer anar avant axò del diccionari, y d'axò se tracta amb la meva proposició, per tal motiu es que m'atrevesch a ferla. Repetesch que m'farien un favor molt gran si l'acceptaven.

Com vaig esser a Barcelona a principis de Juny, vaig veure D. Ramon Picó y li vaig demanar que me digués que valien els eczemplars³³ de la Lletra de convit que m'havien enviats, y me digué que ja estava pagat tot, y que no hi pensás pus.

Però com a principis de Juliol el vaig tornar a veure, me digué que quant havia dit allò, havia patida una una equivocació, que havia presa una cosa per altra. Li vaig dir que no'n tengues mal de caps, y que me digués que pujava lo import de dites Lletres, y digué que m'ho enviaría a dir.

Ara, donchs, repetesch que m'ho envien a dir, y els enviaré els doblers, y afegesch que, si poren, m'envii docents o trescents mes eczemplars de dita Lletra y nota de lo que valen. Com a mi acudexen a demanar Lletres, per enviarlos llavò a vostès, es un inconvenient.

Li suplich de bell nou que fassan lo que puguen envers d'axò, y els ho agrairá de tot cor son afectíssim

Antoni Ma Alcover, pre.

10.

Palma, 5 setembre [1] 902. Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

A D. Rossendo Serra y Pagés

Amich estimat: aquesta setmana passada li vaig escriure demanantli si me porien enviar Lletres de convit de les 500 de l'edició que feren vostès. Com encara no he tenguda contestació, y ja me trop que me'n demanen de Lletres y no'n puch enviar perquè les hem acabades, torn a molestarlo a vosté demanantli que fassa favor de contestar si me en poren

³¹ *BDLC*, I, 81 i ss.

³² Crec que es tracta de la *Novel·lística popular*. Discurs presidencial, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, Tipografia l'Avenç, 1902, 8, 54 pàgs.

³³ Havia començat a escriure 'ex...', però després ho ratllà.

enviar o no, per jo fer els meus contes. Li deia que si m'en porien enviar docentes y trecentes que les enviassen.

Si no pot esser tantes, que m'envien les que puguen a fi de donarnos temps per resoldre que feim.

Comandassions a tots els amichs

Son afectíssim

Antoni Ma. Alcover, Pre.

11.

Targeta postal. A. D. Rossendo Serra y Pagés. Paseo de la Aduana, 1,2º. Barcelona
Palma, 22 setembre [1]902

+

Amich estimat: rebuda la seua de dia 15, y rebudes també les 50 Lletres, n'hi don milions de gracies. Com he resolt fer una tercera edició,³⁴ amb aquestes 50 qu'ara tenim, porem passar una temporadeta. No importa que n'envien més. Repetesch que milions de gràcies.

Accept amb molt de gust l'invitació que'm fa per donar una conferencia a n- el Centre Escursionista. Ja ho crec que la donarem en esser a Barcelona!

El quart volum de Rondalles encara no está comensat perque de quefers de la Curia Eglesiastica y del Diccioniari y els viatges³⁵ que he fets, no m'han dexat fer-hi res. Me sembla que importa mes encarrilar y impulsar axò del Diccioniari. Si jo atench a tot y contest puntualment a les consultes que'm fan, que son moltes, els col·laboradors s'animen y treballen. Aquesta es la carta que fa onze escrita avui a col·laboradors del Diccioniari, y no sera la darrera. Sobre la gramatica, li diré que hi estich treballant, però com jo la vull donar documentada, no es cosa que se puga fer amb quatre grapades. A.n-el Bolletí cont publicarhi alguns estudis gramaticals.

Son afectíssim.

Antoni M. Alcover, Pre.

12.

Targeta postal. A. D. Rossendo Serra y Pagés. Centre Escursionista de Catalunya.
Paradís, 10, 2º. Barcelona

Palma, 6 gener [1]903

A D. Rossent Serra y Pagés

+

Amich estimat: dia 18 o 19 d'aquest mes, vindré, si Deu ho vol a Barcelona per estar-m'hi vuyt o nou dies per lo del Diccioniari. Ara porem tenir aquell aplech o conferencia sobre dita empresa a n-el Centre Escursionista per repartir aquelles Lletres de convit que fa tant de temps qu'esperen. Vostés veguen quin dia els ha de caure millor, y m'ho escriguen perque com n'he de donar d'altres de conferencies, me convé tenir el temps distribuït per aprofitarlo mes. Porem triar entre dia 19 y 26, axò es, un dels intermedis.

Aviat donchs, ens veurem, si Deu ho vol, y ja farem una bona conversada.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover.

13.

Targeta postal. A. D. Rossendo Serra y Pagés. Paseo de la Aduana, 1,2º^a. Barcelona

³⁴ BDLC, I, V (entre les pàgines 208-210).

³⁵ Antoni M. ALCOVER: *Impressions de viatge*. Folletí del Diario de Mallorca, Palma de Mallorca, 1902, 181 pàgs.

Palma, 15 gener [1]903
 Sr. D. Rossent Serra y Pagés

+

Amich estimat: rebuda la seua de 22 del passat, la hi agraesch de tot cor. Sent molt que'l motiu de la seua tardansa en escriure siga estat el que indica. Les 246 pesetes de les Lletres de Convit dins poch temps les haurán rebudes. Escriuré a D. Alvar Verdaguer que li entregui les que tengue cobrades de suscripcions del Bolletí, y llavó li remetré lo que hi faltará. En venir jo a Barcelona, que serà per la primavera, si Déu ho vol tindré molt de gust de celebrar la conferencia a n. el Centre Escursionista. Fa temps que enviam el nostre Bolletí a n. el Centre que no rebem. Fassa³⁶ favor de veure si volen canvi o no, per sebre nosaltres que hem de fer. El quart volum de Rondalles y el quint y el sisé, si no son sortits es perque les feynes del Diccionari no m'ho han permès. Dins breu temps confiy de comensar el tom 4 art. que esper tenir publicat el procsim estiu. En quant a gramatica catalana estich ordenat el text per la cátedra de català del seminari de Mallorca que será un compendi que sortirá, si Deu ho vol, dins aquest any de 1903. La gramatica general que tinch pensada es obra que demana quatre o cinc anys de feyna. La gramática de son Forteza³⁷ no esta publicada, sino impresa una part, y ara s'acaba d'imprimir. En haver-hi exemplars disponibles, n'hi enviaré un.

Son afectíssim, Antoni Mª Alcover, pre.

14.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 20 mars [1]903
 Sr. D. Rossent Serra y Pagés

+

Amich estimat: fassa favor de passar per la Residencia dels Jesuites, Lauria, 21, y demanar el P. Simó. Aquest li entregarà 246 pessetes dels 800 eczemplars de la Lletra de Convit. Li diga vostè qui és, qu'ell ja está enterat.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

15.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 8 abril [1]903
 A. D. Rossent Serra y Pagés

Amich estimat: rebuda la seua de ler del corrent, la hi agraesch. Estich segur de que li agradarà la Gramatica d'En Forteza.

Els meus contes son de publicar enguany meteix un compendi de Gramatica com a text de la Catedra de llengua nostra que hi ha a n-el seminari de Mallorca, y tendré molt de gust de dedicarn'hi un eczemplar. També cont fer molta de via a n.el T.IV de les Rondayes. Lo que hi ha que'un no es mes qu'un, y no pot fer tot lo que voldria.

³⁶ Fassa favor: abans havia escrit 'si no 'i després ho ratllà.

³⁷ Palma, Escola Tipogràfica Provincial, 1915. Conté un pròleg de Mossèn Alcover. Vegeu també el seu opuscle, *A la bona memoria d'En Tomàs Forteza, Mestre en Gay Saber, eminent filòlech y benemerit de la llengua catalana, mort die XXI de maig de l'any del Senyor MDCCCXCVIII*. Estampa de Sanjuan, 1898, en 4º, menor. Sobre les relacions de Tomàs Forteza amb el futur filòleg Alcover, vegeu Francesc de B. MOLL: *Un home...*, 56 i ss; Josep MASSOT I MUNTANER, "Feliu Sardà i Salvany a Mallorca (1871-1915)", *L'Església Mallorquina durant la Restauració*, Montserrat, 1992, 21-88.

French nota de lo que'm diu de l'Academia científica mercantil sobre'l diccionari. Fassa avinent a n- els acadèmichs o Junta que'ls estich molt agrait.

Comandassions a tots els amichs

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, pre.

16.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 8 octubræ [1]903

Æ D. Rossent Serra y Pagæs

Æmich æstimat: ræbudæ læ seuæ dæ diæ 30 del pæssat, læ hi agrææsch dæ tot cor.

Las *Questions de llengua y literatura catalana*³⁸ læs he ænviadæs æn-Æn Mistral, æ n-Æn Morel-Fatio, Saroihandy y Cuervo de Paris, æ n-Æn Schädel dæ Wutemberg, y æn-æel Dr. Hewiger dæ Viænæ.³⁹

Æn cuant æ n- als chætælans, hæm fetæ unæ tiradæ rægular pær si, o æssænt suscriptors, volæn l'obræ.

Sápighæ chæ hæm comensadæ l'impræssió dæl tom cuart dæ læs *Rundayes*. Confiy dævers æl maig tænrlo æchæbat; y æbans n'hi tændré un altræ dæ trædicions locals dæ Mallorchæ, chæ tændré molt dæ gust d'ænvialæhi æn æstar llest.

Æl mætæx temps fas viæ a la Græmátichæ chætælænæ che ja dæ særvir dæ test dæ læ cátdædræ dæl Sæminari dæ Mællorchæ, y confiy dæ tænrilæ llestæ d'æchí æ un any, si Deu ho vol.

Æn la præsent cartæ li don unæ mostræ del sistemæ ortográfich chæ he concæbut pær fer possiblæ a n-æls chi no son filólæchs l'æscriuræ æn chætælá. Ædoptant p'æel so fosch dæ læ "a" y de la "e" átonæs æl signæ æ chæ'ls filólæchs ja usæn pær ræpræsentarlo, y posant æn lloch dæ " qu" la *ch* chæ tænim dins læ nostræ trædicíó literária y æn lloch de la *gu*(*guerra, seguir*), la *gh*, cualsævol pot æscriuræ æn chætælá sols mirant'shi unæ michæ. Sænsæ æchest sistemæ æls chi no son filólæchs, may porán distingir cuant han dæ posar *c* o *qu* o cuant han dæ posar *a ð e* átonæs.

¿Chæ li æsseblæ æchestæ ræformæ? Son æfæctíssim

Æntoni Mæ Ælcover, Præ.

17.

Targeta postal. A. D. Rossendo Serra y Pagés. Ateneo Barcelonés. Barcelona

Palma, 19 novembre [1]903

Sr. D. Rossent Serra y Pagés

+

Amich estimat: rebuda la seua de dia 10 del corrent, la hi agræsch de cor.

El volum de *tradicions mallorquines* sortirá ben aviat si la revista *Boletin de la Sociedad Arqueologica Luliana*,⁴⁰ aont surten, feya mes via en publicarles, ja que'aprofitam la composició per ferne tirada a part. Me sembla que entre Febrer y mars vinents, si Déu ho vol, sortirá el volum, y el IV de *Rundayes*, entre maig y juny. Aquell sistema ortográfich de que li parlava, devant les observacions que'ls amichs me fan, el moderaré moltet. Hi ha que evitar l'escull de l'ortografia merament fonètica y el de la merament etimológica: *Hic labor, hic opus*. En venir ja a Barcelona, que será, si Deu ho vol, passat Nadal, ja 'n parlarem d'això, y d'altres coses. Em sebre eçzacte el dia de la meva vinguda ja le hi escriurè per lo del Centre Escursionista. Será dins el gener o dins el febrer. Comendacions a tots els amichs,

38 Francesc de B. MOLL: *Un home...*, 63 i ss.

39 *BDLC*, I, 570 i ss.

40 *BSAL*, VII-XII. En 1909 sortí com a volum V de l'*Aplech de Rondaiés Mallorquines d'En Jordi des Recó*.

Son afectíssim
Antoni Mª Alcover, pre.

18.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 25 feber [1]904

A D. Rossent Serra y Pagès

Amich estimat: ham rabuda la seua postal del dia 20, y li agraim de bon cor lo que'm diu. Lo que indica dels noms d' animals y aucells y pexos está molt bé y ja n'hi ha molts que hi treballen, però hu tornaré recomanar. Axò es més cosa del diccionari que de la sintacsis, com vostè molt bé comprendrà.

Mil gràcies de tots aquells subscriptors novells. Dimars metex(dia 23) ja'ls enviàrem la col.lecció a cada un.

Endevant, amich benvolgut, y l'enhorabona de les conferencies que veig dona a n-el Centre Escursionista sobre història de la nostra llengua. De refranchs mallorquins no n'hi publicada cap col.leció.

Son afectíssim
Antoni Mª Alcover, Pre.

19.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 26 mars [1]904

A D. Rossent Serra y Pagès

Amich estimat: la meua derrera estada a Barcelona⁴¹ va esser massa curta y no'l vaig porer veure. Justament l'amich en Jaume Algarra y Postius⁴² se descuydá d'avisarlo a vostè per una reunió que tenguérem per tractar del Congrès de Sintacsis.⁴³ Vostè fou una de les primeres persones amb-e qui vaig pensar per la Junta Organisadora, y semblá bé a tots els amichs a n-e qui ho vaig consultá. N'Algarra s'encarregá d'avisar aquells amb qui havíem pensat per dita Junta, y li passá per alt dir res a vostè. Que le hi perdón y 'ns ho perdoni a tots. Ara l'avisarán si no l'han avisat ja, y esper que no'ns ha de mancar la seua coperació tot entusiasta.

Que pensi vostè en temes de sintacsis que's porien discutir en dit Congrès, y que'ls-e diga a sos companys de Comissió, perque ara estam amb axò. Jo n'enviaré una llista a n-els P. Nonell, Moss. Grandia, En Pompeu Fabra, y a altres.

Lo que importa es treballar de valent per la nostra benvolguda llengua.

Son afectíssim
Antoni Mª Alcover, pre.

20.

Targeta postal. A n-En Rossent Serra y Pagès. Ateneo Barcelonés. Barcelona

Palma, 24 febrer [1]905

⁴¹ *BDLC*, II, pàg.19

⁴² Representant de la comissió administrativa al Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Vegeu les seves opinions a la memòria preliminar publicada en el volum del *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, 1908, 68.

⁴³ El 25-1-19054 mossèn Alcover donà una conferència a l'Ateneu de Barcelona en la qual va exposar la necessitat de convocar un congrés de sintaxi. Rubió i Lluch va opinar que el congrés s'havia de dir "de la llengua catalana", encara que el tema de fons es dedicués a la problemàtica de la sintaxi. Francesc de B. MOLL: *Un home...*, 75 i ss.; *BDLC*, II, 22. Recordem que Antoni Maria Alcover va presentar al Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana la comunicació "La llengua catalana té sintacsis propia", 350 i ss.

+

Amich estimat: he rebuda la seua de dia 20, y la hi agraesch coralment. Me fa ben content dientme qu'está disposat a treballar en lo del Congrès. Ja hu esperava. En quant a n-els *Temes* els *compromesos* d'alguna manera son el 3r., 4t, el de Prosòdia y el 24e, o siga el darrer. ¿Que si n'hi poreu afegir de nous? Ja hu crec que sí; ja ho indica la *Circular*. En quant a n.el de Fonètica des d'ara pot quedar a conte del Sr. Arteaga⁴⁴ o de vostè. Vostès s'en avenguin. Y a n.el Sr. Arteaga el saludi de part meua ben coralment, y li diga que em conti entre sos amichs y admirador y que'm consideraré molt honorat amb la seva cooperació. Estich molt esperansat amb axò del Congrès; crech qu'ha s'esser un bon revulsiu, un gran esperò per desparar gent y ferlos comprendre que ja passa d'hora de redimir la nostra llengua de l'esclavatge infamant aony l'han posada les ingerencies forasteres y la dexadesa de sos fills.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

21.

Targeta postal. A n-En Rossend Serra y Pagès. Ateneu Barcelonès. Barcelona
Palma, 24 janer [1]906

+

Amich estimat: he rebuda la seua de dia 17. Li agraesch el condol per la mort de mon pare, al cel sia.- Vostè retirat de la vida activa del catalanisme? Axò sí que no hu admet. May ens hems de retirar de la causa de la Pàtria. Axò es lo que voldrien els nostres inimichs que tots ens retirássem. Mil mercès de la propaganda que fa a favor del congrès. Estich ben content de lo que'm diu d'En Ramón Miquel y Planes. Supòs que vostè no admet que'l relatiu *qui*⁴⁵ tinga ni haja tingut may en catalá. El *quin, quina* en lloch del *cuyo* castellá és un barbarisme que solla l'actual literatura catalana. He rebut el llibre d'en Miquel y Planes,⁴⁶ y li escrich. Lo que'm diu de l'amich Arteaga m'umpl de satisfació. Li doni l'enhorabona de part meua. Si té material per tres conferències, veja idó vostè quant els-e dona; parli a n-els del Centre Excursionista y s'entenga amb ells. A n-el Centre hem donades les altres. En haverles donades, llavó veurem lo que la publicació.- Aquelles tradicions mallorquines formen un volum d'unes 200 planes, aont n'hi falten unes quantes, y fins ara no he tengut temps d'enllestirles per l'estampa.

Son afectíssim. Antoni Mª Alcover, Pre.

22.

Targeta postal. A n-En Rossend Serra y Pagès. Ateneu Barcelonès. Barcelona
Palma, 21 febrer [1]906

+

Amich estimat: he rebuda la seua de dia 6, y la li agraesch amb tota la meua ánima! Com hi brilla l'afecte que'm professa! Gràcies a Déu, alló del coet no més va esser el renou y

44 J. ARTEAGA PEREIRA. En 1915 l'Institut d'Estudis Catalans li publicà un recull de *Textes catalans avec leur transcription phonétique*, ordenats y publicats per Pere Barnils. Arteaga va presentar al *Primer Congrès...* la comunicació: "Ullada general a la fonètica catalana. El seu caràcter propi dins la familia novo-llatina:", 445 i ss.

45 *BDLC*, VII, pàg.1. Sabem per l'epistolari editat per Moll, ja esmentat, entre Miquel Costa i Llobera i mossèn Alcover, que el primer volia presentar al *Primer Congrès...* una comunicació sobre l'ús dels relatius *qui* i *que* (carta 57, pàg.149).

46 Pot tractar-se del *Primer llibre d'exlibris d'en Triadó*. Text de R.M. Y PLANAS. Impremta José Borràs. Revista Ibérica de Ex-Libris, Barcelona, 1906. D'altra banda: MIQUEL I PLANAS presentà al *Primer Congrès Internacinal de la Llengua Catalana*, una comunicació: "els relatius 'que' i 'qui'", 322 i ss. Bonaventura RIERA I WEISSE defensà el tema IV del Congrès, "Relatiu possessiu català equivalent al llatí *cuius, quorum, quarum*", 115 i ss.

una mica de trastorn, sense cap conseqüència més que l'intensa manifestació de simpatia que'ls amichs com vostè m'han feta.- Respect lo que'm diu del retraiment, pero li prech que seguesca treballant per la santa causa de la Pàtria y la Llengua. Quant vinga a Barcelona, tindrè molt de gust de donar una conferència de folk-lore balear, si'ls-e convé. Encara no sé quant serà la vinguda. Tot d'una que surta el nou llibre de tradicions, n'hi enviaré un. Si no'l reb, m'hi fassa pensar. Comandacions a l'amich Arteaga. Servis fort y endevant sempre!

Son afectisim
Antoni Mª Alcover, Pre.

23.

Targeta postal. Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Congrès Internacional de la Llengua Catalana. MCMVI. Sr. D. Rossend Serra y Pagès. Ateneu Barcelonès. Barcelona

Palma, 15 setembre [1]906

+

Amich estimat: mil gràcies de la postal de 30 del passat, aont me feya avinent el descuyt qu'haviem comés respecte del tema del nostre bon amich En R.Miquel y Planes. Ja está subsanat y li he escrit a ell, donantli una satisfacció. Sí que m'en ha sabut de greu de tal descuyt!

Son afectíssim
Antoni Mª Alcover, Pre.
Congrès Int. de la Llengua Catalana. Alt de Sant Pere, 2,2^a. Barcelona

24.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagés. Ateneu Barcelonès. Barcelona

Palma, 22 setembre [1]906

+

Amich estimat: he rebuda la seua postal de dia 14 del corrent. Ella'm fa veure qu'encara no havia vista la que jo aquells dies li vatx enviar, contestant a la que vatx rebre a Olot. Supòs que ja li deu esser arribada. Lo d'En Miquel y Planes está arreglat; demunt el Bolletí d'agost-setembre⁴⁷ sortirà la declaració.

Jo, en acabarse'l Congrès, hauré de tornar a Mallorca. Si entre'l acabament del Congrès y el dia d'enbarcarme hi ha lloch per la Conferencia de Folk-lore, la donaré gustós, axò es, podré lletgir unes quantes tradicions mallorquines y fer-hi algunes observacions.

Sembla que si que arriba bé el Congrès. Deu ho fassa!!.

Comandacions a en-els amichs

Son afectisim
Antoni Mª Alcover, Pre.

25.

Targeta postal. Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Congrès Internacional de la Llengua Catalana. MCMVI. Sr. D. Rossend Serra y Pagés. Ateneu Barcelonès. Barcelona

Palma, 26 setembre [1]906

+

Amich estimat: he rebuda la seua postal de 23. P'el Congrès de la Llengua ja hem convidats en Ciuffo y en Palomba.⁴⁸ Bo seria convidar més gent, pero hi hem d'anar alerta a

⁴⁷ BDLC, tom III, agost-setembre 1906, pàg.117.

⁴⁸ BDLC, III, pàg. 147. Joan PALOMBA va presentar al *Primer Congrès* una comunicació sobre "La gramàtica del dialecte modern alguerès", 168 i ss.

no quedar després en descobert. Alguer no es més qu'una vila, y tenim regions com el Rosselló, Vallespir, Conflent, Capzir y Cerdanya francesa, d'ont caldria haver representació. En tndrem de Rosselló, Conflent y Vallespir, segons esper. Tot axò suposa un gast gros, y no es cosa de fer mes que no podem. Axò es el meu sentit. Ara si'ls companys de la Junta organitzadora troben un'altra cosa, endevant.- ¿Que'es llástima que no vinguen portugueses? A mi'm digueren que'n venien. S'en cuydá de convidarlos En Massó y Torrents,⁴⁹ crech. Ho seria una llástima que no'n vingués cap.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

Congrés Int. de la Llengua Catalana. Alt de Sant Pere, 2,2^a. Barcelona

26.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagès. Ateneu Barcelonès. Barcelona

Palma, 23 desembre [1]906

Amich estimat: vatx rebre la seua de 9 del corrent, y la hi agraesch coralment. El volum del Congrès va a comensarse. Tenim la cantitat necessària per fer-lo. Me sembla que será interessant. Es ver que hi haura estudis de primera.- Es una cosa ben estrambòtica axò d'en Brossa.⁵⁰ Es que dins la realitat hi ha devegades les coses més inverosímils. Si'n Brossa's molestá de la conferència de vostè, que pensi lo que'ns molesta la seua. Té moltíssima raó vostè que'ls catalanistes avensats son afrancesats; mos volen treure de Madrid per capficarmos dins Paris. Es ben ver, tot llur radicalisme no passa de la Revolució Francesa, la gran inimiga de les nacionalitats modernes, obra de tants de sigles. Ventura que no hi ha que témer gran cosa d'ells mentres nosaltres ens defensem. Vostè ha de seguir la seua meritíssima creuada folk-lòrica sens por ni desmays. Endevant per Deu y per la Pàtria! Entitats a Mallorca per aquell canvi de fulles de folk-lore no'n vetx cap que oferesca garanties. Sacerdots joves que tractin aquell tema, poria esser si que'm trobássem. Jo hu miraré.

Li desitja unes Festes de Nadal Santes y alegres son afec.

Antoni Mª Alcover, Pre.

27.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagès. Ateneu Barcelonés. Barcelona

Palma, 30 janer [1]907

+

Amich estimat: si Deu ho vol, arribaré a Barcelona dia 4 del proper febrer, y hi seré fins dia 7 hora baxa. Si volen que doni la conferència de folk-lore mallorquí, poden combinar la cosa el dia que'ls-e vinga millor, y avisarm'ho a Ca'n Manso, la meva posada barcelonina.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

28.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagès. Canuda. Ateneu Barcelonés. Barcelona

Palma, 14 juny [1]907

+

Amich estimat: vatx rebre la seua de 28 del passat y me trobá dins el llit a causa d'una mica de reumatich que m'hi ha tengut fins eir. Prou qu'estich enterat de l'Assamblea de

⁴⁹ Jaume Massó i Torrents (Barcelona, 1863- 1943).

⁵⁰ Jaume Brossa? (Sant Andreu de Palomar, 1869- Barcelona, 1919).

València.⁵¹ Ja vatx enviar la meua adhesió a n-el Dr. Barberá, fa setmanes, y vatx recomanar a alguns amich (sic) que s'adherissen. Un que jo hi volia enviar, ha hagut de sortir de Mallorca per una temporada llarga. Veurem si hi anirà qualcú. Bo es de veure que tal Assamblea es d'una gran trancedència y que tots els fills de la Pàtria li hem de fer costat.- Entidat aquí no n'hi ha cap, ara per ara, d'indicada.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre

29.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagés. Ateneu Barcelonés. Barcelona
Desembre 17/[1]907. Palma

+

Amich estimat: acab de rebre y de lletgir la seua del dia 15 del corrent y la hi agraesch.- La senyoreta que'm va recomanar la consider meritíssima y prou que m'agradaria que conseguís lo que desitja. Lo que hi ha que jo no conech aquex Sr. Silió més que de nom. Ara si ell, sense conèxerms personalment, havia de fer gran cas d'una carta meua, m'ho diga y li escriuré immediatament.

Ara cont acabar el tom V de les *Rundayes*.⁵² La falta de temps m'atura de fer moltes de coses.- En la Gramática y diccionari no m'atur my de ferhi feyna; lo que hi ha que tinch el pas molt curt y el camí es molt llarch. Hi sab medicina vostè a n- aquest mal?

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, pre.

30.

Targeta postal. A D. Rossend Serra y Pagés. Ateneu Barcelonès. Barcelona
Palma,9 abril [1]908

+

Amich estimat: he rebuda la seua de dia 6, y la hi agraesch. Respecte de tradicions del Rey En Jaume,⁵³ me vetx a n- el cas de contestarli que justament jo he pres aquest tema p'el Congrés Històrich y l'he anunciat a n-els Iniciadors. Jo me concretaré a les tradicions mallorquines. Si no fos axò, prou que'ls enviaria totes les que tench! El tom de dites tradicions no es sortit encara per falta de temps qu'he patida fins fa poch. Ara hi hé tornat fer via, y esper dexarho llest aquest estiu. Com surt a una revista mensual, no pot fer tota la vida que voldria.- Molt de greu me sap no poderli donar un'altra contestació!

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, pre.

31.

Targeta postal. A D. Rossend Serra i Pagés. Ateneu Barcelonés. Barcelona
Palma, 1 abril [1]909

+

⁵¹ La Primera Assemblée Regionalista Valenciana fou celebrada en 1907, tractant d'aconseguir un pacte solidari valencià. Nombrosos intel·lectuals catalans s'afegiren a aquesta celebració.

⁵² Antoni M. ALCOVER: *Rundayes*, Ciutat de Mallorca, 1909.

⁵³ *BDLC*, IV, pàgs. 1 i 2.

Amich estimat: com vostè figura dins la llista de socis adherits de la *Societat Internacional de Dialectologia Romànica*,⁵⁴ i jo som l'encarregat a Catalunya de cobrar les quotes i remetreles a l'Administrador de la Societat, li agrairia que m'enviàs la seua (10 pess.) de 1909, prestat per jo poderla enviar amb les altres a son destí.

Encara no m'han acabat d'estampar aquell volum de *Tradicions de Mallorca* que veste tant espera. Fa mes de 3 mesos que tenen els de l'impremta tot l'original. Es que, com surt damunt el Bolletí de l'Arqueològica, mensual, ha mester el seu temps.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, pre.

32.

Targeta postal. A D. Rossend Serra i Pagés. Girona, 65, 3er. Barcelona
Palma, 12 de febrer [1]913

+

Amich estimat: en mon poder la seua de 4 del corrent, que li agraeisc. Efectivament fou una greu desgracia la mort de N'Arteaga,⁵⁵ no sols per la seua familia, sinó per la filologia catalana.- S'hauríen de salvar els escrits que deixa aquell home meritíssim. Jo demá e parlaré an els companys de l'Institut, i ja li comunicaré lo que resolguem.

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, pre.

33.

Targeta postal. A D. Rossend Serra i Pagés. Ateneu Barcelonés. Apartat de Correus,97.- Barcelona

Ciutat de Mallorca 31 de maig, [1]925

Amich benvolgut:

+

Rebuda la seua apreciada de dia 7 ab els cartells adjunts pe'l *Llegendari Popular Catalá*, lo primer de tot li agraeisch la atenció d'escriure'm. Si que feya estona que no n'havia rebudes de lletres de Vd. Ab tota evidència ès una bona idea la del *Llegendari Catalá* que vostès se proposen. Lo gros ès que no fassa anys que estiga fet. Em una de tantes proves de la superficialitat de l'actual moviment catalanista. Si me'n han passades de coses a Catalunya i a Mallorca des que alsí la bandera del Diccionari! Desde l'any 1918 els meus pitjors inimichs son els catalanistes. Lo meu *Bolletí*, blanch de les ires y desprecis catalanistes,⁵⁶ té prou que fer de defensar l'*Obra del Diccionari*; no hi lleu consagrar-se a l'*Obra del Legendari* de Vostès, si be veig ab fonda simpatia tal *Llegendari*.- Demunt els diaris i periòdichs de Mallorca poch influencia tinch a causa de la guerra que els catalanistes mallorquins m'han feta i que fan. D'altra banda poca cosa poden replegar a Mallorca que jo no hu tenga replegat i en gran part publicat. La meua colecció de Rondayes Mallorquines té ja 8 toms, i ara sortirà lo tom IX i seguidament lo tom X,XI,XIII, etc. Les meues *Contarelles* (hi ha 2ª edició)⁵⁷ tot te costums mallorquines, poca cosa han deixada sense brodar i consignar. El moviment Catalanista m'ha tractat com si fos un criminal. Ell sufrirá les conseqüències.- Me dispensi, bon amich, la cruesa d'aquest mot de Lletra. Però jo dech la veritat mia an-els amichs com vostè.

Son afectíssim Antoni Mª Alcover, pre.

54 BDLIC, IV, pàg.320

55 BDLIC, VII, pàg.291. Sobre Josep Arteaga vegeu l'article de J. LLISTERRI: "Josep Maria Arteaga Pereira i l'Associació Fonètica Internacional", *Folia Phonetica*, I, 209-224.

X. LAMUELA i J. MURGADES: "Nou cartes de Pompeu Fabra", *Els Marges*, 9, any ?,.76.

56 Francesc de B. MOLL: *Un home...Vegeu el capítol "De com la lluita es fa general en tots els fronts"*, 229 i ss.

57 Antoni M. ALCOVER: *Contarelles*, Ciutat de Mallorca, 1915.

Correspondència amb Narcís Oller

Núm. 2225.

1.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Palma, 5 novembre,[1]903

A D. Narcís Oller

Amich estimat: rebuda la seua del dia 26, la hi agraesch de tot mon cor. Estich contentíssim de que les *Questions de llengua y de literatura catalana* li hagen feta tan bona impressió. El bon cor de vostè y l'efecte amb que m'honra li eczegeren el valor de la meua obra. Jo l'he escrita, no per la voluntat de triunfar d'en Menedez Pidal. Bo estava jo per perdre vuyt mesos per aquex senyor. L'he escrita p'els col·laboradors del Diccionari, p'els entusiastes de la vostra llengua, que m'interessen *infinítament* més que tots els castellanistes plegats.

Deu els il·lumin y els-e don idees millors que les qu'han tengudes fins ara. Amen.

Estich contentíssim de lo que'm diu de la secció de literatura de l'Ateneu Barcelonès.!

Quin reforç més granat que seré per l'obra del Diccionari!

Comandassions a n-els amichs

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

2.

Targeta Postal. A n-En Narcís Oller. Rambla de Catalunya, 14,3^o. Barcelona

Palma, 25 mars,[1]905

Amich estimat: rebuda la seua de dia 16 del corrent, la li agraesch com també el condol que m'envia per la mort de mon pare, al cel sia.

En quant a n-el Congrés de la Llengua Catalana, encara que vostè per la seva escassa modèstia se crega faltat de conexements tècnichs per pendrehi part activa, me crega, n'hi ha de prendre d'una manera o altra. El Congrés necessita més que tot admosfera, costat, entusiasme, propaganda, acceptació.

Si no pot fer altra cosa a causa del seu estat de salut o ocupacions, axò sempre ho porà fer y esper y estich seguríssim de que hu farà.

! Endevant sempre per Deu y per la Pàtria!

Son afectíssim

Antoni Mª Alcover, Pre.

Correspondència amb Johannes Fasteranth⁵⁸

1.

Lletra amb l'escut neogòtic de la *Vicaria Generalis Maioricensis*.

Particular

Palma, den 2ten Mai, [1]907

An den Dr. Johann Fastenrath.

Sehr geehrter Herr!

Ich empfang Ihren Brief von 13ten März, wo Sie Ihre Dankbarkeit für den Titel von *Congressista Honorari* unseres katalanischen Sprachkongress ausdrücken, der Ihnen von

⁵⁸ BDLC,IV, pàgs.39-40. Sobre el Dietari de l'eixida d'Alcover a Alemanya, vegeu el volum V (extraordinari) del BDLC.

Barcelona geschickt worden ist. Die schöne deutsche Uebersetzung einer katalanischen Gedichtsammlung, die Sie gegen 1885 herausgaben, that Sie dieses Titels höchst würdig und durchaus verdienstvoll.

Ausserst freut es mich, dass Sie den nächsten 5ten Mai Ihre das laufende Jahr der heiligen Elisabeth von Ungarnland gewidmete *Jochs Florals* abhalten.

Sie bieten mir ein Gedicht in Lob der bewunderungswürdigen Tugenden der heiligen Elisabeth. Vor vielen Jahren habe ich die Dichtkunst verlassen, weil ich baldigst erkannte, dass Gott mich zur Dichtkunst nicht berief. Infolgedessen kann ich keineswegs senden was Sie mir bieten. Glauben Sie mir, dass ich es von ganzem Herzen bedaure.

In kurzem reise ich aus Mallorca nach Paris und England ab, wo einen Monat bleiben werde, und dann nach Belgien und Deutschland werde ich gehen und einige Tage in Köln aufhalten, um Sie und Ihre Denkmäler zu besuchen.

Das Ziel meiner Reise nach Deutschland, die drei Monate fort dauern wird, ist mich mit der deutschen Sprache abzugeben, um die vielen bedeutenden hervorragenden deutschen philologischen Werke mit Fleiss erlernen zu können und sie für mein lexikographisches Unternehmen zu benutzen. Ich erkenne etwas die deutsche Grammatik; aber nur durch eine grosse Arbeit übersetze ich eine deutsche Schrift. Ich muss Deutsch geläufig lesen und es recht verstehen. Deswegen werde ich drei Monate in Deutschland bleiben.

Ich habe in der Universität Halle einen grossen Freund, den hervorragenden Sprachforscher Dr. B. Schädel, mit dem ich kaum ganze Zeit meiner Reise zubringen werde.

Als ich den Tag meiner Ankunft an Köln befestigt haben werde, werde ich es Ihnen schreiben.

Schon ist es genug. Verzeihen Sie mir die zahlreichen Fehler, die mir in diesem Brief ausgeglitten sind.

Mit hochachtungsvollem Gruss

Ihr ergebenster

Antonius Mª Alcover, priest

general Vikar von Mallorca

[Traducció de la carta de mossèn Antoni Maria Alcover a Johann Fastenrath, de 2-V-1907]

Palma, 2 de maig, 907

Al Dr. Johann Fastenrath.

Distingit senyor:

vaig rebre la seva carta del 13 de maig, en què m'expressava la seva gratitud pel títol de *Congressista Honorari* del nostre Congrés sobre la llengua catalana, i que li ha estat enviat per Barcelona. La bella traducció alemanya d'una col·lecció de poesies catalanes que vostè va publicar vers el 1885 l'ha fet altament digne d'aquest títol i completament mereixedor. M'alegra enormement que el proper 5 de maig faci de mantenidor dels Jocs Florals dedicats a Elisabet d'Hongria.

Em demana un poema en lloança de les admirables virtuts de santa Elisabet. Fa molts anys que vaig abandonar l'art de la poesia perquè aviat em vaig adonar que Déu no m'hi cridava. En conseqüència, no puc enviar-li de cap de les maneres el que em demana. Cregui que ho lamento de tot cor.

Aviat sortiré de Mallorca de viatge cap a París i Anglaterra, on restaré un mes, i després aniré cap a Bèlgica i Alemanya i passaré uns dies a Colònia, per visitar-lo a vostè i als seus monuments.

L'objectiu del meu viatge a Alemanya, que es prolongarà tres mesos, és el d'enfeinar-me amb la llengua alemanya, per poder aprendre amb aplicació les moltes obres filològiques alemanyes significatives i destacades, i utilitzar-les així per a la meva empresa lexicogràfica. Conec una mica la gramàtica alemanya; però només a còpia d'un gran treball tradueixo un escrit alemany. Haig de llegir alemany fluidament i entendre'l correctament. Per això passaré tres mesos a Alemanya.

Tinc a la Universitat de Halle un gran amic, el destacat lingüista Dr. B. Schädel, amb el qual m'estaré gairebé tot el temps del meu viatge.

Quan hauré fixat el dia de la meva arribada a Colònia ja li escriuré.
Ja n'hi ha prou. Disculpi les nombroses faltes que se m'hauran escapat en aquesta
carta.

Respectuosament, el seu devot
Antoni Mª Alcover, capellà
i vicari general de Mallorca
(Transcripció i traducció de Josep Murgades)

RESUM

Transcrivim i anotem un conjunt de 36 cartes que el lingüista i folklorista mallorquí Antoni Maria Alcover adreçà als escriptors Rossend Serra i Pagès, Narcís Oller i al catalanòfil alemany Johannes Fastenrath sobre temes de la seva especialitat. La majoria de cartes tracten aspectes relacionats amb la redacció del *Diccionari català, valencià, balear* (DCVB), els estudis de folklore, els preparatius del *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (1906). Les cartes publicades provenen de l'Arxiu Municipal de Barcelona (Ca l'Ardiaca).

ABSTRACT

We transcribe and register 36 letters written by Antoni Maria Alcover linguist and specialist in folklore born in Mallorca. He addressed these letters about topics on his speciality to the writers Rossend Serra i Pagès, Narcís Oller and the German Johannes Fastenrath, also specialist in Catalan studies. Most on these letters talk about aspects related to the editing of *Diccionari català, valencià, balear* (DCVB), folklore studies and the preparation of First International Convention of Catalan Language (1906). The published letters com from the municipal registry (Arxiu Municipal) in Barcelona, also known as Ca l'Ardiaca.

EL PAPER DELS INTEL·LECTUALS MALLORQUINS EN LA DIFUSIÓ DE LA IDEOLOGIA FRANQUISTA

JOSEP Mª BUADES I JUAN*

La guerra civil i la implantació del règim dictatorial del general Franco varen capgirar el panorama cultural de Mallorca. Josep Massot i Muntaner en el subtítol d'una de les seves obres (MASSOT, 1992) ha resumit les actituds dels intel·lectuals mallorquins davant el franquisme en tres paraules: col·laboració, oposició i exili. A aquest tríptic, jo hi afegiria una quarta actitud: la militància; i és que, com tendrem ocasió de veure en els següents paràgrafs, un important nombre d'intel·lectuals mallorquins optaren per una decidida defensa del bàndol nacional durant la guerra i, després, per una identificació amb el règim de Franco.

Quan el 19 de juliol de 1936 s'inicià l'aixecament militar a Mallorca, els intel·lectuals d'esquerres tengueren poques possibilitats al seu abast. Uns, els més afortunats, fugiren i s'exiliaren; als altres que es veieren impeditos de sortir de l'illa se'ls presentava un futur més incert. Entre els que optaren per l'exili, hem de destacar les figures de Gabriel Alomar, mort a El Caire el 1941; la del seu fill Víctor Alomar (que després pogué tornar a establir-se a Mallorca); i les d'Ignasi Ferretjans, qui fou president de la UGT a Balears i de l'Agrupació Socialista de Palma i que hagué d'exiliar-se a Mèxic; així com Pere Oliver i Domenge, membre d'Esquerra Republicana Balear i batle de Felanitx de 1931 a 1934; Francesc de Sales Aguiló, Antoni Maria Sbert i Bernat Jofre, que eren altres membres destacats d'Esquerra Republicana Balear; el músic Baltasar Samper, que morí a Mèxic el 1966; Maria Mayol i Colom, la qual tengué una vida política activa durant la II República, tot i que va poder tornar de l'exili i morí a Mallorca el 1959. També hageren d'exiliar-se Ernest M. Dethorey, crític avantguardista, així com qui per ventura sigui el més cosmopolita de tots els intel·lectuals mallorquins de l'època: Joan Mascaró, que es llicencià en llengües modernes, orientals, sànscrit i pali i literatura anglesa a la Universitat de Cambridge i desenvolupà una important tasca d'investigació i traducció, sempre, emperò, fora de la nostra illa.¹

Respecte als opositors al règim que romangueren a l'illa, les possibilitats anaven des de l'afusellament -tal fou el cas d'Emili Darder i d'Alexandre Jaume- fins a l'exili interior,² passant per l'empresonament. Massot i Muntaner (1978, p. 130) fa una relació -reconeixent

* Josep Maria Buades i Juan és becari d'investigació (FPI) del departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears. Desenvolupa una tasca de recerca sobre la Història política, ideològica i de les mentalitats a Mallorca durant el segle XX.

¹ Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 118-127.

² Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 145-153.

que no es tracta d'un *numerus clausus*- d'intel·lectuals mallorquins empresonats arran de la guerra per la seva militància política: Andreu Crespí, Joan Alomar i Cifre, Miquel Àngel Colomar, Miquel Massutí, Llorenç M. Duran, Joan Sanxo, Pere Capellà i Joan Capó. En alguns casos, com el de Bernat Gaita i Isern, redactor del diari *La Almudaina*, a més de director del setmanari *República* i cap de redacció del diari *Antorxa*, l'exili a Veneçuela havia estat precedit d'uns quants anys de presidi.³

El resultat de tota aquesta depuració política serà la implantació d'una única cultura, la pròpia del pensament oficialista, legitimador del nou règim i la consegüent condemna a la clandestinitat de qualsevol labor cultural que s'apartàs de l'oficial. A aquesta nova cultura s'hi adheriren diferents intel·lectuals mallorquins, uns per convicció i d'altres per oportunitat política. El cas paradigmàtic dels adherits al nou règim per voluntat pròpia i per comunió amb els dogmes polítics que el franquisme plantejava fou el dels germans Miquel i Llorenç Villalonga, els quals ja durant els anys de la II República es manifestaren clarament partidaris del centralisme, de l'espanyolisme i absolutament oposats al pancatalanisme dels escriptors mallorquins que integraven el grup «La Nostra Terra». Ferrà-Ponç els cita, juntament amb Jeroni Massanet,⁴ com els tres precursors del feixisme a Mallorca. La publicació el 1931 de *Mort de Dama* de Llorenç Villalonga, una novel·la que era una resposta des de l'òptica del nacionalisme espanyol als intents dels intel·lectuals de *La Nostra Terra*, els quals intentaven refermar el vincles polítics i culturals amb les altres terres de parla catalana.⁵ Però les acusacions més dures que llançaren els germans Villalonga als escriptors catalanistes tengueren lloc durant la guerra civil. Els bombardejos sobre Mallorca per part d'avions de la Generalitat catalana varen incentivar les crítiques contra els autors que el juny de 1936 signaren la *Resposta* al manifest dels intel·lectuals catalans, cosa que obligà a molts d'ells o bé a retractar-se o bé a matisar molt les seves anteriors afirmacions.⁶ Ben aviat catalanista es convertí en sinònim de traïdor i aquesta situació es perllongarà encara molts d'anys després d'acabada la guerra. Precisament un dels trets més característics dels franquistes mallorquins -i no tan sols dels mallorquins- va ser el seu anticatalanisme, un anticatalanisme que es fonamentava tant en raons polítiques (una visió distinta sobre l'articulació territorial de l'Estat espanyol) com en un odi de caràcter més bé irracional,

³ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, 352.

⁴ El fet que Jeroni Massanet (1872-1934) morís abans de l'esclafit de la guerra civil fa que no el tractem en aquest article. Tanmateix, vull fer constar les divergències que he trobat entre el tractament que d'ell fa Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", 124-126, qui el titlla d'intentar ser el portaveu d'un cert sector del clergat i d'alguns grups agraris que desconfiaven del règim democràtic, mitificaven l'ordre i la disciplina i instigaven l'Exèrcit perquè establís una dictadura que salvàs la Pàtria, i el retrat que del mateix Massanet fa Francesc de B. Moll a les seves memòries (Francesc de B. MOLL: *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*, Mallorca, 1970, 221), on diu coses com aquestes: "Don Jeroni Massanet era un demòcrata d'absoluta bona fe: es declarava republicà, però no volia que s'implantàs la república mentre no hi hagués en el país una verdadera majoria que volgués el canvi de règim. Així ho manifestava en el seu llibre *La reforma constitucional: lo que se intenta y lo que debe hacerse*, publicat aquell any 1929 quan Primo de Rivera intentava conservar el poder per un simulacre de Constitució que donàs a la Dictadura aparença de democràcia".

⁵ En la seva *Autobiografia*, Miquel Villalonga reconegué que *Mort de dama* era un pamflet espanyolista, malgrat ésser escrita en llengua vernacle (Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 43 n. 9). També Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)*, 308) ha definit aquesta novel·la com una caricatura del grup intel·lectual que la revista [*La Nostra Terra*] representava i Jaume VIDAL I ALCOVER: *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)*, 55, l'ha qualificada d'ironia contra la recatalanització, que aleshores anava fent possible una moderada tolerància de l'Administració estatal, i contra l'abandonament del forçat, per inèrcia o per imposició, castellanisme habitual.

⁶ Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 92-107.

encara que agreujat per culpa de l'enfrontament bèl·lic. El fet que de Catalunya vengueren els avions que bombardejaven Mallorca i que de Catalunya també vengué el capità Bayo foren dos elements que permeteren argumentar als franquistes la seva catalanofòbia.

Fins i tot una vegada finalitzada la guerra, Miquel Villalonga continuà criticant els intel·lectuals de *La Nostra Terra*. En la seva *Autobiografia* publicà aquestes paraules:

*Como los extremos se tocan, en 'La Nostra Terra' se declaraban a la vez regionalistas y cosmopolitas. Eran pulcros y no razonaban mal el asunto. Vivíamos en la época del Ensayo. Surgió la adecuada y deseada teoría, toda flamante, por lo menos en el ropaje. La Patria era un concepto anticuado, infecundo. La Ciudad venía a reemplazarlo. En 'La Nostra Terra' se sentían ciudadanos del mundo. Su intención era excelente; sus conclusiones risueñas y optimistas. Pero la Patria seguía subsistiendo y la Paz languideciendo, y despuntaba la Guerra, en la que no creían aquellos vernáculos ciudadanos del mundo*⁷

Villalonga continuava donant el seu parer sobre el separatisme a Mallorca, dient que es tractava d'un mal que afectava només a les elits culturals que s'havien vist contaminades per l'ambient enrarit que hom respirava a Barcelona. Aquestes són les seves paraules: *La isla es pacífica y en mis compañeros militares hube de observar que el soldado mallorquín era tan bueno como el mejor que exista, pero a condición de separarle de sus paisanos, que le conservan el ambiente natal. De la misma manera, para hacer buenos separatistas, era necesario llevarlos a Barcelona, y por tal sistema de quien se los separaba no era, en realidad, de España, sino de Mallorca. Nada más ajeno a nuestro pueblo que las estridencias de las diversas Generalidades que ha producido Cataluña. El intercambio político no llegó a establecerse en ningún momento, aunque sí, y a título precario, el intelectual.*⁸ Per a Miquel Villalonga no hi havia cap motiu, ni lingüístic, ni cultural, ni històric: *El que en el siglo XIII Mallorca hubiera constituido un reino independiente, con dinastía propia, no era razón suficiente para resucitar a Jaime I y al rey Martín.*⁹ que justificà una disgregació, per mínima que fos, de la Pàtria espanyola, fruit de molts de segles d'esforços comuns: *Los Reyes Católicos habían trabajado en una empresa grande y constructiva. Austrias y Borbones continuaron, durante la Edad Moderna, la política de unificación nacional. Y en los instantes en que el telégrafo, la radio y el avión empuñen las distancias, hasta el punto de poder cruzar la península en el tiempo que Felipe II empleara en ir de Madrid al Escorial, nuestra pintoresca República abogaba por resucitar las nacionalidades, que sin duda fueron lógicas en la Edad Media, pero que, en la nuestra, resultaban anacrónicas.*¹⁰

No obstant, les diferències ideològiques entre els dos germans Villalonga eren notables. Damià Ferrà-Ponç¹¹ ha posat de manifest que Llorenç era per damunt de tot un liberal que constatava -ben a contracor- la crisi de l'individualisme burgès i de la seva expressió política: el parlamentarisme. Disposat a salvar el patrimoni cultural de la classe burgesa amb la qual s'identificava, es va mostrar tolerant -sense identificar-s'hi, però- amb un feixisme que semblava acomplir aquesta missió salvadora. Miquel, en canvi, era un

⁷ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 205.

⁸ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 207-208.

⁹ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 206.

¹⁰ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 218.

¹¹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", 131.

intel·lectual que desitjava superar l'escepticisme de joventut lliurant-se incondicionalment a uns ideals irracionalistes que va trobar en un grapat d'ideòlegs feixistitzants. Miquel Villalonga no va militar mai dins la Falange, però va esdevenir la màxima personalitat intel·lectual del feixisme a Mallorca. Malgrat tot, és difícil veure en la persona de Miquel Villalonga -com en cap altre intel·lectual mallorquí compromès amb el règim de Franco- un exemple de feixista pur. El seu pensament estava més influït per les conviccions d'un Charles Maurras i altres elements de l'extrema dreta francesa que integraven el partit Action Française¹² que no pel pensament totalitari d'un Mussolini o d'un José Antonio. D'ací que mantengués bones relacions amb Georges Bernanos, amb qui li devien unir similituds ideològiques molt profundes, almenys fins que aquest últim va publicar *Els grans cementiris sota la lluna*, obra en què denuncià cruament la repressió que el bàndol nacional estava practicant a Mallorca durant la guerra.¹³ Dins d'aquesta línia s'expressa Damià Ferrà-Ponç quan diu que *els feixistes hi foren una magra minoria abans de la guerra civil. Ho continuaren essent després, també. Més encara: el feixisme pur, oposat al decret unificador franquista, és gairebé desconegut a Mallorca. La dreta que senyorejava l'illa abans de 1936 és la que dona, a la postguerra, un suport ampli al nou règim. I els intel·lectuals conservadors s'avenen a pactar amb el poder.*¹⁴

Llorenç Villalonga, com a falangista, era poc ortodox. Tot i participar activament en la campanya propagandística dels nacionals, tant a través dels seus escrits a la premsa, com pels parlaments que féu a Ràdio Mallorca, la realitat és que les emissions de Llorenç Villalonga aixecaren crítiques i es va veure compel·lit a interrompre-les.¹⁵ El motiu era que Llorenç Villalonga, com a bon psiquiatra que era, tractava de trobar en la psicologia col·lectiva les arrels del feixisme, explicant així la necessitat que sentia bona part de la humanitat de seguir la figura d'un líder que proporcionàs seguretat i benestar al col·lectiu.

Altres intel·lectuals importants que es decantaren pel bàndol de Franco per convicció d'idees foren Gabriel Fuster i Mayans (Gafim), Joan Bonet i Gelabert, Joaquim Verdaguer i Travesí, Gaspar Sabater i Serra, Sebastià Cladera i Rotger, Ferrari Billoch, Gabriel Cortès, Josep M. Tous i Maroto, Lluís Segura Miró, Josep Reinés Reus, Bartomeu Quetglas i Ladislau López Bassa. De tots aquests els que tengueren una vida política més activa foren els dos darrers. Ladislau López Bassa, de professió militar, va ser un dels fundadors, l'any 1934, de Falange Española y de las JONS a Mallorca i des del setmanari *Actividad* va desenvolupar una intensa campanya de propaganda nacional-sindicalista. El març de 1937, amb la graduació de capità, es traslladà a Salamanca. Allà va participar activament en el procés d'unificació entre Falange Española i els carlins (abril de 1937) i ocupà el càrrec de secretari del Secretariat Polític de FET de las JONS.¹⁶ L'activitat desenvolupada a Mallorca pel sociòleg Bartomeu Quetglas, sobretot pel que respecta a la fundació per part seva de la Caja Compensadora de Palma de Mallorca,¹⁷ va influir decisivament en la redacció del *Fuero del Trabajo*, normativa clau per entendre la política laboral del règim de Franco. En

12 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 18.

13 Georges BERNANOS: *Els grans cementiris sota la lluna* (Introducció, notes i apèndix de Josep MASSOT i MUNTANER i Pietro COPIZ, 5-23.

14 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", 165.

15 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 24.

16 *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, s. v.

17 Joan BESTARD I COMAS: *Mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. La seva obra social*,

un estudi històric publicat al 1939 i titulat *Los gremios de Mallorca*,¹⁸ Quetglas aprofità per traslladar al passat la doctrina corporativista del sindicalisme vertical.

Gabriel Fuster Mayans (Gafim) va ser afecte al règim franquista, malgrat haver estat un dels signants de la *Resposta dels mallorquins al missatge dels catalans*. Era redactor del *Baleares* i també es dedicà a la creació literària, tant en català com en castellà.¹⁹ Sobre Gafim podem llegir aquestes paraules a l'autobiografia de Miquel Villalonga: *Por aquellos días conocí a Gafim, pseudónimo de Gabriel Fuster Mayans, que acababa de regresar de la Residencia de Estudiantes de Barcelona, dirigida entonces por uno de nuestros más finos poetas, don Miguel Ferrá. Gafim era muy joven y cultivaba el intrascendentalismo. Educado entre separatistas, no había tomado, ni tomó jamás, partido. (...) Diré, por de pronto, que al principio no me interesó lo más mínimo. Yo era un viejo monárquico y aquella republiquita con himno de Riego me tenía muy agriado. No me hallaba entonces de humor para celebrar la 'nonchalance' de ningún jovenzuelo.*²⁰ Damià Ferrà-Ponç recull una anècdota molt significativa sobre la incorporació de Gafim a Falange: *Un amic li demanà explicacions per haver entrat a Falange, i Gafim li contestà: "¿No veus que si guanyen els socialistes em prendran So N'Ametler?"*²¹ I pel que respecta a l'ús literari de la llengua catalana hem de dir que, encara que Gafim no va caure mai dins la castellanització, reservava l'ús del català per a un gènere d'humor dialectal o lingüísticament barrejat, practicant així una clara diglòssia.²²

Un altre redactor del *Baleares* que combinà la seva militància política en favor del règim de Franco amb la pràctica de la creació literària en català fou Joan Bonet i Gelabert. Diu Damià Ferrà-Ponç que Joan Bonet, donada la seva formació periodística a Madrid, era en acabar la guerra un escriptor absolutament castellanitzat, però desproveït d'actituds negatives contra les lletres catalanes. D'aquesta manera, cap al 1946, quan una altra vegada la cultura catalana va esdevenir protagonista a Mallorca, la castellanització se li va fer incòmoda.²³

Joaquim Verdaguer havia col·laborat a *La Nostra Terra*, fent traduccions catalanes de Kipling, i aportant anys més tard a les lletres catalanes les narracions humorístiques de *Dues Històries Ferestes* (la primera edició de les quals es va fer a la col·lecció 'Les Illes d'Or'), però durant la guerra s'afegí al bàndol nacional i a la propaganda anticatalana.²⁴ Com

¹⁸ Al volum de l'*Anuario de Historia del Derecho Español* corresponent als anys 1942-1943, 661-662 s'hi pot trobar una ressenya crítica signada per Juan BENEYTO d'aquest llibre de Quetglas: *El sr. Quetglas, orientador animoso de obras sociales y alma de la Caja Compensadora de Mallorca, estudia desde hacía varios lustros la organización de los gremios mallorquines. Ahora, por el deseo de enlazar las doctrinas del Fuero del Trabajo con el sistema tradicional de nuestra artesanía, y -según cuenta- atento al consejo de apreciadísimos amigos, ha lanzado en un volumen el resultado de las investigaciones hechas en los archivos de su tierra, precediéndola de una construcción general sobre el gremio y agregando un apéndice, en el que se entremezclan las vicisitudes producidas por el liberalismo y ciertos notables documentos históricos, con unas páginas de teorías en las cuales los gremios aparecen como 'espejo, norte y guía del nacionalsindicalismo'*.

¹⁹ *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, s. v.

²⁰ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 208-209.

²¹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 100-101.

²² Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 103.

²³ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 110.

²⁴ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 99.

reconegué Joan Bonet en el pròleg de una reedició d'aquests dos relats,²⁵ Joaquim Verdager era un escriptor d'expressió castellana que amb *Dues Històries Ferestes* va reprendre, amb molta gràcia, el diàleg amb la llengua pròpia. Gaspar Sabater i Serra, per la seva part, va col·laborar amb la revista *Aquí estamos*, on practicà l'assaig sobre temes políticoculturals, amb les seves *Criteriologia nacionalindustrialista* i *Criteriologia profana*. A l'any 1944 publicà *En torno a la afirmación española (El espíritu de la nueva generación)*, on refonia el pensament dels principals ideòlegs del règim (Giménez Caballero, Ramiro de Maeztu, Salaverría, Antonio Tovar...). Sabater havia predicat les virtuts de la castellanització i havia menyspreat la cultura autòctona. El seu pensament, massa anquilosat i rígid no es va saber adaptar a les noves conjuntures i cap al 1943, quan arran de la desfeta de l'Eix es varen anar esvainent els somnis totalitaris, anirà perdent totes les tribunes des d'on havia pogut difondre el seu missatge.²⁶ Sebastià Cladera i Rotger escriví peces teatrals marcadament patriòtiques, com ara *Morir por la Patria* o *Un capitán español*.²⁷ Dins d'aquest teatre «nacional», i participant activament en el *Teatro Azul*, organisme d'arts escèniques enquadrat a la Delegació de Premsa i Propaganda de FET-JONS, hi trobam també Ferrari Billoch, que al 1938 va estrenar *El hombre que recuperó su alma*, i Gabriel Cortès, que al mateix any estrenà *Cuento Azul*, obres totes elles d'un marcat caràcter propagandístic i apològic.²⁸ Josep M. Tous i Maroto, per la seva part, farà una poesia clarament tradicionalista; els seus temes seran el patriotisme, el costumisme i la religió.²⁹ Tous i Maroto estava plenament identificat amb els sectors més immobilitistes del Moviment Nacional, es castellanitzà plenament i publicà al 1940 uns poemes clarament apològics del nou règim, titulats *Al despertar de España*. Per a ell, el catalanisme no podia anar més enllà d'un sucursalisme folklòric.³⁰ Lluís Segura Miró i Josep Reinés Reus també portaren a terme una poesia apològica del bàndol nacional.³¹

El diari *Baleares*, que era l'òrgan de FET-JONS i alhora el diari de major difusió a l'illa de Mallorca, s'encarregà durant els anys de govern del Caudillo de refermar en la consciència col·lectiva dels mallorquins una visió negativa envers als nacionalistes catalans. Així, en un article d'opinió publicat el 13 d'octubre de 1940, titulat *Poblet, monasterio español* i signat per Jorge Claramunt, hom podia llegir coses com aquestes: *Quienes hemos tenido que tratar de cerca al separatismo catalán, sabemos cuanto ha tenido de ilógico y absurdo. Cualquiera que no haya vivido en Cataluña los años republicanos no comprenderá las absurdas concomitancias de los nacionalistas (?) [sic] de derecha, con las más sectarias organizaciones del separatismo izquierdista. Es verdad que muchos hábiles mangoneadores de la cosa pública catalana, situados socialmente en ese sector ambiguo que como derecha era considerado, hacían de vez en cuando acto de presencia española para mejor respaldar sus actividades secesionistas. En el fondo a unos y a otros les unía íntimamente el odio a la causa nacional y el afán mezquino de animar pequeñeces políticas. El caso de los*

²⁵ Joaquim VERDAGUER: *Dues històries ferestes*, 11.

²⁶ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 94-99.

²⁷ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 115.

²⁸ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 92.

²⁹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 128.

³⁰ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 99-100.

³¹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", xx.

separatistas vascos no es único ni original. Si acaso, les hemos de conceder una condición ingenua que les hacía manifestar claramente sus propósitos, mientras en Barcelona se acudía al doble juego, a la frase ambigua y a la intriga oculta. No es difícil advertir en aquestes paraules una clara al·lusió als polítics catalans que durant el regnat d'Alfons XIII i la II República combinaren les demandes d'autogovern per al seu país, amb la participació activa en la vida política espanyola.

També en un editorial commemoratiu del vintè aniversari del frustrat desembarcament del capità Bayo a Mallorca, titulat *Aquel 4 de septiembre de 1936* i publicat el 3 de setembre de 1956, es podien llegir aquestes al·lusions al bàndol republicà en general i al nacionalisme català en particular: *No era ciertamente un ejército regular el que arribó a tus costas, para abatirte en noble lid. Eran gentes mercenarias de la requisita de barrios chinos y de prostíbulos, reclutados por un Capitán aventurero, que venían a gozarte sensualmente al reclamar de tu belleza helénica y al conjuero de tus riquezas seculares. Eran los de la razzia de Ibiza, su pequeña Bagdad llena de oro, que habían puesto tierra púnica en sus pezuñas; y eran los sicarios traidores de la Generalitat, que te acababan de ofrecer en bandeja la secesión para uncirte al carro de su nacionalismo pirenaico. I continuava dient: Era el aquelarre de la anti España que se había dado cita en nuestra isla; y tú, Mallorca, en una arcada que se hizo angustia de todos tus pobladores, sentiste en tus entrañas el vómito del mayor y más heroico de los desprecios.*

No obstant això, la ideologia oficialista que es destil·lava de les pàgines del *Baleares* rarament guardava relació amb l'activitat creativa que portaven a terme aleshores els intel·lectuals mallorquins. És cert que els principis que preconitzava el franquisme, com ara l'ordre, la jerarquia, el respecte a l'autoritat establerta, la unitat d'Espanya, la catolicitat del poble espanyol, el conservadurisme i el respecte a les tradicions i, fins i tot, el model de justícia social que es defensava des de les files falangistes, eren àmpliament acceptats per la societat illenca, sense que aquí es poguïn fer diferències en funció de classes socials. A més, el fet que Mallorca havia estat situada en el bàndol de Franco des del començament de l'aixecament militar i que molts de mallorquins sentien el franquisme com a quelcom propi, que havien hagut de defensar front a intents exteriors d'ocupació, explica que fins a dates recents no es pogués articular un moviment antifranquista a l'illa.

Dos casos d'intel·lectuals mallorquins que s'incorporaren al carro triomfal del franquisme, no tant per acceptar plenament tots els seus postulats, sinó més bé perquè l'adhesió al franquisme era l'única alternativa viable que se'ls presentava, foren els de Joan Estelrich i el de Llorenç Riber. Ambdós provenien de files catalanistes: el primer havia estat secretari de Cambó, diputat a Corts durant la II República per la Lliga Regionalista i president de la Fundació Bernat Metge, mentre que el segon va ser el guanyador dels Jocs Florals de Barcelona dels anys 1908 i 1910, Mestre en Gai Saber i portà a terme una intensa activitat en la ja citada Fundació Bernat Metge.³² La trajectòria vital d'Estelrich ha estat molt ben resumida en aquestes paraules d'Andreu Manresa:

Joan Estelrich fou periodista i editor precoç: a l'illa de Menorca primer, després al costat de Mossèn Alcover a Mallorca, suportant amb Joan Pons i Marquès "La Veu de Mallorca", més tard a Barcelona amb Cambó la Fundació Bernat Metge -que dirigiria

³² Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 30-52.

fins a la seva mort-, entre i entre recala menys d'un any, el 1921, a Palma de Mallorca per crear per a Joan March el periòdic "El Día"; de bell nou a la Ciutat Comtal fa feina a diferents editorials, milita amb la Lliga, és diputat tres vegades durant la República, per Girona, a les Corts de Madrid. Des del 36, a l'exterior, ofereix suport internacional a la rebel·lió de Franco, amb els diners i la reflexió política del seu líder i amic Francesc Cambó. Després, del silenci alluny i l'exili exterior, reprèn el pensament i la crítica a "Destino" i "Diario de Barcelona", a més de moltes altres publicacions internacionals. Va a Tànger, des del 49 al 52, per dirigir, encomanat per l'Estat espanyol, el diari "España"; a Àfrica, com abans a Formentor, a Mallorca, a Barcelona, a París, per tot el continent empeny iniciatives culturals d'alçada i transcendència. Al final del llarg camí se'n torna a Europa per representar, davant les institucions lliures, l'Espanya autoritària». La institució a la qual fa referència Andreu Manresa és la UNESCO, en la que Joan Estelrich hi participà com a representat de l'Espanya de Franco.³³

En el cas d'Estelrich, com en la majoria dels membres de la Lliga Regionalista, quan va esclatar la guerra civil se li va presentar un conflicte entre els diversos principis que integraven la seva ideologia i hagué de decidir quins eren prioritaris. Per al pensament conservador i catalanista de Cambó i dels seus seguidors va prevaler l'ordre i la disciplina que s'impartia des de les files franquistes per damunt dels desitjos autonomistes. És evident que el pensament cambonià estava molt més pròxim al franquisme (exceptuant, això sí, la qüestió espanyolista) que no a les propostes comunistes o anarquistes. Per damunt de la voluntat d'arribar a una Catalunya més o menys sobirana estava l'interès en mantenir la propietat privada i l'*statu quo* econòmic. I és per això que Joan Estelrich, des del seu exili a França, aprofità per fer propaganda del bàndol franquista a nivell internacional. La seva obra *La persecució religiosa a Espanya* es va publicar en cinc llengües, de les quals jo he tengut al meu abast la italiana. Aquesta obra comença justificant l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936, dient³⁴ que va ser una resposta de legítima defensa front a l'onada revolucionària dels sectors esquerrans, una onada que ja va tenir les seves primeres temptatives a l'any 1931, tot just establerta la República, però que s'agreujaren a partir del 16 de febrer de 1936, després de la victòria del Front Popular a les eleccions generals. L'alt nivell de desordre que patia el país es palesà, segons Estelrich, en l'assassinat de Calvo Sotelo (13 de juliol), que segons l'autor mallorquí comptà amb el suport del govern. L'assassinat d'un dels principals líders de l'oposició va ser la provocació màxima que determinà la ràpida reacció de protesta per part dels militars, gràcies als quals es podria restituir al país l'ordre i la pau. A la pàgina 182 d'aquest llibre, Estelrich ens dona una justificació del perquè de la seva militància filofranquista: *La revolució anarquista i marxista d'Espanya és l'explosió de tots els sentiments negatius: antireligiosa, anticultural, antihistòrica, antiliberal, antiartística, antiespanyola i, també a Catalunya, supremament anticatalana*. I afegeix, per remarcar encara més que la presa de partit pel bàndol de Franco és deguda, per damunt de tot, a la necessitat de preservar la cultura: *Aquest pla [d'anihilació del clergat] ha estat volgut i executat, entre d'altres, pel cap anarquista Garcia Oliver, actual ministre de justícia de la República, que va declarar en el seu discurs veritablement memorable pronunciat a València, la guerra no només als capellans, sinó també als jutges, als magistrats i als professors i intel·lectuals, considerant-los com uns "milionaris de la cultura"*.

³³ Joan ESTELRICH: *Obres essencials (De Mallorca a Europa)*, a cura d'Andreu MANRESA, 6.

³⁴ Joan ESTELRICH: *La persecuzione religiosa in Spagna*, 25-28.

Estelrich fou conscient de què, tal i com anaven els esdeveniments, el comandament del bàndol republicà girava els ulls cap a la revolució de tall bolxevic o anarquista i se separava radicalment del règim de protecció de les llibertats públiques, que ell, com a bon liberal que era, tant desitjava. Per això, va haver d'elegir entre dos mals el menor i es decantà pel franquisme. Malgrat tot, Joan Estelrich no renegà mai obertament del seu passat de militància catalanista i bona prova d'això va ser l'article que publicà a la revista falangista *Destino*, commemorant la recent mort de qui durant molts d'anys va ser el seu mentor: Cambó. Si fa uns moments hem pogut llegir les dures paraules que Jorge Claramunt va escriure contra els nacionalistes catalans i que el diari *Baleares* va reproduir el 13 d'octubre de 1940, seguidament reproduesc uns fragments d'aquest panegíric que, amb el títol de *Cambó*, va publicar Estelrich a *Destino*:

En la pugna de los ideales, de los partidos y de los intereses, surge Cambó, a principios de siglo. Se destaca inmediatamente. Forjador de conciencia colectiva, organizador de anchos movimientos, temible parlamentario, su nombre va unido a las vicisitudes de la historia de España hasta julio de 1936. (...) Ídolo de muchedumbres; figura inquietante y tentadora, rodeada de adulaciones; querido con fidelidades inquebrantables y combatido con la pasión sin escrúpulos de las facciones meridionales y con el arte blasfematorio de las urbes tumultuosas. Podrán argüir y tergiversar a su gusto los resentidos, los escépticos y los glosadores. La viril energía de Cambó, su originalidad de tipo moderno, su personalidad superior al servicio de ideales hondamente e invariablemente sentidos, constituye un hecho humano de valor en sí, sea cual fuere tanto el alcance de sus éxitos como el grado de fatalidad de los obstáculos que se opusieron a sus altos fines»³⁵

Estelrich conclou afirmant que Cambó va ser una ocasió desaprofitada; va néixer en el moment i en el lloc oportú, però malauradament no va ser ben aprofitat.

En el cas de Llorenç Riber la seva adscripció als sectors de l'extrema dreta espanyola va ser anterior a l'inici de la guerra civil. A pesar dels seus inicis catalanistes, el 1935 entrà a col·laborar a les pàgines d'*Acción Española* i allà es relacionà amb Ramiro de Maeztu. Després, durant la guerra, s'adscriurà completament al franquisme. Però, el Riber de la posguerra no va trencar totalment amb els seus orígens catalanistes i segons Damià Ferrà-Ponç no es va arribar a integrar mai del tot dins del món castellà. Els personatges de la història i de la literatura catalanes són una constant en les seves col·laboracions periodístiques d'aquells anys i el trobam participant en les tertúlies literàries de Can Massot, a més de ser un dels principals impulsors de la represa de l'activitat cultural autòctona de la Mallorca dels anys quaranta.³⁶ Com ens indica Josep Massot i Muntaner, Llorenç Riber va influir molt considerablement en els primers anys de la posguerra perquè Moll pogués obtenir l'autorització per publicar *obres clàssiques de literatura regional que res no tenien a veure amb tendències polítiques*.³⁷

³⁵ Joan ESTELRICH: *Cambó*, nº 520 de *Destino*, 5 de juliol de 1947, 207-208.

³⁶ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 30-52.

³⁷ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, 276.

Un altre cas digne de ser comentat és el de Miquel Gayà. Com reconegué a les seves memòries,³⁸ a l'any 1936 encara no tenia ben clar quines diferències hi havia entre ser catòlic, ser de dreta i ser feixista; més bé -com diu ell-, no entenia altra forma de dreta que no fos aquella de l'Evangeli. El que tenia més present del Front Popular era el seu anticlericalisme, que es demostrava en alguns cartells propagandístics que comparaven els capellans amb els mercaders del temple. *A mi m'esveraven aquelles frases i, a dir ver, em feien mal a l'estómac*, recorda Miquel Gayà, que prossegueix dient que la notícia de la victòria electoral de les esquerres li degué baixar les defenses fins a tal punt que va patir un grip que va arrossegar durant setmanes i que, finalment, l'obligà a ingressar a l'hospital militar. L'aixecament militar va aplegar en Miquel Gayà fent el servei militar, cosa que li va permetre ser un testimoni directe dels principals esdeveniments bèl·lics de l'illa. Amb aquestes paraules relata els seus records del desembarcament de Bayo a Portocristo: *Les monges del convent de la Caritat s'atansaren a nosaltres i ens oferien escapularis del Carme, exhortant-nos a tenir confiança en la nostra Mare del Cel.*³⁹ *Amb el nostre emblema cosit a l'uniforme, de cop i volta ens havíem convertit en 'croats' d'una fe religiosa. Ens calia defensar els costums ancestrals de l'aviar, les formes d'una moral rígid i antiga, i els temples que bastiren els nostres avantpassats. Vist a distància de mig segle, no em deixa de causar un efecte prou estrany: assumir la defensa de Déu amb l'emblema sant damunt el pit i amb el fusell a les mans. Aquesta estampa, però, caldria viure-la en calent -i en directe!- per assolir-ne la total comprensió. Enfront -creïem nosaltres-, teníem el bàndol dels «sense Déu» que ens invadien la terra, i venien a fer befa dels nostres sentiments, a trepitjar les nostres imatges sagrades, a incendiar els nostres temples, i a martiritzar els nostres creients. En teníem una prova irrefutable amb tot el que s'havia esdevingut a la zona de la República, i ara, a Mallorca mateix, en les esglésies de Portocristo i Son Carrió.*⁴⁰

Tanmateix, els franquistes mallorquins reunien uns perfils ideològics que els feien peculiars respecte a la resta de franquistes de l'Estat espanyol. Això es veu clarament quan s'estudia la història del diari *Baleares*. El *Baleares* va treure al carrer el seu primer número el dia 13 de juliol de 1939 i és un diari que, després de diverses vicissituds (entre elles el canvi de llengua i el gir copernià en la seva línia editorial), encara es publica als nostres dies. Va néixer fruit de la fusió dels diaris *El Día* i *Falange* i va ser de titularitat pública fins a l'any 1984, en què l'empresa Premsa Nova S.A. va adquirir els locals i els drets de capçalera.⁴¹ Durant la dictadura de Franco els directors que tengué aquest rotatiu varen ser: Pablo Saiz de Gralla (1939-1940), Nicolau Brondo Rotten (1940-1941), Pedro Álvarez (1941-1944), Domingo Medrano (1944-1948), Antoni Colom Colom (1948-1949), Jordi Andreu Alcover (1949-1952), Waldo de Mier (1952-1957), Ignacio Arroyo (1957-1961), Francisco Javier Jiménez González (1961-1975) i Antoni Pizà Ramon (1975-1981).⁴² Molts d'aquests directors no havien tengut cap altre contacte anterior amb la societat illenca i es posaren al capdavant del diari amb un tarannà gairebé funcional, mentre aguardaven que els destinassin a un lloc millor. La línia editorial del diari estava marcada, doncs, tant pel nomenament dels directors, que es feia a Madrid, com a través de les consignes que delimitaven clarament què s'havia de dir i com s'havia de dir. Molts dels editorials que sortien publicats als dies més assenyalats (18 de juliol, 1r d'abril, 12 d'octubre...) eren redactats en el Ministeri de Premsa i Propaganda (després Ministeri d'Informació i Turisme)

38 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 102-103.

39 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 126.

40 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 127.

41 Miquel FERRÀ i MARTORELL: "75 anys a Balears", *Diari de Balears*, 1 maig 1996.

42 Arnau COMPANYY: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*, 35-36; Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", 9 ss.

i la seva inserció era obligatòria per a tots els diaris de la xarxa del Moviment. A més, la seva redacció estava feta de tal manera que es podien publicar a qualsevol indret d'Espanya, ja que sempre tractaven temes generals de la nació, sense entrar en particularismes regionals. En quant a la feina de caràcter ideològic, als editorials i articulistes mallorquins els restaven tan sols els aspectes més locals, que podien comentar tenint sempre en compte la censura que fins a l'any 1966 fou prèvia.

I és que el discurs franquista moltes vegades xocava de front amb la realitat de Mallorca, una terra que per la seva tradició històrica i cultural quedava un tant al marge de la tradició castellano-espanyola en què es nodria el pensament oficialista. Això es veu clarament quan s'examina l'obra dels principals intel·lectuals mallorquins addictes al franquisme. En gairebé tots els casos trobam que una part substancial de la seva obra està redactada en català. I en algun cas, com és el de Llorenç Villalonga, l'escriptor, partint d'una militància marcadament anticatalanista, ha esdevingut un dels principals novel·listes del segle XX en llengua catalana. D'aquest fet se'n adonà Josep Maria Llompart, cosa que li dugué a escriure sobre l'autor de *Mort de Dama*: *heus aquí el cas curiosíssim d'un escriptor que, havent fet ús de la nostra llengua per fer caricatura dels mateixos que l'empraven i essent més aviat escèptic quant a l'eficàcia del català com a instrument de creació literària, s'ha convertit avui en una de les figures més prestigioses de la literatura catalana contemporània*.⁴³ Són precisament aquestes paradoxes les que doten de personalitat pròpia el franquisme mallorquí, un franquisme que accepta i repeteix les consignes arribades del poder central, però que al mateix temps no pot deslligar-se d'una realitat quotidiana que l'envolta. Un cas que exemplifica això que dic és la polèmica que Joan Bonet va entaular des de les fulles del *Baleares* (22 d'agost de 1956), on aquest autor replicà les crítiques que Camilo José Cela va vessar a *Papeles de Son Armadans* sobre el *Recull de contes balears*⁴⁴ recentment publicat i en el qual hi va intervenir el mateix Bonet: *Y ahora nos llega el número quinto de 'Papeles de Son Armadans' con la reseña crítica del 'Recull'. Después de calcar las palabras del editor [Santiago Albertí], en su prólogo sobre el objetivo que el 'Recull' persigue, la revista habla por sí misma y dice: 'El número de autores representados en el 'Recull' es, desde el punto de vista de la calidad literaria, excesivo. Las islas Baleares no pueden ofrecer sino unas pocas personalidades aisladas en el campo de la prosa'. Crítica a questa a la que Joan Bonet replicà així: Había que suplicarle a los 'Papeles' que nos indicaran, rigurosamente, cuál es el cupo de escritores que este año tenemos asignados en las Baleares, pues es evidente que ahí, en el 'Recull', lo hemos sobrepasado, y, claro, haciendo peligrar todo el panorama de la literatura contemporánea nacional. Imagine el lector que, de repente, esos doce escritores del 'Recull' nos lanzamos a la conquista de Madrid, ¿qué podría pasar?*

També és digne de comentari el cas del ja esmentat Miquel Villalonga, qui, malgrat els seus posicionaments marcadament espanyolistes i justament després de dirigir duríssimes crítiques contra els catalanistes mallorquins en la seva *Autobiografía*, aprofita les pàgines de les seves memòries per elogiar la figura d'alguns dels més renombrats escriptors mallorquins en llengua catalana. Concretament, cita Mª Antònia Salvà, Miquel Costa i Llobera, Llorenç Riber, Antoni Mª Alcover, Miquel Ferrà, Josep Ramis d'Ayreflor, Gabriel

⁴³ Josep Maria LLOMPART: *La literatura moderna a les Balears*, 159.

⁴⁴ "El 1956 aparegué a Barcelona un *Recull de contes balears* (volum 20 de la «Nova Col·lecció Lletres» de l'Editorial Albertí) que donava fe de vida de vells i nous narradors: Joan Bonet, Miquel Bota Totxo, Gabriel Fuster Mayans, Josep M. Palau i Camps, Miquel Serra Pastor, Josep Sureda Blanes, Joaquim Verdaguier, Jaume Vidal i Alcover i Bernat Vidal i Tomàs". Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 262-263.

Maura i Miquel dels Sants Oliver;⁴⁵ encara que aquí hem de matisar que els autors relacionats per Villalonga eren tots ells -en major o menor mesura- integrants del conservadorisme mallorquí i, per tant, fàcilment acceptables pel règim. Tampoc no estalvià afalagaments per a Salvador Espriu, si bé reconegué que anys enrera *el bello volumen de Espriu, por estar escrito en catalán, me irritaba*. I s'autojustifica dient que *nos hallábamnos en vísperas de combatir duramente y nos estorbaba la impedimenta de bizantinismos para reñir una guerra que no teníamos otro remedio que ganar*.⁴⁶

Durant la dècada dels seixanta el creixement econòmic de l'illa, motivat pel desenvolupament del turisme, va comportar també l'afluència d'un important contingent de població que emigrava des d'altres regions espanyoles. Aquests immigrants, generalment de parla castellana, i qualificats pels mallorquins com 'forasters' (un terme que aviat tindrà connotacions pejoratives), no sempre es varen poder integrar fàcilment en la societat illenca. D'això se'n fa ressò un editorial publicat al *Baleares* el dia 9 d'octubre de 1970. L'articulista comença parlant de la prosperitat econòmica de l'illa i de la necessitat de l'arribada de població immigrada per omplir les places vacants en molts de sectors laborals i dels mutus beneficis que d'aquesta relació se'n deriven tant per a la població mallorquina com per a la població recentment arribada, d'origen peninsular. Però immediatament passa a lamentar-se de la manca d'integració i d'un cert sentiment de racisme que s'estava estenent entre els illencs. Diu així l'editorial: *Y sin embargo... esta mutuamente beneficiosa dependencia económica y laboral, en el terreno social, en el terreno humano, ha tenido y tiene todavía mucho que desear. No hemos inventado nosotros, desde luego, el sentimiento de superioridad con respecto al inmigrante. Pero tal vez sí lo hemos «enriquecido» con nuestra condición isleña de sociedad hermética y cerrada. Este sentimiento -pues por algo son mutuos- se ha visto correspondido por una tremenda falta de arraigo, de asimilación, de adaptación por parte de los 'forasteros'. Y unos y otros nos hemos sentido lamentablemente incómodos, preciso es reconocerlo. Poco ha habido, por ambas partes, de concesión mutua y de afán humilde y sincero de aproximación*.

Certament, el franquisme, sobre tot a mesura que el malson de la guerra civil s'anava diluint en l'imaginari col·lectiu, va anar obrint-se a les noves postures fins a establir un pluralisme polític molt limitat. D'allò que Javier Tusell qualifica de 'temptació feixista i imperial'⁴⁷ i que per a l'àmbit que ara ens interessa ve marcada pels entrebancs legals i de censura que les autoritats interposaven per a la publicació d'obres en català,⁴⁸ es va anar passant paulatinament a una altra etapa de major tolerància, en què les autoritats acceptaven un regionalisme *bien entendido*, de caràcter tradicionalista i conservador. És més, el franquisme va ser suficientment permeable com per anar incorporant com a propis alguns dels elements de la cultura autòctona mallorquina. I és indubtablement aquesta permeabilitat la que va permetre que el franquisme es convertís en un moviment social d'espectre molt ampli.

Com diu Sebastià Serra Busquets,⁴⁹ malgrat que fossin uns anys de castellanització a tots els nivells oficials, la cultura en català sobrevivia en l'àmbit casolà i popular. I respecte

45 Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 218.

46 Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 221.

47 Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, 251.

48 Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, 429-462.

49 Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, 36-37.

a l'ús públic de la llengua durant els anys del franquisme hi hagueren dues manifestacions que foren tolerades en la generalitat dels casos per les autoritats: d'una banda el teatre en català, de caràcter gairebé sempre costumista, i per l'altra els glosadors, una bona mostra de la literatura tradicional mallorquina i que solien estar sempre presents a les festes populars. Damià Ferrà-Ponç reconeix que les manifestacions folkloritzants sobrevisqueren durant els anys de la guerra i de la postguerra i que, de vegades, reberen el suport d'elements entusiastes del Moviment Nacional que hi advertien la possibilitat de transformar-les en instrument disgregador contra les aspiracions catalanistes.⁵⁰ No obstant això, Josep Massot i Muntaner posa de manifest que hi hagueren casos de glosats la publicació dels quals va ser prohibida per la censura pel simple fet d'estar redactats en llengua vernacle i a pesar de tractar-se d'apologies del general Franco i de l'aixecament militar del 18 de juliol.⁵¹ Ara bé, aquestes situacions es produïren en els primers anys de la postguerra, quan els ànims en favor de la uniformització de l'Estat estaven més encesos. També a l'àmbit literari es permeté la publicació d'obres en català. Al començament les traves eren nombroses: normalment les autoritats només donaven permís per a la publicació d'autors clàssics i respectant en tot cas l'ortografia original, com si les normes de Pompeu Fabra no haguessin existit mai i essent destinades exclusivament a un públic erudit.⁵² Però, a partir de 1941/43 a Mallorca i a partir del 1946 a Catalunya, Massot i Muntaner adverteix l'existència d'una 'escletxa',⁵³ un canvi de rumb en la política seguida fins aleshores, amb una major permissivitat de les autoritats en el que es referia a l'autorització de noves publicacions en català. Gràcies a aquest canvi de rumb varen poder sortir a la llum pública, entre d'altres, l'*Aplec de Rondalles* d'Antoni Maria Alcover, la col·lecció *Les Illes d'Or* i els volums 3r a 9è del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, que reobriren el panorama literari en català.

Si fa uns moments he posat els germans Villalonga com a exemple dels franquistes adherits al Moviment per conviccions pròpies -o, en el cas de Llorenç Villalonga, almenys pel que respecta als primers anys-, el cas paradigmàtic de l'intel·lectual illenc que s'hi adherí per motius de necessitat, com a única sortida per evitar l'ostracisme -o mals encara pitjors-, va ser Francesc de Borja Moll, que, com diu Sebastià Serra,⁵⁴ a base de paciència, molta feina i bones relacions, va poder reprendre l'activitat editora a partir dels anys 40. La feina monumental de Moll en defensa de les lletres catalanes en els difícils anys del franquisme és objecte d'unes justes i merescudes paraules d'elogi de Josep Massot i Muntaner, qui qualifica la labor de Moll de *tasca enorme, que sembla que sobrepassa la vida d'un home*.⁵⁵

El mateix Moll explica a les seves memòries com es va fer milicià i, de retruc, acabà incorporant-se a les files de Falange.⁵⁶ La seva activitat catalanista (més filològica que no política) i el fet d'haver estat un dels signats de la famosa *Resposta al manifest dels intel·lectuals catalans* l'induíren a presentar-se voluntari a les Milícies Urbanes i tractar d'evitar així possibles represàlies. En un temps en què la por regnava a Mallorca, en què els

⁵⁰ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 71.

⁵¹ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, , 62-65.

⁵² Josep MASSOT I MUNTANER *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 251.

⁵³ Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, 443.

⁵⁴ Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, 36.

⁵⁵ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, , 298.

⁵⁶ Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975, 47-51.

judicis sumaríssims i els morts estesos a les cunetes de les carreteres eren el pa nostre de cada dia, no li valgueren a Moll les excuses de l'excés de feina o de les càrregues familiars i no li quedà més remei -malgrat que les seves conviccions polítiques anassin per un altre cantó- de fer un gest d'adhesió al nou règim. Personalment, crec que a *Els altres quaranta anys*, entre les pàgines 256 i 257 hi ha una fotografia que representa perfectament la situació de Francesc de B. Moll durant la dictadura de Franco. La fotografia, presa el Nadal de 1969, mostra Moll fent una conferència sobre Josep Mª Quadrado, en el saló gòtic de l'Ajuntament de Ciutadella, davant les autoritats civils, eclesiàstiques i -sembla que també- militars, i sota un retrat del Caudillo, que presideix des de dalt tot l'esdeveniment. És aquesta, doncs, la nota més característica de l'obra de Francesc de B. Moll: la seva capacitat d'inserir-se en la cultura oficial, autoritària i centralista del franquisme i, al mateix temps, defensar d'obra i de paraula la cultura autòctona de les Illes.

De tot el que hem vist fins ara se'n pot desprendre com a conclusió que entre els intel·lectuals mallorquins hi hagueren poques «camises velles» i sí moltes «camises noves», o dit d'una altra manera, els discurs falangista pràcticament no va arrelar en la societat mallorquina fins que no s'inicià la guerra civil, i la Falange -ara sense els seus principals caps- va ser usada per dotar de pensament polític el bàndol dels militars rebels a la República i formar (juntament amb els carlins) un moviment social que recolzà el franquisme. Fins i tot els personatges que millor representaven la ideologia feixista, com podia ser el cas de Miquel Villalonga, no s'integraren mai dins les files de Falange Española, i el seu pensament polític estava més en consonància amb la extrema dreta francesa, absolutista, autoritària i tradicional, que no amb el suposat esperit revolucionari del corporativisme que els falangistes calcaren del feixisme italià. Sí que hi hagueren, en canvi, nombrosos casos d'intel·lectuals de dretes, partidaris d'un conservadurisme catòlic (i que varen veure amb terror els intents de revolució social que s'intentaren durant la guerra a alguns indrets del bàndol republicà), els quals, davant l'alternativa d'optar per una república laica que s'anava desviant cap al socialisme, el bolxevisme, o l'anarquisme, no dubtaren en donar suport als militars revoltats, que els asseguraven un rígid ordre, un fervent catolicisme i -allò que tal vegada sigui més important- el manteniment de la propietat privada.

De totes maneres, per als intel·lectuals mallorquins que s'havien nodrit de la cultura de la renaixença, amb la consegüent defensa d'un catalanisme de caire cultural -i en algun cas també polític-, l'element del discurs franquista que més difícil els era de pair era la seva defensa a ultrança de la unitat d'Espanya i el rebuig als particularismes de les nacionalitats i regions que l'integraven. En aquest punt, però, hem de fer un aclariment. Si bé és cert que un dels principis fonamentals de la ideologia franquista era la unitat de les terres d'Espanya, unitat que impedia qualsevol forma d'autogovern, per tímida que fos,⁵⁷ això no significava necessàriament l'uniformisme de l'Estat. La indefinició ideològica del franquisme, que difícilment permetia anar més enllà d'una sèrie de principis que arrencaven dels col·lectius que donaren suport a Franco des del començament de la guerra, conduïa a una gran versatilitat del seu discurs polític, amb el qual hom podia adaptar-se a les noves conjuntures sense haver de modificar substancialment el nucli ideològic del règim. El sistema polític acceptava cert pluralisme, especialment a mesura que s'anava acostant la mort del dictador. És molt significatiu el fet que no sigui fins al 1975, el darrer any de vida de Franco, quan es reconegui -a través de dos Decrets de la Presidència del Govern: el Decret 1433/75 de 30 de maig i el Decret 2929/75 de 31 d'octubre- la pluralitat lingüística

⁵⁷ Xavier ARBOS, Antoni PUIGSEC: *Franco i l'espanyolisme*, 117.

d'Espanya com un valor digne de respecte i protecció, a més de concedir la llibertat d'emprar les llengües regionals a actes públics de caràcter cultural i a l'ensenyament.

Malgrat que els poders públics treballassin per construir una Espanya cada cop més unida, no podem deixar de banda que a Mallorca durant els quaranta anys de franquisme es continuà produint una activitat cultural autòctona, en alguns casos tutelada per les autoritats, que consideraven bo conservar alguns dels seus trets (el dret civil especial, el folklore, la gastronomia...), però la major part de les vegades aquesta conservació de la identitat pròpia va ser fruit d'esforços individuals de persones concretes que hagueren de lluitar una vegada i una altra contra els entrebancs legals que se'ls imposaven. Tampoc no hem de subestimar el paper important de l'Església Catòlica, que per mitjà d'algunes de les seves publicacions, com ara *Lluc*, donava cobertura als intel·lectuals illencs. Moll explica com el P. Cristòfol Veny aconseguí *el permís per publicar 'Lluc' en vernacle* i com *ben aviat es va notar no sols el canvi de llengua sinó també el d'orientació i temàtica, més concordants amb les directrius del Concili Vaticà segon*.⁵⁸ Entre el 1962 i el 1967, *Lluc* va ser una revista bilingüe, amb un cinquanta per cent d'articles publicats en català. Un any més tard, el 1968, s'inicià una nova etapa, ara totalment en català. La dirigia el P. Cristòfol Veny; com a subdirector estava el P. Guillem Celià; Josep Maria Llompart era el cap de redacció i el consell de redacció l'integraven Miquel Gayà, Ramon Andreu, Francesc Barceló Fortuny, Joan Manresa, Gregori Mir i Francesc de B. Moll. L'Església, tot i ser oficialment un dels més fidels aliats del règim de Franco, també va albergar en el seu si alguns dels personatges claus per poder entendre la transició a la democràcia i que impediren que el franquisme caminàs cap al totalitarisme i la uniformitat.

OBRES CITADES

Xavier ARBOS, Antoni PUIGSEC: *Franco i l'espanyolisme*, Barcelona, 1980. [Biblioteca de Cultura Catalana, nº 44].

Georges BERNANOS: *Els grans cementiris sota la lluna* (Introducció, notes i apèndix de Josep MASSOT I MUNTANER i Pietro COPIZ, Traducció d'Antoni-Lluc FERRER), Barcelona, 1981.

Joan BESTARD I COMAS: *Mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. La seva obra social*, Felanitx, 1994.

Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)*, Barcelona, 1972.

Arnau COMPANYY: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*, Palma, 1993.

Joan ESTELRICH: *La persecuzione religiosa in Spagna* (trad. Mario Puccini), Milano, 1937.

Joan ESTELRICH: *Obres essencials (De Mallorca a Europa)*, a cura d'Andreu MANRESA, Palma, 1987.

Miquel FERRÀ I MARTORELL: "75 anys a Balears», *Diari de Balears* (1r de maig de 1996).

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", *Randa*, 2, Barcelona, 1976.

⁵⁸ Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975, 247-248.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", *Randa*, 3, Barcelona, 1976 b.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil", *Randa*, 4, Curial, Barcelona, 1976.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", *Randa*, 5, Barcelona, 1977.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", *Randa*, 7, Barcelona, 1978.

Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, Ciutat de Mallorca, 1986.

Josep Maria LLOMPART: *La literatura moderna a les Balears*, Palma, 1964.

Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, 1978 [Biblioteca Serra d'Or, nº 14, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, Barcelona, 1992 [Biblioteca Serra d'Or, nº 110, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, 1996 [Biblioteca Serra d'Or, nº 162, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Francesc de B. MOLL: *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*, Mallorca, 1970.

Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975.

Miguel SERRA: "La fantàstica història de *Baleares*", *Baleares*, número especial commemoratiu del seu 50è aniversari, 13 de juliol de 1989.

Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, Palma de Mallorca, 1995.

Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, Madrid, 1988.

Joaquim VERDAGUER: *Dues històries ferestes* (pròleg de Joan Bonet), Palma de Mallorca, 1987 [Biblioteca Bàsica de Mallorca, Consell Insular de Mallorca].

Jaume VIDAL I ALCOVER: *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)*, Palma de Mallorca, 1984 [Biografies de Mallorquins, Ajuntament de Palma].

Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, Barcelona, 1947.

RESUM

Aquest article és un breu repàs a l'activitat ideològica i literària dels intel·lectuals mallorquins partidaris del franquisme. Pretenc mostrar l'elasticitat del discurs ideològic franquista Mallorca, comparant el missatge oficialista, arribat des de Madrid, amb la producció cultural pròpia.

ABSTRACT

This article is a brief review of the ideologic and literary activity of the franquist Majorcan people. I try to show the elaticity of the franquist ideological discours in Majorca, comparin the officialist message, that arrived fom Madrid, with the own cultural production.

VÀRIA

DADES PER AL CONEIXEMENT DEL PRETALAIÒTIC FINAL DE MALLORCA A TRAVÉS DE L'ANÀLISI MACROESPACIAL

GABRIEL PONS I HOMAR

L'estudi que s'exposa a continuació se centra, bàsicament, en l'ús de l'anàlisi macroespacial dels assentaments del pretalaiòtic final, que utilitza la metodologia de l'arqueologia espacial, amb l'objectiu d'establir uns plantejaments sobre el model d'assentament, zones d'influència i captació de recursos i, en definitiva, apropar-nos al coneixement de l'estructura socio-econòmica. Gràcies als avanços assolits per l'arqueologia illenca a les darreres dècades s'està en disposició d'establir una periodització del pretalaiòtic amb prou garanties. Ja no és quelcom imprecís anterior al talaiòtic i que provocà el nom pretalaiòtic.

Hom entén per pretalaiòtic final les manifestacions culturals que es desenvolupen entre una data vers el s. XX - XIX i que acabaria amb la invasió talaiòtica entorn al 1400 aC. Les datacions estan basades en anàlisis carbòniques procedents de diferents assentaments. La datació, ja antiga, del nivell B de Ca na Cotxera serveix per testimoniar un assentament amb manifestacions pròpies d'aquest període que se superposa a un assentament calcolític amb ceràmiques incises.¹ Les datacions recents, a partir d'anàlisis de carbons recuperats a la naveta Ponent d'Hospitalet i a la naveta de Canyamel, ambdues amb mobiliari propi del talaiòtic inicial, són prou contundents per fixar el canvi cultural vers el 1400 aC.²

Les manifestacions immobles pròpies i, segurament, exclusives del pretalaiòtic final són les navetiformes i estructures annexes que a vegades les acompanyen, i les coves artificials d'enterrament.³ Un tercer model constructiu el formen els sepulcres megalítics. Considerats, a priori, com estructures vinculades a estadis més antics del pretalaiòtic, s'ha pogut determinar, a partir de la datació carbònica de Son Bauló,⁴ primer, i més recentment

¹ Catalina CANTARELLAS: "Excavaciones en "Ca na Cotxera" (Muro, Mallorca)", *Noticiario Arqueológico Hispánico - Prehistoria I*, Madrid, 1972, 215-216.

Més recentment s'ha realitzat la calibració de la data carbònica i ha donat una data de 2168 BC, 4117 BP. Veure William H. WALDREN: *Radiocarbon and other isotopic age determinations from the Balearic Islands*, Deia Archaeological Museum and Research Centre, 1992, taula 6.

² Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.). Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 1997, 109, taula V.

³ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 4-15 i 47-48.

⁴ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 109.

de l'Aigua Dolça,⁵ la seva adscripció al pretalaiòtic final. En ambdós casos els materials recuperats mantenen una total homogeneïtat formal amb els procedents de coves artificials. Les anàlisis carbòniques sobre restes òssies de Son Bauló que donaren la data cal BC 1750 (3470±120 BP) i les datacions absolutes aportades pel sepulcre de l'Aigua Dolça, (3380±40, 1677 cal BC; 3460±40, 1745 cal, BC; 3365±30, 1672, 1654, 1646 cal BC),⁶ reforcen la seva pertinença al mateix grup humà; més quan, en tots dos casos, no es localitzaren ni a l'interior ni als voltants restes de manifestacions anteriors. Així, novament, com ja s'ha demostrat en el cas dels hipogeus, es reconeixen manifestacions immobles que fora del territori insular s'enquadren en dates més antigues.

Els estudis publicats que facin referència a l'anàlisi espacial dels assentaments del pretalaiòtic final són actualment força limitats, tant en nombre com en l'extensió territorial en la que es basen.⁷ Per a la realització del present estudi s'ha pres com a base de dades l'Inventari Arqueològic de Mallorca que, elaborat entre 1988 i 1994,⁸ n'ha ser encarregat per la Conselleria de Cultura, Educació i Esports de la CAIB. No es pretén ací fer una descripció exhaustiva de totes les estacions localitzades, ja exposat anteriorment,⁹ i que ocuparia una extensió no disponible, sinó que hom es proposa, a partir de l'anàlisi de la distribució de les manifestacions del pretalaiòtic final, extreure'n les conclusions que es dedueixen.

La primera dada d'interès que es desprèn és l'augment espectacular de manifestacions immobles respecte als escassíssims jaciments que han aportat ceràmiques campaniformes, (tant d'hàbitat com d'enterrament, ja siguin immobles com aixoplucs naturals). S'han localitzat prop de 180 assentaments amb construccions navetiformes, alguns dels quals extensíssims, a més dels més de cent nuclis de coves artificials d'enterrament i les nombrosíssimes coves naturals que contenen manifestacions pròpies del pretalaiòtic final. Hom, a partir de la interpretació d'aquestes dades, no dubta en plantejar un substancial augment demogràfic que possibilita aquest procés, augment que es produeix en un interval de temps probablement breu i que suposà canvis importants de les manifestacions. Tot plegat, malgrat les modes evolucionistes imperants, fa pensar en una afluença humana. Una segona interpretació que es podria fer, en l'actual estat dels coneixements, seria el de plantejar que les manifestacions del pretalaiòtic final formin part d'un substrat humà anterior a les manifestacions campaniformes, plantejament que hom considera poc probable.

Les vivendes del pretalaiòtic final, conegudes com navetes o navetiformes, són unes barraques de planta allargada, d'entre 15 i 20 m. de llargària i uns 3/4 metres d'ample,¹⁰ té la

⁵ Manuel CALVO TRIAS *et alii*: "El dolmen de s'Aigua Dolça. Sepulcro colectivo del Pretalaiótico", *Revista de Arqueología*, nº 191. Madrid, març de 1997, 18-29.

⁶ Manuel CALVO TRIAS *et alii*: "El dolmen de s'Aigua Dolça. Sepulcro colectivo del Pretalaiótico", 26.

⁷ Jaume COLL CONESA *et alii*: "Evolución del hábitat durante la Prehistoria y la Antigüedad en el término municipal de Alcúdia (Mallorca)", *Arqueología espacial*, 2. Teruel, 1984, 111-129.

Gabriel PONS I HOMAR: "Dades per a l'estudi del model d'assentament a Lluçmajor en la prehistòria", *Lluçmajor, Notes Històriques i Culturals*, Lluçmajor, 1995, 13-23.

Bartomeu SALVÀ SIMONET: "El patró d'assentament de la prehistòria a la romanització de Felanitx", *La prehistòria de les illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, 1992 pàg. 407-417.

⁸ Per a l'elaboració de l'inventari s'utilitzà la cartografia de la Conselleria d'Obres Públiques de la CAIB E: 1/10.000, que aleshores era la més precisa. En el present article les localitzacions s'han plasmat a la cartografia militar E: 1/50.000.

⁹ Gabriel PONS I HOMAR: *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i Talaiòtic I de Mallorca* (ss. XIX - VII a.C.), 29-43.

¹⁰ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Las navetas en Mallorca", *Studi Sardi*, XIX (1964-1965).

capçalera absidal i els murs, d'uns dos metres de gruixa, es projecten amb lleugera curvatura de tal manera que la part central és la més ampla. La coberta se solucionava amb lloses de pedra sostingudes per columnes de tambors polilítics (Son Mercer de Baix, Menorca,¹¹ o bé amb un entramat de soques, a manera de bigues, que sostenen un nivell de lloses i a sobre argila per tal d'impermeabilitzar-lo.

Les navetes formen poblats per la suma de diferents estructures navetiformes construïdes amb una distribució anàrquica i ocupant un territori més o menys extens. Curiosament no es basteixen entorn a un espai central o arrencades amb un cert ordre. Per altra banda, als poblats de navetes no es reconeix cap estructura que sobresurti per qüestions de localització constructiva de la resta. No s'observen, per tant, ni estructures de caire defensiu ni estructures de poder.

Com ja s'ha exposat en una altra ocasió un 80% dels assentaments del pretalaiòtic final estan construïts a zones planes o costers i es descarten les elevacions o enclaus estratègics.¹² Factor que, juntament amb els anteriorment exposats, hom considera de notable importància a l'hora de desenvolupar una hipòtesi sobre el model social del pretalaiòtic final.

L'expansió de les manifestacions del pretalaiòtic final abraçarà tots els indrets de l'illa, per bé que amb unes freqüències desiguals que tot seguit s'analitzen. Primerament es posa en evidència una major concentració a la perifèria insular. Tan és així que el 60% dels nuclis d'hàbitat es troben situats a la franja costanera que va de la mar fins a 4,5 Km. a l'interior, i de la qual es descarta la costa inaccessible. No només es produeix una claríssima superioritat d'assentaments sinó que a més es troben els conjunts més extensos. Aquesta major densitat de zones d'hàbitat a la perifèria va acompanyada del 36% dels conjunts de coves artificials, índex menor en part degut a l'ús de les coves naturals a les zones de muntanya i als penyalets costaners.

A la perifèria insular també s'ubiquen les zones amb menor densitat de construccions que corresponen a la Serra Nord i a la de Llevant. Es palesa, així, el rebuig de les zones més muntanyoses, llocs on, amb algunes excepcions, els assentaments es localitzen a les valls (Sóller, Valldemossa, Mossa, etc). En aquests casos les estructures tendeixen a ocupar les terrasses al rasser dels vents de nord i encarades al sol, alhora que en els casos de valls encaixades solen ubicar-se al coster, evitant les fondalades. En els casos d'existir un fort desnivell, mancades de terrasses o replans rocosos, es produeix una total adaptació de l'estructura al medi, de tal manera que les navetes es construeixen adossades a la roca, evitant el bastiment d'un dels murs, com és el cas d'un nombre important de navetes de la zona de Pollença.

Altres llocs on s'ha detectat una escassa presència de restes pròpies del pretalaiòtic final, possiblement a causa del fort impacte de l'home sobre el medi als darrers dos segles, corresponen a la meitat oest del municipi de Palma, a la comarca del Raiguer i a un sector de la comarca del Pla. Un altre sector d'escassa presència i on la justificació anterior no

¹¹ Jordi ANGLADA GOMILA: "Estudio de una naveta de habitación de Son Mercer de Baix (Menorca)", *Mayurqa*, 15. Palma de Mallorca, 1976, 271-289.

¹² Gabriel PONS I HOMAR: "L'inventari arqueològic de Mallorca, un intent de planificació?", *La prehistòria de les illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, 1992, 53.

sembla ser ajustada correspon al territori que comprèn l'est dels municipis de Felanitx i Manacor.

Zones com la meitat sud de Lluçmajor i els termes de Campos, Santanyí i part de ses Salines, Santa Margalida, Sencelles, etc presenten una distribució esponjada i prou homogenia amb una distància mitja entorn als 2.000/2.500m.

Un altre aspecte destacable l'ofereix les altes concentracions d'estructures navetiformes a diferents zones de l'illa, totes elles situades a la perifèria. La més destacable es localitza a l'extrem nord insular, ocupant els costers de les valls longitudinals que forma la Serra de Tramuntana al terme de Pollença, (valls de Bóquer, Sant Vicent, Ternelles, etc), on s'han comptabilitzat més de dues-centes construccions navetiformes. Dels més de vint nuclis inventariats s'han de destacar, per la seva magnitud, els de Bóquer (Can Punta), (35/27), Can Martorellet (35/58), Can Vela Gran (la Serra) (35/66) i Ternelles (l'Estret) (35/79).

Una segona zona d'alta concentració d'estructures navetiformes se situa a l'extrem sud de l'illa, pròxima al Cap Salines. Dins les possessions de sa Vall i sa Vallet, malgrat les importants transformacions agropecuàries realitzades a les darreres dècades, encara es conserven vuit conjunts navetiformes, als quals s'han d'afegir quatre zones amb possibles restes del pretalaiòtic final i quatre nuclis de coves artificials d'enterrament.

Si observem les zones d'altres concentracions de nuclis de coves artificials d'enterrament, llocs on, lògicament, cal pensar que han desaparegut les estructures navetiformes, s'ha d'afegir com a zona d'alta concentració l'entorn de l'albufera de Palma, on es té memòria escrita del conjunt de navetes de Son Oms (Pleta de Son Vidal Nou) (32/s/n1)¹³ i del de Son Ferrer (Cas Caminer) (32/30)¹⁴ i es conserven els dos conjunts del Rafal (32/32 i 32/34),¹⁵ a més s'han d'afegir els nuclis de coves artificials pretalaiòtiques de Ca na Vidriera (32/17),¹⁶ Ca s'Espirut (32/19), Son Sunyer (32/20)¹⁷ i el Serral des Verro (32/s/n7).¹⁸

A la zona de l'istme d'Alcúdia es tenen referències de notables conjunts de coves artificials. Les conservades del nucli urbà (2/2) i sa Solada (2/6), a més de les desaparegudes del Molí, que estava al camí dels Barcarès, les d'en Sureda a la zona de sa Torre, prop de Manresa la de s'Hort des Moros¹⁹ i les esmentades per M. Alcover a la zona de sa Coma. L'únic conjunt d'estructures navetiformes que es conserva en aquell indret és el de Sant Martí (2/12).

¹³ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Excavaciones en el conjunto talayótico de Son Oms (Palma de Mallorca-Isla de Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 35. Madrid, 1965.

Josep MASCARO PASARIUS: *Corpus de toponimia de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1986.

¹⁴ Miguel ALCOVER: *El hombre primitivo en Mallorca. Estudio sobre la prehistoria balear*. Palma de Mallorca, 1941.

¹⁵ A. CRESPI, L. AMOROS: "Contribució a l'estudi de la prehistòria balear. Les navetes del Rafal" *BSAL XXII*. Palma de Mallorca, 1928-29, 189-190.

¹⁶ J. LLABRÉS RAMIS: *La necrópolis del primer bronze mallorquí de Ca na Vidriera de Palma de Mallorca*. Original mecanografiat. Palma de Mallorca, 1982.

¹⁷ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "Excavaciones en la necrópolis de cuevas artificiales de So'n Sunyer (Palma de Mallorca). *Excavaciones Arqueológicas en España*, 14. Madrid, 1962.

¹⁸ Josep COLOMINAS ROCA: "L'edat del bronze a Mallorca. Les investigacions de l'Institut (1916-1920)" *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5, Barcelona, 1920, 555-573.

¹⁹ Guillermo ROSSELLO BORDOY: "La prehistoria", *Historia de Alcúdia*, Alcúdia, 1978, 29-41.

D'aquesta dinàmica de localització dels assentaments és impossible extreure un model d'assentament vàlid per una part important dels conjunts, ja que de zones amb grans buits es passa a zones de distribució esponjada i a zones d'alta densitat, sense que es mantenguin unes distàncies mínimes ni tan sols una certa freqüència. A partir d'això tampoc es compten amb unes pautes que possibilitin plantejar aspectes com la zona bàsica de captació de recursos o zones d'influència que vagin més enllà dels resultats estadístics que demostren una major pressió humana sobre uns tipus de medis. Per tot això sembla que s'està davant un model d'assentament obert, entès com la inexistència d'estructures que marquen amb un sentit de territorialitat un espai físic.

Un aspecte que a priori pot semblar interessant d'analitzar i que podria ajudar a alguns dels punts exposats és el de la relació espacial entre els nuclis navetiformes i els llocs d'enterrament, del qual ací bàsicament es fa esment a les coves artificials. La realitat, també en aquest cas, es presenta heterogènia, ja que front a alguns exemples on els hipogeus comparteixen espai amb els assentaments, en altres casos es troben a unes distàncies no superiors als 900 m., mentre que en altres casos es troben a uns 1.200/1.500 m. (veure taula). Per la qual cosa la hipòtesi que els nuclis d'hipogeus es localitzassin als límits del territori bàsic d'ús de la comunitat queda, en principi, com a descartable, o al menys no és generalitzable.

CONCLUSIONS

Hom considera que l'estudi de la localització d'aquestes agrupacions són una eina prou vàlida per fer consideracions sobre la base econòmica del poblament del pretalaiòtic final. A més de prouir-se, com s'ha exposat, una pressió sensiblement superior a l'àrea costanera respecte de l'interior illenc cal apreciar que tres de les quatre zones descrites s'ubiquen al voltant de zones humides, l'albufera de Palma, els estanys de les Gambes i dels Tamarells a Ses Salines i els aiguamolls de l'istme d'Alcúdia, relació que es podria augmentar amb altres exemple de menor envergadura. A partir d'aquestes dades sembla que la dependència, de part important del poblament, de les activitats depredatòries, la pesca i recol·lecció de moluscs a la costa i la caça als aiguamolls, representava una part important de la dieta alimentària. Així mateix cal apreciar que la ramaderia d'alguns tipus de bestiar es veuria beneficiada amb l'ús de les zones humides mitjançant la riquesa de les pastures. Igualment les zones de muntanya i els boscos d'alzines serien adients per les pastures d'ovicaprins i suïds respectivament. Paral·lelament no s'observa cap mena de pressió sobre les terres agrícolament més productives; mentre que sí que apareixen conjunts relativament importants a zones denominades de marina, que actualment es caracteritzen per ser semiàrides amb vegetació de garriga i terres primes de call vermell, que sols possibiliten un ús com a lloc de pasturatge de ramats d'ovicaprins.

La manca d'estructures de poder ni de caire defensiu, la creació dels poblats com assentaments oberts on les estructures es troben escampades en el territori sense una intenció cohesionadora, la manca de diferències de volum substancials entre estructures d'un mateix assentament, la localització dels assentaments sense una concepció estratègica. Aquestes dades de caire macroespacial estan en concordància amb les dades aportades per les excavacions arqueològiques. Totes aquestes dades plantegen la concepció d'una societat tribal bàsicament igualitària, on existiren unes fortes diferències en raó del sexe i l'edat²⁰ i on no sembla haver existit una perpetuïtat sanguínia del poder.

²⁰ Jaime COLL CONESA: "Aproximación a la arqueología funeraria de las culturas iniciales de la prehistoria de Mallorca", *Pyrenae*, 24, Barcelona, 1993, 93-114.

TAULA I
 Relacions físiques entre navetes i coves artificials d'enterrament

Navetes	Distancia en m.	Coves
10/33	750	10/35
32&SN1	1200	32/09
32/SN1	2000	32/20
32/13	1400	32/14
25/151	1500	25/SN2
25/119	250	25/118
25/119	850	25/105
25/03	1450	25/20
42/101	0	42/101
38/03	100	38/03
38/05	600	38/03
38/05	1200	42/SN1
42/141	200	42/140
38/02	1200	42/85
38/162	1200	42/85
42/97	300	42/95
19/06-07	1200	19/25
19/39	550	19/37
19/39	650	sn6
3129	900	3128
W01	1350	44/23
40/12	200	44/09
40/100	900	40/112
S139	850	5/38
5/SN2	1300	5/28
47/08	1100	24/18
33/30	0	33/30
35/58	1300	35/53

RESUM

Mitjançant l'aplicació de la metodologia de l'arqueologia espacial s'analitzen alguns aspectes del poblament del bronze mig, com són la distribució dels assentaments en el territori, la densitat del poblament i el tipus de medi en el qual es vincula i la relació física entre els poblats i els llocs funeraris, i la seva territorialitat. A partir dels resultats d'aquestes anàlisis es fa una interpretació socioeconòmica del període.

ABSTRACT

Some aspects of the society of the middle bronze period are analyzed through the application of spatial archeological methodology. At the same time, there is a description of the distribution of the settlements in the area, as well as, the density of the population. Moreover, there is an attempt to link the characteristics of the geographical background with the physical relationship among the village and their burial emplacements together with their territorial meaning. Conclusions on the socioeconomic interpretations are drawn from the results of these analysis.

L'ASSENTAMENT ISLÀMIC DEL PUIG DE N'ESCUDER (CAIMARI-SELVA)

MANUEL CALVO
CATALINA ROCA
BARTOMEU SALVÀ

INTRODUCCIÓ

El motiu pel qual s'ha fet aquest article es deu a la troballa d'unes ceràmiques al Puig de n'Escuder per dos aficionats.¹ Aquest material fou dipositat al Museu d'Història Natural de Sóller,² i a l'actualitat ha passat a formar part de la col·lecció del Museu de Mallorca. Un de nosaltres s'interessà al respecte, i la visita al jaciment, poc temps després, ens feu entreveure la importància d'aquest.

Aquest estudi només fa referència a la informació obtinguda d'un replec de material arqueològic superficial, i d'una observació de les estructures més rellevants, a més de les característiques generals del lloc.³

GEOGRAFIA

Situació

El Puig de n'Escuder se situa al km. 8 de la carretera Inca-Lluc, concretament a 2 km passat Caimari en el Terme Municipal de Selva. (Fig 1). Aquest puig té 574 m. d'alçada, i correspon als primers estrepes de la Serra de Tramuntana (Comarca del Raiguer). El rodegen altres puigs, com el de Sa Creu (540 m.), Es Cingle de Sa Tafona (740 m.), Cavall Bernat (400 m.), etc; configurant tot el conjunt un dels passos a l'interior de la Serra Nord.

El Puig de n'Escuder està format per dos picots, i és el que trobam a l'oest, sobre el qual es troba el jaciment.

Accés

El Puig en qüestió té dos accessos: el primer al sud, és el que presenta més dificultats d'accés; i el segon, de menors problemes, el trobam al Nord. Aquest darrer és el més aconsellable per pujar-hi.

¹ Agraïm en primer lloc a Pedro Calderón i Miquel Bernat el fet de depositar el material al Museu d'Història Natural de Sóller. A més de l'excel·lent disposició de Pedro Calderón per facilitar-nos la informació necessària pel que fa a la troballa, a més d'acompanyar-nos al jaciment en qüestió.

² Tampoc no podem oblidar-nos de les facilitats que ens donà el Museu d'Història Natural de Sóller i més concretament el seu Director, per poder estudiar el material. A més d'oferir-nos la possibilitat de traspasar les ceràmiques al fons del Museu de Mallorca, centre més vinculat amb els estudis arqueològics.

³ Aquí volem fer referència a faltes importants en aquest estudi, com és el cas de desconèixer si existeix o no un sistema d'emmagatzament d'aigua. Però després d'una prospecció en el Puig, no s'ha pogut documentar, encara que no es pot descartar la seva existència, degut a la gran quantitat de brosa que cobreix tota la superfície del jaciment.

Exceptuant aquets dos indrets, no es pot accedir-hi de cap manera, ja que el voregen grans penya-segats.

Característiques físiques

Forma part de la Serra de Tramuntana, sistema que pertany a una estructura geològica molt complexa, originada per les forces tangencials de l'orogènia alpina del Burdigalià (Miocè), i que es manifesta per nombrosos replecs, falles directes i inverses, mantells de corriments, etc.

Climatologia

Aquesta zona segons l'estació Pluviomètrica de Caimari B-688, presenta una pluviometria anual de 747 mm., amb màximes de 959 mm. (1973), i mínimes de 410 mm. (1983). La temperatura és la típica mediterrània, amb els hiverns freds (recordem que ens trobam a la Serra), i estius calorosos.

Altres evidències d'època islàmica a la zona

Baix el Puig, concretament a la Vall que Mira cap a la població actual de Caimari, existeixen les evidències d'una possible explotació agrícola de reguiu, per ventura d'època islàmica. Això només es podrà concretar amb un estudi més exhaustiu de la zona.

LES ESTRUCTURES

En aquest jaciment ens trobam amb tres tipus d'estructures:

- a) – Acondicionament d'accessos i camins
- b) – Estructures defensives.
- c) – D'acondicionament del terreny.

a) – Dins aquest apartat trobam tres elements bàsics:

1) A l'accés nord, a uns sis metres de la paret defensiva es pot observar una filada de pedra disposada en tècnica de paret seca, i que conforma un acondicionament de la via d'entrada.

2) Ja dins el jaciment propiament dit, i a uns 25 m. de la paret defensiva, cal recalcar l'existència d'un retall a la roca per facilitar el pas.

3) De seguida que es passa aquest element, tornam a trobar un acondicionament del camí semblant al que es troba a la via d'accés, encara que en millor estat de conservació (amb tres filades de pedres).

b) – Estructures defensives:

4) L'únic accés directe per la vessant nord, a la qual s'hi arriba vorejant la paret rocosa, es troba protegit per una paret d'uns 8 m. de llargària per uns 2'30 d'alçada màxima (fig. 2 a – b). La conformen pedres de tamany mitjà, les quals es fonamenten a la roca mare. La tècnica és de pedres fortament travades amb morter de calç, i falcades amb reble (les pedres no estàn massa treballades, només es retoca lleugerament la cara

exterior). L'estat de conservació, si exceptuem la filada superior, és acceptable.

c) – D'acondicionament del terreny.

5) És aquesta l'estructura més complexa, encara que el seu estat de conservació és ruïnós (fig 3). Constitueix una paret de 20 m. de llargària, i una alçada màxima de 1 m. (encara que possiblement fou més alta, ja que a la vessant del Puig trobam nombroses pedres que pareixen pertànyer a la paret). La tècnica és de paret seca, i consta d'un parament exterior, i un d'interior, amb reompliment de reble enmig dels dos (amb una gruixa màxima de 2 m. a la part nord).

Amb aquesta estructura s'aconsegueix una zona buida entre aquesta i la roca. La qual reomplerta de reble crea una terrassa, sobre la qual es poden acondicionar diferents elements.

AIXOVAR CERÀMIC

En primer lloc s'ha de destacar que la selecció és arbitrària, ja que la major part de la mostra correspon al recull efectuat pels aficionats que ens donaren la referència del jaciment. Això explica el fet del relatiu elevat nombre de formes i ceràmica vidriada recollida.

a) – Estat de conservació.

En general són fragments poc rodats, en bon estat de conservació, i de tamany considerable. Això demostra que no han sofert grans desplaçaments, i que es troben al seu lloc originari, o prop d'aquest.

b) – Formes i decoració.

Trobam que les formes més comuns, són els gibrells (23), i que com única decoració presenten bandes estriades. A continuació les més representades són les gerres (15), amb alguna decoració pintada, després es conserven fragments de safes (10) vidriades en blanc i verd, i per últim hi ha dos fragments d'alfàbies, a més dels 16 fragments informes. Cal recalcar que aquests percentatges no tenen en compte els individus, degut a la impossibilitat d'identificació de molts de fragments, i es per això que els nombres sempre es refereixen a fragments (per això no volem fer servir els percentatges dels tipus ceràmics per extreure cap conclusió, que podria ésser errònia).

INVENTARI

– *Fragment de safa* del tipus "IV-a" de G. Rosselló. Vidriat monocrom blanc a la part interna de la peça, i sense vidriar a l'externa. A més s'observen dues pinzellades en diagonal de verd-manganès.

Pasta de color taronja, de mala cocció amb bombolles d'aire, i amb partícules minerals de color negre com a desgreixant.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229.

Nº Inv. PNE. 1

Fig. 4–a

- *Fragment de safà* del tipus "IV" de G. Rosselló. Vidriat monocrom de color verd. Pasta de color gris, de deficient cocció i bombolles d'aire, amb el desgreixant de color ocre.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 3
Fig. 4–b
- *Fragment de safà* del tipus "IV–a" de G. Rosselló. Vidriat monocrom de color verd. Pasta de color groc, de deficient cocció, i amb bombolles d'aire.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 5
Fig. 4–c
- *Fragment de vora de safà* del tipus "IV" de G. Rosselló. No presenta decoració (degradada?).
Pasta de color ocre, amb bombolles d'aire i desgreixant de color ocre, blanc i gris.
O bc. 0'208 m.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 7
- *Fragment de vora de gerra* del tipus "Bee" de G. Rosselló. Decoració en corda seca–parcial de color verd.
Pasta molt compacta de color groc, presenta bona cocció.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 4
- *Fragment de vora de gerra* del tipus "3–A" de G. Rosselló.
Pasta de color vermell, amb bombolles d'aire i desgreixant blanc.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 13
Fig.5–a
- *Fragment del coll d'una gerra* del tipus "A" de G. Rosselló (variant almohade). La decoració observada se situa al coll de la peça (única part conservada), típic d'aquest tipus. La decoració es presenta en línies de color negra, disposades en horitzontal, i aspes.
Pasta de color groc, amb desgreixant de color ocre.
O bc. 0'112 m.
Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº inv. PNE 2
Fig. 4–d
- *Fragment informe de gerra*, amb decoració de línies de color vermell, disposades en aspa.
Pasta de color groguenc, presenta dificultats de cocció, bombolles d'aire i desgreixant gris.
Cronologia almohade (S. XIII) 1203–1229
Nº Inv. PNE 20
- *Fragment informe de gerra*, amb decoració de línies de color vermell.
Pasta de color groc, presenta mala cocció, i bombolles d'aire.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 21

– *Fragment informe de gerra*, amb decoració d'incisions en diagonal, i pintades de color vermell.

Pasta de sandwix (vermella, i la franja mitjana grisa), presenta deficient coccíó, bombolles d'aire i desgreixant blanc.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº INV. PNE 16

Fig. 7–a

– *Fragment informe de gerra*, decorat en bandes amb disposició horitzontal, i amb l'interior d' incisions diagonals pintades de vermell.

Pasta vermella, amb bombolles d'aire i desgreixant blanc.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 59

– *Fragment informe de gerra*, decorada amb bandes incises horitzontals.

Pasta de color groga, i presenta deficient coccíó.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 52

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló, no presenta decoració.

Pasta de color groc, i presenta deficient coccíó, amb bombolles d'aire, amb desgreixant de color ocre.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 12

Fig. 5–a

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

Pasta de sandwix (Vermella–gris), i presenta deficient coccíó, amb bombolles d'aire i desgreixant de color blanc.

O bc. 0'249 m.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 6

Fig. 5–b

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

Pasta de color groc, i presenta deficient coccíó, amb bombolles d'aire i desgreixant de color blanc i ocre.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 10

Fig. 5–c

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

Pasta de color negre (mala coccíó), i presenta bombolles d'aire.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 9

Fig. 6–a

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

pasta de color blanc, amb bombolles d'aire.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 8

Fig. 6–b

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

Pasta de color groc–gris, presenta deficient coccí, amb bombolles d'aire, i partícules de desgreixant blanc.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 11

Fig. 6–c

– *Fragment de vora de gibrell* del tipus "A" de G. Rosselló.

Pasta de color groc, i presenta coccí deficient, amb bombolles d'aire i desgreixant de color ocre i gris.

O bc. 0'297 m.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 14

Fig. 6–d

– *Fragment informe de gibrell*, amb decoracions de bandes horitzontals, amb incisions disposades en diagonal.

Pasta de color groc–gris, presenta coccí deficient, amb bombolles d'aire i desgreixant de color ocre.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 18

Fig. 7–c

– *Fragment informe de gibrell*, amb decoracions de bandes horitzontals, amb incisions disposades en diagonal.

Pasta de color groc–taronja, i presenta coccí deficient amb bombolles d'aire i desgreixant de color marron fosc.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 15

Fig. 7–d

– *Fragment informe d'alfàbia*, amb decoració estampada, amb disposició de bandes horitzontals. Els motius pareixen ésser de caracter vegetal, encara que el seu mal estat de conservació no permet assegurar–ho.

Pasta de color ocre, i presenta coccí deficient, amb bombolles d'aire i desgreixant gris i blanc.

Cronologia d'època almohade (S. XIII) 1203–1229

Nº Inv. PNE 19

Fig. 7–a

– A més tenim 6 fragments de safà, 7 de gerres, 15 de gibrells i 1 de alfàbia; els quals no són dibuixables. Sense oblidar els 16 fragments no identificables.

CONCLUSIONS

– Cronologia.

Basant-nos en el material ceràmic, podem assegurar que el jaciment es troba en funcionament a l'època almohade. Encara que hem de deixar oberta la possibilitat de que noves troballes, pugin retardar la construcció i acondicionament de les restes del turó.

– Funcionalitat.

Les característiques essencials del lloc que estudiam són:

- a) Situació sobre un puig amb molt bona visibilitat. Tant és així que controla visualment tot el Pla de Mallorca, exceptuant la Conca i Badia de Palma.
- b) Fàcil defensa per les característiques naturals de l'entorn,
- c) Presència d'elements defensius.
- d) Control visual dels *husun* més importants, Castell d'Alaró, Santueri.
- e) Domini sobre una important via d'accés a l'interior de la Serra. Ens referim concretament a la Carretera Inca-Lluc.
- f) Situació propera a un possible sistema d'irrigació d'època islàmica.

– Aquests punts, revelen la funcionalitat d'aquest indret, com a lloc de control estratègic del territori. Això es veu afavorit no només per l'ampla visibilitat i connexions (la qual cosa possibilita als seus defensors el tenir un coneixement de qualsevol esdeveniment que pogués ocórrer a l'Illa), si no també pel domini directe del pas ja esmentat abans, que s'endinsa cap a la zona d'Escorca. A més moltes de les característiques es corresponen amb el llistat que proposa Zozaya,⁴ com a condicions necessàries, perquè un punt tenguí una funció de domini territorial, des d'el punt de vista estratègic– militar. (control visual, de comunicacions, sobre una altura dominant, etc..)

– Interpretació .

Definir d'una forma exacta la interpretació d'aquest jaciment, és ara per ara impossible. Això crea el problema d'una difícil lectura, no de la seva funcionalitat, (ja ben definida), sinó de la seva necessitat a un moment concret. La concepció del *hisn* al món andalusí, els quals no eren llocs per la depredació tributària, sinó institucions de l'estat per a la defensa de les comunitats camperoles, i del territori en general.⁵ Per això presentam la següent hipòtesi, a concretar a estudis posteriors:

⁴ J. ZOZAYA: "Esquema del poblamiento de al-Andalus: algunas observaciones", *V Jornades d'Estudis Locals: Les illes Orientals d'al-Andalus*, Palma, 1987, 396.

⁵ J. LLURO, F. RETAMERO, J. M. TORRES: "Sobre baqqar(s), ramats, frigorífics i metodologia", *V Jornades d'Estudis Locals: Les illes Orientals d'al-Andalus*, Palma, 1987, 92.

A la seva obra Bazzana, Cressier i Guichard proposen diferents funcionalitats dels *husun* andalusins.⁶ Una d'elles pot ésser aplicable al jaciment objecte d'aquest estudi, i ja l'hem esmentada en diverses ocasions; concretament ens referim a les diferents fortificacions que construeixen les comunitats de pagesos andalusins *l'expression de la nature a-féodale de la société rurale antérieure à la conquête chrétienne, et le témoignage du caractère communautaire des 'aljamias; (communautés) rurales qui organisaient ainsi leur défense selon leurs propres exigences, fondamentalement différentes de celles qui pouvaient prévaloir dans l'Occident chrétien.*⁷

Això ens obligaria, o bé a atrassar la cronologia del Puig, o millor a pensar amb un fenomen semblant al de la Vall del Vinalopó, a on les noves necessitats defensives per una banda, però també l'augment demogràfic per part d'elements de procedència magrebina, obliga a crear nous sistemes defensius.

En resum el Puig de n'Escuder podria ésser l'expressió d'una comunitat de pagesos, els quals de forma col·lectiva construirien un punt defensiu propi. Caracteritzat com a Las Alpujarras per la seva pobresa en restes arquitectòniques,⁸ degut a una certa feblesa econòmica front a les grans construccions estatals.

Això si, només és un plantejament totalment teòric, basat en la similitud amb els fenòmens exteriors. Pensam que seria interessant corroborar o no aquesta teoria, amb una intensa prospecció de la zona. Sobre tot tenint en compte la més que probable existència d'una xarxa de reguiu a la vall de sota, i probablement un assentament més estable que el punt defensiu aquí estudiat.

ANEXE I

LLEGENDA DEL PUIG DE N'ESCUDER

No feia gaire temps que aquell pastor havia trobat la imatge de Santa Maria, dins del terme de Muntanyes.

Un dia de bon matí, tot just acabada la missa primera, el monjo que tenia esment de la parròquia de Sant Pere d'Escorca advertia N'Amet, el pastor moro suara batejant amb el nom de Lluc.

Li deia:

– Mira que la conquesta encara no s'és acabada del tot. És cert que el rei en Jaume entrà dins la Ciutat fa un grapat d'anys. Queden encara amagats dins las muntanyes escabotells de moros rebels que no accepten l'autoritat reial. Procura torna prest, amb claror, que la fosca és propícia per les investides.

⁶ A. BAZZANA, P. CRESSIER, P. GUICHARD: "Les châteaux ruraux d'Al-Andalus. Histoire et archéologie des *husun* du sud-est de l'Espagne", *Publications de La Casa de Velázquez. Série Archéologie XI*, Madrid, 1988, 10.

A. BAZZANA, P. GUICHARD: "La conquête de la région Valencienne d'après la Chronique de Jaques I et les données archéologiques" *Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, Madrid, 1988, 21-32.

⁷ A. BAZZANA, P. CRESSIER, P. GUICHARD: "Les châteaux ruraux d'Al-Andalus. Histoire et archéologie des *husun* du sud-est de l'Espagne", *Publications de La Casa de Velázquez. Série Archéologie XI*, Madrid, 1988, 28.

⁸ A. BAZZANA, P. CRESSIER, P. GUICHARD: "Les châteaux ruraux d'Al-Andalus. Histoire et archéologie des *husun* du sud-est de l'Espagne", *Publications de La Casa de Velázquez. Série Archéologie XI*, Madrid, 1988, 153.

Era dijous i havia de partir cap al Mercat d'Inca, el pastoret. Hi acudia a cercar recapte per proveir el rebost. Havia ensellat la bèstia que tenien – un ase clapat – quan el dia començava a clarejar, tot disposant-se a partir sense por. El monjo tornava a prevenir-lo, amb un punt de recel a les paraules:

– El camí és ple de perills, Amet. Ves alerta amb la fosca. Hi ha nius de bandolers a les muntanyes que assalten els camins i las possessions. No ensumis gaire les mercaderies, que el temps passa depressa. Reemprèn el camí abans que tombi el sol.

El tirany s'allargava com una cinta per dins la muntanya, entre boscos d'alzines. És quasibé una precinta de seda, el tirany, clapada d'ombres que tremolen i lluentors de vidre. Adesiara s'estreny i salta entre les penyes, tot vorejant el cingle.

Quan arribà a Inca, el pastor, acudí al Mercat i omplí ben depressa beaces i alforges en bon proveïment. No volia perdre el temps amb raons i girà en rodó de cap a Lluç, no fos cosa que la fosca l'aplegàs a mig camí i els lladres cercassin d'envestir-lo en encendre's la nit.

Just passat Caimari, quan començava a pujar Sa Costa Llarga, prop d'Es Puig de N'Escuder, li sortiren el moros disposats a robar-li el menjar que portava, decidits a matar-lo, si oposava resistència al seu afany de saciar la fam. En veure'ls d'un tros lluny, N'Amet, enfilà una sendera de l'esquerra que conduïa al Puig, entre pedreny i torrenteres. De vegades, caminava ajupit sota el boscam, d'altres, de genollons, cercava sempre de contenir l'alé per a que no el trobassin. Fins que descobrir una cova i s'hi amagà tot esperant que els moros acabassin per desistir, cansats de cercarlo.

Cerca qui cerca, els moros, acabaren per pujar a dalt de tot d'Es Puig. S'acostaren a un serrat que dona sobre l'entrada de la cova i observaren que en sortia la cua de l'ase, d'aquell portal. Pensaren, només de veure la cua de la bèstia, que allà dintre s'hi abscondia N'Amet i que seria bona cosa, amb la idea de sorprendre'l, amollar-se lentament pel serrat en unes alfàbies que havian transportat fins a la cuquia.

En fermaren una i hi ficaren un moro, l'alfàbia devallava pausadament. Així i tot, pegava a les roques, de tant en tant; fins que acabà per trencar-se, tant els tests com el moro, vingueren a caure just davant la porta de l'amagatall.

Els de dalt cridaven:

– Que t'has fet mal?

N'Amet invocà la Verge de Lluç. Li demanà que no li coneguessin la veu, els moros, i va respondre:

– No me n'he fet. Ja en podeu amollar un altre.

Tornaren amollar una altra alfàbia, i una altra, i una altra... Aviat, tots els moros vingueren a morir davall el coval, estimbats sota les alfàbies esmicolades.

N'Amet partí de bell nou cap a Lluç. Rera seu, deixava just a la falda d'Es Puig de N'Escuder, a la porta de la cova del tests, un caramull d'alfàbies trencades i un escabotell de moros derrotats.

BIBLIOGRAFIA

- M. ACIÉN ALMANSA: "Poblamiento y fortificación en el sur de Al-Andalus. La fortificación de un país de Husun". *III Congreso de Arqueología Medieval Española. Oviedo 27 Marzo – 1 Abril, 1989*, 135–152
- A. BAZZANA, P. GUICHARD: "La conquête de la région Valencienne d'après la Chronique de Jaques I et les données archeologiques" *Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, Madrid, 1988, 21–32.
- A. BAZZANA, P. CRESSIER, P. GUICHARD: "Les châteaux ruraux d'Al-Andalus. Histoire et archéologie des *husun* du sud-est de l'Espagne", *Publications de La Casa de Velázquez. Série Archéologie XI*, Madrid, 1988.
- M. BARCELO: Sobre Mayurqa, Palma de Mallorca, 1984, *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 2.

- P. CRESSIER: "Fonction et évolution du réseau castral en Andalousie orientale: le cas de l'Alpujarra", *Castrum 3. Guerre, fortification, et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*. Madrid, 1988, 123-135.
- G. JANER MANILA: *Les llegendes de les terres de Lluc*. Publicacions del Santuari de Lluc, Mallorca, 1984.
- DIES CUSI, C. GOMEZ, P. GUERIN: "El sistema defensivo del Alt de Benimaquia (Denia)", *"Fortificaciones y castillos de Alicante"*. Alicante 1991, 13-25.
- M. EPALZA: "Precisiones sobre instituciones musulmanas de las Baleares". *V Jornades d'Estudis Històrics Locals. Les Illes Orientals d'Al-Andalus*. Palma de Mallorca, 1987. 73-88
- J. MASCARO PASARIUS (Coor.): *Conquista de Mallorca. Reino de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1975.
- A. MALPICA: Poblamiento del reino de Granada: estructuras nazaries y modificaciones castellanas. *I Jornades d'Estudis Històrics Locals. Les Illes Orientals d'Al-Andalus*. 375-394.
- J. P. MOLENAT: "Villes et forteresses musulmanes de la région tolédane disparues après l'occupation chrétienne (XII - XV siècles)", *Castrum 3. Guerre, fortification, et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, Madrid, 1988. 218-225.
- J. PASSINI: "L'habitat fortifié dans le Canal de Berdún, Aragón (X - XII siècles)", *Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*. Madrid, 1988, 91- 98.
- M. M. RIERA FRAU: *Urbanisme i topografia de Madina Mayurqa*. Palma, 1994
- G. ROSSELLO BORDOY: *L'Islam a les Illes Balears*, Palma, 1968.
- G. ROSSELLO BORDOY: *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma, 1978
- G. ROSSELLO BORDOY: "Nuevas formas en la cerámica de época islámica", *Trabajos del Museo de Mallorca N° 36*. Palma, 1983.
- G. ROSSELLO BORDOY, M. M. RIERA FRAU, P. CRESSIER: "La cerámica tardo almohade y los orígenes de la cerámica nassri". *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 11. Palma, 1992.
- M. TRIAS GUSSO: Noticia preliminar del jaciment islàmic de la Cova dels Amagatalls. *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 1. Palma de Mallorca, 1982

RESUM

En aquest article es presenta un nou jaciment localitzat per uns aficionats. Es tracta d'un jaciment situat al cim del Puig de n'Escuder (Caimari - Selva). Cronoculturalment aquest assentament s'ha de relacionar amb la fase islàmica, concretament el moment almohade (S. XIII, 1203 - 1229).

ABSTRACT

The end of this article is to present a new archeological site discovered by non professional people. The site is located at the top of Puig de d'Escuder, a small hill in the village of Caimari (Selva). Chronologically the settlement is related with the islamic period during the Almohade times (13 th century).

LA FORMACIÓ DEL "POBLE" DE SANT MIQUEL (DEL PLA DE TELL) DE CAMPANET

ANTONI MAS I FORNERS

tradicions que fan referència al canvi d'ubicació de diferents pobles. És el cas, per exemple, de Crestaix i la Pobla, de Robines i Binissalem, de Castellitx i Algaida, de Guinyent i Alcúdia, d'Hero i Santa Margalida i de Sant Miquel i Campanet. Darrera cada una d'aquestes tradicions hi sol haver un esdeveniment real que els va donar origen, sovint transformat o canviat pel pas dels anys i per la imaginació popular. Així, bona part dels canvis d'emplaçament que descriuen aquestes tradicions són conseqüència, directa o no, de l'aplicació de la política d'ordenació territorial continguda a *les Ordinacions* d'En Jaume II. Aquest seria el cas, precisament, de la tradició del trasllat del poble desde Sant Miquel cap a l'actual Campanet.

Sobre la certesa de la tradició del trasllat del poble de Sant Miquel cap a Campanet hi ha hagut opinions contraposades. Segons G. Miralles, *una tradición constante entre los habitantes de Campanet, hoy todavía bien viva, afirma que la primitiva población de esta villa en el lugar y contornos que hoy ocupa el antiguo oratorio de San Miguel en el llamado pla de Tel; además que dicho oratorio era la iglesia parroquial de la naciente villa; lo uno y otro es cierto como consta documentalmente y por algunos restos y fragmentos por allí hallados al azar y sitio al que se refiere la tradición.*¹

En Ramon Rosselló no és del mateix parer. Segons aquest autor, *les llegendes i tradicions orals no sempre s'ajusten a la realitat. És el cas del trasllat de la "parròquia" des de Sant Miquel al "nou" nucli de població, motivat per una torrencada que havia destruït l'antic poblat, a principis del segle XV. La documentació ens demostra el contrari. Ja al segle XIII existia l'alqueria de Campanet i al seu voltant, poc a poc, s'hi bastiren cases i d'aquesta manera naixia la vila, anava augmentant el el nombre d'habitants fins que arribà el dia que els campaneters trobaren que l'antiga església parroquial de Sant Miquel els queia enfora i decidiren bastir un nou temple a la novella població*²

Tantmateix, sembla que els dos autors tenen part de raó.

1 Guillem MIRALLES, *Historia de la villa de Campanet*, Mallorca, 1935, 80-81. No conec en quina documentació es va basar per emetre aquestes afirmacions. El segon tom de la historia de Campanet, que havia recollir tots els documents citats al primer, no va arribar a publicar-se mai.

2 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet. De la prehistòria al segle XVI*. Mallorca, 1982, 121.

Els nuclis de població del terme de Campanet en els segles XIII i XIV

Durant el segle XIII, en el terme de la parròquia de sant Miquel de Campanet (Campanet-Huialfàs) no hi havia cap nucli concentrat d'importància. Un fet que potser s'hauria d'atribuir a la seva proximitat a viles consolidades des de les primeres dècades que seguiren a la conquesta de Mayurqa, com ara Inca, Pollença o Muro. A la parròquia només hi devia haver llogarets d'unes poques cases, situats al territori d'algunes alqueries, conseqüència de la parcel·lació de part de les seves terres. També hi havia indrets on les edificacions de diferents alqueries i rafals es trobaven relativament properes. Exemples d'ambdós casos serien l'alqueria Campanet, on posteriorment s'aixecà el poble, Ullaró, Búger, Crestaix, Huialfàs i la zona de confluència de les alqueries Santiani, Monnàber, Alcaixa i Gebellí -on es bastí l'esglésiola de sant Miquel-, a més d'altres alqueries i rafals.

Aqueixa situació romania encara als voltants de 1300, quan els assessors reials decidiren crear una nova pobla al terme de la parròquia de sant Miquel de Campanet. En concret, a les terres que s'extenien pel pla de l'alqueria Huialfàs. Sembla clar perquè els assessors reials decidiren crear allà la pobla, i no als voltants de l'església de Sant Miquel: els interessava la colonització de les terres d'Huialfàs, ja que estaven sota alou reial, a diferència de les terres de Campanet, situades majoritàriament sota alou de cavallers. A més, amb la colonització de les Marjals es devia preveure un increment molt considerable dels ingressos del Reial Patrimoni al districte, atesa la gran qualitat d'aqueixes terres.³ Tot plegat explica el ràpid creixement de la nova pobla, que va motivar que s'hi traslladàs l'administració de tot el terme. Pocs anys després, el 1315, es donà una altra passa en el mateix sentit, quan el rei En Sanç manà que la l'església titular de la parròquia passàs a ser la de la pobla d'Huialfàs.⁴

A mitjan segle XIV, en el terme de la parròquia d'Huialfàs s'hi podien destriar dues zones ben diferenciades geogràficament. D'una banda, les terres de la plana d'Huialfàs, on s'aixecava la pobla i s'hi situava la nova parròquia. De l'altra banda, la que era coneguda com a *la Muntanya* i els seus voltants, amb la capella, que havia passat a ser sufragània, de sant Miquel. Aquesta àrea, en gran mesura, s'avenia territorialment amb el que després constituí el terme de Campanet.⁵

3 A. Planas indica que el motiu de la subordinació de Campanet a Huyalfàs apareix clarament especificat per el monarca: mientras que el término de La Pobra pertenecía en su mayor parte al alodio real, el de Campanet estaba bajo alodio de caballeros, principalmente de Pere de Torrella", afirmació que justifica degudament amb la següent citació d'una carta real: "Dictum locus de Campaneto est pro maiore parte alodium militum et valde propinquus dicto loco de Huyalfàs, et quod ex observatione longeva ordinationis dicti Regis seu eius consilii, dictus locus de Huyalfàs, qui est prom majori parte nostri patrimonio, et jura nostra que in ipso loco recipimus magna usceperunt hactenus incrementa". Antoni PLANAS, *El sindicat de Fora. Corporación representativa de las villas de Mallorca. (1315-1834)*, Palma, 1995, 45-46. Sobre la formació de la Pobla d'Huialfàs, vegeu J. OBRADOR: *Marginalia. Marjals de Huyalfàs (Sa Pobra)*, Sa Pobra, 1987.

4 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*

5 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*65-67.

A la zona de la *Muntanya* (els prohoms de Campanet també foren denominats els *prohòmens de la Muntanya* ⁶ hi existien alguns petits nuclis: Búger -potser el de major importància⁷- l'alqueria de Campanet,⁸ Ullaró, i les cases d'algunes alqueries situades a les proximitats del camí vell de Pollença, on es trobava l'església de Sant Miquel.

La compra de l'alqueria Gebellí i els establiments

Entre 1344 i 1345, en Guillem Font de Loro, un pagès benestant de Santa Margalida⁹, va adquirir l'alqueria Gebellí, segurament a en Ferrer Llull, que la devia tenir per herència de son pare, en Guerau Llull, qui havia fet testament a 1343.¹⁰ En Guillem Font es dedicava a la combinació del conreu cerealístic amb la ramaderia de tipus extensiu de bestiar oví i cabrum.¹¹ Els motius de la compra semblen respondre al desenvolupament d'aquesta activitat. L'adquisició de l'alqueria li permetria tenir pastures tot l'any: en l'hivern a la seva alqueria Loro, del terme de Santa Margalida,¹² i en l'estiu a les terres de muntanya de l'alqueria de Gebellí.

L'any 1345, en Guillem Font va establir en emfiteusi un total de 8 parcel·les. En concret, 5 patis o trasts i dues parcel·les de terra, una de 3 quarterades de terra i l'altra de mitja quarterada, tots ells per fer cases (*ad bene meliorandum domos construendum*), i una parcel·la de 1,5 quarterades, de la qual no s'indiquen els usos.¹³ Els trasts i terres, segregats de l'alqueria Gebellí, confrontaven amb el torrent de sant Miquel, amb l'actual camí vell de Pollença, el clos de l'església de Sant Miquel, l'alqueria d'Alcaixa, i l'alqueria Gebellí.¹⁴ Sis dels set establiments s'escriuraren el mateix dia, el 16 d'abril de 1345, i només un el dia 28 d'agost de 1345.

6 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...* 66-67.

7 Aleshores ja devia tenir una població relativament important: el 1339 els pobladors i terratinents de Búger designaren un procurador en nom de tota la "universitat" (*universitatis*) dels pobladors de Búger. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), protocol notarial (Prot. not.) T-376, f.13.

8 El 1339 apareix esmentada encara com l'alqueria Campanet. (ARM Prot. not. T-376, f.80 v)

9 El 1343, en Guillem Font de Loro fou un dels dos síndics que envià la universitat de Santa Margalida per retre homenatge a En Pere el Cerimoniós. Joan Francesc MARCH-Ramon.ROSSELLÓ, *Història de Santa Margalida. De la Prehistòria al segle XVI*. Palma, 1981, 125.

10 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*, 137.

11 Per exemple, l'any 1345, en Guillem Font de Loro reconeixia tenir en societat amb Gerald Llull certa quantitat de bestiar cabrum salvatge (*bestiario caprino silvestri*) estimat en 19 lliures. (ARM Prot. not. A-3, f.51v-52).

12 Antoni MAS: "Crisi feudal a Mallorca abans de la pesta negra? l'exemple de Santa Margalida." *Estudis d'Història Econòmica*. Palma, (en premsa).

13 ARM Prot. not. A-3, f. 13-17 v i 51-51 v. Cal fer notar que aquests documents ja foren localitzats per l'amic en Ramon Rosselló, qui en deixà constància en forma de regests a la seva part de la història de Campanet, tot i que sembla que no se'n va tènner de la seva entitat. Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*, 160.

14 L'alqueria de Gebellí estava situada a la porció del bisbe de Mallorca, sota alou i domini d'en Galceran Llull. Era tinguda a vuitè de lluisme i *ad certum censum* que havia de pagar en Guillem Font. (ARM Prot. not. A-3, f. 13-17 v i 51-51 v). A aqueix cens caldria afegir-hi el pagament dels delmes i/o agrer al bisbe i Capítol, baldament no siguin esmentats de forma explícita.

Les intencions d'en Guillem Font eren ben clares: crear un nou nucli de població, tot i que dimensions reduïdes, o, potser -les fonts no permeten esbrinar-ho- ampliar un llogaret preexistent. Abans de dur a terme els establiments, en Guillem Font assignà a la parcel·lació com a mínim dos camins nous (*caminis novis per me ibidem assignatis*), i almanco en preparava l'obertura d'un altre, ja que, a l'acte d'establiment d'una quarterada i mitja de terra a n'Andreu Abennàsser, s'especifica que es du a terme amb la condició que al cap d'alt d'aqueixa parcel·la hi ha de passar, allà on confronta amb les terres de l'alqueria Gebellí, un camí nou que l'establidor hi ha assignat (*constat tamen quod in capite superiori dicte quarteriate et medie terre versus honorem meum transit caminus novus per me ibidem assignatis*).¹⁵

No es tracta, doncs, d'una parcel·lació destinada a usos agrícoles: els establiments, tret d'un, són tots per construir cases. A més, confrontaven entre ells, la qual cosa és indicativa de la voluntat de crear-hi un nucli relativament compacte, situat devora l'antiga església parroquial de sant Miquel de Campanet.

A cap dels casos no s'indica quina era l'extensió dels trasts o patis. Aixímateix, devien ésser de dimensions semblants, perquè tots ells estaven obligats al pagament d'un cens de dos sous. Un mètode per inferir la seva extensió, a tall estrictament aproximatiu, pot consistir en dividir la superfície de les parcel·les de terra establertes per a fer cases pel valor del cens que havien de pagar. El resultat és de 8 sous per quarterada, és a dir, de 2 sous per cortó. Si aquesta valoració per cortó es pogués fer extensiva als trasts o patis de terra, l'extensió de cada un d'ells seria d'un cortó.¹⁶ Seguint aqueix procediment, la suma de les terres i patis establerts per en Guillem Font, i dels altres tres trasts documentats indirectament, muntaria a 28 cortons, és a dir, 7 quarterades.

En Guillem Font se n'aprofitava tant de l'inexistència de cap nucli concentrat a la contrada, com del factor d'atracció que suposava l'existència de l'antiga parròquia de Sant Miquel, l'únic temple que devien fer servir els habitants de les terres que després constituïrien el terme de Campanet. A més dels interessos comuns, sobretot econòmics, que devien cohesionar els habitants de l'àrea geogràfica coneguda com *la Muntanya*, cal tenir en compte que les pràctiques religioses determinaven en bona part el naixement o la consolidació del sentiment de pertinença a la comunitat. Significativament, a tots els instruments d'establiment s'hi fa constar que el pati o parcel·la és de pertinences *ex alqueria (...)* de Gebellí (...) *in termino parrochie Beati Michaelis de Campaneto*. Al respecte, cal recordar que aleshores la parròquia de sant Miquel de Campanet no existia, sinó que Sant Miquel era només una capella sufragània de la parròquia d'Huialfàs.

A més, la capella de sant Miquel, tot i la seva condició de sufragània, estava regida per un vicari encarregat dels oficis religiosos, facultat per *batiar e soterrar*, i s'hi

¹⁵ Vegeu l'apèndix.

¹⁶ Cal fer esment en el fet que aquesta extensió és l'assignada a les Ordinacions d'en Jaume II per a l'extensió dels trasts de les noves pobles. Gabriel ALOMAR: *Urbanismo regional en la edad media: las "ordinacions" de Jaume II (1300) en el reino de Mallorca*, Barcelona, 1978.

conservaven els llibres *qui ara són e el calis e als altres aparallements e els altars*¹⁷. A més, cal fer esment en el fet que els habitants de la contrada continuaven enterrant el seus morts al fossar de l'església de sant Miquel.¹⁸ El 1345, el vicari encarregat de l'oratori era el prevere campaneter en Jaume des Far.¹⁹ Aquest, si no residia als voltants de la capella, devia tenir la voluntat de residir-hi, ja que hi tenia un pati de terra vora el clos de l'església i n'hi va adquirir un altre per via d'establiment.²⁰

Les persones que adquiriren trasts i terres per via d'establiment que hem pogut documentar eren en Ramon de Sant Pol de Campanet i la seva muller Saurina, na Maria, grega franca, en Pere Sagrera i la seva muller Saurina, en Mateu Andreu, en Ramon Abennàsser, n'Andreu Abennàsser i la seva muller Elicsén, i el prevere en Jaume de Far. A més, s'esmenten altres dos trasts confrontants amb els anteriors, el d'en Simó Martorell i el d'en Pere Salavert, i també un altre que ja era posseït pel prevere en Jaume de Far. Per tant, a la contrada ja s'hi havien establerts altres trasts, i fins i tot és possible que ja hi hagués algunes cases. La documentació no permet averiguar si aquests trasts havien estat establits anteriorment, ja fos per en Guillem Font o pels anteriors posseïdors de l'alqueria, o si formaven part d'un llogaret més antic. En tot cas, no cal descartar que abans dels establiments d'en Guillem Font no hi hagués algunes edificacions disperses envoltant el temple.²¹

Als documents no s'hi indica d'on provenien els nous pobladors, tret del cas d'en Ramon de Sant Pol, de Campanet segons l'acte notarial. De tota manera, no resultaria massa aventurat pensar que la majoria també provenien de Campanet, ja que dos d'ells portaven el llinatge Abenàsser, molt comú a la població.

Pel que fa a la seva extracció social, cal suposar que formaven part dels estrats més baixos de la població de l'època. Segons es desprèn de les fonts consultades, els voltants de sant Miquel estaven formats per grans alqueries, i no hi ha notícies que fossen parcel·lades en aquesta època. Tampoc hi ha notícia que els establerts a sant Miquel poguessen ésser els posseïdors d'aquestes alqueries, ni que tenguessen terres a les seves proximitats. D'aquí que poguem pensar que els establerts a sant Miquel serien gent amb poca terra o sense, i de poc poder adquisitiu. La mostra més clara d'aquesta darrera afirmació la pot constituir que una de les noves pobladores fos una esclava grega alliberada, na Maria, *grega franca*.

Ens trobam, doncs, amb una iniciativa de tipus privat i que sembla respondre - almanco per part de l'establidor - només a interessos econòmics. En Guillem Font, amb els censos que li pagassin cada any els establerts, passaria a disposar d'una certa quantitat en numerari, 52 sous, que podia emprar, per exemple, per pagar el cens que havia de satisfer a en Galceran Llull. D'altra banda, l'assentament de pobladors dins el terme de la seva alqueria

17 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*66-67.

18 ARM Prot. not. A-2; Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*, 135-137

19 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet...*, 135-136.

20 Vegeu l'apèndix. Establiment núm.7.

21 De fet, segons consta a la Carta Arqueològica de Campanet, la contrada ja havia estat ocupada des d'èpoques molt anteriors, fins i tot a època talaiòtica i romana.

li assegurava la proximitat de mà d'obra i de possibles arrendataris del seu bestiar o de les seves terres. Tot plegat il·lustra clarament quin paper jugà l'emfiteusi dins el feudalisme mallorquí, almanco en les primeres centúries que segueixen a la conquesta: des d'un mitjà, possiblement el més característic, de captació de rendes fins a una eina per a la "direcció" i fixació del poblament.²²

No sabem si en Guillem Font continuà establint trasts en emfiteusi i si, per tant, augmentà el nombre de pobladors, o si el petit llogaret continuà estant format per la zona que delimitaven els tres carrers projectats per en Guillem Font. Desconeixem també de quina manera l'afectà el sotrac causat per la pesta negra de 1348. A molts d'indrets de Mallorca, la minva de la població va causar que els terratinents establissin la terra en millors condicions -moltes d'explotacions havien quedat buides- i a un augment del salaris; i per tant, a una important redistribució geogràfica de la població.²³ Així, no seria gens estrany que el nucli de sant Miquel, possiblement de només tres anys d'existència, hagués perdut bona part dels seus habitants, o bé pels efectes de la pesta o bé perquè part dels seus habitants -segurament gent pobre, com ja hem dit- s'hagués desplaçat a altres indrets.

Així i tot, el llogaret continuava existint a dates més tardanes, ja que el 1366, a l'acte de divisió de les parròquies de Campanet i Huialfàs, es fa referència al *lloc Gebell*.²⁴ Si va desaparèixer definitivament a conseqüència del creixement continuat de l'alqueria Campanet -a on al 1398 ja s'hi construïa un nou temple - o perquè el destruï una torrentada, és, de moment, una incògnita.

22 Al respecte vegeu: Ricard SOTO: "Repartiment i 'repartiments': l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII." *De Al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos medievales*, Barcelona, 1990, 1-51.

23 Antoni MAS: "Mà d'obra, estructura salarial i divisió del treball a l'agricultura mallorquina del segle XIV: l'exemple de l'alqueria de Masnou (Alaró-Consell)." Ponència inèdita presentada al *VI seminari d'història econòmica. Pautes de consum i condicions de treball. Mallorca de l'època preindustrial al turisme de masses. Un homenatge a E.P. Thompson*, Palma, 1994.

24 Ramon ROSSELLÓ-Antoni LÓPEZ: *Historia de Campanet*...., 69.

APÈNDIX.

ESTABLIMENTS FETS PER EN GUILLEM FONT A L'ANY 1345.
FONT: Arxiu del Regne de Mallorca, Protocol notarial A-3, f. 13-17v i 51-51v.

EMFITEUTA	BÉ ESTABLERT	CONFRONTES
1) Ramon de Sant Pol	3 quarterades de terra per construir cases (Cens: 24 sous)	-Camí públic -Terme d'Alcaxa -Clos de terra de l'església de sant Miquel.
2) Maria, grega franca	Pati de terra per construir cases (Cens: 2 sous)	-Pati de terra d'en Pere Salavert. -Dos camins nous assignats per l'establidor -Les terres restants a l'establidor.
3) Pere Sagrera	Pati de terra per construir cases (Cens: 2 sous)	-Camí públic -De dues parts, amb les terres de l'establidor. -Pati de terra d'en Simó Martorell.
4) Mateu Andreu	Mitja quarterada per construir cases (Cens: 8 sous)	-Camí públic. -Dos camins nous assignats per l'establidor. -Les terres restants a l'establidor.
5) Ramon Bennàsser	Dos patis de terra per construir cases (Cens: 4 sous)	-Pati de terra d'en Pere Salavert. -Pati de terra de na Maria, Grega Franca. -Camí nou assignat per l'establidor. -Pati de terra d'en Pere Sagrera.
6) Andreu Bennàsser	Una quarterada i mitja (Cens: 12 sous)	-Terme d'Alcaxa -Camí públic vell -Camí nou assignat per l'establidor. -Les terres restants a l'establidor*
7) Jaume de Far, prevere.	-Pati de terra (cens: no s'esmenta; franca de cens?)	-Camí nou assignat per l'establidor.m-Un altre pati de terra del dit prevere. -Pati de terra de l'església de sant Miquel. -Les terres restants a l'establidor.

* Amb la condició que al cap d'alt (*capite superiori*) de les dues quarterades hi haurà de passar, allà on confronta amb les terres restants a l'establidor, un camí nou que l'establidor hi té previst obrir allà assignat (*constat tamen quod in capite superiori dicte quarteriate et medie terre versus honorem meum transit caminus per me ibidem assignatis*).

RESUM

La política d'ordenació territorial continguda a les *Ordinacions* d'En Jaume II (1300) propicià la creació o consolidament de nombrosos nuclis de població a Mallorca. Tot i la importància d'aqueixa normativa, la creació o el creixement en aquesta mateixa època d'altres poblacions es podia deure a altres factors; fins i tot a la iniciativa *privada*. En aquest article s'estudia l'intent de creació d'un petit nucli, el del pla de Tell o de sant Miquel, situat a la parròquia d'Huialfàs, on en Jaume II ja havia creat una nova pobla l'any 1300.

ABSTRACT

The policy of (setting) territorial boundaries contained in *Les Ordinacions* by Jaume II encouraged gave rise to the creation or consolidation of numerous nuclei of settlements in Mallorca. In spite of the importance of this policy, the creation or growth at that time of other settlements is probably due to various factors, including private initiative. This article looks at the attempt to create a small nucleus, that of sant Miquel in the parish of Huialfàs where the monarch had created a *pobla* in 1300.

UN APUNT PER A LA RECERCA DE GABRIEL MOGER, ESCULTOR I PREVERA.

MARC JOBANI FERNÁNDEZ.

En col·laboració a la ja dilatada búsqueda al voltant de la figura de Gabriel Mòger, imagnaire, es presenta en aquest article la transcripció d'un document fins ara inèdit.¹ El coneixement del qual, pot ser útil per a la investigació referent a aquest escultor i eclesiàstic de finals del s. XV- principis del s. XVI, l'obra del qual, és fins avui poc documentada. Tanmateix podem trobar-ne una sèrie de referències a la important obra investigadora de Gabriel LLOmpart i Moragues, que en els seus treballs d'iconografia, pintura i religiositat mallorquines, ha documentat en varies ocasions la figura d'aquest artista.²

El cognom Mòger és conegut per establir-se com el pilar d'una nissaga d'artistes que té els seus orígens a finals del segle XIV en la persona de Gabriel Mòger, podríem dir-ne el patriarca, i que es dedicava a l'art de la fusta. És documentat que fou requerit pels bastiments necessaris per fixar el *Retaule de Santa Úrsula*, obra de Francesc Comes, a la capella de Ça Coma del convent de St. Domènec, i per a la realització d'un peritatge a la parròquia de Manacor, l'any 1386.

Podríem dir que la nissaga Mòger s'instaurà com a tal a partir de la figura del seu fill, també anomenat Gabriel Mòger, i que nascut al voltant de 1380, es dedicà a la pintura de retaules i draperies. Mòger fill, va ser individuat per M. Chandler Post i identificat per l'equip d'investigació que va organitzar l'exposició PINTURA GÒTICA MALLORQUINA³ els quals revelaren la verdadera identitat del fins aleshores conegut com el Mestre de Campos. Podem citar com a obres seves, entre d'altres, el *Retaule de la Mare de Déu de l'Alletament*, a la parròquia de Campos, i les restes del *Retaule dels Sants Àngels* del Museu Municipal de Pollença.

La línia successòria es perd a partir d'aquest moment, fins a l'aparició d'un personatge anomenat Rafael Mòger, en una comissió jurídica de pintors presentats davant l'assessor jurídic del lloctinent al regne de Mallorca l'any 1486. El fet que aquest sigui pintor i el que seu cognom coincideixi amb el dels anteriorment esmentats artistes, fa

¹ ARXIU DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Número de registre 3502, caixa V. Set folis de paper, disposats en forma de quadern. Còpia de l'original. Humanística. Català. Dimensions 310 mm. x 221 mm. En bon estat.

² Gabriel LLOMPART: *Pintura Medieval Mallorquina*, Palma de Mallorca, 1980.
Gabriel LLOMPART: *Religiositat popular. Folklore de Mallorca, folklore de Europa*, Palma de Mallorca, 1982.

³ Gabriel LLOMPART: *La pintura gòtica a Mallorca*, Barcelona, 1987.
G. ROSSELLO BORDOY, A. ALOMAR, F. SANCHEZ-CUENCA: *Pintura Gòtica Mallorquina*, Madrid, 1965.

suposar la seva vinculació directa a la família, i així se'l considera fill de G. Mòger pintor. Nascut el 1424 se li han atribuït diverses obres, entre d'altres el *Retaule dels Sants Joans* a Porreres (1450), el *Retaule de Sta. Pràxedes i els sants cavallers Jordi i Vidal*, que es conserva en part a la capella de Sta. Anna de l'Almudaina (cap al 1465) i la decoració interna i externa de les portes de l'orgue de la catedral (1485). Mor l'any 1490.

Rafael Mòger va tenir un fill anomenat Gabriel, que es dedicava a les funcions eclesiàstiques a la parròquia de Sta. Eulàlia a Palma de Mallorca. Tot i així, també tenia temps per desenvolupar la seva capacitat artística. La seva obra, acotada a finals del XV i principis del XVI, és encara, parcialment desconeguda, doncs no és segura, en certs casos, la seva identificació. Dedicat a la escultura religiosa podem considerar com a pròpies les següents obres: *Verge del Santuari de Gràcia* a Randa (cap al 1500), *Verge Sagrari del convent de St. Jerònim* de Palma (1507), *Cercle de Verges en torn la patrona de Sineu* (1509). Atribuïdes a la seva persona: *Mare de Déu de la Neu* de Manacor (cap al 1499), *Mare de Déu dels Àngels* de St. Francesc de Palma, i *Santa Margalida de Crestatx* de Sa Pobla. Per últim Gabriel Llopart creu que també poden ser seves *El Calvari de Selva*, i el *Davallament del Roser Vell* de Pollença.

APÈNDIX DOCUMENTAL*

1508, maig, 26

Concòrdia feta entre los honorables/ jurats consellers e preveres de/ Porreres e mossèn Guabriel/ Mòger sobra la ystoria de la/ passió enbotida per la capella/ de Montisión de la dita/ parròquia feta per mossèn Gua-/ briel Mòger.

Die XXVI mensis maii anno/ a nativitate Domini millesimo quingentesimo octavo.

In nomine Domini amen. Noverint universi/ quod anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo/ octavo, die vero vigesima sexta mensis maii/ inter honorabiles juratos et consiliarios ville et/ parrochie et Porreriis mediante determinationem./ convocato consilio dicte ville continuata./ in quo consilio fuerunt presentes honorabilis Matheus/ Nicholau, Joannes Nicholau, Bartholomeus Masquida/ et Petrus Veyn, jurati, Anthonius Masquida./ Petrus Veyn, Vicentius Mora, Joannes Riera, Petrus/ Amar, Anthonius Marimon, Anthonius Pallisser, Guillelmus/ Nicholau et Joannes Cardell, consiliarii dicte/ parrochie et discretos presbiteros ecclesie dicte ville/ de Porreriis, scilicet Anthonium Salom, Poncium/ Feliu, Joannem Mora, Michaellem Masquida./ Andream Masquida et Thomam Nicholau, presbiteros/ dicte ville ac Guabrielem Moger etiam presbiterum/ in ecclesia parrochiali Sancte Eulalie presentis/ Civitatis beneficium, fuit facta, firmata et/ capitulata concordia tenoris sequentis:

Si la divina providència ha permès ésser per los faells chrestians/ reverida e loada ab medis dels sants qui ab tanta favor de/ amor en aquesta vida momentànea e caduca, per adquirir lo/ celestial regne han tantas adversitats sostengudas. Molt més/ e sens alguna compareció ha per accepta la leor e⁴ devoció/ que cascun faell christià se dispon tenir ab medi de la Sacra-/ tíssima Passió, que lo seu unigenit fill Jesucrist redemptor de/ natura humana ho [sic] sostenguda, lo qual per fer la univer-/ sal redempció s' és volgut fer home, prenent carn humana del/ ventre virginal de la intemerada Verga Maria, mare sua/ tant amada qui és font e sperit de misericòrdia e de pietat e de/ natura humana contínuament advocada. Emperò los honorables jurats/ e preveras e los habitants de la vila e parròquia de Porreras, desiiant/ per lur poder servir a Nostre Senyor Déu Jesucrist, moguts de ardent de-/ voció per los grans beneficis que de aquells contínuament reben, ab/ intercessió de la Inmaculada Verga Sancta Maria mare sua, en los passats/ dias han fundada una devota capella en lo terme de la dita parròquia/ sots invocació de Sancta Maria de Pietat de Montisión, en lo qual loch/ la lehor de la mare de misericòrdia e de pietat és ab gran devoció/ continuada. Aprés disposant-ho la bondat divina, los ànimos dels/ sobredits jurats, preveras e parroquians són stats moguts en/ tenir en la dita capella una molt insigne e devotíssima obre tal/ que en aquest regna jamés semblant no és stada vista, feta o/ principiada, ab ymages enbotides contenint tota la Passió de Jesucrist./ la qual obre, per lo discret mossèn Guabriel Mòger, preve-/ ra, en los passats dias dins la present ciutat ab grans trabals e des-/ pesas fonch comensada e ab maiors trabals, despesas e ab discurs de molts dias té de a sser acabada. E per que tant insigne./ tant costosa, tant gran e tant devota obre sia per lo dit mossèn/ Guabriel Mòger a la dita devota de Montission més promp-/ tament atorguada e lo dit mossèn Mòger, segons és cosa a rehó/ conforma, obtengua, no sols lo grandíssim mèrit li seguirà quant/ a Déu, ans encare com digne remuneració per la sustentació de la/ sua vida e de las grans despesas fetas e que se tenen a ffer/

*

Per a la transcripció he utilitzat la següent identificació:

- Signes de puntuació segons la normativa actual.
- Notes a peu de pàgina per a mots i signes ratllats, i per a senyalar espais en blanc en el document.
- * Per a taques de tinta.
- Corxets i punts suspensius per a mots il·legibles.
- Punts volats per a les elisions.

4

Mot ratllat i taca de tinta.

ultra los trabals grans en donar total conclusió e acaba-/ ment a la dita tant devota e tant meritòria obre. Per çó de/ comuna concòrdia dels dits jurats, preveras e altres parro-/ quians de Porreres e del dit mossèn Guabriel Mòger, són stats entre las ditas parts fets e fermats los capítols següents:

Com sia stat concordat e tractat entre los venerables preveras/ e honrats jurats de la parròquia de Porreras de una part/ e lo discret mossèn Guabriel Mòger de⁵ part altre, de/ una gran obra de la Passió de Jesucrist comensada jatsía/ no acabada, tota de ymatges enbotidas, la qual sa era/ comensada per metra en la sglèsia parroquial de Sancta Eulà/ lia de la present ciutat que de la dita obra tota sia donada/ per lo dit mossèn Mòger a la capella e devota de Monthisió./ fundada en lo terma de la parròquia de Porreras e allà/ sia per lo dit mossèn Mòger complidament acabada e per lo/ dit mossèn Mòger sia stat promès ab las condicions emperò e pactas deval mencionats, per çó de voluntat de las ditas/ pars a demostració de la concòrdia són stats fets los ca-/ pítols següents:

Primerament és stat concordat que per donar conclusió a la/ obra la qual se ha a ffer a la capella de Montisió per lo/ dit mossèn Guabriel Mòger prevera, que los venerables/ preveras e honrats jurats de la vila de Porreras, los/ quals són senyors e protectors del dit loch de Montisió./ on, agen a ffer donació libera al dit mossèn Mòger de/ tots los acaptas e amolments de la sglèsia de Montisió./ ensemps ab las casas e cloenda de terra qui és circa/ una quarterada de terra la qual, lo magnífich misser/ Guillem de Cardils fèu donació a mossèn Pons Faliu pre-/ vera e lo dit mossèn Pons Falliu, prevera, après fèu/ donació als honrats jurats de la dita parròquia, segons/ appar en poder del discret en Bernat Baulenes, notari sots/ ha⁶ la qual dona-/ ció los dits venerables preveras són contens de fer dita dona-/ ció al dit mossèn Mòger, de tots los usufruys de dita casa e/ terra de vita restant. Emperò lo ius patronatus als dits/ preveras e honrats jurats de dita vila.

Item més, com los venerables preveras de la dita parròquia fan do-/ nació de vita tantum de tots los usufruys de totes aquellas ter-/ ras e garrigues e pasturas, que los dits preveras compra-/ ren del honorable Anthony Masquida, segons appar en po-/ der del discret en Christòfol Mir notari sots,⁷ a pactas emperò que los dits preveras puixen tanir someras/ e àssens e si tales feyen que fos satisfet en aquels a qui fa-/ rien lo dan, emperò que lo dit mossèn Mòger sia tingut de/ pagar lo censal que són ditas terras cascun any, so/ és, VIII sous de aniversaris e XII sous de certas missas e una quartera/ de forment als jurats de dita vila a la almoyna./

Item més, que los venerables preveras e honrats jurats que/ agen alegir hun baciner qui sia* home de recapte alt/ en la capella de Montisió per acaptar per dita obra, e axí/ mateix que un dels preveras o jurats de dita vila agen/ acaptar en la sglèsia parroquial de Porreras e que di-/ nés sien mesos en al caxeta axí com és pràctica, e de dita ca-/ xeta de la vila tindrà la clau lo preveri clavari e lo jurat/ maior, axí com ja fa a cascuna, e com lo dit mossèn Mòger volrà diners los dits clavaris aver a donar los diners que dit/ mossèn Mòger aurà master per la dita obra.

Item més, que los venerables preveras e honrats jurats que en/ temps de las heras, que sien tinguts en fer lo acapta dels / forments per tot lo terma de la dita parròquia de Porreras./ governar aquells fins⁸ a la vendició e tot lo proveït do-/ nar los diners al dit Mòger, vist que aurà mester per/ dita obra.

5 Mot ratllat: UNA.

6 Espai en blanc en el document per a l'escriptura de la data, 95mm.

7 Espai en blanc en el document per a l'escriptura de la data, 48mm.

* Taca de tinta.

8 Signe ratllat: UR.

Item més, que lo donat sia tingut en anar a captar per/ tota la ylla lo quest dels forments, formatges, ous e olis./ e sia tot donat al dit mossèn Mòger per dita obra e vida/ lur qui negociaran dita obra.

Item més, que qualssevol donatius o lexas, pies e censals./ fets a la Verge Maria de Pietat de Montisión que sian/ donadas e administradas totes, per lo dit mossèn Mòger per/ negociar e acabar dita obra, e de las ditas quantitats lexas./ pies, censals e donatius, que lo dit mossèn Mòger no sia tingut/ donar compta a nigú sinó sia cregut de la sua paraula e consiència sua.

Item més, que si algú per lur devoció volien fer alguns abalimets/ o ioyells, so és calses, casules, palis, tovallas o altres presenta-/ las a la Verga Maria de Pietat de Montisión, que en tal cas lo/ dit mossèn Mòger no'n puga pendra niguna de las ditas/ presentallas e devociions, sinó que sia mes en inventari emès/ en la sglésia, e administrat per los venerables preveras e jurats de dita vile e dit mossèn Mòger.

Item que lo qui serà elegit en donat de la dita capella de Monti-/ sión, sia homa de bon recapta e elegit per los dits preveras/ jurats de dita vila, e que stigua a obediència de dit mossèn Mòger.

Item més, que los preveras qui buy són , són contens en acullir/ lo dit mossèn Mòger en totas las distribucions, aniversaris, emoluments/ e per casos de la dita parroquial sglésia, tant quant hun beneficiat/ sapugua alegrar axí present en la sglésia com absent de vita, na-/gociant la dita obra, comensant a contar de aquell dia que las/ ymatges són stadas en lo dit loch de Montisión.

Item que las almoynes del bací de ànimes de purgatori qui acap-/ ta en la sglésia parroquial, li sia donat tot al dit mossèn Mò-/ ger pegant emperò lo que és tingut dit bací, axí con són las misas e lantia e tot lo restant sia dat tot al dit mossèn/ Mòger per acabar dita obra de vita e per fer las festas/ e sofragis quis faran en lo dit puig per las ànimes de purgatori, segons se ordonarà, perque aquest sant misteri és/ dedicat a las ànimes de purgatori e que no sia tingut donar/ compta.

Item més, que los honrats jurats, havent plena potestat de la/ dita vila e universitat agen donar al dit mossèn Mòger a temps/ de sinch anys, sexanta liuras, so és, dotze liuras cascun any/ comensant de aquesta festa de Sant Pera e Sant Faliu del mes de agost/ primer vinent a un any, dotza liuras, fins acompliment las ditas/ sexanta liuras.

Item més, que los dits venerables preveras de la vila de Porreras, so és./ mossèn Anthoni Salom, Pon<ç> Faliu, Andreu Masquida, Johan Mora/ e Tomàs Nicholau, són contens en donar e pegar al dit mossèn/ Mòger vuit liuras per las duas capes que dit mossèn Mòger/ és tingut a la sglésia de Sancta Eulàlia.

Item més, és concordat que durant lo temps que dita obra/ sa trigarà a ffer e acabar, avent-hi emperò diners per lo/ manaster de dita obra, lo dit mossèn Mòger no puxa fer ne em-/ pendre da fer altra obra, e assò per que la dita obra tant desit-/ gada no sia diffirida a les devociions de les personas qui desit-/ gen veura lo fi de aquella, no sia diffirida.

Item més, que la clau de la caxeta dalt de la capela de Nostra Dona/ de Monthisión, que aquella dita clau aga a tenir lo dit mossèn Mò-/ ger per tal que puxa pendra diners a sa posta per dita obra/ con necessària ho aurà e que sia tot ramès a sa consiència e/ no sia tingut a donar compta, e quant li ferà sermons e offici/ sia tot mes en dita caxeta.

Item més, que totes las⁹ candelas qui's vendran alt (?)/ en la dita capela sian del dit mossèn Mòger, e que totes/ las¹⁰ offertas las quals se faran en dita capella/ com si farà offici, sien totes del dit mossèn Mòger, emperò/ que dit Mòger sia tingut de donar e pegar al venerable/ rector o vicari de la sglésia parroquial de Porreras lo que/ és stat concordat per part del dit rector segons apar/ per bulla la qual és en dita capella.

Item més, és concordat que ésser concordada tota la obra del/ dit Misteri de la Pietat ab tot son master e compliment no mancant/-hi res segons per mi Guabriel Mòger, prevera, stà/ ordonat e fabricat e en capítols stà ordonat e¹¹ de la/ factura dels ymatges hi quantas seran ni con staran e per/ lo semblant con star con pintadas e dauradas e ordonadas/ en la capella e segons stà en la mostra pintada, e tinch yo dit Guabriel Mòger prevera, pensat e fabricat que/ donant-me Déu sanitat e vida e avent-hi oportunitat/ de moneda e donatiu, de acabar la dita obra demunt dita./ so és, tota la factura de la dita obra e capella de acabar-/ o ab sis o set ans comensant a contar de aquella hora e dia/ que comensarà la dita capella, havent ajudados, car yo sols/ molt més temps hi auria master; és ver que en molts/ cosas puch aver ajudadors e acabada la dita obra de la dita/ capella de la pietat ab¹² tot son master, e paguades totes / las cosas més necesseriosas, so és, que no's degua res a nigú./ lavors que totes las almoynas qui's faran en la vila/ en la sglésia maior, so és, de la vila e los quests dels forments/ e altres fruyts qui's faran en la dita vila, que los venerables/ preveras e honorables jurats e obrés e conselers e protectors/ que aquelles acaptas e aquells diners, los demunt dits agen a/ metre en obra ells matexos en la sglésia de Montisión en casas e porxos o sò que ells matexos conexeran, que serà/ ben vist e y serà master per emballir lo dit puig de Monti/ sión resservant si serà master del forment e altres fruyts/ per los qui serviran lo dit loch.

Item més, que si yo dit Guabriel Mòger prevera avent/ acabada la dita obra de la Pietat e Passió de Jesucrist volia/ fer altre capella devota axí com seria lo traspàs de Nostra/ Dona qui és goig e és altre molt devot misteri e i ahiha/ loch per fer altre capella e disposició per fer tal misteri/ e capella segons ja ha huna mostra que tinch ja ordona-/ da molt devota orde e bella, lavós fent-se dita capel-/ la que las ditas almoynes de la vila ajudassen en dit ne-/ goci, si mester eran; si emperò las almoynas qui's farian/ en lo puig ne bastaven e si per lo semblant si negunas altres ornaments/ e altres abilaments per lo semblant era master, las ditas almoynas/ quis faran en la dita vila aien audicar als dits negocis per que/ donant-me Déu vida e sanitat, treballar tosteps [sic] en onrar e abilar/ los devots ornaments e abilaments en la capella de Monthisión són/ las ditas almoynas las que starien en la caxeta de la sglésia ma-/ ior e dels forments dels qu'estos de dita vila perque yo dit Gua-/ briel Mòger no vull emprendre en fer altre obra ni feyna/ per nigú ni per altre vila d'aquí anant, sinó per lo demunt dit loch;/ axí és determinat e deliberat e concordat e asò per que sia/ ornada aquesta capella de Montisión e sia gran memòria en laor/ de Jesucrist e de la Verga Maria.

Item més, que si negú per sa devoció volia fer niguna manera/ de obra, axí com serien capellas, o acabar las clastas o porxos/ o fer casas o sisterna, que les dits obres de dita sglésia de Mon-/ thisión o agen administrar, so és, los venerables preveras e jurats/ ab lur consell si donchs no volien fer algun rataule o ymatge/ lavós que yo, dit Guabriel Mòger, hi age entrevenir en/ dar consell en lo qui tocarà en l'art de pintura o de ymaginay/-re.

És stat concordat e delliberat per las demunt ditas pars, so és, los ve-/ nerables preveras e honrats jurats consellers de la dita vila de Porre-/ ras, de donar las cosas demunt ditas ab las ditas condicions per/ fer las ditas obras, abilaments e ornaments al venerable mossèn Gua-/ briel Mòger, prevera, e, per quant per fer tant grans obras e tant solempnes e no hi [...a] preu nigú, que

⁹ Mot ratllat : COSAS.

¹⁰ Mot ratllat : COSAS.

¹¹ Mot ratllat : FABRICAT.

¹² Mot ratllat : SON.

lo dit mossèn Guabriel Mòger prevera, no sia tingut dar compta nigú ne aia/ menar compta ni li u sia demenat per nigrun temps e assò/ per que no y ha preu nigú de fer tant bé la obra e gran e solemna/ sinó los dits donatius.

Predicta itaque capitula et concordiam in ea/ contentam nos omnes superius nominati firma-/mus et laudamus promittimusque ea omnia et/ singula tenere et inviolabiliter observare/ et in nullo contra facere vel venire de iure/ vel de facto aliqua ratione sive causa sub/ obligacione quoad consilium dictorum juratorum et/ consiliariorum dicte universitatis bonorum parrochie/ de Porreriis quo autem ad nos presbiteros ecclesie/ predicte de Porreriis et quo ad me dictum/ Guabrielem bonorum nostrorum et cuius libet nostrum/ obligacione et sub omni iuris et facti renun-/ciacione ad hec necessaria pariter et cautela./ Actum est hoc et concordatum in Civitate/ Maioricarum die vicesima sexta mensis maii anno/ a nativitate Domini millesimo quingentesimo octavo./Sig:++:++:++:++:++:++:++:++:++:++:na nostrum juratorum/ et consiliariorum Sig: ++:++: ++:++: na nostrum presbiterorum/ dicte ville de Porreriis Sig:++: num mei Guabrie-/lis Moger predictorum qui hic laudamus conce-/dimus et firmamus.

Testes inde sunt Joannes Bover, Anthonius Ser-/vera del Pi et Matheus Agost, habitatores/ dicte parrochie de Porreriis in quorum presencia/ dicti presbiteri et Guabriel Moger firmarunt/ ac discretus Bernardus Baulenes notarius qui nomine/ et vice infrascripti notarius dictas firmas re-/cepit viertute litere comissionis sibi facte./ Testes vero determinacionis consilii in quo omnes/ firmarunt die XVII mensis decembris/ anno predicto sunt Jacobus Darder et Steffanus/ Camos dicte ville de Porreriis.

Copia huius modi in hiis quinque papiri foleis incluso pre-/senti fuit fideliter sumpto a suo originali reser-/vato apud me Michaellem Litra Autoritate Regia/ notarium publicum Maioricarum et ut ipsi copie/ plena fides ubique tribuatur, ego notarius predictus/ hic manu propria me sub scribens meum solitum/ et consuetum in fidem et testimonium premi-/ssorum¹³ meum solitum et consuetum artis/ notarie appono et depingo quod est tale.

SIG + NUM

¹³ Mot ratllat : III.

RESUM

Concòrdia signada entre els honorables Jurats consellers i preveres de la Vila de Porreres i Mossèn Gabriel Mòger, imaginaire, per tal de donar fi a la composició anomenada *Passió de Jesucrist*. Obra feta amb imatges embotides, fou començada ja amb anterioritat a la ciutat de Palma de Mallorca. Ara és requerida per guarnir la capella de santa Maria de Pietat de Monti Sion, de la parròquia de dita vila.

ABSTRACT

This concordat is signed by the honourable panel councillors of Porreres villa and Gabriel Mòger, priest and maker of religious images. Started before in Palma de Mallorca, a composition called Passion of Jesus Christ must be finished. Made with insert images, is called to beautify saint Mary of Piety chapel from Monti Sion in the parish of Porreres.

NOTES PER A LA HISTÒRIA DE LA MÚSICA A MALLORCA (2)*

JOAN PARETS I SERRA
RAMON ROSSELLO I VAQUER

INSTRUMENTS

UN TAMBORET¹

1451, 28 gener

Inventari que fa Antonina viuda de Antoni Colomer mariner.

Una casa en el carrer del molí de Vent de Ciutat. *item un tamboret*²

UNA VIOLA.

1462, 2 desembre

Inventari dels bens de Maria Viuda d'Oxoè biscaí. Una casa en el carrer de la Mar de Ciutat: *Una viola*,³ *una viola dolenta*

1472. *Una viyola de sonar*⁴

1478, 22 juliol

Inventari dels bens de Joanot Sureda. En la possessió l'Àguila de Lluçmajor. *Una viola de micèr Arnau*.⁵

1604, 1 març

Inventari d'Antoni Miret, orb, músic oracioner. *Item una viola grossa i sclafada, dos violins y una guitarra.*

Item una viola gran rompuda.

* Continuació de Joan PARETS SERRA I RAMON ROSSELLO VAQUER: "Notes per a la història de la música a Mallorca - instruments", *BSAL*, 51, 1995, 97-104

¹ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Tamboret tambor petit. Felip PEDRELL: *Diccionario técnico de la música*: Tamboril/Temborino, se cuelga del brazo izquierdo con cuya mano se toca la flautilla o pito, silbo, chistua, chirula etc...

² ARM M-191 f. 17. agraim a Maria Barceló i Crespi la localització del document.

³ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Viola (i ant. viula). Instrument de corda semblant al violí, però més gros i de cordes més fortes, que entre els instruments de la seva classe equival al contralt. ARM C-174 f.13v.

⁴ ARM T-855 f.30; Prot. C-174 f.138; Prot-R-987 f.4

⁵ ARM notari B-313 f.370. Agraim a Maria Barceló i Crespi la localització d'aquests documents.

UN LLAÜT DE SONAR⁶

1480, 16 febrer

Bernat Amades gerrer reconeix deure a Juan Morell argenter 8 lliures, preu de un *Llaüt de sonar quatorzè*⁷

1505, 15 desembre

Inventari dels bens de Francesc Ballester mercader. Un alberg a Ciutat a la travessa de la Bosseria. *Item un laüt de sonar sclafat*.⁸

UN BAXO DE SINEU⁹

1642, 29 abril

"...6 lliures per un *baxó* avem comprat a mo Jaume Gallard mestre de capella o més ver aquelles per ajuda costes de dit *baxó*"¹⁰

DOS BAXONS DE LLUC

1704, 31 agost

"pagui per adobar dos *baxons* y una *xeremia*, ço es, dos *tudells*¹¹ quatre tapadoras, tres claus, quatre coxinets, una dotzena y mitja de claus foredats, un *tudellet*, y una clau per la *xeremia*, coxinet et alias: 3 lliures y 2 sous" (Ps. 83, f.355)

UN BAXO DE BARCELONA

1734

"Per haver fet portar un *baxo de barcelona*, que costà 3 doblas, y las duas pagà dit sr. Juan Llado de sos diners propis, amore virginis" (Ps. 98. f.73v.)

⁶ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Llaüt/laüt instrument músic de corda, amb un mànec a l'extrem del qual estan les clavilles i amb una caixa de resonància de forma corbada per la cara inferior. També trobam els noms *Leüt de sonar* (Prot. M-612, f.216) i *Lembutum sive leüt de sonar* (ARM C-207. f.116v.)

⁷ ARM C-208 f.116v.

⁸ ARM M-612 f.216. Agram a Maria Barceló i Crespi la localització d'aquests documents.

⁹ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Baixó Instrument musical, consistent en un canó de fusta de devers quatre pams de llarc, amb vuit forats, dues claus i amb embocadura en forma de pipa que s'emprava per acompanyar el cant plà.

¹⁰ AMS Claveria 1641-42 f.28. Agram a Mn. Bartomeu Mulet i Ramis l'aportació del document.

¹¹ ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Tudell Canonet metàl·lic corbat que es fixa a la part lateral superior del tub de certs instruments de buf, i en l'extrem lliure del qual s'ajusta l'embocadura; Rafael JUAN: *Hojas de Lluç*, 13, 4-5, ciclostilat: "Y en 1665 habia traído de Barcelona otro bajon el P. Bartolomé Cifre O.P. por valor de 10 reales de a 8 y 3 reales castellanos, o sea 11 libras, 15 sueldos y 2 dineros; a todo lo qual hubieron de añadirse 5 reales castellanos, complemento del precio del bajon, o sea 14 sueldos y dos dineros; vegeu endemés José RULLAN: *Historia de Sóller*, Palma, 1875, I, 740, nota 1 "Los instrumentos de cuerda eran ya conocidos en nuestro pueblo en 1633, pues el Consejo dió en aquel año 5 libras al maestro de música Antonio Morell, para que adquiriese, un baxo. Aunque la guitarra sea muy antigua, no hallamos noticia de su uso hasta 1749".

UNA ESPINETA

1723, 8 agost "...el dissabte de la festa, a l'església de Santa Anna, hi hagué música amb diferents instruments: *espineta*,¹² guitarra i violí i després vingueren les xirimies sonant amb gran contento del poble, fent la revetlla per la vila".

MÚSICS

1284-1345. Músics tripulants de galeres.

1284, febrer

A la nau de Pere Abri, de Mallorca, que partia vers Tunis hi havia entre la tripulació un *trombador*.

1345, 27 març

Entre la nombrosa tripulació de les grans galeres en el s. XIV hi podien figurar un o diversos joglars (1343), trompeters (1380) o músics.

Consta que el 1345 s'embarcà a Ciutat en una galera un músic mallorquí pel salari de 50 sous.

El 27 de març de dit any partiren cap a Tunis dues galeres des del port de Ciutat. Entre la tripulació de les dues galeres hi havia 5 joglars.¹³

1491, 3 setembre

Pere Tomàs, mestre d'ensenyar a ballar, nomena procurador Mateu Samora llibreter perquè reclami deutes.¹⁴

1454, 10 desembre

El lloctinent general del Regne de Mallorca proposa al Gran i General Consell sia concedida franquesa de prevere a Juan Desi *tamborino e trompeta de casa mia lo qual hic entenia pendre muller axí com après ha presa*. Es concedida la franquesa durant 10 anys.¹⁵

1506, 19 maig

Julià de Jussar, mestre de cant, habitador de Mallorca, reconeix deure a Rafel Armengual, mercader, 2 lliures i 10 sous, preu de 2 quarteres de blat per sa provisió.¹⁶

¹² ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*: Espineta Instrument de música semblant a un monocordi, que se usava en els segles XVI-XVIII. Arxiu parroquial de Muro Llibre de la Obraria de l'església del Convent de Santa Anna de la vila de Muro. Agraïm l'aportació feta per Damià Payeras i Capó el qual publica el document complet en "Notes sobre els orgues i la música al Convent de Santa Anna dels minims de Muro". III Simposium sobre els orgues històrics de Mallorca, Alcúdia, 1996, 129-139.

¹³ Charles-Emmanuel DUFOURCQ: *L'Ibérie crétienne et le Maghreb, XIIIe-XVe siècle*, London, 1990, chap. VIII: *Les équipages catalans au XVIe siècle: effectifs, composition, enrôlement, paye, vie a bord*; publicat abans a: *Le genti del Mare Mediterranea: Actes du Colloque international d'histoire maritime, Naples, 1980*, Napoli, 1981, v. I. Aportació feta per Jaume Bover i Pujol.

¹⁴ ARM Francesc Nadal n-19 f.98v

¹⁵ ARM AGG 6 f. 52.

¹⁶ ARM Juan Roca R-773 f.83.

1572, 31 març

Esteve Serra arpísta o sonador d'arpa, reconeix estar content i satisfet del seu germà Joan Antoni Serra ferrer, per raó dels drets de l'herència dels seus pares Esteve i Simona, sobre tot de la casa situada al carrer de la Ferreria.¹⁷

1596

Juan Llofriú *Maestro de canto* natural de Pollença fou agafat per la Inquisició per blasfem.¹⁸

1649, 25 agost

Ff.r Joseph Joachim Garau

A 25 de Agost 1649 he batatjat yo el Dr. Anto Nicolau Pe y Vicari un fill de m. Pe. Lluç Garau y de Hieronia Femenia. Fouchli posat nom Ffr Joseph Joachim foren Padrins me. Sebastia Guixa y Anna Bennassar. Deu lo gde.¹⁹

1721-1725

"Llista de lo que han cobrat dita Senyora (Joana Anna) Berenguer, vídua (de Joan Bover, sucrer):

"A 9 de dezembre (de 1721) de Ramon Albertí, músich, a bon compte, 20 lliures".

"A 15 d'abril 1723 de Ramon Albertí, músich, a bon compte 10 sous"...

"A 12 mars 1724 de dit Albertí músich a bon compte, 10 sous"...

"A 30 maig 1725 de dit Albertí, a bon compte, 10 sous"

Por Maria Ana Bover, y Domenech, viuda con Chistoval Bover su hermano, heredero de Juana Ana Berenguer, y Bover... Palma 1726, P.5-9.²⁰

1753

24 setembre

Antonina Frau, muller del Sr. Antoni Estrader, músic, morí dia 24 de setembre de 1753. Vivia al carrer del Sol.²¹

1790

18 abril

Fou batiada una filla de *José Pujol músico de los Dragones del Rey, natural de Jerez de la Frontera*.²²

17 ARM Bemat Llaneres LL-64 f.6.

18 Arxiu Històric Nacional, Inquisició, Llibre 860 f.213

19 ADM/ 1/76-B/4-1635-92 f.35v. Gràcies a l'article de José Luis BARRIO MOYA: "Algunas noticias sobre el mallorquín don Francisco Garau, músico cantor en la Capilla Real de Madrid durante los reinados de Carlos II y Felipe V", *BSAL*, 52, 1996, 303-314 i a l'amic Mn. Antoni Gili i Ferrer, podem avui, després d'anys de recerca publicar la partida de baptisme del gran guitarrista Garau i autor de: Poema harmónico per a guitarra, editat a Madrid l'any 1694 i reEditat a Londres l'any 1977.

20 Notícies aportades per Jaume Bover i Pujol.

21 ADM 1/72-D/nº1a f.93v. Notícia aportada per Josep Segura i Salado. Vegeu també: Rafael JUAN: *Hojas de Lluç*, 13, 4, ciclostilat.

22 ADM 1/74- B/19 f.61v.

1793

12 gener

Fou batiat un fill de *José Arias músico del regimiento de Dragones del Rey*.²³

1823

13 setembre

Fou batiat un fill de *Manuel Gonzalez músico del Regimiento de Caballeria de Pavía*.²⁴

1871

Carlos Pintado, músico mayor del Regimiento de Soria nº 9, Palma.

ACTIVITATS MUSICALS

UNA SOCIETAT SOBRE L'ART DE SONAR

1462, 20 maig

Joan Dasi mestre d'arpa i tamborino, Cristòfol Torner i Pere Boga o Vega (¿?) sonadors de llaüt i rebeu²⁵ d'una part i de l'altre Pere Arbon mestre d'arpa i Miquel Oliver sonador de llaüt fan societat durant 2 anys sobre l'art de sonar dits instruments.

UNA SEQUÈNCIA A TRES VEUS

1741, 12 març

... Hayer falleció el Decano de esta Comunidad Dn. Guillermo Serra Pbro. y conforme la constitución de la misma en fecha de doce de Marzo de 1741... y estilo establecido, debia en el oficio de difuntos de hoy cantarse la *sequencia*²⁶ a tres voces. Así lo ordené por mi parte y previne al organista Dn. Rafael Tugores tonsurado y acogido en dos distintas ocasiones que se presentase en el Arxivo a ensayar dicha sequencia con los Primiserios, pero se denegó con desfachatez con el pretexto de que no entendeia la solfa con que estava escrita. Acudí dos distintas vezes a Dn. Sebastian Socias Pbro. acogido que la ha cantado tres veces y este la primera se escusó la segunda contestó que no queria. De este modo ha quedado atropellada mi autoridad".

23 ADM 1/74- B/20 f.8v.

24 ADM 1/74 - B/23 f.119. Notícies aportades per Mn. Joan Rosselló i Lliteres.

25 ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear: Rebeu*: Ant. *Rabequet*. Mena de violí de tres cordes, castellà Rabel. Felip PEDRELL: *Diccionario Técnico de la Música: Rabat*. Raiz oriental de uno de los instrumentos que ha tenido más nombres en lo antiguo, a saber: en catalán: *Rabena, rabeu, robeu, rebeu, rabequel*. ARM M-411 f.136. Agramí a Maria Barceló i Crespí la localització del document. Vegeu també: Gabriel LLOMPART: *La Pintura medieval mallorquina* II. Palma 1977, 64 i J. PARETS et alii: *Els ministrils i els tamborers de la Sala*, Palma, 1993, 146

26 ALCOVER - MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear: Sequència*: Himne litúrgic que en certes misses es diu entre el gradual i l'evangeli. ADM III/151/119.

MÚSICA DE SANTA EULÀLIA DE LA CIUTAT DE MALLORCA

1321

Margarita muger de Jaime Valentí J.V.D. en su testamento otorgado pridie calendas augusti anno dni. 1321 en poder de Pedro Palaudono Nott. lega 10 lliures a la capilla de la música Sta. Eulalia pa. que asista a su funeral.

1547

En 27 de Sete de 1547 la música de Sta Eulalia asistio al funeral del Virrey Don Felipe de Cervelon que se le celebrou en el Convento de Jesús (Trahe esta notícia el Noot^o Fco Scriba)

1611

En 1611 experimentó esta Ciudad un terrible contagio de viruela murieron muchos niños, y la musica de Sta Eulalia se divio en secciones para hir a los entierros a cantar laudate.²⁷

RESUM

A partir de referències documentals aïllades els autors aporten una nova sèrie de dades sobre instruments musics i activitats musicals que abasten un llarg període cronològic. Informació de primera mà sobre un tema sobre el qual gairebé no es coneixien noves.

ABSTRACT

From isolated documentary referencies the authors bring forward a new series of data on musical intruments and activities which embrace a long chronological perior. First-hand information on a subject of which we were almost completely ignorant.

²⁷ Raimundo DE MIGUEL: *Nuevo Diccionario Latino-Español Etimológico. Laudate <De laudatus>, Adv. Plin. V. Laudabiliter, laudatius* Con alabanza, honor, gloria, esplendor. Joaquín Mª BOVER DE ROSSELLO: *Miscelánea histórica mayoricense*, XV, 141. Biblioteca B. March.

ELS VIDRIERS A MALLORCA

SEGLES XIV-XVI

SEGONA PART

RAMON ROSSELLO VAQUER
JAUME BOVER PUJOL

La primera part d'aquesta relació de vidriers de Mallorca fou presentada a les XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, dedicades a les Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània, segles XVI-XVII, i celebrades a Palma els dies 11-13 de desembre de 1996, organitzades per l'Institut d'Estudis Baleàrics.¹

Aquesta segona entrega aporta més documentació sobre les grans nissagues de vidriers com els Sala, Ribers, etc. i sobre la importació de sosa i plantes soseres indispensables per a la fabricació del vidre, a més de documentar alguns vidriers per primera vegada. També són importants les notícies sobre el forn de Santa Maria del Camí i les associacions de vidriers.

Els vidriers de Mallorca a través de la documentació

Arisa, Joan d'

1537, 29 maig. Joan d'Arisa, castellà, es col·loca amb Jordi Barceló i Antoni Torrentmal, vidriers, durant tres anys, per aprendre l'ofici de vidrier. El tendran vestit i alimentat i cada any li donaran cinc lliures.²

Artal, Andreu³

1501, 17 juliol. Andreu Artal, vidrier, promet al magnífic Joan Fortuny de Ruesta pagar a Francesc Jovals, traginer, 6 lliures preu d'un rossí.

La família Fortuny de Ruesta era propietària d'un forn de vidre al carrer dels Olms de Ciutat.

1506. Andreu Artal i altres reconeixen deure certa quantitat. (vg. Ribers)

1508, 15 novembre. Magdalena, muller d'Andreu Artal, vidrier, reconeix deure a Antoni Sala, vidrier, 9 lliures preu de 9 grosses de vidre a raó de 20 sous.⁴

¹ *Vidriers 1*. Ramon ROSSELLO VAQUER, JAUME BOVER PUJOL: *Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI*, comunicació presentada a les XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània, segles XIV-XVII, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, desembre 1996

² ARM C-295, 73v

³ Vidriers 1

⁴ ARM M-646, 24v

Alguaire, Miquel

1446. Miquel Alguaire, vidrier, i Margarida, sa criada (pedicae), que abans fou esclava de Nicolau Gomila, reconeixen deure a Mateu Canyellas de Santa Maria del Camí, 30 lliures preu d'un esclau rus anomenat Miquel.

Àlvares, Jeroni⁵

1503, Jeroni Àlvares, vidrier, reconeix deure a Joan Sans, 12 lliures, 8 sous, preu de 4 quintars de llana, i per pagar li donarà tant de vidre obrat fins que el preu basti per dites 12 lliures, 6 sous.

Barceló, Jordi⁶

1517, 10 febrer. Es lloga en el forn de Bartomeu Ribers i Pere Fàbregues. (Vg. Ribers)
 1521, 30 abril. Antònia, muller de Jordi Barceló, vidrier, reconeix que Antoni Canyelles, com hereu d'Isabel Domenge, li ha entregat les robes que aquesta li ha deixat en testament.
 1529. Establiment d'unes cases a Ciutat. Actua de testimoni Jordi Barceló, vidrier.
 1535, 16 setembre. Signa una concòrdia amb Melcior Bosc, vidrier. (vg. Bosc)
 1536. Establiment d'unes cases a Ciutat. Actua de testimoni Jordi Barceló, vidrier.
 1537. Jordi Barceló i Antoni Torrentmal tenen un forn de vidre en societat. El 30 d'abril accepten a Antoni Morter, vidrier, per a treballar al forn. El 29 de maig accepten a Joan d'Arissa com a aprenent.
 1539, 25 març. Jordi Barceló, vidrier, fa donació a sa filla Gabriela, casada amb Pere Joan Omar, d'unes cases al carrer dels Olms de Ciutat.⁷

Berenguer, Jaume⁸

El nom d'aquest vidrier apareix a la documentació de dues maneres: Jaume Berenguer i Berenguer Jaume. Creïm que és el mateix.
 1511, 8 octubre. Antoni Vila, de Selva, col.loca durant sis anys amb Berenguer Jaume, vidrier, sa filla Joana, d'onze anys d'edat perquè el servequi i aprengui bones costums.⁹

Bosc, Família

1529. Establiment d'unes cases a Ciutat. Actua de testimoni Joan Bosc, venedor de vidre.
 1535, 16 setembre. Melcior Bosc, vidrier, i Jordi Barceló, vidrier, concorden el següent: Jordi Barceló, vidrier, promet fer obra de vidre per a Melcior Bosc, en el forn de Santa Maria del Camí, durant un any segons la pràctica dels vidriers de Ciutat. Rebrà 30 sous per cada grossa de vidre.
 1535. Melcior Bosc, vidrier, ven unes cases a Ciutat.
 1538, 16 juliol. Joan Arnau, llibertí, promet a mestre Melcior Bosc, vidrier, tenir el forn de vidre proveït de llenya durant un any per preu de 300 lliures. També li proporcionarà llenya per a la seva cuina.

⁵ Vidriers 1

⁶ Vidriers 1

⁷ ARM C-295, f 125v

⁸ Vidriers 1

⁹ ARM M-710, 118v

1538, 27 desembre. Jordi Pastor, mercader, i Joanot Cardona, notari, lloguen a Melcior Bosc, vidrier, per cinc anys un forn de vidre amb empriu d'aigua i amb la botiga de vendre vidre, a raó de 20 lliures anuals. Donarà el vidre necessari pel servici i ús de les cases dels senyors del forn, a més de cendra i foc. En el lloguer és comprés la ferramenta i 9 motlos.

Cardona, Família

1516, 1 abril. Caterina, muller de Jaume Cardona, vidrier, feu escriptura prometent no reclamar res a Miquel Oliver, vidrier, pels servicis prestats.

1533, 11 març. Joanot Cardona, notari i senyor de vidrieria, accepta a Bartomeu Picard, com a aprenent. (Vg. Picard)

1538, 27 desembre. Joanot Cardona lloga un forn de vidre a Melcior Bosc. (Vg. Bosc)

Coll, Gabriel

1517, 11 febrer. «*Lo dit Bartomeu Ribers e [Pere] Fàbregues loguen e prometen donar feyna en dit forn al sènher en Gabriell Coll, vidrier, per temps de hun any primer vinent e li prometen pagar a rahó de V sous la grossa*».¹⁰

Fàbregues, Pere¹¹

1506, Pere Fàbreguers i altres reconeixen deure certa quantitat. (Vg. Ribers)

1517, 10 febrer. Pere Fàbregues i Bartomeu Ribers lloguen a Miquel Oliver i Jordi Berceió, vidriers. (Vg. Ribers)

Ferrer, Llorenç¹²

1545, 29 setembre. Llorenç Ferrer reconeix un deute. (Vg. Gallard)

Fortuny de Ruesta, Jordi Joan

1474, 25 de maig. Jordi Joan de Ruesta, oriünd de Calatayud, del Regne d'Aragó, estableix certes cases amb un forn de vidre a Frances Ros, paraire, situades en la parròquia de Sant Miquel de Ciutat, en el carrer dels Olms, amb alou propi que es reserva.

Gallard, Mateu¹³

1545, 29 setembre. Macià o Marc Perelló, vidrier, i Llorenç Ferrer, vidrier, reconeixen deure a Jaumeta, muller de Mateu Gallard, pintor, 62 lliures, 5 sous i 8 diners, ço és per vidre trencat 12 lliures, etc.

Mateu Gallard era oriünd de Sineu.¹⁴

10 ARM E-21, 52

11 Vidriers 1

12 Vidriers 1

13 Vidriers 1

14 Ramon ROSSELLÓ *Oet alii: Sineu aixeca una nova església, segle XVI*, Sineu, 1996, 178

Jordà, Jordi

1494. Jordi Jordà, vidrier, nomena procurador.

1496. Jordi Jordà, vidrier, nomena procurador.¹⁵

Llorenç, Mateu¹⁶

1542, 15 juliol. Acepta a Antoni Morter, vidrier, per a treballar al seu forn. (vg. Morter)

1545, 31 agost. Mateu Llorenç, vidrier, i Joan Jaume, espaser, reconeixen deure a Gabriel Ballester, mercader, 24 lliures preu de 12 quintars de barrella de Villena.

1548, 8 juny. Mateu Llorenç, vidrier, lloga per 2 anys a Cristòfol Joan, teixidor de llana, per exercir l'art de fer vidre. Aquest pagarà a aquell a raó de 6 sous cada grossa de vidre. També pacten que si dit Mateu llorenç «vagarà» per culpa de l'altre, aquest li pagarà els jornals a raó de sis sous.¹⁷

Morter, Antoni¹⁸

1537, 20 abril. Antoni Morter, vidrier, promet a Jordi Barceló i Antoni Torrentmal, vidriers, obrar durant un any en el seu forn de vidre situat a Ciutat; li pagaran per cada grossa de vidre obrat cinc sous.

1542, 15 juliol. Antoni Morter, vidrier, promet a Mateu Llorenç, vidrier, exercí l'ofici de vidrier a sa casa per un any. Rebrà per cada grossa de vidre cinc sous.¹⁹

Muntanyans, Joan

1501. Joan Muntanyans, vidrier, ven unes cases a Joan Ferrer, hortolà, situades davant l'església de Sant Miquel de Ciutat.²⁰

Oliver, Miquel²¹

1516. Documentat aquest any.

1517, 10 febrer. Miquel Oliver es lloga en el forn de Bartomeu Ribers i Pere Fàbregues. (Vg. Ribers)

Perelló, Marc²²

1545, 29 setembre. Marc o Marcià Perelló, vidrier, reconeix un deute.

Picart, Família

1533, 11 març. Bartomeu Picart, menor, fill de Bartomeu Picart, vidrier, es col.loca amb Joanot Cardona, notari i senyor de vidrieria, per aprendre l'ofici de vidrier. Serà vestit i alimentat.²³

15 ARM T-424, 23; M-637, 46v

16 Vidriers 1

17 ARM C-295, 217; O-39, 24

18 Vidriers 1

19 ARM C-295, 70v, 178

20 ARM M-590, 115

21 Vidriers 1

22 Vidriers 1

23 ARMLC-41, 10v

Piçà, Pere

1492. Pere Piçà, vidrier, documentat aquest any.

Reial, Joan²⁴

1531, 14 desembre. Els frares de la Mercè estableixen unes cases a Ciutat. Confronten amb el carrer d'en Camaró i unes cases que foren de (...) Reial, vidrier. Probablement es tracti de Joan Reial.²⁵

Ribers, Bartomeu²⁶

1490. Bartomeu Ribers, vidrier, promet pagar un deute.

1493. Bartomeu Ribers, vidrier, deu a Bartomeu Bonapart, mercader, 37 lliures, 11 sous preu de 4 quintars i 90 lliures de llana.

1497, 26 agost. Bartomeu Ribers, vidrier, deu 20 lliures a Baptista Terrades, preu de dos bous arecs (que s'empren per llaurar o per les altres feines agrícoles).

1498. Bartomeu Ribers, vidrier reconeix deure a Joan Forcadell, mercader, 28 lliures, 2 sous, 2 diners preu de 4 quintars, 31 lliures i 4 unces de llana estrangera a raó de 6 lliures i 10 sous el quintar.

1500, 3 desembre. Bartomeu Ribers, vidrier, reconeix deure a Joan Forcadell, mercader, 60 lliures preu de 60 quintars de sosa a raó de 16 sous el quintar, i 8 quintars de ciricorn (ó salicorn, planta sosera) a raó de una lliura, 10 sous.

1506. Bartomeu Ribers, Andreu Artal i Pere Fàbregues, vidriers, deven a Joan Corso, mercader, 13 lliures i 4 sous, preu de 12 quarteres de blat.

1508. Caterina, muller de Bartomeu Ribers, vidrier, ara absent de Mallorca, perquè se n'ha d'anar a Sardenya, lloga a Jaume Pellisser unes cases i botiga al carrer del Vidre de Ciutat per 10 lliures.

1510, 28 setembre. Jaume Berard, ciutadà, contracta a Bartomeu Ribers, vidrier, l'illa de Cabrera, o sia, li lloga el sementer per sembrar blat i ordi. Podrà tallar llenya, collir galda (planta *Reseda enteola*, també anomenada *Racedor* que s'empra en tintoreria per a tenyir de groc) i sal, i guardarà el castell. Es pacta amb detall la manera de sembrar, pagar els delmes, etc.

1517, 10 febrer. Bartomeu Ribers i Pere Fàbregues d'una part, i Miquel Oliver i Jordi Barceló d'altra part, signen la següent concòrdia.

Bartomeu Ribers i Pere Fàbregues, vidriers de Mallorca, tenen un forn de vidre en la possessió de Sarrià per espai de tres anys comptadors del dia que començaran a fer feina. Prometen tenir el forn amb totes les coses en condret i donar feina a Miquel Oliver i Jordi Barceló, «és ver que lo obraig bruner ha de venir de dit Barceló».

Durant aquests tres anys Oliver i Barceló prometen fer feina al forn amb llurs despeses d'eines, menjar, beure, calçar i vestir, mentres Ribers i Fàbregues els han de fornir de tot, «que ells no agen sinó obrar de lur art de vedrier.»

Per tota l'obra que Oliver i Barceló faran durant els dos primers anys dels tres dits, rebran de Ribers i Fàbregues a raó de quatre sous, sis diners de moneda de Mallorca la grossa.

24 Vidriers 1

25 ARM S-1095, 40

26 Vidriers 1

Al darrer any si Oliver i Barceló «*per avar en dit art més practicat e fer millor obratge si millor lo faran*», seran millor pagats.

1517, 11 febrer. Bartomeu Ribers i Pere Fàbregues llogan a Gabriel Coll, vidrier. (vg. Coll).

1517, 2 abril. Bartomeu Ribers, vidrier, reconeix deure a Benet Benyorre, mercader, quatre lliures preu de quatre quarteres de blat de Sicília.²⁷

Sala, *Família*²⁸

1464, 18 abril. Antoni Sala, vidrier, ven a Joan Mas de Campos, un esclau xarqués anomenat Lancelot, de 25 anys, per preu de 97 lliures.

1491, 16 maig. Antoni Sala, vidrier, sa muller Joana, i el seu fill Antoni, reconeixen deure a Jordi Vidrier, 40 lliures preu de quatre draps blancs, a raó de 9 lliures i 10 sous cada un.

1492, 28 octubre. Antoni Sala deu certa quantitat a Ramon Xatard, vidrier. (Vg. Xatard).

1500. Antoni Sala, vidrier i sa muller Jaumeta, reconeixen deure 28 lliures a Vicenç Doménec, paraire, preu de certes pells.

1503, 30 gener. Joan, vidrier, que fou esclau de Joan Fortuny, ara lliure, reconeix deure a Antoni Sala, vidrier, 14 lliures, 11 sous, per cert vidre que ha venut en nom de dit Sala per les viles del Regne.

1504, 17 maig. Llorenç Delcor i muller Miquela, reconeixen haver rebut d'Antoni Sala, vidrier, 30 lliures pels servicis prestats en la casa d'aquest Sala, per dita dona Miquela.

1506. Antoni Sala, vidrier, reconeix haver rebut de Sebastià Real d'Algaida, 30 sous per certa provisió de vidre.

1508, 15 novembre. Magdalena, muller d'Andreu Artal, vidrier, reconeix deure a Antoni Sala, vidrier, certa quantitat. (vg. Artal)

1509, 2 febrer. Joana, viuda d'Antoni Sala, vidrier, i el seu fill Andreu Sala, tenen qüestions a causa de l'herència.

1511, 2 juliol. Joan Solà, oriünd de Catalunya, per pagar a Andreu Sala, vidrier, el que deu per tres grosses de vidre i lloguer de cases, li assigna 6 lliures que li deuen a ell.

1513, 5 abril. Joan Servera d'Alcanyís es col.loca per sis anys amb la dona Joana Sala, senyora de fom de vidre. (vg. Servera)

1521, 11 agost. Miquel Verger, vidrier, reconeix deure certa quantitat a Joana, viuda d'Antoni Sala. (vg. Verger)

1522, 7 juliol. Miquel Verger, vidrier, reconeix deure certa quantitat a Joana Sala. (Vg. Verger).²⁹

Servera, Joan

1513, 5 abril. Joan Servera d'Alcanyís, es col.loca per sis anys amb la dona Joana Sala, viuda d'Antoni Sala, senyora de fom de vidre, per aprendre l'ofici de vidrier. Serà vestit i alimentat.³⁰

²⁷ ARM M-587, 4v; M-691, 17; R-770, 52v; R-771, 191v; M-773, 43; S-581, 4, 89; E-21, 52; C-293, 19.

²⁸ Vidriers I.

²⁹ ARM C-165, 217; C-291, 39; S-613, 39v; M-641, 25v; M-646, 36, 38v; S-580, 45; M-599, 43v

³⁰ ARM M-720, 22.

Torrentmal, Família³¹

1535, Documentat aquest any el vidrier Tomàs Torrentmal.

1536, 15 octubre. Tomàs Torrentmal, vidrier, reconeix haver rebut 40 lliures de dot de sa muller Esperança.

1537, Antoni Torrentmal i Jordi Barceló tenen un forn de vidre en societat. (vg. Barceló)

1542, Antoni Torrentmal, vidrier, i el seu sogre Tomàs Domènec, majordom de l'Hospital de Mallorca, tracten sobre el dol de sa dona i filla respectivus.³²

Verger, Miquel

1521, 11 agost. Miquel Verger, vidrier, reconeix deure a Joana, viuda d'Antoni Sala, senyora de forn de vidre, 19 lliures prestades.

1522, 7 juliol. Miquel Verger, vidrier, reconeix deure a la dona Joana Sala, viuda d'Antoni Sala, vidrier, 24 lliures.³³

Xatard, Família³⁴

Algunes vegades el nom d'aquesta família de vidriers apareix amb les grafies de Getard, Xetard, etc.

1479, 4 novembre, Guerau Xatard, vidrier, i altres reconeixen deure a Arnau d'Espanya, cirurgià, 23 lliures, 8 sous preu de 19 quintars i mig de salicorn (planta sosera) a raó de 24 sous el quintar.

1429, 28 octubre. Ramon Xatard, vidrier, nomena procurador al seu germà Pau Xatard perquè reclami deutes que li deu Antoni Sala, vidrier.

El mateix dia nomena altre procurador, Pere Piçà, vidrier, perquè reclami deutes a Antoni Linares.³⁵

31 Vidriers 1.

32 ARM S-1081, 22; C-295, 59.

33 ARM D-88, 69v, 179v.

34 Vidriers 1.

35 ARM B-107, 16; M-634, 60, 60v.

Index cronològic de vidriers i altres persones relacionades amb la indústria i comerç del vidre

1327	Guillem i Bernat Roger	1478-1511	Xatard, <i>Família</i>
1328	Pere Corró	1482	Joan Caselles
	Miquel Gallard	1490-1517	Bartomeu Ribers
	Guillem Humbert	1498-1503	Jeroni Àlvares
1328-1330	Matteo di Giovanni	1498-1506	Andreu Artal
1347	Guillem Barceló	1492	Pere Piçà
1349-1480	Francesc Comes	1494-1496	Jordi Jordà
1375	Ramon Gilabert	1500	Miquel Garessana
1390	Francesc Bertran	1501	Joan Muntanyans
1392-1436	Coloma, <i>Família</i>	1503-1523	Jaume Berenguer
1402	Joan Salvatge	1506-1517	Pere Fàbregues
	Francesc Rotlan	1513	Joan Servera
1402-1403	Galceran Sembrers	1516-1538	Miquel Oliver
1403	Pere Guasc		Joan Isern
1404	Alfonso de Morales	1516-1538	Cardona, <i>Família</i>
1405	Na Clara	1517-1539	Jordi Barceló
1407	Antoni Maura	1521-1523	Miquel Verger
1407-1418	Joan Lloreda	1523-1531	Joan Reial
1408-1527	Sala, <i>Família</i>	1529-1538	Bosc, <i>Família</i>
1426	Guillem Gensana	1533	Picart, <i>Família</i>
1426-1467	Guillem Ferran	1535-1556	Torrentmal, <i>Família</i>
1429	Joan Serra	1537	Joan d'Arissa
1445	Llorenç Benejam	1537-1556	Antoni Morter
1446	Miquel Alguaire	1540	Antoni Mates
	Bartomeu Rafal	1540-1545	Mateu Gallard
	Pere Salt	1540-1548	Mateu Llorenç
1448	Joan d'Amades	1541	Francesc Malondra
	Francesc Gassó	1541-1548	Marc o Macià Perelló
1451-1459	Joan Vallets	1544-1584	Llorenç Ferrer
1456-1474	Pere Gil	1556	Gabriel Arnau
1459	Antoni Xerar	1576	Sebastià Danglès
1466	Bonanat, <i>Família</i>	1579	Miquel Salvà
1478	En Garau	1583	Jeroni Taixell
1478-1485	Arcís, <i>Família</i>	1599	Joan Jordà

RESUM

Segona relació de vidriers i altres oficis relacionats presents a Mallorca en els segles XV i XVI on es comproven les relacions familiars i el comerç amb Catalunya i València.

ABSTRACT

Second relation of glassmakers and other crafts present in Majorca in the 14th and 15th centuries, where their familiar organization and their relations with Catalonia and Valencia are emphasized.

NUEVAS NOTICIAS SOBRE LA ESTANCIA EN MADRID DEL PINTOR MALLORQUIN PEDRO ONOFRE COTTO (1717)

JOSÉ LUIS BARRIO MOYA*

El 30 de enero de 1717 se formalizó el matrimonio entre Doña Catalina de la Cueva y de la Cerda y su primo Don Ambrosio Spinola de la Cerda, duque de Sexto.¹ En las capitulaciones firmadas entre ambos contrayentes se especificaba, entre otras cosas, la dote que Doña Catalina aportaría al enlace, que como mas adelante se vera, fué cuantiosa, habida cuenta de que la novia pertenecía a una de las mas ricas y linajudas familias de la época. En efecto, Doña Catalina era hija de Don Francisco Fernández de la Cueva y de Doña Juana de la Cerda y Aragón, duques de Alburquerque, mientras que sus abuelos fueron los duques de Medinaceli.

En primer lugar los duques de Alburquerque ofrecieron a su hija la cantidad de 114.081 ducados y 4 maravedís de vellón, "por quantía de sus lexítimas paterna y materna, en los capitales de tres zensos alquitar, que como vienes libres pertenecian a sus excelencias, ympuestos con facultades reales = el uno de 34.000 ducados sobre el estado de Medina Zeli = otro de 20.000 ducados sobre la casa y estados de Comares y ziedad de Lucena, parte del resto de 45.000 ducados que el excelentísimo señor Don Henrique de Aragon, duque que fue de Segorbe y de Cardona, marques de Comares fundo en favor de la excelentísima señora Doña Cathalina Fernandez de Cordoba su muger, por causa de su dote = y el otro de 61.000 reales de vellon sobre los estados de Lerma, Uzeda, Denia, Velmonte, Villamisas y Dueñas".²

Pero además de aquella elevada cantidad de dinero en censos, Doña Catalina de la Cueva recibió de sus padres numerosos objetos de plata, ricas joyas, suntuosos muebles de laca, curiosas pinturas con incrustaciones de nácar, típicas del arte colonial mexicano y conocidas como "enconchados", y una bien nutrida colección de ropa de casa.

Todos aquellos bienes fueron tasados por "personas peritas" unos días antes de la firma de las capitulaciones. De esta manera los días 20 y 22 de enero de 1717, Alberto de Aranda "contraste de oro y plata de su Magestad" procedía a valorar los objetos de plata y las joyas, todo ello de gran variedad y riqueza material, lo cual no es extraño puesto que la Casa de Alburquerque era famosa en el Madrid de la época por la abundancia de sus vajillas en metales preciosos. De ello nos da cuenta la condesa D'Aulnoy, dama francesa que residió en

* INSTITUCION DE ESTUDIOS COMPLUTENSES

¹ El título de duque de Sexto es de origen italiano y sólo se autorizó en España a partir de 1859, durante el reinado de Isabel II. Julio DE ATIENZA: *Nobiliario español*, Madrid 1959, 974.

² Archivo Histórico de Protocolos de Madrid. Protocolo = 14497. folº. 175-189. El documento lleva por título "Carta de dote del excelentísimo señor duque de Sexto".

España entre 1679 y 1680, la cual escribió en la relación que hizo de su estancia entre nosotros "que el duque de Alburquerque fallecido hace algún tiempo - seguramente se refería a Don Francisco Fernández de la Cueva, muerto en 1676 -, había empleado mes y medio para pesar, al inventariar, su vajilla de oro y plata, compuesta entre otras muchas piezas, por mil quatrocientas docenas de platos, cinquenta docenas de fuentes y setecientas bandejas. El resto del servicio estaba en la misma proporción y, además tenía cuarenta escalones de plata para llegar a lo mas alta de su aparador, formado por gradas como un altar, que ocupaba una sala inmensa".³

JOYAS.-

- Un broche grande de oro prolongado, compuesto de zintas, ojas y cogollos sobre puestos, con su rosa grande en medio y cogollo a la parte de arriba, todo entornillado y gancho en el reverso, guarnecido con novecientos y nueve diamantes fondos rosas y delgados y ziento y ochenta y nueve esmeraldas de varios tamaños, 121.110 rs.

- una joya de oro que sirve de pendiente en el dicho broche, que se compone de quatro trechos de ojas caladas y sus intermedios y engastes sobrepuestos, entornillados, en medio de tres orlas, la una cuadrada y engaste en medio, guarnecido con ziento y zinquenta y zinco diamantes fondos, delgados y rosas y con treinta y tres esmeraldas de varios tamaños, 33.792 rs.

- dos arracaditas de oro que se componen de dos arillos de broquelillo, dos copetes y dos entrepiezas de ojas caladas y seis colgantillos, guarnecidas con catorze diamantes rosas y delgados y con esmeraldas en punta, 43.593 rs.

- dos broches de oro alamares de a tres piezas cada uno, compuestos de zintas y ojas con medios de rosillas, sobre puestas, guarnecidos con trescientos y setenta y quatro diamantes rosas y delgados y con sesenta y ocho esmeraldas de varios tamaños, 35.310 rs.

- una gargantilla que se compone de treinta y quatro piezas de oro, las treinta y tres quadradas, prolongadas y la otra restante sirve de pendiente, guarnecida con ziento y treinta y tres diamantes delgados y rosas, de varios tamaños y con treinta y quatro esmeraldas, 14.190 rs.

- mas quatro sortijas de oro pulido yguales en la echura, guarnecidas con treinta y dos diamantes rosas y delgados y con quatro esmeraldas de a siete granos y medio, 9.240 rs.

- dos bueltas largas de manillas con mil quatrocientas y treinta y nueve perlas, algunas de ellas granos de aljofar aperlados, 5.400 rs.

- un ylo collar con quarenta y siete granos de perlas y aljofar redondo aperlado, 5.970 rs.

- dos bueltas de manillas de a ocho ylos en que ay trescientas y ochenta y quatro perlas, algunas de ellas granos aperlados, con dos muelles de oro, aobados, esmaltados de negro,

³ Marie Catherine LE JUMEL DE BERNEVILLE, condesa D'AULNOY: *Viaje por España en 1679 y 1680*, Barcelona 1962, I, 202.

guarnezidos con veinte y seis diamantes, los veinte y quatro de a grano fuerte y los dos restantes delgados, engastados en plata, 36.963 rs.

- una cruz de oro con rosilla pasador esmaltado de negro y guarnezido con seis diamantes rosas engastados en plata, 2.727 rs.

- dos arracaditas de oro que se componen de dos arillos de broquelillo, dos lazitos de ylos y siete almendrillas pendientes esmaltadas a dos azes, de negro y guarnezido con doze diamantes fondos y delgados, 1.815 rs.

- quatro sortijas de oro yguales, echura de pajarillos, esmaltadas de negro, guarnezidas con diez y siete diamantes delgados pequeños, 1.275 rs.

- dos arillos de oro de rosilla, esmaltado el reverso, pintado de purpura y negro, guarnezidos con veinte y quatro esmeraldas rosas y dos asientos de alxofar en medio y dos perlas perillas pendientes, 36.288 rs.

- otros dos arillos de oro pulido de rosilla, guarnezidos con doze diamantes delgados y pequeños y en medio asientos de alxofar y dos granos aperlados a echura de almendras pendientes, 10.989 rs.

- una perla perilla con su palillo de oro, 15.000 rs.

- un aderezo de esmeraldas y diamantes compuesto de diversas piezas, 257.135 rs.

- difentes perlas, 117.427 rs.

PLATA.-

- dos bandejas de plata grandes, redondas con los medios zizelados de concha

- dos canastillos de plata medianos con pies, asas y tapadores, con remates y cedenillas y armas = dos frascos de plata grandes, aobados, con tapadores, con asas y conchas entremedias, con armas = una bandeja de plata quadrada, prolongada, lisa y con armas = un plato de despavilar con cabo redondo, tijeras, cadenillas y armas = una palmatoria con mechero, pinzas y cadenilla = una escupidera con cavo redondo y tapador engoznado = un perfumador de faldas quadrado con tapador calado y cavo hueco = dos puertezillas redondas, la una lisa y la otra zizelada = dos escudillas de sangrar con pies y tapadores, cabos chatos y armas = dos perejileras con pies, dos picos y dos orejas cada una = una naranjera con cavo = una bandeja redonda onda, ondeada con borje en medio = quatro candeleros de plata bujias con plantillas y mecheros ochavados = quatro cajas aobadas con tapas de encaje caladas yguales = unas campanilla con cavo y lengüeta = tres platillos de despavilar de diferentes tamaños y dos tijeras de despavilar = dos escudillitas con pies, asas y thapadores = dos casquillos de limpiaderas de zardas, el uno grande aobado y el otro redondo = un marco de espejo quadrado en forma de medio punto a la parte de arriba, agallonado, de echura extranjera con armas = dos planas de plata

ochavadas prolongadas, zizeladas con ocho serafines por pies en cada una y enzima una Santa Rosa hechada al pie de un tronco, con ramos, ojas y granadas y alrededor florezillas y conejillos y una cruz, y en la otra el Niño echado entre florezillas, conejillos y un tronco con ramos, ojas y vellotas = otras dos peanas de plata ochavadas, pies prolongados, zizelados con quatro cartones por pies en cada una y enzima dos figuras aparrichinela con cornucopias, arandelas, mechon y ramos de flores = un varreño de plata con bozel al canto = una vandeja de plata redonda, mediana, con pies = treze vandejas de plata redondas, de vocados para jicaras = un calentador de plata con tapador calado y armas y dos cañones, el uno unido y el otro en el cavo con tronillo = una palangana de plata aobada con ylo al canto y una vazinica con falda corta con ylo al canto y un jarro pichel con pie, asa y pico = una salbilla de plata dorada, mediana, agallonada con borxe en medio y pie = una copa dorada, de quatro vocados con pie y asa.

Todos los objetos de plata arriba citados fueron valorados por Alberto de Aranda en la cantidad de 42.573 reales de plata.

El 21 de enero de 1717, el mallorquín Pedro Onofre Cotto, que se califica como "pintor de Su Magestad y artifice de charol", tasaba diversos muebles de madera lacada, adornados con incrustaciones de nácar, así como dos curiosas pinturas, representando, respectivamente, la Conversión de San Pablo y el Martirio de San Pedro. Ambas se describen como "embutidas de nácar", y que como ya se ha dicho no son otra cosa que dos "enconchados mexicanos".

La presencia de estos exóticos objetos en la dote de Doña Catalina de la Cueva era totalmente lógica, por cuanto que tanto Don Francisco de la Cueva, duque de Alburquerque, tío de su padre, como su propio progenitor fueron virreyes de México.⁴ Todas aquellas obras llegaban a España a través de la ruta que cada año realizaba la llamada nao de la China, que enlazaba Manila con Acapulco y Sevilla.

A pesar de que tras el descubrimiento de América, España centró todo su interés en la colonización de aquellos vastos territorios, no por ello se olvidó la antigua pugna con Portugal para controlar las ansiadas islas Molucas, situadas en el Pacífico sur. Magallanes había demostrado que era posible alcanzar aquel mítico archipiélago atravesando los océanos Atlántico y Pacífico, aunque dicha hazaña implicaba graves riesgos humanos y económicos. A pesar de que en 1529, España renunció a sus eventuales derechos sobre las islas Molucas en favor de Portugal, a cambio de una fuerte suma de dinero, quedaba por resolver la conquista de las llamadas, en honor de Felipe II, islas Filipinas.

En 1564 la Casa de Contratación de Sevilla ordenó a Legazpi que saliera del puerto mexicano de Acapulco con la misión específica de colonizar las Filipinas, que ya habían sido descubiertas por Magallanes en 1521.

⁴ José MONTERO: *Virreyes españoles en América*, Barcelona (s.a.), 143-146.

En 1565 salió del puerto de Cebú, con dirección a Acapulco, el galeón San Pablo, al frente del cual se encontraba el agustino fray Andres de Urdaneta.⁵ La travesía se vió coronada por el éxito y con ello se descubrió una importante vía de comunicación que iba a unir México con las islas Filipinas, que sería de gran importancia económica y comercial. Una vez que el archipiélago filipino pasó al dominio de la Monarquía hispánica, los puertos de aquellas islas se convirtieron en potentes centros comerciales en los que iban a confluír los mercaderes chinos y japoneses, que llenaban sus muelles con todo tipo de productos fabricados por sus artesanos.

Para canalizar aquel tráfico mercantil entre España y las islas Filipinas se va a crear una importante ruta comercial que, durante tres siglos va a recorrer el llamado galeón de Manila o de Acapulco y también nao de la China.

Esta celebre embarcación transportaba hasta el puerto de Acapulco toda una rica y variada serie de productos orientales, tales como marfiles, sedas, biombos, jades, porcelanas y muebles. Desde Acapulco la preciada carga era llevada, por recuas de mulas, hasta el puerto de Veracruz, desde donde se embarca para España. No obstante una parte considerable de aquellos productos se quedaban en tierras mexicanas, en manos de los poderosos terratenientes, funcionarios o comerciantes enriquecidos, lo que tuvo como consecuencia una fuerte influencia oriental sobre las artes del virreinato.

El galeón de Acapulco mantuvo su actividad hasta 1815, año en que Fernando VII suprimió los viajes de la legendaria nave.⁶

La llegada a México de cantidades masivas de productos asiáticos hizo que el mobiliario novohispano se decorase con técnicas de origen oriental, tales como las lacas, los chapeados y las incrustaciones de nácar, que se van a superponer a los modelos europeos llegados desde la metrópoli. Por otra parte la carga del galeón de Manila contribuyó a difundir por Europa el gusto por los productos artesanales orientales, tanto los fabricados directamente en Japón y China como los realizados en México con influencias de aquellos países, que fueron muy apreciados por las clases privilegiadas de los siglos XVII y XVIII, lo que queda evidenciado por la frecuencia con que aparecen registrados en los inventarios de aquellas centurias.⁷

Una curiosa influencia en las artes mexicanas se va a manifestar en los llamados "enconchados", cuya técnica consistía en aplicar a las pinturas pequeñas piezas de nácar, subrayado también "algunos elementos de la imagen: arbolitos apenas abocetados en los últimos planos, guardas de fondo negro o rojo, decoradas con pájaros y flores".⁸

⁵ Fray Andrés de Urdaneta nació en la localidad guipuzcoana de Villafranca de Oria en 1508. Atraído desde muy joven por la vida marinera, fué admitido por Elcano cuando el célebre navegante preparaba viaje a las islas Molucas. Tuvo una juventud azarosa y aventurera, recorriendo todas la isla del Pacífico sur y los territorios americanos conquistados unos años antes. En 1553 ingresó en el convento de San Agustín de México, ciudad en la que murió en 1568. Mariano CUEVAS: *Monje y marino. La vida y los tiempos de fray Andrés de Urdaneta*, México 1943.

⁶ Francisco Santiago CRUZ: *La nao de China*, México 1962.

⁷ Sobre este tema véase Gustavo CURIEL.- "Consideraciones sobre el comercio de obras suntuarias en la Nueva España", *México colonial. Catálogo de la Exposición*, Madrid 1989, 53-71, y María Paz AGUILO.- "El coleccionismo de objetos procedentes de ultramar a través de los inventarios de los siglos XVI y XVII", *Relaciones artísticas entre España y América*, Madrid 1990, 107-149.

⁸ Marta DUJOVNE.- *Las pinturas con incrustaciones de nácar*, México 1984, 11.

Para ejecutar estas pinturas se realizaba, en primer lugar, un sumario boceto de la escena que se quería representar sobre un soporte de madera, a veces forrado con una tela de lino, cubierto por una capa de yeso. A continuación se procedía a pegar los fragmentos de nácar, completando al óleo el total del cuadro. A veces estas curiosas obras presentan "polvo de oro en la preparación de los colores como el amarillo, verde y rojo, lo que concede una tonalidad especial a toda la pintura".⁹

Para tasar los objetos de procedencia ultramarina que Doña Catalina de la Cueva llevaba a su matrimonio fué llamado, como ya se ha dicho, el pintor mallorquín Pedro Onofre Cotto. En un reciente trabajo sobre el citado artista afirmamos que en 1713 se encontraba en Madrid "ignorándose en la actualidad cualquier otro dato documental sobre el pintor posterior a aquel año".¹⁰ Sin embargo la tasación que Cotto hace de "las alaxas de charol" de Doña Catalina de la Cueva, nos hace prolongar su estancia en Madrid hasta 1717, aunque es probable que entre 1713 y el último año citado, hiciese un viaje a su tierra natal.

Por otra parte no es de extrañar que al hacer la valoración, Cotto se titule "maestro de charol", puesto que debía ser bastante entendido en muebles, ya que una parte importante de su obra fueron pequeñas pinturas sobre vidrio, que se utilizaron en la decoración de bufetes y papeleras.

ALAXAS DE CHAROL.-

- dos escritorios de tres esquinas, embutidos de nacar y pintados con diferentes pinturas y sus pies también esquinados y embutidos de nacar y perfilados de oro de la China, tasados por Pedro Cotto pintor de Su Magestad y artifice de charol en 72.000 rs.¹¹

- quatro bufetes de vara de largo y tres quartas de ancho con poca diferencia, de charol, relevados, embutidos de nacar con sus pinturas de oro de la China y pies correspondientes, 7.200 rs.

- dos laminas de vera de alto y tres quartas de ancho, la una de la Combercion de san Pablo y la otra del martirio de San Pedro, embutidas en nacar y relevados y perfilados de oro de la China, 3.600 rs.

_ un biombo de charol negro, de doze ojas, charol de la China, muy poblado de oro, de mas de media vara de ancho cada oja, 28.800 rs.

- un bufete redondo de charol encarnado, de una vara en diametro, embutido de nacar, pintado de colores, relevado y perfilado de oro de la China, 3.000 rs.

Por último Jerónima de Lonjas valoró, el 22 de enero de 1717, "la ropa blanca", en donde se incluían numerosas sábanas, toallas, enaguas, camisas, calcetas, peinadores,

⁹ Para todo lo relacionado con la técnica de estas curiosas obras véase M^a. Concepción GARCIA SAIZ: *La pintura colonial en el Museo de América (II): los enconchados*, Madrid 1980, 13-15.

¹⁰ José Luis BARRIO MOYA: "El pintor mallorquín Pedro Onofre Cotto, tasador de las pinturas de la dama valenciana Doña María Antonia Herráez y Gabaldón" (1713), *BSAL*, 51,1995, 301-308.

¹¹ Los altos precios en que fueron tasadas las "Alaxas de charol" nos hace pensar que se trataban de piezas de origen asiático, que eran mucho más valiosas que la homónimas de manufactura mexicana.

almillas y colchas, destacando entre estas últimas una "bordada en hilo de plata", que alcanzó una tasación de 6.000 reales.

En contrapartida de todo lo aportado por Doña Catalina de la Cueva, Don Ambrosio Spinola la ofreció "por vía de arras y donación propter nuptias" la cantidad de 10.000 ducados de vellón.

Doña Catalina de la Cueva y Don Ambrosio de Spinola contrajeron matrimonio el 2 de febrero de 1717 pero hasta el 12 de marzo, el duque de Sexto no otorgó la carta de pago y recibo de dote en favor de su esposa por los bienes que aquella había llevado a la unión.

RESUMEN

El 30 de marzo de 1717 se firmaron en Madrid las capitulaciones matrimoniales de Doña Catalina de la Cueva y Don Ambrosio Spinola, en las que quedaba especificada la dote que aquella señora aportaría al enlace. Para valorar los muebles de laca fue llamado el mallorquín Pedro Onofre Cotto, quien se titula *pintor de su Magd. y artífice de charol*. Esta noticia constituye una nueva aportación al conocimiento de Pedro Onofre Cotto.

ABSTRACT

The 30 of march of 1717 were signed in Madrid the articles of marriage of Doña Catalina de la Cueva and Don Ambrosio Spinola, specifying the dowery that the lady had brought to the link. In order to value the lac furniture was called to the mallorquin Pedro Onofre Cotto, who entitulated to himself *pintor de su Magd. y artífice de charol*. This news constitutes a new aportation to the best knowledge of Pedro Onofre Cotto.

CONJUNTURA I DESESTABILITZACIO DEL MERCAT: UN CAS DE L'IMPACTE DEL CORS EN EL COMERÇ MALLORQUI DEL SEGLE XVII

ANDREU BIBILONI*

Aquest treball intenta destacar la importància conjuntural que les captures corsàries conduïdes a l'illa poden tenir sobre el comerç convencional i, especialment, sobre el mercat interior. Altre tema és l'entrada de capitals procedents de les preses venudes fora de l'illa. Les comparacions establides, excepcionals a la presa que es presenta i en cap moment extrapolables a la resta d'anys, prenen com a referència les dades aconseguïdes per 23 anys: 1635-36, 1656-57, 1660-61, 1672-73, 1676-77, 1678-79, 1680-81, 1683-84, 1684-85, 1687-91, 1697-1704, 1707-08, 1715-16 i 1717-18 [A. Bibiloni (1995), *El comerç exterior de Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi, 1650-1720*, Palma]. Al respecte s'han de tenir en compte dues consideracions. Primera: l'eliminació d'algun d'aquests anys en l'anàlisi (especialment 1635-36 i 1656-57) es deu a la manca de dades sobre la valoració de les importacions. Segona: en tots els casos el valor total de les importacions no inclou els cereals.

Entre mitjans de setembre del 1676 i mitjans de setembre del 1677 arriben al port de la Ciutat de Mallorca un total de 111 embarcacions amb una càrrega estimada en unes 166.000 lliures mallorquines.¹ Durant el mateix període es registra el manifest d'altres onze vaixells en concepte de presa.² Els deu primers aporten una càrrega total valorada en quasi 24.000 lliures (Taula 1). Es una quantitat respectable. De fet, representa poc més del 14% del valor de les importacions. La onzena embarcació, però, romp totes les mitges i dispara els termes de comparació. A 12 de setembre del 1677 el comte de Montenegro presenta, davant els administradors del Victigal de Mar, la relació de mercaderies de la nau *Jerusalem* que, procedent d'Esmima, fou apresada per la companyia de cors en la que es troba integrat³

* Universidad de Sevilla

¹ La balança comercial i el moviment portuari de Mallorca pel període 1661-1718 es troben reproduïts en valors mitjos anuals a A. BIBILONI: *El comerç exterior...*, 195 i 197. Les dades puntuals de cada any es poden trobar a A. BIBILONI: (1994), *Els fluxes del comerç exterior de Mallorca, 1650-1720* (inèdit), 14 i 430 (per a la balança comercial amb cada un dels mercats/ports vegi's 431-465).

² Les 160 preses de les que es declara manifest al Victigal de Mar en el període 1657-1718 es troben relacionades a A. BIBILONI: *Els fluxes...*, 28-35.

³ ARM, AH, 1370, ff. 118-119. Aquesta presa es transcriu a J. CIRERA: "Escuadra de Mallorca en corso en el siglo XVII", *BSAL*, XXVIII, 1942, 373-374 i a G. LOPEZ NADAL: *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània Occidental 1652-1698: un comerç forçat*, Palma, 1986, 546-548. Ni aquestes dues transcripcions ni la del Victigal de Mar coincideixen entre sí. També es tracta a P. MONTANER i A. LESENNE: "Nobleza, comercio y corso. Los 'Negocios per mar' de los Sureda", *Mayurqa*, 19, 1979-1980, 233-244 i a G. LOPEZ NADAL: "Competències entre el Consell d'Aragó i el Consell de Guerra pels judicis de les captures de cors a Mallorca. El cas de la presa 'la Nueva Hierusalem' (1677-1687)", *Fontes Rerum Balearium*, III, 1979-1980, 203-226.

La composició de la càrrega (Taula 2), en termes de volum i valoració, permet parlar d'un dels més grans botins aconseguits pels depredadors insulars de l'època.⁴ La relació de mercaderies es pot resumir en quatre grans blocs: primer, pot ser sigui el més espectacular i s'identifica amb unes 97 tones de fibres tèxtils (64% del valor total), entre les que es troben més de 2000 quintars de cotó, uns 223 quintars de seda de diferents sorts, 135 quintars de llana de camell i 20 quintars de pel de cabra; segon, amb un 16% del valor es troben unes 25300 unitats de cuiram entre les que tenen un lloc privilegiat els més de 12800 cordovans blancs i els 8700 cuirs adobats, molt distants dels cuirs de brúfol i vaca en pel, els cordovans i vaquetes vermelles i les badanes; tercer, el format exclusivament per cinc varietats de teles (mocaials, ximellots, indians, demites i escamites) on predominen les de cotó i que, en nombre proper a les 11700 peces representen al voltant d'un 13% de la valoració; i quart, el format per mercaderies diverses de menor repercussió com cera, adrogues, catifes, estoracs, senet, almesç, boix i teles diverses.⁵

La incidència d'aquesta presa sobre el comerç mallorquí en general i pel mercat interior en particular és espectacular. Valen algunes comparacions:

a) respecte a la valoració les 135.354 lliures mallorquines registrades pel Victigal de Mar signifiquen: que aquesta sola presa equival al 81% de les importacions de l'any 1676-1677 conduïdes pels 111 vaixells; significa el 85% del valor de les preses del 1676-1677 declarades a la Ciutat de Mallorca; equival al 68% de les importacions mitges anuals del període 1661-1718; i supera el valor de les importacions totals d'anys com 1683-1684, 1689-1690 i 1690-1691.

b) respecte a les mercaderies dels tres primers blocs esmentats es poden extreure les conclusions següents:

- en quan a les teles: les 11.692 peces atrobades a l'interior de la *Jerusalem* superen en quasi un 30% la importació mitja anual dels 23 anys dels que es tenen xifres en el període 1636-1718⁶; només quatre d'aquests 23 anys superen les dades de la presa: 1698-1699, 1702-1703, 1715-1716 i 1717-1718; i, a hores d'ara, no es coneix que Mallorca hagi rebut, tant pel comerç de pau com de guerra, altra remesa parellada de teles de cotó anomenades demites (7862 peces). La més important de la que es té constància és del 1697-1698 amb 1710 peces.⁷

⁴ La càrrega de la *Jerusalem* és exemple del *grande commerce* desenvolupat per França amb el Llevant mediterrani. Al respecte vegi's P. MASSON: *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, París, 1896; F. CHARLES-ROUX: *Les Echelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*, París, 1928; N. G. SVORONOS: *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, París, 1956; R. PARIS: *Histoire du commerce de Marseille, t. V. De 1660 à 1789. Le Levant*, París, 1957; M. MORINEAU: "Flottes de commerce et trafic français en Méditerranée au XVIIe siècle (jusqu'en 1669)", *XVIIe siècle*, 86-87, 1970, 135-171; M. MORINEAU: "Naissance d'une domination. Marchands européens, et marchands et marchés du Levant aux XVIIIe et XIXe siècles", *Commerce de gros, commerce de détail dans les pays méditerranéens (XVIe-XIXe siècles)*, Niça, 1976, 145-184 i K. FUKASAWA: *Toilerie et commerce du Levant d'Alep à Marseille*, París, 1987. Pel cas català: E. MARTIN CORRALES: *El comerç de Catalunya con el Mediterráneo musulmán (1680-1830)*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1993.

⁵ La més important d'aquestes darreres mercaderies és la cera, tant pel volum com la valoració, i tot i que supera la importació convencional de la majoria dels anys, durant tota l'època constitueix un producte molt apreciat a l'illa i d'una notable regularitat entre les importacions. A. BIBILONI: *Els fluxes...*, 247.

⁶ Aquest tipus de tràfic s'analitza a E. MARTIN CORRALES: "La importación de telas de algodón levantino y los inicios del estampado en Cataluña", *Revista de Historia Industrial*, 6, 1994, 47-73.

⁷ Pel seu volum de la presa, l'arribada de demites, escamites i indians signifiquen una fita de primer ordre atès que són aquestes teles de cotó, entre altres, les que durant la dècada dels anys vuitanta i fins el 1716 es consoliden com hegemòniques en les importacions de Mallorca. A. BIBILONI: *El comerç exterior...*

- en quan al cuiram: les 25.291 unitats de diferents varietats i grau d'elaboració de cuiros i pells superen en més de tres vegades la importació del mateix any 1676-1677. També superen en 37 vegades la importació mitja anual del període 1657-1718 i només s'hi aproxima el 1715-1716 quan es desembarquen uns 24.000 cuiros i pells. La resta d'any oscil·la entre un 11% i la meitat que la càrrega de la *Jerusalem*.

- en quan a les fibres tèxtils: entre 1657 i 1718 no hi ha cap any que ofereixi una importació anual semblant al volum de les matèries primeres tèxtils relacionades a la presa. La llana de camell tan sols apareix un cop quan el 1715-1716 es descarreguen 5'15 quintars i la importació més voluminosa de seda és de 36 quintars del 1672-1673. En el cas del cotó la mitja anual de tot el període és d'uns 86 quintars, part dels quals es reexporta, mentre la dada més quantiosa és del 1715-1716 amb uns 567 quintars, menys d'un terç del que aporta la *Jerusalem*.

Les conseqüències de remeses d'aquesta magnitud són bàsicament quatre: la saturació del mercat que, en el cas específic del cotó es manifesta en la necessitat de reexportar.⁸ una reacció dels importadors que restringeixen la demanda; l'aparició de fortes oscil·lacions interanuals en el volum dels productes desembarcats; i l'existència d'una via d'acumulació de capital, conjunturalment, espectacular.

145-164. Pel cas català vegi's J. FONTANA: "Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII. Notas para la interpretación de la coyuntura catalana", *Estudios de Historia Moderna*, V, 1955, 210.

⁸ El 1676-1677 Mallorca rep 4 bales de cotó a través del comerç convencional (uns 9'6 quintars) mentre via corsària entren altres 2014'12 quintars. En el mateix període l'illa reexporta 15'72 quintars i 36 bales de cotó (poc més de 100 quintars, en total). De l'any següent (1677-1678) no es disposa de dades, però el 1678-1679, quan no entra cap remesa de cotó de cap procedència, Mallorca reexporta 52,35 quintars, 177 bales i 3 botes (uns 478 quintars) equivalents al 23'7% del cotó aportat per la *Jerusalem*. A. BIBILONI: *Els fluxes...*, 254.

**Taula 1. Preses que declaren manifest al port de Mallorca:
1676-1677.**

Data	Apresador	valoració en lliures
07-11-1676	naus dels corsaris	5440
12-01-1677	P ^o Joan Sastre	1830
23-02-1677	P ^o Pere Antich	315
01-05-1677	P ^o Pere Antich	7407
01-05-1677	P ^o Pere Antich	1942
03-06-1677	P ^o Josep Pujol	2001
17-07-1677	-	1640
21-07-1677	P ^o Joan Sastre	1320
21-07-1677	patatxos Sant Josep i Sant Andreu	1232
04-09-1677	P ^o Agustí Duran	700
12-09-1677	corsaris de Mallorca	135354
TOTAL		159181

Font: Elaboració personal. ARM, AH, 1370.

Taula 2. Manifest de la Jerusalem: 12-09-1677.

Producte	quantitat		Valoració en lliures(1)	Valoració en lliures(2)
cotó filat	173205	lliures	?	25980,750
cotó fluix	28207	lliures	?	1410,350
seda de 1ª sort	13573	lliures	?	23077,500
seda de 2ª sort	2824	lliures	?	3953,600
seda de 3ª sort	4997	lliures	?	3595,500
seda de Messina	972	lliures	?	2579,800
pel de cabra	2005	lliures	?	802,000
llana de camell	13519	lliures	?	3379,000
calces seda home	867	parells	?	1105,425
calces seda nin	210	parells	?	148,750
bocaials	842	peces	?	4210,000
ximellots	448	peces	?	3584,000
demites	7862	peces	?	5963,900
escamites	657	peces	?	incloses a demits
indianes	1883	peces	?	1883,000
tela de matalàs	252	canes	?	226,000
vànoves d'indiana	8	unitats	?	32,000
catifes petites	120		?	360,000
catifes grans	1		?	no apareix
tapits de seda	30		?	210,000
cordovans vermells	324	pellis	?	162,500
vaquetes vermelles	25	pellis	?	62,500
cuiros adobats	8700		?	8700,000
cordovans blancs	1070	dotzenes	?	5350,000
badanes	160	dotzenes	?	120,000
cuiros brúfols en pel	710		?	3675,000
cuiros de vaca en pel	772		?	1560,000
cera groga	42462	lliures	?	12030,900
estoracs	176	lliures	?	73,200
senet	367	lliures	?	72,600
adrogues	946	lliures	?	66,216
cavial	28312	lliures	?	1415,600
almesc	800	vaxigas	?	1332,000
fusta de box	31333	lliures	?	313,329
nau	no apareix		no apareix	3000,000
TOTAL			135.354	120435,420

Font: Elaboració personal. Per producte, quantitat i valoració (1): ARM, AH, 1370, ff. 118-119; per la valoració (2): G. López Nadal, *El corsarisme...*, pp. 546-548. J. Cirera, "Escuadra de Mallorca...", p. 374 afegeix 3300 peces de vuit atrobades a la nau i 876 lliures 6 sous i 4 pel valor dels esclaus.

RESUM

De les diferents formes que adquireix el comerç en temps de guerra el cors esdevé una manifestació de primer ordre. L'alteració de les rutes i dels habituals titulars del transport afavoreix que els comerciants mallorquins accedeixin directament a uns productes que en època de pau aconseguen per mediació de tercers. La conducció de les captures a l'illa pot provocar, en funció de la seva magnitud, la saturació del mercat, una reacció dels importadors que restringeixen la demanda, l'aparició de fortes oscil·lacions interanuals en el volum dels productes desembarcats i l'existència d'una via d'acumulació de capital, conjunturalment, espectacular.

ABSTRACT

Of the different ways that the commerce acquires in war time the privateering becomes and organization of first order. The route and regular transport company change favours that the some majorican traders enter directly products that in the peace time obtain with the help of intermediaries. The transport of captured products to the island can cause, according to their amount, the flood of the market, a reaction of importers who limit the demand, the appearance of strong interannual fluctuations in the amount of unload products and the existence of a way to stock capital, relatingly, spectacular.

EL SANT CRIST DE L'ERMITA DE LLUBÍ: UNA TALLA DE LLUIS FONT I MARTORELL (1839-1904).

GABRIEL ALOMAR I SERRA.

Aprofitant la celebració del centenari de la construcció de l'Ermita del Sant Crist de la Salut i del Remei de Llubí (1896-1996) per part del prevere de la Missió Pare Antoni Cladera i Fornés (Llubí 1840-Palma 1898) hem iniciat un seguit d'investigacions que han tret a llum molts d'aspectes de la vida llubiner de finals del segle XIX.¹

Al present article ens volem centrar en l'autoria de la talla escultòrica del Sant Crist que presideix l'ermita. Fins avui, les poques referències bibliogràfiques que hem trobat diuen que l'autor és Lluís Galmés,² però durant l'època estudiada no hi ha cap escultor conegut amb aquest nom, en tot cas hauria de ser en Guillem Galmés i Socies (1845-1927)³ que realitzà gran quantitat de talles de temàtica religiosa. Però, des del nostre punt de vista l'autor de l'escultura del Sant Crist és en Lluís Font i Martorell (1839-1904).

Arribam a aquesta conclusió a partir de tot un seguit de proves documentals que passam a analitzar:

1.- A finals del segle XIX en Lluís Font va realitzar treballs per a la Parròquia de Sant Feliu de Llubí segons es desprèn dels llibres de comptabilitat conservats a l'arxiu parroquial: *Por la restauración de la capilla de la Virgen del Rosario pagué de los fondos de la obreria al escultor D. Luis Font cien pesetas habiendo pagado las que faltan del valor total, de los fondos de la obra de la Iglesia, según el recibo nº 5.*⁴ Signat Gabriel Tomàs, vicari.⁵ Era el novembre del 1892.

1 VV. AA.: *Ermita de Llubí. 1896-1996. Notes històriques*, Palma, 1997.

2 J. MASCARO PASARIUS: "Corpus de Toponimia"; *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, VIII, Palma, 1988 i segs., 60.

3 *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, VI, 143.

4 Arxiu Parroquial de Llubí. "Libro de cuentas del culto. Obrerías de la Iglesia de Llubí. Año 1892" Full 230.

5 Gabriel Thomàs Siquier fou vicari de Llubí des del 1888 i també fou el primer rector que tingué l'Església de Sant Feliu una vegada fou proclamada parròquia l'1 de juny del 1913. Morí el 1922. VV. AA.: *Noces de diamant de la Parròquia de Sant Feliu. Llubí (1913-1988)*, Palma, 1988.

2.- En Lluís Font era oncle de Joana Font i Mas, esposa del mestre d'obres que projectà l'Ermida de Llubí, Gaspar Reynés i Coll, i mare de l'arquitecte diocesà Guillem Reynés⁶ qui treballà amb Gaudí i Rubió a la reforma de la Seu.

3.- En Lluís Font, escultor, apareix com a testimoni de l'acte de benedicció de l'oratori del Sant Crist celebrat el 3 de setembre del 1896, tal i com queda reflectit al docuemnt que transcrivim íntegrament a l'annex 1.

4.- A un altre document que està en molt mal estat de conservació i que és una crònica dels esdeveniments de la benedicció de l'Ermida hi trobam: *Escultó D. Luis Font o Galmés (?)*"amb un interrogant. El document sembla una còpia tardana i per desgràcia no està datat ni classificat dins l'arxiu, però pel seu valor en transcrivim un fragment a l'annex 2.

Aquest escultor era prou conegut a la Mallorca de finals de segle, estava casat amb Maria Josepa Penya Nicolau, germana de Pere d'Alcàntara Penya i fou professor ajudant de dibuix i línea, ornament, modelatge i buidatge i també professor d'escultura de l'Acadèmia de Belles Arts de Palma.⁷

L'obra de Font és de temàtica religiosa de factura clàssica i d'inspiració renaixentista. Treballa les mans i els peus de les figures amb una gran naturalitat com es pot veure al Sant Crist de l'Ermida de Llubí.⁸

De gran part de la seva obra s'en desconeix la seva localització, per això hem cregut oportú fer aquesta aportació per completar la relació de les seves actuacions, entre les quals la més coneguda és la talla de l'assumpció de Maria , de 3'55 metres d'alçada, que corona la façana principal de la Seu, datada cap a 1886.

⁶ J. VIDALI REYNES: "El primer de maig de 1902 aPalma a través d'una carta del mestre d'obres Gaspar Reynés i Coll", *BSAL*, 51., 1995, 309-314; *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, XIV, 278-279.

⁷ *Gran Enciclopèdia de la pintura i l'escultura a les Balears*, I, Palma, 1996 i segs., 172.

⁸ *Gran Enciclopèdia de Mallorca* , V, 378-379.

ANNEX 1

En la iglesia de San Felio de Llubí, Diócesis de Mallorca y provincia de las Baleares à los tres, de Septiembre de mil ochocientos noventa y seis, yo el infraescrito Vicario de la misma, certifico; que el Rdo. Padre Antonio Cladera Pbro. de la Misión, hallándose a las cinco de la tarde del mismo día en el lugar del nuevo Oratorio público de este pueblo, debidamente autorizado por el Excmo. el Ilmo. Sr. Obispo de esta diócesis con fecha 1 septiembre de este mismo año, bendijo solemnemente à dicho oratorio, según los ritos y ceremonias de Ntra. Santa Madre Iglesia, siendo testigos presentes al acto D. Luis Font escultor, vecino de Palma, D. Rafael Vila sacristan y el mismo Sr. Vicario. Asistieron como padrinos D. Juan Cladera y Fornés y Dª Lucía Fornés y Ramis casados, propietarios, vecinos de este pueblo; de todo lo cual certifico y firmo en Llubí fecha ut supra. Gabriel Tomás, Vicario.

(Arxiu parroquial de Llubí, carpeta 1, document 88).

ANNEX 2

Dia 3 de septiembre de l'any 1896 el P. Antoni Cladera Pre. de la Missió, natural de Llubí com a delegat de lo Exm Sr. Bisbe de Mallorca beneí solemnament l'oratori public del St Cristo i l'ondemà hi celebrà per primera vegada el St sacrifici de la Missa. Immediatament e hi digueren Missa el Rt. D. Gabriel Thomàs Vicari de Llubí i D. Josep Cladera Vicari coadjutor de Campanet. El diumenge siguient se feu en l'oratori una festa solemne celebrà l'ofici D. Macià Company D. Pere J. Campins i D. Miquel Miralles i predicà el canonge Gaspar Vidal. Foren padrins D. Juan Aguiló Sera i Dª Magdalena Llompert Contestí. Escultó D. Luis Font o Galmés ?"

(Document sense classificar de l'Arxiu Parroquial de LLubí).

RESUM

Aprofitant el centenari de la construcció de l'Ermite del Sant Crist de Llubí s'ha investigat l'autoria de la talla que dona nom a l'Ermite a partir de quatre fonts documentals arribant a la conclusió que és obra de Lluís Font i Martorell (1839-1904), escultor de temàtica religiosa i de clara inspiració renaixentista.

ABSTRACT

On the occasion of the centenary of the construction of Llubí's hermitage, we've investigated the authorship of the carving which gives name to this building, and, based on four main sources we have arrived to the conclusion that, it's a work of Lluís Font i Martorell (1839-1904), a sculptor of religious subjects with a clear Renaissance inspiration.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES DE L'ARQUITECTE GUILLEM REYNÉS FONT (1877-1918)

JORDI VIDAL REYNÉS

El 1998 es compleixen vuitanta anys de la inesperada mort de Guillem Reynés Font,¹ un home que no només va destacar com a arquitecte sinó també com a intel·lectual preocupat pel nostre patrimoni. Així, participava a tertúlies, pronunciava conferències sobre art mallorquí,² etc. Fou director del Museu Arqueològic Lul·lià (1909-1918) i encarregat de publicar la secció de notícies i de bibliografia del BSAL (1916-1918). L'any 1912, com a membre de la Comissió de Monuments de les Balears, s'oposà (de manera inútil) a l'esbucament de la porta de Santa Margalida.³ Una altra actuació en defensa del nostre patrimoni fou evitar, juntament amb Josep Ramis d'Ayreflor, la sortida de Mallorca de la col·lecció d'ecultures reunides pel Cardenal Despuig a Raixa.⁴ Políticament s'enquadrava dintre del Regionalisme i va estar a punt de ser presentat com a diputat a Corts.⁵ Va ser un autèntic defensor de la llengua catalana: va participar al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, 1906), publicà casi sempre en català i va ser amic personal de Mossèn Alcover⁶ i d'altres escriptors mallorquins.⁷

Com exemple de la seva preocupació per la llengua podem llegir una notícia que publicà en 1918:

En el darrer número del 'Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana', nostre bon amic el M. I. Sr. D. Antoni Mª Alcover se queixa amargament de les desatencions que ha hagut de sufrir dins la secció de Filologia y Expansió de la Llengua de l'Institut d'Estudis

¹ Recordem que Guillem Reynés va morir durant l'epidèmia de grip el 12 d'octubre de 1918. F. LLUCH: *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears.*, Palma, 1991.

² Les seves conferències foren publicades al BSAL i a *La Veu de Mallorca*.

³ [Enérgica protesta dirigida al Sr. President de la Comissió Mixta de las Reales Academias de la Historia y de Bellas Artes de San Fernando/Guillermo Reynés- Pedro A. Sancho- Estanislao Aguiló...1^a de marzo de 1912]. BSAL, XIV, 1912-1913, 61.

⁴ Guillem Reynés i J. Ramis d'Ayreflor compraren dita col·lecció per a evitar que sortís de l'illa. A. JIMÉNEZ: *Hoy hace cincuenta años del fallecimiento del arquitecto Reynés*. Diario de Mallorca, 13.10.1968.

⁵ G. MIR: *El mallorquinisme polític*. Moll, Palma, 1990, vol. II, p. 243; I. PEÑARRUBIA: *Els partits polítics davant el caciquisme*, Barcelona, 1991, 445. B. CARRIO: "Els intel·lectuals nacionalistes: Mallorca 1900-1936", *Cultura i compromís a la Mallorca contemporània*, Palma, 1995, 79. Cfr. els seus contactes a Barcelona amb el Catalanisme a *La Veu de Mallorca*, 31.10.1918.

⁶ Antoni Maria Alcover (1862-1932), Vicari General de la Diòcesi de Mallorca, casà Guillem Reynés Font i Aina Quintana Garau el 9 de gener de 1907 a Sant Nicolau (Palma): ADM, Matrimonis Sant Nicolau (4) 1903-1918, p. 54-55.

⁷ Un dels seus darrers actes en vida fou la seva presència al dinar en honor de *l'esquidada poetesa mallorquina Na Maria Antonia Salvà*, celebrat a l'Hotel Victoria el 3 de juliol de 1918. Cfr. *La Veu de Mallorca*, 15.7.1918.

Catalàns de la qual es President. El nostre amic escrivent amb la passió i amb l'entusiasme que sol posar en les seves coses, ataca, de rebot, als capdevaners de l'Institut i de la Mancomunitat. La qüestió avui, per l'intransigència d'uns i altres s'es enmatzinada, lo qual per nosaltres es doblement llamentable per l'alt concepte que sempre ens ha merescut la benemèrita institució i pel coral afecte que sempre hem professat al nostre estimadíssim company (actualment Vice-President de l'Arqueològica), l'estudiós Mossen Alcover, incansable apòstol de la Llengua Catalana. El nostre optimisme, i més encare el nostre fervent desig, ens fan esperar dies de pau i harmonia.⁸

Hem dividit aquest article en quatre apartats. En el primer analitzam una sèrie de notícies publicades pel mateix Reynés al BSAL i que fan referència a la Gran Guerra de 1914-1918; en el segon podeu trobar una transcripció del recordatori de la seva defunció. Al tercer presentam una bibliografia de Guillem Reynés Font. I al darrer apartat trobam una relació de biografies i necrològiques que s'han publicat de l'arquitecte Reynés fins ara.

1. GUILLEM REYNES FONT I LA GRAN GUERRA

L'arquitecte Reynés fa referència en dues notícies publicades al BSAL, XVII (1918) de la mort de tres intel·lectuals, *víctimes de la terrible conflagració mundial*, com ell definia la Guerra del 14.⁹ Es tracta de l'historiador i arqueòleg Emile Bertaux, del metge Armand Ruffer i del conegut egipciòleg Gaston Maspéro (en realitat és un fill seu qui mor a la guerra). Hem respectat l'ortografia original dels textos.

1.1 MR. EMILE BERTAUX¹⁰ I ELS PRIMITIUS DE MALLORCA (BSAL XVII, 1918, 46-47).

Fa ja algún temps que reberem la trista nova de la mort d'aquest il·lustre escriptor i arqueòleg francès qui donà la vida per la patria en la tremenda lluita que encare dura dins Europa. Com succeeix casi sempre, el tresor arqueològic i bibliogràfic que amb amor havia col·leccionat l'home d'estudis corria perill de caure en mans mercenaries; pero, sortosament, la Biblioteca de l'Universitat de Lió l'acaba d'adquirir, mercès a la generosa intervenció de la marquesa d'Arconati Visconti. Aquesta biblioteca es particularment notable pels documents, fotografies, croquis i notes manuscrites sobre l'art espanyol de totes les èpoques.¹¹

⁸ BSAL, XVII, 1918, 112. F. DE B. MOLL: *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, Palma, 1981, 166-169. *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, X, 1918-19, 81-161.

⁹ La I Guerra Mundial (1914-1918). En general, les classes conservadores s'inclinaren per Alemanya i els progressistes pels aliats. C. BLANES: "El segle XX: desenvolupament polític", *Història de Mallorca*", Palma, 1982, II, 270-271; P. GABRIEL: *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, 1973, 89. Sobre el paper dels intel·lectuals espanyols en general: F. DIAZ-PLAJA: *Francòfils y germanòfils. Los españoles en la Guerra europea*. Barcelona, 1973. Pel que fa a les incidències de dit conflicte a Mallorca: J. ROCA: "La cojuntura de la Gran Guerra i les seves conseqüències", *Del taller a la fàbrica*", Palma, 1991, 149-155. [Quaderns Cultura fi de segle, Ajuntament de Palma]

¹⁰ Emile Bertaux (1869-1917). Historiador de l'art, director de la *Gazette des beaux-arts*. Estudià l'art medieval d'Itàlia i de la Península Ibèrica. És l'autor d'obres com *Les primitifs espagnols* (1906-1909) i dels volums de pintura hispànica de l'*Histoire de l'art*, d'André Michel: *Gran Enciclopèdia catalana*, Barcelona, 1989 (2ª reimpr.), 4, 474.

¹¹ La Biblioteca de la Universitat de Lió (Lyon) posseïa llavors uns 126.000 llibres: *Enciclopedia Universal Espasa-Calpe*, Madrid, 1905-1933, VIII, 704, s.v. "Biblioteca".

Alguns dels nostres consocis recordan amb delectació el seu estatge a Mallorca, ont per la seva cultura, per l'amor amb que estudiava les coses que nosaltres estimám i per la simpatía del seu tracte, deixà bon recort i amistats perdurables. Per honorar la seva memoria i perque els qui no tengueren la sort de tractarlo prsonalment pugan fruit una mostra del seu treball, traduíam amb gust l'hermosa página que en una de ses obres mes recents dedica al segle d'or de la nostra pintura.

El segle qui segueix a l'anexió del reine insular de Mallorca al reine d'Aragó (1343) es estat el mes florent per l'art de la pintura a les Balears. Un cert nombre de retaules d'aquell temps se son conservats a varies viles o s'han recullit dins els dos petits museus de Palma el Museu municipal de la Llotja i el Museu arqueològic de la Societat «Luliana» en el Col·legi de La Sapiencia.

El sol pintor del segle XIV del qual s'es trobada a Mallorca una obra firmada es mallorquí i no italià. *Joan Daurer*¹² pintor ma pintada lany MCCCLXXIII: tal es l'inscripció que's llegeix al peu d'una gran Imatge de la Verge dreta amb l'Infant a l'església d'Inca. El pintor ha donat a la Verge sienesa fina y allargada en sa roba d'or una rigidesa d'icono. Un «Coronament de la Verge» al Museu arqueològic de Palma te la mateixa riquesa y la mateixa inflexibilitat: se la pot atribuir al mateix Daurer.

Al comensar el segle XV els pintors de Mallorca se donen a imitar encertadament la gracia i la dolçura sieneses, donant a llurs figures un aire infantivol que sovint li dona un gran encant. El díptic del Museu arqueològic de Palma, en el qual formen parella la *Santa Faç* i la fresca cara de la Verge, floreix amb els colors mes esplendorosos enriquida per un finíssim dentellat d'or. El *San Jordi* del mateix Museu es un deliciós personatge de llegenda, cavaller mes pudorós que la princesa per qui combat. Del mateix pintor el Museu de la Llotja poseeix un curiós retaule amb una imatge de la *Verge de la Misericordia* a la qual sostenen el ma[n]tell protector Sant Domingo i Sant Pere màrtir. Un retaule complert i intacte s'amaga dins una capella obscura de l'església de Montissión. Seria a son lloc dins un Museu de Toscana, no lluny d'un retaule de Taddeo di Bartolo. Les petites escenes de la predel·la i la *Presentació an el Temple* qui es col·locat dalt de tot del compartiment central son composicions purament italianes. El chor d'àngels qui ofrenen a la Verge, música i roses es un motiu que retrovam al voltant de la Verge venerada al santuari del Puig, prop de Pollensa i que ja s'havia iniciat en 1334, en el Llibre del Privilegi de Mallorca.

A la col·lecció que acaba d'adquirir l'Universitat lionesa figuren els croquis i fotografies dels retaules que Mr. Bertaux descriu en aquestes linies. Es cert que algunes d'elles havian estat reproduïdes anteriorment en el nostre *Bollett*, pero altres eran completament inèdites quant l'arqueòleg francès les va donar a conèixer. El famós retaule de Montissión fou publicat per primera vegada, amb un preciós clixé del mateix Mr. Bertaux, dins l'interessatíssima monografia "*La peinture et la sculpture espagnoles au XIV et au XV, juspu'au temps des sois catholiques*" formant part de la monumental obra de André Michel qui sortí a Paris l'any 1908.

Descansi en la pau del Senyor l'ànima del nostre amic il·lustre.

¹² Joan Daurer, pintor mallorquí documentat entre 1348 i 1407. Autor de taules com la *Coronació de la Mare de Déu* (Museu Diocesà de Mallorca) i *Santa Maria la Major* (Església parroquial de Santa Maria la Major, Inca). També pintà retaules per a Sant Jaume (Palma) i per a la vila de Muro: G. LLOMPART: "Joan Daurer", a *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, Palma, 1996, II, 92-94.

Enhorabona a la Biblioteca de l'Universitat lionesa.

1.2 VICTIMES DE LA GUERRA (BSAL, XVII, 1918, 47)

Els lectors del *Bollett* tenen ja la notícia de la mort del sabi historiador i arqueòleg Mr. Emile Bertheaux, víctima de la terrible conflagració mundial. Avui complim el trist dever d'informarlos de que la mateixa guerra d'arc ha segades altres dues existències preciosíssimes per la Ciència Històrica: Ruffer i Maspero.

Fa una vintena d'anys que Sir Armand Ruffer,¹³ notable metge anglès, arribà al Caire com a catedràtic de Bacteriologia. Entusiasmada a la vista de les momies mil·lenaries va juntar les seves dues amors (la Medicina y l'Arqueologia) i, apassionat per l'estudi, escrigué una serie d'obres que li donaren fama per tot lo mon: *Note on the presence of "Bilharzia haemato" in egiptian mummies of the XX dynasty*,¹⁴ *Remarks on the histology and pathological anatomy of egiptian mummies. Note on an eruption resembling that of "variola" in the skin of a mummy of the XX dynasty*,¹⁵ & &. Al iniciarse la guerra fou destinat per organitzar els hospitals militars de Salònica, aont ha trobat la mort.

Gaston Maspero,¹⁶ l'egiptòleg de fama universal, essent, en sa joventut, catedràtic d'Egiptologia al *Collège de France*, en 1880 va anar a Egipte per fundar i dirigir l'Institut Francés d'Arqueologia, essent nomenat (casi un atlòt) director del servei general d'antigüitats i museus d'aquell país. Publicà una llarga serie d'obres notables: *Arqueologie égyptienne*,¹⁷ *Les momies royales de Deir El-Bahari*¹⁸ *Historie ancienne des peuples de l'Orient classique*,¹⁹ ct., ct., contribuint a ferlo molt popular el seu manual *Egipte*²⁰ que's publicà ensemps en francès, castellà, alemany, italià i anglès. Quant, jubilat de llurs càrrecs s'havia restituit a França, un fill seu de 28 anys, notable *bisantinista*, mor gloriosament en defensa de sa pàtria i el vell sabi, no poguent resistir prova tan dura, entrega també l'ànima al Senyor.

La necrologia dels dos sabis egiptòlegs ha constituït el darrer discurs presidencial a la Societat Arqueològica d'Alexandria, encomenat aquesta vegada a un espanyol il·lustre, el Sr. García Herrero,²¹ qui n'es vis president.

¹³ G. LEFEBVRE, J. F. PORGE: "La medicina egipcia", *Historia General de las Ciencias*, dirigida per R. TATON, Barcelona, 1988, II, 64-87.

¹⁴ La bilharziosi o esquistosomiasi és una malaltia tropical produïda per la bilharzia, un trematode molt comú a Egipte: J. G. BAER: *El parasitismo animal*, Madrid, 1971.

¹⁵ La verola és una malaltia infecciosa, molt contagiosa i epidèmica, deguda a un virus. Avui en dia es troba eradicada: F. M[OLL]: "Verola", *Gran Enciclopèdia Catalana*, 24, 44.

¹⁶ Gaston Maspéro (1846-1916). Egiptòleg i orientalista francès. Catedràtic del Collège de France des de 1873 i Director General de les excavacions i antigüitats d'Egipte (1886-1914). Fou director dels museus de Bulaq (1881-1887) i Gizeh (1889). Va escriure gran quantitat d'obres sobre arqueologia, filologia, mitologia i art. Era deixeble de Mariette: *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, 1989 (2ª reimpr.), vol. 14, p. 478; *Enciclopedia Universal Espasa-Calpe*, Madrid, 1905-1933, XXXIII, 754-755; S. SAUNERON: *La Egiptologia*, Barcelona, 1971, 22.

¹⁷ Publicada a Paris l'any 1887.

¹⁸ Paris, 1886. Totes les referències bibliogràfiques són de l'*Enciclopèdia Universal Espasa-Calpe*.

¹⁹ Maspéro va publicar dues obres amb títols molt semblants: *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* (1875), traduïda al castellà l'any 1912, i aquesta *Histoire ancienne des peuples de l'Orient Classique*, en tres volums il·lustrats (Paris, 1893-1900).

²⁰ *L'Egypte*, Paris, 1912.

²¹ Enrique GARCIA DE HERREROS: *Société Archéologique d'Alexandrie. Sir M. Armand Ruffer & Sir Gaston Maspero*, Alexandrie, 1917; A. PALAU: *Manual del librero hispanoamericano*, Barcelona, 1953 (2ª), vol. VI, 93.

2. RECORDATORI DE LA MORT DE GUILLEM REYNES FONT

Imprès a "La Esperanza", amb motiu de la defunció de l'arquitecte, fa 15 x 9 cm i presenta a l'anvers una fotografia de Guillem Reynés Font (1877-1918) situada entre dues columnes d'ordre jònic encapçalada la primera amb una alfa i l'altra amb una omega. Al pedestal de les referides columnes *in antis* podem llegir un fragment de l'Apocalipsi de Sant Joan:

VAIG·SENTIR·VNA·VEV·
 DEL·CEL·QVI·M·DEIA:BE-
 NAVENTVRATS·ELS·MORTS
 QVI·MOREN·EN·EL·SENYOR.
 JA·ES·HORA,·DIV·L'ESPERIT;
 QVE·REPOSIN·DELS·SEUS·
 TREBALLS,·PERQVE'LS·SE-
 GVEIX·EL·FRUIT·DE·LES
 SEVES·OBRES·
 (APOC. 14-13)

Al revers trobam una creu i el següent text:

UNA ORACIO, PER CARITAT,
 EN SUFRAGI DE L'ANIMA DE
 D. GUILLEM REYNES I FONT,
 ARQUITECTE PROVINCIAL DE BALEARS I
 DIOCESA DE MALLORCA, QUI MORI ALS 41
 ANYS D'EDAT, DIA 13 D'OCTUBRE DE 1918.
 AL CEL SIA!

LA SEVA ESPERANÇA ERA
 PLENA D'INMORTALIDAT
 (Sap. III, 4.)

ORACIO

Remembrau, Senyor, el vostre sirvent GUI-
 LLEM qui'ns precedí amb la senyal de la fe i
 dorm en somni de pau.

A ell i tots els qui reposen en Christ, vos
 suplicam les faceu indulgència del lloc de re-
 frigeri, de llum i de pau. Per Christ Senyor
 Nostre. Amen.

(Del canon de la missa).

Els Rdms. Srs. Bisbes de Mallorca, de Lleida i de Te-
 nerife tenen concedits 50 dies de perdó per cada missa,
 comunió o part de rosari qui serà oferida en sufragi de
 la seva ànima.

TIP. "LA ESPERANZA"

3. BIBLIOGRAFIA DE GUILLEM REYNES FONT

1. Necessitat de reconstituir el llenguatge català en els oficis tècnics, y en l'art de construcció / De D. Guillem Reynés, *Arquitecte*, de Palma de Mallorca. Congrès Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, 1906, p. 553-554.

2-5. Habsburg-Lorena, L. S., *Die Felsenfesten Mallorcas. Geschichte und Sage*. Praga, H. Mercy Sohn, 1910. Traducció catalana de L. Baz, *Els castells roquers de Mallorca. Història i llegenda*, Cort, Palma, 1994, 343 p + 4 plànols.

2. Castell de Santueri / Aquesta descripció dels restes dels murs del castell de Santueri que encara es mantenen va ser realitzada per l'arquitecte Guillem Reinés, p. 124-135.

3. Castell d'Alaró / La descripció que ve tot seguit de l'actual estat de les murades és de l'arquitecte Guillem Reynés, p. 218-230.

4. Castell del Rei / La descripció següent de l'estat actual de la murada del Castell del Rei és de l'arquitecte Guillem Reynés, p. 315-325.

5. Plànols / Els quatre plànols adjuntats han estat copiats del natural per l'Arquitecte Provincial D. Guillem Reinés i completats per ed. Holzel, de l'Institut Geogràfic de Viena.

6. Societat Arqueològica Luliana. Junta General. *Sessió del die 28 de Janer de 1912*. Parlament del Director del Museu / Guillem Reynés. *BSAL*, XIV, Palma, 1912-1913, 39-41.

7-10. Notícies / de G. R. *BSAL*, XVI, Palma, 1916-1917, 383-384.

7. La Carta de Valseca.²²

8. Les oliveres de Mallorca.

9. Exposició de tapissos a la Llotja de Saragossa.

10. El III Centenari de Sant Alonso i la Reial Acadèmia de l'Història.

11. L'escultura al Museu Diocesà / "Resum dels principals punts tractats pel nostre amic l'arquitecte En Guillem Reinés en sa notabilíssima conferència donada en el Museu Diocesà", *La Veu de Mallorca*, , Palma, 8-març a 3 maig, 1917.²³

-Els bous de Costitx (8-3-1917)

-El fragment hel·lènic. Esculptura romana (15-3-1917)

-Capitells (22-3-1917)

-Restes aràbics / Guillem Reinés (29-3-1917)

-Esculptura cristiana medieval / Guillem Reynés (5-4-1917)

-Generalitats sobre el Renaixement / Guillem Reynés (12-4-1917)

-Persistència del gòtic / Guillem Reynés (19-4-1917)

-L'estil plateresc / Guillem Reynés (26-4-1917)

-El Renaixement Acadèmic / Guillem Reynés (3-5-1917)

²² Jaume BOVER: *Baleàrica. Bibliografia de bibliografies de Balears*, Plama, 1989, 78, nº 952. Sigles no identificades.

²³ *Escultures del Museu arqueològic diocesà (1917, 22 febrer)*. Extret per D. Antoni Mª ALCOVER: *BSAL*, XVI.1916-1917, 237.

12. Un programa per l'estudi de l'arquitectura civil de Mallorca / "Conferencia donada a Cà la Ciutat per D. Guillem Reynés el dia 15 de Novembre de 1917, formant part del cicle organitzat per l'Escola Normal de Mestresses. NOTA. Aquesta conferència fou il·lustrada amb 30 vistes fotogràfiques projectades dels monuments que s'anomenan", BSAL, XVII, Palma, 1918-1919, 3-8 [Text en castellà].

13-17. Notícies. BSAL , XVII , Palma, 1918, 46-48.

13. Mr. Emile Bertaux i els primitius de Mallorca.

14. Reconstitució ideal de la «Roma del Imperi».

15. Excursions arqueològiques [de la Societat a Santa Eugènia].

16. Victimes de la Guerra.

17. La qüestió del Museu de Ra[i]xa.

18. Bibliografia / "Catàleg de la Col·lecció cervàntica formada per D. Isidoro Bonsoms i Sicart i cedida per ell a la Biblioteca de Catalunya redactat per Joan Givanell i Mas. Volum primer Anys 1590-1800. Barcelona Institut d'Estudis catalans Palau de la Diputació 1916", G. R. BSAL, XVII, Palma, 1918-1919, 48

19. Per l'història de l'Arquitectura a Mallorca (1802). *Contracte de l'Eminentíssim Cardenal Antoni Despuig amb l'arquitecte italià Joan Lazzarini per l'estudi d'un projecte de Palau a Raixa / Per la còpia [:] Guillem Reynés. BSAL , XVII , Palma, 1918-1919, 57-58.*

20-21. Notícies / G. R. BSAL , XVII, Palma, 1918-1919,80

20. Obres de restauració [de Santa Eulàlia]

21. Santa Maria del Mar de Barcelona.

22-24. Notícies. BSAL , XVII, Palma, 1918, 95-96.

22. El museu de Raixa

23. Excursions de l'Arqueològica

24. La Societat d'Amics de l'Art de Madrid

25. Bibliografia / *Junta para ampliación de estudio e investigaciones científicas. Antonio Vives y Escudero. Estudio de Arqueología Cartaginesa. La necrópolis de Ibiza. Madrid MCMXVII / G. R. BSAL, XVII , Palma, 1918, 96*

26-27. Notícies / G. R. BSAL , XVII , Palma, 1918, 112.

26. [Dinar a honor de Maria Antònia Salvà]

27. [Sobre el darrer nº del «Bolletí del diccionari de la llengua catalana», que tracta de les diferències de Mn. A. Mre Alcover amb l'Institut d'Estudis Catalans]

28. El Palau de l'Almudaina / Guillem Reinés. "Conferència llegida en el Museu Arq. Diocesà (9-2-1918)". *La Veu de Mallorca* , Palma, 16-2-1918, 2-3-1918, 23-3-1918, 30-3-1918 (fí).

29. La basílica del Port de Manacor / Guillem Reynés. BSAL , XVII) Palma, 1918, 113-116.

4. NECROLOGIES I BIOGRAFIES DE GUILLEM REYNES FONT

4.1 NECROLOGIES PUBLICADES AMB MOTIU DE LA MORT DE L'ARQUITECTE GUILLEM REYNES FONT.

Ultima Hora, 14.10.1918.

La Almudaina, 14.10.1918.

J. Tous y Maroto: "Del momento. Guillermo Reynés", *La Almudaina*, 15-10-1918.

J. Ramis de Ayreflor: "Don Guillermo Reynés. Arquitecto de Provincia y Diocesano", *BSAL*, XVII, Palma, 1918, 145-147.

J. P[ons]: "En Guillem Reynés", *La Veu de Mallorca*, Palma, 31-10-1918.

4.2 ALGUNES BIOGRAFIES DE GUILLEM REYNES FONT.

A. Jiménez, A.: Hoy, hace cincuenta años del fallecimiento del arquitecto Reynés. *Diario de Mallorca*, 13.10.1968 p. 6-7.

D. Murray, M. Seguí: *El modernismo y su tiempo*, Palma, 1989, 84-88 i 119.

P. Rayó: "L'arquitectura a Inca durant el segle XX (1900-1940)", *II Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1994, 225-226.

M. Seguí: *Arquitectura contemporánea en Mallorca (1900-1947)*, Palma, 1990, 61-68 i 388.

J. Vidal: "Reynés Font, Guillem", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, XIV, Palma, 1988, 278-279.

J. Vidal: "El Primer de maig de 1902 a Palma a través d'una carta del mestre d'obres Gaspar Reynés i Coll", *BSAL*, 51, Palma, 309, nota 3.

"Reynés i Font, Guillem", *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, 1989 (2ª), 19, 324.

RESUM

Amb motiu del 80 aniversari de la mort de l'arquitecte Guillem Reynés Font, es presenten alguns textos relacionats amb la seva persona i un llistat de les seves publicacions.

ABSTRACT

In commemoration to the 80th anniversary of the death of the architect Guillem Reynés Font a list of several publications about him is presented now.

EL PINTOR KRISTIAN KREKOVIC I LA SEVA ESTADA A MALLORCA

MARGALIDA ALBERTI CABOT

Quan el 1960 Kristian Krekovic, pintor d'origen croata, arribà a Mallorca, l'Illa ja havia estat un pol d'atracció d'artistes provinents d'altres indrets.

La vinguda de pintors de fora, a l'Illa, no és un fet novedós propi del segle XX. Des de finals del segle passat en moments diversos i agrupables en seqüències cronològiques, un gran nombre d'artistes accediren a l'Illa, i s'instal·laren en el moment inicial, sobretot en la Serra Nord: Valldemossa, Deià, Sóller i la zona de Pollença.¹

La primera seqüència, s'inicià a partir del 1898 i durà fins al 1905, amb l'arribada del belga Degouve de Nuncques, i l'uruguaià Blanes Viale, juntament amb pintors catalans com Santiago Rusiñol (1861-1931), Joaquim Mir (1873-1840), i Sebastià Junyer (1879-1966), tot i aglutinant pintors autòctoms com Antoni Gelabert (1877-1932), Cristòfor Pizà (1850-1936), o Gaspar Terrassa (1840-1910), i també d'altres de forans com Bernareggi (1878-1959).

L'altra seqüència s'establí a partir del 1913, marcada per l'arribada del català Hermen Anglada Camarasa. Entorn a la seva figura, es varen agrupar personalitats de procedència argentina com Tito Cittadini (1886-1960), o mexicana com Montenegro (1887-1968), però també s'afavorí la relació amb pintors locals de Pollença, com Guillem Bestard (1881-1969), o Dionís Bennassar (1904-1967).

Entre aquestes dues seqüències, i simultàniament a la segona, l'afluència de pintors d'origen català, és prou significativa, la qual cosa confirma les relacions artístiques amb Catalunya: Eliseu Meifren (1859-1940), el qual arribà a Mallorca entre el 1907 i el 1908, Joan Junyer (Barcelona 1904-1994), que residí a Deià entre el 1920 i el 1930, etc.

Però no solament les incorporacions d'aquesta segona seqüència foren de Catalunya. A més d'artistes del continent europeu, n'arribaren també del nord-americà, amb presències a Mallorca tan notables com W.E. Cook (1879-1959), qui s'establí definitivament el 1919, o Archie Gittes, també d'Estats Units (1903- 1991), arribat el 1932.

La tercera seqüència es podria situar a partir dels anys 40, una volta superada la crisi de la Guerra Civil espanyola i uns anys després, la segona Guerra Mundial. En aquesta època una segona onada de pintors catalans com C.M.Tarrassó (1900 -1980), Josep Puigdemolas (1906-1987), o Josep Ventosa (1897-1982), feren

¹ Les dues primeres seqüències cronològiques que a continuació s'exposaran, són les que apunta la Dra. Catalina Cantarellas, en el pròleg del llibre de Bruno MARTINEZ: *Juli Ramis*, Barcelona, 1987, 20.

presència a l'Illa amb un tipus de producció deutora del passat, tant del nucli postmodernista de Pollença, com de l'impressionisme i noucentisme, convertida bàsicament en pintura tradicional.²

Durant aquest anys, els pintors locals, no restaren inoperants. Entre ells, podem anomenar Ramon Nadal, Joan Miralles, Pere Quetgles "Xam", Narcís Puget, entre d'altres.

La quarta i darrera seqüència es pot situar tombats els anys 60, coincidint amb l'arribada massiva del turisme.³ Artistes com Ritch Miller (EUA, 1926 - Santa Maria 1991); Gust Graass (Esch-Sur-Alzette, Luxemburg, 1924), que arribà el 1977 a Pollença; Aligi Sassu (Milà, 1912), que accedí el 1964 a Palma; Ellis Jacobson (San Diego, 1925), arribat el 1962; Ben Jakober (Viena, 1930) el 1968; o Yannick Vu (Montfort l'Amavry, França, 1942), el 1963, passaren a formar part, amb la seva presència, del panorama artístic illenc.

L'arribada d'aquests pintors, suposa la majoria de vegades, la introducció de nous corrents d'avantguarda: impressionistes, simbolistes, postimpressionistes, més tard noucentistes i també informalistes.

Però ens referirem ara, a l'arribada d'un pintor difícilment enquadrable dintre dels corrents artístics desenvolupats a Mallorca, en els anys 60: el pintor croata-peruà Kristian Krekovic.

L'ambient artístic a Mallorca en aquests anys, es veu marcat per una sèrie d'aconteixements que cal esmentar: l'exposició el 1959 en el claustre de l'Estudi General Lul·lià del Grup *Tago* -integrat per pintors, escultors i escriptors, amb l'objectiu de promoure i impulsar la creació plàstica de caràcter innovador-, i la creació tres anys després del grup *Es Deu des Teix*, amb el nord-americà William Waldren com a promotor, amb el propòsit de donar a conèixer les propostes informalistes. Respecte d'aquest punt, esmentar el fet de pintors locals que a causa de les seves estades a Europa i Amèrica, ja havien estat en contacte amb aquests nous corrents, tal és el cas del solleric Juli Ramis.

Kristian Krekovic, per altra banda, amb el desenvolupament d'un tipus de pintura molt personal, arribà a Mallorca, s'assabentà de la nostra cultura i començà a treballar, amb les característiques que li són pròpies, un tipus d'obra relacionada iconogràficament amb els personatges més significatius de la nostra Història.

Per poder fixar l'objecte d'estudi del pintor, cal esmentar abans, algunes de les notes característiques de la seva pintura.

La monumentalitat de la seva producció, el valor documental i històric d'aquesta, una dotació pel dibuix i una gran atracció pel color, són algunes de les costants que caracteritzen l'obra d'aquest artista.

² P. VILLALONGA DE CANTOS: *Pintura a "Sa Nostra". Del Renaixement al Postimpressionisme*, Palma, 1986, considera l'any 1936 com a moment de ruptura amb l'avantguardisme pictòric anterior, cita entre d'altres, a pintors com Pascual Roch-Minué, Mateu Llobera, Josep Ventosa, o Coll Bardolet.

³ La raó d'establir la darrera seqüència tombats els anys 60, es deu al fet que és en aquest any quan arriba a Mallorca el pintor Kristian Krekovic; això no significa que Mallorca deixi d'ésser un punt d'atracció de pintors forans.

Pintor d'una dilatada producció, influït per les civilitzacions de l'antic Perú, i per una ànsia de perfecció i estudi dels trets humans i dels elements decoratius, feren que al llarg de la seva vida desenvolupàs un tipus de pintura, on la predominància de la temàtica social del Perú és majoritària.

Des de el punt de vista de la pràctica artística cal anotar que, aquesta constant per la presició i representació de la figura humana, pel decorativisme i pel sentit realista, no desapareixerà mai del més notable de la seva producció. L'absència de qualsevol indici o implicació avantguardista en la seva obra serà també unacaracterística a destacar.⁴

Aquestes característiques esmentades, que peculiaritzen la seva obra, tal vegada s'expliquin fent una referència biogràfica de la persona de Kristian Krekovic.

Nascut el 1901 a Kropivna, província Croata de Bòsnia, començà a pintar des de molt jove. Es matriculà el 1921 a l'"Akademia" d'art de Viena i el 1925 s'orientà cap a un punt de referència clau, com és a la segona dècada del segle XX, París.

París és, en aquets moments, la nova meta artística que fins a començament del segle XIX, i amb una llarga hegemonia havia mantingut Roma. Allà continuà la seva formació a l'escola de Belles Arts, cursant a la vegada estudis d'arquitectura.

La seva obra començà a ser coneguda quan exposà, el 1925, al "Salon des Artistes Français", saló oficial de França on exposaven els artistes reconeguts.

El 1928 participà en l'exposició d'Art Internacional de Bordeaux, juntament amb obres d'altres artistes pertanyents a trenta països diferents. En aquets moments la major part de la seva producció, era bàsicament de gènere retratístic.⁵

Aquets anys de formació varen ser profitosos per Kristian Krekovic; juntament amb els ensenyaments, hi havia el contacte directe amb el fet artístic i el recorregut en definitiva per exposicions i museus.

El 1930, marca un altre moment decisiu en la vida i en l'obra del pintor. Impressionat per l'exposició que l'arqueòleg peruà, Julio C. Tello, va fer al museu Trocadero, a París, - avui museu de l'Home -, d'elements de les civilitzacions andines, l'impulsà a viatjar al Perú.

A pesar que el motiu principal de la seva estada a Amèrica, pareix ésser, fou el de conèixer millor aquest tipus de civilitzacions, l'ambient que en aquells moments artísticament es respirava al Perú, fa pensar li fou propici per dur a terme les seves idees.

⁴ Gaspar SABATER: *La pintura contemporánea en Mallorca. Del impresionismo a nuestros días*, I, 161, el qualifica dintre del corrent anomenat Expressionisme Realista, definit per l'autor com aquella pintura que ens presenta la realitat de les coses, accentuant, si escau, els aspectes negatius d'aquesta.

⁵ Encara que, són nombrosos els retrats que va fer al llarg de la seva carrera artística. Personatges del món de la reialesa, de la política i de la cultura, foren retratats per l'artista.

Citar per exemple: el Rei Gustau V de Suècia; la Reina Maria d'Anglaterra; el polític, filòsof i escriptor indú Mahatma Gandhi, per altra banda amic personal del pintor; Josep Mascaró Pasarius, entre molts altres.

La plàstica del Perú en aquells moments, i sobretot des de la creació de l'Escola Nacional de Belles Arts, fundada el 1919, la desenvolupaven joves artistes amb una preocupació pel comentari plàstic a les qüestions nacionals del moment. Els seus principals objectius eren la recerca del tipus humà, corresponent a l'arquitecturals llavors vigent del que era l'home andí, i el desenvolupament d'un color i un traç més ajustat a la geografia del país; a més d'un interès per tot el que fos popular.

Forem més tard qualificats com a "Indigenistes"; terme utilitzat pels estudiosos de l'art hispanoamericà per designar els artistes figuratius arraigats a la tradició del seu país.

La seva estada a Amèrica l'alternà amb breus visites a Europa, on s'instal·là per segona vegada a París, fins que estallà la guerra el 1939.

El conflicte va fer que ell i la seva esposa, juntament amb l'obra, es traslladassin a Iugoslavia; on arran d'un bombardeig, el 1941 es destruï la totalitat de la seva producció. Això suposà, -i després d'una etapa d'exili per diverses ciutats d'Europa des del 1945 al 1951, guanyant-se la vida com a retratista-, que viatjàs un altre cop al Perú.

L'esperit nacionalista, indigenista i populista no s'havia perdut del tot en els anys cinquanta en aquesta ciutat, encara que, i després de la Segona Guerra Mundial, s'ampliaren i s'enfortiren els lligams amb les metròpoli culturals, sobretot d'Europa, la qual cosa suposà la introducció de nous corrents artístics com el surrealisme i l'abstraccionisme.

Kristian Krekovic, continuà però, la seva tasca que en un principi havia iniciat el 1930, amb el tema de les civilitzacions andines i la colonització espanyola; i el 1954 exposà al "Salon de Recepciones" del Palau Municipal de Lima amb una cinquantena de teles que representaven les diferents cultures preincaiques i incaiques estudiades per l'artista, i una sèrie de motius entre els quals hi figuraven diversos bodegons també relacionats amb aquest tipus de temàtica.

A causa de l'èxit de l'exposició i de les bones crítiques que va rebre en aquell moment, li varen ésser concedits alguns honors; a més, i sota el patrocini del govern peruà, la mostra amb el títol "Pasado i Presente del Fabuloso Perú", va recórrer l'estranger; concretament es va exposar als Estats Units, Espanya i Àustria.⁶

Una volta tornat a Europa i després de les exposicions abans esmentades, arribà a Mallorca en els anys seixanta, on s'instal·là definitivament fins a la seva mort el 21 de novembre de 1985.

La tasca duita a terme durant la seva estada a l'illa va ser per una banda, exposar la seva obra⁷ i continuar la seva producció; i per l'altre, la més significativa, la creació d'un museu, el qual donàs cabuda a la seva creació.

⁶ Exposà precisament a l'*University Museum* de Filadèlfia, (1955); en el *National Museum of the Smithsonian Institution* de Washington, (1955); en el *Law Memorial Library Columbia University* de New York, (1965); a la galeria *Grife & Escoda* de Barcelona, en motiu de les festes de la Mercè, l'any 1957; en el *Círculo de Bellas Artes* de Madrid, (1957); i a la *Neue Hofburg* de Viena (1958). Amb anterioritat havia exposat a París, Londres, i Estocolm.

⁷ Inaugurà el 27 de novembre del 1961 l'exposició *Pasado i Presente del fabuloso Perú* a la Casa de Cultura de Palma, al carrer Ramon Llull, número 3., sota el patrocini de l'Institut de Cultura Hispànica.

La possessió de Son Fusteret, coneguda també amb el nom de *Sa Casa d'es Senyor*,⁸ llogada pel pintor i la seva esposa, desenvolupà la doble funció d'estudi i de residència. Situada a la carretera vella de Bunyola, en el barri conegut com s'Indiateria, gaudia d'un petit espai on produïa i exposava algunes de les seves obres més conegudes.⁹ Jaume I, Ramon LLull, el *Cid Campeador*, Frai Juníper Serra, seràn en aquests moments, entre d'altres, els temes més representatius en la seva producció.

A una entrevista feta a l'artista i publicada al Diari de Mallorca l'any 1964, queda constància del seu treball realitzat en aquells moments.¹⁰

Estilísticament seguirà dintre de la línia ja iniciada amb la temàtica del Perú; l'obra figurativa i monumental, el tractament escultòric dels personatges, la importància del color sobre la línia, una estudiada composició i una fidel reproducció de la realitat, seràn les principals característiques de tota la seva producció.

La culminació de la seva màxima aspiració fou, però, la creació d'un museu. El primer intent, a la possessió de Son Fusteret, donà aviat els seus fruits quan amb la formació d'un patronat, presidit per l'advocat Jaume Ensenyat, i amb l'ajut econòmic de particulars i nombroses entitats oficials,¹¹ es va poder crear un nou edifici, -situat en el barri del Polígon de Llevant, al carrer Ciutat de Querétaro, nº 3 de Palma-, amb el nom de *Centro Cultural Hispano Americano. Fundación Museo Krekovic*.

El patronat tenia la seu en el mateix edifici, en el qual es va ubicar la Fundació Cultural Hispanoamericana, creada el 1977, d'acord amb la temàtica que caracteritza la seva obra. La fundació començà la seva activitat, encara que el museu fou inaugurat oficialment el quatre de setembre de 1981 amb la presència de la Reina Sofia i de nombroses autoritats i personalitats del món de la cultura, entre les quals cal destacar a Gaspar Sabater, membre de l'esmentat patronat, i autor de l'única publicació que recull la vida i l'obra del pintor, sota el títol: *Kristian Krekovic. El artista i su obra*.

L'esmentada Fundació va desaparèixer juntament amb els seus estatuts quan va ésser cedida a la Comunitat Autònoma Balear el 1987, essent el museu gestionat per la Conselleria de Cultura. L'1 de gener de 1995 - amb les transferències en matèria de cultura del Govern Balear als Consells Insulars -, passà a mans del Consell Insular de Mallorca.

L'ubicació de l'edifici és un aspecte a considerar si tenim en compte que l'esmentat barri -el qual confronta amb l'autopista anomenada també de Llevant, el carrer Foners i la

⁸ J. MASCAROPASARIUS: *Corpus de Toponimia de Mallorca*, Palma, 1986, VI, 1686-1687.

⁹ L'article publicat a *Diario de Mallorca* el 3 de novembre de 1964, per B. Suau, esmenta la visita, a la casa del pintor, de diverses personalitats com el Governador Civil, Sr. Álvarez Bavilla; el Batle de Palma, Sr. Alomar; el President de la Diputació, Sr. Villalonga; i el delegat Provincial d'Informació i Turisme, Sr. Soriano, entre d'altres.

¹⁰ A l'entrevista parla dels projectes que realitzarà. Cit textualment: "Además de terminar la figura del Cid, mi homenaje a España, elaborar también las telas de las dos grandes figuras mallorquinas Ramón Lull y Juníper Serra, mi homenaje a Mallorca".

B. SUAU: "Vis a Vis", *Diario de Mallorca*, 3 de novembre de 1964.

¹¹ El promotor fou Jaime Enseñat Alemany; i els fundadors: l'Institut Nacional de l'Habitatge; l'Excel·lentíssim Ajuntament de Palma; la Caixa d'Estalvis "Sa Nostra"; Juan Vich Bibiloni; Barón de Vidal; Construccions Colomina S.A.; Berthe Goudelin Coupée; Bartolomé Ramon Jaume; Juan Flexas Pujol, i família Enseñat - Velasco.

Soletat-, s'ha consolidat els últims vint anys, tot i essent una de les àrees perifèriques de la ciutat.

El procés d'urbanització d'aquesta zona va començar a inicis dels anys seixanta amb la construcció d'habitatges de protecció oficial; actuació promoguda per l'Institut per a la Promoció Pública de l'Habitatge.

A partir d'aquí, el barri, a desenvolupat un creixement considerable amb la característica de ser actualment, a més d'una zona de serveis administratius i públics, un sector suficientment poblat, sobretot, amb habitatges plurifamiliars.¹²

Aquesta àrea encara que queda fora del centre neuràlgic urbà, està cada vegada més inserida en la vida de la ciutat, a causa del constant creixement d'aquesta.

Per tant el perquè de l'ubicació del museu en aquesta zona, respon possiblement, com en moltes ocasions, a raons relacionades amb l'abaratament del sòl, sense tenir en compte criteris de praxis museològica previs. És a dir, la ubicació del museu condiona en certa manera la relació entitat museística-públic, en el sentit que depenent de la zona on està ubicat, afectarà l'afluència o no de públic; aquesta subordinada per factors de temps, espai, possibilitats... Un museu situat en el centre de la ciutat rebrà diàriament un públic més divers, format per estudiants, investigadors, turistes... que aquells situats als voltants, on normalment el públic s'ha de desplaçar forçosament per realitzar la visita.

La definició sobre museus perifèrics realitzada per Aurora León en el seu llibre *El museo: teoría, praxis y utopía*, encaixa més o menys bé amb el que succeeix avui dia amb el museu Krekovic.¹³

Tot i que la població, mostri uns índexs de densitat, segons les estadístiques, superior a la mitjana de Palma, i l'estructura de la població per grups d'edats, a pesar de la seva manca d'homogeneïtat, inclou uns del percentatges de població jove més elevat de la ciutat,¹⁴ el tipus de visitants dels quals gaudeix actualment el museu es redueix, fonamentalment, als grups turístics, com a lloc de referència en les seves rutes.

Però malgrat aquesta consideració, el Museu és en aquest moments, la referència obligada i l'eina clau que avui dia comptam per poder establir el contacte directe amb l'obra d'aquest artista establert a Mallorca durant 25 anys.

¹² L'edifici que allotja el museu, projectat pel mateix artista, de planta quadrada, i envoltat de jardí en la seva totalitat, ha quedat actualment immers entre les construccions de pisos de considerable altària que l'envolten.

¹³ Aurora LEÓN: *El museo: teoría, praxis y utopía*, Madrid, 1990, 20. Aurora León, fa una classificació dels museus segons la seva ubicació. Segons ella els perifèrics es caracteritzen pel seu contingut, generalment de caràcter específic i el nombre de visitants reduït, justificant aquesta qüestió dient: ... *atrae a un número reducido de visitantes que se 'desplazan' hacia un microemplazamiento dentro del entorno urbano con una sensación ambigua respecto a la vida de la ciudad ni una toma de contacto directo con la naturaleza. Está inserto en un seudourbanismo, naturaleza que rarifica la actitud y sociología del visitante desde un punto de vista del emplazamiento físico, aunque ya "dentro" del museo la eficacia del desplazamiento quede justificada por la contemplación de las obras...*

¹⁴ La població del Polígon de Llevant s'ha comptabilitzat aproximadament en 7.413 habitants. La densitat de població és de 92,37 h/ha, superior a la mitjana de Palma 13,93 h/ha, i el percentatge de població jove es d'un 25,25 %, xifre per sobre la mitjana de la ciutat, 18,31%. Aquestes dades s'han extret de l'article publicat per Antònia RIPOLL, Josep BENITEZ i Francesca VIVES: *Els Barris de Palma. Revisió del Pla general d'ordenació urbana i d'actuacions urbanístiques*, Palma, 1995.

Interiorment dividit en tres sales, ofereix a l'espectador, amb l'exposició de la major part de la seva producció, una visió de conjunt de la seva trajectòria artística.

La primera sala està dedicada a les civilitzacions de l'antic Perú; la segona a la colonització espanyola, i a les Balears; i la tercera i darrera, a la pau mundial, i al Perú, passat i present, encara que també inclou una sèrie de retrats de la seva família i d'altres de personatges històrics coneguts.

Aquest conjunt d'obra pictòrica, en principi tan heterogènia, respon al desenvolupament d'una idea que ell divideix en tres cicles: el primer dedicat a la idea de Pau Mundial; el segon a Croàcia, la seva pàtria; i el tercer a les civilitzacions de l'antic Perú i als motius hispanoamericans. Si bé aquesta iniciativa, en un principi, es va veure truncada pel bombardeig del 1941 durant la segona Guerra Mundial, que destruí la totalitat de la seva obra, l'artista va aconseguir refer gran part del projecte, i donà la seva producció al poble espanyol amb la construcció d'aquest museu a Palma; el qual també incorpora mostres de l'artesanía indígena peruana i restes arqueològiques, segons la documentació, de la cultura "Chimú"; cultura que es desenvolupà a l'antic Perú entre els segles XII - XIII.

Tal disposició de l'espai expositiu, -des de la inauguració del museu, fins avui dia-, fa pensar amb la idea inicial d'espai museístic, on el número d'objectes exposats havia de ser el major possible. Amb el temps s'imposa una selecció precisa, que resulta complexa però necessària per tal de vivificar i fer actiu el fons del museu.

El centre també compta actualment amb un espai -ja dissenyat en el projecte inicial-, destinat a centre cultural, on hi ha per una banda la biblioteca municipal, -gestionada per l'Ajuntament de Palma-, i per l'altra, el local de l'associació de veïns del barri de Llevant, creada el 1979.

Kristian Krekovic amb la creació del museu, -avui dia, encara obert al públic-, i la donació d'una gran part de la seva obra a Mallorca, i la resta al Perú, va veure culminades les seves aspiracions.

BIBLIOGRAFIA

Obres Generals

- ALENYAR FUSTER, M., (1996): *Pintura Moderna a Mallorca. 1830 - 1970*. Ses Voltes. Ajuntament de Palma. Palma.
- CASTEDO, L., (1988): *Historia del Arte Iberoamericano*. Vol.I-II. Alianza Editorial, Madrid.
- COSSIO DEL POMAR, F.,(1928): *Pintura colonial. Escuela Cuzqueña*. Ed. Cuzco, Perú.
- BAYON, D., (1974): *Aventura Plástica de Hispanoamérica*. Fondo de Cultura Económica, México.
- BAYON, D., (1985): *Arte moderno en América Latina*. Ed. Taurus, Madrid.
- 100 anys, 100 pintors 1893-1993, catàleg de l'exposició a Sa Llotja. (maig-juny 1993). 100 anys Ultima Hora. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Palma.
- GISBERT, T., (1980): *Iconografía y mitos indígenas en el arte*. Ed. Gisbert y Cía, La Paz, Bolívia.
- LEÓN, A., (1990): *El museo: teoría, praxis y utopía*. 5ª Edició. Ed. Cátedra, Madrid.
- MARTÍNEZ, B.,(1987): *Juli Ramis*. Ed. Polígrafa S.A., Barcelona.
- MASCARÓ PASARIUS J.,(1986): *Corpus de toponimia de Mallorca*. Vol. VI. Ed. Promocions, Palma.
- PERELLÓ I PARADELO, R., (1979): *Pintores extranjeros en Mallorca I*. Gràfiques Miramar, Palma.
- RAFOLS, J. F., (1987): *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*. Vol. II. Ed. M.C. Ballester, Barcelona.
- RIPOLL, A., et alii (1995): "Els Barris de Palma. Revisió del Pla general d'ordenació urbana i d'actuacions urbanístiques", núm. 35. Promomallorca edicions.
- SABATER, G., (1972): *La pintura contemporánea en Mallorca. Del impresionismo a nuestros días*. Vol II. Ed. Cort, Palma.
- SOLA, M., (1973): *Valldemossa y Enrique Ochoa*. Ed. El Castillo, Albacete.
- VILLALONGA DE CANTOS, P.,(1989): *Pintura a "Sa Nostra". Del Renaixement al Postimpressionisme*. Fonts de la Col·lecció de "la Caixa" de Balears "Sa Nostra". Palma.

Obres Específiques

- ALVAREZ DE SOTOMAYOR, M., *Kristian krekovic* a "Hoja del Lunes", 28 agost de 1978.
- BAUM, WALTER E., *Ancient Peru Culture Revived by Krekovic*, a "The Sunday Bulletin", Filadelpia, octubre de 1955.
- BEGGS, M., *The golden brush of Kristian Krekovic* a "American Artist", nº 10, Nueva York, Desembre 1955.
- BERRYMAN, FLORENCE S., *Croatian has vivid story of ancient Peru*, a "The Sunday Star", Washington, juliol de 1955.
- Bulletin européen. Tribune libre de l'Europeisme. Roma, september/octobre, 1961. 12 ème année, nº 9 - 10, pàg. 10 i 11.
- C. G. C., *Kristian Krekovic y el motivo indigenista*, a "Cultura Peruana". Vol. XII, nº. 66. Lima, Desembre 1953.
- CORTÉS J., *Kristian Krekovic* en "Grife & Escoda", 27 de setembre, 1957.
- G. S., *El Museo Krekovic, una maravilla histórica hecha realidad*, a "Cort", núm.634, Palma, 1971.
- GRAFLY, D., *Peruvian Cultures on Canvas*, a "Cristian Science Monitor", Boston, 15 octubre de 1955.
- HEREDERO CLAR, E., *Kristian Krekovic* a "Diario de Mallorca", 29 juny de 1961, Palma.
- JIMÉNEZ, E., *El museo Krekovic, un canto a la Hispanidad* a "Diario de Mallorca", 5 de setembre de 1981, Palma.

- La Fundación-Museo Krekovic*, a "Diari de Mallorca", 15 juliol de 1971, pàg. 8.
Pasado y Presente del Fabuloso Perú. Pinturas de Kristian Krekovic, "Ultima Hora", 28 de novembre, 1961.
Pasado i presente del fabuloso Perú, catàleg de l'exposició. Festes de la Mercè, Barcelona, 21 setembre - 21 octubre, 1957.
- PORTER, L. J., *Two Latin-American Exhibitions*, a "The Washington Post", Washington, 17 juliol de 1955.
- PRADOS LÓPEZ, J., *Kristian Krekovic* a "Madrid", Desembre, 1957.
- SABATER VIVES, G. "Diario de Mallorca", 13 febrer 1981. Pàgs. 18 - 19.
- SABATER, G., (1990): *Kristian Krekovic. El artista i su obra*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, Palma.
- SARDONI, A., *Reyes y Leyendas* a Revista "Gala", estiu 1991. Pàg. 34.
- SASSONE, F., *Una visión del Perú milenario*, a "ABC", 3 desembre 1957.
- SUAU, B., *La fabulosa colección Krekovic instalada en Palma* a "Diario de Mallorca", 3 novembre, 1964.
- SUAU, B., *Kristian Krekovic* a "Diario de Mallorca", Vis a Vis, 3 de novembre de 1964.
Un centro cultural para el polígono de levante a "Balears", 15 setembre de 1978.

Textos de l'autor

- KREKOVIC, K., (1982): *Nueva era. Espíritu y no violencia armas de la paz*. Ed. Gráficas Adalid, Palma.

RESUM

El 1960, el pintor d'origen croata, Kristian Krekovic (Kropivna, 1901 - Palma, 1985), arribà a Mallorca. Anteriorment als anys seixanta, l'illa, ja es caracteritzava per ésser un pol d'atracció de nombrosos artistes provinents d'altres indrets, els quals i ambonades intermitents, s'instal·laren a diferents llocs de Mallorca. La majoria de vegades, la seva presència, suposà la introducció de nous corrents d'avantguarda.

L'artista, objecte del present estudi, juntament amb les seves realitzacions a l'illa, es caracteritzà per una obra difícilment enquadrable dintre de l'ambient artístic que es respirava a Mallorca en aquella època.

A la peculiaritat de la seva pintura, cal afegir-hi l'interès que mostrà per la nostra cultura, fet que el duqué a la realització de diverses obres relacionades, a nivell iconogràfic, amb els nostres costums i amb els personatges més significatius de la nostra història.

Per altra banda, un fet significatiu de la seva presència a Mallorca, fou la creació d'un museu, el qual donà cabuda a quasi la totalitat de la seva obra. Amb antecedents a la possessió de Son Fusteret, el museu s'instal·là a l'edifici de nova planta, situat al Polígon de Llevant de Palma, amb el nom de "Centro Cultural Hispano Americano. Fundación Museo Krekovic".

Inaugurat oficialment el 4 de setembre del 1981, la fundació desaparegué quan el 1987 fou cedida a la Comunitat Autònoma Balear. Gestionat inicialment per la Conselleria de Cultura, el gener de 1995, passà a pertànyer al Consell Insular de Mallorca. Actualment el museu, és una de les fites cabdals per a l'estudi i coneixement d'aquest pintor, el qual, amb la donació de la seva obra a Mallorca, va veure culminades les seves aspiracions.

ABSTRACT

Kristian Krekovic (Kropivna, 1901-Palma, 1985) was a painter of Croatian origins, who first came to Majorca in 1960. Before the sixties this island was already famous for attracting numerous artists from all over the world who came in groups and settled in different parts of the island. They often introduced avant-garde movements to the island.

The artist in question, as well as the work he did on the island, doesn't easily fit into the artistic tendencies in Majorca at the time. In addition to the unique quality of his work we must also mention his interest in our culture, which was expressed in various pieces iconographically related to our traditions and some of the leading figures in our history.

His presence on the island is patented by the museum which contains all of his work. Although it was first located in the Son Fustaret, an old Majorcan manor house, the museum was later moved to a brand new building in the industrial zone of Llevant, just outside of Palma and it was called the "Centro Cultural Hispano Americano Fundación Museo Krekovic".

Officially inaugurated on September 4th, 1981, the Foundation closed down when it was granted to the Balearic Autonomous Community. Initially managed by the Conselleria de Cultura, in January 1995 it was taken over the Consell Insular de Majorca. Currently the museum is one of the milestones in the study of this painter, whose biggest ambitions were fulfilled by donating his work to the island of Majorca.

DOSSIER

MOSSÈN MIQUEL COSTA I LLOBERA LA SEVA PERSONALITAT ESPIRITUAL*

JOAN BESTARD I COMAS**

Mossèn Costa i Llobera és una vocació tardana. La seva vocació és una vocació provada. Comença a estudiar teologia als 31 anys a la Universitat Gregoriana de Roma. Es ordenat prevere als 34 anys a Roma. Estudià el batxillerat a Palma. Fou alumne de Josep Lluís Pons i Gallarza. Estudià dret a Barcelona i a Madrid.

Fou, sens dubte, un prevere il·lustrat. Llegí i conegué els principals autors llatins, catalans i castellans, els romàntics francesos i els italians. Sentí predilecció per Luis de Granada, Víctor Hugo, Alphonse de Lamartine, Frederic Mistral, Giacomo Leopardi, Alessandro Manzoni i Giosué Carducci.

Costa i Llobera representa per Mallorca el que Verdaguer per a Catalunya. La poesia de Costa és l'absoluta transparència. La poesia de Costa brolla sempre d'una profunda vida interior. El seu lirisme poètic és clar, transparent, sincer, noble i elevat, encés i viu, profund i pur.

En certa ocasió Mossèn Costa i Llobera havia afirmat que *la poesia és, entre totes les produccions literàries, aquella qui reclama més veritat interna, més sinceritat, si ha d'esser vera poesia*

Costa i Llobera reuní en tot moment, més que ningú, simplicitat i distinció i realitzà en més d'una ocasió la pretesa fusió de l'anima artística amb la més pura forma popular, que ell tant admirava en Verdaguer. Gabriel Alomar pogué escriure sense adulació que, a través de la poesia de Mossèn Costa, el poble descobrí la capacitat de noblesa del propi llenguatge.

Amb elegància i profunditat espiritual Mossèn Costa ens va saber oferir un poesia vertebrada, robusta, de contorn precís. La seva poesia - diu Joan Pons i Marqués en la seva introducció a les *Obres Completes* de Mossèn Costa - és culte sincer de l'ànima, passió sentida per tot el bell i sublim, per tot el que és pur i gran.

Enguany celebrem el 75^è aniversari del Servent de Déu Miquel Costa i Llobera. La data amversària de la seva mort és el 16 d'octubre. El lloc on morí és la trona de l'església de les Tereses de Ciutat mentre hi predicava la cloenda del trídium de XL Hores en honor de Santa Teresa de Jesús.

* Paraules pronunciades el dia 20 de maig de 1997 amb motiu de la inauguració dels Actes Comemoratius del 75^è aniversari de la mort de mossèn Miquel Costa i Llobera.

** Vicari general del Bisbat de Mallorca.

Ell tingué una mort gloriosa com a sacerdot perquè morí precisament predicant la fe, tal i com ho canta amb belles paraules l'insigne poeta solleric Guillem Colom:

Morí lluitant, com l'àguila
que el foc del cel feria
en sa volada olímpica,
morí com moriria
dins l'ardor d'una homilia
Crisòstom o Agustí.

Lluitar constant i vencer
reinar sobre l'altura
i alimentar-se i viure
de cel i de llum pura
Oh, mort i vida d'àguila!
Sortada i noble fi!

Morint d'aquesta manera, mentre predicava, es complia un desig íntim d'aquell zelós sacerdot, avui en fama de santedat, un desig que aflora amb fluïdesa d'un dels seus inspiradíssims poemes, titulat *Adorant*:

Sols que puga mon cor, perdent la vida,
amb son batec final
alçar-vos una mota més sentida
dins l'himne universal".

COSTA I LLOBERA I EL MÓN CLÀSSIC GRECO-LLATÍ

BERNAT CIFRE

Com a membre de la taula rodona organitzada per la Societat Arqueològica Lul·liana, a la seva sveu, el 20-V-1997, i cenyint-me al temps que se m'havia concedit, la meua intervenció hagué d'esser ràpida i sintètica. Heus-la aquí:

Costa i Llobera (1854-1922), poeta mediterrani per naixença i inspiració, canta el mar rivetat de roques, platges i pins: és una visió paisatgístic-romàntica. Quatre peces fonamentals en són mostra: "Damunt l'altura", "El Pi de Formentor", "Temporal" i "Cala Gentil", versos plens de briu, lliçó emblemàtica per a l'Escola Mallorquina. Però també –i mercè a una bona formació humanística – el canta clàssicament: bé emprant mètriques clàssiques, bé evocant personatges i ambients grecs i romans. Els primers amb "La deixa del geni grec" (1900-1), i els segons amb les "Horacianes", l'obra seva més característica (1879-1906); i també per les peces romanes contingudes a "Líricas" (1899).

Seguint cronologia, hem de començar per aquestes. La jove embranzida (el poeta té 25 anys) de "Mi Musa" i l'oda "A Horaci", influïdes pròximament per les "Odi Barbare" de Carducci (1877) – que reconstruïen a Itàlia els metres clàssics – restava temporalment interrompuda per l'estada del nostre poeta a la Ciutat Eterna (1885-1890), on es doctora en Teologia (Universitat Gregoriana) i rep l'ordenació sacerdotal. D'aquest període són tres obres mestres castellanques: "Ruinas", "En las catacumbas de Roma", i "Adiós a Italia", de les quals Miquel Dolç n'ha destacat la "romanitat", tant clàssica com cristiana.

Tomat a Mallorca, el novell prevere, entregat amb gran pietat al ministeri sacerdotal, s'interessa per la poesia narratiu-tradicional, i ens deixa el recull "De l'agre de la terra" (1897), de to popular.

Però a 1900 llegeix el "Poèmes Barbares" (1864) de Lecomte de Lisle. Un d'ells, "Le massacre de Mona" tracta de la destrucció d'una tribu cèltic-pagana per obra de Murdok el Càmbric, cabdill ja cristianitzat. A la vegada una "Vida d'Homer" atribuïda a Herodot, on es narren les juvenils singladures del poeta-mariner, anomenat aleshores "Melesigeni", li suggerí una recalada d'uns grecs a Mallorca. Capturats pels darrers foners balearics, "La tribu de l'alzina", nou d'ells seran immolats en els alzinars i talaiots de "Ses paisses" (vora l'actual Artà). Melesigeni (Homer) entona un emotiu "Adéu a la vida", que enamora Nuredduna, sacerdotessa o sibil·la de la tribu. Ella l'exclou del sacrifici, per ofrenar-lo al Déu Invisible dins les Coves d'Artà, el seu temple natural, meravellós fondal del "karst" mallorquí, ja poèticament descrit pel viatger català Pau Piferrer (1844). Posteriorment Nuredduna salva Melesigeni. Aquest fa signe de deixar-li la lira. El grec pot tornar a la nau dels seus que l'espera. Nuredduna mor apedregada, però abraçada a la lira d'Homer. La tribu serà totalment esvaïda per l'exèrcit de Bóchoris.

El significat del poeta és la unió del geni poètic grec –mitjançant la lira– amb el geni poètic mallorquí encarnat en Nuredduna. Però tal Musa nostra, fecundada d'hel·lenisme, roman morta dins el fonamental poètic de l'Illa. Joan Alcover, conspicu vegé, declara que havia estat precisament Costa i Llobera el qui amb el seu classicisme (i horacianisme), ressuscitès la suposada inspiració mallorquina–hel·lènica, latent i misteriosa.

I lògicament, cronològicament, desembocam a les "Horacianes" de Costa i Llobera, publicades pel maig de 1906. Setze poemes composts en els principals formes estròfiques d'Horaci: sàfics (i variant "de La Torre"), alcaics, asclepiadi– glicònics i dímetres i trímetres jàmbsics. Des del prof. napolità Eugeni Mele, fins a la crítica actual, es té per cert que, més enllà dels mèrits d'anostrament d'uns metres tan antics i venerables, el recull té gran qualitat d'inspiració, contint un llibre "auri" de la Poesia Catalana. En tals odes afloren els ideals ètics i estètics més nobles d'Horaci (i del classicisme en general). I enfront tant dels tòpics romàntics –sovint buits i "demodés" del Floralisme, com de les anàrquiques exageracions líric–formals del Modernisme, Costa enyora fonts pures d'inspiració, com les del mont Parnàs, a Grècia, o les cascades de Tíbur (Tívoli), vora Roma, imatge de l'estre, cabalós i estimbadís, de Píndar o dels "salts lírics" del propi Horaci. Amb l' "aurea mediocritas" horaciana coincideix Costa, formalment, en el rebuig de riqueses, honors, carrera política i demés; i en l'acceptació del recés o "fuga mundi" cap als boscatges nadius, Formentor, sobretot –tan paradisiac com la vall de Tempé (Nord de Grècia), o l'Arcàdia (al Sud) – on pugui agermanar SENY i BELLESA que, com al poeta de Venúsia, coronaran Costa del llorer d'Apol.lo i de la murta de Venus.

Altres temes de les "Horacianes": la visió clàssica –ho hem anunciat– de la Mediterrània, definit per Costa i Llobera com a "cor de la Història", "bressol de la forma perfecta" i "gremi matern de la humanal cultura"... Els encisos de les estacions de l'any: l'Hivern, aspre, però fogar de creació literària; i la Primavera, renovació de flora i fauna, sang i vida. Exalça també Costa la figura de l' "heroi", com a vencedor de sí mateix, i motor i guia dels pobles quan es troben en estat d'atonía i depressió. I l'amistat, vincle més fort que el de la sang; entronitzada com a Vestal que nodreix el foc sagrat entre les ànimes afins: Costa i Llobera, que conrà tan exquisides amistats...

Al jovent li dedica dues odes. A "Adolescència" el prevé contra les seduccions humanes, amb l'exemple d'Hylas, l'arriscat i desgraciat grumet d'Hèrcules. I a la celebèrrima "Als joves", després de tipificar l'art vessànic (boig i estrambòtic) i els espectacles sanguinolents o frívols... els encareix l'art "sà, gallard i noble": l'art apol.loni –el déu de la lira i la sageta– que ens darà força i lirisme, tot arrelant–nos amb el "siau qui sou" dins la nostra identitat secular. I ens darà també el vol i els ulls de l'àguila, que es llança vers la presa, degusta la millor entranya, i torna a son niu més àguila. –Finalment a "Comiat" Costa renuncia humilment a entrar en el "temple de l'art clàssic", però anima altres poetes a que hi gravin, almanco, el "nom de nostra pàtria".

El "Món Clàssic" de Costa i Llobera inclou també tasca de traductor. Inicialment dues peces de Catul (que no publicà), una oda d'Horaci (II, 16), que insertà com a horaciana IV, i un fragment de les "Geòrgiques" de Virgili (l'episodi d'Orfeu i Eurídice, del llibre IV). Però al final dels seus anys, jubilat de quasi tota creativitat, traduí Prudenci, el gran poeta llatí–cristià de Saragossa (s. IV): el "Proemi", quasi tot el "Cathemerinon" (o himnes quotidians), i gairebé la meitat del "Peristephanon" (o corones de màrtirs). Amb tals versions, no encara prou analitzades ni avaluades pels costailloberians, es tanca l'òrbita clàssica del nostre Poeta: per aquest caire ell, que era un romàntic visionari del Paisatge

mallorquí i, sobretot, pollencí, i un cantor de la Tradició i Fe Cristianes, ens dona un missatge, sens dubte parcial i expurgat, però vàlid i noble, del Món Greco-Romà. I a la vegada que deixà estructurats, en ritme d'ones llatines, la part més selecta i significativa dels seus versos... amarà els moments més feliços de la seva obra, d'una contenció i aticisme, d'una llum i harmonia, d'un "pondus et mensura" que, sien horacians o sien viscerals, esdevenen exemple per a l'Escola Mallorquina i glòria per a les Lletres Catalanes.

Sobre la parcel·la "clàssica" de Costa i Llobera, consideram com a "bàsica" fins al moment aquesta Bibliografia:

- ALCOVER, Manuela: "Medea y Nuredduna", *Relaciones inéditas entre España y Grecia*, Instituto Cultural "Reina Sofía", Atenes, 1986.
- BATLLORI, Miquel: *La trajectòria estètica de Costa i Llobera*, Institut d'Estudis Catalans. Ed. Barcino, Barcelona, 1955.
- BATLLORI, Miquel: "Costa i Llobera vist per Eugenio Mele", *Galeria de Personatges*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1975.
- BOSCH, Carme: Presència i vivència dels clàssics en Miquel Costa i Llobera", Palma de Malloca, 1997 (Inèdit).
- CIFRE, Bernat: *Introducción al Mundo Clásico en la Poesía de Costa i Llobera*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Barcelona. Filologia Clàssica (Inèdit), 1964.
- CIFRE, Bernat: "Costa y Llobera y el Mundo Helénico", *Relaciones inéditas entre España y Grecia*, Instituto "Reina Sofía", Atenes, 1986.
- DOLÇ, Miquel: "Romanitat de Miquel Costa i Llobera", *Lluc*, núm. 630, Palma de Mallorca, 1973.
- FORTEZA, Miquel: "La deixa del geni grec", *Mediterráneo*, núm. 21-22, València, 1948.
- LLOMPART, Gabriel: "El ciclopeísmo mediterráneo como tema de la escuela poética de Mallorca", *Studi Sardi*, vol. XVIII, Cagliari, 1962-63.
- MELE, Eugenio: *La poesia barbara in Spagna*, Bari, Laterza e Figli, 1910.
- MEDINA, Jaume: *Els ritmes clàssics a la literatura catalana*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1976.
- PIFERRER, Pau i QUADRADO, Josep Ma.: *Islas Baleares* 1ª reedició completa. Palma de Mallorca, 1969. (Recuerdos y Bellezas de España)
- TORRES, Bartolomé: *Miquel Costa y Llobera, Itinerario Espiritual de un Poeta*. Ed. Balmes, Barcelona, 1971.
- TORRES, Bartomeu: *Centenari de l'oda 'A Horaci'*, Edicions Cala Murta, Palma de Mallorca, 1979.
- TORRES, Bartolomé: "El poema d'Artà, La deixa del geni grec", *Relaciones inéditas entre España y Grecia*, Instituto Cultural Español "Reina Sofía", Atenes, 1986.
- VERGÉS, Joan: "El clasicismo de Costa y Llobera", *Actas II Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid, 1961.
- VIDAL ALCOVER, Jaume: "Les Horacianes de Costa i Llobera. Ètica i Estètica". Estudi preliminar a *Horacianes*, Biblioteca Bàsica de Mallorca. C.I.M., 1990.

RECENSIONS

Isabel GARAU LLOMPART i Juan José RIERA FERRER: *Inventari de l'Arxiu municipal de Pollença*, Palma, 1997, 251 p., 22 cm.

Consell Insular de Mallorca, Servei d'Arxius i Biblioteques: Ajuntament de Pollença,

Equip tècnic: Isabel Garau Llompарт, Juan José Riera Ferrer.

Coordinació: Francesc Riera Vayreda.

(Publicacions del Consell Insular de Mallorca, Sèrie Arxius: Instruments de descripció documental, 11)

Un dels fenòmens significatius dins el món dels arxius els dos darrers decennis a nivell general de l'estat espanyol consisteix en l'interès que se ve dedicant a la documentació municipal. Tal actitud contrasta, un tant insospitadament, amb situacions de fet anteriors, que havien abocat a la descurança més absoluta dels fons amuntegats als Arxius de molts d'Ajuntaments i han causat fins i tot minves d'aquest patrimoni documental, malgrat ja el segle passat el Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Antiquaris hagués cridat l'atenció sobre el valor i el mal estat de tals dipòsits en un article editorial aparegut a les planes del seu òrgan de comunicació, la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, i així mateix d'alguns intents ulteriors de remeiar aquesta endèmica situació, sempre amb resultats ben parcials.

En els últims anys, emperò, s'estan produint un conjunt de fets que denoten una innovadora i real sensibilitat envers els Arxius municipals, tals com els congressos i reunions especialitzats en el tema, les variades i cada volta més valuoses publicacions sobre teoria i pràctica en la documentació d'aquest caire, l'organització de nombrosos de tals arxius i la difusió impresa dels respectius Inventaris, o bé la creació de places de professionals per a tenir-ne cura, circumstàncies que fan concebre per a ells un futur més esperançador i de major utilitat per a acomplir la seva autèntica missió. Sembla com, si a la fi, les Corporacions locals, com una exigència de la societat que les dona suport, s'haguessin adonat dels beneficis que pot representar el tenir els seus papers, actuals o antics, ben ordenats per tal de facilitar a la pròpia Administració - i als administrats - un servei més ràpid i efectiu, posseir un medi de control del seu patrimoni documental i poder atendre a les demandes de consulta de documentació fetes tant per les persones particulars com pels investigadors interessats en la història de les poblacions que els són més properes o atractives.

En tot cas cal assenyalar que Mallorca no ha quedat al marge d'aquest moviment.

És així que, deixant de banda benemèrits assaïjos precedents, com els realitzats per Jaume Lladó Ferragut des dels anys 1940, un tant en solitari i amb més bona voluntat i estima de la documentació que mitjans de treball professionals, i també alguns esforços aïllats molt més recents per part d'uns pocs Ajuntaments mallorquins, s'inicià des d'altres instàncies públiques una mostra real d'atenció cap als Arxius municipals per tal de sistemàticament organitzar-los en favor de l'Administració i del públic.

La primera manifestació d'aquesta natura tingué lloc per la signatura d'un conveni el 1981 entre el llavors existent Consell General Interinsular de Balears i el Ministeri de Cultura que, amb el finançament directe del Consell Insular de Mallorca, conduí a l'arranjament dels Arxius de Búger, Costitx, Son Servera, Sant Llorenç des Cardassar, Andratx, Esporles, Alaró i Campos.

Antoni Mut, aleshores Director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, i director així mateix en representació de l'esmentat Ministeri de dits treballs, duits a terme per un grup de joves Llicenciats en Història, va donar a conèixer els incipients resultats assolits, a manera de tempteig, a un article titulat "Los Archivos municipales: Notas metodológicas acerca de una experiencia realizada en Mallorca", aparegut al llibre *Aportaciones para una Guía de los Archivos de Baleares...*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1983, p. 135-162, obra on també s'inclouen notícies referides als arxius així tractats o d'altra manera, per tal d'informar el més àmpliament possible dels dipòsits documentals de totes les Illes.

Poc després, en fer-se càrrec el Consell Insular de Mallorca, a resultes de l'Estatut d'autonomia de nostra Comunitat Autònoma, de les competències corresponents en matèria d'arxius, donà un fort impuls a la tasca ja començada, ara sota la direcció de Francesc RIERA VAYREDA, Director de l'Arxiu i de la Biblioteca de l'esmentat organisme, i la col.laboració del seu equip d'Arxiviers professionals, que comportà un perfeccionament substantiu del mètode aplicat amb anterioritat, alineant-se amb els aconseguiments discutits i provats a altres Comunitats espanyoles, encara que adaptat a nostres necessitats peculiars illenques. El treball *Els Arxius municipals de Malloca: classificació dels seus fons documentals*, Palma, Consell Insular de Mallorca, 1987, propugna l'estructura a seguir en l'organització de l'ampli ventall d'Arxius municipals duita a terme a expenses de dit Consell: Algaida, Artà, Consell, Muro, Pollença, Porreres, Llubí, Maria de la Salut, Santanyí, Selva, Mancor de la Vall, Estellenes, Lloseta, Sant Joan, Santa Maria, Sencelles, Lloret, Son Servera, Petra, Binissalem, Sa Pobla, Santa Margalida, Alcúdia, Marratxí, Banyalbufar i Vilafranca de Bonany.

A més a més, complementàriament, s'han editat alguns dels Inventaris així elaborats, medi oportú per a deixar una major constància i millor difondre les existències del patrimoni documental corresponent i l'ordenada distribució i descripció que se li ha proporcionat, a efectes de respectar-la i conservar-la, com ocorre amb els Arxius de Porreres, Consell, Muro, Maria de la Salut, Llubí, Santanyí, Lloret de Vistalegre i tot darrerament amb el de Pollença, que motiva els presents comentaris.

L'Inventari de l'Arxiu municipal de Pollença, realitzat per Isabel GARAU i Juan José RIERA, sota la coordinació de Francesc RIERA, obceix per tant a les línies d'actuació i mètode exposades fa un moment.

En una detallada *Introducció* el seus autors relaten l'evolució general d'aquest Arxiu i les tasques que s'hi dugueren a efecte abans que ells l'any 1984 es fessin càrrec del seu arreglament, després de trobar-lo en un lamentable estat de desordre, una situació que ha donat lloc inclusivament a pèrdues i espolis documentals. La labor de destriar els fons de diferent origen que s'hi trobaven entremesclats i de convertir-los en un autèntic Arxiu, organitzat i amb les divisions pertinents, ha resultat prou llarga i complexa, circumstància que no fa sinó més meritòria la seva intervenció. També es refereixen al sistema seguit i als resultats obtinguts dins cada conjunt, ja que l'Arxiu no conté solament documentació d'índole municipal, fet que constitueix una de les seves peculiaritats.

Aquesta, en tot cas, hi figura en primer pla, d'acord amb la següent classificació:

1.- *Òrgans de govern*: Batlia, Consell de l'Universitat, Ajuntament plenari i Comissió municipal permanent.

2.- *Administració general*: Secretaria general (amb Secretaria, Registre general, Contractació, Estadística, Milícies, Arxiu i Patrimoni); Personal (Personal i Assumptes mutuels, Classes passives i Seguretat social); Sanitat i assistència social (que inclou la Junta municipal de Sanitat, els Centres sanitaris, Cementiri i els Serveis socials i assistencials); Urbanisme i obres (subdividida en Planejament, Obres municipals, Obres particulars i Indústries); Educació; cultura; Serveis (on figuren el Sequier, Serveis d'aigües, Mostassaf, Abastaments i mercats; Serveis forestals; Escorxador; Ordre públic i Policia municipal; Transports i comunicacions)

3.- *Administració econòmica*: Comptes de la Universitat (on figuren els dels Clavaris i dels Oïdors de comptes); Intervenció (Assumptes generals del pressupost, Pressuposts ordinaris, Pressuposts extraordinaris i Valors independents i auxiliars del pressupost); Tributació (que conté la Gestió tributària, les Contribucions generals amb les seves subdivisions respectives, antigues o modernes, i les Exaccions municipals); Dipositaria (amb Caixa, Habilitació, Recaptació i Comptes bancaris)

4.- *Eleccions*: (Junta municipal del cens electoral, i Eleccions i referèndums)

dins aquest esquema orgànicofuncional s'inserten les pertinents sèries documentals, algunes d'elles prou extenses, on són de destacar per la seva natura i antiguitat, entre d'altres, els *Llibres dels Jurats i determinacions del Consell*, iniciats l'any 1377 i continuats després del Decret de Nova Planta amb els *Llibres d'actes de l'Ajuntament*, fins a l'actualitat; els *Llibres de comptes del clavari*, també a partir de ben prest del segle XIV i que juntament amb altre documentació del mateix oficial arriba a voltes fins mitjan segle XIX, a complementar amb la dels Oïdors de comptes (1478-1746); diversos toms corresponents al que avui es considera com a serveis socials i assistencials, tals com els relatius a les almoines (1444- s. XIX); els del Mostassaf (1393-1612); els del Sequier i les aigües de Ternelles (1490-1810); els referits als abastaments i mercats, des del segle XV, etc...

Aquests títols no són més que una petita mostra de la nombrosa quantitat de documentació municipal existent, on cal afegir així mateix la corresponent a la denominada Cúria reial, per a l'administració de justícia, la qual des de l'Edat Mitjana i fins el segle XIX va estar encomanada als Batles, en representació dels poders del Monarca. Són notables les múltiples i ben delimitades sèries, que van des de 1300 fins el 1836, sobre les quals segurament seria ben útil realitzar un estudi específic i comparar-les amb les d'altres Cúries, com les dels Lloctinents generals del Regne, Batlia de Mallorca i Reial Audiència, a fi d'entreure'n conclusions sobre la seva uniformitat.

Resta per a desenrotllar encara, mitjançant el pertinent catàleg, la col.lecció factícia formada, segons s'indica, per 107 pergamins dels segles XIII al XVII.

Ara bé, l'arxiu pollencí conserva així mateix, com ja hem avançat, altres fons de documents de procedència no pròpiament municipal, que l'enriqueixen i molt en particular els generats per la presència de l'Orde del Temple a aquesta zona de Mallorca, on s'instal·là

des de ben prest de la conquesta de Jaume I i que, després de la seva supressió el 1312, fou substituït pel de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, el qual a través de diverses vicissituds s'hi mantingué fins a mitjan segle XIX. De la seva documentació o arxiu, malgrat sia de manera incompleta, per quant una part es troba actualment a l'Arxiu del Regne de Mallorca, en queda a Pollença una considerable quantitat, sobretot de volums, com els *Llibres d'actes*, de 1298 a 1840, els *Llibres de capbreus de censals*, de 1464 a 1713, etc... i els abundosos llibres de la Cúria particular, com els *Llibres comuns*, de 1303 a 1480, els *Llibres d'inquisicions*, de 1322 a 1397, els de *Manaments*, de 1343 a 1763, els de *Subhastes*, de 1330 a 1709, etc... que entre tots resulten essencials per a la història dels Ordes esmentats en aquesta part de la geografia illenca, com a mostra de l'existència d'un poder senyorial enfront del més ordinari, de patrimoni reial, dins el sistema de l'antic Regne de Mallorca.

Vora aquest fons excepcional s'han de col·locar el provinent de la Cúria del Bisbe, de 1332 a 1717, si bé molt menys nombrós i prou descabalat, igual que els corresponents a la Comunitat parroquial, de 1417 a 1842, i el del Convent de Sant Domingo, que reuneix solament uns quants documents de 1845 a 1930.

Finalment el mateix Arxiu guarda documentació de diverses Associacions : Associacions gremials, del gremi de paraires i de distintes confraries, generalment dels segles XVI i XVII i dels denominats Centro Republicano Radical Socialista, de 1930 a 1936, i Círculo de Obreros Albañiles, de 1912 a 1936, així com d'un Club de solteros, de 1931 a 1934, i d'una Delegación local del Consejo del Trabajo, de 1902 a 1938, per acabar amb una institució posterior a la Guerra civil espanyola, el Consejo local del Movimiento, de 1937 a 1978.

Per a poder manejar i localitzar fàcilment aquest apreciable conjunt de documents, *l'Inventari...* es conclou amb un minuciós Índex alfabètic on es recullen tots els noms i conceptes necessaris per a treure'n el major profit, un altre dels seus encerts.

En resum ens trobam a les mans la descripció a nivell d'inventari d'un dels arxius municipals més atractius de nostra Illa, com ho demostren l'abundància, la varietat, l'antiguitat i importància dels seus fons constitutius, característiques que no retien gens fàcil la seva organització, tasca per la qual els seus autors mereixen tot nostre reconeixement, segurs com estam que han confeccionat un instrument de treball molt útil tant per a la pròpia Administració local com pels recercadors de la seva història. Congratulacions igualment als organismes que l'han fet possible, el Consell Insular i l'Ajuntament de Pollença, i han decidit així mateix la seva impressió per a un major coneixement i fermetat dels resultats assolits en relació a aquest envejable patrimoni documental.

Nostre desig més fervent en aquest punt seria que la Corporació possessora de la documentació, igual que altres Municipis on s'han reordenat els respectius Arxius, posin a continuació tots els mitjans precisos per a mantenir-ne l'organització costosament aconseguida i la continuïn amb nous documents que ja no sien necessaris per a la gestió administrativa ordinària. Que no ocorri, com ha passat a algun Ajuntament mallorquí de nostres dies, que després d'obtenir l'arreglament del seu Arxiu, per manca d'un responsable professional al front d'ell i de normes estrictes de maneig dels documents arxivats, així com per la desídia dels seus usuaris més directes, les autoritats i els funcionaris municipals, es torni a reproduir una degradació en aquesta dependència municipal, una situació que suposa malgastar innecessàriament els diners públics i tirar per terra els esforços per a tenir-lo en condicions de servei, amb els perjudicis consegüents. En

relació a aquests problemes crec que seria adient que les institucions interessades o implicades en la política dels Arxius municipals duguessin a terme una reflexió sobre la conveniència de dipositar - sense perdre'n la propietat, per tant - aquells arxius o fons dels quals no es pugui garantir la conservació organitzada a un altre centre que amb els seus mitjans sí la pugui preservar. Seria un avenç.

Antoni MUT CALAFELL

Antonio PLANAS ROSSELLO: *Recopilación del Derecho de Mallorca, 1622, por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*, Palma de Mallorca, Ilustre Colegio de Abogados, 1996, XXIII + 264 p., il.lustr. ; Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1996, XII + 264 p., il.lustr.

Dins el procés de desenvolupament institucional de l'antic Regne de Mallorca, iniciat amb la conquesta catalana de l'illa i interromput per les reformes derivades del Decret de Nova Planta de la Reial Audiència de Mallorca de 1715, no foren infreqüents les compilacions de les normes jurídiques fonamentals del territori propugnades per les seves autoritats i en particular pels Jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca. Basti recordar que a la més primerenca de totes, l'any 1291, realitzada pel Veguer Pere de Torrella -el *libre de les Franquees e dels privilegis de Mayorches... fet a honor del seyor Rey e a ordenament de la Cort* - en seguiren d'altres tan conegudes com les de Romeu des Poal, Pere de Sant Pere, Joan Abelló o la d'en Rosselló, per no citar-ne més que algunes ben representatives. Tots aquests esforços denoten l'interès dels responsables de les diferents àrees de l'Administració pública envers els textos legals aleshores vigents en què havien de basar les seves decisions.

Per contra la seva difusió pràctica mitjançant l'estampa, a partir de l'ús de la impremta, no trobà un ressò paral·lel, malgrat alguns intents i l'aparició d'escasses obres de l'índole, com les *Ordinacions y sumari dels privilegis, consuetuts y bons usos del Regne de Mallorca*, d'Antoni Moll, el 1663, o la publicada anònimament i sense títol al principi del segle XVIII encapçalada per un *Catálogo de los Reyes de Mallorca*.

Per altra banda des què les ciències històriques en qualsevol dels seus vessants varen prendre ja més modernament, a impuls de moviments com el de la Il·lustració i altres posteriors, el rumb de considerar els documents com a suport dels treballs d'investigació, les fonts arxivístiques han esdevingut quasi bé imprescindibles a l'hora d'elaborar-ne el discurs apropiat, i una manera de posar-les a l'abast còmode dels estudiosos són les edicions sovint acompanyades del respectiu aparat crític.

A Mallorca, després que el 1844 es decretàs per primera vegada la consulta pública dels Arxius espanyols, existiren projectes més aviat fallits de sumar-se a aquesta tendència, com ho proven el de Josep Mª Quadrado de formar devers l'any 1856 una Col·lecció de documents inèdits del Regne de Mallorca semblant a la que es publicava a l'Arxiu de la Corona d'Aragó sota la direcció dels Bofarull, o el del Col·legi d'Advocats de Palma el 1881 amb motiu dels treballs de formació del Codi Civil per tal de donar a conèixer un text de la tradició jurídica de l'esmentada Universitat, la *Recopilació de les franqueses i dret municipal de Mallorca* conculsa l'any 1622, a sol·licitud dels Jurats per Pere Joan Canet, Antoni Mesquida i Jordi Safortesa, la impressió de la qual fou proposada a la Diputació Provincial de Balears, sense arribar a bon port.

De fet aquest darrer manuscrit ha hagut d'esperar més d'una centúria a ser editat, i s'ofereix ara als estudiosos de la mà experta del jove Professor d'Història del Dret de la Universitat de les Illes Balears, Antoni Planas Rosselló, que ja compta en el seu bagatge professional amb recerques tan acreditades com les efectuades sobre el Sindicat de Fora.

El llibre recentment preparat per Antoni Planas, a més de la transcripció de la *Recopilació...* de Canet-Mesquida-Safortesa, objectiu primordial de la publicació, conté un interessant estudi introductor on, des del punt de partida de les relacions entre el Rei i el Regne de Mallorca i el sistema jurídic general existent a la nostra illa fins al moment d'emprendre's la labor recopiladora, refereix detingudament l'encàrrec formulat pels Jurats, el currículum dels seus autors, els manuscrits on està consignat el text, així com la seva finalitat, per passar a comentar a continuació l'estructura de l'obra, amb la seva dedicatòria, un epítome històric paregut als que figuren en altres reculls de natura similar i els dos volums que la integren. Particular atenció mereixen les fonts textuais i sobretot el Dret que s'hi contempla, com les disposicions emanades dels monarques des de Jaume I a Felip III, i dels seus Governadors en el Regne, les normes de Dret canònic, les ordinacions dels Jurats, les constitucions de Catalunya considerades vigents i també el Dret senyorial, és a dir, una autèntica anàlisi de les fonts jurídiques que fonamenten aquest aplec.

Potser una de les conclusions més rellevants per insospitades és la referida a les denominades *Odinacions noves* per quant, segons desvetlla Antoni Planas, la intenció dels Jurats en encomanar la preparació de l'obra als Doctors en lleis elegits, no consistia solsament en reunir disposicions ja promulgades, a l'estil de altres reculls legals precedents, sinó també reformar l'ordenament jurídic mallorquí per medi de dites ordinacions, o sia, establir un projecte legal de normativa mirant així cap el futur i modificant tot allò que es considerà ja desfasat i inútil, una autèntica innovació, que no adquirí no obstant rang oficial. S'aporta igualment una valoració de la tasca realitzada amb els seus encerts i falliments, atesa la precipitació amb que fou duita a terme.

En tot cas l'exposició prèvia i precisa de l'introducció resulta de gran ajut abans d'endinsar-se en el complex entramat de privilegis, butlles, constitucions, ordinacions, estatuts i altres fonts legals que conformen la *Recopilació...* pròpiament dita.

Com apareix notori, altra de les característiques de tal text consisteix en presentar les disposicions organitzades sistemàticament en cinc grans apartats o *llibres* que, com assenyalava el comentarista, són destinats al Dret eclesiàstic i Dret Públic, al Dret processal, a les obligacions i contractes, al Dret sucesori, i al Dret Penal i penitenciari, respectivament, subdividits en títols i aquests en capítols o normes específiques en nombre de prop de quatre-centes, xifra que serveix per donar una idea de la seva amplitud.

Antoni Planas proporciona no sols una acurada transcripció del manuscrit original, en català, el còdex 33 de l'Arxiu del Regne de Mallorca, desenrollant les abreviacions i actualitzant l'accentuació i la puntuació per facilitar-ne la lectura, sinó que a més l'ha dotat de notes a peu de pàgina sobre l'origen de les disposicions i les edicions que se n'han fet, en el seu cas, així com d'uns profitosos índexs de matèries i topo-onomàstic, tan necessaris per al seu maneig, a part d'una classificació de les disposicions per categories i cronologia.

El treball de Planas Rosselló va precedir d'una presentació del Degà del Col·legi d'Advocats de Balears, Bartomeu Sitjar, entitat que n'ha finançat ara directament la

publicació, i d'unes avaladores notes del Catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions de la U.I.B., Román Piña.

Per resumir, es tracta d'una edició prologada d'un important projecte de text normatiu de la darrera etapa de l'existència de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, realitzada amb el rigor professional que ve demostrant Antoni Planas Rosselló. Un llibre que serà d'obligada consulta per a qualsevols treballs relacionats amb el passat històrico-jurídic de Mallorca. És per a congratular-se que, finalment, estigui a la disposició efectiva d'investigadors i estudiosos una edició tan conseguida i fiable.

Antoni MUT CALAFELL

Santiago CORTÉS I FORTEZA: *70 anys d'història de Lloret de Vistalegre. 1924-1994*, Ajuntament de Lloret de Vistalegre, 1995, 179 pàgs.

Aquesta obra fa un recorregut històric al llarg dels últims setanta anys de vida del poble de Lloret de Vistalegre, una vila petita de l'interior de Mallorca que fins l'any 1924 va fer part del municipi de Sineu. Això no significa que es tracti d'un lloc la història del qual arranqui aquest segle, ans al contrari. La *Manresa* medieval, nom amb el qual hom designava aleshores aquesta contrada, és una alqueria que apareix documentada ja al segle XIII, i que a partir del XIV conté l'existència de cases particulars, el nucli originari de l'actual població. Diverses circumstàncies, emperò, feren que al segle XIX la vila no pogués mantenir una situació d'independència municipal i s'incorporàs com a part integrant del municipi de Sineu, al qual es mantengué lligat fins la dècada dels vint de l'actual segle.

És a partir d'ací que l'autor basteix el seu treball. De fet, fins ara hom disposava de l'obra del pare Munar (*Història de Lloret de Vista Alegre i del seu convent*, Palma, 1975), la qual ofereix una panoràmica històrica del poble del segle XIII fins al XX. L'estudi que ara comentam, en canvi, se centra en el període més recent i és en bona part el fruit d'una feina prèvia: l'ordenació de l'arxiu municipal. I és fonamentalment a partir d'aquesta documentació -la que produeix el nou ajuntament- que mossèn Santiago Cortès du a terme la tasca proposada.

El llibre s'inicia amb l'intent d'independència duit a terme el 1915, que no fructificà, per passar tot d'una al procés de constitució de la nova entitat municipal el predit any 1924. Des d'aquí i fins a l'actualitat, a través sobretot de la informació extreta de les actes municipals, podem veure quines han estat les vicissituds més transcendents de la vida del poble (com, per exemple, l'impacte que hi tengué l'esclafit de la guerra del 1936) i en general tota la vida política que, pel tipus de documentació utilitzada, lògicament té un pes important al treball. Però també hi són ben presents molts temes relatius a la quotidianitat (veure quins eren els pressuposts anuals, quines obres i inversions es feien, quines qüestions d'importància es van plantejant, com fou el cas de l'electrificació, etc.) i l'administració d'una vila que, sortosament en molts aspectes, no ha patit els desgavells ocasionats pels canvis que es deriven del "boom" turístic que caracteritza una bona part de l'illa precisament durant el període que abasta aquest llibre.

Pel seu contingut, l'obra té un interès especial per als lloritans, que hi poden trobar molta informació que els ajudi a conèixer el passat més recent o bé a recordar determinats

episodis que ja s'havien esborrat de la memòria. El fet d'ésser escrita en forma de crònica sens dubte en fa la lectura més fàcil i àgil per a aquestes persones. Però també és d'interès per als estudiosos de l'època actual i, en general, per a totes les persones que vulguin resseguir l'evolució d'una comunitat rural de Mallorca que no ha patit els traumes que s'han esdevingut a una bona part del nostre país illenc.

Gabriel ENSENYAT PUJOL

Ramon ROSSELLO VAQUER: *Noticiari de Felanitx 1228-1599*. Felanitx 1997.

Aquesta segona edició del *Cronicó Felanitxer* de Ramon Rosselló pot ser qualificada d'excel·lent pel que fa a la història del seu poble natiu. La primera edició fou per etapes que van en tres volums des de l'any 1975 al 1993; però aquesta vegada Rosselló, secundat pel Centre Cultural de Felanitx, ha volgut oferir als seus païsans, en un sol volum, l'immens repertori de notícies que ha anat arreplegant al llarg del temps, i a més ho ha fet amb un llibre d'una pulcritud exemplar.

El llibre, de 298 pàgines en foli, està dividit en anys i cada any ens dóna detallada informació d'allò que succeí i, que poc o molt, sigui referent a Felanitx. No cal dir que no tots els apuntaments són al mateix nivell: n'hi ha de poca rellevància (no podia ser d'altra manera) però, tot i així, reflecteixen amb força exactitud la quotidianitat vulgar de les vides sense història; noms que apareixen i desapareixen sense antecedent ni coneguts i que només coneixem per l'instant fugaç en què Ramon Rosselló els ha tret a llum. Mes al constatat de tant de poble menut hi surten persones que sí que tenen història i que n'han fet: com ara, Guillem Sagrera, el gran arquitecte, o mossèn Bartomeu Caldentey, introductor de la impremta a Mallorca, dels quals En Ramon n'ha exhumat una sèrie de documents importants i dels tot desconeguts, que han vingut a perfilar les individualitats de Sagrera i Caldentey no sols en el seu entorn familiar, sinó que també ens ajuden a valorar llur categoria com a valors culturals de primer ordre dins el bagatge comú de poble amb possibilitats de permanència.

El llibre és ple de dades que, si bé tenen un caràcter molt local, estan íntimament vinculades a la macro història de Mallorca, si és lícit dir-ho així, (la famosa intrahistòria, de la qual l'obra de Rosselló n'és un paradigma) i que fan que a través de la lectura del *Noticiari* hom pugui fàcilment eixamplar la visió per així transcendir l'anècdota poblejana i situar-la en el marc ample de la nostra col·lectivitat amb tots els seus episodis bons o dolents.

El treball d'En Rosselló evidencia un esforç de recerca que li ha permès de compilar un mostrari molt ric de troballes de tota mena i que representa una aportació cabdal a la coneixença del passat dels felanitxers. En Jaume Albertí i Albertí, company d'En Ramon en la tasca d'escorcollar arxius, n'ha escrit el pròleg.

FRANCESC RIERA I MONTSERRAT.

Bartolomé FONT OBRADOR: *Historia de Lluçmajor*. Vol. VI. El siglo XIX. Prólogo del Dr. Joan Veny Clar y nota preliminar de Damián Isern. Dibujos de José Mª Mir de la Fuente. Mallorca 1995. XI + 728 pág. siglas, abreviaturas y numerosas fotografías.

El conocido historiador Dr. Bartolomé Font Obrador es el autor de este volumen que forma parte de la obra del mismo título iniciada en 1974. Se trata de un grueso ejemplar en el que se estudia la historia de este municipio durante el siglo XIX. La obra con el acierto del que siempre hace gala su autor, aparece dividida en seis capítulos en los que se examina sucesivamente la ciudad, el término municipal, la población, su historia política centrada en la actuación del ayuntamiento, el convento franciscano de San Buenaventura y la Iglesia parroquial.

En estos capítulos es examinada cumplidamente la vida de la localidad destacando en ellos interesantes aportaciones concretas como la ubicación de calles y barriadas, el manzanario (padrón de 1892-1896), predios y construcciones familiares en el término (sa Torre d'en Villalonga, ilustrada con interesantes fotografías, por ejemplo), todo lo referente a la vida de la población (familias, enseñanza, gremios, actividades culturales económicas y festivas), la curiosa repercusión de los acontecimientos políticos y el estudio de dos realidades específicas: el convento de San Buenaventura con sus figuras notables como el P. Jerónimo Boscana y hasta la atención que merecen los frailes que fueron exclaustros; también el templo parroquial y su entorno centrado en la vida de piedad, las celebraciones litúrgicas, las asociaciones religiosas con una referencia a los oratorios públicos y privados existentes en Lluçmajor.

Tienen un señalado interés los datos relativos a las asociaciones civiles y sociales (Asociación de Socorros Mutuos, Cajas de Ahorro, sociedades de crédito) y las de carácter político-social: Unión Obrera, Centro Republicano Lluçmayorense (del que se incluye el reglamento), Círculos de Obreros Católicos y Centro de Propietarios.

En suma, se trata de un libro interesante concebido felizmente para dar un testimonio fidedigno de la vida e historia de Lluçmajor en un período muy cercano a la actualidad y que se hace indispensable para conocer esta última adecuadamente.

MIGUEL FERRER FLOREZ.

BARCELO, Maria; FERRAGUT Rafel i Bartomeu SERVERA. *Les possessions de Porreres. Estudi històric*, Ajuntament de Porreres, 1997, 262 pp.

Una vila mallorquina amb executoria solida - acta fundacional de 1300 - ha tengut la sort de trobar tres autors nadius, disposats a escorcollar una part brillant del seu patrimoni, i un consistori, prompte a difondre'l. Enhorabona i que en prenguin llum altres institucions. Perque els llibres que han circulat fins ara - que jo conegui - sobre les possessions mallorquines pecaven d'anecdòtics i superficials, excepció feta de dues obres d'arquitectes, l'america A. Byne (1928) i la inconclusa del malaguanyat amic Guillem Oliver (1986).

Ambdós - casualment? - comptaren amb la col·laboració insubstituïble de les respectives companyes, Mildred Stapley i Neus Garcia Inyesta. Na Maria Barceló ha acompanyat, amb el llibre que ens ocupa, la feina de dos arxius cooperadors en el recorregut històric d'una seixantena de possessions de Porreres. És ver que *el món de les possessions no era el millor dels mons*, com diu la prologuista, na Isabel Moll; tanmateix, encara ens fascina com a quadre representatiu d'un mode de vida, d'un horitzó socioeconòmic que configura la nostra ruralia durant segles.

La tasca dels autors no ha estat planera. L'arxiu de la vila fou objectiu, com tants d'altres, dels piròmans de la Gloriosa i ho han hagut de suplir amb els inexhauribles fons de l'Arxiu del Regne (estims, cadastres, capbreus, cartes reials, protocols, etc.). Des de 1868 hom pot comptar amb el municipal i d'altres fonts més properes, que no han estat negligides.

Les cinquanta primeres pàgines --més cumulatives que analítiques-- presenten el camp porrerenc des del segle XIII fins a l'actualitat, començant per la toponímia que s'ha valorat en el seu sentit patrimonial. Potser sobri que no hi hagi més que una dotzena de noms àrabs de lloc i que només Benicapús en pervisqui intacte. La majoria foren substituïts entre els segles XV i XVI --l'època de florida de les possessions--, però la investigació ens els conserva. Qualcun simplement roman camuflat: Sanobra (segle XIII) ha acabat en Son Obra per una mena de falsa etimologia. Cal remarcar Bellaguarda, Bellviure que formen part de la constel·lació de noms especiosos que s'agradaven d'imposar els senyors lletraferits renaixentistes. Font d'Ufana (prop de Banyeres, mossarab?), el Prat, els Prats, evocuen un detall hidrologic repetit al Pla en segles passats quan l'evacuació de les aigües sovint esdevenia problemàtica. Els procediments nominatius per a la subdivisió romanen exemplificats el segle XVI: Son Lluís-Son Lluissó, Son Drago (no Dragó, que donaria Dragonet)-Son Draguet, Son Morla-Son Morlanet-Son Jordi Morla-Son Jeroni Morla...

L'estructura de la propietat pot seguir-se des de la Remembrança d'en Nunyo Sanç (segle XIII), passant per les vicissituds de l'emfiteusi i dels censals, fins als establiments dels segles XVIII i XIX. La rodalia immediata de la vila, feta de trossos, sorts, peces i closos, era envoltada per una corona perifèrica de possessions - alqueries i rafals, reagrupats o dividits - que acabarien sovint per ser parcel·lades.

Els usos del sol - habitatge a banda - eren exclusivament agrícola i ramader. Vinyes i vi són documentats des de 1239 i el celler reial al poble materialitza la categoria d'una fiscalitat que s'hi estalonava. El consum local era atès amb devers 7.000 quarteres anuals de blat; si la collita les depassava, hi havia excedents comercialitzables. Una quarantena de molins de vent (un ja documentat el 1417), quinze dels quals eren "urbans", i una partida de molins de sang, s'encarregaven de la transformació del forment en farina. També compareixen als documents (1437 i 1507, p.e.) i a la toponímia (Can Molí d'Aigua, un malnom encara vigent d'un llunyà parent meu) els ginys propulsats per la força hidràulica. L'arboricultura comptava especialment amb les figueres i més tard els ametllers. En els contractes de les possessions és freqüent reservar quatre o sis figueres de qualitat per a disposició dels propietaris. El safrà, entre els segles XVI i XIX, assolí una certa categoria comercial, fet que solen emfasitzar els comentaris locals.

La disposició i funcionalitat de les cases de possessió són conegudes, sobretot, gràcies als inventaris notariais. Entrada o porxo, cambres, estudi, cuina, salera, pastador, rebost, celler, botiga, estable, païssa, són peces recorregudes tot descrivint-ne minuciosament el contingut mobiliari, gairebé sempre modest, per no dir primitiu. Poques finques tenen clastra o casa de senyors. Els cellers, potser, arriben a una major categoria, amb bótes congrenyades, bótes de mena, carretells, cubells, portadores, premses...

Un recull de dades històriques, dispostat possessió per possessió, ocupa 86 pàgines ben substancioses amb una impressionant massa d'informació documental. No podria més que pellucar-ne alguna mostra. Banyeres - rica en aigua, com sembla correspondre al toponim -

disposava de sèries portables (Berard, 1789), molí d'aigua, horts i síquies. Es Monjos prengué el nom dels cistercencs que l'adquiriren el 1239, però el 1321 la bescanviaren per les aigües i molins de na Bastera al terme de Ciutat. Son Oms, abans Mondager, el 1383 esdevé l'alqueria d'en Berenguer d'Oms; en sabem moltes de coses. Gaudia d'un molí d'aigua (1433) i enmig dels sementers tenia la tanqueta de la Figuera Torta i la rota de la Pleta Gran (1544, pretopònims o preciosos topònims!); a les cases, "alambins de fer aigua d'olor" (1563). Amb els establits de fi de segle XIX s'esvairia tot. Es Pagos - des de la meua condició de mig sanjoaner sempre m'intriga aquest lloc - foren fins al segle XVI, els Paons, aus semblants als faisans, ben documentades el segle XIV i que s'hi criarien molts anys. En un inventari de 1516 s'hi esmenten diverses cartes (de navegar) en un artibanc del primer porxo. En un altre de 1564 apareixen unes cases ben moblades, amb teles itàliques, orfebreria, pintures i llibres; als corrals hi ha 275 ovelles i 20 pagos per l'alzinar. Dos rafals, un dit de l'Algar ('la cova'), s'uncixen el 1239 per a constituir es Riquers, que ara són pura ruina. L'inventari de 1548 ens notifica del bestiar gros: 18 equins i 8 vacums; i del petit: 250 ovelles i 25 cabres. Els animals són distingits pel color: gelats7 mascarells, vermells, negres, castanys, rojos...

Allò que apreciarà el lector - o mirador - més apressat, seran les 81 fotografies de gran qualitat, la majoria, que il·lustren significativament la història o l'arquitectura. Crec que fan el punt just en l'estimació d'aquest patrimoni, nó espectacular en general, però ben notable. L'apèndix final conté 21 saborosos documents transcrits escrupolosament. En destaquen l'extensíssim inventari de Son Morla (1571) i l'enumeració dels estris agrícoles des Rafal d'en Miquel Barceló (1738). Per a ponderar-ne la riquesa d'informació, esmentaré les castes de fusta dels mobles de dues possessions del segle XVIII. Son Jorbo (1748): pastera d'alzina, cadires de tisora de cirerer, bufet de morer, premsa d'alzina, banc de pi, caixa de figuera, llit de noguer, llit d'ullastre, etc. i de Son Cervera (1762): bufet d'ametler, banc de pi, llit de poll, caixa de pi, llit de noguer, etc. La posada de la vila hauria de mester un llarguíssim comentari. Els antropòlegs culturals o etnògrafs tenen una bona mina.

Seria estrany que un primcernut no trobas "ossos al lleu". Al llibre es podien haver evitat algunes errades ortogràfiques. El problema de la transcripció i accentuació dels antropònims i topònims no sempre és ben resolt, sobretot a la primera part, i les possibles confusions són augmentades per l'ús de les capitals en un programa informàtic que deu refusar els accents: PRUNES, no sabem de cert si és Prunes, Prunès o Pruners... Montelauro (1315) devia ser Montllor i, sens dubte, Doms, cal escriure-ho d'Oms. *Peccata minuta*

D'altres investigadors hi pouaran en abundància. Qualcú hauria d'arribar a reconstruir el parcel·lari amb la geometria del cadastre on les partions tenen una obstinada persistència. El mapa de les possessions de Porreres és un projecte al que no cal renunciar. D'altra banda, els toponimistes tenen un immens cabal *documentat* per a emprendre bona tasca a base d'aquest llibre.

"Patrimoni de Porreres" és el títol de la benemèrita col·lecció on està encabit el llibre comentat. Sense cap pruija demagògica, em pregunto si aquest patrimoni és encara nostre o va camí de passar a mans dels opulents d'Europa. Els autors ho insinuen. És un punt de meditació civil.

VICENÇ M. ROSSELLO I VERGER

SECCIÓ OFICIAL I
DE NOTÍCIES

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINÀRIA DE SOCIS DE LA S.A.L. CELEBRADA DIA 6 DE FEBRER DE 1996

A les 19'00 hores del dia abans indicat té lloc al local social l'Assemblea General Ordinària de la S.A.L. amb l'assistència dels socis següents:

Maria Barceló Crespí	Joan Pou Muntaner
Gabriel Ensenyat Pujol	Guillem Rosselló Bordoy
Josep Carles Tous Prades	Miquel Ferrer Flórez
Antonio Juan Horrach	Santiago Cortès Forteza
Antonia Borobia Garrigosa	Bienvenida Borobia Garrigosa
Antoni Mut Calafell	Joan Marcó Ordines
Nicolás Morell y Cotoner	Fausto Orlandis Morell
Javier Pastor Quijada	Jocelyn Hillgarth
Josep Estelrich i Costa	Damià Vidal i Rodríguez
Santiago Alemany Fuster	Fernando Vidal de Villalonga
Miquel Duran Pastor	Miquel Llompарт i Roca
Antonio Planas Rosselló	José Morata Socías
Jaume Font Sansó	Gabriel F. Fuster Sureda
Antoni Bernat i Roca	Jaume Serra i Barceló
Margalida Bernat i Roca	Miguel J. Deyá Bauzá
María Carmen Suárez Gómez	Miquel Ferrer Vives
Joana M. Matas Alomar	Isabel Garau Llompарт
Nicolau Tous Escoubet	Joan Cabot Estarells
Miquel Font i Cirer	

S'ha excusat: Manuel Ripoll Billón.

Una vegada oberta la sessió per part de la Presidenta, el Secretari procedeix a la lectura de l'acta de la sessió anterior, que és aprovada per assentiment.

A continuació pren la paraula la Senyora Presidenta que lamenta el traspàs recent de mossèn Josep Capó i Juan, persona que estigué molt vinculada a l'Arqueològica. Tot seguit informa de diverses qüestions, com són la manca d'efectius econòmics de què disposa la Societat, la conclusió de les obres d'acondicionament dels nous locals i la publicació de les actes del III Congrés en defensa del Patrimoni. En aquest sentit, expressa l'agraïment a les entitats que han donat un suport econòmic durant l'any a la S.A.L. i que han estat la Caixa d'Estalvis "Sa Nostra", el Consell Insular de Mallorca, la Fundació Bartomeu March i l'Ajuntament de Palma. Aquest últim, a més, féu possible la donació dels seients del saló d'actes. També remarca les donacions rebudes de part de diversos socis, entre les quals cal destacar la col·lecció de l'*Índice histórico español* que va fer el Sr. Alvaro Santamaría. També dóna compte de l'esforç que hom fa per informar els socis mitjançant la tramesa de tres circulars informatives a l'any i prega que aquests facin ús del telèfon per estar més al corrent de les activitats.

Tot seguit la Presidenta mateixa fa una relació de les activitats dutes a terme durant l'any 1995 i que foren les següents:

- Nomenament de Socis d'Honor dels Srs. Joan Pons i Marquès, a títol pòstum, i Miquel Duran Pastor.
- Publicació del volum 50 del B.S.A.L. i de les actes del III Congrés sobre el Patrimoni, les quals s'han començat a presentar als diferents pobles que hi presentaren una comunicació.
- Participació a l'exposició "El legado andalusí", amb l'aportació del tresoret almohade, que s'ha celebrat a Madrid, Cádiz i Algeciras.
- Cicle sobre Jovellanos, que constà de les següents conferències:
 - 14 febrer: *Jovellanos i l'educació*. Dr. Bernat Sureda.
 - 16 febrer: *Jovellanos i el món del Dret*. Dr. Romà Pinya.
 - 21 febrer: *Marià Antoni de Togores, un poeta de l'època de Jovellanos*. Sr. Bernat Martí.
 - 23 febrer: *L'Art a l'època de Jovellanos*. Dra. Catalina Cantarellas.
 - 19 desembre: *Jovellanos, el desterrat*. Dr. Miquel Duran.
- Cicle sobre els bous de Costitx, amb els següents actes:
 - 17 octubre: Taula rodona sobre les recents troballes, amb la participació de les persones que hi prengueren part.
 - 18 octubre: Conferència sobre *La Societat Arqueològica Lul·liana i les troballes de Costitx*, a càrrec del Dr. Guillem Rosselló Bordoy.
 - 19 octubre: Taula rodona sobre el futur de l'arqueologia balear, on participaren els arqueòlegs vinculats a l'administració.
- Conferència, el dia 14 de desembre, del Dr. Joan Miralles sobre *Joanot Colom i el seu entorn familiar i social*.
- Presentacions del següents llibres:
 - 26 gener: *L'enginy de l'oci. Estudi etnogràfic dels jocs, festes i altres diversions tradicionals de Porreres, 1890-1940*, de Damià Duran i Jaume, a càrrec del Dr. Pere Fullana.
 - 8 març: *Receptes de cuina per a na Magdalena*, de Margalida Bordoy, a cura del Sr. Antoni Contreras.
 - 30 maig: *Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal i Josep de Togores i Sanglada: Poesies*, de Joan Mas i Vives, a càrrec dels Drs. Joan Miralles i Pere Fullana.
- Intercanvis. S'han incorporat a la Biblioteca els següents: "Antigüedad y Cristianismo" (Universitat de Múrcia), Museu de Menorca, Centro de Estudios Benaventanos, "Cuadernos del Cemyr" (Universitat de La Laguna), "Boletín del Instituto de Estudios Vigueses", "La Roda del Temps", Centro de Estudios de la Mancha, Museu Arqueològic d'Elda i "Lucentum" (Universitat d'Alacant).

- Participació en els següents organismes i comissions: Comissió de Patrimoni del C.I.M. (Dra. Maria Barceló Crespí), Comissió del Centre Històric de l'Ajuntament de Palma (Sr. Antoni Mut Calafell), Junta de Govern de la C.E.C.E.L. (Dra. Maria Barceló Crespí) i Consell Assessor de la Normalització Lingüística (Dr. Joan Mas i Vives).

- Concert d'orgue, dia 14 de juny, a l'església de Sant Jeroni, a càrrec del Sr. Tomàs Colom.

- Adhesions a la Plataforma en defensa del ferrocarril i a l'Associació d'Amics de l'Arxiduc.

Pel que fa als projectes per al 1996, la Presidenta comunica que els que de moment s'han previst són els següents:

- Commemoració del centenari de la mort de Josep M. Quadrado mitjançant diverses conferències que s'organitzaran juntament amb altres organismes.
- Conferència del Sr. Antoni Contreras amb motiu del 500 aniversari de la publicació impresa del primer llibre de medicina d'un mallorquí, Guillem Caldentey.
- Convocatòria del IV Congrés sobre el Patrimoni.
- Publicació del volum corresponent del Bolletí.

- A més d'això, es continuaran fent gestions per a la publicació de les *Noticias y relaciones históricas de Mallorca* i el *Cançoneret Aguiló*, i es realitzaren les activitats que vagin sorgint puntualment.

A continuació pren la paraula el Secretari que informa de les altes i baixes que s'han produït durant l'any 1995 i que han estat 6 altes i 4 baixes, una d'elles per defunció.

Tot seguit, el Tresorer presenta el balanç econòmic de l'exercici del 1995, que és el següent:

- Romanent el 31 de desembre del 1994	3.125.747 ptes
- Ingressos obtenguts el 1995	3.380.071 ptes
- Despeses realitzades el 1995	7.007.437 ptes
- Total dia 31 de desembre del 1995	120.100 ptes

Com que no hi ha cap assumpte de tràmit, es passa al torn de precs i preguntes. El Sr. Antoni Mut demana sobre un donatiu de 30.000 pessetes que ha esmentat el Tresorer i hom li respon que fou per part del celebrant de les misses que anualment fa dir la SAL. El Sr. Miquel Duran pregunta si s'ha fet cap gestió respecte dels perjudicis que causa la celebració de les festes de Sant Sebastià al casc antic de Palma i la Presidenta li respon que se n'ha deixat constància oral però que veu molt difícil un canvi d'ubicació.

I a les 20'55 hores i sense haver-hi altres assumptes per tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretari don fe.

V. i P.
LA PRESIDENTA
Maria Barceló Crespí

EL SECRETARI
Gabriel Ensenyat Pujol

ACTA DE L' ASSEMBLEA GENERAL EXTRAORDINÀRIA DE SOCIS DE LA S.A.L. CELEBRADA DIA 6 DE FEBRER DEL 1996

A continuació de l'Assemblea General Ordinària i amb l'assistència dels mateixos socis se celebra l'Assemblea General Extraordinària amb un únic punt a l'ordre del dia que és la proposta de dur a terme nous depòsits de diverses obres i peces propietat de la S.A.L. al Museu de Mallorca.

En primer lloc, pren la paraula la Presidenta que comenta que aquests depòsits es vénen realitzant des del 1965 i que dels que ara es proposaran alguns ja hi són i el que manca és formalitzar-ne l'acta corresponent i d'altres s'hi depositaren amb motiu de les obres que es feren fa un any al local social. En concret, les obres i peces que es proposa depositar són les següents:

- Mascaró de proa del vapor Lulio, obra de Ricard Anckermann.
- Arpa del segle XVII.
- Bocet de terracuita del monument a Ramon Llull, obra de Guillem Galmés.
- Díptic del Rei Martí, atribuït a Miquel d'Alcanyís.
- Fragments de la predel·la del retaule dels Trinitaris, obra de Joan Desí.
- Baix relleu d'ivori del Nou Testament.
- Peça de ceràmica romana de procedència submarina.
- Conjunt de dos cancelobres de fusta policromada amb forma d'àngel de l'antiga església de Sant Nicolauet de Portopí.
- Els corporals de Daroca, anònim entorn del cercle dels López, de finals del segle XVI.
- Col·lecció de ferros forjats dels segles XVII a XIX.
- Apostolat. Urna de la dormició de Maria, del cercle dels López (s. XVI).
- Fragment de tapís, atribuït als obradors de Brussel·les (finals s. XV?).
- Fra Albert Borguny: Planxa de coure gravada per ambdós costats.
- Francesc Maura: Retrat de Josep M. Quadrado. Planxa de coure.
- Anònim: Planxes calcogràfiques del Banco Balear.
- Mestre dels Privilegis (s. XIV). 6 fragments del retaule de Santa Magdalena i Santa Llúcia. Donació de J. M. Costa Gispert a la SAL condicionada a la seva exposició al Museu de Mallorca.
- Post d'enteixinat (s. XIII o principis del XIV).
- Post d'enteixinat amb l'escut de Nunyo Sanç. Mudèjar del s. XIII?
- Element central d'un enteixinat en forma d'estel.

- Biga d'un enteixinat provinent del Palau de Medina Sidònia (Cadis). Donació de J. Costa Ferrer.

A continuació intervé el Conservador Sr. Josep Carles Tous que indica que cal afegir a aquesta relació la col·lecció de mocadors de Pinyetes, per esser exposada a la Secció Etnològica del Museu de Mallorca a Muro. Tot seguit el Sr. Guillem Rosselló Bordoy explica que moltes de les esmentades peces han estat restaurades pel Museu de Mallorca o pel Govern Balear quan foren deixades en préstec temporal.

El tema suscita un ampli debat, en el decurs del qual s'expressen els següents parers: El Sr. Santiago Alemany demana si el Museu de Mallorca podria satisfer alguna quantia a la SAL pels molts de depòsits que hi té; li respon la Presidenta que això no és possible legalment. El Sr. Miquel Duran considera que aquesta exigència l'hauria de fer la Societat al Govern Balear. El Sr. Guillem Rosselló afirma que una bona part de la responsabilitat d'aquesta manca de comunicació entre la SAL i el Govern és a causa de no haver-se constituït el patronat del Museu, que hagués servit de coixí amb el poder polític, cosa que havia de fer-se d'acord amb les transferències del 1983. El Sr. Nicolau Morell considera que el díptic del Rei Martí hauria de continuar a la casa, presidint les Juntes de Govern. El Sr. Guillem Rosselló respon que aquesta tradició només es remunta al 1910 i que, en qualsevol cas, és millor que el pugui contemplar tothom. Mn. Santiago Cortès proposa que s'intenti la creació del predit patronat, com a solució a les qüestions plantejades. El Sr. Miquel Ferrer Flórez es demana si la reactivació d'aquest patronat suposaria algun tipus de conflicte polític i que, en tot cas, cal cercar alguna via de negociació. La Presidenta comenta que la SAL és una entitat amb un reconeixement important a les institucions però que això no es tradueix en un suport econòmic. El Sr. Miquel Deyá afirma que el comportament de la Conselleria de Cultura envers l'Arqueològica no és el que caldria i que la no constitució per part seva del patronat constitueix una il·legalitat. El Sr. Guillem Rosselló hi afegeix que tampoc el Ministeri de Cultura no s'ha preocupat per aquest incompliment com s'havia estipulat a les transferències. La Presidenta intervé per considerar que s'hauria de separar la qüestió dels depòsits, objecte d'aquesta assemblea extraordinària, i la pressió que en tot cas hauria de fer l'Arqueològica. Finalment, Mn. Santiago Cortès es mostra favorable a la realització dels depòsits i alhora d'una certa pressió perquè hi hagi algun tipus de correspondència per part del poder públic.

Per acabar, es decideix fer-ne la votació de manera pública i el resultat és unànime a favor de la proposta de depòsit de les predites obres i peces de la SAL al Museu de Mallorca.

Abans de concloure, la Presidenta manifesta que farà el possible perquè les institucions siguin més sensibles a l'Arqueològica.

I a les 20'15 hores i en no haver-hi altres assumptes per tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretari don fe.

V. i P.
LA PRESIDENTA
Maria Barceló Crespí

EL SECRETARI
Gabriel Ensenyat Pujol

VIDA DE LA SOCIETAT

Sessions de debat del primer dilluns de cada mes:

El Centre d'Estudis Històrics convocà una sèrie d'encontres mensuals entre les persones interessades a intercanviar experiències de recerca o de difusió de la història, coordinació de grups de treball i recollida de propostes. Durant el curs 1996-1997 es celebraren les següents:

- *Noves recerques respecte de la guerra civil*, coordinada pel Dr. Miquel Duran Pastor i el Sr. Arnau Company Matas. Mes de març

- *Noves investigacions en l'àmbit de la Història Social i Ideològica (Republicanisme i verguisme)* pels Dr. Antoni Marimon, Sr. Pere Ferrer i Dr. Sebastià Serra. Mes d'abril.

Perspectives actuals de l'arqueologia medieval pel Dr. Guillem Rosselló Bordoy. Mes de maig.

Mallorca: de la industrialització a la Societat de serveis pel Dr. Carles Manera. Mes de juny.

Pel que fa al curs 1997-1998 s'han desenrotllat les següents:

Noves investigacions sobre el segle XV a Mallorca: història de la cultura, pels Drs. Maria Barceló Crespi, Gabriel Ensenyat Pujol i Guillem Rosselló Bordoy. Mes de novembre.

Historiografia mallorquina, per la Dra. Isabel Peñarrubia. Mes de desembre.

Beca:

Gràcies a les gestions fetes per la SAL la UIB atorgà una beca a l'estudiant Margalida Pasqual, alumna col·laboradora de les aules d'Informàtica per fer un buidatge de la tercera època del BSAL i informatitzar l'índex que en surti.

Cicle sobre Costa i Llobera:

Amb motiu del 75è aniversari de la mort de Miquel Costa i Llobera la SAL li dedicà un cicle que constà dels actes següents:

20 maig: taula rodona, amb la participació del Srs. Joan Bestard, Bernat Cifre i Dr. Joan Alegret i com a moderador el Dr. Joan Mas.

22 maig: conferència del Dr. Damià Pons sobre "Miquel Costa i Llobera en el context d'entre els dos segles".

25 maig: visita comentada a Pollença i Cala Murta, dirigida pel Sr. Bernat Cifre.

Instal·lació del tresoret almohade al Museu de Mallorca:

Queda enlestida la instal·lació definitiva a una nova sala, adaptada a l'efecte, del Museu de Mallorca del predit tresoret, en la recuperació del qual, l'any 1989, la SAL, com és sabut, tingué un paper important. La inauguració tingué lloc el dia 18 d'abril.

Campanya per a conèixer les publicacions d'Història local que apareixen cada any:

Per tal de tenir un coneixement el més ampli possible sobre els treballs de tipus històric, en sentit ampli, que es publiquen sobre Mallorca, la SAL va endegar una campanya adreçada, a més dels socis, a diferents entitats (Ajuntaments, Depòsit Legal...), el resultat de la qual serà la llista anual de publicacions que a partir d'enguany ofereix el BSAL. En aquest sentit cal tornar a reiterar la col·laboració dels socis, a qui de bell nou demanam que ens assabentin de les seves publicacions. El resultat es pot apreciar al suplement que s'acompanya al final d'aquest número del Bolletí.

Assemblea General Ordinària:

Dia 11 de febrer de 1997 tingué lloc l'Assemblea General Ordinària de socis, de la qual, com és costum, se'n publicarà l'Acta corresponent.

Assemblea General Extraordinària:

El mateix dia, i a continuació de l'anterior, se celebrà l'Assemblea General Extraordinària en què es procedí a la renovació de la Junta, d'acord amb els estatuts, i de la qual es publicarà l'Acta corresponent.

Préstec de peces i obres d'art:

La SAL ha cedit temporalment, amb motiu d'organitzar-se diverses exposicions, els següents objectes en condicions de ser treslladats del seu lloc habitual d'exposició:

- *Exposició sobre les rondalles Mallorquines de Mn. Alcover*, organitzada pel Govern Balear: l'escultura 'Sant Miquel', de Pere Morey i una talla d'alabastre de Sant Jordi'.

- Exposició itinerant *Le vert et le brun*, duita a terme a Marsella, València, Faenza, Caltagirone (Sicília) i París, entre el novembre de 1995 i el febrer de 1998: Servidora sel segle XIV, depòsit de la SAL al Museu de Mallorca, núm. Inventari 9.062.

- *Exposició sobre Quadrado*, organitzada per la Conselleria de Cultura: retrats de Tomàs, Estanislau i Marià Aguiló.

Participació a la CECEL:

A través de la Presidenta, que n'és vocal de la Junta Directiva, la SAL ha intervingut en totes les reunions i a l'assemblea anual de la CECEL, celebrada a Ciudad Real el mes d'octubre d'enguany. Així mateix, al núm 4 de la revista d'aquest organisme, corresponent al setembre de 1997, la Sra. Maria Barceló Crespí i el Sr. Guillem Rosselló, hi publicaren una memòria dels congressos sobre el patrimoni que ha duit a terme l'Arqueològica.

Queixes:

La SAL ha enviat diversos escrits de protesta contra:

- La retirada d'un baldaquí de la Seu.
- L'absolució del batle de Muro en relació a una malifeta patrimonial.
- Una reforma realitzada a la carretera de Sineu que ha suposat diverses destrosses del patrimoni i del paisatge. Foren remeses cartes de protesta a les Conselleries d'obres Públiques i Medi Ambient.

No s'ha tengut resposta a cap d'elles.

Participació en l'avant-projecte de la llei del Patrimoni Cultural, elaborat pel Govern Balear:

La SAL hi ha intervingut mitjançant la presentació de diverses esmenes.

Publicació per part de la CECEL d'un repertori d'investigadors locals:

A cura del *Instituto de Estudios Extremeños* s'ha publicat aquest repertori on apareixen els socis investigadors de la SAL que, al seu dia, hi foren inclosos a proposta de l'Arqueològica i previ compliment d'uns requisits i de la petició que hom en féu al socis.

Actualització dels socis:

Per tal de tenir al dia la relació de socis, al llarg de l'any hom ha procedit a domiciliar-ne el pagament, en aquells casos en què això no es produïa, i a elaborar un llistat dels socis que fa anys que no paguen la quota i són il·localitzables, per tal de donar-los de baixa, en compliment dels estatuts. De tot això, se'n va informar reiteradament als Srs. socis durant l'any.

**Assessorament
demanat pel Capítol
de la Seu amb
motiu d'unes obres
a l'altar major:**

Es convocà una reunió d'experts per tractar de la reforma litúrgica de l'altar major de la Seu. En representació de la SAL hi assistí el Dr. Guillem Rosselló Bordoy. La solució aprovada per la majoria absoluta dels assistents fou la més discreta de les presentades i no suposa cap transformació radical d'aquell ambient, ans el contrari

**Nou pla d'estudis a
l'ensenyament
secundari:**

La SAL ha remès dues cartes, una al Ministeri d'Educació, a Madrid, i l'altra a la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern Balear, per tal d'exposar la seva queixa sobre el paper que hom pretén que tenguí la Història al nou pla d'estudis que es vol introduir.

**Commemoració del
centenari de la mort
de Marià Aguiló:**

Amb la col·laboració del CIM s'inaugurà el 12 de novembre l'exposició homenatge a Marià Aguiló, realitzada per la Biblioteca Nacional de Catalunya on ja s'havia pogut veure. Fou comissariada per la professora Margalida Tomàs, que cuidà del trasllat i muntatge al casal Aguiló. Posteriorment es va celebrar un acte acadèmic a la Sala de sessions del CIM on varen intervenir els confe-rencians següents:

Dr. Manuel Jorba: *Marià Aguiló i els llibres.*

Dra. Margalida Tomàs: *L'Arxiu Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya.*

Dr. Joan Mas i Vives: *Marià Aguiló, poeta.*

**Commemoració del
cinquantenari de la
mort de Miquel
Ferrà**

Amb motiu dels cinquanta anys del traspàs de Miquel Ferrà i Juan es varan celebrar el següents actes.

17 de desembre. Sr. Francesc Lladó: *Miquel Ferrà, líder de la intel·lectualitat mallorquina de principis de segle.*

18 de desembre. Dr. Guillem Rosselló Bordoy: *Miquel Ferrà i el patrimoni cultural a Mallorca.*

19 de desembre: Dra. Isabel Graña: *Miquel Ferrà i Joan Pons i Marquès: memòria d'una amistat*.

Gràcies a l'aportació de la família Ferrà fou possible montar una exposició monogràfica, comissariada pel Sr. Francesc Lladó, en recordança de la vida i obra de Miquel Ferrà que, en vida, va mantenir una estreta vinculació a la SAL.

Intercanvis:

La SAL ha decidit mantenir a partir d'enguany un intercanvi de publicacions amb les següents revistes i entitats:

Colacoricos, de l'agrupació Amigos de la Historia de Calahorra.

Códex Aquilarensis, del Centro de Estudios del Románico d'Aguilar de Campoo.

Ajuts econòmics:

El CIM ha col·laborat amb la quantitat de 1.400.000 pts. en les següents activitats de la SAL:

IV Congrés Patrimoni.

Bolletí 1996.

Exposicions i actes commemoratius de Marià Aguiló i Miquel Ferrà

Exposició i actes commemoratius del centenari Quadrado.

La Caixa de Balears "Sa Nostra", seguint la ja tradicional col·laboració en l'edició del Bolletí ha mantingut la seva aportació de 1.000.000 PTA.

Publicacions:

El número 52 del BSAL corresponent a l'any 1996.

- Cicle conferències sobre Quadrado, realitzat a la SAL la tardor de 1996. Ha estat publicat per Miquel Font, editor, i subvencionat pel CIM.

Projectes:

- Treball de bibliografia de i sobre Quadrado, subvencionat pel CIM.

- Actes del IV Congrés sobre el Patrimoni. (en premsa)

Noticias y relaciones históricas de Mallorca IX, que està informatitzat i llest per a entrar en premsa, pendent de financiació.

El número 53 del BSAL corresponent a l'any 1997, en premsa.

Adhesions:

- Declaració de conjunt monumental i històric de S. Millán de la Cogolla i el seu entorn com a Patrimoni de la Humanitat per part de la UNESCO.

- Homenatge de l'*Instituto de Estudios Ceutíes* al Sr. Carlos Posac.

- Nomenament com a 'Doctor Honoris Causa' de la UIB del pare Miquel Colom, soci d'honor de la SAL.

- Homenatge de la UNED al Prof. A. Santamaria, Soci d'honor de la SAL.

- Homenatge de la Universitat de Barcelona al Prof. Manuel Riu.

Distincions:

El Sr. Antoni Mut ha estat anomenat Acadèmic Corresponent de la *Real Academia de la Historia*.

El Dr. Joan Veny i Clar va ser guardonat amb un dels premis *31 de desembre* que atorga la OCB.

Premi Ramon Llull:

Dia 14 de novembre es varen lliurar els premis Ramon Llull instituïts pel Govern Balear. Entre els guardonats hi havia els nostres consocis Dr. Gabriel Llompart Moragues i el Sr. Bartomeu Ensenyat Estrany. La nostra enhorabona.

Recuperació patrimonial:

La premsa quotidiana assabentà a inicis del 1997 de la recuperació pel Govern de les Illes Balears d'un fragment de retaule gòtic, obra de Pere Terrencs, amb la representació de sant Nicolau. Dit retaule, de propietat particular havia sortit de Mallorca per a ser venut en pública subhasta a Madrid i en conseqüència el Govern exercità el corresponent dret de retracte.

Es digne de lloança la sensibilitat del Govern envers aquesta acció en defensa del nostre patrimoni, malgrat tot, l'obra, ja restaurada, no s'ha integrat a cap de les col·leccions públiques com preveu la llei 16/85 del Patrimoni Històric Espanyol.

Aquest fet ens dol per quant els esforços més que centenaris de la SAL per arribar a tenir un Museu digne del nostre passat no tenen contrapartida en aquells als qui pertoca vetllar per la defensa i difusió del nostre patrimoni cultural.

Premis 31 de desembre.

L'OCB ha guardonat la SAL amb el premi que porta el nom de Francesc de B. Moll, soci d'honor que fou de la nostra casa. Recollí el premi la Presidenta de la Societat de mans del Prior de Lluc Sr. Gaspar Alemany a la festa solemne celebrada el dia 19 de desembre.

Gabriel Alomar i Esteve, soci d'honor, descansi en pau.

En premsa aquest número del Bolletí ens arribà la trista notícia dels seu traspàs el dia de Nadal d'enguany. Al Cel sia.

Nous socis:

Relació de socis admesos durant l'any 1997:
1138 Miquela Forteza Oliver

- 1139 Mª Antònia Reinès Femenia
- 1140 Andreu Mateu
- 1141 Joan Josep Matas Pastor
- 1142 Jaume Albertí Picornell
- 1143 Damià Garcia Martorell
- 1144 Margalida Pujol Calafell
- 1145 Guillem Alexandre Amengual Bunyola
- 1146 Josep Bauçà Roig
- 1147 Isabel Peñarrubia i Marquès
- 1148 Jaume Garcia Sastre
- 1149 Concepció Bauzá de Mirabó Gralla
- 1150 Josep Mª Buades
- 1151 Gabriel Ramis Miquel
- 1152 Mateu Ramon Lidón
- 1153 Jorge Mafz Chacón
- 1154 Alberto Vélez Cantó

Baixes. Voluntàries:

- Antoni Bernat Roca
- Jordi Gayà
- Josep Forteza
- Enric Sureda
- Jordi Amengual Quetglas
- Per defunció:
- Remígia Caubet
- Nadal Batle Nicolau i
- Gabriel Alomar Esteve, soci d'honor.

GABRIEL ALOMAR I ESTEVE

(1910-1997)

El dia de Nadal d'enguany ens ha sobtat la mort del nostre consoci Gabriel Alomar i Esteve, no per la seva edat, ja que havia nascut dia 28 d'octubre de 1910 i havia tengut una vida plena, sinó perquè fins al darrer dia va interessar-se apassionadament i amb totes les seves facultats per totes les coses relacionades amb el patrimoni històric de Mallorca. Encara que les xacres de la vellesa l'impedien mantenir la seva gran activitat intel·lectual, procurava estar informat de primera mà i al dia del món cultural.

De nissaga paterna murera, va néixer a Palma, on, pels estudis dels fills, en els Agustins, la Salle i a l'Institut Balear, els seus pares tenien casa, en el carrer del Sol. Amb aquests estudis i amb les lectures que els procuraven els pares, incloses les futuristes de Jules Verne, i les que obtenien de la biblioteca familiar va començar la seva formació, fins que va poder valorar la troballa del secular arxiu familiar dels Alomar de Son Prim que li encengué l'interès per la història, no sols familiar i local, sinó, a partir precisament d'aquestes, de la del seu país i des d'aquest de la d'Europa. Juntament amb la influència decisiva dels seus pares, també tengué, però, la de Gabriel Alomar i Villalonga, cosí i gran amic de son pare, i la del seu oncle canonge Francesc Esteve i Blanes, bon aficionat a l'art i pintor.

L'any 1923 Gabriel Alomar va obtenir el títol de batxiller i el 1934 el d'arquitecte, a Barcelona. Aquell mateix any va publicar el seu primer treball en el Bolletí de la nostra Societat, amb el títol *Ferros de balcons mallorquins de les èpoques de Lluís XV, Lluís XVI i de l'Imperi. Formes populars*. L'any següent va publicar els seus dos primers treballs d'urbanisme a "La Nostra Terra", sobre *Elements de caracterització urbanística de l'Eixampla de Palma i l'emplaçament urbanístic del temple cristià*. Tots dos ja mostraven que la seva vertadera vocació era l'urbanisme i en el primer ja s'anunciaven algunes idees de les que podria dur a la pràctica en la seva Reforma de Palma. El segon anunciava la futura construcció de tres esglésies a la mateixa ciutat: La Santíssima Trinitat (que havia d'estar dedicada a Ramon Llull), Sant Sebastià i Santa Caterina Tomàs, d'inspiració renaixentista i romànica, adequades a les possibilitats de l'època. La seva participació en el nucli intel·lectual de l'Associació per la Cultura de Mallorca el va dur a signar la *Resposta als catalans* on s'expressava la germanor lingüística i cultural entre les Balears i Catalunya, mantenint, però, la personalitat balear, a la defensa de la qual dedicà una sèrie d'articles a la premsa quan es tomà discutir el projecte d'Estatut d'Autonomia, desapareguda la dictadura.

La guerra de 1936-39 va determinar la vida del país i la seva. Però pogué superar les limitacions de la postguerra aprofitant els coneixements dels mestres mallorquins i els materials i tècniques constructives tradicionals. Igualment, tot i les seves conviccions democràtiques i liberals, que evolucionaren cap a un socialisme democràtic d'acord amb el seu urbanisme humanista, aprofità les possibilitats de les circumstàncies polítiques per aplicar les seves idees urbanístiques i proteccionistes del patrimoni monumental i històric davant la manca d'ordenances municipals de construcció i l'expansió sense control del capitalisme especulatiu. D'aquesta manera, i amb l'ajuda que li va suposar esdevenir l'arquitecte del financer Joan March i Ordinas, va poder influir a nivell municipal, fent aprovar l'any 1944 a Palma les primeres ordenances de la construcció de les Balears, essent cap de la ponència tècnica de la Comissió Provincial d'Urbanisme de les Balears de 1956 a 1960, tot i que la considerà impotent davant els ajuntaments i especuladors, i com a membre de la Comissió del Patrimoni de l'Ajuntament de Palma. També intervingué a nivell estatal, participant, des de 1952 fins al 1956 que s'aprovà, en la redacció de la primera Llei del Sòl de l'Estat i de les primeres d'Europa, des del càrrec de comissari general del Servei de Defensa del Patrimoni Artístic espanyol durant els anys 1963-68 (des del qual pogué protegir legalment els jaciments prehistòrics i protohistòrics de Mallorca i de Menorca i a on cridà com a col·laborador l'humanista Llorenç Pérez, que després encertadament proposà per dirigir la Biblioteca Bartomeu March) i des de la presidència de l'"Asociación Española de Amigos de los Castillos" de 1968 a 1974. A nivell europeu, participà en la creació del que seria el "Comité des Monuments et des Sites", del Consell d'Europa i com a membre del consell executiu d'"Europa Nostra" de 1974 a 1977. I a nivell internacional, lluità pel patrimoni a través de la UNESCO, com a membre del comitè executiu del "Centre pour la Conservation et la Restauration des Biens Culturels" de 1971 a 1977, i com a sotspresident de l'"International Council of Monuments and Sites" (ICOMOS) des del 1966 al 1975.

L'any 1943 s'aprovà el seu Pla de Reforma de Palma, que determinà la fesomia futura de la ciutat i que començà a aplicar-se l'any 1946 parcialment i de vegades desvirtuat, presentat en el llibre *La Reforma de Palma* (1950). Era el resultat dels seus estudis d'urbanisme al Massachusetts Institute of Technology, on es doctorà, així com les següents obres pioneres: *Teoría de la ciudad. Ideas fundamentales para un Urbanismo Humanista* (1947), *Comunidad planeada* (1950), *Sociología Urbanística* (1961) i, com a director i coordinador, *De Teotihuacán a Brasilia. Estudios sobre el urbanismo histórico iberoamericano y filipino* (1987). Per no citar els nombrosos articles i conferències sobre la matèria i sobre conservacionisme monumental.

A Boston, Alomar va aportar informació sobre la pintura gòtica mallorquina a l'historiador de l'art Chandler Rathfon Post, l'aportació al reconeixement d'aquesta pintura continuà quan aconseguí el mecenatge de la "Fundació Joan March" perquè Arturo Cividini restauràs les nostres principals taules i quan després col·laborà amb els organitzadors de l'exposició dels resultats d'aquesta tasca l'any 1965. Intervingué també en la restauració de diferents monuments de les Balears, alguns d'altament simbòlics dins el seu pensament nacional balearista, com la dignificació de la capella de La Trinitat de la Seu de Mallorca com a mausoleu de la dinastia mallorquina, amb Frederic Marès (1946) (l'any 1966, amb la del rei Sanç o Sanxo a Perpinyà, començà la col·locació d'una sèrie d'estàtues jacentes a les

tombes dels membres de la dinastia de Mallorca, que promogué i no pogué continuar); l'Almudaina; les façanes del Consolat de Mar i de l'antiga casa Safortesa del carrer de la Concepció, restauració de la l'"esglesieta" de la Sang (Muro) i de Sant Pere d'Escorca, participació en la restauració de la murada d'Alcúdia (1964-69), en el castell de Santueri i en la restauració del Roser (Santanyí), etc., fins a detalls com la restauració de la finestra geminada de la façana de l'Almudí (carrer de la Mar).

Cal esmentar, finalment, la construcció de diferents edificis d'equipament públic de Palma, com l'Estudi General (conservant els elements antics de valor), la Casa de Cultura, el Mercat de l'Olivar i la participació en l'habilitació de Ca la Gran Cristiana per a Museu de Mallorca i de la casa on havia nascut son pare i que amb aquest fi donà, parcialment moblat per a seu de la Secció Etnològica del Museu de Mallorca (Muro), en un acte de generositat; la primera etapa de la restauració de Sant Francesc de Maó per a Museu de Menorca, etc. A més d'edificis privats de línies gòtiques en el nucli antic com la que substituï Can Alomar-Villalonga i Antiguitats Linares. O renaixentistes, com la seva casa, damunt la Murada, ran del bastió de Berard, guarnida amb elements antics salvats per ell. A més de jardins, públics com l'Hort del Rei i el jardí d'espècies autòctones de Pollença, o privats, com el de Can March a Cala Rajada.

Una altra aportació important ha estat al coneixement de la nostra història, amb una atenció especial a la dinastia mallorquina: *Guillem Sagrera y la arquitectura mallorquina del siglo XV* (1970), *Urbanismo regional de la Edad Media: las Ordinacions de Jaime II del año 1300* (1976), relacionat amb l'urbanisme; *Cátaros y occitanos en el Reino de Mallorca* (1978), on recerca les arrels de les particularitats culturals i lingüístiques de les Balears; *Historia de las Islas Baleares* (1979), que contra el seu gust no pogué publicar en la versió original catalana; *Un poble i una nissaga. La Vila de Muro i els Alomar "de la Serra"* (1987); *L'infant Ferran de Mallorca*, els tres primers volums de la *Història de Muro* (1989, 1990 i 1994) amb altres autors i, com a testament conservacionista, *El patrimoni de les illes Balears. Idees per una política de defensa i protecció* (1994), escrit amb A. I. Alomar.

A aquestes obres caldria afegir els nombrosos articles a diferents revistes, especialment en aquest Bolletí, molts sobre la dinastia mallorquina i aspectes de la història cultural de les Balears (pintura, làpides, genealogia...); i a les relacions de les Balears amb altres països, com Malta, Occitània (Montpeller), etc. Cal destacar, finalment, una altra vegada la generositat patriòtica i conseqüent de la donació de l'arxiu familiar a l'Arxiu del Regne de Mallorca i del seu professional al Consell Insular de Mallorca, on hi ha manuscrits de diferents obres inèdites no acabades, com biografies de personatges de la dinastia mallorquina, i un arxiu fotogràfic important.

Gabriel Alomar era fill adoptiu de Muro i fill il·lustre de Palma i havia rebut diversos reconeixements, com el premi d'urbanisme del Consell Insular de Mallorca i la Societat Arqueològica Lulliana l'havia homenatjat el 1985 amb la declaració de Soci d'Honor i posteriorment l'any 1989 dedicant-li el volum del Bolletí publicat aquell any.

Antoni I. Alomar

GABRIEL ALOMAR I ESTEVE, un home de l'Arqueològica

(1910-1997)

El dia de Nadal d'enguany Gabriel Alomar i Esteve ens ha deixat. El present número del Bolletí que tantes vegades honorà amb els seus escrits estava a punt d'entrar en màquines, emperò el traspàs d'un membre il·lustre de la Societat, soci d'honor des de 1985, per força havia de quedar reflectit en aquestes planes. Malgrat el pesar de la seva pèrdua, copsats tots els que el tractàrem en vida, havíem d'esbossar una recordança encara que no fos més que un simple esborrany del que havia significat per a Mallorca l'amic que ens deixava de sobte.

De Gabriel Alomar s'han escrit, aquests dies, moltes coses, s'han recordat els seus mèrits i la seva obra que ha fet de la nostra terra i en especial de la nostra ciutat quelcom nou, tot i que els comentaristes hagin passat per malla molts d'aspectes que interessen d'una manera especial a la nostra Societat Arqueològica Lul·liana. Tal volta sien petits detalls que defugen de la vida pública dels grans personatges, emperò que conformen la petita història, aquella que no sol ser escrita als papers i que també és història. No de bades aquell poeta andalusí afirmava amb sornegueria que les notes importants dels llibres sempre s'escriuen als marges.

I encara que Gabriel Alomar sia prou conegut per la transcendència de la seva obra no sempre les petites coses bones que va fer, i foren moltes, han tingut una sort semblant i romanen en l'oblit. Com a home de l'Arqueològica li retérem homenatge l'any 1988 dedicant-li el tom 45 del Bolletí. Anys abans (1985) havia estat designat Soci d'Honor, pels seus mèrits i per la seva molt llarga vinculació a la Societat Arqueològica Lul·liana. Aleshores no tan sols era el soci més antic sinó que entre els col·laboradors del Bolletí ostentava el deganat gràcies a una obra primerenca publicada al tom XXV corresponent a l'any 1934. Tenia en aquelles saons vint i quatre anys. Després la seva presència a les planes del BSAL es mantingué amb constància fins a la darrera publicació apareguda al tom XLIX de l'any 1993. El seu estat de salut no li va permetre mantenir més el vincle amb nosaltres.

Avui el que voldria recordar amb més fermesa és l'estreta afecció que Gabriel Alomar mostrà als principis fundacionals de la nostra Societat. Aquell lema: *Colligite quae superaverunt fragmenta ne pereant*, tan oblidat pels mallorquins i fins i tot per aquells als qui pertoca vetllar per la defensa del Patrimoni va ser per ell quelcom més que un lema. I d'aquesta afecció tenim una prova molt especial: la Secció Etnològica del Museu de Mallorca a Muro, on la casa pairal dels Simó, després dels Salas de Manacor per arribar finalment a mans de la família Alomar, fou, per especial voluntat de Gabriel donada a l'Estat com a seu exclusiva d'aquesta secció, tan important i tan necessària per a conèixer el que va ser la vida mallorquina temps enrere i malauradament tan oblidada pels que tenen l'obligació de gestionar-la i convertir-la en el que ha de ser.

Recordem les paraules del propi Alomar en oferir al Ministeri d'Educació la casa pairal com a seu del nou centre que pretenia crear: *La conservación sistemática en un museo, que sea en lo posible un museo activo, de unos testimonios de la vida, de la cultura y de la actividad del pasado, interesa no sólo desde un punto de vista estético y sentimental, sino igualmente, desde un punto de vista práctico y científico. A la cultura moderna, que tiene un carácter esencialmente analítico, le puede ser algún día útil la permanencia ejemplar de estas realidades del pasado como datos o hitos de la evolución cultural.*

La preocupació pel Museu de Muro fou constant i encara no fa molts de dies, la darrera vegada que vaig mantenir-hi una conversa telefònica (aquesta fou una curta, molt curta conversa, fet poc habitual, quan les seves telefonades podien perllongar-se fororida. Seria una premonició?) m'esperonejava per intentar el que pareix impossible: la ressurrecció d'aquell Museu. Corren altres temps i la força i l'empenta que en aquells anys de feina positiva en què desenrotllà una activa tasca cultural al front de la *Comisaría del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* va utilitzar per aconseguir el que pareixia impossible, no es mostren ara. No són els mateixos temps ni les mateixes dèries.

No és hora de lamentacions, prou lament tenim en recordar la figura de l'home bo, amable, carregat sempre d'una subtil cortesia que amagava una ferma voluntat de fer el millor per al tresor de la nostra història.

I en aquest sentit uns fets, no sempre recordats, podrien aclarir i donar suport a les meves paraules. Fets tals com el seu pas breu per l'*Asociación de Amigos de los Castillos*, on durant la seva presidència el *Boletín* va convertir-se en una obra d'obligada consulta, o l'exposició *Pintura Gótica Mallorquina* que vaig tenir l'honor de comissariar per encàrrec del que era Director General de Bellas Artes Gratiano Nieto Gallo, l'home que va creure en Alomar i l'enlairà al càrrec de *Comisario del Servicio*.

Gràcies a Alomar i a la seva vinculació amb la família March va aconseguir el finançament, a càrrec de la *Fundación Juan March*, per restaurar el tresor pictòric de l'època gòtica mallorquina i civissenca. L'obra va abastar quasi el 75 % dels retaules generats entre finals del segle XIII i inicis del segle XVI. Mostra única, aquella exposició, que va permetre veure reunit el conjunt global de la pintura restaurada. Mostra que hagués pogut ser el Museu imaginari que preconitzava Malraux i que no és ni serà més que una utopia digna d'un somni d'una nit d'estiu.

Deixant de banda les restauracions puntuals de la Torre de Paraires de Portopí, la finalització de la recuperació de l'antiga església del monestir de Santa Margalida a Palma, avui parròquia militar, l'inici de les obres a les murades d'Alcúdia, les intervencions a jaciments arqueològics com Pula, Son Bauló de Dalt, Es Figueral de Son Real que culminaren en la declaració dels monuments prehistòrics de Mallorca i Menorca com a Monument Històric-artístic, l'accés al castell de Santueri per iniciar la restauració que mai pogué ser una realitat o les declaracions de conjunts històrics en favor de Palma i de tants d'altres pobles de la nostra terra són fites, una rere l'altra, que podem afegir al plat de la balança de les moltes coses bones que va fer Gabriel Alomar.

La seva preocupació humanística va culminar amb la reunió del Consell de la Cooperació Cultural del Consell d'Europa, era el maig de 1965, que generà l'anomenada *Raccomandation de Palma* a partir de la qual es fonamenten les bases per a un inventari de protecció del patrimoni cultural europeu (IPCE). Reunió que sota l'empara de l'àngel de la

guarda del Puig de Pollença, pintat per Miquel d'Alcanyís, va marcar el començament d'una etapa profitosa de recerca i catalogació sense comparança possible amb altres intents posteriors.

Per acabar voldria recordar també que l'altra obra estretament vinculada a la nostre Societat, el Museu de Mallorca, va tenir en Alomar i els seus col·laboradors, els mestres que feren possible les primeres intervencions arquitectòniques (1968-1972) en la rehabilitació de la casa dels Villalonga - Desbrull, abans del comtes d'Ayamans, que seria i és la seu del Museu. Tasca feta amb rigorositat científica i on els problemes plantejats per la recuperació d'un edifici històric destinat a una nova funció foren tractats amb la sensibilitat pròpia del mestre que ens ha deixat.

G. R. B.

Aportacions de Gabriel Alomar i Esteve al BSAL.

- "Ferros de balcons mallorquins de les èpoques de Lluís XV, Lluís XVI i de l'Imperi. Formes populars", *BSAL*, 25, 1934, 200-204.
- "Notas. Dos monumentos medievales de arquitectura militar. La torre de S'Avall. El castillo de Capdepera", *BSAL*, 31, 1953-1960, 261-266.
- "Una obra de arte en Formentera", *BSAL*, 34, 1973-1975, 433-437.
- "Iconografía y heráldica de Sancha de Mallorca, reina de Nápoles", *BSAL*, 35, 1976, 5-36.
- "Miscel·lànea arqueològica: pedres d'interès arqueològic a la Ciutat de Mallorca", *BSAL*, 39, 1982-1983, 495-498.
- "La mort del rei Sanxo de Mallorca segons la tradició local a Formiguera en el Capcir", *BSAL*, 40, 1984, 337-340.
- "Josep Sureda i Blanes", *BSAL*, 40, 1984, 370-371.
- "Sobre la làpida sepulcral d'una reina de Mallorca a la fatxada de la Catedral de Písea", *BSAL*, 40, 1984, 327-328.
- "Entorn d'alguns records lapidaris de les Balears islàmiques a les ciutats toscanes", *BSAL*, 41, 1985, 23-34.
- "Més sobre el pilar central de l'altar major de la Seu de Mallorca", *BSAL*, 44, 1988, 329-330.
- "Sobre l'estatge final i la sepultura d'Isabel, darrera reina de Mallorca", *BSAL*, 49, 1993, 65-74.

BIBLIOGRAFIA
1996-1997

BIBLIOGRAFIA 1996-1997*

- ABULAFIA, D.: "Commerce and the Kingdom of Majorca (1150 - 1450)", *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages. Essays in honor of Robert I. Burns*, S. J., Leuden - Mew York - Köln, 1996, 345-377.
- ABULAFIA, D.: "Un cas à verifíer: Le roi de Majorque, les marchands de Montpellier et l'exemption de la Leude", *Actas XV CHCA*, Zaragoza, 1996, Tom I, IV, 9-22.
- ABULAFIA, D.: *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*, 1996
- ABULAFIA, D.; GARÍ, B. (eds.) *En las costas del Mediterráneo occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la edad media*. 1996.
- AGUILÓ ADROVER, C.: "L'etimologia i la motivació de L'Enciola (Cabrera)", *Societat d'Onomàstica . Butlletí interior* 68, març 1997, 34-36.
- AGUILÓ, C.: *La Toponímia de la costa de Llucmajor*, Barcelona, 1996.
- ALBERTÍ, J.; ROSSELLÓ, R.: *Història d'Esporles. Segles XIII-XVI*, Palma, 1996.
- ALOMAR ESTEVE, ANTONI.: "La tecnologia de la pedra seca. La qüestió de la definició i propostes en relació al lèxic i la tipologia", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 21-33.
- ALOMAR, M^a LL., BARTOMEU BESTARD I ÀLVAR SERVERA: "Ceràmica al Puig de sant Pere", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII). XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997, 91-100.
- ALVIRA CABRER, M.: "Guerra e ideologia en la España del siglo XIII: la conquista de Mallorca según la crónica de Bernat Desclot", *España Medieval*, 19, 1996.
- AMER SASTRE, A.; SEGURA CORTES, P. A.: "Els marges de paret seca per a la recollida de neu a Mallorca. El seu impacte sobre el paisatge", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 221-233.
- AMER SASTRE, P.; SEGURA SALADO, J.: *Les cases de neu: les construccions de paret seca per a la recollida de neu a Mallorca*, Manacor, 1996.
- AZPIROZ, L.: "Els salaris industrials a les Balears durant el període 1914-1925", *Estudis Baleàrics* 53, Palma octubre-gener 1995-96, 9-26.
- BALLESTER i JULIÀ, M.: "El Pou Vell i el Pou Nou, primitius abeuradors de la vila", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.

* El recull bibliogràfic que s'acompanya pretén abastar les publicacions de caràcter històric fetes a Mallorca i a les altres illes de la Comunitat Autònoma, a l'igual que aquelles sobre Mallorca i les Illes Balears publicades a altres indrets. El criteri seguit tan sols abasta les publicacions d'acord amb la data de publicació, prescindint d'aquelles obres (articles de revista i comunicacions a congressos en especial) amb peu d'impremta anterior i sortides a llum al llarg dels anys relacionats. Els articles de programes de festes de pobles s'han inclòs si suposen l'aportació de documents inèdits, recerques de caràcter científic o contribucions al coneixement del patrimoni cultural.

No sempre ha estat possible fer un buidatge complet i hem de lamentar que molts dels consocis als quals se'ls demanà la seva col·laboració per tal de completar la bibliografia pròpia no hagin participat en aquesta tasca, tan necessària i que segueix la trajectòria d'altres èpoques del Bolletí tals com *Anuario Bibliogràfic de Mallorca* (1897 - 1902) de Pere Sampol i Ripoll i la *Bibliografia mallorquina* (1939 - 1965) de Juan Llabrés Bernal i Carmen Messeguer (1939 - 1960). L'equip redactor i la Junta de Govern de la Societat esperen que futures edicions d'aquesta Secció completin les mancances de la primera sortida.

L'equip redactor ha estat format per Maria Barceló Crespi, Miquel Deyà, Gabriel Ensenyat i Isabel Garau per la *Societat Arqueològica Lul·liana* i Isabel Moyà, Jaume Murillo, M. Magdalena Riera, G. Rosselló Bordoy i Natàlia Soberats pel *Museu de Mallorca*, amb la col·laboració dels serveis de *Dipòsit Legal* de Mallorca.

- BARCELÓ CRESPI, M.: "Apunts sobre la possessió de «Sa Barrala» (1512)", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- BARCELÓ CRESPI, M.: *Aspectes de la vida quotidiana medieval a Calvià*, Calvià, 1996.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "El celler de la casa de Bartomeu Alberti (1462)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Inca, 1996, 197-208.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baixmedieval", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 47-59.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "La dieta alimentària a la Cartoixa de Valldemossa (segle XV)", *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*, Palma, 1996, 343-408.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "Las embajadas del notario mallorquín Pere Llitrà a la Corte de Juan II y Fernando II", *Actes del XV CHCA, Jaca 1994*, Crónica y Ponencias, I-2, Zaragoza, 1996, 9-22.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "Relaciones comerciales entre Mallorca y Cerdeña en la segunda mitad del siglo XV", *Actes del XIV CHCA, Sassari-Alghero*, 1990, Sassari, 1996, III, 101-121.
- BARCELÓ CRESPI, M.: "Terminologia i ús dels atuells ceràmics a les apotecaries mallorquines baixmedievales", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII). XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997, 437-454.
- BARCELÓ CRESPI, M.; ENSENYAT PUJOL, G.: *Ferrando Valentí i la seva família*, PAM, Barcelona, 1996.
- BARCELÓ CRESPI, M.; FERRÀ MARTORELL, R.; SERVERA SITJAR, B.: *Les possessions de Porreres. Estudi històric*, Palma, 1997.
- BARCELÓ CRESPI, M.; FERRER VIDAL, A.: "El servicio doméstico en la Mallorca bajomedieval", *El trabajo de las mujeres. Pasado y presente*, Málaga, 1996, 210-221.
- BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: "La Societat Arqueològica Lul·liana y la defensa del patrimonio cultural", *Revista de la CECEL*, Madrid, 1997, 121-125.
- BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Les parets de pedra seca a la Mallorca medieval", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 445-453.
- BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma, 1996.
- BENÍTEZ MAIRATA, J.; GINARD BUJOSA, A.; VIVES AMER, F.: "Inca, 1785-1789. Una visió històric-topogràfica", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 89-103.
- BERNAT I ROCA, MARGALIDA, JAUME SERRA I BARCELÓ: "Gerrers, ollers i teulers a Ciutat de Mallorca (Segles XVI-XVIII)", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII). XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997, 455-476.
- BERNAT i ROCA, M.: "Collegi per si saparat", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 61-81.
- BERNAT i ROCA, M.; SERRA i BARCELÓ, J.: "Els gerrers d'Inca al segle XVII. La renovació d'una artesanía", *II Jornades d'estudis locals*, Inca, 1995, Inca, 1996.209-236.
- BERNAT, M.; ROSSELLÓ, G.; SERRA, J.: "La ceràmica a pinzell d'Inca. Els materials del convent de Santa Catalina de Sena (Ciutat de Mallorca - s. XVII)", *II Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1996,181-196.
- BIBILONI TROBAT, G.: *Llibre d'inquisicions de la Cúria Reial de la parròquia de Castellitx*, Algaida, 1997.
- BLASCO QUEROL, F.: "Las terrazas de cultivo en el programa Leader Serra de Tramuntana", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 461-465.

- BONNÍN SOCIES, C.: "L'enyor de la reina de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, 57, 1997, 139-145.
- BOSCH PAYERAS, T.; MAS MIRALLES, G.; RAMIS PUIG-GROS, A.: "Paret seca i molins de vent fariners", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 63-81.
- BOVER PUJOL, J.: "Bibliografia d'Andratx: el periòdic 'Maricel'", *N'Ali': la revista de la comarca de Ponent*, 99, Andratx, 1996, 29.
- BOVER PUJOL, J.: "Hoja de servicios del intérprete y arabista tangerino Aníbal Rinaldy, 5. XIX", *Kasbah*, 7, Tánger, 1996, 26-27.
- BUADES I JUAN, J. M.: "Una aproximació a l'espanyolisme a Mallorca (1939-1975). El diari *Baleares* com a propagador del nacionalisme espanyol", *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca* Palma, 1997, 91-133.
- CALVIÑO ANDREU, C.: *El batalló de Campos: petita memòria del Tercer Batalló*, Campos, 1996
- CALVIÑO, C.; CLAR, J.; JAUME, F.: "Estudi d'alguns habitacles i altres construccions de pedra en sec en el terme de Llucmajor (Mallorca)", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 93-121.
- CALVO, M.; COLL, J.; GUERRERO, V.M.: "El dolmen de S'Aigua Dolça (Artà, Mallorca)", *Revista de Arqueologia*, 191, Madrid, 1997, 18-29.
- CALVO, M.; SALVÀ, B.: "El Bronze final de les Balears. La transició cap a la cultura talaïòtica", *Quaderns Arca*, 14, Palma, 1997.
- CAMPILLO ILLAN, M.: "L'emigració dels inquers a Xile, 1880-1930", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 143-149.
- CANALS, F.: *23 judicis a Binissalem entre els anys 1379-1382*, Palma, 1996.
- CANTARELLAS, C.: "Cuadrado i el patrimoni històric-artístic", *Josep Maria Cuadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 155-180.
- CANUTO, F.; ESTELRICH, J.; FONT, J.; MORATINOS, J.; SASTRE, M.: "Els malnoms de Sant Joan. Segles XIV-XX", *Monografies Santjoaneres*, núm 5, 1996.
- CAÑELLAS SERRANO, N.S.: *El paisatge de l'Arxiduc*, Palma, 1997.
- CASASNOVAS i CAMPS, M. A.: "Relacions comercials entre Menorca i Itàlia: el comerç blader a la segona meitat del segle XVI", *XIV CHCA, Sassari-Alghero 1990*, Sassari, 1997, IV, 87-99.
- CATEURA BENNÀSSER, P.: "Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245)", *España Medieval*, 20, 1997.
- CATEURA BENNÀSSER, P.: *Mallorca en el segle XIII*, Palma, 1997.
- CATEURA BENNÀSSER, P.: "Transformaciones institucionales en la Mallorca del siglo XIV", *XV CHCA, Jaca 1994*, Zaragoza, 1996, I-2, 107-119.
- COLOMER, E.: "Formes de vida comunitària en un poblat talaïòtic", *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, 1996, 215-217.
- COLL CONESA J.: "Hallazgo arqueológico excepcional en Menorca. El yacimiento funerario de "Sa Cova d'es Carritx", *Revista de Arqueologia*, 171, 60-62.
- COLL CONESA, J.: "Arquitectura ritual versus arquitectura doméstica en la cultura talaïòtica", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 467-483.
- COLL TOMÀS, B; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Cerámica popular en las Baleares*, Barcelona, 1997, Àmbit de serveis editorials - Institut balear de disseny [El disseny a l'artesanía balear 3].
- COMAS, F.: *Melcior Rosselló i Simonet, mestre*, Santa Maria del Camí, 1997.
- COMPANY MATAS, A.: *Sant Joan. Cacics i repressors*, Palma 1996.
- COMPANY MATAS, A.: "La primera etapa de la premsa forana a Mallorca", *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca* Palma, 1997, 181-202.
- CONDE RIERA, A. M.; MARCÚS MAIMÓ, L. M.: "Notas referentes a Cerdeña de la 'Lletres comunes' del Archivo del reino de Mallorca (1336-1387)", *Actas XIV CHCA, Sassari-Alghero 1990*, Sassari, 1996, III, 271-286.

- CONTRERAS MAS, A.: *Los médicos judíos en la Mallorca bajomedieval. Siglos XIV-XV*, Palma, 1997.
- CONTRERAS, A.: "El Hospital de Campos a principios del siglo XVIII", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- COROMINAS i MADURELL, M. J.: *Aproximació a l'Avantguarda a Mallorca 1959-1982*, Palma, 1996.
- CORTÉS i FORTEZA, S.: "Cronicó de l'església d'Inca dels anys 1911-1961", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 151-173.
- CHAPMAN, R.; GRANT, A.: "Talayot 4, Son Ferrandell-Oleza: problemas de los procesos de formación, función y subsistencia", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5, Universidad de Lleida, 7-50.
- DEYÁ BAUZÁ, M. J.: *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*, Palma, 1997.
- DIAZ-ANDREU, M.: "El ámbito funerario del Bronce Pretalayótico y la plasmación de la diferenciación social en la isla de Mallorca durante el segundo milenio a. C.", *Complutum Extra*, 6, 1, Madrid, 1996, 227-236.
- DOMENGE MESQUIDA, J. (coord.): *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, 1997.
- DOXEY, G. B.: "Genovesos i Pisans a les illes Balears (1146-1229)", *Actas XIV CHCA, Sassari-Algheri, 1990*, Sassari, 1996, III, 367-381.
- DURAN PASTOR, M.: "L'aportació historiogràfica de Quadrado", *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 115-154.
- ENCINAS, J. A.: "Inventari Espeleològic de les illes Balears", *Endins*, 21, Palma, 1997.
- ENSENYAT, G.: "Corsarisme i represalies castellano-mallorquines durant la dècada 1340 - 1350", *XV CHCA, Jaca, 1993*, Zaragoza, 1997, II, 101-113.
- ENSENYAT, G.: "Josep Maria Quadrado i la seva aportació a la història de la literatura catalana medieval". *Estudis Baleàrics*, 54/55, 1996, 123-128.
- ENSENYAT, G.: "Josep Maria Quadrado, medievalista i la historiografia actual", *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 63-92.
- ESCARTÍN BISBAL, J. M.: "Pagesos, artesans, professionals. Situació socio-laboral a Menorca a les acaballes del Vuit-cents", *Estudis d'Història Econòmica*, 13, Palma, 1996, 109-136.
- ESCARTÍN BISBAL, J. M.; SERRANO ESPASES, A. R.: "La dona en la Mallorca contemporània", *Quaderns d'Història Contemporània de les Balears*, 6, Palma, 1997.
- ESCARTÍN BISBAL, J. M.; SERRANO ESPASES, A. R.: "La dona i el món de la fàbrica a Mallorca", *Dones a les illes: treball esplai i ensenyament (1895-1945)*, Palma, 1997, 13-32.
- ESTELRICH COSTA, J.: *Visita pastoral a les parròquies de la Part Forana l'any 1641*, Inca, 1996.
- ESTELRICH, J.: *República, guerra civil i postguerra a San Joan. El món de la pagesia.*, Sant Joan, 1997.
- FERRÀ-PONS, D.: *Escrips sobre Llorenç Villalonga*, Barcelona, 1997.
- FERRER FLÓREZ, M.: *El gobierno del Marqués de Coupigny en Mallorca (1812-1820)*, Palma, 1996.
- FERRER FLÓREZ, M.: *Socialismo y utopia en Mallorca: Jeroni Bibiloni*, Palma, 1996.
- FERRER GUASP, P.: *Joan March i la crisi de les subsistències a Mallorca, 1914-1910*, Palma, 1997.
- FIGUERES, J. M.: *Guia bibliogràfica d'Història de les illes Balears i de les Pitiüses*, Palma, 1997.
- FIOL i TORNILLA, P.: "Una descripció d'Inca en un manuscrit del segle XVII", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 83-87.
- FIOL MATEU, G.: "Una Mesquita documentada en el Djúz musulmà d'Inca", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 21-25.

- FULLANA I JUAN, J.: "Notícia sobre l'estat d'alguns arxius sindicals contemporanis", *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca*, Palma, 1997, 203-217.
- FULLANA PUIGSERVER, P.: "Política i religió en la vida i obra de Josep Maria Quadrado", *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 93-114.
- FULLANA PUIGSERVER, P.: "Mallorca durant el segle XIX (1808-868)", *Mayuqa*, 23, Palma, 1996.
- FULLANA PUIGSERVER, P.; PÁEZ, J. J.: *Història del Futbol a Algaida*, Algaida, 1996.
- FUSTER PERELLÓ, J. M.: *Els carrers de Manacor*, Manacor, 1997.
- GABRIEL, P.: *El moviment obrer de les Balears (1869-1936)*, Palma, 1996.
- GAMBÚS, M.: *Una escenografia luliana en la antiga libreria del Colegio de Montesión*, Palma, 1997. [Trabajos del Museo de Mallorca, 54]
- GARAU LLOMPART, I.; RIERA FERRER, J. J.: *Inventari de l'Arxiu Municipal de Pollença*, Palma, 1997.
- GARCÍA INYESTA, N.; OLIVER SUNYER, G.: "Ordenación territorial y construcciones de piedra en seco en Mallorca", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 279-283.
- GAYOSO ENRIQUE, P.: "Conjetura crítica i activitat comercial a Mallorca 1933-1939", *Estudis Baleàrics* 53, Palma octubre-gener 1995-96, 49-61.
- GILI i FERRER, A.: *Aportació al cançoner popular de Mallorca*, Tom III, Palma, 1996.
- GILI i FERRER, A.: "Gabriel Benet Mir, aproximació biogràfica", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 127-141.
- GILI i FERRER, A.: *Sant Antoni abat, festa popular d'Artà*, Palma, 1997.
- GILI, S.; LULL, V i RIHUETE, C.: "Les Illes Balears: Orígens al segle VII a. C.", *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, 1996, I, 196-201.
- GIMÉNEZ RAURELL, C.: *El vidre bufat a Mallorca. Catálogo de tipologias tradicionales*, Barcelona, 1996, Àmbit de serveis editorials - Institut balear de disseny [El disseny a l'artesanía balear 2].
- GINARD BAUÇÀ, R.: *Croquis artanencs*, Palma, 1996.
- GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Ceràmica blava catalana de finals del segle XVII i primeria del XVIII trobada a Palma de Mallorca", *Butlletí d'Informació Ceràmica*, 59, Barcelona, 1996, 14-19.
- GONZÁLEZ GOZALO, ELVIRA, BARTOMEU SALVÀ SIMONET: "L'excavació d'urgència del carrer de sant Alonso, nº 26 de Palma. La ceràmica d'importació del dipòsit nº 1o, *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 168-184.
- GONZÁLEZ GOZALO, ELVIRA: "Un conjunto de platos catalanes e italianos del tipo azul sobre blanco de época post-medieval hallados en can Bordils (Palma), *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 269-290.
- GONZÁLEZ GOZALO, ELVIRA: "Elementos para el estudio de la obra d'Inca mallorquina. El material del pozo de la plaça dels Reis de Mallorca", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 291-302.
- GRIMALT GELABERT, M.; RODRÍGUEZ GOMILA, RAQUEL: "Caracterització dels murs de pedra transversals als cursos d'aigua del terme de Manacor (Mallorca)", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 285-293.
- GUAL TRUYOL, S.: "La Revolució de 1868 a Inca", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 105-125.
- GUERRERO AYUSO, V. M.: "Ceràmica de cocina en los asentamientos coloniales de Mallorca", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología*, 1996, 83-104.

- GUERRERO AYUSO, V. M.: "El poblamiento inicial de la isla de Mallorca", *Homenaje a M. Fernández Miranda, Complutum*, Extra 6, 1, Madrid, 1996, 83-104.
- GUERRERO AYUSO, V.M.: *Colonización púnica de Mallorca. La documentación arqueológica y el contexto histórico*, Palma, 1997.
- GUERRERO, V.: *El pensamiento científico en la Prehistoria Balear. Fuentes bibliográficas para el estudio de la Prehistoria Balear*, Palma, 1997.
- GUERRERO, V.: "Son Corró: Restauración (destrucción) del santuario prehistórico más emblemático de Mallorca", *Revista de Arqueología*, 178, Madrid, 1996, 42-51.
- GUERRERO, V.: *Cazadores y pastores en la Mallorca prehistórica*, Palma, 1997.
- HERNÁNDEZ, M.J.: "Espirals de ferro de la cultura talaiòtica", *Fonaments*, 9, Barcelona, 1996.
- JUAN i ESCUDER, M. de: "Delme i producció agrària (1380-1412)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 243-253.
- JUAN VIDAL, J.: *El cens d'Aranda a Mallorca (1768-1769)*, Palma, 1996.
- JUAN VIDAL, J.: *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Palma, 1996.
- JUAN VIDAL, J.: "Fernando el Católico y Mallorca", *Fernando II de Aragón. El Rey Católico*, Zaragoza, 1996, 477-496.
- JUAN VIDAL, J.: "Injerencias del poder real en el poder territorial y municipal en Mallorca durante la época de Fernando el Católico", *XV CHCA, Jaca 1994*, Zaragoza, 1996, I, 238-254.
- JUAN VIDAL, J.: "Mallorca: un Reino sin Cortes", *Archivo Sardo del Movimento operaro, contadino e autonomistico*, 47/49, Cagliari, 1996, 237-252.
- JUAN VIDAL, J.: "Relaciones entre el poder central y la Mallorca de los Austrias", *XIV CHCA, Sassari-Alghero 1990*, Sassari, 1997, IV, 197-207.
- LÓPEZ LÓPEZ, M. D.: "La presencia mercantil italiana a través de los registros de lezdas (1373)", *Actas XV CHCA, Jaca 1994*, Zaragoza, 1996, Tom 1, IV, 131-148.
- LÓPEZ NADAL, G. (ed.): *Esclaus i captius a l'antigüitat i al món modern*, Napoli, 1996
- LUCENA, MARTÍ; FONTENLA, J.M.; MOSTEIRO, J. L.; POMAR, I.: *Palma. Guia d'Arquitectura*, Palma, 1996.
- LLADÓ i ROTGER, F.: "Mallorca Catalana o Mallorca mallorquina (Espanyola)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 189-199.
- LLINÀS RIERA, MARIA : "Ceràmica d'importació a Ciutat de Mallorca, s. XVI-XVIII: Can Bordils", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. *XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997, 303-320.
- LLULL MARTÍ, A.: *Algunes notes sobre cognoms i topònims*, Palma, 1997.
- MAIMÓ VADELL, J.: "Miquel Gayà i Sitjar. Una trajectòria de serenitats estètiques", *Monografies santjoaneres*, 4, 1996.
- MANERA ERBINA, C.: "Burguesía mercantil y tardofeudalismo. Notas sobre la formación del capital comercial en la Mallorca del setecientos", *Actas del Congreso Internacional sobre la burguesía española en la Edad Moderna*, Valladolid, 1997, II, 811-819.
- MANERA ERBINA, C.: "Consideracions sobre la via menorquina de creixement: mite i realitat d'un procés socio-econòmic", *Estudis d'Història Econòmica*, 13, Palma, 1996, 43-71.
- MANERA ERBINA, C.; ESCARTÍN BISBAL, J. M.: "El sector maderero en la industria de Mallorca, 1800-1950", *El sector de la madera y el mueble en Baleares*, Palma de Mallorca, 1996, 9-67.
- MANERA ERBINA, C.; ESCARTÍN BISBAL, J. M.: "La evolución de la manufactura de la seda en Mallorca, 1780-1920", *España y Portugal en las rutas de la seda: diez siglos de producción y comercio entre Oriente y Occidente*, Barcelona, 1996, 133-159.

- MANERA ERBINA, C.; PETRUS BEY, J. M.: "El comercio por el puerto de Palma de Mallorca como indicador del cambio económico insular, 1860-1993", *El sistema portuario español, siglos XVIII-XIX*. Madrid, 1996, 333-357.
- MANERA ERBINA, C.; ROCA, J.: "Catalanes en Mallorca: una conexión con impacto económico", *Els catalans a Espanya, 1760-1914*, Barcelona, 1996, 285-194.
- MARCÚS MAIMÓ, L. M.: "La monarquia privativa i el municipi de la ciutat de Mallorca durant la guerra amb Gènova (1330-1333)", *Actas XV CHCA, Jaca 1994*, Zaragoza, 1996, Tom 1, III, 135-153.
- MARIMÓN RIUTORD, A.: *La crisi de 1898 a les Balears. Repercussions polítiques i ideològiques de les guerres de Cuba i Filipines*, Palma, 1997.
- MARIMÓN RIUTORD, A.: *Els balears en les guerres de Cuba, Puerto Rico i les Filipines*, Barcelona, 1996.
- MARIMÓN RIUTORD, A.: "El republicanisme a Mallorca a l'època de la Restauració. La seva participació electoral (1895-1905)", *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca*, Palma, 1997, 135-180.
- MARTÍ, C., LLINÀS, B.: *Llegendes i tradicions d'Esportes*, Palma, 1996.
- MARTÍNEZ MOLINOS, B.: *Creu d'en Janer: tercer medalló de la pujada de Porreres a Montision*, Porreres, 1996.
- MARTÍNEZ MOLINOS, B.: *Creu de s'Hostal d'en Gi: Creu dels traginers*, Palma, 1996.
- MAS GINARD, M.: "Records de Es Centro (Cas Sant)", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- MAS I VIVES, J.: "Josep Maria Quadrado i la cultura catalana", *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 43-62.
- MAS I FORNES, A.: *Mapa de la vila de Santa Margalida en el Segle XVII*, Santa Margalida, 1997.
- MAS IFORTEZA, G.: "Julia Manacor i el seu temps, una aproximació al Modernisme a Campos", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- MASSOT I MUNTANER, J.: *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, 1996.
- MASSOT I MUNTANER, J.: *Guerra civil i repressió a Mallorca*, Barcelona, 1997.
- MASSOT I MUNTANER, J.: "Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Quaderns d'Història contemporània*, 1996.
- MERINO SANTISTEBAN, J.: "Arqueología y conservación del Patrimonio Histórico en la Mallorca de la Restauración", *La cristalización del pasado: Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga, 1997.
- MESQUIDA CANTALLOPS, J. A.: *El "Tractat del salitre" (Palma, 1640). Estudi històric i lingüístic d'un text químic del segle XVII*, Palma, 1996.
- MIRALLES MONSERRAT, J.: *Corpus d'antropònims mallorquins dels segle XIV*, Barcelona, 1997.
- MOLL, B.: "Acuñaciones almohades en las Baleares", *Estudis Baleàrics*, 57, 1997, 109-120.
- MOLL, B.: "Aplique almorávide hallado en Menorca", *Estudis Baleàrics*, 57, 1997, 121-123.
- MORAGUES JAULIN DU SEUTRE, G.: *Pintar en Pollença*, Palma, 1996.
- MORANTA JAUME, L.: *El teatro romano de Palma. Una hipótesis y sus primeras comprobaciones*, Palma, 1997.
- MORRO i MARCÉ, M.: "Coanegra, història i interpretació d'un topònim", *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior* 64, març 1996, 1-4.
- MORRO VENY, G.: "La relació entre el poder reial i el poder institucional a la Mallorca de mitjan segle XV", *Actas XV CHCA, Jaca 1994*, Zaragoza, 1996, I-5, 225-240.
- MORRO VENY, G.: *Porreres i la revolta dels forans*, Porreres, 1996.
- MORRO VENY, G.: *Simó Ballester i la revolta dels forans*, Manacor, 1996.
- MULET, B.; ROSSELLÓ, R.; SALOM, J. M.: *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*, Sineu, 1996.

- MURILLO ORFILA, J.; RIERA FRAU, M. M.; SOBERATS SAGRERAS, N.: *Sobre Ceràmica. Dades per a una bibliografia de la ceràmica a les illes Balears*, Palma, 1997 [Quaderns de Ca la Gran Cristiana, 12].
- MURRAY, D. G.: *Guía de los Museos de Mallorca*, Palma, 1997.
- MUT CALAFELL, A.: *Fórmulas españolas de la tinta caligráfica negra de los siglos XIII a XIX y otras relacionadas con la tinta: para reavivar escritos, contra las manchas y para preparar la goma glasa*, Madrid, 1997.
- MUT CALAFELL, A.; URGELL HERNÁNDEZ, R.: "Josep Maria Quadrado, arxiver (1840-1895). Consideracions generals", *Estudis Baleàrics*, 54-55, 1996, 109-122.
- MUT CALAFELL, A.; URGELL HERNÁNDEZ, R.: *Josep Maria Quadrado i l'Arxiu del regne de Mallorca*, Palma, 1996.
- ORDINAS GARAU, A.: "La fixació en el paisatge balear de les construccions de pedra en sec. Una aproximació a través d'alguns genèrics toponímics", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 305-317.
- ORDINAS GARAU, A.: "La toponímia del mapa topogràfic balear a escala 1:5.000", *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior* 67, desembre 1996, 97-103
- ORDINAS i MARCÉ, G.: "Les rutes de la neu: els camins de nevaters a la Serra de Tramuntana", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 513-529.
- ORFILA PONS, M.: "El inicio del cristianismo en las Baleares: El Baptisterio de Son Fadrí, Campos", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- ORPÍ FERRER, P.: *Rondaies mallorquines inèdites*, Palma, 1996.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Baltasar Buira", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears I*, Palma, 1996, 328-329.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Els Mòger", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, III, Palma, 1997, 263-273.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Pere Morey", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears III*, Palma, 1997, 309-317.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Philippe Fillau", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears II*, Palma, 1996, 164-165.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Tomàs Amengual", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears I*, Palma, 1996, 35-36.
- PALOU i SAMPOL, J. M.: "Enric l'Alemany", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears I*, Palma, 1996, 27-28.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.: "Arnau Campredon", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, I, Palma, 1996, 365-368.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.: "Del "Bon Jesús" al "Crist Pasqual". Petita galeria de retrats familiars", *Jesucrist a l'art inquer*, Inca, 1996, 13-18.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.: "Pierre de Guines", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, II, Palma, 1996, 294-295.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.: "Rafel Guitard", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears II*, Palma, 1996, 296-298.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.; PARDO, J.M.: "Els López", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, III, Palma, 1997, 32-43.
- PALOU i SAMPOL, J. M.; LLOMPART, G.: "Mateu Gallard", *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears II*, Palma, 1996, 222-224.
- PARETS i SERRA, J.: "Mossèn Bernat Salas i Seguí (Tres catàlegs d'obres musicals...)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 181-187.
- PARETS, J.: *Apunts sobre el fet musical a Manacor*, Manacor, 1997.
- PASCUAL, A. J. LLABRÉS : *Les joies del Betlem. Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma, 1997.
- PASCUAL, A.: *Casa i estament social a la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als s. XVII-XIX*, Palma, 1997.

- PEÑARRUBIA i MARQUÉS, I.; SANTANA i MORRO, M.: *Cuadrado i la Recuperació de la Memòria Històrica*, Palma, 1996.
- PEÑARRUBIA, I.: "Cuadrado, historiador", *Josep Maria Cuadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 11-42.
- PEÑARRUBIA, I.; MAS i VIVES, J.; ENSENYAT, G. et alii: *Josep Maria Cuadrado i el seu temps*, Palma, 1997.
- PERELLÓ CARRIÓ, B.: "La Guàrdia Municipal a la II República (1931-1936)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 201-217.
- PÉREZ PASTOR, P.: *Guía de Sóller: el centro urbano*, Sóller, 1996.
- PICÓ, M.: *Mallorca. Viñas y Vinos*, Palma, 1997.
- PIERAS VILLALONGA, M.: "Anticlericalisme durant la segona república. Inca 1931-1936", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 219-227.
- PIZÁ i ROSSELLÓ, GUILLEM: "Mn. Ballester. Un Concert i dues cartes", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- PIZÁ PROHENS, A.: *El músic Joan Aulí*, Felanitx, 1996.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los juristas mallorquines del siglo XV", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 7, Palma, 1997, 23-59.
- PLANAS ROSSELLÓ, A.: *Recopilación del Derecho de Mallorca 1622 por los Doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*, Palma, 1997.
- PLANTALAMOR, L.: "El món postalaiòtic", *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, 1996, 234-240.
- POL i LLOMPART, J. Ll.: "La xarxa hidràulica de la Trapa", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 165-175.
- PONS LLINÁS, N.: *Jesuïtes mallorquins arreu del món. SS. XVI a XX*, Palma, 1997.
- PONS PAYERAS, J.: *El Vicari Vicenç Payeras: la construcció de l'església de Búger*, Palma, 1997.
- PUJOL BOSCH, A.: "Alguns indicis sobre la història de la indústria a Andratx (183?-1960)", *Estudis Baleàrics* 53, Palma octubre-gener 1995-96, 27-47.
- RABASSA ENSENYAT, R.: *Història de Pollença*, Pollença, 1996.
- RAMIS PUIGGROS, A.: *Els malnoms a Llorito*, Llorito, 1997.
- RAMON MOLINAS, J.: "Els processos d'erosió hídrica interna damunt marjades", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 319-325.
- RAMOS DÍAZ, E.: "L'anarquisme a Mallorca a partir de la seva premsa", *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca*, Palma, 1997, 53-90.
- REMIÉ CONSTABLE, O.: *Comercio y comerciantes en la España musulmana*, Barcelona, 1996.
- REUS MAS, G.: *El clergat campaner o relacionat amb Campos. Segles XIII-XX*, Campos, 1996.
- REUS MAS, G.: *Nostra Dona Santa Maria i el patriarca Sant Josep a les esglésies de Campos*, Campos, 1996.
- RIERA FRAU, M. MAGDALENA: "Ceràmica grisa catalana a Mallorca, 1229-1350", *Ceràmica medieval catalana. Quaderns científics i tècnics* 9, Barcelona, 1997, 225-234.
- RIERA MONTSERRAT, F.: *La causa xueta a la cort de Carles III*, Palma, 1996.
- ROIG ROIG, B.: *Les posades de Lluc a Mallorca*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Un Museu per a Inca: realitat o quimera?", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 9-19.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Cerámica y alimentación andalusí: pervivencias en Mallorca", *Arqueología Medieval*, 4, 1996, 193-202.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: *El verd i el morat. De Kairuan a Avinyó. Ceràmica del segle X al segle XV*, València, 1996.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Instrumentos musicales en barro cocido: una pervivencia medieval", *Música oral del Sur*, 2, 1996, 28-51.

- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Navegación y avances técnicos: un análisis iconográfico", *Actas del XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón.*, Zaragoza, 1994, I-2, Zaragoza, 1996, 449-474.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Pervivències de la cuina andalusina en la cuina tradicional mallorquina", *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*, Palma, 1996, 615-626.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Un document excepcional sobre el mosaic de la basílica de Santa Maria del Camí", *Espania. Estudis d'Antiguitat tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, Barcelona, 1996, 215-224.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "La Última Cena en el tímpano del Portal del Mirador de la Catedral de Mallorca", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 477-492.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Les arrels musulmanes de les alqueries de Lluçmajor", *Pregó de Fires 1996*, Lluçmajor, 1997.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (ed.): *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 510 pp.
- ROSSELLÓ BORDOY, G.: "Vanitas, vanitatis et omnia vanitas: uns suggeriments sobre joies, argenteres i patrimoni esvàit", *Les joies del Betlem*, Palma, 1997, 10-28.
- ROSSELLÓ GELI, J.: "Assaig de quantificació del desenvolupament lineal del marjament en funció de la superfície graonada", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 373-379.
- ROSSELLÓ LLITERAS, J.: "Los Obispos Cotoner y Alagón al frente de las diócesis de Oristano y Mallorca (siglo XVII)", *XIV CHCA, Sassari-Alghero 1990*, Sassari, 1997, IV, 497-508.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Alaró en els segles XV-XVI*, Palma, 1996.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Història d'Inca. 1350-1516*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Notes Històriques de la Inquisició a Manacor*, Manacor, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Notes històriques de Caimari*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Notes històriques de Marratxí. Segles XIII-XVI*, Palma, 1996.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Noticiari d'Estellencs (Segles XIII-XVI)*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Noticiari felanitxer. 1228-1599*, Felanitx, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.; ALBERTI, J.: *Historia de Costitx. 1600-1868*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.; BOVER PUJOL, J.: *El sexe a Mallorca. Notes històriques III*, Palma, 1996.
- ROSSELLÓ VAQUER, RAMON, JAUME BOVER PUJOL: "Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1997, 91-100.
- ROSSELLÓ, P.: "Els moviments literaris a les Balears (1840-1990)", *Quaderns d'Història contemporània*, Palma, 1997.
- ROSSELLÓ, R.; SEGURA, J.: *Historia de Puigpunyent. Segles XIII-XVI*, Palma, 1996.
- SALAS VIVES, P.: *El poder i els poderosos a les viles mallorquines*, Palma, 1997.
- SALVÀ, B.: "Les coves naturals de Portocolom i la seva ocupació al llarg del temps", *Endins*, 21, Palma, 1997, 93-101.
- SANTANA i MORRO, M.; MATES i PASTOR, J.: "El plantejament de l'oci a Inca en el primer franquisme (1936-1960)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 229-241.
- SANTANA MORRO, M.: *La Guerra Civil a Consell: les penes de mort*, Palma, 1996.
- SASTRE MOLL, J.: *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (època medieval)*, Palma, 1997.
- SASTRE MOLL, J.: *Els brodatx a Mallorca*, Palma, 1996.

- SASTRE MOLL, J.: "Tipología de las construcciones rurales de piedra en seco en la Isla de Menorca", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 547-555.
- SASTRE PORTELLA, F.: "El reino de Nápoles visto por un menorquín del 1700", *IV CHCA, Sassari-Alghero 1990*, Sassari, 1997, IV, 445-455.
- SBERT I BARCELÓ, C. M.: "El problema de les subsistències a Mallorca (1914/1918)", *Estudis Baleàrics* 53, Palma octubre-gener 1995-96, 63-70.
- SERRA i BARCELÓ, J.; DELGADO ALEMANY, P. P.: "La conspiració d'Inca de 1463", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 27-45.
- SERVERA BLANES, R.: *Mirall de la memòria: Son Servera 1940-1950*, Palma, 1996.
- SERVERA i NICOLAU, JAUME: "Evolució tipològica de les cases de neu de Mallorca (Illes Balears)", *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*, Palma, 1997, 381-395.
- SOBERATS LIEGEY, FEDERICO: "Azulejos del antiguo pavimento de la sede de 'Els defensors de la Mercaderia' de la Ciutat de Mallorca", *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII)*. *XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997, 249-268.
- SZÁSZDI, L. ISTVÁN : "Sobre el consulado castellano de Mallorca en la Baja Edad Media" *Historia Medieval, Anales de la Universidad de Alicante*, 10, 1996, 215-252.
- URGELL HERNÁNDEZ, R.: "Relaciones entre el Reino de Sicilia y la Procuración Real de Mallorca durante la crisis catalana de 1462 a 1472", *Actas XIV CHCA, Sassari-Alghero, 1990*, Sassari, 1996, III, 731-743.
- URGELL i HERNÁNDEZ R: "Dinàmica del deute públic a la Universitat de Mallorca en el segle XV", *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, (Lleida, 1997), 675-701.
- URGELL i HERNÁNDEZ R: "El procediment civil de la reial Audiència de Mallorca en la seva primera època. Estudi documental de les 'ordinacions' de 1576", *Actas XV CHCA, Jaca, 1994* Zaragoza, 1996, I, II, 431-442.
- URGELL i HERNÁNDEZ R: *El regne de Mallorca a l'època de Joan II. La guerra civil catalana i les seves repercussions*. Palma, 1997.
- VALERO MARTÍ G.: *Itinerari cultural per la vila de Calvià*, Calvià, 1996.
- VALERO MARTÍ, G.: *Conèixer Santa Eugènia: itineraris culturals pel municipi i per la vila de Santa Eugènia*, Santa Eugènia, 1996.
- VAQUER BENNASAR, O.: "Sobre monedes i exenció de gabeles al Regne de Mallorca", *Estudis Baleàrics* 53, Palma octubre-gener 1995-96, 125-129.
- VAQUER BENNÀSSAR, ONOFRE: *L'esclavitud a Mallorca, 1448-1550*, Palma, 1997.
- VENY, J.: "Mallorquí i català", *Festes de la Mare de Déu d'agost 1997*, Campos, 1997.
- VIDAL i REINÉS, J.: "Un aplec contra la blasfèmia a Inca (1914)", *III Jornades d'Estudis Locals*, Inca, 1997, 175-179.
- VIDAL REYNÉS, J.: "Breu biografia de Josep Font i Arbós (1886-1964)", *Lluc*, 797, 1997, 29-30.
- VIDAL REYNÉS, J.: "Gaspar Reynés i Coll, mestre d'obres", *Ermita de Llubí 1896-1996. Notes històriques*, Llubí, 1997, 47-49.
- VIDAL REYNÉS, J.: "Mortalitat infantil a Palma (1891-1910)", *Lluc*, 791, 1996, 36-38.
- VV. AA.: *El sector de la madera y el mueble en Baleares*, Palma, 1996
- VV. AA.: *Ermita de Llubí. 1896-1996. Notes històriques*, Palma, 1997.
- VV. AA.: *I Jornades d'Estudis Locals a Marratxí*, 1995, Palma, 1996.
- VV. AA.: *III Jornades d'Estudis Locals 1996*, Inca, 1997.
- VV. AA.: *III Simpòsium sobre els Orgues Històrics de Mallorca, III Trobada de Documentalistes musicals*, Alcúdia, 1997
- VV. AA.: *Jesucrist i l'art Inquer*, Palma, 1996.
- VV. AA.: *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. *Actes XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1996.
- VV. AA.: *La Pintura i l'Escultura a les Balears*, Palma, 1996, 2 vols.

- VV. AA.: *Els betlems de les Caputxines. Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma 1996.
- VV. AA.: *Les joies del Bellem. Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma 1997.
- VV. AA.: *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa Mediterrània (segles XIV - XVII). XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1997.
- VV. AA.: *Verguisme, anarquisme i espanyolisme. Noves recerques sobre el segle XX a Mallorca* Palma, 1997.
- WALDREN, W.: "Els primers establiments humans a les Balears", *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, 1996, 202-209.
- WALDREN, W.: "The Prehistoric sanctuary of Son Mas 1995: a radiocarbon analysis survey", *Complutum Extra*, II, 6, 1, Madrid, 1996, 191-216.
- WALDREN, W.; ENSENYAT, J.; CUBÍ, C.: "Ferrandell-Oleza Chalcolitic Old Settlement: Dating the Architectural elements", *DAMARC*, 23, Deià Arch. Museum, Deià, Mallorca, 1997.

Intercanvi de publicacions

La Societat Arqueològica Lul·liana manté intercanvi de publicacions amb les següents entitats i revistes, les quals estan a disposició del soci a la Biblioteca de la Societat de dimarts a dijous a les hores acostumades.

1.	Academia Alfonso X el Sabio	Murcia	Murcia
2.	Al-Basit	Albacete	Albacete
3.	Al-Qannis	Alcañiz	Teruel
4.	Al-Qantara	Universidad Complutense	Madrid
5.	Alberri	Cocentaina	Alacant
6.	Alcantara	Cáceres	Cáceres
7.	ANALECTA BOLLANDIANA	Bruxelles	Belgique
8.	ANALECTA SACRA TARRACONENSIA	Tarragona	Tarragona
9.	ANALES ARQUEOLOGIA CORDOBESA	Córdoba	Córdoba
10.	ANALES DE LA UNIVERSIDAD	Alacant	Alacant
11.	ANTHOLOGICA ANNUA	Roma	Italia
12.	ANTIQUITAS	Priego	Córdoba
13.	ARCHIVO ESPAÑOL ARQUEOLOGIA	CSIC	Madrid
14.	ARCHIVO FILOGIA ARAGONESA	Zaragoza	Zaragoza
15.	Archivo Hispalense	Sevilla	Sevilla
16.	Archivo Prehistoria Levantina	SIP	Valencia
17.	Ariadna	Palma del Río	Córdoba
18.	ASOCIACIO ARQUEOLOGICA	Castelló	Castelló
19.	ATENEU DE MAO	Mahó	Menorca
20.	AWRAQ	Madrid	Madrid
21.	AXEQUIA	Córdoba	Córdoba
22.	BIBLIOTECA DE CATALUNYA	Barcelona	Barcelona
23.	BIBLIOTHEQUE NATIONALE	Paris	France
24.	Boletín Auriense	Ourense	Ourense
25.	Boletín Sociedad Castellonense de Cultura	Castelló	Castelló
26.	BUTLETI ARQUEOLÓGIC	Tarragona	Tarragona
27.	BUTLETI DEL BISBAT	Ciutadella	Menorca
28.	CAESARAUGUSTA	Zaragoza	Zaragoza
29.	CANELOBRE	Alacant	Alacant
30.	CASA MUSEO DE ZORRILLA	Valladolid	Valladolid
31.	CASTRELOS	Vigo	Pontevedra
32.	CELTIBERIA	Soria	Soria
33.	CENTRE D'ESTUDIS D'OSONA	Vic	Barcelona
34.	Centro de Estudios Extremeños	CECEL	Badajoz
35.	Centro de Estudios Baleáricos	CECEL	Palma de Mallorca
36.	Centro de Estudios Históricos de Granada y su reino	Granada	Granada
37.	Centro de Estudios Históricos Jerezanos	Jerez de la Frontera	Cádiz
38.	Centro de Estudios Montañeses	CECEL	SANTANDER
39.	Centro de Estudios Salmantinos	CECEL	Salamanca
40.	Centro de Estudios Sorianos	CECEL	Soria
41.	Centro de Estudios Turiasonenses	Tarazona	Zaragoza
42.	Centro de Estudios e Investigaciones "San Isidro"	CECEL	Leon

43.	CODEX AQUILARENSIS	Aguilar de Campoo	Palencia
44.	CONSELL INSULAR DE MENORCA	Mahó	Menorca
45.	COTA ZERO	Barcelona	Barcelona
46.	CUADERNOS DE ARAGON	Zaragoza	Zaragoza
47.	D'Art	Barcelona	Barcelona
48.	EKAINA	Saint Jean de Luz	France
49.	ESCRITOS DEL VEDAT	Torrente	Valencia
50.	ESTUDI GENERAL	Universitat	Girona
51.	Estudios Borjanos	Borja	Zaragoza
52.	Estudios Canarios	La Laguna	Tenerife
53.	Estudios Manchegos	CECEL	Ciudad Real
54.	Estudios Mindonienses	Vigo	Pontevedra
55.	Estudis Castellonencs	CECEL	Castelló
56.	Etnografitchskoe Obozreni	Petrogad	Russia
57.	Excavaciones Arqueológicas en España	Madrid	Madrid
58.	Faventia	Bellaterra	Barcelona
59.	Fragments	Madrid	Madrid
60.	Grupo "Marcelo Macías"	Orense	Orense
61.	Hispania	Madrid	Madrid
62.	Historia. Instituciones. Documentos	Sevilla	Sevilla
63.	Huelva Arqueológica	Huelva	Huelva
64.	Índice Español de Humanidades	Madrid	Madrid
65.	Instituto de Estudios Juan Gil-Albert	Alacant	Alacant
66.	Institución Cultural "El Brocense"	Cáceres	Cáceres
67.	Institución Cultural "Pedro de Valencia"	Badajoz	Badajoz
68.	Institución Estudios Complutenses	Alcalá de Henares	Madrid
69.	Institución "Fernán González"	CECEL	Burgos
70.	Institución Fernando el Católico	CECEL	Zaragoza
71.	Institución "Fray Bernardino de Sahagún"	CECEL	Leon
72.	Institución "Gran Duque de Alba"	CECEL	Ávila
73.	Institución Provincial Cultural "Marqués de Santillana"	CECEL	Guadalajara
74.	Institución "Tello Téllez de Meneses"	CECEL	Palencia
75.	Institución Valenciana de Estudios e Investigación	CECEL	Valencia
76.	Institución Cultural de Cantabria "Altamira"	CECEL	Santander
77.	Institut d'Estudis Eivissencs	CECEL	Eivissa
78.	Institut d'Estudis Ilerdencs	CECEL	Lleida
79.	Institut d'Estudis Vallencs	CECEL	Valls
80.	Institut Menorquí d'Estudis	Mahó	Menorca
81.	Institut d'Estudis Gironins	CECEL	Girona
82.	Institute of Archeology	London	Regne Unit
83.	Instituto "Diego de Colmenares" Estudios segovianos	CECEL	Segovia
84.	Instituto Provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos	CECEL	Toledo
85.	Instituto de Estudios Albacetenses	CECEL	Albacete
86.	Instituto de Estudios Almerienses	CECEL	Almería
87.	Instituto de Estudios Altoaragoneses	CECEL	Huesca
88.	Instituto de Estudios Asturianos	CECEL	Oviedo
89.	Instituto de Estudios Canarios	La Laguna	Tenerife
90.	Instituto de Estudios Ceutíes	CECEL	Ceuta
91.	Instituto de Estudios Gienenses	CECEL	Jaén
92.	Instituto de Estudios Madrileños	CECEL	Madrid
93.	Instituto de Estudios Riojanos	CECEL	Logroño

94.	Instituto de Estudios Turolenses	CECEL	Teruel
95.	Instituto de Estudios Zamoranos "Florián de Ocampo"	CECEL	Zamora
96.	Instituto de Investigaçao Tropical	Lisboa	Portugal
97.	Kalathos	Teruel	
98.	Ktema	Strasbourg	France
99.	Les Amis du Vieux Canet	Canet	France
100.	Medieval Studies	Toronto, Ontario	Canadá
101.	Museo Arqueológico	Alacant	Alacant
102.	Museo Camón Aznar	Zaragoza	Zaragoza
103.	Museo Canario	Las Palmas de Gran Canaria	Las Palmas de Gran Canaria
104.	Museo Civico	Padova	Italia
105.	Museo de Pontevedra	Pontevedra	Pontevedra
106.	Museo de Zaragoza	Zaragoza	Zaragoza
107.	Museu Arqueològic	Barcelona	Barcelona
108.	Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera	Eivissa	Eivissa
109.	Museu Arqueològic "Soler Blasco"	Xàbia	Alacant
110.	Museu de Mallorca	Palma de Mallorca	Mallorca
111.	Museu de Menorca	Mahó	de Menorca
112.	Naturaleza y Gracia	Salamanca	Salamanca
113.	Padusa	Rovigo	Italia
114.	Pedralbes	Barcelona	Barcelona
115.	Polis	Alcalá de Henares	Madrid
116.	Portugalia	Porto	Portugal
117.	Príncipe de Viana	Pamplona	Navarra
118.	Publicacions de l'Abadia de Montserrat	Barcelona	Barcelona
119.	Quaderns d'Història Tarraconesa	Tarragona	Tarragona
120.	Real Academia Baskongada	San Sebastián	San Sebastián
121.	Real Academia de Bellas Artes de Santa Isabel de Hungría	CECEL	Sevilla
122.	Real Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba	CECEL	Córdoba
123.	Real Academia de Córdoba	CECEL	Córdoba
124.	Real Academia de Cultura Valenciana	CECEL	Valencia
125.	Real Academia de la Historia	Madrid	Madrid
126.	Real Academia Provincial de Bellas Artes de Cádiz	CECEL	Cádiz
127.	Real Sociedad Baskongada de Amigos del País	CECEL	Vitoria
128.	Regnum Dei	Roma	Italia
129.	Revista de Estudios Tobarreños	Tobara	Alacant
130.	Revista de Girona	Girona	Girona
131.	Revista de Historia Naval	Madrid	Madrid
132.	Revista de Menorca	Mahó	Menorca
133.	Revista General de Marina	Madrid	Madrid
134.	Revista Jerónimo Zurita	Zaragoza	Zaragoza
135.	Revista Kobie	Bilbao	Bilbao
136.	Revue d'Archeometrie	Rennes	France
137.	Saitabi	Universidad	Valencia
138.	Servicios de Arqueología	Diputació	Castelló
139.	Sharq al.Andalus	Universitat	Alacant
140.	Sociedade Arqueologica Lusitana	Santiago do Cacém	Portugal
141.	Sociedad Castellonense de Cultura	CECEL	Castelló

142. Sociedade Portuguesa de Antropologia	Porto	Portugal
143. Societa Friulana Filologica	Udine	Italia
144. Societè Neuchateloise de Geographie	Neuchatel	Suïssa
145. Studi Sardi	Cagliari (Sardegna)	Italia
146. Studi Liguri	Bordighera	Italia
147. Studia Historica	Salamanca	Salamanca
148. Studium Ovetensis	Oviedo	Oviedo
149. Suessetania	Ejea de los Caballeros	Zaragoza
150. Teruel	Teruel	Teruel
151. The Antiquaries Journal	London	Regne Unit
152. Trienio	Madrid	Madrid
153. Universitas	Stuttgart	Deutschland
154. Wad al-Hiyara	Guadalajara	Guadalajara
155. Xunta de Galicia	Santiago de Compostela	A Coruña
	Nous intercanvis	
Colacoricós	Cañlahorra	La Rioja

ÍNDEX

ÍNDIX

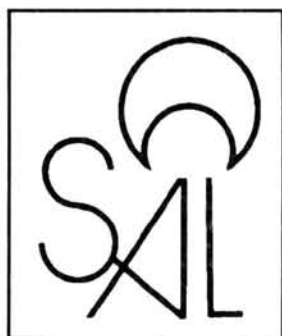
MONOGRAFIES

MANUEL RIU: La arqueología medieval en la España cristiana: estado de la cuestión	7
MARGALIDA BERNAT I ROCA: Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madina Mayúrqa a Ciutat de Mallorca. (1230 - 1315)	27
ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: El Juez Ejecutor de la Juraría de Mallorca (1336-1758).	71
GUILLEM BARCELÓ I RAMIS: Béns comunals i conflictes senyorials: les comunes de Muro i Santa Margalida (Ss. XVI-XVIII)	97
MARIÀ CARBONELL i BUADES: Dos retrats cincentistes del canonge Jeroni Garau	119
JOAN ALEGRET: La prosa religiosa impresa en català a la Mallorca del segle XVII: notícia de sis obres	129
MIQUELA FORTEZA OLIVER, MARIA ANTÒNIA REINÉS FEMENIA: La retablística barroca de la iglesia del Socorro: el retablo mayor	139
ANTÒNIA MOREY TOUS: La composició de la noblesa mallorquina al segle XVIII i la seva condició de grup terratinent hegemònic	151
MIGUEL FERRER FLÓREZ: Represión de franceses en Mallorca (1808-1809)	185
JOAN-FERRAN LLORENS LÓPEZ: La temporada 1880-1881 a Palma: un gran èxit del teatre en català	221
FRANCESC SÁEZ I ISERN: El cos electoral de Palma al segle XIX ^e (1837-1899)	239
M. DEL CARME BOSCH: Les traduccions horacianes de Josep Lluís Pons i Gallarza	285
DAMIÀ PONS I PONS: Antoni Noguera i la modernització musical a Mallorca	309
PEP VILA: Cartes d'Antoni Maria Alcover a Rossend Serra i Pagès, Narcís Oller i Johannes Fastenrath	331
JOSEP M. BUADES I JUAN: El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista	353

VÀRIA

GABRIEL PONS I HOMAR: Dades per al coneixement del prelatiòtic final de Mallorca a través de l'anàlisi macroespacial	371
MANUEL CALVO, CATALINA ROCA, BARTOMEU SALVÀ: L'assentament islàmic del Puig de n'Escuder (Caimari - Selva)	377
ANTONI MAS I FORNERS: La formació del 'poble' de Sant Miquel (del Pla del Tell), de Campanet	387
MARC JOBANI FERNÁNDEZ: Un apunt per a la recerca de Gabriel Mòger, escultor i prevera	395
JOAN PARETS I SERRA, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Notes per a la història de la música a Mallorca (2)	403
JAUME BOVER I PUJOL, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Els vidriers de Mallorca. Segles XIV - XVI (Segona part)	409

JOSÉ LUIS BARRIO MOYA: Nuevas noticias sobre la estancia en Madrid del pintor mallorquí Pedro Onofre Cotto (1717)	417
ANDREU BIBILONI: Conjuntura i desestabilització del mercat: un cas de l'impacte del cors en el comerç mallorquí del segle XVII	425
GABRIEL ALOMAR I SERRA: El sant Crist de l'ermita de Llubí: una talla de Lluís Font i Martorell (1839-1904)	431
JORDI VIDAL REYNÉS: Notes bibliogràfiques de l'arquitecte Guillem Reynés Font (1877-1918)	435
MARGALIDA ALBERTÍ: El pintor Kristian Krekovic i la seva estada a Mallorca	443
DOSSIER	
JOAN BESTARD I COMAS: Mossèn Miquel Costa i Llobera. La seva personalitat espiritual	455
BERNAT CIFRE: Costa i Llobera i el món clàssic greco-llatí	457
RECENSIONS	
Santiago CORTES I FORTEZA: <i>70 anys d'història de Lloret de Vistalegre</i> . 1924-1994, Ajuntament de Lloret de Vistalegre, 1995, 179 pàgs (Gabriel Ensenyat Pujol).	461
Antonio PLANAS ROSSELLO: <i>Recopilación del Derecho de Mallorca, 1622, por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza</i> , Palma de Mallorca, Ilustre Colegio de Abogados, 1996, XXIII + 264 p., il.lustr. ; Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1996, XII + 264 p., il.lustr. (Antoni Mut Calafell).	
Isabel GARAU LLOMPART, Juan José RIERA FERRER: <i>Inventari de l'Arxiu municipal de Pollença</i> , Palma, Consell Insular de Mallorca, Servei d'arxius i biblioteques, Ajuntament de Pollença, 1991, 251 p., 22 cm. Publicacions del Consell Insular de Mallorca. Sèrie Arxius: instruments de descripció documental (1) (Antoni Mut Calafell).	
Ramon ROSSELLO VAQUER: <i>Noticiari de Felanitx 1228 - 1599</i> , Felanitx, 1997 (Francesc Riera Montserrat).	
Maria BARCELO CRESPI, Rafel FERRA MARTORELL, Bartomeu SERVERA SITJAR: <i>Les possessions de Porreres. Estudi Històric</i> , Porreres, 1997 (Vicenç M ^è Rosselló i Verger).	
SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES	
NECROLOGIA: Gabriel Alomar i Esteve (1910 - 1997).	475
BIBLIOGRAFIA (1996-1997)	489
REVISTES EN INTERCANVI	497
ÍNDEX	509
LÀMINES	513
Normes d'edició	

Lul·liana

Societat Arqueològica

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

El *Bolleti de la Societat Arqueològica Lul·liana* es publica d'acord amb les següents característiques:

CAIXA:	13 d'amplària per 18'5 d'altària		
TIPOGRAFIA:	Titol:	Cos 18	TIMES MAJÚSCULES
	Autor:	Cos 12	TIMES VERSALETES
	Text:	Cos 10	TIMES
	Notes:	Cos 8	TIMES

IL·LUSTRACIONS:

Gràfiques i dibuixos de línia: es presentaran fora del text. Preferiblement es demana l'entrega dels dibuixos i gràfiques en vegetal i a tinta xinesa negra, sempre en condicions de reduir-se a la caixa establerta.

Fotografies: A poder ser en blanc i negre i en disposició de publicació en horitzontal, és a dir dues fotografies per plana en format 12 x 8 o màxim 13 x 9.

La conversió de fotos en color a ofset no permet garantir la qualitat de reproducció.

NORMES DE PRESENTACIÓ DEL TEXT:

ORIGINAL:

Es recomana la presentació del text en forma continua, sense marcar espais intermitjos.

L'edició es fa a partir d'interlínies d'un espai i paràgrafs a dos espais.

El text necessàriament ha de presentar-se en suport informàtic que serà traduït a llenguatge MICROSOFT WORD 5.1 o SIMILAR.

NOTES:

Sempre a peu de plana. La referència bibliogràfica d'acord amb la norma següent:

LLIBRES: Nom, LLINATGES (Versaleta). *Títol* (Cursiva), Ciutat, any, Planes.

Carles MANERA ERBINA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca: 1720-1800*, Palma, 1988, 306.

Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, II, 1959, 819.

(en tractar-se d'una obra en diversos volums cal especificar nº i any).

ARTICLES DE REVISTA: Nom, LLINATGES (en Versaletes): "Títol", *Revista*, nº, any, planes.

Plàcid PÉREZ PASTOR: "Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)", *BSAL*, 30, 1991, 29-60.

Maria LLINÀS *et alii*: "Excavacions arqueològiques al subsòl de la Casa de Socors (Plaça de Santa Eulàlia), Palma", *BSAL*, 49, 1993, 51-64.

La frase *et alii* s'inclourà als articles on els autors siguin més de tres, en el cas contrari s'inclouran els noms corresponents separats per comes.

Gabriel PONS HOMAR, M. Magdalena RIERA FRAU: "El pou del carrer Troncoso (Ciutat de Mallorca: un nou jaciment del segle XI", *Les illes orientals d'al-Andalus: V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1987, 191-204.

La cita bibliogràfica es donarà per complet a la primera referència i a les següents es podrà donar resumida: Nom de l'autor i títol + planes, obviant lloc de publicació i data.

Es procurarà prescindir de les abreviatures *op.cit.* i *ibidem*, així com *Cfr.* o *veure*, introduint directament la referència bibliogràfica. D'igual manera les abreviatures p. i pp. no es consignaran.

Per tal d'evitar interferències a la lectura es recomana prescindir dels incisos tipus Harvard dins el text: (J. JUAN VIDAL: 1980, 275).

LÀMINES

ÍNDEX

ÍNDIX

MONOGRAFIES

MANUEL RIU: La arqueología medieval en la España cristiana: estado de la cuestión	7
MARGALIDA BERNAT I ROCA: Feudalismo i infraestructura artesanal: De Madina Mayúrqa a Ciutat de Mallorca. (1230 - 1315)	27
ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: El Juez Ejecutor de la Juraría de Mallorca (1336-1758).	71
GUILLEM BARCELÓ I RAMIS: Béns comunals i conflictes senyorials: les comunes de Muro i Santa Margalida (Ss. XVI-XVIII)	97
MARIÀ CARBONELL i BUADES: Dos retrats cinccentistes del canonge Jeroni Garau	119
JOAN ALEGRET: La prosa religiosa impresa en català a la Mallorca del segle XVII: notícia de sis obres	129
MIQUELA FORTEZA OLIVER, MARIA ANTÒNIA REINÉS FEMENIA: La retablística barroca de la iglesia del Socorro: el retablo mayor	139
ANTÒNIA MOREY TOUS: La composició de la noblesa mallorquina al segle XVIII i la seva condició de grup terratinent hegemònic	151
MIGUEL FERRER FLÓREZ: Represión de franceses en Mallorca (1808-1809)	185
JOAN-FERRAN LLORENS LÓPEZ: La temporada 1880-1881 a Palma: un gran èxit del teatre en catalá	221
FRANCESC SÁEZ I ISERN: El cos electoral de Palma al segle XIXè (1837-1899)	239
M. DEL CARME BOSCH: Les traduccions horacianes de Josep Lluís Pons i Gallarza	285
DAMIÀ PONS I PONS: Antoni Noguera i la modernització musical a Mallorca	309
PEP VILA: Cartes d'Antoni Maria Alcover a Rossend Serra i Pagès, Narcís Oller i Johannes Fastenrath	331
JOSEP M. BUADES I JUAN: El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista	353

VÀRIA

GABRIEL PONS I HOMAR: Dades per al coneixement del pretalaític final de Mallorca a través de l'anàlisi macroespacial	371
MANUEL CALVO, CATALINA ROCA, BARTOMEU SALVÀ: L'assentament islàmic del Puig de n'Escuder (Caimari - Selva)	377
ANTONI MAS I FORNERS: La formació del 'poble' de Sant Miquel (del Pla del Tell), de Campanet	387
MARC JOBANI FERNÁNDEZ: Un apunt per a la recerca de Gabriel Mòger, escultor i prevera	395
JOAN PARETS I SERRA, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Notes per a la història de la música a Mallorca (2)	403
JAUME BOVER I PUJOL, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Els vidriers de Mallorca. Segles XIV - XVI (Segona part)	409

JOSÉ LUIS BARRIO MOYA: Nuevas noticias sobre la estancia en Madrid del pintor mallorquín Pedro Onofre Cotto (1717)	417
ANDREU BIBILONI: Conjuntura i desestabilització del mercat: un cas de l'impacte del cors en el comerç mallorquí del segle XVII	425
GABRIEL ALOMAR I SERRA: El sant Crist de l'ermita de Llubí: una talla de Lluís Font i Martorell (1839-1904)	431
JORDI VIDAL REYNÉS: Notes bibliogràfiques de l'arquitecte Guillem Reynés Font (1877-1918)	435
MARGALIDA ALBERTÍ: El pintor Kristian Krekovic i la seva estada a Mallorca	443

DOSSIER

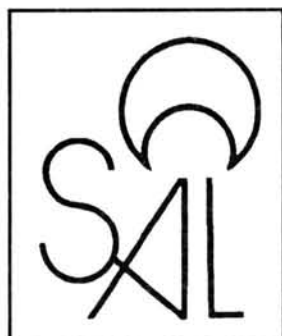
JOAN BESTARD I COMAS: Mossèn Miquel Costa i Llobera. La seva personalitat espiritual	455
BERNAT CIFRE: Costa i Llobera i el món clàssic greco-llatí	457

RECENSIONS

Santiago CORTES I FORTEZA: <i>70 anys d'història de Lloret de Vistalegre</i> . 1924-1994, Ajuntament de Lloret de Vistalegre, 1995, 179 pàgs (Gabriel Ensenyat Pujol).	461
Antonio PLANAS ROSSELLO: <i>Recopilación del Derecho de Mallorca, 1622, por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza</i> , Palma de Mallorca, Ilustre Colegio de Abogados, 1996, XXIII + 264 p., il.lustr. ; Palma de Mallorca, Miquel Font Editor, 1996, XII + 264 p., il.lustr. (Antoni Mut Calafell).	
Isabel GARAU LLOMPART, Juan José RIERA FERRER: <i>Inventari de l'Arxiu municipal de Pollença</i> , Palma, Consell Insular de Mallorca, Servei d'arxius i biblioteques, Ajuntament de Pollença, 1991, 251 p., 22 cm. Publicacions del Consell Insular de Mallorca. Sèrie Arxius: instruments de descripció documental (1) (Antoni Mut Calafell).	
Ramon ROSSELLO VAQUER: <i>Noticiari de Felanitx 1228 - 1599</i> , Felanitx, 1997 (Francesc Riera Montserrat).	
Maria BARCELO CRESPI, Rafel FERRA MARTORELL, Bartomeu SERVERA SITJAR: <i>Les possessions de Porreres. Estudi Històric</i> , Porreres, 1997 (Vicenç M ^a Rosselló i Verger).	

SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES

NECROLOGIA: Gabriel Alomar i Esteve (1910 - 1997).	475
BIBLIOGRAFIA (1996-1997)	489
REVISTES EN INTERCANVI	497
ÍNDIX	509
LÀMINES	513
Normes d'edició	

Lul·liana

Societat Arqueològica

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

El *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* es publica d'acord amb les següents característiques:

CAIXA:	13 d'amplària per 18'5 d'altària		
TIPOGRAFIA:	Titol:	Cos 18	TIMES MAJÚSCULES
	Autor:	Cos 12	TIMES VERSALETES
	Text:	Cos 10	TIMES
	Notes:	Cos 8	TIMES

IL·LUSTRACIONS:

Gràfiques i dibuixos de línia: es presentaran fora del text. Preferiblement es demana l'entrega dels dibuixos i gràfiques en vegetal i a tinta xinesa negra, sempre en condicions de reduir-se a la caixa establerta.

Fotografies: A poder ser en blanc i negre i en disposició de publicació en horitzontal, és a dir dues fotografies per plana en format 12 x 8 o màxim 13 x 9.

La conversió de fotos en color a ofset no permet garantir la qualitat de reproducció.

NORMES DE PRESENTACIÓ DEL TEXT:

ORIGINAL:

Es recomana la presentació del text en forma continua, sense marcar espais intermitjos.

L'edició es fa a partir d'interlínies d'un espai i paràgrafs a dos espais.

El text necessàriament ha de presentar-se en suport informàtic que serà traduït a llenguatge MICROSOFT WORD 5.1 o SIMILAR.

NOTES:

Sempre a peu de plana. La referència bibliogràfica d'acord amb la norma següent:

LLIBRES: Nom, LLINATGES (Versaleta). *Títol* (Cursiva), Ciutat, any, Planes.

Carles MANERA ERBINA: *Comerç i capital mercantil a Mallorca: 1720-1800*, Palma, 1988, 306.

Juan LLABRÉS BERNAL: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX*, Palma de Mallorca, II, 1959, 819.

(en tractar-se d'una obra en diversos volums cal especificar nº i any).

ARTICLES DE REVISTA: Nom, LLINATGES (en Versaletes): "Títol", *Revista*, nº, any, planes.

Plàcid PÉREZ PASTOR: "Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)", *BSAL*, 30, 1991, 29-60.

Maria LLINÀS *et alii*: "Excavacions arqueològiques al subsòl de la Casa de Socors (Plaça de Santa Eulàlia), Palma", *BSAL*, 49, 1993, 51-64.

La frase *et alii* s'inclourà als articles on els autors siguin més de tres, en el cas contrari s'inclouran els noms corresponents separats per comes.

Gabriel PONS HOMAR, M. Magdalena RIERA FRAU: "El pou del carrer Troncoso (Ciutat de Mallorca: un nou jaciment del segle XI", *Les illes orientals d'al-Andalus: V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 1987, 191-204.

La cita bibliogràfica es donarà per complet a la primera referència i a les següents es podrà donar resumida: Nom de l'autor i títol + planes, obviant lloc de publicació i data.

Es procurarà prescindir de les abreviatures *op.cit.* i *ibidem*, així com *Cfr.* o *veure*, introduint directament la referència bibliogràfica. D'igual manera les abreviatures p. i pp. no es consignaran.

Per tal d'evitar interferències a la lectura es recomana prescindir dels incisos tipus Harvard dins el text: (J. JUAN VIDAL: 1980, 275).

LÀMINES

QUADRE 3: Distribució d'obradors de la porció reial segons el <i>Còdex Català</i> (f. 75v-78v).															
Indret	Rei	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Entre los carnicers (i) los venedors de oles	27		7	3											
En los venedors veys dels olers	17														
Aquels en los quals es venia carbo, eyera obrat argent	25	5		4											
En lo mercat [...] avarques, espart i ferramenta	46														
De la porta de Lalmudayna entro Alfegenos	28														
A la part de Orient Dalmazia	40														
A Migdia en Almaza	8														
De la costa de Miscar entro lo beurador	92	14		8											
De la casa Dabolazat entro a la porta de Balbelet	53	11													
En lo bari de Alhaj Algazel	5			3											
Entro los alatas i alquecena	20	20													
A la porta de Almodino		5													
Prop labeurador, entro loador Dabemuza			2												
Enves migdia (?)			4												
En la carrera de la cequia		4				2	2	1	7	1	1				
Obradors Danalquitim			2												
Venedors veys de les ortalices				5											
Dels obradors de Eulen, e de Alfagemis				4											
Alatenda de Alfagema, deves orient					8										
Obradors Dabnalgizar [...] enves occident					5										
Obradors Dalchicati [...] enves orient					4										
Daval lalberg Davinxiquer					1										
Obradors Dalez Alegemuz					4										
Obrador Dabenaïem al aburador					1										
Daaglinentor alabeurador					2										
Al cap de la casa de Axequera					2										
Deberzariis veys					3										
En Tzuqat prop a la cequia						1									
Prop lo bany de la costa						15	2								
De Azamariz prop lo beurador						1									
En lo mercat prop de la porta de Belbelet						2									
En lo mercat de la porta de la vila							2	1		1	2	2		3	2
A la porta de Marbeleth													2		
Totals segons el <i>Còdex Català</i>	321	54	19	27	30	21	6	2	7	2	3	2	2	3	2
Totals reals	361	55	19	27	30	21	6	2	7	2	3	2	2	3	2

Clau = 1: El Temple; 2: Paborde de Tarragona; 3: Homes de Marsella; 4: Homes de Barcelona; 5: Homes de Tarragona; 6: Homes de Lleida; 7: Homes de Girona; 8: En Carroç; 9: Homes de Vilafranca; 10: Homes de Montblanc; 11: Homes de Caldes; 12: Homes de Manresa; 13: Homes de Cervera; 14: Homes de Tortosa.

QUADRE 4: Relació d'obradors d'activitat no identificada a la porció de Nunó Sanc segons el *Capbreu*.

Num	RECEPTOR	DONACIÓ	LOCALITZACIÓ	CONFRONTANTS
3	Berengarie de Rypeet Dozete, filie tue	operatorium		
7	Ferrario Girardi et V. Canavels	duas operatoria continua	subtus alfundica januentium	núm. 8
8	Petro Guasch et proli	unum operatorium	subtus alfundica januentium	núm. 7
9	Guillermo de Mossoll et Petro Morlana	unum operatorium	subtus alfundica januentium	núm. 8
13	Gotzabuz Sarte	operatoris		núm. 381
21	Petrus Meler et Marie, uxori	operatorium	juxta plateam Ste Eulalie	
27	Raymundo Fuecler et Amille, uxori	unum operatorium	in platea	núm. 40
30	Raymundo Saumater	operatorium	in plaza	núms. 308, 332
40	Guillermo de Belera et Berengarie, uxori	operatorium		núm. 27
61	Bernardus Duran, de Perpiniani	operatorium	ante ecclesiam Beate Eulalie	
62	Geraldo de Baneolis	unum operatorium	ante ecclesiam Beate Eulalie	núms. 61, 320
78	Pascallo de Jaqua	operatorium	ante ecclesiam Beate Eulalie	núm. 61
82	Martino Elies et Berengarie de Za Redorta, uxori	operatorium	juxta mezquidam	
83	Boneio de Coquolbero et Astrugo de Guillano, judeis	operatorium	in plaza	núm. 30
86	Raymundus de Tarraza	operatorium	in plaza	
96	Falcho de Reus	operatorium	in platea	
102	Tibaldo et tuis	operatorium	ante Almudaynam	
105	Bernardus de la Broza et Bernardus Capter	operatorium	ante coquam	
110	Aranldo de Castelar et tuis	quator operatoria		
129	Bernardo Macip	operatorium	in platea	núm. 96
134	Ermessendi Orient et Guillermo de la Boxa, filio	duo operatoria	ante Almudayna	
137	Raymundo Gauiol et tuis	unum operatorium et dimidium		núm. 86
143	Raymundo de Monter et Maria, uxori	unum operatorium et dimidium		
145	magistro Gandulfo	duo paria domorum cum operatoris		
157	Bernardus Ferrario et tuis	operatorium	ante Almudaynam	
165	Pelegrino de Darocha et tuis	tria operatoria	in platea	
172	Stepahno Fusterio, home nostro	dua operatoria	ante plaza Ste Eulalie	
176	Johanni de Limogga et Elicsendi, uxori	operatorium	subtus alforra magistri Johanno	
180	Bernardus Pocasang	operatorium	ante Almudaynam	núm. 157
188	Petro Barrau et Guillemme, uxori	duo operatoria	in placia ante coquam	núm. 189
189	Ferrario de Montso (o Montesono) et Morlana, uxori	operatorium	in plaza ante coquam	núm. 188
192	Petrino Marescalco et Marie, uxori	operatorium	ante Almudaynam	núm. 157
201	Berardo de Podio, de Terrazia, et Berengarie, uxori	domos cum operatorio	juxta coquam	
203	Bartholomeo de Villafrancha, mazellario, et tuis	domus cum suis operatoris	ante plaziam	
239	Andree Gaytano	duo paria domorum continua cum suo operatorio	juxta ecclesiam Sancti Nicholay	
247	Johanni Periz et Romero	duo operatoria	ante Almudayna	
279	Marie de Turribus	duo operatoria	extra Almudayba juxta aliud	núm. 280 (davant)
280	Petro Sutore et Berengario de Villagelans	duo operatoria	in plateis	núm. 279 (davant)
280	Boniua et Astrugi, judeorum	operatorio		núm. 279
282	Fulchoni Bursano	duo operatoria	in partida que fuit de Carroccio	
303	Baldouin Gambert, de Massilia	operatorium	[a la plaça de Santa Eulàlia]	
303	Gerali Cantiola	operatorium	[a la plasa de Sant Eulàlia]	[amb l'anterior]
307	domini regis	operatoris		
308	Benedecto et Astrugo	operatorium		
321	Ferrari Gilli et Ferrario Dosca	operatorium	versus domus Petrus Mariel	
326	Poncio Calardi et Bartholomeue, uxori	unum operatorium		
329	Raymundo Folcoal	unum operatorium		núm. 87
332	Guillermo den Alegre et vestris	unum operatorium		núm. 30, 338
338	Guillermo de Barneres et vestris	unum operatorium	in vico novo in portione domini Nunonis	núm. 332
346	Maria de Torcio et vestris	III operatoria	in porcione que fuit Carroci	
347	Petri Pictoris	operatorium		
347	Bernardi de Brossa	operatorium		
353	Ferrario de Berga	operatorium		
362	Guillermo Cladero	domus cum operatorio		
380	Guillermo Tavermerio et Marie de Orta, uxori	domos cum operatoris		núm. 1837, 381
383	Ferrario de Turre	operatorium		
385	Bernardus Gardia	operatorium	circa macellarius nostrum	
386	Raymundus Gardia	operatorium	quod fuit de mesquita	
386	Johannis Gardia	operatorio		*
389	Berengario Narbones	operatorium	de mazquita [sic]	núm. 383, 386
411	Martino Ferrandis	unum operatorio		
423	Ferrario de Orta	unum operatorio	juxta coquam	

Quadre 4.- Obradors d'activitat no identificada segons el *Capbreu* de Nunyo Sanc.

QUADRE 5: Relació d'obradors d'activitat no identificada a la porció real segons el *Corpus Documental Balear*.

Num	RECEPTOR	DONACIÓ	LOCALITZACIÓ	CONFRONTANTS
30	Petro Sangosa	... operatoria	ante operatoria nova Balagarii, tenderri	
30	magistri Raholfi	... operatorio		núm. 30
47	Balagerii	... operatoria nova		
47	... domini regis	... operatorio		núm. 47
47	Radulfi Auzubegarii			núm. 47
74	iudeis fidelibus nostris	... operatoris	platenam [...] ante ianuam nostri orti	
258	Domenico de Rubeo	... operatorium		núm. 258
258	Petrus teixida	... operatorium		núm. 258

QUADRE 6: Relació d'obradors d'activitat no identificada a la porció del Paborde de Tarragona segons el *Corpus Documental Balear*.

Num	RECEPTOR	DONACIÓ	LOCALITZACIÓ	CONFRONTANTS
47	Balagerii	operatoria nova		núm. 185
184	Texicheda	operatorio		núm. 185
185	Domenico Rubeo	unum operatorium		núm. 258

QUADRE 7: Relació d'obradors d'activitat no identificada a la porció d'el Sagristà de Girona segons el *Corpus Documental Balear*.

Num	RECEPTOR	DONACIÓ	LOCALITZACIÓ	CONFRONTANTS
532	Bernardus Labrosa	... operatorium		núm. 532
532	Iohannes, iudex	... operatorio		núm. 532
532	Bernardum	... operatorio tuo (<i>de B. Labrosa</i>) quod tene		núm. 532

QUADRE 8: Relació d'obradors d'activitat no identificada a la porció del Bisbe de Girona segons el *Corpus Documental Balear*.

Num	RECEPTOR	DONACIÓ	LOCALITZACIÓ	CONFRONTANTS
186	Arnaldo Ferrando	... operatorium		núm. 186
186	Raymundus de Verderia	... operatorio		núm. 186

Figura 1.- Retaule de sant Jeroni a la Seu de Mallorca, donació del Canonge Garau.

Figura 2.- Retrat del canonge Garau al Col·legi de la Sapiència, obra de Gerolamo Siciolante da Sermoneta

Figura 3.- Retrat del Canonge Garau, datat l'any 1576. Anònim flamenc. En el comerç antiquari de Barcelona.

Figura 1.- Retablo mayor. Vista general (Foto G. Lacomba)

Figura 2.- Retablo mayor. Detalle (Foto G. Lacomba)

Figura 3.- Retablo mayor. Arcàngel san Miguel (Foto G. Lacomba)

Figura 4.- Retablo de Santa Catalina Tomás (Foto G. Lacomba)

Figura 5.- Retablo de San Pedro (Foto G. Lacomba).

Figura 6.- Retablo de san Nicolàs de Tolentino (Foto G. Lacomba).

Figura 7.- Retablo de santa Rita. Vista general (Foto G. Lacomba).

Figura 8.- Retablo de santa Rita. Detalle (Foto G. Lacomba).

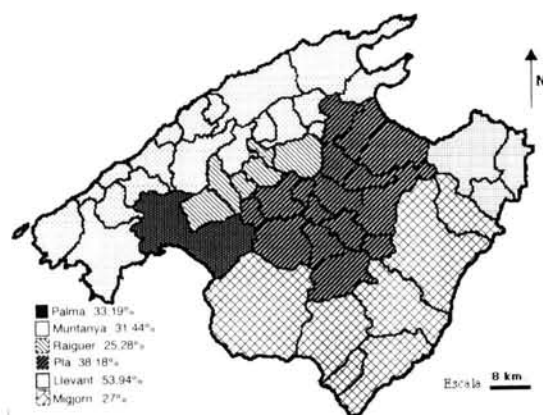

Figura 1.- Distribució comarcal de l'extensió territorial controlada per l'antiga noblesa.

Figura 2.- Localització de les terres traspassades pels Verí abans de 1808.

Figura 3.- Localització de les terres dels Zaforteza segons l'inventari de 1772.

Figura 5.- Localització de les terres dels Montaner (marquesos del Raiguer) al final del set-cents.

Figura 5.- Localització de les terres dels Sureda de Sant Martí (1793)

Figura 6.- Localització de les terres dels Sureda (marquesos de Vivot) al final del set-cents.

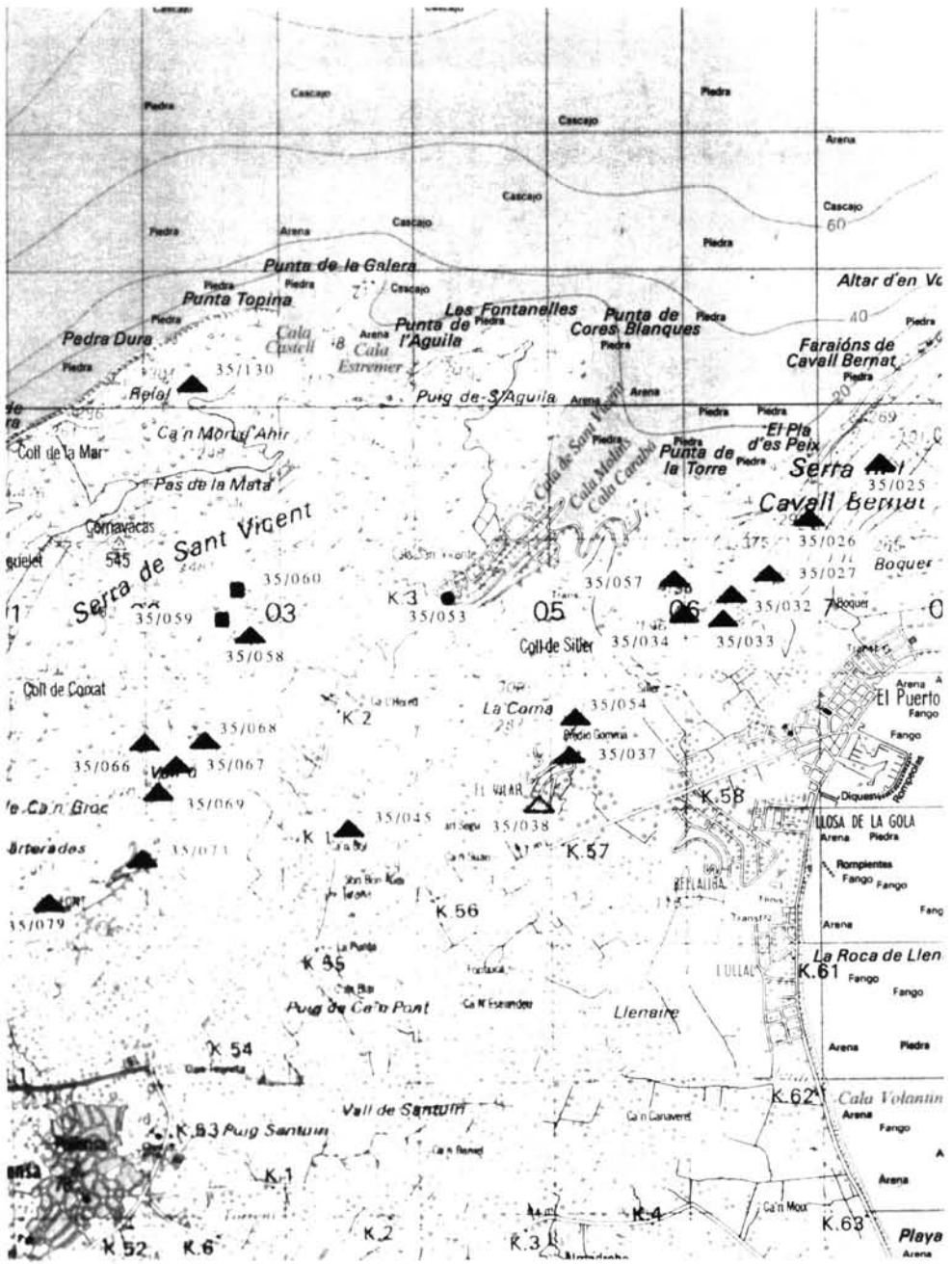

Figura 1.- Distribució dels nuclis del pretaloiàtic final a l'àrea de Pollença

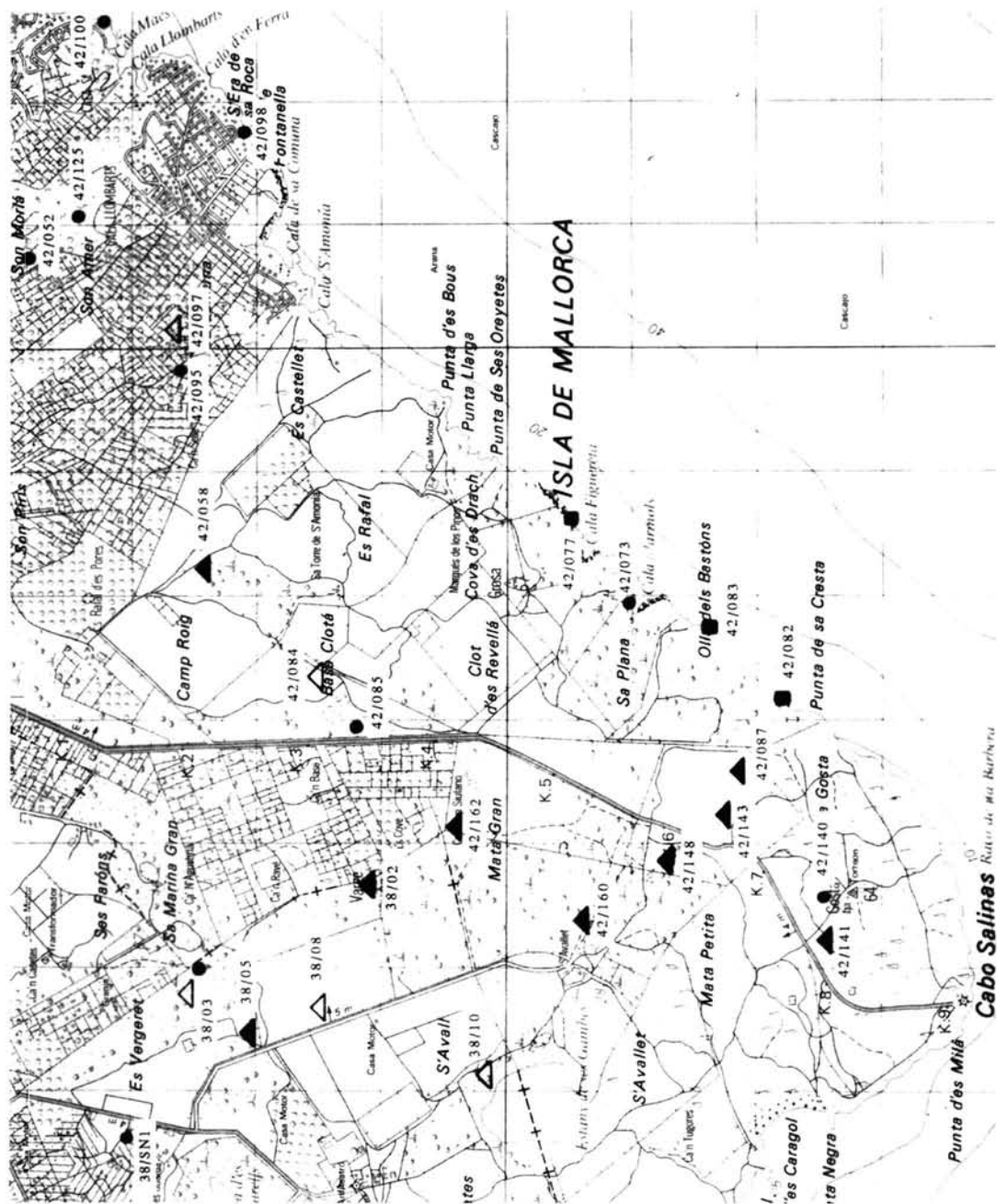

Figura 2.- Distribució dels nuclis del pretalaiòtic final a la zona de Sa Vall- Sa Vallet - Es Rafal des Porc.

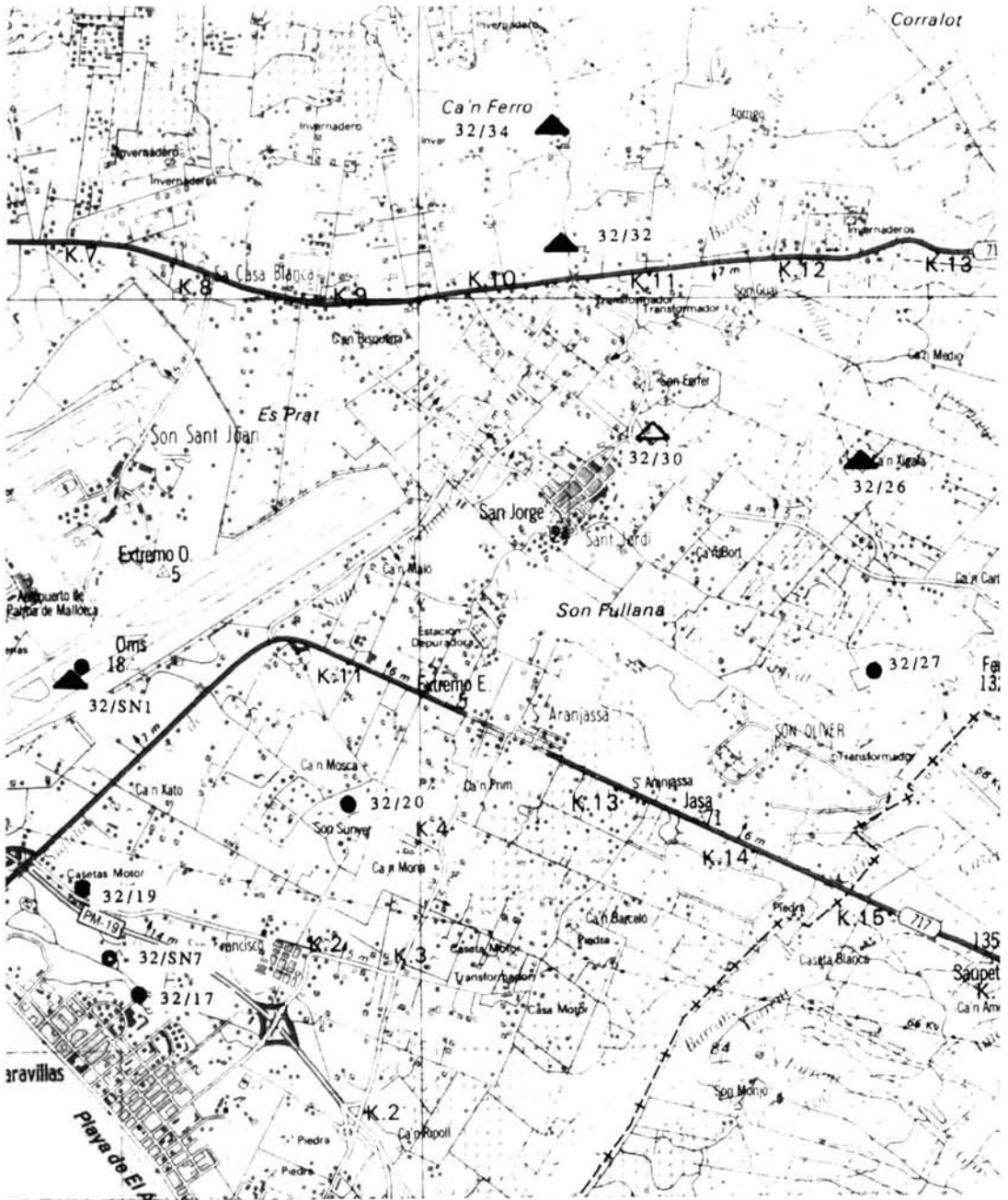

Figura 3.- Distribució dels nuclis del pretalutic final a la zona del Pla de Sant Jordi

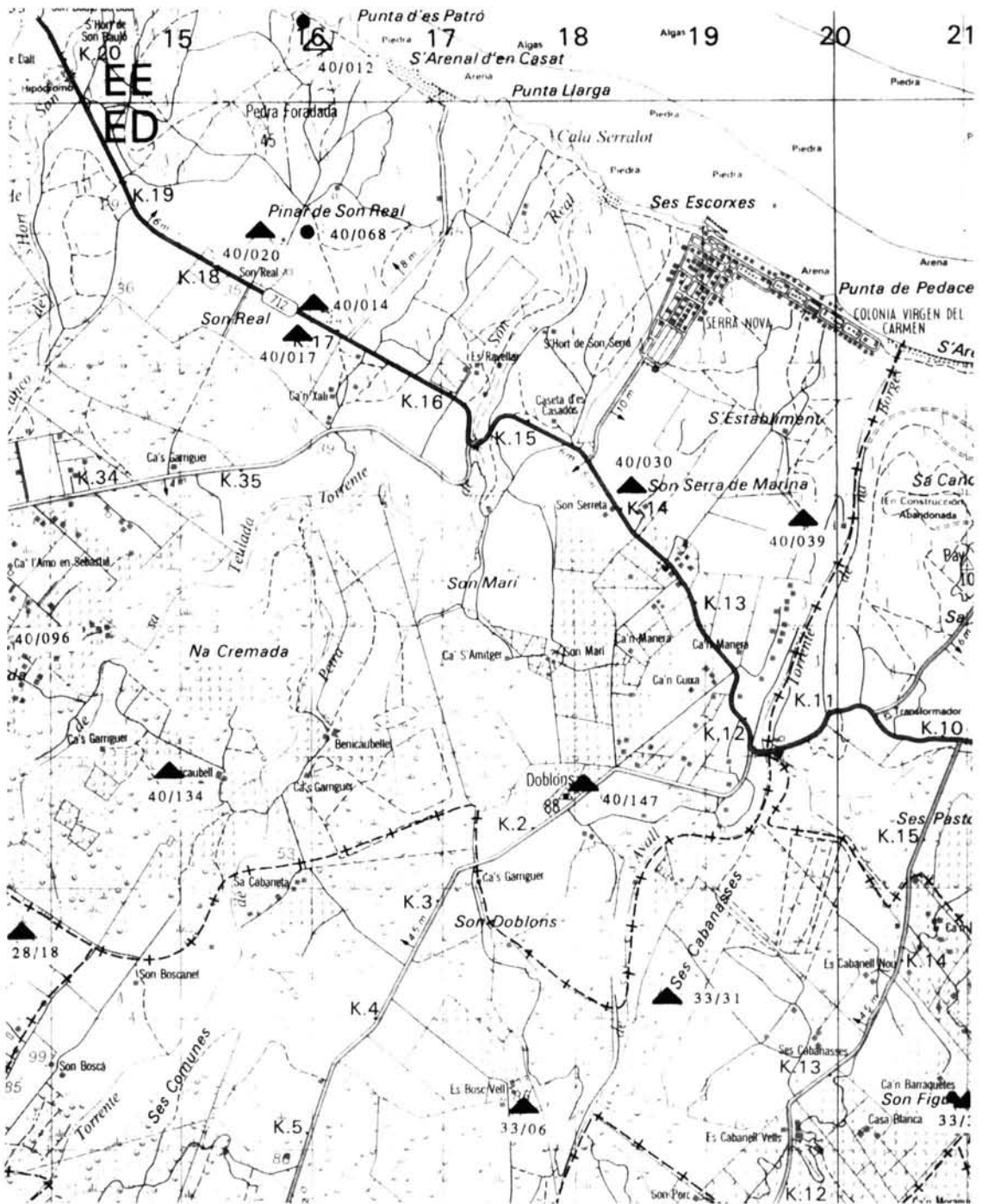

Figura 4.- Distribució dels nuclis del pretalaiòtic final a la zona nord dels termes de Santa Margalida i Petra.

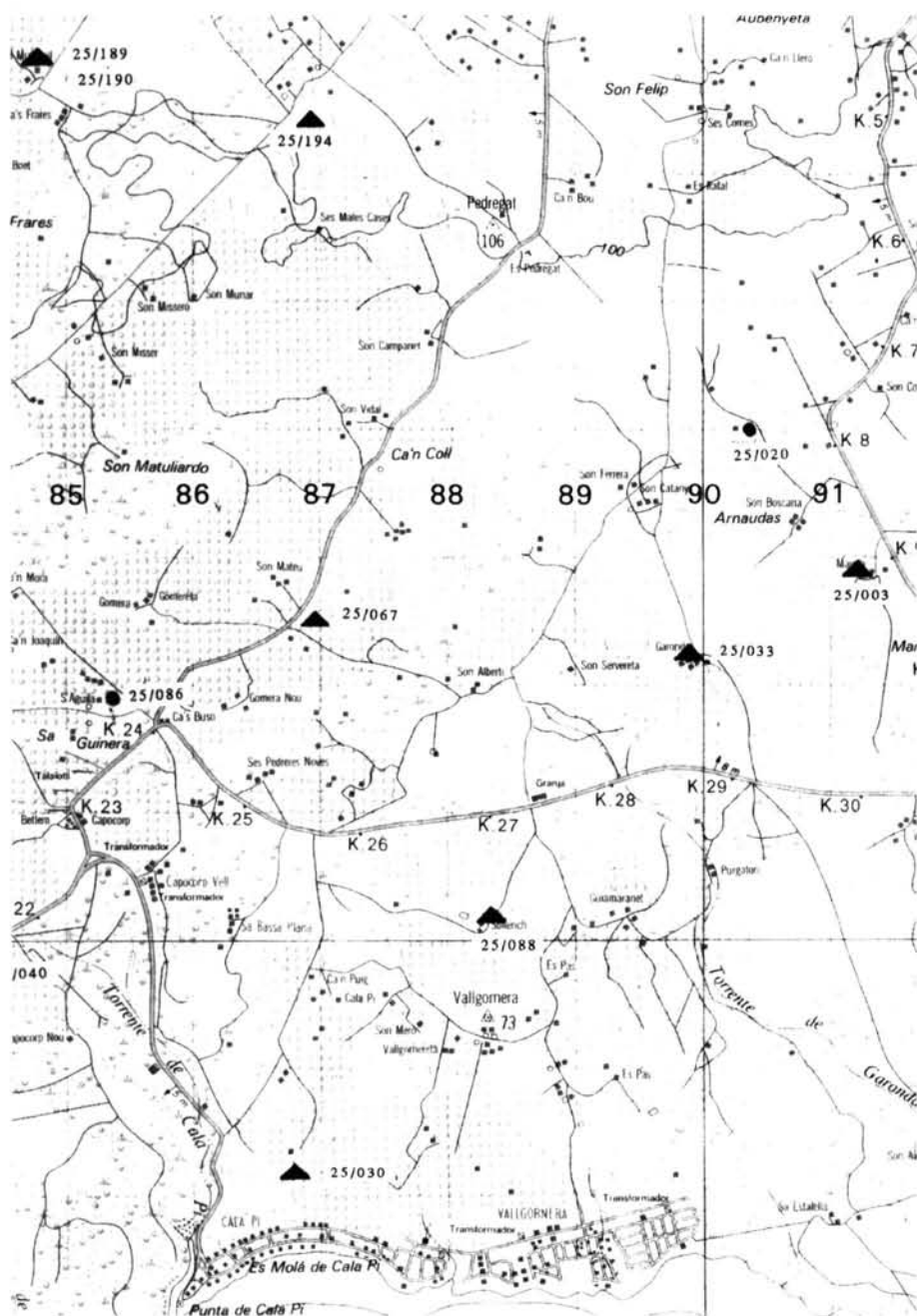
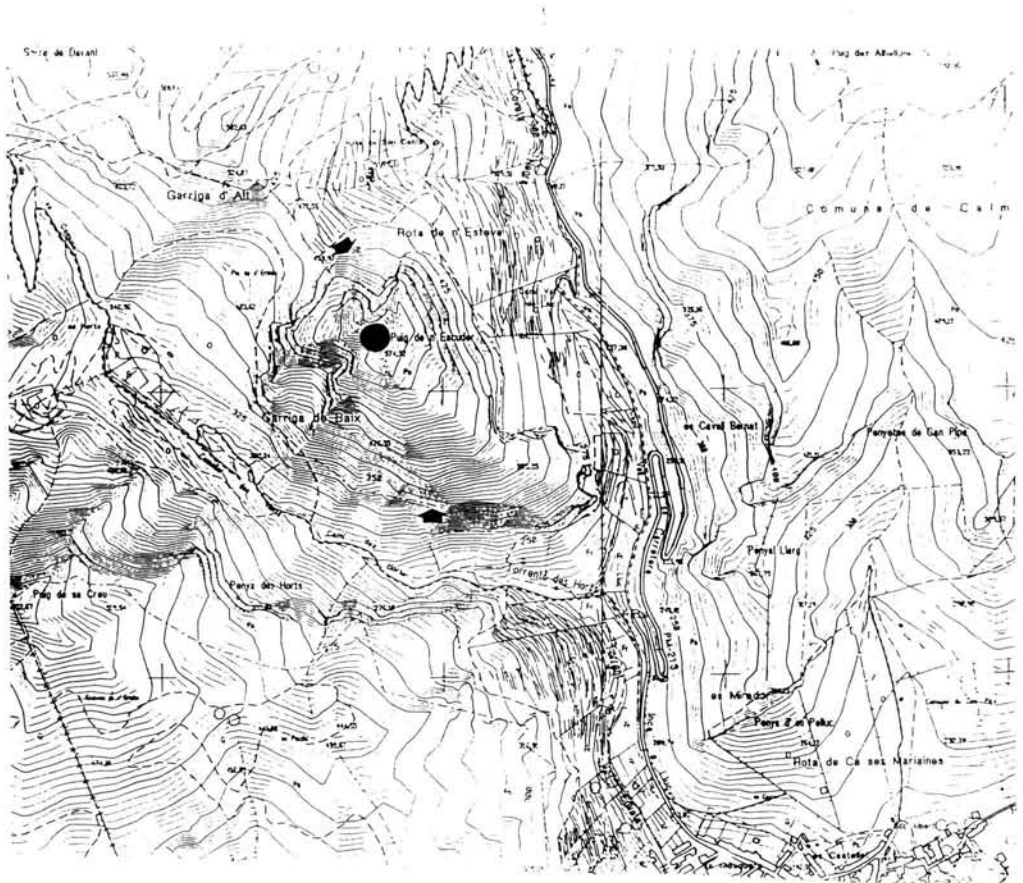

Figura 5.- Distribució dels nuclis del pretalaiòtic final al sud-est del terme de Lluçmajor.

1:20.000

Figura 1.- Plànol de situació del jaciment del Puig d'en Escuder (Selva).

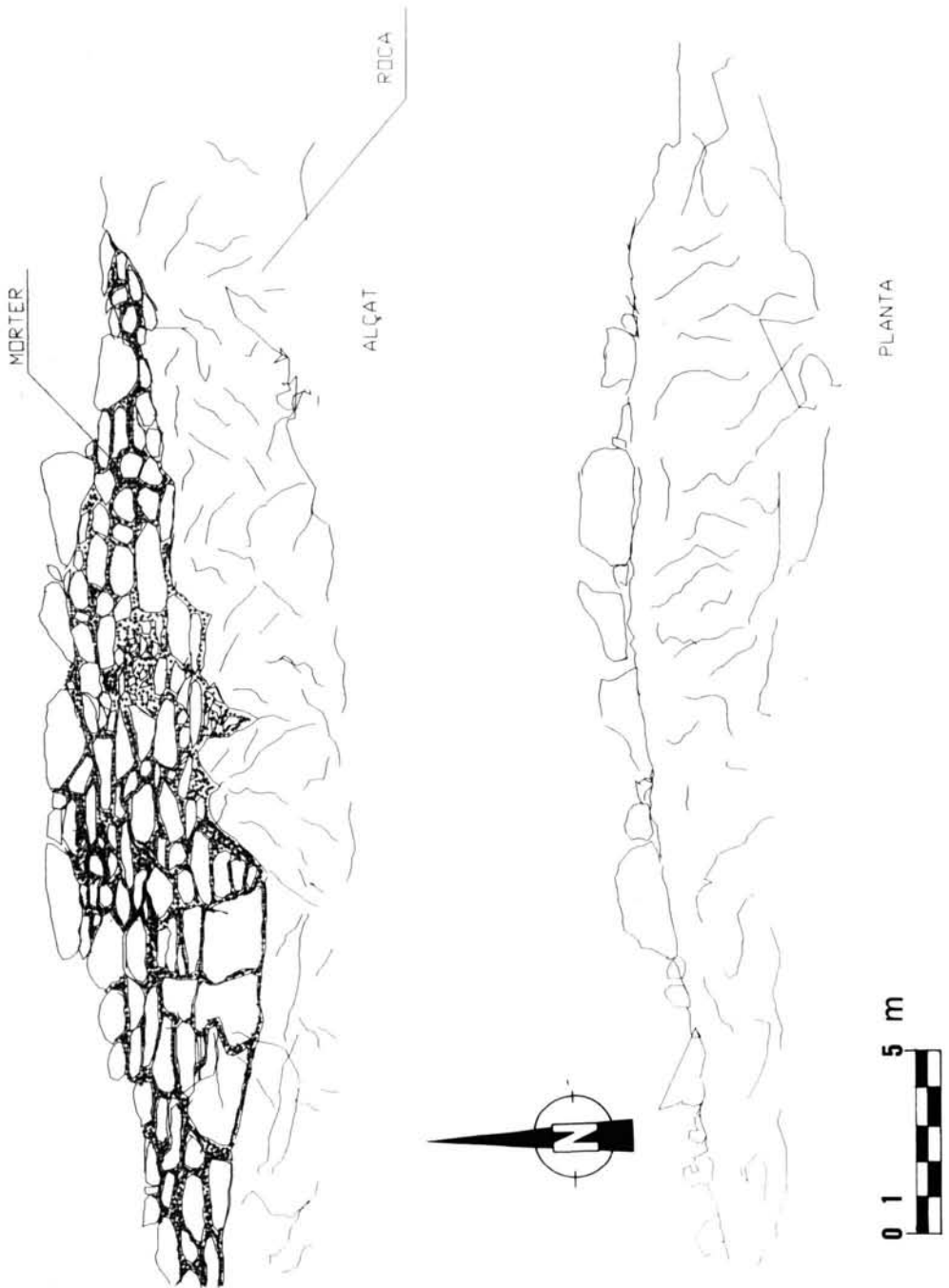

Figura 2.- Planta i alçat de les estructures defensives del Puig d'en Escuder.

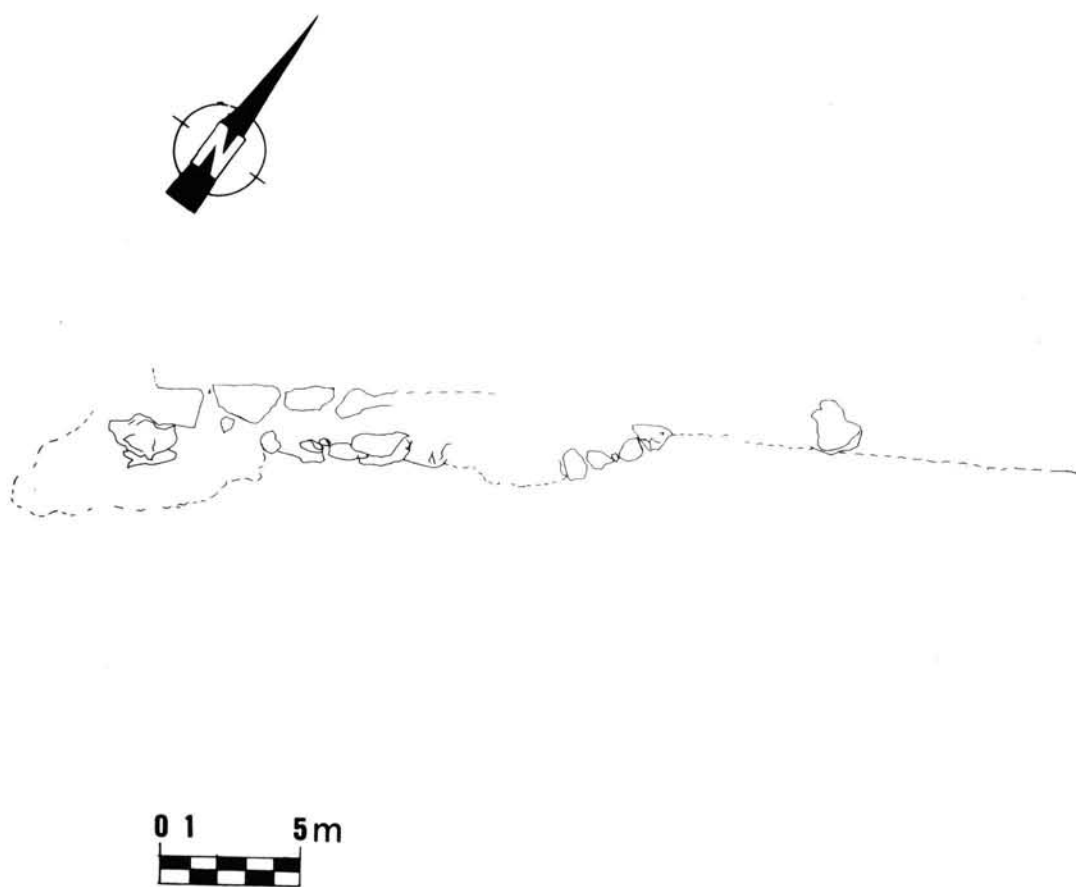

Figura 3.- Planta de l'estructura murària ruïnosa

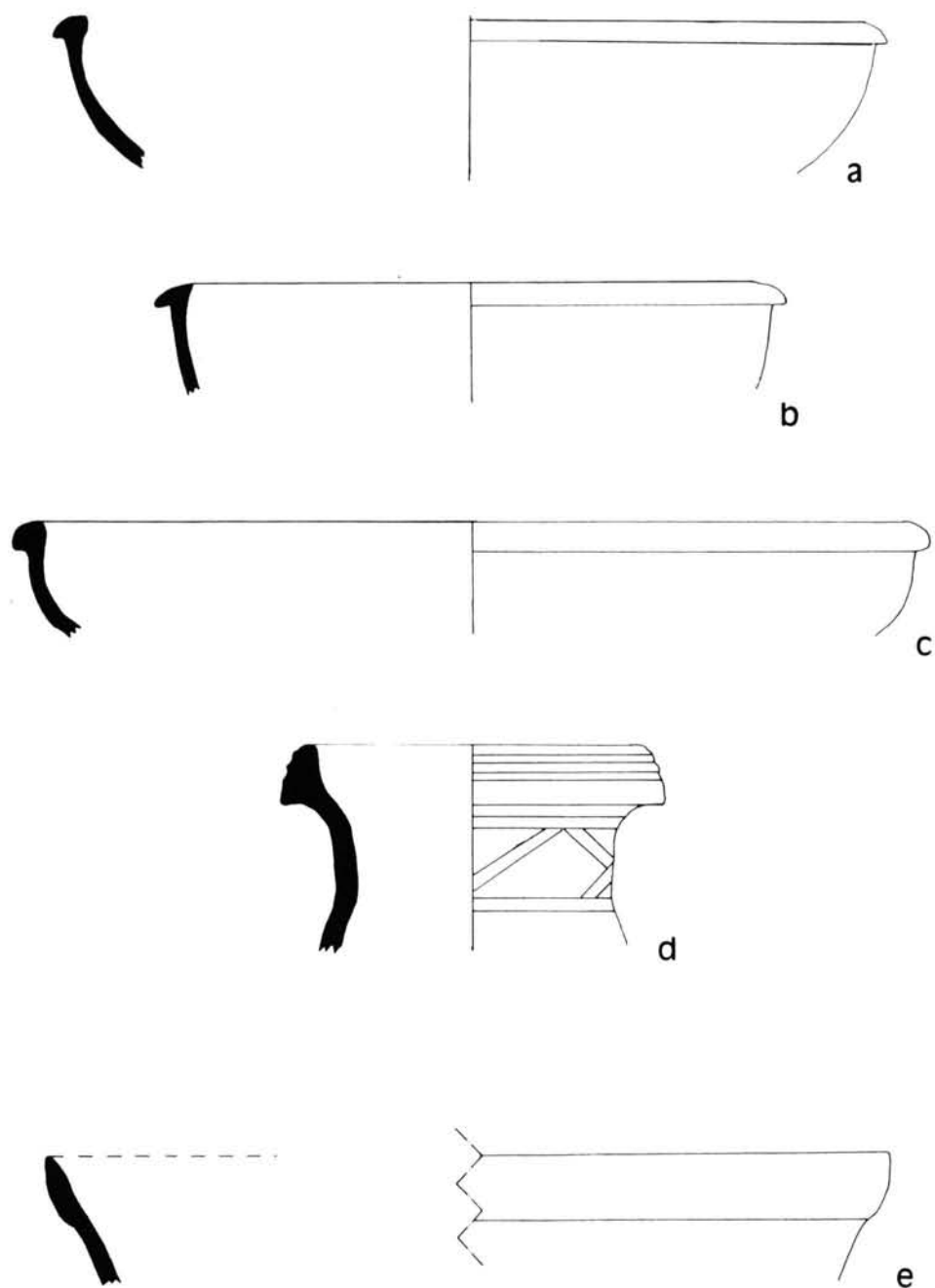

Figura 4.- Perfils de les ceràmiques trobades.

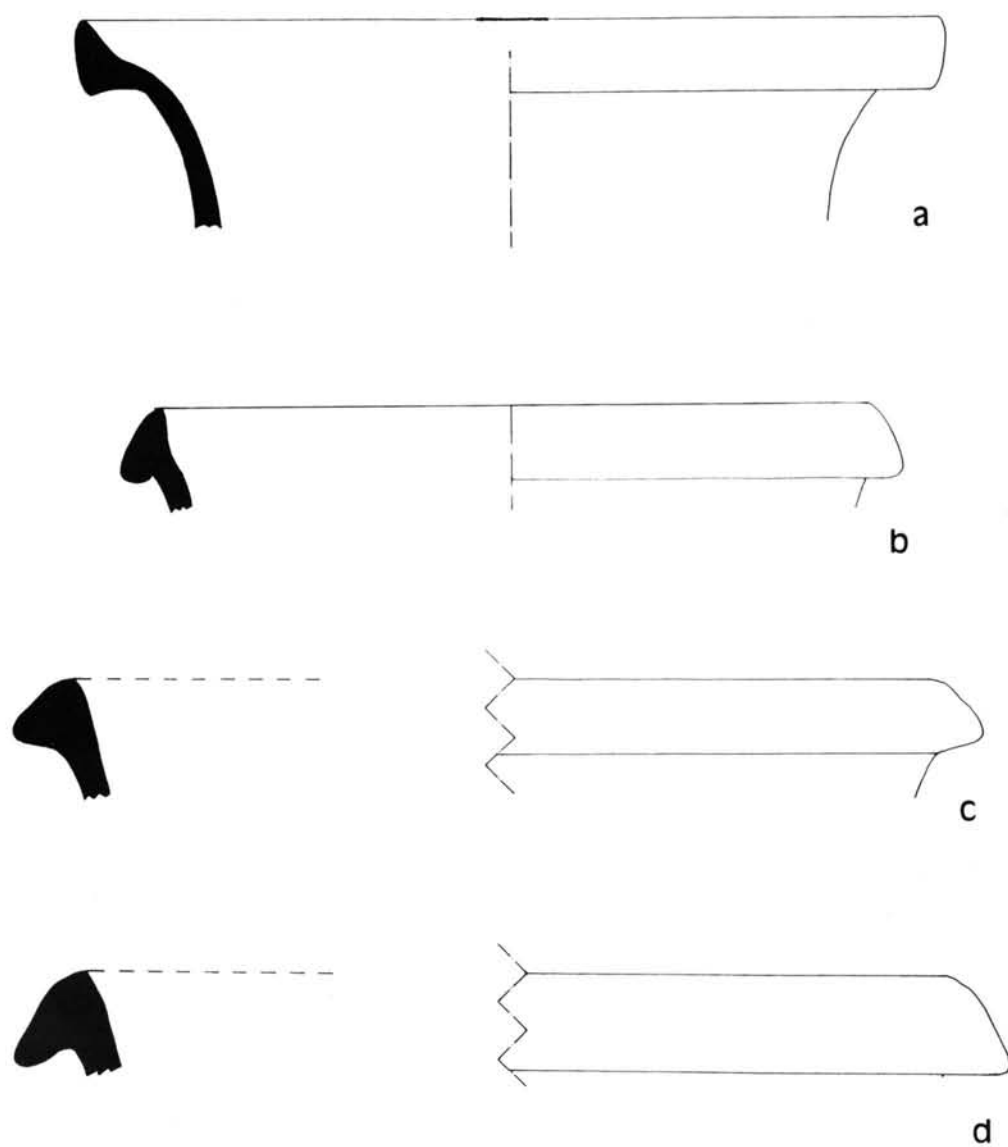

Figura 5.- Perfils de les ceràmiques trobades

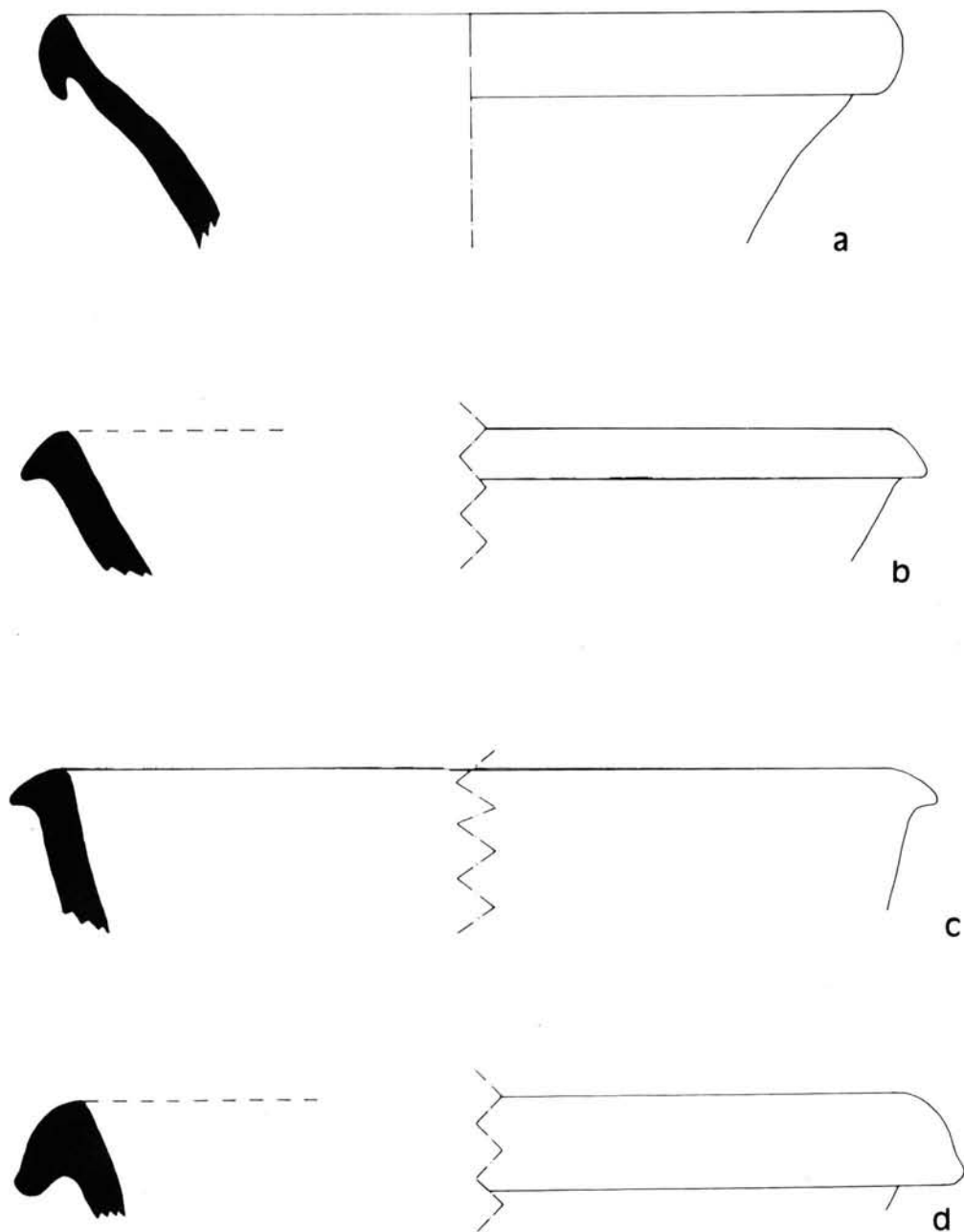

Figura 6.- Perfil de les formes ceràmiques.

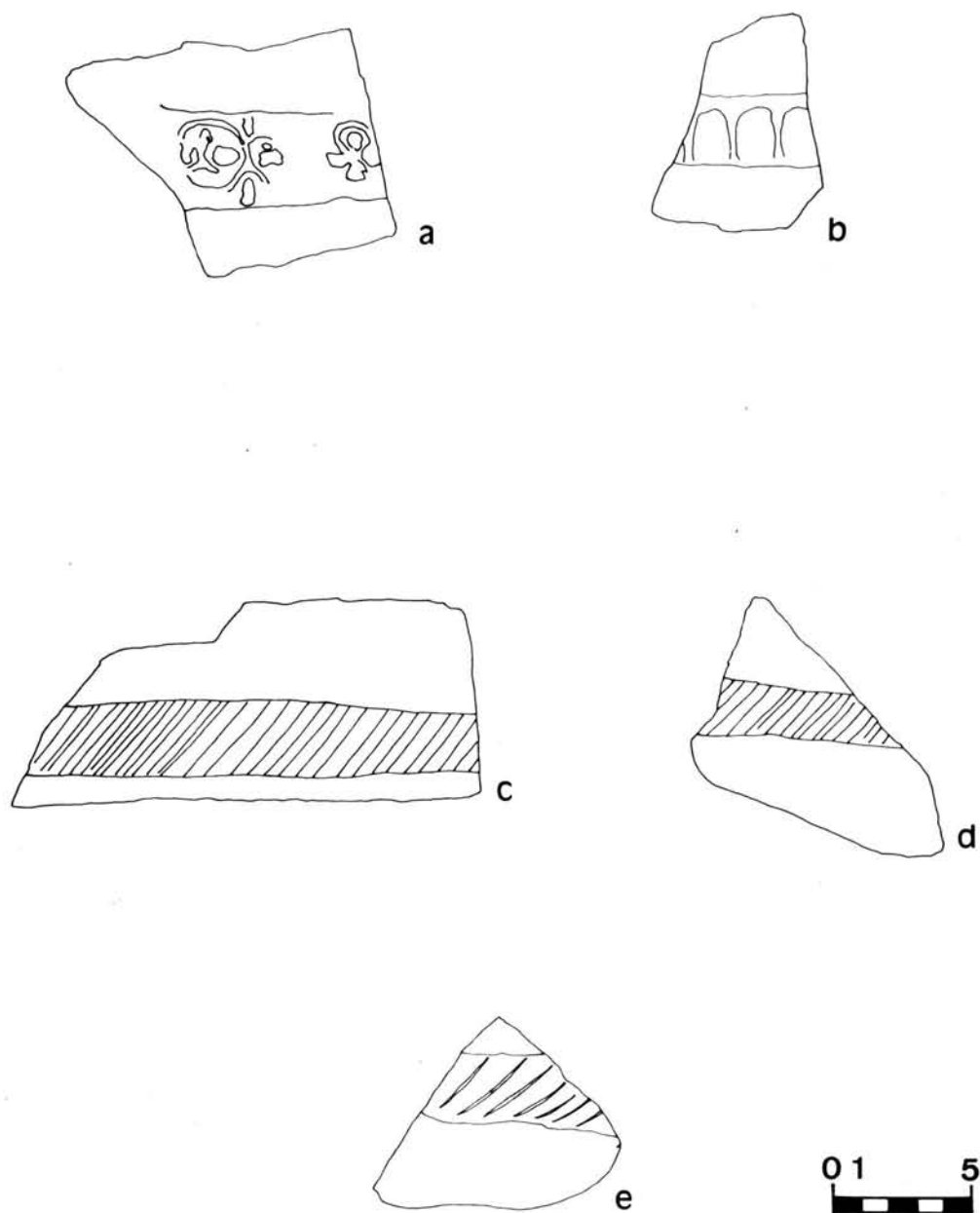

Figura 7.- Perfil de les formes ceràmiques trobades.

Figura 1.- El sant Crist de Llubí, obra de Lluís Font.

Figura 2.- El sant Crist de Llubí (detall).

VÀRIA

GABRIEL PONS I HOMAR: Dades per al coneixement del pretalaiòtic final de Mallorca a través de l'anàlisi macroespacial	371
MANUEL CALVO, CATALINA ROCA, BARTOMEU SALVÀ: L'assentament islàmic del Puig de n'Escuder (Caimari - Selva)	377
ANTONI MAS I FORNERS: La formació del 'poble' de Sant Miquel (del Pla del Tell), de Campanet	387
MARC JOBANI FERNÁNDEZ: Un apunt per a la recerca de Gabriel Mòger, escultor i prevera	395
JOAN PARETS I SERRA, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Notes per a la història de la música a Mallorca (2)	403
JAUME BOVER I PUJOL, RAMON ROSSELLÓ I VAQUER: Els vidriers de Mallorca. Segles XIV - XVI (Segona part)	409
JOSÉ LUIS BARRIO MOYA: Nuevas noticias sobre la estancia en Madrid del pintor mallorquí Pedro Onofre Cotto (1717)	417
ANDREU BIBILONI: Conjuntura i desestabilització del mercat: un cas de l'impacte del cors en el comerç mallorquí del segle XVII	425
GABRIEL ALOMAR I SERRA: El sant Crist de l'ermita de Llubí: una talla de Lluís Font i Martorell (1839-1904)	431
JORDI VIDAL REYNÉS: Notes bibliogràfiques de l'arquitecte Guillem Reynés Font (1877-1918)	435
MARGALIDA ALBERTÍ: El pintor Kristian Krekovic i la seva estada a Mallorca	443

DOSSIER

JOAN BESTARD I COMAS: Mossèn Miquel Costa i Llobera. La seva personalitat espiritual	455
BERNAT CIFRE: Costa i Llobera i el món clàssic greco-llatí	457

RECENSIONS

SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES	461
NECROLOGIA: Gabriel Alomar i Esteve (1910 - 1997).	475
BIBLIOGRAFIA (1996-1997)	489
REVISTES EN INTERCANVI	497
ÍNDIX	509
LÀMINES	513
Normes d'edició	

A l'aparició d'aquest número del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* formaven la seva junta rectora les següents persones: Presidenta: Dª MARIA BARCELÓ CRESPI; Vicepresident: D. MANUEL RIPOLL BILLÓN; Secretari: D. GABRIEL ENSEÑAT PUJOL; Conservador: D. J. CARLES TOUS PRADES; Bibliotecari: D. JOAN MAS I VIVES; Tresorer: D. JOAN POU MUNTANER; Director de publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; Vocals: Dª ISABEL GARAU LLOMPART, D. ANTONI VALLESPER BONET, D. PERE FULLANA PUIGSERVER, D. JOSEP ESTELRICH I COSTA; D. ANTONI PLANAS ROSSELLÓ D. FRANCESC BUJOSA HOMAR; D. MIQUEL DEYÀ BAUZÀ, D. MIQUEL FERRER FLÓREZ.

ASSOCIADA A LA
CONFEDERACIÒN ESPAÑOLA DE
CENTROS DE ESTUDIOS LOCALES

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Lul·liana, gràcies a les subvencions de la Caixa d'Estalvis de les Balears SA NOSTRA i del Consell de Mallorca

**"SA
NOS
TRA"**

CAIXA DE BALEARS

**Consell
de Mallorca**

Comissió de Cultura i Educació